

lat. ir. O.

45:10.

2

ŐRÖG ÉS LATÍN REMEKÍRÓK.

KIADJA A M. TUD. AKADÉMIAÉNAK CLASSICA-PHILOLOGIAI BIZOTTSÁG

M. FABIVS QVINTILIANVS

SZÓNOKLATTANA

TIZENKÉT KÖNYVBEN.

II. KÖTET : VII-XII. KÖNYV.

BONNELL SZÖVEGE SZERINT

FORDÍTOTTA

PRÁCSEK ALBERT

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1921

2 TARA

MAGY. AKADEMLA
KÖNYVTÁRA

GÖRÖG ÉS LATIN
REMEKÍRÓK.

KIADJA

A M. TUD. AKADÉMIÁNAK
CLASSICA-PHILOLOGIAI BIZOTTSÁGA.

M. FABIVS QVINTILIANVS
SZÓNOKLATTANA

II. KÖTET: VII-XII. KÖNYV.

BUDAPEST
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1921

186 95852
M. FABIVS QVINTILIANVS

SZÓNOKLATTANA

TIZENKÉT KÖNYVBEN.

II. KÖTET: VII-XII. KÖNYV.

BONNELL SZÖVEGE SZERINT

FORDÍTOTTA

PRÁCSEK ALBERT

MTAK

0 00033 19100 3

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1921

291857

MAGY. AKADEMLA
I. F. TARA
ILO

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

LIBR
1977

VII. KÖNYV.

A hetedik könyv tartalma: Az anyagbeosztás. Hozzávetés. Meghatározás. Milyenség. A milyenség jogi szempontból. A törvény betűje és szelleme. Ellentmondó törvények. Következtetés. Kétértelműség. Az említett ügyállások rokonsága. Az anyagbeosztás fontossága.

Az anyagbeosztás.

Előszó. Azt hiszem, az anyag előteremtéséről eleget 1 beszéltem. Hiszen nem csupán arra terjeszkedtem ki, a mivel a hallgatóságot meggyőzni lehet, hanem arra is, a mivel benne hangulatot tudunk kelteni. De valamint annak, a ki építkezni akar, nem elég követ s egyéb épületanyagot egybehordani, hanem azt mesteri kézzel el is kell rendezni s mindent a maga helyére tenni: épügy a szónoki beszédben is bármily bőséges anyag áll rendelkezésünkre, csak felhalmozott tömeg lesz az, hacsak épügy rendbe nem szedjük s szerves egészsze nem olvasztjuk a beosztás által. S méltán tették ezt a szónoki beszéd öt 2 része között a második helyre, mert e nélkül az első mitsem ér. Mert ha a szobornak minden alkotórésze érczbe van is öntve, mindaddig nem lesz szobor belőle, míg fel nem állítják, ép úgy, ha testünknek, vagy más állatoknak valamelyik tagját felcserélnők, vagy máshová helyeznők, ha minden része megvolna is, mégis csodaszülött lenne belőle. Testtagok, hacsak kissé kirándulnak eredeti helyükből, nem használhatók többé arra, a mire ép állapotukban szolgáltak,

3 épúgy a hadsereg is, melynek sorai felbomlottak, önmagát akadályozza a mozgásban. S nagyon helyesen gondolkoznak nézetem szerint azok, a kik azt tartják, hogy magának a természetnek is a rend a fentartója, mert ha ez megzavarodnék, vége lenne mindennek. Épígy a szónoki beszéd is, ha hiányzik belőle e jó tulajdonság, szükségképen zavaros lesz s ezen megbízható kormányos nélkül ide-oda ingadozik, részei nem tartanak össze, sokat ismétél, sokat elmellőz, mint a ki éjjel bolyong ismeretlen tájakon. Sem biztos kiinduló pontja, sem kitűzött czélja nincs, azért inkább a véletlenre, mint az érett megfontolás szavára bizza magát.

4 Azért e könyv egészen az anyagbeosztásról fog szólni. Persze ha lehetséges volna ennek oly biztos szabályait adni, a melyek minden tárgyra ráillenének, nem oly keveseknek sikerülne ezt jól megcsinálniok. De minthogy a pereknek száz meg százféle formájok volt és lesz, s mióta a világ áll, még nem akadt két egyforma peresügy, azért a szónoknak, ki az ügyet viszi, bölesnek, szemfülesnek, leleményesnek kell lennie, hogy meg tudja rostálni az anyagot és okos tanácsért ne legyen kénytelen idegenbe menni. Nem mondom, hogy itt-ott nem lehet határozott szabályokat adni, s ezt nem is fogom a maga helyén elmulasztani.

I. FEJEZET.

1 Állapodjunk meg tehát abban, a mit fönnebb is jeleztem (V. 10. 63.), hogy a felosztás a dolgok sokaságából elvont általános fogalomnak (genus) különösekre (species), a részelés pedig egyes dolgoknak részeikre való elkülönítése; a z elrendezés az anyagnak bizonyos elhelyezése olyképen, hogy az utóbbiak az előbbiekkal összefüggésben legyenek; az anyagbeosztás az egész anyagnak és részeinek a z
2 magok helyére való beállítás. De ne feledjük, hogy maga az

anyagnak beosztása sokszor a czélszerűség szerint változik s hogy nem mindig ugyanazon kérdést kell mindkét félnek első helyen tárgyalnia. Erre példának, hogy egyéb eseteket ne említsek, Demosthenest és Aeschinest hozom fel, kik Ctesiphon perének tárgyalásán különböző sorrendet követtek. A vádló ugyanis a kérdés jogi oldalából indult ki, a miben erősebbnek érezte magát, míg a védő majdnem mindent csak bevezetésképen bocsájtott előre, a kérdés jogi oldalához, hogy a bírót ezzel a kérdésnek a törvények szerint való elbírálásában a maga részére hangolja.¹ Egyiknek ezt, másiknak azt állér-³dekében előbb tárgyalni, mert különben mindig a vádló kénye-kedve szabná meg a tárgyalás menetét; kölcsönös vád esetén végre, minthogy mindegyik magát igyekszik tisztázni, mielőtt ellenfelét vádolná, az egész dolognak épen megfordított sorrendben kell mennie. Előadom tehát mindazt, a mit magam követni szoktam, akár elméleti szabályokból, akár gyakorlati módszer útján sajátítottam el s nem fogok sehol semmit elhallgatni.

Törvényszéki tárgyalásokon mindig azon voltam, hogy⁴ mindazzal, a mi az ügyre vonatkozik, tisztában legyek. Az iskolában ugyanis csak néhány meghatározott tétel szerepel s ezeket is már a beszédgyakorlat előtt ki szoktuk fejteni; a görögben *θέματα*, Cicerónál *proposita* (kitűzött tételek) a nevök. Mikor ezeket mintegy elvonúltattam lelki szemeim előtt, gondolatban nemcsak magam, hanem az ellenfél eszé-⁵vel is mérlegeltem. Először is (a mi nem épen nehéz dolog, de mindenekelőtt ezzel kell tisztába jönni) azt igyekeztem megállapítani, mit akar mindegyik fél bizonyítani, aztán, hogy mivel és pedig ilyenformán: Elgondoltam, mit mondana először a vádló. Ezt vagy beismerné a vádlott vagy kétségbe vonná. Ha beismerné, minden további kérdés felesleges⁶ volna. Áttértem tehát az ellenfél feleleteire s ezeket vettem szemügyre. Néha itt is beismerés volt az eredmény. Mihelyt

ez a megegyezés megszűnt, elkezdődött az ügy vizsgálata. Ez ilyenformán történt: ,Embert öltél.‘ ,Igen, megöltem.‘ Erre nézve megegyezünk, megyek tovább. A vádlottnak okát kell adnia, miért ölte meg az embert. ,A házasságtörőt, úgymond, szabad megölni a házasságtörő nővel együtt.‘ Hogy erre törvény van, kétségtelen. De lássunk már most harmadszor olyan valamit, a mi körül vita folyik. ,Nem voltak házasságtörők.‘ ,Igenis azok voltak.‘ Vitás kérdés: a tény nem bizonyos, tehát hozzávetőleges ügyállás. Néha azonban még e harmadik kérdésre nézve is beismerés van, hogy t. i. házasságtörők voltak. ,Csakhogy, veti ellen a vádló, neked nem lett volna szabad őket megölnöd, mert számkivetett voltál, vagy becstelen.‘ Ez a kérdés meg a dolog jogi oldalát illeti. Ha azonban a vádló e szavára: ,Megölted,‘ tüstént azt feleli: ,Nem öltem meg,‘ akkor rögtön kész a vita. Ha úgy kell kikutatni, hol kezdődik a peres tárgy, akkor azt is fontolóra kell venni, mi legyen az első vitás kérdés. Egyszerű vád: ,Rabirius megölte Saturninust;‘ összetett: ,L. Varenus bűnös az orgyilkosságról szóló törvény értelmében. Ugyanis meggyilkolta C. Varenust, megsebesítette Cn. Varenust, Calariust ugyancsak meggyilkoltatta.‘² Ez esetben természetesen több külön tételből fog a vád állani s ugyanez áll a polgári perekre nézve is. Azonban az ily összetett vádból több vitás kérdés és ügyállás keletkezhetik, a szerint, amint a vádlott egyiket tagadja, a másik ellen védekezik, a harmadik ellen pedig formahiba miatt tesz kifogást. Az ilyenfajta peresügyeknél ügyelnie kell a védőnek, hol mit kell megegyeztetni.

10 A vádlóra vonatkozólag nem térek el nagyon Celsus felfogásától, aki világosan Cicero nyomán halad, de még nagyobb súlyt helyez ezen pontra, úgy hogy szerinte első helyre valami nyomós dolgot kell állítani, a végére a legnyomósabbat, középre a gyengébbet, mert az elején a magunk részére kell hangolni a bírót, a végén pedig elhatározásra bírni. A

vádlott érdekében megfordítva rendesen azt kell először megmozgatni, a mi legsúlyosabb, nehogy a bíró ennek hatása alatt a védelem többi pontja iránt is kevesebb bizalmat mutasson. Néha azonban ez a sorrend is változik, ha a kevésbé fontos bizonyítékok kézzelfogható valótlanságok, s a legnyomósabb pontban ellenben nehezebb a védekezés, úgy hogy ilyenkor előbb lerontjuk a vádlók hitelét s azután teszszük meg az utolsó lépést, mikor már minden állításunknak komolyságában kételkednek a bírák. Szükséges azonban előrebozsátani a vád elhalasztásának okát s az ígéretet, hogy majd később jön a védekezés, hogy oly színben ne tűnjék fel a dolog, mintha attól, a mit mindjárt meg nem czáfolunk, valójában félnénk. A vádlott előbbi élete ellen felhozott kifogásokat rendszeren legegőll kell tisztázni, hogy azt, a miről majd ítéletet kell mondania, mindjárt elejétől fogva jóindulattal hallgassa a bíró. Bár ezt is utolsó helyre hagyta Cícero Varenus védelmében, mert nem azt nézte, mi a rendes eljárás, hanem hogy épen akkor mi a legmegfelelőbb.

Ha egyszerű a vád, arra kell ügyelnünk, vajjon egy vagy több pontban feleljünk-e reá. Ha egy pontban, vajjon a tényállásra vagy a reá vonatkozó törvényre irányítsuk-e a vizsgálatot. Ha a tényállásra, tagadjuk-e a felhozott vádat vagy védekezzünk ellene; ha a törvényre, mely ügyállás keretében folyják a küzdelem s vajjon a törvény betűjét vagy szellemét keressük-e. Ezt úgy érzük el, ha vizsgáljuk, miféle törvény az, melynek alapján a kereset megindul, vagyis a mely az egész birói eljárásnak alapjául szolgál. Néha ugyanis iskolai előadásokban csak azért szűrnak közbe egy-egy törvényt, hogy ez által a tárgyalás menete összekötő kapesot nyerjen, mint pld: „Az apa, ha a kitett gyermekben sajátjára ismer, a tartásdíj lefizetése után visszakapja azt. Engedetlen fiát az apa kitagadhatja. Az apa visszakapja kitett fiát, s kényszeríteni akarja, hogy egy vagyonos rokonleányt vegyen el; ez

azonban vagyontalan nevelőapjának leányát akarja elvenni.'

15 A kitett gyermekekre vonatkozó törvény magyarázásában nagy szerepe van az érzelemnek; a bírói tárgyalás sorsa a kitagadásra vonatkozó törvénytől függ. Azonban nem mindig egy törvény körül forog a bírói vizsgálat, mint pld. *ἀντινομία* esetén (mikor a törvények egymásnak ellentmondanak). Ha mindezt szemügyre vesszük, ki fog tűnni, mi a per közép-pontja.

16 Összetett védekezés pld. a Rabirius mellett mondott beszédben: 'Ha megölte volna, joggal tette volna; de nem ölte meg.' Ha pedig egy vádtételre több megjegyzést teszünk, először is végig kell gondolnunk mindazt, a mi csak felhozható; aztán jól megfontolnunk, mit hol legcélszerűbb elmondani. Itt már nem tartom ugyanazt, a mit kevéssel fönnébb (10. §.) a vádtételekre s a bizonyításról szólva (V. 12. 14.) az érvekre nézve megengedhetőnek mondtam, hogy t. i. néha az erő-

17 sebbel is lehet kezdeni. Mert magát a beszéd főtárgyát tevő kérdéseknek fokozatos emelkedést kell mutatniok s a leggyengébben kezdve a legerősebbhez jutniok, legyenek akár egy-

18 fajták, akár különfélék. Jogi kérdések azonban néha a felek újabb és újabb összecsapásából is szoktak keletkezni, míg a ténykérdések tárgya nem változik. A sorrend mindkét fajtánál egyforma. De a mi a különböző fajta kérdéseket illeti, a legjelentéktelenebbet kell legegyszerűbben tárgyalni, mert egynemely kérdéseket, mikor már végeztünk velük, később akár fel is adhatunk vagy lemondhatunk rólok, mert hisz nem is térhetünk át újabb tárgyra, míg az előbbivel fel nem hagyunk.

19 Nem szabad azonban olyképen feltüntetni a dolgot, mintha azért tennők ezt, mert helytelennek találtuk, a mit elhagyunk, hanem mert meg akarjuk mutatni, hogy a nélkül is meg tudjuk nyerni a pert. 'Valakinek jogi meghatalmazottja pénzt követel az örökséget képező tőkéből.' Itt az a kérdés merülhet fel: 'Lehet-e az illető, törvény értelmében, valakinek jogi meg-

hatalmazottja. 'Tegyük fel, hogy ettől a kérdéstől, miután meg- 20
beszéltük, elállunk, vagy hogy épen kimutatják annak tartha-
tatlanságát. Akkor azt a kérdést vethetjük fel: ,Vajjon van-e
joga annak, kinek nevében viszik a pert, maga helyett jogi meg-
hatalmazottat állítani.' Vagy ha ezt is feladjuk, azt a kérdést
is megengedi e tárgy: ,Vajjon az, kinek nevében viszik a pert,
örököse-e a főke birtokosának, vagy épen általános örököse?'
Feltéve, hogy ezt is beismerik, azt kérdezzük tovább: ,Tar- 21
toznak-e még azzal a tőkével?' Különben senki sem lesz oly
esztelen, hogy azt, a mit legbiztosabb alapnak tartott, kirúgja
maga alól s ingadozó talajra lépjen. Hasonló ehhez a követ-
kező iskolai thema: ,Nem szabad kitagadnod örökbe fogadott
fiadat; már pedig ez is az; sem a bátor férfiút, mint a minő
ez is; nem szabad ezt tenned csak azért, mert esetleg egyszer
nem hajolt meg akaratom előtt, bár egyebekben mindig alá-
veti magát; nem szabad csak azért, mert szabadon választott,
mint a jelen esetben is; nem, mert így választott!'³ Ez meg-
annyi különböző jogi kérdés. A tényeknél pedig több kérdés 22
vonatkozhatik ugyanarra, úgy hogy ezek közül egyet-mást,
magát a főkérdést kivéve, el is szoktak hagyni. Így pld. ha
az, kit lopással vádolnak, ezt mondaná: ,Bizonyítsd be, hogy
neked volt olyasmid, bizonyítsd be, hogy elvesztetted, bizo-
nyítsd be, hogy tolvajkézen vészett el, bizonyítsd be, hogy az
én ravaszságom által,' az összes előző kérdéseket mellőzni
lehet, de a legutolsót nem.

Azt is sokszor meg szoktam tenni, hogy vagy a legutóbbi 23
különös kérdéstől (mert hisz rendszeren ezen fordul meg az
egész ügy sorsa) visszafelé folytattam a vizsgálódást egészen
az első általános kérdésig, vagy megfordítva, az általánosból
ereszkedtem le a különöshöz, még a tanácskozó beszédben is.
Így pld. Numa azon tanakodik: ,vajjon elfogadja-e a rómaiak- 24
tól neki felajánlott királyi méltóságot.' Első általános kérdés
itt az: ,Vajjon egyáltalában vállalkozzék-e valaki királlyságra?'

Hozzá idegen államban? Avagy Rómában? Vajjon megtürnének-e a rómaiak ilyen királyt? Ép így polgári peres ügyekben is. Mert tegyük fel pld. hogy egyvalaki, a ki vitézségével kitüntette magát, más valakinek a feleségét kívánná magának. Itt a legutolsó különös kérdés: ,Vajjon kívánhatja-e másnak feleségét?‘ Az általános kérdés: ,El kell-e nyernie, bármit kíván.‘ E szerint: ,Vajjon magántulajdont is? Vajjon valakivel való házasságot is? Vajjon olyan nővel is, kinek férje van?‘ Azonban a tárgyaláson nem úgy teszszük fel e kérdéseket, a mint most elmondottuk. Mert rendesen az jut eszünkbe először, a mit utoljára kell elmondanunk, mint itt is: ,Nem szabad másnak feleségét kívánnod.‘ Úgy hogy a sietségben elejtjük a felosztást. Nem szabad tehát beérnünk azzal, a mi éppen elének ötlük, hanem ennek körén kívül is ki kell terjesztenünk a kérdéseket, így: ,Hát özvegyasszonyt sem?‘ sőt még tovább: ,Semmiféle magánjóságot sem?‘ Utolsó kérdés lesz e fordított sorban ugyanaz, a mi elülről első volna: ,Vajjon semmit sem, a mi jogtalan?‘ Tehát mihelyt a főtételt meglettük, a mi igen könnyű dolog, igyekezzünk, a mennyire lehetséges, kieszelni, mi az, a mit a dolog természetének megfelelően legelőször mindjárt válaszolnunk kell. S ha úgy nézzük az égzészet, mintha valódi tárgyalás folynék s nekünk csak-
 27 ugyan válaszolnunk kellene, meg is találjuk, a mi kell. Ha nem sikerül mindjárt, tegyük félre, a mi elsőnek kínálkozik, s ilyenformán szóljunk magunkban: Hátha nem így állana a dolog? S folytassuk e kérdést mindaddig, míg minden lehetőséget ki nem meritettünk. Így aztán az aprólékosabb részleteket is vizsgálódás tárgyává teszszük, mert ha ezekre is kiterjeszkedünk, a főkérdésben is biztosítjuk magunk iránt a bíró jóindulatát.

28 Ehhez hasonló azon utasítás is, hogy a közönségesről térjünk át a különösre. Mert rendesen az, a mi közönséges, általános is. Közönséges pld. hogy valaki megölte a zsarnokot,

különös mégis: ,Megölte a zsarnokot és pedig asszony ölte meg, a saját felesége ölte meg.‘⁴

Azt is ki szoktam magamnak jegyezni, miben értünk egyet ²⁹ az ellenféllel, de csak azon esetben, ha ügyem javára szolt s ilyenkor az ellenfél beismerő vallomását nemcsak kiemeltem, hanem részeire szedtem s ezzel igyekeztem értékét növelni. Mint pld. ebben a peres ügyben is: ,Bizonyos hadvezér, ki a vele együtt pályázó tulajdon édesatyját legyőzte a választáson, fogságba került. Mikor a követek elmentek őt kiváltani, szembe jött velök az apa, ki már visszafelé jött az ellenségtől s így szolt a követekhez: Már elkéstetek. Megmotozták az apát ³⁰ s aranyat találtak nála. Aztán tovább mentek oda, a hová indultak. Mikor odaértek, a vezért keresztre feszítve találták s folyton ezt hangoztatta: Óvakodjatok az árulótól. Az apa a vádlottak padjára kerül.‘ Mi az, miben megegyeznek? ,Az árulásra előre figyelmeztettek bennünket és pedig maga a vezér.‘ Az a kérdés, ki az áruló. ,Te magad bevallod, hogy az ellenséghez mentél és pedig titkon mentél oda s onnan sértetlenül visszajöttél, aranyat hoztál magaddal és pedig eldugva hoztad.‘ Azt pedig, a mit az ellenfél bevallottan elkö- ³¹ vetett, néha hatásosabb a főtételbe foglalnunk, mert ha mindjárt itt sikerül megnyerni a szíveket, akkor már a védő szavai úgyszólván siket fülekre találnak. Általában a vádak csoportosítása a vádlónak, azok szétszedése a védőnek áll érdekében. A bizonyítékok alkalmazásánál követett eljárást, melyet említettem (V. 10. 66.), az egész tárgyalás folyamán meg szoktam tartani, t. i. előre megállapítottam minden lehetséges esetet, aztán a többit mind kirekesztvén, csak az az egy maradt meg, a melyet be akartam bizonyítani. Így pld. olyan ³ perekben, mikor a vádló hűtlenül teljesíti kötelességét: ,Hogy a vádlottat fel lehessen menteni, ez vagy az ő ártatlansága alapján történik vagy hivatalos közbelépésre vagy erőszakoskodás vagy a bíróság megvesztegetése folytán vagy ha a bi-

zonyítás nem történhetett szabadon, vagy a vádlónak lanyha eljárása miatt. — Hogy bűnös, azt magad is beismered, semmiféle hivatalos közbelépés vagy erőszakoskodás nem szolgált akadályul, arról, hogy a bíróságot megvesztegették volna, magad sem panaszkodol, a bizonyítási eljárásnak semmi sem állott útjában: tehát csak egy lehetséges, t. i. a

33 vádló lanyhán teljesítette kötelességét.‘ Ha valamennyi lehetséges esetet nem sikerült kirekesztenem, legalább nagyobb részöket kirekesztettem. ,Bebizonyosodott, hogy azt az embert megölték; nem valamely elhagyatott helyen, hogy rablókra gondolhatna az ember; nem zsákmányszerzés végett, hiszen nem fosztották ki; nem is azért, mert örökséget vártak utána, hiszen szegény volt: tehát bosszúból tetted, mert ellensége

34 vagy.‘ A mi pedig a felosztás útját megkönnyíti, az egyúttal az anyagfeltalálást is elősegíti az által t. i., hogy mindent, amit csak fel lehet hozni, kifürkészünk s mintegy visszavetési jogunkkal élve, fokozatosan eljutunk a legjobbhoz.‘ Milót azzal vádolják, hogy megölte Clodius.‘ Vagy elkövette ezt vagy nem. Legjobb volna egyszerűen tagadni; de nem lehet, tehát vagy jogosan vagy jogtalanul ölte meg. Kétséget nem szenved, hogy jogosan; azért hát vagy szándékosan vagy kénytelenségből, mert azzal nem mentheti magát, hogy nem tudta,

35 mit cselekszik. A szándékosság be nem bizonyítható, de mivel az emberek ezt felteszik róla, kénytelenek vagyunk ahhoz a védelemhez folyamodni, hogy a haza javára történt.⁵ Kényszerűségből? tehát hirtelen támadt, nem előre tervezett küzdelemben; tehát a kettő közül az egyik fél a másiknak élete ellen tört. Melyik? Bizonyára Clodius. Látod, mint szoritja

36 őt a körülmények kényszerítő ereje a védelemre? Még tovább: Vagy mindenáron meg akarta ölni Clodius, a ki élete ellen tört, vagy nem. Tanácsosabb feltenni, hogy nem akarta. Tehát Milo szolgáinak műve volt az a nélkül, hogy Milo parancsára vagy tudtával cselekedtek volna. De ha ily félenksé-

get árulunk el a védekezésben, ezzel azt az állításunkat is gyengítjük, mikor azt mondottuk, hogy jogosan ölték meg őt. Azért hozzá lehet még ezt is tenni: 'Csak azt tették, a mit hasonló 37 körülmények között bárki is elvárt volna eselédjeitől.' Ezen eljárás ⁶ annál inkább hasznos, mert sokszor csak azért mondunk valamit, mert kell, a nélkül, hogy találkoznék meggyőződésünkkel. Foglaljunk tehát össze mindent: ily módon megtaláljuk azt, a mi legjobb, vagy, a mi legkevésbé rossz. Hogy néha az ellenfél által felállított tételt magunkévá tehetjük s hogy sokszor mindkét félnek közös kiindulópontja az, a maga helyén említettük.⁷

Tudunk egyeseket, kik műveikben lapokon keresztül vizsgálták azt a kérdést, miképen kell megállapítani, hogy melyik fél beszéljen először. A forumon ezt vagy merev jogi formák vagy az igénykereset nagysága vagy végül a sors szabja meg. Az iskolában nem szükség ezt a kérdést vizsgálni, minthogy 38 ugyanazon declamatióban úgy a vádlónak mint a vádlottnak ⁸ egyaránt meg van engedve a tényállás kifejtése és az ellenvetések megcáfolása. Azonban igen sok peresügyben nem is lehet eldönteni, mint pld. ebben: 'Egy valaki, kinek három fia volt, egyik szónok, a másik philosophus, a harmadik orvos, végrendeletében négy részre osztotta vagyonát s mind-egyiknek egy-egy részt hagyott. A negyediket annak rendelte, ki legtöbbet használ hazájának. Pereskednek; hogy ki beszél- 39 jen először, nincs meghatározva, azonban a főtétel bizonyos. Ugyanis a három egyén közül azon kell kezdenünk, a kinek igazát védjük. Ezek volnának hát általában a felosztás szabályai.

De hogyan jöhetünk rá ama rejtettebb kérdések megoldá- 40 sára, t. i. honnan vegyünk gondolatokat, szavakat, képes kifejezéseket, szépítő eszközöket beszédünk számára? Mindezt tehetség, szorgalom és gyakorlat útján érhetjük el. Mindazonáltal úgyszólván mindig megtaláljuk e tekintetben azt, a mire

szükségünk van, hacsak nem vagyunk értelmetlenek, feltéve,
 41 ha, mint mondtam, a dolog természeténél indulsunk. Igen sokan azonban szertelenül vágyódnak a jó szónok híre után s ép ezért beérik olyan tárgyakkal, melyek csak külszínre mutatósak vagy bizonyítás dolgában mitsem érnek. Mások úgy vélekednek, hogy csak azt kell vizsgálódás tárgyává tenniök, a mi egészen szembetűnő. Hogy annál világosabb legyen a dolog, egy iskolai perbeszédet hozok fel példának, melynek
 42 tárgya sem nem igen bonyolódott, sem nem épen új. A ki hazaárulással vádolt édesatyját nem védelmezi, ki kell tagadni az örökségből. A kit hazaárulás miatt elítélnék, védőjével együtt menjen számkivetésbe. Az apa hazaárulás miatt kerül a vádlottak padjára; egyik fia, a ki szónok, védte őt, a másik, a ki egyszerű falusi gazda, nem védte. Miután elítélték, védőjével együtt számkivetésbe ment. A falusi gazda valami vitézi tettet vitt véghez s ezért azt nyerte jutalmul, hogy atyját és testvérét visszahívták a számkivetésből. Atyja, miután visszatért, meghalt végrendelet hátrahagyása nélkül. Gazda fia kéri a vagyont egy részét, az ügyvéd az egészet magának követeli.
 43 Ilyenkor aztán azok az ékesszavú férfiak, a kik bennünket neveléseseznek tartanak, mivel ritkábban előforduló peresügyekben talán nagyon is lelkiismeretesen veszszük a dolgot, mohón kapnak az ily hatást keltő, népszerű alakok után. Folyik a per az egyszerű falusi gazda érdekében a kitanult ügyvéd ellen, a bátor férfiú érdekében a gyáva ellen, a családtmentő érdekében a hálátlan ellen, a szerény igényű testvér érdekében, a ki egy rész örökséggel is beéri, a másik testvér ellen, a ki amannak semmit sem akar juttatni az apai
 44 örökségből. Mindezt már a tárgy hozza magával s nagyon jó hasznát is vehetjük, de a pert vele megnyerni nem lehet. Az ilyen szereplés alkalmával, hacsak tehetik, merész és homályba burkolt gondolatokra vadásznak (mert most e szerint mérik a jeles szónokot) s nagy hanggal és lármával egész

pompásan végére járnak a dolognak. Azok pedig, kiknek komolyabb szándékuk van ugyan, de csak azzal törődnek, a mi közvetlenül szemökbe ötlik, az ilyenféle mintegy felszínen úszó dolgokat veszik észre: A tanúlatlan falusi gazda nem 45 bűnös abban, hogy nem jelent meg a tárgyaláson, mert atyján úgysem segített volna semmitsem; de a szónok sem dicsekedhetik azzal, hogy sikert ért el a vádlott körül, minthogy elítélték; a családmentő méltó az örökségre; kapzsi, lelketlen és hálátlan az, a ki nem akar osztozkodni testvérével, holott ez oly nagy érdemeket szerzett; végül, hogy az a legelső kérdés, mely a törvény betűjére és szellemére vonatkozik, mert ha ez tisztázva nincs, szerintök a többi következő kérdésnek sincs helye. Ellenben a ki a dolog természetéhez alkalmaz- 46 kodik, bizonyára arra gondol, hogy a tanúlatlan falusi majd legelőször is ezt mondja: „Atyánk végrendelet nélkül halt meg s minket, két fiút, hagyott hátra; a természetjog alapján követelem a felerészt.” Ki volna oly tapasztalatlan, oly tanúlatlan, hogy ne így kérdezné, még ha nem tudná is, mi az a főtétel? Aztán ezt az általánosan elfogadott törvényt egy kicsit 47 kiszínezi arról az oldalról, hogy jogos is. Magától kínálkozik ugyanis a kérdés, mit feleljünk ezen oly annyira méltányos követelésre. De hisz ez is egészen világos. „A törvény azt mondja, hogy ki kell tagadni az örökségből azt a fiút, a ki hazaárulással vádolt atyját nem védelmezi; te pedig nem védelmezted.” Ha ezt mint főtételt elfogadjuk, szükségképen a törvény pártjára kell állanunk, azt pedig, a ki a köteles védelmet elmúlásztotta, megrónunk. Mindeddig csupa elismert 48 igazsággal volt dolgunk; térjünk most vissza a felpereshez. Ha csak nem teljesen tompaelméjű valaki, nemde így kell okoskodnia: „Ha a törvény világosan ellenünk szól, akkor nincs helye a pereskedésnek, hiábavaló minden tárgyalás? Már pedig kétséget nem szenved, hogy van ilyen törvény és hogy az apának tanúlatlan fia olyasmit tett, a mi abba ütkö-

49 zik. 'Mit mondjunk tehát? Tanulatlan falusi ember voltam. De hisz törvény van erre s ez mindenkire szól, tehát semmit sem használ e kifogás. Nézzük tehát, nem lehetne-e valamely oldalról a törvény érvényességét megtámadni. Megenged-e a dolog természete (újra meg újra csak ezt mondom)⁹ mást, mint hogy a törvény szellemét vizsgáljuk, ha betűje ellenünk szól. Általános kérdés tehát, vajjon a törvény betűjéhez vagy szelleméhez ragaszkodjunk-e? Csakhogy így általánosságban minden jogi kérdést kivétel nélkül meg kell vitatni, de még sohasem ismerte el senki, hogy ez elégséges. Tehát tovább kell kutatnunk, nem lehetne-e ugyanezen törvényben, melynek alapján visszük a pert, olyas valamit találnunk, a mi an-

50 nak betűjével ellenmondásban van? Hát mindenkit ki kell tagadni az örökségből, a ki a védelem kötelezettsége alól kivonja magát? Mindenkit kivétel nélkül? De hisz ezzel szemben szinte önként merülnek fel az ilyen ellenvetések: 'Hát a kis gyermekek is? Hisz ez is fia és nem védelmezte; nemkülönben azt is, a ki távol volt hazulról vagy a ki mint katona szolgált vagy követségben járt? Már az is nagy eredmény, hogy lehet valaki örökös a nélkül, hogy védői köteletségének

51 eleget tett volna. S most ugyanaz, a ki ezt kigondolta, akár csak a latin fuvolás, mint Cicero mondja,¹⁰ menjen át szépen a másik fiúhoz, a szónokhoz. 'Tegyük fel, hogy megengeden ezt: de te sem kis gyermek nem vagy, sem távol nem voltál hazulról, sem mint katona nem szolgáltál.' Vajjon maradmás hátra, mint ez: 'De hát én tanulatlan falusi ember vagyok'

52 gyok?' Erre a másik, a mint magától értetődik, ezt feleli: 'Hnem is szónokoltál volna érdekében, oda ülhetnél volna mellette; s ez igaz is. Azért a falusi fiú számára nem marad más hátra, mint a törvényhozó szándékához folyamodni: 'Csak szülők iránt való kegyelet megsértőjét akarta büntetni, é

53 pedig nem vagyok az.' Erre a szónok: 'Megsértetted, úgy mond, a kegyeletet, mikor megérdemelted, hogy kitagadjana

az örökségből, bár lehet, hogy később megbántad, a mit tettél, vagy a hiúság vett reá, hogy ilyenfélét kívánj.¹¹ Azonkívül rajtad múlt, hogy atyádat elítélték, mert viselkedéseddel mintegy ítéletet mondottál az ő ügyében.¹² Erre a falusi gazda: „Valójában te voltál oka, hogy atyánkat elítélték, mert sokakat megsértettél és sok ellenséget szereztél családunknak.” Mindez hozzávetőleges bizonyítás tárgya, nemkülönben az is, a mit a falusi gazda szépités kedvéért mond, hogy atyjok akarta ezt így, nehogy az egész családot veszedelembe sodorja. Ennyit foglal magában az első kérdés a törvény betűjére és szellemére vonatkozólag. De vizsgáljuk tovább a dolgot és nézzük,⁵⁴ nem lehetne-e még valamit felkutatni. Miképen csináljuk ezt? Egész komolyan a vizsgálatot vezetőnek helyébe képzelem magamat, hogy másokat megtaníthassak reá, miként kell e kérdéseket feltenni s kerülve az ékes kifejezéseket csak tanítványaim hasznát keresem. Összes eddigi kérdéseink a felperes személyéből indultak ki; miért nem kérdezőnk egyet-mást az apára vonatkozólag is? A törvény nem mondja: „Mindazt, a ki valakit nem védelmez, ki kell tagadni az örökségből.” Miért⁵⁵ nem próbáljuk meg a kérdést így is: „Vajjon azt, a ki valakit, bárki legyen is, nem védelmez?” Gyakran szoktuk ezt tenni olyan peresügyekben, mikor azoknak börtönbe vetését követelik, kik megtagadják szüleik eltartását, mint pld. az anyáét, a ki fia ellen tanúskodott, mikor ezt a polgárjog bitorlása miatt fogták perbe,¹³ vagy az atyáét, ki tulajdon fiát kerítőnek adta el. Az ilyen apa védelmére mibe lehet kapaszkodni? El is ítélték szépen. Vajjon tehát e törvény csak olyan apákra⁵⁶ szól, a kiket felmentettek? Első tekintetre nehéz kérdés. De ne essünk kétségbe; valószínű, hogy a törvényhozónak csak az volt a szándéka, hogy a szülők, ha ártatlanok, ne legyenek megfosztva gyermekeik támogatásától. Csakhogy a falusi gazda restelli ezt hangoztatni, mert úgyis azt vallja, hogy atyja ártatlan volt. Ebből a vitás ügyből egy másik bizonyí-⁵⁷

téket is meríthetünk: ,A kit hazaárulás miatt elítéltek, védőjével együtt menjen számkivetésbe.' Alig tartja az ember lehetségesnek, hogy ugyanazon helyzetben levő apának a fiára, akkor is, ha védelmezi, akkor is, ha nem védelmezi, büntetés legyen szabva. Azonkívül a törvény egyáltalában nem vonatkozik a számüzöttekre. Nem valószínű tehát, hogy írott törvény legyen az elítélt védőjére vonatkozólag; ¹⁴ mert egyáltalában lehet-e a számüzöttnek vagyona? Az iskolai szónoklatmester mindkét tekintetben kétséget támaszt. ¹⁵ Az apának szónok fia egyrészt a szavakhoz ragaszkodik, a melyek semmiféle kivételt nem tesznek, másrészt azt fogja mondani, hogy épen azért szabtak büntetést az olyanokra, kik a védelem alól kivonják magokat, hogy a számüzetés fenyegető veszedelme el ne rémítse őket a köteles védelem teljesítésétől és hogy az apát gazda fia nem védelmezte, bár ártatlan volt. Továbbá azt is érdemes megjegyeznünk, hogy ennek az egy ügynek állásából két általános kérdés származhatik: ,Vajjon bárki legyen, a ki?' (t. i. nem védelmez) és ,Vajjon bárki legyen, a

⁵⁸ kit?' (t. i. nem védelmez). Az eddigi kérdések két személy körül forogtak. A harmadik, vagyis az ellenfél személye semmiféle vitás kérdés kiinduló pontjául nem szolgálhat, mert ez a maga örökségéért nem fog pereskedni. De azért ne gondoljuk, hogy már az egésznek gondját elvetettük. Mindezt ugyanis akkor is elmondhatnók, ha az atyát nem hívták volna vissza a számkivetésből. De ne vegyük mindjárt azt az esetet, mely önként kínálkozik, hogy t. i. a műveletlen falusi helyezte vissza jogaiba. A ki behatóan vizsgálja a dolgot, az más valamit is szemügyre vesz; mert valamint a faj követi a nemet,

⁵⁹ úgy a nem megelőzi a fajt. Tegyük fel tehát, hogy más helyezte őt vissza jogaiba: ebből az az újabb kérdés keletkezik, mely következtetésen vagy okoskodáson nyugszik: ,Vajjon a jogokba való visszahelyezés egynek tekinthető-e az ítélet megsemmisítésével s úgy lehet-e venni a dolgot, mintha bírói

⁶⁰

tárgyalás nem is lett volna? Erre a falusi gazda megpróbálja azt felelni, hogy övének jogaikba való visszahelyezését nem is lett volna képes jutalom fejében kieszközölni máskép, mintha atyját visszahívják a számkivetésből épúgy, mintha soha nem is ült volna a vádlottak padján, a mi egyúttal az ő védője büntetésének elengedését is magával hozta, mintha nem is védelmezte volna. Így jutunk el oda, a mi mindjárt 61 kezdetben kitünt, hogy a falusi gazda által jutott vissza jogaiba az atya. Itt aztán megint azt iparkodunk következtetéssel megállapítani, vajjon az, a ki mást jogaiba visszahelyez, úgy tekinthető-e, mint a védő, mivelhogy ugyanazt eszközölte ki, a mire a védő törekedett; továbbá hogy nem szerénytelen-ség-e egyformának venni olyasmit, a mi több a másiknál. A 62 mi ezenkívül még szóba jöhet, az már méltányosság kérdése, hogy a kettő közül melyiknek követelése igazságosabb. Magát ezt a kérdést ismét kétfelé lehet választani, még ha mindjárt mindkét testvér az egész vagyont követelné is; a jelen esetben meg annál inkább, mert egyik az örökség felét követeli, a másik meg az egészet, testvérének kizárásával. De mikor mindezzel már végeztünk, az atya emléke is nagy hatással lesz a bírákra, főkép mivel annak vagyona forog szóban. Azért hozzávetőleges következtetéssel kell megállapítani, mi célja lehetett az atyának azzal, hogy halála előtt nem csinált végrendeletet? Ez azonban a milyenségi ügyállás körébe tartozik és más ügyállás erősítésére szolgáló bizonyíték. A leg- 63 több peresügy tárgyalásán a méltányossági tekintetek maradnak a végére, mert mitsem hallgatnak szivesebben a bírák. Néha azonban változik e sorrend a szerint, a mint ránk nézve előnyösebb, úgy hogy, ha kevésbé bizhatunk ügyünk igazában, a méltányosságra való hivatkozással igyekezzünk a bírót magunk részére megnyerni.

Egyebet, mit általános utasításképp mondhatnék, nem tu- 64 dok. Vegyük most egyenkint sorra a törvényszéki beszédek

fajait. Igaz, hogy ezeknek legapróbb fajtáira, azaz minden egyes perre vagy vitás kérdésre ki nem terjeszkedhetem, de azért általánosságban szólhatok rólok olyképen, hogy előadom, a mi egyes ügyállások keretében leggyakrabban fordul elő. S mivel a dolog természeténél fogva az az első kérdés, megtörtént-e valami, ezen kezdem.

II. FEJEZET.

A hozzávetés.

1 A hozzávetés mindig vagy valamely dologra vagy a szándéokra vonatkozik. Mindkét esetben háromféle időben szerepelhet, múltban, jelenben, jövőben. A dologi kérdések vagy általánosak vagy különösek a szerint, a mint személyekhez
 2 nem fűződnek vagy fűződnek. A szándék nem teheti vizsgálódás tárgyát, csak ha személyről van szó és a tényállásra nézve bizonyosak vagyunk. Mikor tehát dologról van szó, vagy azt keressük, mi történt, vagy mi történik, vagy mi fog történni; így pld. ezen általános kérdésekben: 'Vajjon a világ oszthatatlan parányi testek (atomok) találkozásából keletkezett-e? Gondviselés kormányozza-e? Megsemmisül-e majd valamikor?' Különös kérdések: 'Igaz-e, hogy Roscius megölte apját? Királyság után törekszik-e Manlius? Vajjon lelkiismeretesen
 3 vádolná-e Qu. Cæcilius Verrest?' A bírói tárgyalásokon legtöbbször a múlt idő szerepel, mert mindenki csak olyasmért emel vádat, a mi történt, arra pedig, mi történik most és mi történik majd a jövőben, a már elmúlt dolgokból következtetünk. Keresni szoktuk a szülőöket is. Így pld., vajjon mi volt a dögvész oka, az istenek haragja-e vagy a rossz időjárás vagy a poshadt vizek vagy a föld ártalmas kigőzölgései? Nemkülönben az indítóöket is, mint pld. 'Miért hajózott az ötven fejedelem Trója alá? Vajjon esküvel kötelezték erre

magokat, vagy egymás példája után indultak, vagy az Atridáknak akartak kedvében járni? E két fajta ok nem sokban különbözik egymástól. A mi a jelenben történik, ha nem bizonyítékok útján, melyek szükségképen megelőzik a dolgot, hanem saját szemeinkkel szerzünk róla tudomást, nem szorúl hozzávető következtetésre; így pld. ha a spártaiak azt keresnék: ,Igaz-e, hogy Athénben bástyákat építenek?‘¹⁶ De van még egy neme a hozzávetésnek, pedig azt hihetné az ember, hogy nem is tartozik ide, mikor t. i. valamely személyről kérdezzük, hogy kicsoda. Így kérdezték Urbinia örököseivel szemben, ,Vajjon az, a ki mint annak fia követelte a vagyont, Figulus-e vagy Sosipater?‘¹⁷ Mert hisz őt látni lehet mint valóban létezőt, úgy hogy az nem lehet kérdés tárgya, ,Létezik-e‘, valamint az sem ,Vajjon az oczeánon túl;‘¹⁸ sem az, ,Micsoda‘, sem, hogy ,Miféle‘, hanem hogy ,Kicsoda az illető?‘ Azonban az ilyenféle perben is a múlt dönti el a kérdést, ,Vajjon ez-e az a Clusinius Figulus, a ki Urbiniától született?‘ Napjainkban is fordultak elő ilyen vitás kérdések s néhány nekem is jutott véletlenül, a melyekben mint védő szerepeltem. A szándékra irányuló hozzávető következtetés természetesen bármely időre vonatkozhatik. ,Mi volt Ligarius afrikai tartózkodásának czélja? Mi czélból igyekszik Pyrrhus szövetséget kötni? Mi szólna Cæsar, ha Ptolemæus Pompeiust meggyilkoltatná?‘¹⁹

Hozzávető következtetéssel és a minőségre vonatkozó kérdésekkel szoktuk keresni valaminek mértékét, faját és számát, így: ,Vajjon a nap nagyobb mint a föld? Vajjon a hold gömbalakú, lapos vagy csúcsos test? Egy világ van, vagy több?‘ Ép így lehet kérdezni nem természettudományos dolgokat is: ,Melyik háború nagyobb, a trójai-e vagy a peloponnesusi? Milyen volt Achilles pajzsa? Csak egy Hercules volt?‘²⁰

Az olyan peresügekben, melyeknek alkotórészei a vád és védelem, a hozzávető következtetésnek egyik faja az, mikor a

tényre és a tettesre nézve folyik a vizsgálat. Itt néha egybeolvad a vizsgálatnak két szála s mindkettőt egyaránt tagadásba vesszük; máskor meg különválnak a két kérdés, mikor nemcsak azt nem tudni, megtörtént-e valami vagy nem, hanem az esetben is, ha a tény bizonyos, ismeretlen a tettes.

8 Néha maga a tény is csak egy kérdés körül forog: Vajjon meghalt-e ez vagy az az ember; máskor két részből áll a kérdés, Vajjon méreg által vagy gyomorbajban pusztult-e el. Az olyan eseteknek, mikor csak a tényről folyik a vizsgálat, másik fajtája az, a mikor, ha a dolog bizonyosan megtörtént, a tettesre nézve nem lehet kétség. A harmadik eset csak a tettesre vonatkozik, mikor a tény bizonyos, azonban vita tárgya, hogy ki követte el. S ez, a mit harmadszor említettem, szintén nem egyszerű kérdés; mert a vádlott vagy egyszerűen csak tagadja, hogy ő követte el, vagy azt is megmondja, hogy más volt a tettes. Azonban a bűn másra tolásának is nem csupán egy formája van. Néha ugyanis helyébe lép a viszonyvád, melynek neve *ἀντικατηγορία*, nálunk némelyek 'concertativa' (t. i. accusatio) névvel jelölik. Máskor meg a törvényszéki tárgyalás forgatagán kívül eső személyre háritjuk, a ki

9 vagy ismert vagy ismeretlen; s ha az illető ismeretes, vagy olyan valakinek, a ki kívül áll a per szereplőin, vagy magának a támadó félnek szándékára háritjuk az egészet. Ilyen esetekben ép úgy szerepel a személyeknek, ügyeknek s egyéb dolgoknak az egybevetése, mint a viszonyvádnál. Így cselekszik Cicero, mikor Varenus védelmében Ancharius cselédségére, Scaurus védelmében pedig Bostar haláláért ennek any-

10 jára háritja a bűnösséget.²¹ Ezzel ellenkező az egybevetésnek az a fajtája, mikor mindkét fél azt állítja, hogy ő tette, valamint az is, mikor nem a személyek, hanem magok az ügyek állanak harcban egymással, azaz, mikor nem az a kérdés, hogy a kettő közül melyik tette, hanem hogy melyik történt

meg. Csak mikor már a ténynyel és a tettessel tisztában vagyunk, lehet vizsgálni a szándékot.

Nézzük most ezen eseteket egyenkint. Ha mindkét tételt egyformán tagadjuk, ilyenformán történik : ‚Nem követtem el házasságtörést;‘ ‚Nem törekedtem zsarnoki uralomra.‘ Gyilkossági és méregkeverési perekben gyakori az ilyen megkülönböztetés : ‚Nem történt meg; és ha megtörtént is, nem én követtem el.‘ Azonban mikor azt mondjuk : ‚Bizonyítsd 12 be, hogy azt az embert meggyilkolták,‘ ezzel csak a vádló teendőjét jelöljük meg; a vádlott ezzel szemben semmitsem mondhat, legfeljebb holmi gyanúját fejezheti ki, de ezt is csak egy-egy elejtett szóval, hogy így is, úgy is lehessen érteni, mert ha valami határozott kijelentést talál tenni, vagy be kell azt bizonyítania, vagy elveszti a pert. Mert mikor az a vizsgálat tárgya, melyik részen van az igazság az ellenfél és a mi állításunk közül, bizonyára egyiket a kettő közül igaznak kell tartani, úgy hogy, ha megdől az, a mit védelmünkre felhozunk, fenmarad az, a mi reánk nézve terhelő. Ellenben, ha gyomorbajnak vagy mérgezésnek kétséges nyo- 13 mai körül folyik a vizsgálat, akkor harmadik eset nem lehetséges; ép azért ilyenkor mindegyik fél igyekszik a saját állítását támogatni. Máskor azonban a tényállás alapján folyik a vizsgálat, vajjon mérgezés vagy gyomorbaj esete forog-e fenn, olyankor t. i., mikor magából a tényállásból is lehet némi bizonyítékot meríteni a nélkül, hogy személyekre gondolnánk. Mert sok függ attól, vig lakoma volt-e előzőleg, vagy 14 rossz kedv; fáradtság vagy édes semmittevés, virrasztás vagy pihenés. Az is határoz, milyen korú volt az illető, a ki meghalt, valamint attól is sok függ, hirtelen halállal múlt-e ki, vagy hosszabb betegségben pusztult el. Még tágabb tér nyílik mindkét félnek az eszmecserére, ha csupán a hirtelen halál 15 jöhet számításba. Arra is van eset, hogy a személyből követ-

keztetünk a tényre olyanformán, hogy azért tartjuk valószínűnek a mérgezés bűntényét, mert az illetőről elhihető, hogy elkövette azt, vagy ellenkezőleg.

Ha a bizonyítási eljárás nemcsak a tettesre, hanem a tette is kiterjed, a természetes sorrend szerint először azt kell bebizonyítani a vádlónak, hogy az a dolog megtörtént, azután, hogy a vádlott követte el. Ha azonban a személyre vonatkozó bizonyítás több részből áll, akkor megfordítja ezt a sorrendet. A védő ellenben mindig azt mutatja ki először, hogy nem történt meg a dolog, mert ha e pontban győz, a többiről felesleges szót vesztegetnie, ha pedig elveszti e ponton a csatát, még mindig módjában lesz védelmi állásba helyezkedni. Még ott is, a hol csak a tényállásra szorítkozik a bizonyítás s ha ez be van bizonyítva, a tettesre nézve nem lehet kétség, úgy a tettes személyéből, mint a tényből egyaránt lehet bizonyítékokat meríteni, de csakis a tényállás megállapítására vonatkozólag. Így pld. a következő vitás esetben (miért ne használhatnánk fel ugyanis olyan példákat is, melyek inkább iskolás fiúknak való): „A fiú, miután apja kitagadta, orvosnak képezte ki magát. Mikor apja megbetegedett s a többi orvos lemondott róla, őt hívták, mire kijelentette, hogy meg fogja gyógyítani, ha megiszsa azt az orvosságot, melyet ad neki. Az atya, miután a kapott orvosság egy részét megitta, azt mondotta, hogy mérget itattak vele. Erre a fiú a megmaradt orvosságot kiitta s miután az atya meghalt, a fiú apagyilkosság miatt a vádlottak padjára került. Itt egészen bizonyos, hogy ki adta az italt, s ha ebben mérég volt, a tettest nyomozni sem kell. Azonban azt a körülményt, hogy mérég volt-e az ital, az illetőnek egyéniségéből vont bizonyítékokkal kell eldönteni. Hátra van még a harmadik eset, mikor a tény bizonyos, de kerestetik a tettes. Erre az esetre felesleges volna példát felhozni, hisz oly gyakoriak az ilyenféle jogi esetek, mikor napnál világosabban be

van bizonyítva, hogy gyilkosság esete forog fenn, vagy hogy tempplomrablás történt, azonban az, a kit ezzel vádolnak, tagadja.

Ebből fejlődik a viszonvád, *ἀντιπαρηγορία*. Mert a mivel ketten kölcsönösen gyanúsítják egymást, mindenesetre elismert dolog, hogy megtörtént. Az ilyenféle peresügyekre 19 nézve azt jegyzi meg Celsus, hogy a forumon nem is fordulhatnak elő. Ezt különben, úgy hiszem, mindenki tudja. Hisz a bírakat is egyszerre csak egy vádlott ügyében szokták egybehívni s ha esetleg olyanok a felek, hogy egymást kölcsönösen vádolják, akkor még egy másik tárgyalást is kell tartani.²² Apollodorus is azt állította, hogy az *ἀντιπαρηγορία* tulajdon- 20 képen két vitás ügyet foglal magában s a forumi jogszokás szerint valóban két külön peresügy volt. Azonban az ilyenfajta jogi esetek bírói megvizsgálása vagy a tanács vagy a császár hatáskörébe tarthatik. De a tárgyaláson sincs semmi befolyással a védőbeszédre, vajjon egyszerre mindkét félre szól-e a bírói véleménynyilvánítás, vagy kifejezetten csak egyikre vonatkozik az ítélet. Ilyen esetekben mindig elsőb- 21 sége van a védelemnek; először azért, mert a természet törvénye szerint hatalmasabb az önvédelemnek, mint az ellenfél megsemmisítésének ösztöne; másodsor azért, mert nagyobb lesz a súlya a mi vádlói szereplésünknek, ha önzetlenségünk már előzőleg kiderült; végül, mert csak így lesz az ügy igazán kettős. Mert annak, a ki azt mondja: „Én nem öltem meg“, még mindig módjában áll ezt is mondani: „Te ölted meg“; de ha valaki ezzel kezdi: „Te ölted meg“, felesleges utána még hozzátennie: „Nem én öltem meg“.

Szerepel továbbá az ilyen tárgyalásokon az összeha- 22 sonlítás is. Ez ismét többféleképen történhetik: ugyanis a magunk ügyét vagy egészében állítjuk az ellenfélnek egész ügye mellé, vagy csak egyes bizonyítékainkat annak egyes bizonyítékai mellé. Hogy mikor melyik eljárást kell követni,

azt az illető pernek érdeke esetről-esetre szabja meg ; így pld Cicero Varenus védelmében a vád első részeire nézve egyes pontokat vet össze, mert így ő kerekedik fölül, míg annak az idegennek személyét az anyáéval csak úgy vaktában lehetett volna egybevetni. Azért legjobb, a mennyiben lehetséges, ha egyes pontok győznek egyes pontokkal szemben, s csak akkor kell ügyünk egészét harcza vinni, ha a részletekben győzéseknek érezzük magunkat. S akár kölcsönösen vádolja egymást a két fél, akár a vádlott az ellenfél nyakába varrja a bűnösséget a nélkül, hogy vádlóként lépne fel ellene, mint Roscius tett vádlóival, bár nem juttatta őket a vádlottak padjára ; akár magokra az illetőkre háritjuk a tett elkövetését azzal, hogy öngyilkosoknak mondjuk őket : a két félnek bizonyítékait ép úgy kell egymással egybevetnünk, mintha kölcsönös vádaskodás esete forogna fenn. A legutóbb említett esetet pedig ²³ nemcsak iskolákban tárgyalják gyakran, hanem a forumon is sokszor előfordul. Így pld. Nævius Arpinianus perében is csak arra irányult a vizsgálat : „Vajjon ő taszította-e le feleségét, vagy maga vetette le magát?” Ki is adtam ez ügyben mondott törvényszéki beszédemet és pedig ez az egyetlen, melyet eddig közre bocsátottam s bevallom, hogy erre is csak a fiatalkori hiúság vitt reá. Mert egyéb szónoki beszédek, melyek nevem alatt szerepelnek, csak igen kis részben származnak tőlem, a mennyiben holmi megbízhatatlan gyorsírók üzleti haszonlesésből írták le azokat s szövegök sem hiteles.

²⁵ Van ezenkívül egy másik faja is a kétoldalú hozzávető bizonyításnak, mely különbözik az *ἀντικατηγορία*-tól, a mennyiben jutalomról szól, ²⁴ mint pld. ebben a perben : „A zsarnok azzal gyanúsította orvosát, hogy megmérgezte, azért kínzással vallatóra fogta s mikor állhatatosan tagadott, másik orvost hivatott. Ez azt mondotta, hogy megmérgezték, de ő majd ellenmérget ad. Adott is neki valami italt, melytől a

zsarnok meghalt. A két orvos most versenyez a jutalomért.²⁵ Mert amott épúgy, mint itt a szereplők egyéniségét, indító-okait, vagyoni viszonyait, körülményeit, irott s egyéb tanúbizonyosságait hasonlítjuk össze, esakhogy míg amott a tett elkövetését egymásra tolni igyekeznek, addig itt magoknak követelik. A következő esetet is, bár nem *ἀντικατηγορία*, mégis²⁶ épúgy kell tárgyalni, a mennyiben a nélkül, hogy vádlóként akarnánk fellépni, azt keressük, a kétféle előadás közül melyik történt meg valóban. Mert mindegyik fél a maga módja szerint adja elő a dolgot s ezt tartja igaznak. Így pld. az Urbinia-féle perben a vádló azt állítja, hogy Clusinius Figulus, Urbinia fia, miután a sereg, melyben harczolt, vereséget szenvedett, elmenekült s különféle hányattatások után, miközben egy király is fogva tartotta, végre Itáliába és szülőföldjére, az ager Marrucinus nevű földre érkezett, ahol felismerték; Pollio szerint ellenben két gazdánál is szolgált, mint rabszolga Pisaurum-ban s mint orvos működött, majd felszabadulván, szándékosan más valakinek eladó rabszolgahada közé vegyült s innen vette meg, mivel könyörgött, hogy neki lehessen rabszolgája. Nemde, ez az egész per két jogi esetnek egybeveté-²⁷ sén s két, még pedig egymástól különböző, hozzávető következtetésen fordul meg? A vád és az ellene való védekezés, valamint a kereset és ennek elutasítása lényegében ugyanoly viszonyban vannak egymáshoz.

A hozzávető következtetés először elmúlt dolgokból indul ki. Ide tartoznak a személyek, indítóokok és a szándék; mert a sorrend az, hogy az illető akarta megtenni, képes volt megtenni és valóban meg is tette. Azért mindenekelőtt azt kell nézni, milyen ember az illető. A vádlónak feladata aztán bebizonyítani, hogy az, a mit a²⁸ vádlott ellen felhoz, nemcsak hogy erkölcsileg megrovást érdemel, hanem a bünténnyel is, melyről a tárgyalás folyik, a lehető legszorosabb kapcsolatban van. Mert ha azt, kit gylil-

kosság vádja terhel, fajtalan vagy házasságtörő embernek mondja, árt ugyan ezzel az illető jó hírnevének, de kevésbé leszünk hajlandók elhinni róla azt, a mivel vádolva van mintha vakmerő, kihívó, kegyetlen s elszánt embernek állítja

29 őt elének. A védőügyvédnek azon kell lennie, hogy, ha csak lehet, tagadja, a mit felhoznak ellene, vagy védekezzék, vagy iparkodjék élet venni a vádnak. Ezután mindjárt mutassa ki azt, hogy a kérdéses dolog nem is függ össze a jelen vizsgálata tárgyával. Mert igen sokszor ez meg az nem csupán elütő egymástól, hanem sokszor egyenesen ellentéte egyik a másiknak, így pld. ha arról, kit lopással vádolnak, azt állítják, hogy szórja a pénzt vagy hogy a pénznek nincs előtte értéke. Mert nem valószínű, hogy ugyanazon ember egyrészt megvesse a

30 pénzt, másrészt meg rabja legyen annak. Ha ilyenféle mentődeszkák nincsenek kezünk ügyében, azon kifogáshoz kell folyamodnunk, hogy nem erről van szó, aztán meg, hogy ha valaki egyszer megbotlott, azért még nem képes minden elképzelhető rosszra; a vádlók is csak abban a reményben fogtak rá mindenféle alaptalan dolgokat, mert úgy számítottak, hogy a becsületében kikezdett és megsebzett vádlottat azzal,

31 hogy a közvélemény ellene fordul, teljesen tönkre tehetik. A bizonyításnak egyéb forrásai a vádlottól felállított főtételből és ennek ellenkezőjéből fakadnak. Gyakran a védő a vádlott személyéből von először bizonyítékokat és pedig néha egész általánosságban ilyenformán: 'Hihetetlen, hogy a fiú megölje apját; a hadvezér elárúlja hazáját az ellenségnek.' Erre könnyen vagy azt lehet felelni, hogy gonosz ember mindenre képes, a mint a tapasztalás bizonyítja, vagy hogy furfangos észjárással lehet csak a gonoszságot kizártnak tartani csupán

32 azért, mert rettenetes valami. Máskor meg különös bizonyítékokat használunk s ezek ismét különfélék. Így pld. az előkelő állás néha megóvjá a gyanútól a vádlottat, máskor azonban épen a tettnek bizonyítására lehet felhasználni, mintha

a vádlott épen ezen alapon számított volna büntetlenségre ; épígy lehet valakinek szegénységét, alacsony származását, jómódú vagyoni helyzetét jobbra vagy balra felhasználni, a hogy kinek-kinek ügyvédi furfangjától telik. Annyi azonban 33 bizonyos, hogy a becsületes jellem és szeplőtelen múlt nagyon nagy erőssége az embernek. Ha e tekintetben semmi gáncsolni valót sem hoznak fel ellene, igyekezzenek a védő ezt teljes mértékben kiaknázni ; ellenben a vádló iparkodjék a bírói vizsgálatot szorosán a szóban forgó kérdésre szorítani, mint a mely kizárólag lesz majd az ítélethozatal alapja, s hangsúlyozza, hogy mindenkinek életében van egy időpont, mikor az első ballépést elköveti, de ez nem ok arra, hogy az első büntettért, mert még csak az első, dicsőítő himnuszt zengjünk. Mindennek akkor veszi hasznát, mikor válaszolni kell. 34 A bírák lelkében pedig mindjárt az első tárgyaláson iparkodjék azt a hitet kelteni, hogy nem annyira nem tudott, mint inkább nem akart megrovással élni. Azért jobb, ha teljesen tartózkodik a vádlott előéletének ócsárlásától, mint ha jelentéktelen, semmitmondó vagy nyilván hamis dolgokat hoz fel ellene, mert ezzel csak rontja a maga hitelét egyebekben is és arról, a ki semmi megrovást sem tesz, azt lehet gondolni, hogy az ilyen megszólástól, mint afféle felesleges dologtól tartózkodni kívánt ; a ki azonban üres vádakot hord össze, ezzel azt mutatja, hogy ő maga is hiábavalóságnak tartja a vádlott előéletéből vont bizonyítást s e téren még azt sem bánja, ha vereséget szenved, de azért hallgatni még sem tud. A mit ezenkívül még személyekből meríthetünk, a bizonyítékok forrásainál már úgylis elmondottuk. 35 26

A bizonyításnak következő módja az, mely indítóokokból indul ki ; ezek közül leginkább a harag, gyűlölet, félelem, kapzsiság, remény jönnek számításba, mert a többi ezek valamelyike alá tartozik. Ha ezek közül valami talál a vádlottra, a vádlónak kötelessége kimutatni, mennyiben volt szerepök

az indítókoknak valamely tett véghezvitelében s ha ezeket bizonyítékul is felhasználja, iparkodjék lehetőleg kiszínezni ;
 36 ha ezt nem teheti, akkor oda kell fordítani a beszédet, hogy talán mégis forogtak fenn holmi ilyen okok, legalább titokban ; vagy hogy semmitsem határoz az, miért tette, elég az, hogy tette, sőt mi több, annál utálatosabb valamely bűntény, ha semmi indítóok sem volt annak elkövetésére. A védő pedig, hacsak teheti, megragadja ezt a pontot olyformán, hogy alig hihető, hogy bármi is ok nélkül történt volna. Ezt a körülményt Cicero sok beszédjében nagyon erősen kihasználja, de különösen Varenus védelmében, kinek minden egyéb ellene
 37 szólt ; az is lett a vége, hogy elítélték. Ellenben ha már a vádló felvesz bizonyos indítóokot, vagy azt feleli rá a védő, hogy nem igaz, vagy hogy nem nagy szerepe volt annak, vagy hogy a vádlott nem is tudott róla. Lehetséges ugyanis, hogy néha ismeretlen a vádlott előtt az állítólagos indítóok, pld. hogy a meggyilkolt egyén azt, a ki őt állítólag meggyilkolta, előzőleg örökösévé tette, vagy hogy pert akart ellene indítani. Ha egyéb bizonyítékok hiányzanak, azt fogjuk mondani, hogy nem kell nagyon kutatni az indítókokat, mert úgysem lehet olyan embert találni, a ki ne félne, gyűlölne, remélné. A legtöbben azonban ez indulatok mellett is feddhetetlen
 38 emberek maradnak. Azt sem szabad feledni, hogy nem minden indítóok hat mindenkire egyformán. Mert a szegénység lehet ugyan egyik-másik emberre nézve indítóok a lopásra, de sohasem lesz az egy Curiusra vagy Fabriciusra nézve.
 39 Azt is keresik, vajjon a személyről vagy az indítóokról kell-e előbb szólni. A szónokok eljárása e tekintetben nem egyöntetű, így Cicero is többször az indítókoknak adta az elsőbbséget. De ha a per minősége olyan, hogy egyik részre sem hajlik, azt gondolom, hogy a dolog természete szerint a személyen kell kezdeni. A legáltalánosabb és leghelyesebb felosztás itt az, vajjon bárminő vádbeli cselekmény, vagy épen

a szóban levő feltehető-e róla. Mindazonáltal itt is, mint leg- 40
 többször, a czélszerűség szempontjából változtathatunk a sor-
 renden. Azután az okokat nem csupán annyiban kell vizsgál-
 nunk, a mennyiben az akaratot befolyásolják, hanem néha
 mint tévedés okozóit is, minő pld. a részegség, tudatlanság-
 Ezek ugyanis, míg minősítés tekintetében enyhítik a bűntényt,
 addig hozzávetőleges megállapításnál súlyosbitják. És míg 41
 személy, különösen valóban megtörtént esetekben, talán soha
 sem szerepelhet olyan, a kiról egyik félnek sem volna mon-
 dani valója, addig az indítóok fürkészésének sokszor semmi
 értelme sincsen, mint pld. házasságtörés, lopás eseteiben,
 mivel a bűnök már magokban hordozzák azt.

Ezek után a szándékot is vizsgálunk kell. Erre pedig 42
 nagyon tág tér kínálkozik, így: ,Hihető-e, hogy a vádlott szá-
 mitott arra, hogy a szóbanforgó bűntettet végrehajtja, vagy
 hihette-e, hogy tette ki nem tudódik, vagy ha nem marad is
 titokban, majd felmentik vagy valami enyhe büntetéssel sza-
 badúl, a melyet csak jóval később kell kiállania s ezen eset-
 ben is nagyobb örömet szerezne neki, hogy a tettet végre-
 hajtotta, mint a mekkora kellemetlenséget okozna a büntetés,
 vagy talán úgy gondolkodott, hogy megéri a dolog, ha bűn-
 hődnie kell is.‘ Továbbá: ,Vajjon nem lehetett volna-e ugyan- 43
 azt könnyebben vagy kevesebb veszélylyel végrehajtani más-
 kor és másképen, miként Cicero Milo védelmében elsorolja
 azt a számtalan alkalmat, mikor Clodiust büntetlenül meg-
 ölhetette volna.‘²⁷ Azonkívül miért épen ott, akkor és úgy tá-
 madt reá (a dolognak ezt az oldalát is nagyon behatóan tár-
 gyalja ugyanazon beszéd), avagy tán semmiféle kitűzött czél 44
 nem vezette s csak a szenvedély ragadta el, menten minden
 szándékosságtól (mert azt szokták mondani, a gonosztettek-
 ből hiányzik a megfontolás), vagy épen a bűnös szokás ha-
 talma vitte reá.

A kérdés első részének megvizsgálása után, hogy t. i.

megvolt-e az illető részéről a szándék, következik a második kérdés, megvolt-e a lehetőség. Erre nézve a helyet és időt kell megbeszélés tárgyává tenni, mint pld. lopás esetében vajjon zárt vagy forgalmas helyen történt-e; nappal-e, mikor több szemtanú van, vagy éjjel, mikor, bajosabban megy a
 45 dolog. Egyszóval mindig azt kell nézni, miféle nehézségek, vagy kedvező alkalmak jelentkeztek; ezeknek száma oly nagy, hogy példákra nincs is szükség. A kérdésnek ez a második része oly fontos, hogy ha nem volt meg a lehetőség, a per be van fejezve; ha meg volt, akkor következik annak megvizsgálása, elkövette-e valóban. De a lehetőség a szándék hozzávetőleges megállapításában is szerepel, mert az előbbiből lehet arra következtetni, volt-e alapos reménye a sikerhez. Azért azt is nézni kell, miféle eszközökkel rendelkezik valaki, pld. Clodiusnak és Milonak milyen volt a kísérete.

- 46 Azon kérdésnek vizsgálata, elkövette-e valóban, az időnek második fokánál, az egyidejű és közvetlenül reakövetkező körülményekkel kezdődik; ²⁸ ide tartoznak a nesz, kiabálás, jajgatás; reakövetkezők pld. a tettesnek elrejtőzése, félelme stb. Ezekhez járulnak a fönnebb (V. 9.) említett bűnjelek, nemkülönben nyilatkozatok és tettek, melyek vagy megelőzték
 47 a tett elkövetését, vagy követték. Ezek ismét vagy tőlünk erednek, vagy másoktól. Azonban míg a saját nyilatkozataink többet ártnak, mint használnak, és mások nyilatkozatai többet használnak mint ártnak, addig a tettekben hol a mieink, hol a másokéi használnak többet, ha pld. az ellenfél tesz valamit, a mi nekünk használ; de a saját tetteink mindig többet ár-
 48 tanak mint másokéi. Abban a tekintetben is különböznek a nyilatkozatok egymástól, hogy némelykor világosak, máskor kétértelműek. Akár a saját nyilatkozataink, akár a másokéi, szükségképen mindkét irányban gyengébb a hatásuk, ha kétértelműek; azonban, ha mi magunk beszélünk így, sokszor magunknak ártnak vele, mint ebben a vitás kérdésben is:

„Mikor a fiútól azt kérdezték, hol van atyja, azt felelte, akárhol van, él; pedig halva találták a kútban.“²⁹ Másoknak két- 49 értelmű nyilatkozatai csak akkor árthatnak, ha szerzőjük ismeretlen vagy meghalt. „Éjjel szózat hallatszott: Óvakodjatok a zsarnok-uralomtól!“ vagy: „Mikor kérdezték, ki mérgezte meg, haldokolva felelé: Nem szükség tudnod.“ Mert ha van valaki, a kit meg lehet kérdezni, ez eloszlátja a kétértelműséget. Míg azonban saját szavaink és tetteink igazolására 50 elég csupán szándékunkat kijelenteni, addig mások szavait és tetteit különféleképen kell megczáfolnunk.

Ezzel tehát elmondottuk, a mit a hozzátvetőleges peres-ügyeknek egyik és pedig legelterjedtebb fajtájáról³⁰ mondani akartunk, a mi azonban, legalább részben, a perek valamennyi többi fajtájára is ráillik. Mert azon perekben is, melyek lopás, letétbe helyezett vagy kölcsönadott pénz ügyében folynak, részint az illetőnek vagyoni viszonyaiból vonunk bizonyítékot, „Volt-e az illetőnek mit letétbe helyezni“; részint a személyekből, „Valószínű-e, hogy valaki ennél az embernél helyezte letétbe pénzét, vagy hogy ő adott kölcsön másnak; feltehető-e, hogy a vádló csak rosszakaratból vádol, hogy a vádlott letagadja az adósságot, avagy épen tolvaj.“ Azonban 51 lopási perekben is épúgy, mint a gyilkossági perekben egyrészt a tényállás, másrészt a tettes megállapítása ügyében folyik a vizsgálat. A kölcsönadott és letétbe helyezett pénzt illetőleg két dolgot kell tisztázni, de mindig egymástól függetlenül, t. i. „Történt-e pénzáadás, Visszaadták-e.“ A házasságtörési perekben az a különös, hogy többnyire két személy forog veszedelemben és mindkettőnek életéért kell beszélni; bár az is kérdés, hogy mindkettőt egyformán kell-e védeni. Esetről-esetre maga az ügy szolgál e tekintetben tanácsosal. Mert ha ügyemnek hasznára van, belefoglalom a másik félt is, de ha árt, kívül hagyom. Hogy pedig ne gondolja senki, 52 mintha csak úgy véletlenül szaladt volna ki szájamon, mikor

azt mondtam, hogy a házasságtörés többnyire, nem mindig két személyre nézve jelent veszedelmet, tudni kell, hogy magát az asszonyt is lehet házasságtöréssel vádolni, ha ez még nincs bebizonyítva, pld. lakásán ajándéktárgyakat találtak avagy pénzt, melyről nem tudni, kitől kapta, vagy szerelme 53 leveleket, de nem tudni, kinek szólnak. Okirathamisítás esetében is hasonló eljárást kell követni; ugyanis vagy többek vannak a vádlottak, vagy csak egy. Az okirat kiállítójának a aláíró tanút mindig védelmeznie kell, a tanúnak a kiállító nem mindig, mert ez rá is szedhette. Az pedig, a ki ezeket állítólag felfogadta s a kinek érdekében az egész történet, köteles nemcsak az okirat kiállítójának, hanem a tanúknak is védelmére kelni. A bizonyításnak ugyanily forrásai vannak azon bűnperekben is, melyek hazaárulók és egyeduralomra törők ellen folynak.

54 Azokra, kik a fórumon való szereplésre készülnek, káros hatása lehet azon iskolai szokásnak, hogy mindarról, a mi nincs benne a főtételben, feltételezzük, hogy mellettünk szól. Házasságtörést hoznak fel ellene: ki látta, ki mondtotta, mi jutalom, ki tudott róla? Méregkeverést: hol vettem a mérget, kitől, mikor, mennyiért, kivel adattam azt be? Az olyan vádlott védelmére, ki egyeduralomra tör: hol vannak a fegyverek 55 az összetoborzott segítőcsapatok? Nem mondom, hogy ilyesmit nem lehet felhozni és felhasználni felünk érdekében. Mert a fórumon sem hagyom az ellenfélnek a bőrében, ha valami kor a bizonyítással adós marad. De volt idő, mikor a fórumon ismeretlen volt ez a nagyfokú szabadosság, hisz alig van per, melynek tárgyalása alkalmával e pontok közül egyet vagy 56 többet is fel ne hoznának. Az is ilyenforma, mikor egyesek a befejezésben ennek is, annak is, a mint eszökbe jut, gyermekeket, szülőket, dajkákat tulajdonítanak; csakhogy könnyebben meg lehet bocsátani, ha valaki egyszerűen kimondja

hogy ennek vagy annak hiányát érzi, mintha azt mindjárt pótolja is.³¹

A szándék vizsgálásának módjáról eleget szoltunk és pedig ama hármias felosztás alapján: akarta-e, képes volt-e, megtette-e? Mert a mily értelemben arról beszélünk, akarta-e, épen úgy kérdezhettük, minő szándékkal tette, azaz akart-e rosszat cselekedni. Az elbeszélés sorrendje is emelheti vagy 57 esőkkentheti a dolgok hihetőségét és pedig a szerint, a mint következetes vagy ellenmondás van benne. De ezt csak összefüggő előadásból lehet megállapítani. Azonban mindig keresni kell, mit lehet egymással kapcsolatba hozni és mi az, a mi magától összefügg.

III. FEJEZET.

A meghatározás.

A hozzávetés után következik a meghatározás. Mert 1 a ki nem mondhatja magáról, hogy semmitsem követett el, annak számára nem marad más hátra, mint azt mondani, hogy nem azt tette, a mivel vádolják. Azért gyakran ugyanazon törvényei vannak, mint a hozzávetésnek, csak a védekezés módja más, mint pld. lopás, letétbe helyezett pénz, házasságtörés eseteiben. Mert a míg a hozzávetés erre az eredményre jut: 'Nem loptam, nem kaptam letétbe pénzt, nem követtem el házasságtörést,' addig a meghatározás így szól: 'Ez nem lopás, ez nem letétbe helyezett pénz, ez nem házasságtörés.' Néha a milyenség alapján határozzuk meg a fogalmat, mint 2 pld. örültség, rossz bánásmód, alkotmány sértés eseteiben, a mikor, ha a vádbeli cselekmény olyan, hogy egészen nem menthető, még mindig kivághatjuk magunkat azzal, hogy ez nem rossz bánásmód, nem alkotmány sértés. A meghatározás

tehát a szóban forgó dolog lényegének találó, világos és rövid szavakba foglalt kifejezése. Főrészei, miként már mondtuk (V. 10. 55.), a nem, faj, lényeges különbségek, különös ismertető jelek. Így ha a lovat akarnók meghatározni, hogy mi az egész közönséges példával éljek, a nem : élő lény, a faj : hüllő, lényeges különbség : oktalan (mert az ember is hüllő), különös ismertető : nyerit. A szónoki beszédben többféle alkalmazása van. Néha ugyanis valaminek a neve bizonyos, de keressük, mit kell rajta értenünk ; máskor meg magán a dolog kézzelfogható. Ha valaminek a neve bizonyos, csak magára a dologra nézve kétségek vannak, néha hozzátvetéshez folyamodunk, mint pld. ha azt kérdezzük, mi az Isten. Mert annak, a ki kétségbe vonja, hogy az istenség világegyetem összes részecskéivel elvegyült lélek, nemde a helyes kell mondania, hogy az ilyen lényt nem helyesen nevezik istenségnek, mint a hogyan Epicurus emberi formába szorította a világegyetem tagjai közé helyezte. Mindketten ugyanezt az elnevezést használják;³² hogy a két meghatározás közül³³ melyik fedi a valóságot, mindegyik hozzátvetéssel igyekezik bizonyítani. Néha a meghatározás a milyenség megállapításával vonatkozik, mint pld. ,mi a retorika, vajjon rábeszélő képesség-e vagy a jól szónokolás tudománya?' A törvényszéki tárgyalásokon ez a leggyakoribb fajta meghatározás. Így pld. a kérdés : ,vajjon házasságtörő-e az a férfi, kit bordélyházban értek tetten más ember feleségével ; mert itt nem az elnevezés helyességéről, hanem az illető tettének a jellegéről van szó, hogy egyáltalában vétett-e a törvény ellen. Mert ha véteket akkor nem lehet más, mint házasságtörő. A másikfajta esetekben az elnevezés körül folyik a vita, a melyre nézve a törvény szövege irányadó s csakis azon szavak miatt kerülnek ezek a bíróság elé, a melyek miatt az egész per folyik, így pld. : ,Gyilkos-e az, a ki maga magát megöli? Zsarnokölő az, a ki a zsarnokot halálba kergeti? A bűbajosok varázs-

egynek vehetők-e a méregkeveréssel? Maga a dolog ugyanis világos és mindenki tudja, hogy nem mindegy, ha valaki magát öli meg, vagy mást, nem mindegy a zsarnokot megölni és halálba kergetni, nem egy a varázsige a gyilkos itallal, kérdés mégis, lehet-e mindegyikre ugyanazon elnevezést használni.

S ámbár alig merek eltérni Cicero nézetétől, a ki számos tekintély után indulva azt állítja, hogy a meghatározás lényege az azonosság és különbség megállapítása ³⁴ (ha valaki azt állítja, hogy valamire ez vagy az az elnevezés nem találó, mindig az illetőnek kell helyette jobbat ajánlania): mégis mintegy három fajtát tudom annak megkülönböztetni. Néha ugyanis csak az a kérdés: ,Valóban az-e a szóbanforgó dolog?‘ így: ,Vajjon házasságtörés-e az a bordélyházi eset?‘ Ha ezt tagadjuk, nem is kell megmondanunk, minek kelljen azt nevezni, hiszen tagadjuk, hogy egyáltalában törvénysértés történt. Máskor így szól a kérdés: ,Ez-e vagy az? Lopás-e vagy templomrablás?‘ Nem, mintha nem volna elegendő, hogy nem templomrablás, hanem mivel azt is meg kell mondanunk, hogy mi más? ezen esetben mindkettőnek meghatározását adni kell. Ismét máskor két különféle dologra nézve azt kérdezzük, vajjon lehet-e egyiket is, másikat is ugyanazon névvel jelölni, mikor mindegyiknek meg van a maga neve, mint pld. bájital, méreg. Az összes efféle vitás ügyekben az a kérdés: ,Ez is az?‘ mert a vitás elnevezés egy másik dologra feltétlenül ráillik. A templomrablás valamely szent célra szolgáló tárgynak a templomból való eltulajdonítása; vajjon magántulajdonra is vonatkozik ez? Házasságtörés az, ha valaki másnak feleségével annak otthonában bűnös viszonyba kerül; akkor is az, ha bordélyházban? Zsarnokgyilkosság az, ha valaki megöli a zsarnokot; az is az, ha halálba kergeti? Azért a syllogismus, melyről később (VII. 8.) lesz szó, mintegy tökéletlenebb meghatározás, mert az utóbbi azt keresi, ráillik-e

egyik dolognak elnevezése a másikra, amaz pedig, hogy a ké-
 12 dolog egynek vehető-e. Egyik meghatározás abban is külön-
 bözhetik a másiktól, hogy ugyanaz az értelmök, de más sza-
 vakkal kifejezve, mint pld. ,a rhetorika a jól szónoklásnak' vagy
 ,a helyes anyagfeltalálásnak,' ,a jó előadásnak', avagy ,az élő-
 szó ideális rendeltetésének megfelelő szónoklásnak', vagy ,a
 hivatásszerű szónoklásnak tudománya'. Arra kell itt vigyázni,
 hogy ha értelemben nincs is köztük ellenmondás, kifejezés-
 ben azért ne legyenek egyformák. Azonban ilyesmiről vitat-
 13 kozni szokás, nem pereskedni. Néha homályosabb értelmű
 és kevésbé ismert szavak is meghatározásra szorúlnak, így
 pld. mi a ,clarigatio erecti citi';³⁵ máskor ismert jelentésű
 szavak is, mint pld. mit jelent e szó ,penus' vagy ,litus'.³⁶

A meghatározásnak ez a sokfélesége teszi, hogy némelyek
 a hozzávetés, mások a milyenség, ismét mások a törvényma-
 14 gyarázó kérdések fogalma alá foglalják. Voltak, kik egyálta-
 lában nem is szerették a bizonyításnak ezt a tudálékos, inkább
 csak elvont vitatkozásokban szokásos formáját, mert szerin-
 tők ez üres szóharczokban mint szellemes vagdalkozás módja
 még inkább beválik, de a hivatásos szónok nem sok hasznát
 veszi a maga foglalkozása közben. Mert ámbár vitatkozásban
 annyira hatásos lehet, hogy azt, a ki felelni készül, mint-
 egy békókba verve kényszeríti, hogy vagy hallgasson, vagy
 akár akarata ellenére is olyan vallomást tegyen, a mely ő
 15 reá nézve térhelő: mégis nem minden peresügyben tesz
 egyforma szolgálatot. Hiszen a bírót meg kell győznünk, mert
 hiába áll a szavak lebilincselő hatása alatt; ha magának az
 ügynek nem sikerül őt megnyernünk, hallgatagon is ellenkező
 véleményen lesz velünk. Aztán miért volna a törvényszéki
 szónoknak olyan nagyon szüksége ezen rövidre szabott okos-
 kodásra? Avagy, ha nem mondom is, hogy ,Az ember halandó
 eszes lény', nem tudom-e őt bővebb kifejtés után úgy az iste-

nektől, mint az oktalan állatoktól megkülönböztetni, ha számos testi-lelki tulajdonságait előadom? Aztán nem csupán 16 egyféle meghatározása lehet egyazon dolognak (így Cicerónál: ,mit jelent ugyanis: ,általában', nemde azt, hogy ,mindenki'³⁷), hanem terjedelem és változatosság tekintetében is többféle alakban lehet alkalmazni a meghatározást, miként többnyire az összes szónokok szokták.³⁸ Mert csak nagyon ritkán tapasztaljuk náluk azt a philosophusoknál általános szokásból magyarázható szolgai ragaszkodást (mert bizony szolgai ragaszkodás az) bizonyos meghatározott szavakhoz, a mit M. Antonius is tilt Cicero De oratore című művében.³⁹ Mert hi- 17 szen veszedelmes is, mikor csak egyetlen szót kell elhibáznunk s máris azt hiszik rólunk, hogy az egész pert elvesztettük. Azért legjobb a középut, melyen Cicero halad Caecina védelmében, hogy t. i. a dolgot is kellően előadja a nélkül, hogy egyes szavak miatt folytonos veszedelemben kellene magát éreznie. ,Nem csupán az az erőszak, bírák, mely testünk és életünk ellen irányul, hanem még sokkal nagyobb az, mely halálos veszedelemmel fenyeget bennünket, úgy hogy megrémült lelkünket sokszor egészen kihozza sodrából s kivetkőzteti rendes mivoltából.' Máskor még a bizonyítás meg- 18 előzi a meghatározást, mint mikor Cicero a Philippikákban arra a következtetésre jut, hogy Antonius ölte meg Servius Sulpiciust,⁴⁰ s csak a zárószavakban adja a meghatározást ekképen: ,Mert bizonyára az ölte meg őt, a ki halálának oka volt.' Nem tagadom azonban, ha ügyünk érdeke kívánja, ezt az eszközt is meg kell ragadnunk s ha úgy néha-néha egy-egy rövid szavakba foglalt meghatározást sikerül adnunk, ez nemcsak helyénvaló, hanem igen hatásos is szokott lenni, feltéve, hogy megdönthetetlen.

A megszabott sorrend a meghatározásban ez: ,Mi az, a 19 miről szó van? az-e, a minek mi mondjuk? s e tekintetben

nehezebb magának a meghatározásnak szabatos megállapítása, mint a kész meghatározásnak adott esetre való alkalmazása.

Az első kérdés, hogy mi az, a miről szó van, kettős feladatot ró reánk, mert nemcsak a magunk meghatározását kell igazolnunk, hanem az ellenfélét is meg kell döntenünk. Azért az iskolában, a hol mi magunknak teszünk képzelt ellenvetéseket, két meghatározást kell adnunk és pedig mindkét szempontból a legjobbat. Ellenben a fórumon arra kell vigyáznunk, vajjon a meghatározás esetleg nem felesleges-e és olyan, hogy a dologra egyáltalában nem tartozik, nem kétértelmű-e, nincs-e benne ellenmondás, nem kétkulacos-e; mindez természetesen csak a vádló hibájából fordulhat elő. Szabatos meghatározást pedig csak úgy adhatunk, ha előbb alaposan meghányjuk-vetjük, mit akarunk bizonyítani, mert akkor aztán könnyű a kitzűött czélnek megfelelő szavakat találni. De térjünk vissza újra azon közismert példához, hisz annál jobban megértjük a dolgot: „Egy valaki, a ki magánembernek pénzét lopta el a templomból, templomrablás miatt kerül a vádlottak padjára.” Az illetőnek bűnössége kézzelfogható; az a kérdés, ráillik-e e bűntényre a törvényben használt elnevezés. El kell tehát dönteneni: „Templomrablás-e ez?” A vádló, mivel templomból lopta el a vádlott a pénzt, ezt az elnevezést alkalmazza reá. A vádlott, mivel magánember pénzét lopta el, tagadja, hogy ez templomrablás, a lopást azonban beismeri. A vádló tehát ezt a meghatározást adja: „Templomrablás az, ha valaki valamit szent helyről eltulajdonít.” A vádlott pedig ezt: „Templomrablás az, ha valaki valami szent czélra szolgáló dolgot eltulajdonít.” Mindegyik megtámadja a másiknak meghatározását, melyet két esetben lehet megdönteni, ha vagy helytelen, vagy nem teljes. Mert az a harmadik eset, hogy semmi köze sincs a dologhoz, csak ügyetlen embereknél fordulhat elő. Helytelen volna ez a meghatározás: „A ló eszes

állat', mert a ló ugyan állat, de oktalan. Ez pedig, mivel egyebekkel közös tulajdonsága, megszűnik különös ismertető lenni. Ezért a vádlott helytelennek mondja a vádló meghatározását, de a vádló a vádlottéra nem mondhatja ezt, mert valóban tempomrablás az, 'ha valaki valami szent célra szolgáló dolgot eltulajdonít'; hanem azt mondja rá, hogy ez nem teljes, mert hozzá kell még tenni: 'vagy szent helyről'. Annak 25 megítélésében pedig, helyes-e vagy helytelen valamely meghatározás, legnagyobb szerepe van a különös ismertető jelek és lényeges különbségek megállapításának, néha még a szófejtésnek is. Azonban úgy, mint egyebekben, ebben is segítségünkre van a józan ész s néha a következtetéssel megállapított szándék is. Legritkábban szerepel a szófejtés, így: 'Mi más ugyanis a tumultus, mint nagyfokú kavarodás, a melyből még nagyobb rémület (timor) keletkezik, a honnan a tumultus szó is származik.'⁴¹ A különös ismertető jeleket és lényeges 26 különbséget illetőleg nagyon finom megkülönböztetést tesznek, így pl. mikor azt kérdezik: 'Vajjon a rab-adós, ki a törvény szerint rabszolgaként köteles szolgálni, rabszolga-e, míg ki nem fizeti adósságát?' Egyik fél így határozza meg a rabszolga fogalmát: 'Rabszolga az, a ki jog szerint szolgálai minőségben szerepel'; a másik meg így: 'Az, a ki szolgálai minőségben van ugyanazon jognál fogva, mint rabszolga', vagy mint a régiek mondották: 'A ki szölgaképen szolgál'. Ez a meghatározás, bár némileg különbözik amattól, mégis ha nem támogatjuk különös ismertető jelekkel és lényeges különbségekkel, nem sokat ér. Azt feleli ugyanis az ellenfél, hogy a 27 rab-adós szolgaként szolgál, vagy hogy azon jog alapján, mint a rabszolga. Nézzük tehát a különös ismertető jeleket és lényeges különbségeket, a mint ezeket az ötödik könyvben (V. 10. 60.) futólag érintettem. A rabszolga, ha felszabadítják, szabadossá (libertinus) lesz, a rab-adós, ha szabadságát visszanyeri, ismét nemes ember; a rabszolga ura beleegyezése nél-

kül nem lehet szabaddá; rabszolgára semmiféle törvény nem vonatkozik, a rab-adósra nézve törvény intézkedik. A szabad embernek különös ismertető jelei, melyekkel csak szabadnak született ember bírhat, hogy három neve van, t. i. előneve, családneve és mellékneve s hogy valamely tribushoz tartozik. A rab-adós mindezekkel rendelkezik.

- 28 Ha tisztáztuk, hogy mi az, a miről szó van, körülbelül azzal a kérdéssel is végeztünk, az-e, a minék mi mondjuk. Arra törekszünk ugyanis, hogy az adott meghatározás a mi ügyünkre is ráilljék. E tekintetben fő a minőség megállapítása, mint pld. ebben a kérdésben: „Örültség-e a szerelem?” Ide tartoznak a bizonyításnak azon módjai, melyek, mint Cicero mondja, velejárnak a meghatározással, úgy mint az előzményből, következményből, kísérő körülményekből, ellentétből, ok- és okozatból, hasonlóságból; e bizonyítékok miben-
- 29 létéről már szoltam (V. 10. 73.—94). Cicero a bizonyításnak e módját az ürügy, ok, okozat, előzmény, következmény alapján röviden összefoglalta Cæcina védelmében: ⁴² „Miért menekültek tehát? Azért mert félték. Mitől félték? Bizonyosan a megtámadtatástól. Tagadhatjátok-e hát az előzményeket, ha a következményt megengeditek?” Felhasználta azonban a hasonlóságot is, így: „A mit háborúban erőszaknak mondanak, azt békében nem neveznék annak?” Az ellentétből is
- 30 meríthető bizonyíték, így pld. ha azt kérdezzük, varázsital-e a méreg, vagy nem; mivel a méreg nem varázsital. Hogy a kérdéseknek ez a második faja annál világosabb legyen az én kedves ifjaim előtt (már én csak mindig magaméinak tekintem az ifjakat), itt is elmondok egy költött esetet példának:
- 31 „Több fiatal ember, kik együtt szoktak étkezni, elhatározta, hogy a tengerparton ebédel. Egy azonban nem jelent meg az ebédnél; ennek sírhalmot emeltek s ráírták a nevét. Az ifjú atyja, ki tengeri útról hazajövet épen azon a helyen kötött
- 32 ki, a mint fiának nevét olvasta, felakasztotta magát.” Azt ál-

litják, hogy ezen ifjak okai az ő halálának. A vádló ezt a meghatározást állítja fel: „A ki olyasmit tesz, a minek következtében valaki meghal, oka az illető halálának.” A vádlott így: „A ki tudva-akarva követ el olyasmit, a mi elkerülhetetlenül halálát okozza valakinek.” De nem is kell a vádlónak meghatározást adnia, hanem elég ezt mondani: „Ti voltatok az ő halálának okai; ti okoztátok, hogy az az ember meghalt; mert ha azt nem tettétek volna, élne.” Ez ellen ismét: 33 „Nem lehet azt, a ki okozója más halálának, mindjárt elítélni, így pld. a vádlót, tanút, bírót, valamely főbenjáró ügyben. S nem is minden esetben bűnös az, a ki valaminek oka. Így pld. ha valaki másnak azt tanácsolja, hogy keljen útra, vagy meghívja magához tengeren túlról jóbarátját s ez útközben hajótörést szenved és elpusztul, vagy ebédre hívja meg, s úgy elrontja a gyomrát, hogy belehal. Itt sem vehetjük pusztán 34 az ifjak tettét a halál okának, hanem az öregnek hiszékenységét, gyengeségét a fájdalom elviselésében; egyszóval, ha erősebb lelkű vagy körültekintőbb lett volna, élhetne. Aztán rossz szándék sem volt cselekedetökben; amaz meg sejtette volna akár a sirhalom helyéből, akár abból, hogy csak úgy hamarjában volt összeróva, hogy nem igazi sír. Hogyan lehetne tehát megbüntetni azokat, a kikre mindenben rájuk lehet mondani, hogy okai voltak egy ember halálának, egyet kivéve, a tett sajátkezü szándékos elkövetését?”⁴³

Biztosan áll egyébként az olyan meghatározás, melyben 35 mindkét fél megnyugszik; ilyen pld. ez a Ciceroadta meghatározás: „A népfelségnek (maiestas) alapja a római nép uralmában és minden irányban nyilvánuló méltóságában gyökeredzik.” Kérdés tárgya lehet azonban, vajjon esett-e sérelem 36 a római nép méltóságán, miként Cornelius perében kérdezték. (IV. 3. 13.) Azonban, ámbár úgy látszik, mintha ez esetben is ugyancsak meghatározáson fordulna meg az ügy, mégis, mivel a meghatározáshoz semmi kétség nem fér, az ítélet a mi-

lyenségre irányúl s inkább ezen ügyállás körébe kell terelnünk a dolgot, a melyről alkalomadtán megemlékeztünk ugyan, de a tárgyalás sorrendjében csak most következik.

IV. FEJEZET.

A milyenség.

- 1 A milyenség egyik jelentésében általán a dolog lényegére vonatkozik s nem egyféle csupán. Mert nemcsak azt szoktuk kérdezni, milyen ennek vagy annak a dolognak természete, hanem azt is, milyen a formája: „Halhatatlan-e a lélek? Emberforma-e az istenség?” továbbá azt is, milyen nagy, mennyi: „Mekkora a nap?” avagy: „Csak egy világ van?” Mindezt hozzávetéssel lehet ugyan megállapítani, de a kérdés lényege mégis a milyenség körül forog. A milyenségnek ezen pontjait tanácskozó beszédekben is tárgyalni szokták, így pld. ha Cæsar azon tanakodnék, megtámadja-e haddal Britanniát, ilyenféle kérdéseket is meg kellene hánynia-vetnie: „Milyenek az oczeánnak természeti sajátságai, sziget-e Britannia (mert akkor még nem tudták), mily nagy kiterjedésű föld, mekkora sereggel kell ellene indulni.” Ugyancsak a milyenség fogalma alá tartozik, mit kell és mit nem szabad tenni, mi után kell törekedni, mit kerülni. Mindez ugyan főleg tanácskozó beszédek körébe vág, de vitás kérdésekben is gyakran előfordúl, csupán azzal a különbséggel, hogy amott 3 jövő, itt pedig megtörtént dolgokról van szó. Nemkülönben a magasztaló beszédek összes tételei is előfordúlnak ezen ügyállás keretén belül, mert ha a tényállás bizonyos, még mindig hátra van a tény minősítésének kérdése. Minden per vagy jutalom vagy büntetés vagy ezek nagysága érdekében folyik. E szerint a jogi eset is vagy egyszerű, vagy összehasonlító.

Előbbi esetben azt vizsgáljuk, mi igazságos, utóbbi esetben mi igazságosabb vagy legigazságosabb.

Ha büntetésről folyik a tárgyalás, akkor a vádlott vagy védelmezi a vádbeli cselekményt, vagy enyhíteni iparkodik, vagy menteni, vagy mint némelyek gondolják, bocsánatkéréssel elhárítani magától.

Legesleghatásosabb formája a védekezésnek az, mikor 4 magáról a tettről, melylyel vádolnak, kimondjuk, hogy tisztességes. „Kitagadnak valakit azért, mert bár apja ellenezte, katonának állott, hivatalokra pályázott, megnősült”; védelmezzük azt, a mit tettünk. Hermagoras tanítványai ezt a részt *κατ' ἀντίληψιν* névvel jelölik, a lélek tevékenységére vonatkoztatván az elnevezést.⁴⁴ Szószerint megfelelő latin kifejezést erre nem tudok; „absoluta” rendesen a neve (azaz feltétlen védekezés). Azonban itt is csak az a kérdés, vajjon maga a dolog igazságos-e vagy sem. Mindaz pedig, a mi igazságos, 5 vagy természeténél fogva az, vagy közfelfogás szerint. A dolog természetét mindig annak erkölcsi értéke határozza meg. Ilyen pld. a gyermeki szeretet, hűség, önzetlenség stb. Ide 6 számítják azon esetet is, mikor hasonlóért hasonlóval fizet valaki. De ezzel egy kicsit csinján kell bánni. Mert egyrészt pld. az erőszakkal szemben használt erőszak és a „szemet szemért” elve sem rejt magában semmi jogtalanságot azzal szemben, a ki előbb elkövette azt, másrészt csak azért, mert a két félnek cselekedete egyforma, nem tekinthető azé is jogosnak, a melyik a kezdőlépést tette. Az említettük esetben a cselekedet mindkét irányban jogos: ugyanaz a törvény, ugyanazok a külső körülmények; különben talán nem is volna egyformá, a mi csak valamely részében is elütne a másiktól. A közfelfogás a törvényekben, szokásokban, ítéletekben, szerződéseken szokott megnyilatkozni.

A védekezésnek másik fajtája az, mikor valamely, magá- 7 ban véve épen nem kifogástalan cselekedetnek kívüleső körül-

ményekből meritett mentségekkel sietünk védelmére s ennek neve *κατ' ἀντίθεσιν*. Latinban erre sincs szószerint megfelelő kifejezés, mert 'assumptiva' (máshonnan meritő) a neve az ilyen ügynek. Ilyen esetekben legtöbbit ér, ha a vádbeli cselekményt indítóokával mentjük; így védekezett Orestes, Horatius, Milo. A védekezés ezen alakját *ἀντέγκλημα*-nak nevezik, mivel egész védekezésünk abban áll, hogy az ellenemünk vádat, a kinek javára megtorlást követelnek, ilyenformán: 'Igaz, hogy megölték, de mint utonállót; kiütötték a szemét, de mint csábitónak'.⁴⁵ Az is a vádbeli cselekmény indítóokából meritett formája a védekezésnek, csak hogy ellenkezője a fönnebbinek, mikor a cselekményt nem védelmezzük sem magában véve, mint feltétlen védekezés esetén szoktuk, sem más valamely cselekménnyel szembeállítva, hanem azon haszon miatt, mely abból vagy az államra, vagy az emberek nagyobb csoportjára, vagy akár magára az ellenfélre, néha még mimagunkra is hárul, csak általában olyan legyen a dolog, a mit a magunk érdekében is szabad megtennünk. Természetesen ilyesminek csakis családtagok közt folyó pereskedésben veszszük hasznát, míg ha családon kívül álló vádlóval állunk szemben, a ki a törvény előírásához alkalmazkodik, mitsem érünk vele. Mert kitagadási perben az apa fiainak, a férj, ha durva bánásmód miatt kell törvényt állania, feleségének, a fiú, ha gyenge elméjűség miatt indít gondnoksági pert apja ellen, szerénytelenség nélkül mondhatja, hogy annak saját magának is ugyancsak érdekében állott. Mégis e tekintetben inkább számíthat rokonérzésünkre az ilyen per, ha csupán csak biztosítja magát bekövetkezhető bajok ellen, mint ha hasznot is akar belőle húzni a maga számára. Ehhez hasonló tárgyak valódi kereseti perekben is előfordúlnak. Mert a mi az iskolai gyakorlatokban a kitagadott gyermekeknek szerepe, ugyanaz a szüleiktől örökségökből kifosztott gyermekeké a forumon, vagy azoké, kik vagyonukat a cen-

tumvirek törvényszéke útján követelik vissza; amott durva bánásmód, emitt a hozomány dönti el a kérdést, melyik félnek hibájából történt a válás; amott a gyengeelméjűség megállapítása, itt a gondnokság alá helyezés a főkérdés. A hasznosság szempontjából kell tekintenünk a védekezésnek azt a módját is, ha máskülönben még nagyobb baj következett volna; mert ha bajt bajjal mérünk össze, szerencseszámba jöhet az, a melyik kisebb. Így pld. ha Mancinus⁴⁶ a numantiai békeszerződést azzal mentené, hogy ha azt meg nem köti, az egész sereg elpusztult volna. A védekezésnek ezt a nemét a görög ἀντίστασις-nak (ellensúlyozás) nevezi, latinúl ‚comparrativum‘ (egybevetés) a neve.

A mit eddig mondtunk, a tényállás védelmére vonatkozik; ha ez sem magában, sem külső körülmények segítségével nem sikerül, akkor legjobb, ha lehet, a bűnösséget áthárítani másra. Ennyiben a már tárgyalt ügyállások keretében is helyet találhatott véleményem szerint az áthárítás. Néha tehát más személyre toljuk a bűnösséget, mint ha pld. Gracchus, mikor a numantiai békekötés miatt vád alá került s úgy látszik, e miatt való félelmében terjesztette elő mint néptribun ama törvényjavaslatokat, azt mondaná, hogy ő csak a fővezér utasítása szerint cselekedett. Máskor valamely dologi körülményre hárítjuk azt; így pld. ha az, a ki a végrendelet valamelyik rendelkezését nem teljesítette, azt mondaná, hogy a törvények értelmében nem tehette. Ezen eljárás neve μετάστασις (áthárítás).

Ha ez sem sikerül, hátra van még a mentegetés. És pedig vagy tudatlansággal mentjük magunkat, mint pld. ha valaki szökevénynek homlokára bélyeget üt s mikor kiszül, hogy szabad ember az illető, azt mondja, nem tudta, hogy szabad; vagy külső kényszerűséggel, mint pld. mikor a katona szabadsága leteltével nem jelentkezik s azt mondja, árvíz vágta el az útját vagy betegség miatt nem jöhetett. Sokszor a vé-

letlennel takarjuk bűnösségünket. Néha azt mondjuk, hibáztunk, de jó szándékkal cselekedtünk. Mindkettőre sok világosnál világosabb példa van, ép azért feleslegesnek tartjuk ilyenek felsorolását.

- Ha az eddig említett mentségek mind cserben hagynak, azt kell néznünk, nem lehetne-e a hibát enyhíteni. Ez a némi mennyektől felállított mennyiségi ügyállás (*status quantitatis*).
- 16 Minthogy azonban ez majd büntetésre, majd jutalmazásra vonatkozik, ezt a ténynek milyensége határozza meg s ép ezért nézetem szerint úgy ez, mint a görögöktől számbelinek nevezett ügyállás is ide tartozik. Ugyanis a görögben két elnevezés van, ú. m. *πηλικότης* és *ποσότης* (mekkora és hány) mi mindkettőt egy elnevezés alá foglaljuk.
- 17 Legutoljára marad a bocsánatkérés; igen sokan azt tartották, hogy ilyenféle eset soha nem is fordul elő a bíróság előtt. Mi több, még Cicero is megerősíteni látszik Qu. Ligarius védelmében, mikor így szól: „Sok perben szerepeltem, Cæsar mint védő és pedig veled együtt, mikor még téged is a forumhoz kötöttek hivatalos állásodból folyó tekintetek; de bizonyára sohasem kezdtük ilyenformán: Bocsássatok meg neki, bírák, hibáztott, megtévedt, nem gondolta meg, ha netalán még egy-
- 18 szer, és így tovább.⁴⁷ Pedig a senatusban, népgyűlésen, a császár előtt és mindenütt, a hol jogszokás a kegyelem gyakorlása, helye van a bocsánatkérésnek. E tekintetben igen sokat ér a vádlott részéről, ha előéletére nézve e három keléssel rendelkezik: ha feddhetetlen, ha érdemeire hivatkozhatik, ha reményt nyújt arra, hogy ezután is feddhetetlen és bizonyos tekintetben hasznos életet fog élni; ezenkívül, ha azt a benyomást teszi ránk, hogy akár más csapások, akár ezen pernek kellemetlenségei vagy megbánás által már ügyi eléggé megbűnhődött. Mint külső körülmények jó szolgálatot tehetnek: a nemes származás, előkelő állás, rokonok, jóbarátok. Legtöbbet mégis a bírótól várhatunk, ha kilátás van

arra, hogy majd inkább könyörületes szívét dicsérik, mint hogy lelkiismeretlenségeért éri megrovás. Azonban törvényvény-széki beszédekben is, ha nem is az egész tárgyaláson végig, de legalább nagy részében sokszor szerepel a védelemnek ez az eszköze. Mert hányszor találkozunk ilyen feltételes okoskodással: még ha elkövette volna is, meg kellett volna bocsátani neki s kétes ügyekben hányszor ez döntötte el a kérdést, másrészt meg a beszédek befejezései majdnem mindig e tárgy körül forognak. Néha azonban az egész ügynek 20 itt van a súlypontja. Így pld. ha az apa végrendeletében kijelenti, hogy fiát kitagadta az örökségből azért, mert valami útczai lányba szeretett belé, nemde az lesz itt a főkérdés, nem kellett volna-e az apának fia e ballépését megbocsátania s nem kell-e a centumvireknek e miatt elnézéssel lenniök? De még büntetőjogi perekben is ezt a felosztást szoktuk tenni az egész ügyre nézve: történt-e büntetendő cselekmény, végre kell-e a büntetést hajtani. Abban mindazonáltal igazok van azoknak, a kiket fönnebb említettünk, hogy t. i. ilyenfajta védelem alapján nem menthetik fel a bírák a vádlottat.

Ha jutalomról van szó, két kérdésre kell felelnünk: érde- 21 mes-e az, a ki számot tart reá, egyáltalában jutalomra; másodszor, érdemes-e ily nagyra? Ha ketten vannak, melyikök érdekesebb; ha többen, ki a legérdemesebb? A tárgyalás további menetét magoknak az érdeknek minősége szabja meg. S itt nem csupán magát a dolgot kell tekintenünk, akár egyszerűen felemlítjük azt, akár másikkal hasonlítjuk össze, hanem a személyt is; mert nagy különbség, hogy a zsarnokot ifjú ölte-e meg, vagy aggastyán, férfi-e vagy nő, idegen-e vagy hozzátartozója; a hely is sokat határoz, vajjon olyan 22 városban-e, a mely már megszokta a zsarnokuralkodót, vagy a mely mindig szabad volt; fenn a várban-e, vagy otthon; valamint az is, miként hajtották a tettet végre, fegyverrel-e vagy méreggel; milyen időben, békében-e vagy háborúban; akkor-e,

mikor épen le akart mondani a hatalomról, vagy mikor épen valami újabb bűnös merényletre készült. Fokozza az érdem népszerűségét a velejáró veszedelem és nehézség is. Hasonlóképen a jótékonyságban is határoz, ki gyakorolja; mert pld. nagyobb az érdeme, ha szegény, mintha gazdag teszi; ha valaki jószántából tesz jót, mint ha csak viszonzza a vett jót; ha családos ember az illető, mint ha gyermektelen. Nemkülönben attól is függ, mely czélra adakozott, mely időben és minő szándékkal, azaz nem azért-e, mert valami hasznot remélt belőle stb. Ép ezért a milyenség legjobban megköveteli a szónok körültekintő fáradozását, mivel e téren mindkét irányban igen erős próbára van téve a tehetség is és sehol sincs oly döntő hatásuk az érzelmeknek, mint épen itt. Mert míg a hozzávetés gyakran a bizonyításnak kívülről merített formáit is felhasználja⁴⁸ és bizonyítékait a tárgyalás anyagából meríti, addig a tény minősítése és ennek feltüntetése az ékesszólás dolga; ebben a tekintetben egyedül ez az úr, ez parancsol, ez dönt.

Verginius⁴⁹ ide sorozza az olyan jogi eseteket, melyek gyermekek kitagadásáról, a családapa gyengeelméjűségéről, házastársak durva bánásmódjáról, vagy árva leányoknak férjhezmeneteli kérelméről szólnak.⁵⁰ Hát rendszerint így is áll a dolog s akadtak egyesek, kik az ilyen eseteket az erkölcsi kötelességek körébe vágó eseteknek nevezték.⁵¹

25 Habár az idevágó szabályok néha másféle ügyállással is megférnek (t. i. a qualitas-on kívül). Így a hozzávetés is szerepel néha ezen jogesetek legtöbbszörében, mikor a vádlott azt erősíti, hogy nem követte el azt a bizonyos dolgot, vagy hogy jóhiszeműleg cselekedett. Erre igen sok példa van. Azt pedig, hogy mi a gyengeelméjűség és durva bánásmód, fogalom meghatározással állapítjuk meg. A törvény betűjére vonatkozó kérdéseket többnyire általános jogi kérdések szokták megelőzni, vagy olyanok, melyek az ügyállás megállapítására

nem bírnak befolyással. Ha azonban a tényállás kérdésének 26 tisztázásával az ügyet védelmezni nem lehet, úgy a jogra kell támaszkodni ilyképen: hány és miféle okok alapján nem szabad a saját fiát kitagadni; miféle vádképen beadott panaszokkal szemben nincs helye durva bánásmód czímén keresetindításnak; kinek nincs megengedve gyengeelméjűség alapján vádat emelni. A kitagadás kétféle formában szerepel: az 27 egyik valamely elkövetett bűntény miatt, mint mikor pld. a csábítót vagy házasságtörőt tagadják ki; a másik valamely függőben levő s még feltételhez kötött esetben, mint mikor pld. azért tagadja ki az apa a fiát, mert nem engedelmeskedik neki. Előbbi esetben a kitagadó mindig szigorú vádformát használ, mert azon, a mi megtörtént, nem lehet változtatni; az utóbbi esetben békülékeny hangon szól, mint mikor valaki jó tanácsot akar adni másnak; ugyanis az apa inkább szeretné a fiát jó útra téríteni, mint kitagadni; másrészt a fiúk részéről mindkét esetben alázatos hang és fellépés ajánlatos, mely elárúlja a megkövetésre való hajlandóságot. Tudom, 28 hogy e tekintetben nem értenek velem együtt azok, kik szeretik az apákat holmi képes szavakba burkolt vágásokkal sújtani. Nem akarom állítani, mintha ez sohasem volna helyén, mert akadhat olyan tárgy, mely megkívánja ezt, de ha a dolgot másképp is el lehet intézni, mindenesetre óvakodjunk tőle. Azonban a képes beszéd alakjairól majd később lesz szó.⁵² 29 A kitagadási perekhez hasonlítanak a durva bánásmód ügyében folytatott perek is, mert ezekben is époly mérsékletet tapasztalunk a vádló fellépésében. A családapa gyengeelméjűsége is vagy azért kerül bírói tárgyalás alá, a mit elkövetett, vagy azért, a mitől még tartani lehet, vagy a mit már nem lehet remélni. A vádló azt, a mi megtörtént, szabadon támad- 30 hatja, de mégis olyképen, hogy rosszalása a tette szoritkoz- zék, magát az apát inkább sajnálja, mint a ki beteges állapota miatt követte el a ballépést; a mennyiben pedig még javulás

remélhető nála, igyekezzék kitartó könyörgéssel és jótanácsokkal hatni reá s végül fejezze ki panaszát azért, hogy it nem a jellembeli fogyatkozás, hanem a gyengeelméjűség áll szemben a józan észszel s minél jobban kidicséri amannal feddhetetlenségét a múltra nézve, annál könnyebb kimutatnia

31 hogy betegség okozta a beállott változást. A vádlott, a mikor csak az ügy engedi, tartson mérsékletet a védekezésben, mer a haragos indulatoskodás majdnem úgy hat az emberre, min mikor valaki nincs beszámítható állapotban. Mindezen eseteknek közös sajátsága, hogy a vádlottak nem mindig védekeznek és bocsánatért esedeznek. Hiszen ezen tárgyalások olyan családias jellegűek, melyeken akárhányszor elég a felmentésre csupán arra hivatkoznunk, hogy csak egyszer és tévedésből és nem is olyan nagyot vétettünk, mint a hogy vádlottak bennünket.

32 De sok másféle peresügy is belevág a milyenség körébe. Így a becsületsértési ügyek, mert bár némelykor a vádlott tagadja a tényt, mégis legtöbbször a tett és a szárdék minősítésén fordul meg az ilyen eljárás. Továbbá ide tartoznak a vádló személyének megállapítására vonatkozó tárgyalások, melyeket 'divinationes' néven neveznek.⁵³ Egy ilyen esetben Cicero, miután a szövetséges polgárok megbízásából vállalkozott, hogy Verres ellen vádat emel, ennek pártfogóival szemben ezt a megkülönböztetést tette: egyrészt arról kell nézni, kit szeretnének legjobban vádlónak azok kiknek elégtételt nyújtani van hivatva a bűnvádi eljárás

34 másrésztől kit szeretne legkevésbé maga a vádlott. Legtöbbször azonban azt szokták keresni, melyiknek vannak a két közül nyomósabb okai, melyik fog majd a vád vitelében tölteni a kitartást és erélyességet tanúsítani, melyik fogja szerepelni a lekiismeretesebben betölteni. Azonkívül a gyámsági ügyek; az ilyen tárgyaláson azt a kérdést szokták feltenni

35

vajjon a vizsgálatot a számadásokon kívül egyéb dolgokra is ki kell-e terjeszteni s vajjon a gyám csak arra kötelezhető-e, hogy lelkiismeretes legyen a nélkül, hogy egyúttal okos és eredményes gazdálkodást is lehetne tőle várni. Hasonlók ezekhez a hűtlen sáfárkodási perek; olyanformák ezek, mint a minőket a fórumon hivatalos ügyekben (*negotiorum gestorum*) szoktak indítani, mert ezek is adott megbízás ügyében folynak. Ezeken kívül az iskolában még költött eseteket is csinálnak olyan csalásokról, a melyeknek még külön nevek sincs a törvényben; itt vagy azt keresik, vajjon csakugyan nincs-e neve a törvényben, vagy azt, hogy van-e család abban a dologban; mindkettő együtt ritkán fordul elő. Olyanok ellen, kik rosszul jártak el a rájuk bízott követségben, valóságos esetekben is gyakran indítanak pert a görögöknél s ilyenkor a dolog jogi oldalának tisztázása végett azt a kérdést szokták feltenni: szabad-e egyáltalában eltérnie megbízatásától és meddig tart e megbízatása mint követnek; mert némelyeké akkor kezdődik igazán, mikor küldetésökről jelentést tesznek. Így pld. Heius-ra vonatkozólag is felmerült e kérdés, ki küldetésének lejártá után tanúskodott Verres ellen.⁵⁴ Mindazonáltal az határoz itt legtöbbet, milyen maga a cselekedet. Továbbá az államellenes cselekedetek. Itt szoktak előkerülni azok a szörszálhasogató jogi kérdések: Mit értünk az alatt, hogy valaki az állam érdeke ellen cselekszik? Vajjon az illető egyenesen megsértette-e az állam érdekét, vagy csak nem mozdította azt elő? Ő maga sértette-e meg, vagy ő miatta sértette meg más? Azonban itt is maga a cselekedet a döntő. A hálátlansági perek is ide tartoznak. Itt az a kérdés, részesült-e az, a ki ellen panaszt tettek, jótéteményben? Ezt csak ritkán lehet tagadni, mert az már magában hálátlan, a ki ezt tagadja. Mennyit kapott? Viszonozta-e? Vajjon az, a ki nem viszonozta, mindjárt hálátlan? Vajjon viszonozhatta volna-e? Vajjon az, a mit

- tőle megvártak, amúgy is kötelessége lett volna-e? Milyen lelkiületű ember általában? Egyszerűbbek ezeknél az alap-talán való perek; ilyen esetben az a különös a perbeszédekben, hogy tulajdonképen a vádló védekezik és a védő
- 39 szerepel mint vádló. Továbbá az olyan esetek, mikor valaki a senatus előtt adja elő az okokat, miért akarja magát megölni; ⁵⁵ itt csak egy jogi kérdés van: Vajjon csak annak öngyilkosságát kell-e megakadályozni, ki bírói eljárás elöl akar a halálba menekülni; a többi kérdés a milyenség körébe tartozik. Szerepelnek továbbá költött tárgyú végrendeletek is, a melyekben egyedül a milyenséget keressük, mint a fönnebb említett vitás kérdésben, ⁵⁶ a hol az örökség negyedik negyedéért, melyet az apa legérdemesebb fiának rendelt, egymással versenyez a philosophus, az orvos és a szónok. Ugyanezen eset áll akkor is, mikor egyenlő fokon vérrokon árvaleányok férjhezmenési szándékukat kihirdetetik s
- 40 a férfirokonok között keresnek megfelelő férjet. De eszem ágában sincs sem az összes ilyen eseteket mind felsorolni, mert még mindig lehetne ám újakat kitalálni, sem az összes felmerülő kérdéseket, mert ezek a körülményekkel együtt változnak. Csak azt csodálom, hogy Flavius, ⁵⁷ a ki előttem igen nagy tekintély, ámbár csak iskolai tankönyvet írt, a milyenségre vonatkozó anyagot oly szűk keretek közé szorította.
- 41 A mennyiség, mint mondtam (16. §.), ha nem is mindig, de legtöbbször szintén ezen ügyállás alá tartozik, akár a nagyság mértékére, akár a számra vonatkozik. Azonban a nagyság mértékét néha valamely tettnek mérlegelése állapítja meg, hogy mennyi benne az erkölcsi rossz vagy jó; máskor meg a jogi felfogás, mikor az a vitának tárgya, melyik törvény alapján kell az illetőt büntetni vagy jutalmazni.
- 42 A férfival paráználkodó 10,000 sesterciust tartozik fizetni; ennyi bírság van e bűntényre kiszabva; ⁵⁸ vajjon halálbüntetéssel is sújtani kell őt, mint a halál okozóját azért, mert a

megszégyenített ember felakasztotta magát? Tévednek, a kik ezen esetben azt állítják, mintha két külön törvényre nézve kellene folytatni a vizsgálatot. Hisz a 10,000 sestercius pénz-bírság egyáltalában nem vitás, erre nézve nem is folyik kereset. Ítéletet arra nézve hoznak, oka-e a vádlott az illető 43 halálának. Ugyanezen fajta jogi esetek a hozzávetés körét is érintik, minthogy azt is meg kell vitatni, vajjon élethosszigan tartó vagy ötévi számkivetésre kell-e ítélni a tetteket. Azt is kutatja a vizsgálat, vajjon szándékosan követte-e el a gyilkosságot. Az olyan esetekben is, melyek számbeli körülmények- 44 ből indulnak ki, a jogi szempontok döntők, így ebben: Vajjon Thrasybulust harmincz jutalom illeti-e meg, ⁵⁹ avagy, ha két tolvaj lopta el a pénzt, tartozik-e mindegyik külön annak négyszeresét fizetni, vagy csak kétszeresét? Azonban itt is a tett minőségét kell mérlegelni s ettől függ a dolog jogi elbírálása is.

V. FEJEZET.

A jogi minősítés.

A ki sem nem tagadja a tettet, sem másnak nem minősíti, 1 a mit tett, sem nem védelmezi cselekedetét, az kénytelen a törvényt szabta jogi alapra helyezkedni. Ez esetben főképen a perrendtartás (actio) mikéntje lesz vizsgálódásunk tárgya. Ez 2 a kérdés nem mindig előzi meg, a hogyan némelyek hitték, magát a tárgyalást, miként a praetorok körültekintő tanakodásai, mikor nem tudnak határozni, megadják-e a vádlónak a jogot, vagy ne, hanem igen gyakran már javában folyik a tárgyalás, mikor előkerül. Ezen eszmecsere nék kétféle tárgya lehet a szerint, a mint vagy a vádló előterjesztéséhez (intentio), vagy a vádlott kifogásaihoz (praescriptio) fér szó. S voltak, kik ezen jogi kifogásokat külön ügyállásnak vették, mintha

azok nem egészen ugyanazon kérdések körül forognának,
 3 mint a többi törvények.⁶⁰ Valahányszor a kifogás körül forog
 a per, magát az ügyet nem is kell vizsgálódás tárgyává tenni.
 Így pld. becstelennek nyilvánított ember (kitagadási) eljárása
 ellen kifogással él a fia; csak azt az egyet kell bíróilag eldön-
 teni, van-e joga.⁶¹ Mikor azonban tehetjük, azon kell lennünk,
 hogy a bíró magát a mi ügyünket is jóindulatúlag ítélje meg,
 mert így igazunkat is szívesebben pártfogásába veszi. Így pld.
 a praetori interdictumok hatása alatt tett sponsiók alkalmá-
 val,⁶² ha nem is tulajdonjogról, hanem csak tényleges birtok-
 lásról folyik a vizsgálat, mégis nemcsak azt kell kimutatnunk,
 hogy valamit birtunk, hanem azt is, hogy a miénk volt, a
 4 mit birtunk. Azonban sokszor a felperes követelése is vita
 tárgya szokott lenni. „A ki hadban kitünteti magát, kíván-
 hat, a mit akar“. Nem ismerem el, hogy meg kellene neki
 adni, bármit talál kívánni. Jogi kifogást nem tudok ellene
 felhozni, azonban a törvény szándékát használom fel annak
 betűjével szemben mint jogi kifogást. Az ügyállások azonban
 mindkét esetben⁶³ ugyanazok.

5 A törvény mindig vagy ád, vagy elvesz, vagy büntet, vagy
 parancsol, vagy tilt, vagy megenged valamit. Perre alapul
 szolgálhat vagy magában, vagy valamely más törvény miatt;⁶⁴
 a vizsgálatot ez irányban annak vagy betűje vagy szelleme
 értelmében folytatjuk. A törvény betűje vagy világos, vagy
 6 homályos, vagy kétértelmű. A mit most a törvényről mondok,
 ugyanaz áll a végrendeletekre, szerződésekre, kötelezvényekre,
 egyszóval mindenféle okiratokra nézve; ugyanaz a szóbeli
 egyességekre nézve. Mivel pedig négyféle ilyen kérdést vagy
 ügyállást különböztetünk meg, lássuk ezeket sorban egymás-
 után.

VI. FEJEZET.

A törvény betűje és szelleme.

A törvény betűjét és szellemét igen gyakran 1 vizsgálják a jogtudósok s a vitás jogi kérdések nagy része e körül forog. Épen ezért ne csodáljuk, ha az iskolában is szerepel e tárgy, sőt itt még egyenesen költött esetekkel is találkozunk. Ezeknek egyik faja az, mikor úgy a törvény betűje, mint szelleme vita tárgya. Ezen eset akkor fordul elő, mikor 2 a törvény szövegében valami homályosság mutatkozik. Ilyenkor vagy mindkét fél a saját magyarázatához ragaszkodik s az ellenfelét megdönteni igyekszik, mint pld. „A tolvaj négyszeresen fizesse vissza. Ketten együtt loptak tízezer sesterciust. Mindkettőn 40—40 ezeret követelnek. Ők ellenben ahhoz ragaszkodnak, hogy csak 20—20 ezeret kell fizetniök.” Ebben az esetben ugyanis a vádló is azt állítja, hogy az a négyszerese, a mit ő követel, meg a vádlottak is, hogy az, a mit ők megajánlanak. A törvény szellemére is mindkét fél hivatkozik, hogy a maga igazát megvédhesse. Vagy a törvény értelmezése egyik esetben biztos, a másikban kétséges. Mint pld. „Annak, ki szabad személytől született, nem szabad népgyűlésen beszélnie. Egy asszony, kinek fia volt már, feslett életre adta magát. A fiát nem engedik népgyűlésen fellépni.”⁶⁵ Az olyan asszonymak fiára nézve, ki már ennek születése előtt is közszemély volt, bizonyos a törvény értelme. De hogy ennek a szóban forgó fiúnak az ügye is ugyanazon megítélés alá esik-e, kétséges, minthogy ő annak a nőnek a fia, az pedig jelenleg szabadszemély. Az is kérdés tárgya szokott lenni, 4 mire kell a törvényt betű szerint vonatkoztatni, mint pld. ebben: „Ugyanazon ügyben nem szabad kétszer indítani eljárást.” Az a kérdés, vajjon a „kétszer” szó egyazon vádló sze-

mélyére, vagy általában a perújításra vonatkozik-e. Ennyit a homályos jogi esetek köréből.

A másik fajta esetek akkor fordulnak elő, mikor a törvény szövegének értelme kézzelfoghatóan világos. Voltak, kik csak ezen eseteket vették számba s ezt az ügyállást a világos, betűszerint való értelem és szándék (*plani et voluntatis*) ügyállásának nevezték. Ennek egyik része a törvény betűjére, a más-
 5 sik annak szellemére vonatkozik. A törvény betűje ellen háromféle kifogást lehet tenni. Ez egyik az, mikor magától világos, hogy mindig nem lehet megtartani. 'A gyermekek kötelesek szülőiket eltartani, különben bilincsekbe kell őket verni.' Már pld. a csecsemőt csak nem verik bilincsekbe. Eb-
 6 ből aztán át lehet térni más esetekre is és fel lehet állítani ezen megkülönböztetést: Vajjon bárki legyen az, a ki nem
 7 tartja el szülőit? Vajjon ez a szóban levő is? Ismét mások olyanféle vitás ügyeket adnak fel, a melyekben semmi olyan bizonyíték nem fordul elő, a melyet magából a törvényből lehetne meríteni, hanem csak magát a per tárgyát kell vizsgálat alá venni. 'Az idegen, ha lábával érinti a bástyát, halállal lakoljon. Miután az ellenség felhatolt a bástyára, egy
 8 idegen elűzte onnan. Követelik, hogy ezért kivégezzék.' Nem lesznek itt szétválasztó kérdések: Vajjon bárki legyen az? Vajjon ez a bizonyos? mert a törvény betűje ellen semmiféle hathatósabb bizonyítékot nem lehet felhozni annál, mely magában a per anyagában rejlik, legfeljebb azt a kérdést: Hát még az esetben sem szabad, ha ezzel megmenti a várost? Tehát itt csak a méltányosságnak s a törvény szellemének fegyvereivel lehet síkra szállani. Előfordúlhat azonban, hogy más törvényekből veszünk példát annak kimutatására, hogy nem lehet mindig a törvény betűjéhez ragaszkodni, mint
 9 Cicero is tett Cæcina védelmében.⁶⁶ A harmadik eset az, mikor magának a törvénynek szavaiban találunk valamit, a mivel bizonyíthatjuk, hogy a törvényhozónak más volt a szán-

déka, mint pld. ebben a perben: ,A kit éjnek idején tetten érnek és vas van nála, meg kell kötözni. Egyik hatósági közeg megkötöztetett valakit, mert vasgyűrűt talált az ujján.‘ A szövegben levő ,tetten érni‘ kifejezés elég világosan mutatja, hogy a törvény csakis ártalmas vaseszközre szól.

De valamint annak, a ki a törvény szellemébe kapaszkodik, a mikor csak teheti, a törvény betűjét kell gyengítenie: épúgy, ha a betűhöz ragaszkodik, minden követ meg kell mozdítania, hogy a maga igazát a törvény szellemével is támogassa. Végrendeletekben az is előfordúl, hogy a szándék egészen világos, de írás egy betű sincs, mint pld. a Curius-féle perben, a melyben, mint ismeretes, L. Crassus és Scævola állottak szemben egymással, mint ellenfelek. A végrendelező másodörököst nevezett meg, ha a születendő fiúörökös nagykorúsága előtt meg találna halni. De nem fiú született. A rokonok magoknak követelték a vagyont. Lehet-e kétség az iránt, hogy a végrendelező akarata szerint ugyanannak kell lennie az örökösnek, ha nem fiú születik, a kire akkor is szállott volna az örökség, ha a fiú meghalt volna? Ezt azonban nem foglalta írásba. Ennek ellenkezője is megtörtént 11 nem régen, hogy t. i. az írás olyasmit foglalt magában, a miről nyilvánvaló volt, hogy az, a ki írta, nem azt akarta: Egy bizonyos ötezer sestercius hagyott valakinek, majd változtatni akarván az íráson, kitörölte a ,sestercius‘ szót s helyébe ,font ezüstöt‘ irt, de az ,ötezer‘ megmaradt. De hisz világos volt, hogy csak öt fontot akart az illetőnek juttatni, mert ezüstben ily óriási örökség hallatlan, sőt hihetetlen lett volna. Ezen 12 ügyállás körébe tartoznak a következő általános kérdések: Az írás betűjéhez vagy szelleméhez ragaszkodjunk-e? Mi lehetett annak, a ki írta, a szándéka? Mindmegannyi minőségi vagy hozzávető kérdés; ⁶⁷ azt hiszem, ezekről eleget szoltam már.

VII. FEJEZET.

Ellenmondó törvények.

- 1 Következik az egymásnak ellenmondó törvények tárgyalása. A szónoki tankönyvek írói valamennyien egyetértettek abban, hogy az antinomia (két törvény ellenmondása) két ügyállást foglal magában; egyik t. i. a törvény betűjében, a másik annak szellemében bírja alapját. S ez egészen helyes felfogás, mert mikor egyik törvény a másiknak ellenmond, mindkét fél támadja a másik törvény betűjét s a törvény szelleme is vizsgálat alá kerül. Ez pedig mindkét részről annak megállapítására irányul, vajjon mindenképen ezt a törvényt
- 2 kell-e alkalmazni. Annyi azonban mindenki előtt világos, hogy egyik törvény sohasem ellenkezik a másikkal jogi tartalmára nézve; mert ha ebben volna eltérés a kettő között, akkor egyik a másikat érvénytelenítené; hanem, hogy csak úgy véletlenül kerültek egymással szembe az események folyamán.

- Szembe kerülhetnek pedig egymással vagy egyforma törvények, mint pld. ha a zsarnokölőnek vagy annak, a ki hadban kitünteti magát, szabad választási joga kerül összehasonlítás alá, a mennyiben mindkettőnek meg van engedve azt kérni, a mit akar; ez esetben érdemeket, az időkörményeket, a jutalmazást vetjük össze. Vagy pedig magokat a törvényeket, így pld. két, hadban kitűnő emberre, két zsarnokölőre, két elrablott nőre nézve, a mikor is más nem esik vizsgálat alá, mint az időkörmény, melyik törvény kelt előbb, vagy a milyenség, melyik kívánság jogosabb. Aztán összeütközésbe kerülhetnek egymással vagy különböző, vagy hasonló törvények.
- 4 Különböző törvények, ha ellenkező törvény nélkül is kifogást lehet tenni azok ellen, mint pld. ezen vitás ügyben: „A hivatalos embernek (várparancsnoknak) nem szabad a vá-

rat elhagynia'; vagy feltehetjük a kérdést a nélkül is, hogy bármely más törvény állana vele szemben: ,Annak, a ki hadban kitünteti magát, meg kell-e adni, bármit kíván?' Ama hivatalos emberre nézve is sokat lehet felhozni a törvény betűjének gyengítésére; pld. ezt: ha tűz ütne ki a várban, ha az ellenség ellen kellene kirohanást intézni. Hasonló törvények, melyekkel csakis egy másik törvényt lehet szembeállítani: ,A zsarnokölőnek szobrot kell állítani a gymnasiumban'; ⁶⁸ ellenben: ,Asszonyoknak nem szabad a gymnasiumban szobrot állítani. Egy asszony zsarnokot ölt.' Ugyanis sem asszonyoknak nem szabad szobrot állítani ezt az egyetlen esetet kivéve, sem a zsarnokölő szobrát semmiféle más ürügy alatt nem szabad onnan eltávolítani. Nem egyenlő törvények azok, amikor egyik ellen sok mindent fel lehet hozni, a másik ellen csupán a szóban forgó per tárgyát, mint amikor pld. ,a hadban kitünt férfiú azt kívánja, hogy valamely szökevényt ne büntessenek meg'. A hadban kitünt férfiúról szóló törvény ellen ugyanis, mint fönnebb mondtam, sokat lehetne felhozni; de a szökevények ellen hozott törvényt csakis az ilyen embernek engedett szabad választással lehet hatályon kívül helyezni.

Továbbá a törvényekben foglalt jog vagy mindkét részen ⁷ elismert igazság, vagy kétség fér hozzá. Ha elismert igazság, akkor ilyenforma kérdések merülhetnek fel: Melyik törvény fontosabb? Istenekre vonatkozik vagy emberekre? Az államra, vagy egyes emberekre? Kitüntetésről szól, avagy büntetésről? Nagy dolgokról, vagy jelentéktelenekről? Engedményt foglal-e magában, vagy tilalmat vagy parancsot? Azt is fontos ⁸tolóra szokták venni, melyik törvény régebbi s mint legfontosabb körülményt azt, hogy melyik károsodik kevésbé. Így pld. a szökevényre és vitéz férfiúra vonatkozó törvények közül az előbbi, ha a szökevényt nem végzik ki, teljesen meghiúsul, míg ha kivégzik, a vitéz férfiúnak még mindig mód-

- jában lesz más valamit kívánni. Mégis legtöbbet határoz, hogy a kettő közül melyik jobb és méltányosabb, ha megtörténik; erre nézve azonban utasítást adni egyáltalában nem lehet, 9 hacsak magát az esetet el nem mondjuk. Ha kétség fér hozzá, akkor vagy csak az egyik, vagy egymás ellen mindkettő vitát kezd a jogok tisztázására, mint pld. ebben az ügyben: „Az apának fiával, a patronusnak libertusával szemben joga legyen kézrátevással kifejezni tulajdonjogát az illető személyére nézve. A libertusok az örökséggel együtt átszállanak az örökösre. Valaki libertusának fiát tette örökösévé. Most mindkét fél követeli a kézrátevés útján való birtokba vétel jogát.” A patronus kétségbevonja, hogy annak (t. i. az ő apjának, a ki libertus) apai hatalma volt, mert maga is patronusának hatalma alatt állott.
- 10 Kettős törvények épügy tartalmazhatnak ellenmondást, mint két külön törvény, így pld. „A törvényes fiú előtt született törvénytelen fiú törvényes számba veendő; az utána született csupán szabad polgárnak tekintendő.” A mi a törvényekre nézve áll, ugyanaz szól a senatus végzéseire is. Ezek akár egymással, akár törvényekkel állanak ellenmondásban, azért az ügyállásnak ugyanaz a neve.

VIII. FEJEZET.

A következtetés.

- 1 Van valami hasonlatosság a következtetés és az írás betűjének és szellemének ügyállása között, mert amannak is egyik része mindig valami írásra támaszkodik; ellenben különbség is van közöttük, mert az utóbbi a betű ellen beszél, amáz pedig olyasmint hoz ki, a mi a betű szerint való értelmet meghaladja; emitt az, a ki a szavakhoz ragaszkodik, azon van, hogy mindenképen az történjék, a mit az írás mond; amaz,

hogy semmi más, mint a mit az írás mond. Ezenkívül a fogalommeghatározással is van némi rokonsága. Ugyanis a meghatározás, ha nem érzi magát elég erősnek, átcsap a syllogismusba. Vegyük pld. ezt a törvényt: ,A méregkeverő asz-² szonyt halállal kell büntetni. Egyik férjének, a ki sokszor külön élt tőle, szerelemhozó italt adott, majd el is vált tőle. Mikor rokonai kérték, hogy térjen vissza hozzá, nem ment vissza. A vége az lett, hogy a férj felakasztotta magát. Az aszszony méregkeverés miatt kerül a vádlottak padjára.‘ A vád-³ nak legsúlyosabb pontja az az állítás, hogy a szerelemital méreg. Ezt eldönteni a meghatározás dolga; ha ez nem lenne elég meggyőző, syllogismussá növi ki magát, a melyhez el is jutunk, ha mellőzve minden előzetes vitatkozást, felállítjuk e tételt: ,Nem kell-e e nőt ép úgy megbüntetni, mintha férjét méreggel ölte volna meg?

Ezen ügyállás tehát abból, a mi írva van, hozza ki azt, a³ mi bizonytalan; s mivel az ész következtetéssel jut el erre, azért következtető ügyállás a neve. Nagyjában ezen esetei vannak: Vajjon a mi egy esetben jogos, máskor is az? ,Egy nőt fajtalanság miatt elítéltek, s letaszították a szikláról, de életben maradt; másodszor is végrehajtják rajta az ítéletet.‘ ,Vajjon a mi egyre áll, többre is áll?‘ ,A ki egy időben két zsarnokot ölt meg, két jutalmat követel.‘ A mi előzőleg érvé-⁴ nyes, utólag is az? ,A csábító elmenekül; az elcsábított nő férjhez megy; mikor az visszatér, emez élni akar szabad választási jogával. ⁷⁰ Vajjon a mi az egészre áll, a részre is áll? ,Ekét zálogba elvenni nem szabad. Egy valaki az ekevasat vette el.‘ Vajjon a mi a részre nézve áll, áll az egészre is? ,Tarentumból nem szabad gyapjút kivinni; valaki juhokat vitt ki.‘ A syllogismus ezen esetekben a törvény betűjére is⁵ támaszkodik; de kimondja, hogy az nem elég világosan rendelkezik. Követelem, hogy a fajtalan nőt letaszítsák; törvényben van ez; az elcsábított szabad választási jogot követel

6 magának; a juhon gyapjú is van és így tovább. De mivel az felelheti valaki: ,A törvényben nincs megírva, hogy az elítéltet kétszer kell letaszítani; hogy az elcsábított nőnek minden körülmények között szabad választási joga van; hogy a zsarnokölő két jutalmat kapjon; ekevasról, juhokról szó sincs a törvényben:‘ azért azért abból, a mi egészen világos, állapítjuk meg azt, a mi kétséges. Nagyobb küzdelembe kerül ha az írás szavaiból olyasmit akarunk kihozni, a mi nincs benne. ,A ki apját meggyilkolja, zsákba kell varrni. De ő anyját ölte meg. Saját házából senkit sem szabad törvény elé 7 vinni; de ő sátrából vitte oda.‘ Ilyen esetekben a következő kérdések merülhetnek fel: ,Szabad-e olyankor, valahányszor az illető esetre szóló külön törvény nincs, hasonló törvényt alkalmazni? Vajjon a szóban forgó eset hasonló-e ahhoz, a melyre írott törvény van? A hasonló pedig lehet nagyobb vagy egyforma, vagy kisebb. Az előbbi esetben kérdés, vajjon a törvény eléggé vonatkozik-e erre s még ha kevésbé vonatkozik is, lehet-e azt alkalmazni? Mindkét esetben a törvényhozó szándékát kell kutatni. De legnagyobb hatással van a méltányossági szempontnak belevonása a tárgyalásba.

IX. FEJEZET.

Az amphibolia vagyis kétértelműség.

1 Az amphiboliának számtalan sok változata van, úgy hogy némely philosophusok szerint egyetlen egy szó sincs, a melynek 2 több jelentése ne volna; de faja igen kevés van. Ugyanis vagy egyes szókban, vagy összefüggő beszédben fordul elő.

Egyes szók annyiban okozhatnak értelmi zavart, hogy több dolognak vagy személynek ugyanaz a neve (a görögben *ὀμωνυμία*-nak (névközösség) mondják); így pld. ,Gallus‘ je-

lenthet madarat, nemzetet, tulajdonnevet vagy testi állapotot.⁷¹ Vagy pld. ‚Aiax‘ lehet Telamon vagy Oileus fia. Némely igének is kétféle jelentése van, milyen pld. ‚cerno‘.⁷² Ezen 3 kétértelműség igen sokféle alakban nyilvánul. Ebből támad a legtöbb peresügy, különösen végrendeletek miatt, mikor hasonló nevű egyének pereskednek a szabadságért vagy örökségért, vagy arról folyik a vizsgálat, mi a hagyaték tárgya. Másik faja a kétértelműségnek az, mikor mást jelent a szó 4 egészben és mást ha ketté vágjuk, mint pld. ingenua (in genua), armamentum (arma, mentum), Corvinum (cor, vinum); mindenesetre ízetlen szörszálhasogatás az ilyesmi és mégis a görögök még peres kérdéseket is hámoznak ki belőlök, minő pld. az az ismeretes *αὐλητρίς*⁷³, mikor az a kérdés, ‚vajjon a házat, mely háromszor összedőlt, vagy a fuvolásnőt, ha elbukott, kell-e nyilvános árverésen eladni.‘ A harmadikféle 5 kétértelműség összetett szavakból származik, mint pld. ha valaki meghagyja, hogy halála után nem művelt területen (inculto loco) temessék el, a siremlék körül pedig az örökösöknek hagyott földekből egy nagy darabot rendel, mint szokás, hamvainak oltalmára, a ‚cultum‘ szó perre adhat alkalmat. Így pereskedik a görögöknél *Λέων* és *Πανταλέων*, mint 6 hogy a végrendelet szövege nem világos, vajjon a vagyont mind Leon-nak, vagy a vagyont Pantaleon-nak hagyták-e örökségül.⁷⁴

Összefüggő beszédben még több kétértelműség van. Még pedig vagy a névszók esetei folytán, mint pld.

‚Aio te, Aeacida, Romanos vincere posse.‘⁷⁵

7

Vagy a szórend folytán, mikor kétséges, hogy valamelyik szó mire vonatkozik s legtöbbször, mikor a két szó között levő harmadikat mindkettőhöz lehet vonni, mint pld. Vergiliusnak szavai Troilusról:

‚Lora tenens tamen . . .‘ (Aen. I. 477.)

(Így is tartva a gyeplőt.)

Az a kérdés itt, vajjon mégis tartja-e a gyeplőt, vagy, ámbár tartja, mégis tovaszáguld vele a harczi mén. Ebből támadt a vitás kérdés is: 'Valaki végrendeletben meghagyta, hogy szobrot készítsenek aranyból lándzsával a kezében.' Nem lehet tudni, a lándzsát tartó szobor legyen-e aranyból, vagy a lándzsa legyen-e aranyból, míg maga a szobor más anyagból. Még inkább előfordul ez más és más hangsúlyozásnál, így

,Quinquaginta ubi erant centum inde occidit Achilles'⁷⁶

9 Gyakran meg nem lehet tudni, hogy az előzőleg említett két személy közül melyikre vonatkozik a szóban forgó dolog. Ilyen pld. a következő vitás kérdés: 'Örökösöm köteles feleségemnek tetszése szerint kiválasztott ezüst tárgyakat átadni száz font súlyban.'⁷⁷ Nem tudni bizonyosan, melyiknek tetszése szerint választott edényekről van szó.

A kétértelműségnek itt felsorolt esetei közül az elsőt úgy szüntethetjük meg, ha más esetet használunk; a második esetben a szók elválasztásával vagy a szórend változtatásával; a harmadik esetben valamely magyarázó megjegyzéssel segíthetünk. A két accusativus okozta kétértelműség megszűnik, ha helyébe ablativust teszünk, mint pld. ebből: 'Lachete audivi percussisse Demean' lesz: 'A Lachete percussum Demean.' Azonban az ablativus, mint az első könyvben említettünk,⁷⁸ már magában olyan természetű, hogy kétértelműséget rejlik benne. Így pld. 'celo decurrit aperto' (leszállott a derült égből) jelentheti azt is, hogy a derült égből vagy hogy derült időben. Az elválasztás az által történik, hogy pihenőt és szünetet tartunk ilyenformán: 'szobrot', azután folytatjuk 'aranyból lándzsát'; vagy 'szobrot aranyból, azután: 'lándzsát'. A magyarázó megjegyzés ilyenforma lehet: 'Ezüst tárgyakat, melyeket amaz (ha t. i. az örökösöt akarjuk érteni) választ ki, vagy 'emez' ha a feleséget akarjuk mondani. Magyarázó szó is okozhat kétértelműséget, mint pld. 'Mi köny

nyeket hullatva akadtunk reájok; ilyenkor el kell hagyni a magyarázó szót (,mi') és megszűnik a kétértelműség.⁷⁹ Bővebb 12 magyarázatra van szükség akkor, mikor valamely szóról nem tudni, mire vonatkozik s hozzá még magának a szónak jelentése is bizonytalan. ,Örökösöm köteles neki kiadni mindazt, a mi az övé.'⁸⁰ Ilyenfélye homályosságba tévedt Cicero is ott, hol C. Fanniusról beszél: ,Ez apósának (t. i. C. Læliusnak) meghagyásából, kit egyébként nem nagyon becsült, mert nem választották be az augurok gyülekezetébe; különösen mivel amaz fiatalabbik vejét, Qu. Scævolat öneki elébe helyezte.'⁸¹ Mert a ,sibi' úgy a ,socer'-ra, mint Fanniusra vonatkozhatik. Az is okozhat kétértelműséget, ha a szótag hosszúságát vagy rövidségét nem jelöljük meg írásban, mint pld. ebben a szóban ,Cato'. Mert mást jelent alanyesetben, ha a második szótagja rövid és mást, ha ugyanazon szótagja hosszú mint dativusnak vagy ablativusnak.⁸² Ezenkívül még igen sok másféle alakja van, de ezeket mind elsorolni nem tartom szükségesnek.

Az pedig, hogy miképen keletkezhetik a kétértelműség 14 vagy hogy miképen kell azt megoldani, nem fontos a dologban. Az az egy világos, hogy kétféle értelemmel van dolgunk s akár írott szövegben, akár élő szóban fordul elő, egyaránt lehet így is úgy is érteni. Azért felesleges az a szabály, hogy kétértelműség esetén magát az illető szót igyekezzünk a magunk ügyének érdekében magyarázni. Hiszen ha ez lehetséges, akkor nincs is kétértelműség. Általában minden kétértelműség 15 esetén a következőket kell keresni: némelykor, melyik kifejezés természetesebb; kivétel nélkül mindig: melyik felel meg jobban az igazságnak, melyik az író vagy előadó szándékának. Erre nézve mindkét irányban elég részletes utasítást adtam a hozzávetésről és milyenségről szóló fejezetekben.

X. FEJEZET.

Az eddig tárgyalt ügyállások rokonsága.

- 1 Van azonban némi rokonság az eddigi ügyállások között. Mert pld. úgy a meghatározásban, mint a syllogismusban, mely a meghatározás után a második ügyállás, valamely elnevezésnek jelentését kutatjuk, a mennyiben azt nézzük, mi volt az írónak szándéka, azután az ellenmondó törvények is nyilván a betű és szándék kettős ügyállása körébe tartoznak. Viszont a meghatározás bizonyos értelemben véve kétértelműséget foglal magában, a mennyiben a szó jelentését kétfelé
- 2 tagolja. Az írás betűje és szelleme az egyes szókra nézve jogi kérdéseket vet fel s ugyanezek körül forog az antinomia is. Ép ezért némelyek ezt mind a betű és szándék fogalma alá foglalták, mások szerint a betű és szándék ügyállásában a kétértelműség miatt szükséges a dolog vizsgálata. De azért nem lehet mindezt egy kalap alá venni. Mert más jogi kérdésekben
- 3 a homályosság és más a kétértelműség. Tehát a fogalom meghatározás már a név természeténél fogva általános kérdést foglal magában, amely önmagában is megállhat a nélkül, hogy valamely adott esetre vonatkoznék.⁸³ A betű és szándék ügyállása a törvény szövegének egyes kitételeiről vitatkozik; a syllogismus pedig arról, a mi nincs benne a törvény szövegében. Kétértelműség esetén ugyanazt a szót vagy kifejezést egyik erre, másik arra húzza, ellenmondó törvények érdeké-
- 4 ben pedig két ellenkező oldalról folyik a harc. Nem csoda tehát, ha e különbséget nemcsak elismerték a legkiválóbb tudósok, hanem a legtöbb szakember ma is alkalmazkodik hozzá.

Az anyagelrendezés elméletben és gyakorlatban.

Az anyagelrendezés módjára nézve, ha nem is teljes, de valamely útmutatást mégis csak adhattunk. De vannak egyéb 5 kérdések, a melyekre nézve, ha csak nem ismerjük a tárgyat, a melyről szónokolnunk kell, minden utasítás lehetetlen. Mert nem csupán az egész ügyet kell kérdésekre és pontokra tagolnunk, hanem ezen részeket ismét megfelelően el kell rendeznünk. Mert valamint a bevezetésben is mindennek meg van a maga helye, mi legyen első, második helyen és így tovább, épügy minden kérdésnek és pontnak is megvan a maga elrendezése, sőt még az egyszerű vagy általános tétel- 6 nek is. Mert talán csak nem tartjuk elég jártasnak a felosztásban azt, a ki a vitás kérdést a következő részekre taglalja: Vajjon minden jutalmat meg kell adni annak, a ki hadban kitünteti magát még magán tulajdonból is? Vajjon még azt is, hogy feleségül vehesse a kit akar, még ha férjes nő is, még ha azt a bizonyost akarná is? Aztán mikor az első kérdéstről kellene beszélnie, össze-vissza kever mindent, a mi eszébe ötlik, a nélkül, hogy tudná, hogy e kérdésben legelőször is azt kell megállapítani, vajjon a törvénynek betűjéhez 7 kell-e ragaszkodni; vagy ha ezzel a felosztással kezdené is valamiképen a beszédet, oly módon szerkesztené azt össze, hogy a következőket egyszerűen hozzáfűzné az előzőkhöz, miként az emberi testnek része a kéz, ennek részei az ujjak, ezekéi ismét az ízületek. Ez az, a mit csakis külön meghatározott beszéd tárgyon tudna bemutatni az író. De mire megy 8 egy vagy két, sőt többet mondok, akár száz vagy ezer tárggyal ott, hol ezek száma végtelen? A tanító feladata ma ilyen, holnap amolyan eseteken bemutatni, miképen kell a gondolatokat rendezni és egymáshoz fűzni, hogy lassankint gyakorlati ismeretekre tegyenek szert s tudják, hogyan kell ezeket hasonló esetekben alkalmazni. Mert mindazt szabályokba

- foglalni és előadni, a mi elméletben elgondolható, lehetetlen.
- 9 Mert van-e festő, a ki a természetben előforduló összes dolgokat megtanulta vászonra vetni? Hanem igenis, ha egyszer elsajátította a természet utánzásának titkát, akkor minden híven le tud másolni, a mit megfigyel. Van-e ötvös, a ki még nem csinált volna valami művészi darabot, a minőt még sohasem látott?
- 10 Vannak azonban bizonyos dolgok, a melyek nem a tanító-mester, hanem a tanuló feladatához tartoznak. Így pl. az orvos megmagyarázhatja, mit kell tenni ezen vagy azonfajta betegség esetén; mire kell ügyelni, ha ilyen vagy olyan tüneteket észlelünk, de hogy képes legyen valaki az érverésből, a beteg színének elváltozásából, a lélegzésből, a test hőfokából mintegy kiérezni a kórt s ezt megállapítani, erre senkit megtanítani nem lehet, erre születni kell. Azért igen sok olyan dolog van, a mit önmagunktól kell számon kérnünk, az egyes jogi eseteket jól meghánynunk-vetnünk s nem szabad felednünk, hogy az emberek az elméleti szabályokat először ki-
- 11 találták s csak azután tanítottak másokat reá. Mert az a legsikerültebb és méltán művészien gazdaságosnak nevezhető beosztása az egész anyagnak, a melyet csakis arra az egy, mintegy előttünk fekvő kész esetre lehet rá szabni, hogy pld. itt kell használni bevezetést, amott nem; itt egyfolytában kell elbeszélni az esetet, amott megszakítással; itt az elején kell kezdeni a dolgot, amott Homeros módjára az események kö-
- 12 zepén vagy végén; hol nem kell egyáltalában elbeszélni; mikor kezdjük a saját, mikor az ellenfél tételeivel; mikor a leg-erősebb, mikor a gyengébb bizonyítékokkal; melyik peres ügyben lehet már a bevezetésben kérdéseket előrebocsátani, viszont mikor kell erre az utat előkészíteni; mi az, a mit azonnal kimondhatunk a nélkül, hogy a bíró lelkére elviselhetetlen volna, s mi, a mire csak lépésről-lépésre lehet rávezetni; a czáfolást csak egyes pontok vagy az egész ellen

irányítsuk ; az indulatok felkeltését a befejezésre tartogassuk-e vagy eloszszuk az egész tárgyalás folyamán ; a dolog jogos vagy méltányos oldalát tárgyaljuk-e először ; vajjon a korábbi vagy a jelenleg tárgyalás alatt levő vádakát czélszerűbb-e előbb felhozni vagy czáfolni ; ha bonyolódott az eset, milyen 13 sorrendet tartsunk, a tanúbizonyságok és okiratok mindegyik fajtájából melyeket kell a perbeszéd folyamán előadnunk, melyeket későbbre tartogatnunk. Mindezekhez mintegy fővezéri ügyesség kell, a ki csapatait az ütközet eshetőségeire számítva osztja el, egyes szakaszokat fentart az erődítések védelmére vagy a városok őrizetére, eleségszerzésre, utak megszállására, végül a haderőt szárazon és vizen arányosan osztja el. Minderre azonban csak az a szónok lesz képes, a 14 kiben minden megvan, a mi kell : természetes tehetség, elméleti és gyakorlati tudás. Azért ne várja senki, hogy pusztán mások fáradozása által lesz belőle jó szónok. Ehhez sok virrasztás kell, kitartó, megfeszített tanulás, úgy hogy szinte belesápadjon az ember ; kiki maga szerezzze meg magának a szónoki rátermettséget, kinek-kinek legyen meg a saját tapasztalata, a saját módszere, hogy ne kelljen mindezt alkalomadtán keresgélne, hanem legyen mindig kéznél, mintha nem úgy tanulta, hanem már magával hozta volna a világra. Mert az útat meg lehet mutatni valakinek, de hogy milyen 15 gyorsasággal halad rajta, az illetőtől függ ; a szónoklattan megteszi a magáét azzal, hogy a szónoklat forrásait mindenkinek feltárja ; hogy ezekből meríteni tudjunk, ez már a mi dolgunk. Mert nem csupán abban áll a beosztás, hogy az 16 egyes részek mindegyike a maga helyére jusson, hanem ezek mindegyikében ismét van valamely első, második, harmadik gondolat ; s nemcsak arra kell törekedni, hogy ezek sorban egymás után következzenek, hanem hogy kapcsolat is legyen közöttük és olyan összefüggés, hogy az összeeresztés helye meg ne lássék ; egy test legyen az egész, ne külön tagok. Ezt 17

akkor érjük el, ha egyrészt vigyázunk arra, mihez mi illik, másrészt, ha a szavakat olyképen fűzzük egymáshoz, hogy egymást ne lerontsák, hanem kölcsönösen támogassák. Így aztán a különböző dolgok nem fognak mintegy messzefekvő helyekről összeverődő idegenek gyanánt találkozni, hanem az előzményeket a következőkkel bizonyos rokonság és benső kapocs tartja össze s az egész beszéd nem csupán mesterségesen elkészített, hanem magában is egységes alkotásnak fog látszani. De talán kelleténél messzebbre elkalandoztam s nem is vettem észre, hogy már új tárgy következik s a szónoki beszéd anyagának beosztásáról a szóbeli előadás szabályaira csaptam át; ezeket majd a következő könyvben kezdem tárgyalni.

JEGYZETEK A VII. KÖNYVHÖZ.

¹ Demosthenes ugyanis a koszorú-ért (περὶ στεφάνου) mondott beszédében csak egész röviden szól a törvényekről, melyekre ellenfele hivatkozik, hanem annál behatóbban foglalkozik Aeschines és a saját politikai multjával.

² Lásd fönnebb VI. 1. 49.

³ Vonatkozik a fönnebb (14. §-ban) említett kívánságra.

⁴ Cicerónál olvassuk (De inv. II. 49.), hogy törvény volt arra, a ki megöl valamely zsarnokot, az olympiai győzők jutalmát kapja s a hatóságtól is kérhet, a mit akar s a hatóság köteles neki azt megadni. Egy másik törvény értelmében a megölt zsarnoknak öt legközelebbi rokonát is meg kellett ölni. Alexandert, Pheræ zsarnokát saját felesége ölte meg éjjel álmában. E tárgy kedvelt themája volt a rhetori declamatióknak.

⁵ L. Cic. Pro Milone 27.—30. ff.

⁶ T. i. hogy minden lehetséges ellenvetést sorbá veszünk (34. §.).

⁷ L. IV. 4, 8.

⁸ A latinban actor és possessor tulajdonképen polgári perekben a felperest és a vitás dolog ez idő szerint való birtokosát, az alperest jelenti.

⁹ L. a 26. 40. 46. §§.!

¹⁰ Cic. pro Murena 12. f.: „Transit idem iuriconsultus tibicinis Latini modo.” T. i. a jogtudós az ő tudományával egyaránt segítségére van úgy a vádlottnak, mint a vádlónak, akárcsak a fuvolás a színpadon, a ki miután egyik szereplő elvégezte a mondani vagy énekelni valóját, átmegy a másik mellé, hogy azt kísérje. Latin fuvolásnak azért nevezi, mert Livius szerint (IX. 30.) a haruspex mind etruszk, a tibicen mind latin volt.

¹¹ T. i. hogy jutalom helyett atyád és testvéred visszahívását kérted.

¹² Abból ugyanis, hogy nem jelentél meg a tárgyaláson, úgy látszott, mintha magad is veszett ügynek tekintetted volna atyád ügyét.

¹³ T. i. az anya élvezi a római polgárjogot, de peregrinus-szal kötött házasságából született fia már nem részesül abban.

¹⁴ Melynek értelmében t. i. ő volna az egyedüli örökös a másik fiú kizárásával.

¹⁵ Úgy a törvény betűjét, mint szellemét illetőleg.

¹⁶ V. ö. Corn. Nep. II. 7., 2.

¹⁷ Urbinia hagyatékának perét lásd IV. 1., 11. Urbinia törvényes örököseivel szemben valami Figulus nevű egyén lépett fel, mint annak fia, de az örökösök kimutatták, hogy voltaképen Sosipater a neye s közönséges rabszolga. L. alább a 26. §-ban is!

¹⁸ T. i. van-e föld, hol emberek laknak? L. III. 8. 16.!

¹⁹ L. II. 16., 7. és III. 8., 56.!

²⁰ Erathosthenes (szül. 275., meghalt 194. Kr. e.) számítása szerint a nap 27-szer nagyobb a földnél. Aristoteles szerint csak egy világ van; Democritus és Epicurus szerint naponkint megszámlálhatatlan új világok keletkeznek s enyésznek el. Thukydides műve I. könyvének bevezetésében egybehasonlítja a peloponnesusi háborút a trójaival és arra a következtetésre jut, hogy az előbbi nagyobb volt. Cicero szerint (De natura deorum III.) hat Hercules volt.

²¹ L. V. 13., 28.!

²² E helynek értelme nem egészen világos, mert a szöveg sem biztos. Némelyek szerint: ‚si qui sunt, qui invicem accusent, alterum indicium perferre necesse est.‘ A Bonnell-féle szöveg is így szól; értelme: mivel a forumon divó jogszokás szerint egyszerre két ügyet tárgyalni nem lehet, már pedig, ha két fél kölcsönösen vádolja egymást, ez tulajdonképen két külön peresügy.

²³ Mikor t. i. a megholtról azt állítjuk, hogy öngyilkosságot követett el.

²⁴ Rendszerint ugyanis az a kölcsönös vádolás célja, hogy a másik fél kapja a büntetést, itt meg jutalomért folyik a versengés.

²⁵ A miért t. i. a zsarnokot megölték.

²⁶ L. V. 10., 23.—32.!

²⁷ Cic. Pro Milone 14.—16. ff.

²⁸ L. V. 10., 45., a hol a ‚coniunctum‘ (kísérő körülmények) ‚iunctum‘, ‚adhærens‘ néven is szerepel.

²⁹ A kétértelműség valószínűleg a latin ‚vivit‘ szónak kiejtéséből származott, mert ‚vivit‘ kissé lágyabb kiejtéssel ‚bibit‘-nek is hallatszhatott, tehát ezen alapon gyanúba foghatták a fiút, hogy talán ő dobta atyját a kútba.

30 Értsd a gyilkossági pereket.

31 Ez a rész (az 54. ponttól kezdve) tisztán iskolai declamatiókra vonatkozik, azért kissé homályos is, de annyira nem fontos, hogy pld. Gedoyn fordításából egészen kihagyta. A lényege az egésznek talán az, hogy az iskolai declamatorok azt, a mi a beszédnek előrebocsátott themájában nem volt meg, mint hiányzó részt kiélelítették s ezt a körülményt a magok érdekében kihasználták. Még inkább megrovandónak tartja Qu. azt, ha a declamator nagyobb hatás kedvéért olyan személyeket is szerepeltet, a kik nem léteznek, pld. ha a gyermektelen vádlott gyermekeinek érdekében folyamodik a bírák könyörületos szívéhez.

32 T. a stoicusok és epicureusok.

33 'Spiritus immixtus' (elvegyült lélek) és 'humana forma' (emberi forma).

34 V. ö. Cic. Topica 23. f. és Part. oratoria 19. f.

35 E kifejezés értelme: 'Az örökség felosztásának ünnepélyes kihirdetése'. Eredetileg a 'clarigatio' kártérítés követelését jelentette, a melyet a fetiales élén a pater patratus a római nép nevében adott tudtára az ellenségnek.

36 'Penus' a mi a ház belsejében van (innen penitus = benn), főleg eleség, élelmiszer. 'Litus' az V. 14., 34-ben említett s Quintilianustól is merésznek talált szófejtés szerint az a hely, 'qua fluctus eludit', a hol a hullám odavágódik, felloccsan.

37 Ez a hely Cicerónak Pro Murena beszédéből (35. f.) van kiszakítva, de így, a mint ide van vetve, nem nagyon csattanós bizonyíték a meghatározás változatosságának megvilágítására. Lehet, hogy eredetileg azt az egész helyet idézte Qu., de a leírók vagy rövidítés kedvéért, vagy elnézésből csak a két első és két utolsó szót hagyták meg.

38 Érti a különbséget a bölcsészeti és szónoklati meghatározás között. Amaz pusztán a fönnebb említett főrészeket foglalja magában, míg emez inkább leírászerű jellemzése a dolognak, miáltal természetesen nem lesz olyan száraz, hanem terjedelmesebb és változatosabb.

39 Cicero De oratore II. 25.

40 S. Sulpicius Lemonia Rufus, Cicero barátja, jeles szónok és jogtudós. Kr. e. 43-ban a senatus követeként Antoniushoz ment Mutinába, de útközben meghalt. Cicero (Philipp. IX. 3.) azt állítja, hogy Antonius ölette meg.

⁴¹ Kissé erőltetett szófejtés; a tumultus talán inkább a tumeo (duzzad, felkel) igéből származik, mint timor-ból. A helyet egyébként Ciceroból idézi szerzőnk (Philipp. VIII. 1.)

⁴² Cic. Pro Cæcina 15. f.

⁴³ Az eredeti szöveg kissé meglepően hangzik azok után, a mi-
ket eddig hallottunk. Azt igyekszik ugyanis bizonyítani, hogy ezen
ifjak nem bűnösök társuk atyjának halálában. Az eredményt mint
egy összefoglalja a végén e felkiáltásban: „Qui ergo puniri debent,
in quibus omnia sunt homicidæ præter manum?” Egy-két codex
,manum’ helyett ,malum’-ot ír s ezt fogadja el Spalding is, a ki így
magyarázza e helyet: Mi jögon lehetne megbüntetni azokat, kik a
látszat és eredmény szerint mindenben hasonlítanak ugyan a gyil-
koshoz, ,sed cum summa innocentia’ (præter malum), azaz teljesen
ártatlanok. Teuffel a ,sunt’ helyett ,absunt, desunt’ igét ajánl, de a
,manum’-ot meghagyja. Szerinte a hely értelme: ,Hogyan lehetne
hát megbüntetni azokat, a kikben egyetlen vonás sincs a gyilkosból,
kivéve, hogy tettökkel (manum) a halál okozói lettek.’ Tehát a ,ma-
nus’ szót közömbös értelemben veszi, mikor valaki valamit véghez-
visz tekintet nélkül arra, vajjon jó vagy rossz szándékkal teszi-e
azt, miként itt is az ifjak olyasmit tettek, a mivel, bár akaratlanul-
okai lettek az apa halálának. Én az eredeti szöveget változtatás
nélkül próbáltam körülírással megfelelő értelemre hozni olyképen,
hogy a ,manus’ szónak másik jelentését, melyben az erőszak fo-
galma is benne rejlik, alkalmaztam az előzőkhöz és bizonyos tekin-
tetben képes beszédnek veszem a szavakat: ,in quibus omnia sunt
homicidæ, præter manum’ = mindent rájok lehet mondani, még
azt is, hogy gyilkosok, csak egyet nem: hogy sajátkezüleg, erősza-
kosan, szándékosan öltek meg egy embert; e nélkül pedig nincs
gyilkos.

⁴⁴ T. i. ἀντιλαμβάνομαι τινας = valamibe fogódzom, valamit ürü-
gyül használok s innen ἀντιτίψω = valamivel szemben állásfoglalás,
ellenkező felfogás, tiltakozás.

⁴⁵ A fönnebb említett három példának megfelelően más alkal-
mazást várna az ember; ugyanis Orestes perében Clytæmnestrát
lehetne vádolni férjgyilkossággal, Horatius perében ennek nőtest-
vérét hazaárúlással, Milo esetében Clodiust útonállással. De mint
látjuk, csak ez utolsó esetre, Milo esetére terjeszkedik ki, mert ez
forgott leginkább eszében.

⁴⁶ C. Hostilius Mancinus Kr. e. 137-ben consul. Numantia lakói-

val hadakozott, de egy ízben vereséget szenvedett, úgy hogy kénytelen volt békéért könyörögni. A numantia-beliek hajlandók is voltak erre, de a senatus oly megszegyenítőnek találta a békét, hogy nem hagyta jóvá s annak szerzőjét kiszolgáltatta az ellenségnek Kr. e. 136-ban. E békekötésről már szó volt III. 8., 3.

47 Cic. Pro Ligario 17. f.

48 L. VI. 4., 4., a hol 'nem művészi bizonyításnak' (probatio extra artem) nevezi az itt 'extrinsecus adductas' néven említett bizonyítási módokat.

49 Verginiusra nézve lásd III. 1., 21. és IV. 1., 23.

50 Az attikai jog szerint a legközelebbi rokonnak joga volt a családbeli gazdag leányörökös (παρθένος ἐπίκληρος) kezét megkérni s kötelessége a szegényen maradt árvaleányt feleségül venni vagy kiházasítani.

51 Minthogy t. i. itt arról van szó, mi a fiúnak, apának, férjnek stb. kötelessége, mintegy philosophus módjára erkölcsani szabályokkal kell foglalkoznia a szónoknak.

52 A IX. könyvben.

53 A 'divinatio' mint jogi műszó jelöli azon eljárást, melylyel több jelentkező vádló közül bírói úton állapítják meg, ki a legilletékesebb s ugyancsak 'divinatio' a neve azon beszédeknek is, melyeket ily ügyben tartottak. Pld. Cicero Verres ügyében Cæcilius quæstort elütötte a vádló szerepétől, a mennyiben ily előzetes vizsgálat (divinatio) alapján kimutatta, hogy Cæcilius nem vinné lelkiismeretes elfogulatlansággal a vádat egykori hivatali főnöke és czimborája ellen.

54 L. Cic. in Verrem IV. 7., 8.

55 Ez is, mint a többi itt felsorolt eset, iskolai beszédgyakorlatnak való thema volt. Tárnya a massilia-beliek egyik törvényéből van merítve, a mely szerint azok, kik a hatszázak gyülekezete előtt (ez volt az ő senatus-uk) igazolta, miért akar az élettől megválni, állami úton kapott mérget, hogy megölhesse magát. L. egyébként a dolgot Valerius Maximusnál (II. 6., 7.), a ki szerint ez a szokás Görögországból ered, mert Ceos szigetének Iulis nevű városában maga is látott ilyen esetet.

56 L. VII. 1. 38.

57 Valószínű, hogy Verginius, kit fönnebb a 24. §-ban s már a III. 1. 21. §-ban is említett. Teljes neve L. Verginius (vagy Virginius) Rufus. Consul volt három ízben is és Nero őt küldötte ki a

Vindex által szervezett felkelés leverésére 68-ban, a mi sikerült is neki, úgy hogy a sereg császárnak kiáltotta ki. Mikor 98-ban meghalt, államköltségen temették el s Tacitus mint consul tartotta fellelte a gyászbeszédet. Róla mondja Tacitus (Ann. XV. 71. 6.): „Verginius studia iuvenum eloquentia fovebat.” Quintilianus akkori szokás szerint majd családnevén, majd melléknevén említi (Verginius, Flavius). A Rufus nevet Tacitusnál találjuk, a ki azt mondja, hogy Verginius Rufust Nero száműzte. Némelyek szerint ez a Verginius Rufus más, mint a Verginius Flavius, sőt Tacitus e helyét Lipsius úgy oldja meg, hogy a Verginius és Rufus közé „et” kötőszót szúr, úgy hogy e szerint Verginius a rhetor és Musonius Rufus stoikus böleselő volna értendő, nem pedig egy ember, t. i. Verginius Rufus.

58 L. IV. 2. 69.

59 L. III. 6. 26. T. i. azért, hogy hazáját a harmincz zsarnok uralma alól felszabadította.

60 Quintilianus e szavaiból kitetszik, hogy ő szerinte a praescriptio vagyis translatio nem külön ügyállás, hanem csak kérdés (quaestio), a melyben az összes törvényes ügyállások (status legales) fellelhetők. L. egyébként erre nézve III. 6. 66. s köv.

61 T. i. kitagadási eljárást indítani ellene.

62 Az interdictum jelentette a már bíróság elé vitt, de még véglegesen el nem intézett birtokperekben a praetornak egyik fél kivánságára előzetesen hozott végzését, melynek háromféle czélja lehetett: 1. vagy retinendae possessionis, tényleges birtokjogot megővni; vagy 2. recuperandae possessionis, elvesztett birtokjogot visszaszerezni; vagy 3. adipiscendae possessionis, birtokjogot szerezni. A praetornak ezen ítélete ideiglenes volt addig t. i., míg a per a bíróság előtt véglegesen el nem dőlt. Szokásban volt addig is, hogy a felperes, a ki a másik félnek birtokjogát megtámadta, ezt mintegy fogadásra (sponsio) hívta ki, a mikor is ez utóbbi bizonyos pénzösszeget tett le annak zálogául, hogy meggyőződése szerint nem jogtalanul jutott a vitás dolog birtokába. Természetesen, ha a pert elvesztette, a fogadást s a letett összeget is elvesztette.

63 Akár a felperes követelése, akár az ellene emelhető kifogás vitás.

64 Magában akkor, ha a törvény értelme nem világos; más törvény miatt, ha a kettő között ellenmondás van.

65 Az említett törvény tulajdonképen atheni törvény volt, mint Aeschinesből (κατὰ Τιμάρχου) tudjuk.

66 Pro Cæcina 14. 18. 19. ff.

MAGYAKADEMIA
KÖNYVTÁRA

67 T. i. mikor tény megállapításáról van szó (igaz-e ez vagy az), hozzávetéssel kell dolgoznunk. Ha azt kell eldöntenünk, ez vagy az helyesebb-e, méltányosabb-e, akkor a minőség meghatározása a cél.

68 Gymnasium volt eredetileg maga a testgyakorló tér a görögöknél, később a tér a közepén emelt mindenféle épületekkel együtt (oszlopsorok, sétaútak, pihenő helyek, meleg s hideg fürdők stb); végül minden nyilvános iskola, mert a görög bölcselek itt szoktak előadásokat tartani az egybesereglett ifjaknak. Inkább görög, mint római intézmény, a mint hogy az itt említett törvények is görög eredetűek s csak a declamator-iskolákban szerepeltek.

69 T. i. az új patronus, a ki mint örökös lett azzá s ezáltal saját apjának is patronusává.

70 L. fönebb VII. 3. Az ellenmondó törvényekre felhozott példákat, mikor t. i. az ugyanegy embertől elcsábított két nő közül egyik a csábító halálát követeli, a másik, hogy őt elvegye. Erre vonatkozik az itt említett választási jog.

71 Gallus jelentései: kakas, gall férfiú, Gallus nemzetségbeli (Cornelii, Aelii, Sulpicii Galli), Cybele papjai (Galli a Gallus nevű phrygiai folyótól; erről azt tartották, ha valaki megfürdik benne, őrjöngővé lesz s ebben az állapotban Cybele papjai férfiatlanították magokat (innen gallus = herélt).

72 Cerno = 1. szétválaszt, megkülönböztet; 2. lát, észrevesz, testi vagy lelki szemeivel; ide tartozik cerni in re aliqua = feltűnni, kitűnni; 3. valamit eldönt, pld. bello vagy határozattal, pld. senatus cernit; ezzel rokon: cernere hereditatem = megvizsgálni az örökséget s ennek alapján határozni s kinyilvánítani, hogy az illető átveszi azt.

73 A görög rhetoroknál szerepel ἀλητρὶς πεσοῦσα, ezt azonban így is lehet olvasni οὐλή τρις πεσοῦσα.

74 A görögben jobban látható a kétértelműség: Πάντα Λέοντι vagy Πανταλέοντι.

75 Ennius verse; Cicero idézi De divin. II. 56. Állítólag a delphii Apolló kétértelmű jóslata, melyet Pyrrhusnak adott a rómaiak ellen indítandó háború előtt. A latin szövegben a kétértelműséget az acc. cum inf. szerkezet okozza, mert úgy az alany, mint a tárgy accusativusban van s így akármelyiket lehet alanynak vagy tárgynak venni. A magyarban ezt visszaadni nem lehet, legfeljebb a szóközi pontozás változtatásával lehet kétértelműséget elérni ilyen formán:

és ,Acacida, győzelmet arat majd Róma fölötted:

,Aecida, győzelmet arat majd, Róma, fölötted:

76 ,Ötven a hol vala száz elesett Achileus keze által:

T. i. más és más az értelme e versnek a szerint, a mint az értelmi hangsúly s az ezt jelölő írásjel helye változik:

,Quinquaginta, ubi erant centum, inde occidit Achilles:

vagy ,Quinquaginta ubi erant, centum inde occidit Achilles:

Épígy a magyarban is: ,Ötven, a hol vala száz, elesett . . .:

vagy ,Ötven a hol vala, száz elesett . . .:

Bár a második interpunctio szerint nehéz volna megérteni, miként lehet ötven ellenségből százat levágni. Költői nagyításkép talán még megállhatna.

77 Ugyanezen példát lásd Cic. De inv. II. 40. és Ad Herenn. I. 12.

78 L. I. 7. 3. Itt azonban arról szól, mikor az ablativus egyforma a nominativussal, csak a végső magánhangzója hosszú.

79 T. i. nem lehet tudni, mi hullattunk-e könnyeket, vagy azok. A latinban természetesen sokkal szembetűnőbb a kétértelműség: ,Nos flentes illos deprehendimus', míg ha a ,nos' névmást elhagyjuk, a ,flentes' a szórend szerint is csak az ,illos'-hoz tartozhatik. A magyarban találóbb talán e tréfás kérdés: ,Láttál-e már engem részegen?'

80 A latinban itt is feltűnőbb a kétértelműség. ,Heres meus dare illi damnas esto omnia sua.' Először a ,sua' vonatkozhatik úgy a ,heres'-re, mint az ,illi' által jelölt személyre. Másodsor a ,sua' jelentése is határozatlan, jelenthet ingó vagy ingatlan vagyont.

81 A magyarban egyáltalában nincs kétértelműség, mert az ,őneki' csakis a főmondat alanyára, Fanniusra, vonatkozhatik, míg a latinban a ,sibi' még éppenséggel vonatkoztatható az apósra is, bár egyenesen és szabály szerint csak az ,is' névmásban rejlő Fanniust jelöli. A helyet egyébként lásd Cic. Brut. 26. f.

82 Úgy látszik, Quintilianus idejében a névszók nominativusában a végső o-t már rövidnek vették, míg az aranykorban mindig hosszú volt. Később rendszeren közös volt. (Cato, a bölcs, cato = catus (okos, ravasz) dativusa vagy ablativusa.

83 T. i. a meghatározás valamely tárgy fogalmának ismertető jegyeit (innen a név, elnevezés = nomen, novi-men, no-sco-igéttől), nem az egyes létezőkét foglalja magában. Ezért mondotta Qu. már a III. könyvben is (5. 10.): Nam finitione quidem comprehendi nihil non in universum certum erit."

VIII. KÖNYV.

A nyolczadik könyv tartalma: A kidolgozás fontossága. A kifejezés világossága, ékességei. A sentenciák (jeles mondások) fajai. A tropusok (beszédképek).

A kidolgozás fontossága.

Előszó. Mindaz, a mit a közvetlenül megelőző öt könyvben előadtam, körülbelül felöleli az anyag feltalálásának és elrendezésének szabályait. Ezeknek teljes ismerete míg egyrészt elengedhetetlen a szónoki tudomány tökéletes fokához, másrészt viszont kezdők számára czélszerűbb azokat rövidebben s egyszerűbben előadni. Ez utóbbiak ugyanis vagy 2 előre visszariadnak az oly terjedelmes és bonyolódott tanulni való anyag nehézségeitől, vagy agyongyötörjük őket túlságosan nehéz dolgok előadásával épen abban a korban, mikor a fejledező lelket első sorban nevelni s elnéző szelid bánásmóddal, hogy úgy mondjam, táplálni kellene; vagy elhitetik magokkal, hogy ha semmi mást nem tanulnak is ezeken kívül, a szónokláshoz már minden szükségessel el vannak látva; vagy a szónoklásnak bizonyos meghatározott szabályaihoz mereven ragaszkodnak és félve irtóznak minden szabadabb szárnyalástól. Innen van, mint általában hiszik, hogy 3 a leggondosabb szónoklati tankönyvírók is igen messze álltak a valódi szónok fogalmától. Mindazonáltal a kezdőknek is útát kell mutatni, hanem ez az út legyen egyenes és ne nehezen járható sem annak, a ki rajta jár, sem annak, a ki őt vezeti. Azért válogassa ki a tapasztalt mester mindenből a legjavát

és egyelőre mindig csak azt adja elő, a mi az ő meggyőződésével egyezik a nélkül, hogy egyebek czáfolgatásával töltené az időt. Mert a tanítvány jön az ember után, a hová vezetjük. Mikor már erőre kap a szóbeli előadásban, az elméleti oktatás szintjét is emelni lehet. Eleinte csak haad legyenek abban a hitben, hogy nincs is több út azon az egyen kívül, a melyen vezetjük őket, hogy később belássák, hogy az egyúttal a legjobb is. Az pedig, a mit az írók egymással ellentétes és körrömszakadtáig védelmezett nézeteik köntösébe burkolva adnak elő, voltaképen elég világos és nem is nehéz megérteni. Úgy hogy ezen egész elméleti útmutatásban nehezebb kiválogatni, mit adjon elő az ember, mint azt, a mit kiválasztott, előadni; főleg az eddig tárgyalt két fejezetben igen kevés nehezebb tétel van, a melyek elől ha el nem zárkózik a tanítvány, minden megerőltetés nélkül térhet át a következőkre.

Hiszen eddig úgylis annak bizonyításával foglalkoztunk legtöbbet, hogy a retorika a jól szónoklás tudománya; hasznos foglalkozás, művészet, erény; továbbá, hogy anyagául szolgálhat minden, a mi beszéd tárgya lehet; hogy mindezt körülbelül a szónoki beszéd három fajában, a bemutató, tanácskozó és törvényszéki beszédekben lelhetjük fel; továbbá, hogy minden szónoki beszéd dolgokból és szavakból áll; a dolgoknál a feltalálásra, a szavaknál a kifejezésre, mindkettőnél az elrendezésre kell ügyelni; mit kell betanulni s szónoki előadással megnyerő formába önteni. Hogy a szónok tiszte a meggyőzés, megindítás és gyönyörködtetés hármass feladatának betöltésében merül ki; ezek közül a hallgatókat meggyőzni az elbeszélésnek és bizonyításnak, a kedélyre hatni az indulatgerjesztésnek a dolga; ezeknek ugyan az egész beszéd folyamán, de különösen a bevezetésben és a beszéd végén van döntő szerepök. Mert bár a gyönyörködtetés mindkettőnél előfordulhat (t. i. a tartalomban és formában), mégis tulajdonképeni szerepe a kifejezésben nyílik. A kérdések részint

általánosak, részint különösek; ez utóbbiakban személyek, helyi és időkörmények szerepelnek. Bármiről van szó, három dolgot kell vizsgálni: létezik-e az a bizonyos dolog, mi az és milyen. Megjegyeztük ezenkívül, hogy a bemutató beszéd főeleme a dicsérés és a gáncsolás. Itt azt kell szemügyre vennünk, mi az, a mit a szóban forgó személy maga vitt véghez s mi az, a mi utána történt. Ennél a feladatnál tisztázni kell a tisztességes és a hasznos fogalmát. A tanácskozó beszédekben mint harmadik alkotó elem ide járul még a hozzávető okoskodás, hogy az, a miről tanácskozás folyik, lehetséges-e s van-e rá kilátás, hogy megtörténik. Mint mondtuk, itt különösen arra kell figyelni, ki beszél, ki előtt és mit. A törvényszéki beszédek némelyike egy, más része több vitás kérdésből áll s némelyik pusztán csak vádbeszéd. Minden védelem vagy általában valamely ténynek, vagy a szóban forgó ténynek tagadásában, azonkívül annak védelmezésében és másra háritásában áll. Az eljárás alapjául vagy a törvény betűje vagy a tényállás szolgál; ha a tényállás, akkor szóba kerül a dolgok hihetősége, lényegök és milyenségök megállapítása; ha a törvény betűje, akkor a szavak jelentésével s a törvényhozó szándékával kell tisztába jönni; ez utóbbi esetekben úgy magának a peresügynek természetét, mint a perrendtartást is tekintetbe szokták venni, nemkülönben mindazt, a mi a törvény betűje és szándéka, a logikai következtetés, kétértelműség, ellentétes törvények fogalma alá tartozik. Láttuk továbbá, hogy minden törvényszéki beszéd öt részből áll: ezek közül a bevezetés a hallgatóság megnyerésére törekszik; az elbeszélés a felállított tételeket bizonyítja és cáfolja; a befejezés vagy felfrissíti a dolgokat emlékezetünkben vagy az indulatok felkeltésére törekszik. Ehhez fűztük a bizonyítás és indulatgerjesztés forrásait s ismertettük a módokat, miképen kell a bírót feltüzelni, lecsendesíteni, felüdüteni. Ezután következtek végül az anyagbeosztás szabályai.

Csak aztán kellő önbizalma legyen annak, a ki tanulni akar. Az út, melyen haladnia kell, bizonyos tekintetben meg van szabva s e téren maga a természet minden elméleti oktatás nélkül is sok útmutatással szolgál, úgy hogy az eddig tárgyalt szabályokat nem annyira kitalálták a tanítók, mint

13 inkább ellesték mások eljárásából. A mi ezután következik, már több fáradsággal és gonddal jár. Mert mostantól kezdve a szónoki kifejezés elméletét fogjuk tárgyalni, művem legnehezebb részét, miként az összes szónokok elismerik. Így pld. M. Antonius is, kiről fönnebb tettem említést,¹ mikor azt mondja, hogy sok jól beszélő embert látott már életében, de igazi szónokot még egyet sem, ezzel azt akarja mondani, hogy a jól beszélő embertől nem kívánunk többet, mint hogy elmondja azt, a mit kell, az ékesszólás adománya azonban

14 csak a legkiválóbb szónoknak jut osztályrészül. Ha pedig ez a kiváló adomány egészen az ő koráig senkiben sem volt feltalálható, de még ő benne magában vagy egy L. Crassusban sem, bizonyos, hogy úgy ez utóbbiakban, mint az előbbieken azért nem volt meg, mert igen nehéz azt megszerezni. M. Tullius² is azt tartja, hogy az anyag feltalálásához és elrendezéséhez csak szakképzett ember kell, de az ékesszólás-

15 hoz igazi szónok. Ép ezért különösen az e részre vonatkozó utasításokra fordított nagy gondot. S hogy nem ok nélkül tette ezt, maga a szóban levő dolog neve is világosan mutatja, Ékesszólással előadni (eloqui) ugyanis annyi, mint az elménken megfogant gondolatokat szavakba foglalni és a hallgatókkal közölni; e nélkül haszontalan minden előző dolog, mert

16 olyan mint a heverő kard, mely hüvelyébe rejtve függ. Azért ez legyen a tanítás főtárgya, ez az, a mit elméleti tanulás nélkül senki el nem sajátíthat; erre kell legtöbb szorgalmat fordítani; ezt akarjuk elérni folytonos gyakorlás, mások utánzása által; ebben telik el egész életünk; ebben múlja felül leginkább egyik szónok a másikat; ebben rejlik a hatás kü-

lönböző fokának kulcsa, a melyet az előadás egyik neme a másik felett elérni képes. Mert sem az ázsiai, sem bármiféle 17 más romlott szónoki iskola híveinek³ nem az volt a hibájok, hogy az anyagot nem lelték meg, vagy hogy elrendezni nem tudták s az ú. n. „száraz” iskolának sem az volt a baja, hogy nem látta volna meg peresügekben azt, a mit látni kellett volna: hanem emezek a kellő hangot és mértéket nem talál-
ták el az előadásban, amazokéból meg az erő hiányzott, úgy hogy mindenki láthatja, hogy a szónoklásnak itt rejlik a gyengéje vagy erőssége.

De azért nem szabad ám a szóbeli előadásnak csupán csak 18 formájára fordítani minden figyelmünket. Ezt ki kell jelentenem azokkal szemben, kik mindjárt, hogy úgy mondjam a kapubejáratnál belekapaszkodnak fönnnebbi nyilatkozatomba, s állást kell foglalnom azok ellen, kik nem törődve a beszéd tárgyával (pedig mégis csak ez a dolog veleje), a szavakon végzett holmi üres tornagyakorlatokban akarnak megöregedni. Ők ugyan a kifejezés csinosítása érdekében teszik ezt, a mi az én nézetem szerint is nagyban emeli a beszéd szépségét, de csak úgy, ha magától jön és nem erőltetve. Igaz, hogy 19 annak, a kinek edzett ép teste és egészséges vére van, nem csupán jó szint, hanem erőt is ad az efféle csinosítás, mert nemcsak pirospozsgás az, hanem erővel teljes és izmai csak úgy feszülnek. Ellenben, a ki elpuhult⁴ testét kendőzi s aszszonyok módjára piperézi, épen az erőltetett csinosítás miatt kelt utálatot. A megengedett s az emberi méltóságnak meg- 20 felelő külső disz, mint egy görög vers is bizonyítja,⁵ tekintélyt kölcsönöz, de a nőies, elpuhult cziczomázás nem ékesége a testnek, hanem árulója a léleknek. Ép így sokaknak az a szemképráztató és színjátzó stilusa magát a tartalmat teszi elpuhulttá, a mennyiben ilyen szavak mezébe burkolja.⁶ Azt akarom tehát, hogy a gond, melyet a kifejezésre fordítunk, tulajdonképen a tárgy iránt való gyengéd gondoskodás-

21 ból fakadjon. Mert a mi e tekintetben a legmegfelelőbb, az rendszerint nyomon követi magát a tárgyat s mintegy maga világít, hogy meglássuk ; mi pedig sokszor keresgéljük, mintha el volna rejtve s elhúzódnék szemeink elől. Azért soha nem is gondolunk arra, hogy ott van a tárgy közelében, a melyről beszélnünk kell, hanem máshonnan keressük elő s aztán, a
 22 mit így találtunk, ráerőszakoljuk arra. A ki szónok akar lenni, emelkedettebb lélekkel fogjon hivatásához. A kinek az ékes-szólása egész megjelenésében ép és erős testűnek bizonyul, alig fogja fő-fő gondjai közé sorozni, hogy körmeit szépen kifényesítse és haját hátrafésülje.

De többnyire az a dolog vége, hogy e nagy buzgólkodás
 23 mellett inkább még rosszabb lesz a szónoki beszéd. Először azért, mert a kifejezés annál jobb, minél kevésbé keresett s minél közelebb jár ahhoz, a mi egyszerű s magából az igazságból fakad. Mert a mi maga elárulja, hogy fáradsággal készült, a mi úgyszólván kérkedik is a keresettség és erőltettség bélyegével, az nem képes sem tetszésünket, sem bizalmunkat megnyerni, mert megtéveszti érzékeinket s mintegy
 24 buján tenyésző gaz módjára elnyomja a vetést. Hiszen azt is, a mit kereken kimondhatnánk, csupán csak azért, mert szeretjük a szószaporitást, körülírva fejezzük ki s a mit már unos-untig elmondottunk, újra ismételjük, s a mi egy szóból is érthető, több szóval terheljük meg s azt hisszük, az a helyesebb, ha legtöbbször csak sejtetjük a helyett, hogy egyenesen kimondanók, a mit akarunk. Mi több, már nem is tetszik az olyan kifejezés, mely a maga nevéen nevezi a dolgot, mivel nem tartják eléggé szónokinak, a mit esetleg más is használt
 25 előttünk. Akármelyik legsilányabb költőtől veszünk kölcsön alakzatokat vagy beszédképeket, mert hát persze csak akkor vagyunk elmések, ha éles elmére van szükség, hogy meg lehessen érteni bennünket. Pedig elég világosan megmondotta Cicero,⁷ hogy a szónoki előadás legeslegnagyobb hibája az,

ha a rendes beszédmódtól és az általános nyelvszokás szabályaitól eltér. De hát persze ő nem elég finom és művelt; mi job- 26
ban értjük a dolgot, kiknek minden közönséges, a mit a természet sugall, mi, kik nem ékességre, hanem hiú szemfényvesztésre törekszünk. Mintha bizony volna a szavaknak valami erejök-hatásuk, ha a tartalommal össze nem függnék; s ha már valakinek egész életén át törnie kell magát, hogy megtalálja a megfelelő, világos és szép kifejezéseket s hogy kellően el is tudja azokat rendezni, akkor oda veszett tanulásának minden gyümölcse. Pedig igen sokan vannak, a kik 27
egy-egy kifejezésnél megrekednek akár az anyag feltalálása, akár a feltalált anyag mérlegelése és méregetése közben. Még akkor is, ha azért tennék ezt, hogy minden esetben eltalálják a legjobbat, kétségbeejtő volna ez a szellemi szegénység, mely valóságos kerékkötője a beszéd egyenletes folyásának s lassú és tapogatózó bizonyosságával szárnyát szegi a gondolat tüzes repülésének. Mert szájalmat keltő s hogy úgy mondjam, 28
nyomorúságos az olyan szónok, a ki még egyetlen szótól sem tud megválni a nélkül, hogy ki ne jönne sodrából. De nincs is erre szüksége annak, a ki a szónoki kifejezés elméletével előzőleg tisztába jött, majd sok válogatott olvasmány útján gazdag szóbőséget szerzett magának s hozzá ügyesen tud fogalmazni s mindebben folytonos gyakorlat által annyira megerősödik, hogy mindig kéznél van neki és látja, a mire szüksége van. Mert a ki mindezt megteszi, az a gondolathoz majd 29
a kifejezést is megtalálja. Azonban ehhez előzetes tanulás és gyakorlat útján szerzett készség szükséges, hogy ezt mintegy eltéve készen tartsuk. Annak az aprólékos gondosságnak ugyanis, a melylyel mindezt összekeressük, válogatjuk és mérlegeljük, csak addig van értelme, míg tanulunk, nem pedig mikor már kiállunk a síkra. Máskülönben azok, kik kellő fáradság nélkül lépnek fel, ép úgy járnak a szónoklás terén, mint a kik öröklött vagyon nélkül kénytelenek napról-napra

30 megkeresni kenyéroket. Ha azonban a kifejezésbeli készséget
 már előzőleg megszereztük, akkor ez mindig rendelkezésünkre
 áll, úgy hogy keresés nélkül is megtaláljuk a megfelelő kife-
 jezést, sőt ez veleszületik mintegy a gondolattal s úgy kíséri
 31 mint testet az árnyéka. Azonban ebbeli szorgoskodásunknak
 is van bizonyos határa. Mert ha igazi latinos, a dolgot vilá-
 gosan megjelölő és csinos kifejezéseket használunk a magok
 helyén, minek még tovább törni magunkat? Vannak azonban
 kik sohasem lesznek készen a kifogásokkal önmagok ellen
 úgyszólván minden egyes szótagnál halálra gyötrik magokat
 ha meglették is a lehető legjobb kifejezést, még mindig ku-
 tatnak valami után, mi volna még inkább régies, még átvit-
 tebb, még meglepőbb; nem látják be, hogy gyengén áll gon-
 dolatok dolgában az olyan beszéd, a melynek csak kifejezései
 32 lehet dicsérni. Fordítsunk tehát minél nagyobb gondot a szó-
 noki beszéd nyelvezetére, csak aztán ne feledjük, hogy sem-
 mit sem szabad pusztán a kifejezések kedvéért tennünk, min-
 hogy magok a kifejezések is csak a gondolatok végett vannak
 s annál tökéletesebbek, minél jobban visszaadják azt, a mi
 lelkünkben él s minél jobban megteszik a kívánt hatást a be-
 33 rák lelkében. Ilyen kifejezésekkel a szónoki beszéd bizonyán
 valami csodás és kellemes hatást kelt bennünk, de nem ol-
 értelemben csodásat, mint a hogy a csodajeleket bámuljuk
 nem oly értelemben kellemeset, minőt érzéki élvezetek kelte-
 nek bennünk, hanem olyat, mely érdemes és komoly lell-
 gyönyörűséggel van fűszerezve.

I. FEJEZET.

1 A mit a görög φράσις-nak nevez, azt a latinban *elo c u*
t i o-nak (kifejezés) hívjuk. Ezt ismét vagy egyes szavak szá-
 rint vagy összefüggésben tekintjük. Egyes szavaiban arra ke-
 ügyelnünk, hogy a kifejezés legyen latinos, világos és csino

gondolataink megértésére alkalmas. Összefüggésben pedig, hogy nyelvtanilag legyen hibátlan, jól elrendezett és képekkel ékes. De azt, hogy miképen kell igazán latinul és nyelvtanilag ² hiba nélkül beszélni, már elmondottuk az első könyvben (IV.—VI. ff.), mikor a nyelvtanról szoltunk. Azonban ott csak arra nézve adtunk utasításokat, miképen kerülhetjük el a hibákat; itt lesz helyén felhívni a figyelmet arra is, hogy előadásunk minél tisztább legyen a tájshólásoktól és idegen-szerúségtól. Mert bizony sokan akadnak, még pedig nem épen rossz szónokok, kikre inkább rájuk lehet mondani, hogy divatosan, mint hogy latinul beszélnek; a mint az az attikai öreg anyóka is Theophrastust,⁸ a ki egyébként jeles szónok volt, csupán csak azért, mert észrevette, hogy egy szót feltünően szeret használni, idegen embernek nézte s mikor ennek okát kérdezték, azt felelte, hogy csupán csak abból következteti, mert túlságosan attikai a beszédje. Titus Liviusnak, az elbeszélés e csodálatos mesterének beszédjéből is Asinius Pollio szerint kiérezni bizonyos mértékben a pataviumi tájshólást.⁹ Azért, a mennyire lehet, a szónoknak minden egyes szaván és kiejtésén észrevehető legyen, hogy ebben a fővárosban nevelkedett, hogy beszédje úgy jelenjék meg, mint született római, nem pedig, mint a ki csak úgy ajándékba nyerte a polgárjogot. •

II. FEJEZET.

A kifejezés világossága.

A kifejezés világossága, a mennyiben egyes szókra vonat- ¹ kozik, első sorban attól függ, hogy ezeket saját jelentésükben használjuk. Ezt azonban magát ismét nem szabad csupán egyféleképen vennünk. Első jelentése az, hogy mindent a maga nevéen nevezzünk, de ezt sem tehetjük mindig;

- 2 mert pld. szemérmetsértő, piszkos és aljas dolgok említését őrizkednünk kell. Aljas dolgok azok, melyek a tárgy vagy jelenlévők¹⁰ méltóságán alul állanak. E hiba kerülése közbe sokan más, nem csekély hibába esnek, ugyanis minden, közönséges használatban levő dolognak megnevezését gondosan kerülik még akkor is, ha az ügy érdeke szükségképen megkövetelné, mint pld. az a szónok, ki beszédjében 'iberiai névény'-t említett s bizony kivüle senkisem értette volna meg ha csak Cassius Severus jóízűt mosolyogva ezen erőltetett finomságon, el nem árulja, hogy tulajdonképen 'spanyol sas' (spartum) akar mondani. Azt sem értem, mikép hihette egy neves szónok, hogy előkelőbben hangzik, ha azt mondja, 'sólében edzett halak', mint ha magát azt a szót használja, melyet kerülni akart.¹¹ A saját jelentésnek efféle használatát mikor mindent a maga nevére nevezünk, még nem erénye beszédnek, de ellenkezője már hiba. Ennek minálunk *improprium* (sajátlan jelentés), a görögben *ἄκρονον* a neve. Ilyen pld. mikor azt olvassuk:

. . . . . tantum sperare dolorem
(,eme nagy gyötrelmet sejtve remélni');¹²

- 4 vagy a mit Dolabella beszédéből jegyeztem meg magamnak s a mit Cicero kijavított: 'mortem ferre' (elnyerni a halált) vagy a manapság sokaktól annyira magasztalt kifejezése minő pld. 'de cruce verba ceciderunt'.¹³ Nem szabad azonban azt hinnünk, hogy minden esetben, valahányszor valamely szót nem saját jelentésében veszünk, már az 'improprium' hibájába esünk, mindenekelőtt már csak azért sem mert úgy a görögben, mint a latinban sok fogalomra nincs saját elnevezés. Így pld. mondjuk ugyan arra, a ki 'iaculum'-(hajító dárda) hajít, hogy 'iaculatur', de a ki 'pilum'-(kopj) vagy 'sudis'-(karó) hajít, ezt külön erre szolgáló kifejezéssel nem tudjuk megjelölni; épígy mindenki érti, mit tesz e s

‚lapidare‘ (megkövezni), de ha valaki röggel vagy cserépdarab-
bal dobál meg valakit, erre már nincs külön szavunk, úgy
hogy a képes beszéd erőltetett használata (abusio, *κατάχρησις*)
sokszor elkerülhetetlen.¹⁴ Épígy a képátvitel (translatio, *μετα-*
φορά) is, a mely egyik legfőbb ékessége a beszédnek, nem a
dologhoz magához szabja a szavakat. Úgy hogy a saját jelen-
tés nem a szóra, hanem a benne rejlő fogalomra vonatkozik,
a melyet nem is fülünkkel, hanem eszünkkel kell felfognunk.
Második értelemben saját jelentésnek nevezük valamely szó-
nak többféle jelentése közül azt, a melyből a többi származik.
Így pl. ‚vertex‘ jelent vízfogót azaz örvényt, vagy bármi mást,
a minek ilyenforma forgása van, ebből aztán a hajnak csiga-
vonalban való csavarodása miatt a fejnek búbját, ebből ismét
a hegynek legkiemelkedőbb részét. Mindezt egészen helyesen
nevezhetjük vertex-nek, de saját jelentésben csak azt, a mit
eredetileg jelent. Épígy használhatjuk ‚solea‘ és ‚turdus‘
szavakat halfajok elnevezésére.¹⁵ Van még harmadik faja is,
a másik kettőtől különböző, mikor t. i. valamely több dolgot
magában foglaló fogalomnév ezek egyikére különös elneve-
vezésképen szolgál, így pld. a gyászdalt hívják elsősorban
‚n a e n i a‘-nak s a fővezér sátrát ‚augurale‘-nak.¹⁶ Hasonló-
képen több dolognak közös nevét azok egyikére mint saját
külön elnevezést használjuk; így értjük ‚u r b s‘ alatt Rómát,
‚v e n a l e s‘ (eladó) alatt az új rabszolgákat, ‚C o r i n t h i a‘
(t. i. vasa) alatt érczedényeket, jóllehet vannak egyéb városok,
sok más eladó dolgok, vannak korinthusi arany-, ezüst-, va-
lamint rézedények is. De még az ilyesmi sem olyan, hogy a
jó szónokot mutatná. Az olyan kifejezéseket azonban már 9
nem csekély elismerés illeti meg, s ebben az értelemben is
különös dicsérettel szokták emlegetni, mint találó mondások
remekeit, a minő pld. Cato mondása, hogy ‚C. Cæsar józan
fővel vállalkozott a köztársaság szétrobbantására‘;¹⁷ vagy
mikor Vergilius ‚gyenge szövésű‘-nek mondja a dalt;¹⁸ vagy

Horatius, éleshangúnak a sípot', ,szörnyünek Hannibalt'.¹⁸
 10 Némelyek tanítása szerint a saját jelentésnek eme fajához tartozik a melléknévnek (ilyenkor epitheton a neve) ilyenféle használata is, mint ,édes must' vagy ,vicsorgó fogak'.²⁰ De erről majd más helyen lesz szó. A sikerült képátvitelt is találó
 11 sajátos szólásnak szokták nevezni. Némelykor pedig valakinek kiváló tulajdonsága lép sajátos nevének helyére, mint pld. Fabiust több jeles fővezéri tulajdonsága mellett, késedelmes' nek hívták.

Lehet valakinek az a véleménye, hogy az olyan szólásokat, melyek többet jelentenek, mint a mennyit kifejeznek, a világosság fejezete alá kell vonni, mert hisz az érthetőséget emelik. Én azonban az emphasist, nyomatékos beszédet, inkább a beszéd ékességei közé soroznám, mert ez nem pusztán a megértetésre törekszik, hanem a hatályosabb megértetésre.

12 Homályosságot okoznak ellenben a szokásból kimenő szavak; így pld. ha valaki a főpapok régi feljegyzéseit, az ősrégi szerződéseket s elavúlt írókat végigböngészi és mindazzal, a mit azokból egybehordott, épen csak azt éri el, hogy senki meg nem érti.²¹ Sokan ugyanis abban keresik a tudós hírét-nevét, ha azt tartják róluk, hogy bizonyos dolgokat csak
 13 ők tudnak. Homályban maradnak vagyis érthetetlenek inkább csak egyes vidékeken szokásos vagy a művészetek körébe használatos kifejezések, mint pld. az Atabulus nevű szél,²² a navis saccaria,²³ vagy almáról, mikor azt mondják: Cosa-num.²⁴ Az ily szavakat vagy kerülnünk kell a bíró előtt, ki azok jelentését nem érti, vagy pedig meg kell magyarázni épúgy, mint az úgynevezett homonyma, ugyanegynevű dolgokat, így pld. hogy ,Taurus' állatot jelent-e, vagy hegyet vagy csillagképet az égen, vagy férfinevet, vagy fagyökeret csak akkor tudom, ha külön megmondják.

14 Azonban gyakoribb a homályosság az összefüggő folyto-

nos beszédben és többféle alakban is fordul ott elő. Azért ne legyen egy-egy szerkezet oly hosszú, hogy a figyelem ne bírja nyomon követni, se a hyperbaton mértékén túl ne toljuk ki annak végét a szórend felforgatásával. Még rosszabb ennél a szók olyan összekeverése, mint a következő versben :

„Saxa vocant Itali, mediis quæ in fluctibus, aras”²⁵
(Szirtek a tenger ölnén, italok nyelvén nevek : aræ.)

A közbevetés (szónokok és történetírók gyakran használják olyképen, hogy a beszéd kellő közepén egy gondolatot szúrnak közbe) szintén meg szokta akasztani az értelmet, kivéve ha a közbevetett gondolat rövid. Mert pld. Vergilius azon a helyen, hol azt a kis esikót írja le (Georg. III. 79.), e szavak után :

„Sem hiu zajtól meg nem ijed . . . .”

több dolgot elmond közben más szerkezettel folytatva s csak az ötödik versben tér ismét vissza :

„Ánde a távolból ha fülét fegyverzaj üté meg,
Egyre toporzékol . . . .”

Különösen kerülni kell a kétértelműséget és pedig nemcsak a 16 fennebb említett alakját, mely az értelmet bizonytalanná teszi, mint pld. „Chremetem audivi percussisse Demean”,²⁶ hanem azt is, mely ámbár az értelmet nem teszi zavarossá, mégis ugyanoly szókötési hibába esik ; mintha pld. azt mondaná valaki : „visum a se hominem librum scribentem.” Mert ámbár világos, hogy az ember írja a könyvet, mégis ez a szerkezet hibás és magában tekintve kétértelmű lehetne.

Sokan szeretnek üres szavakat összehalmozni s miközben 17 irtóznak a közönséges beszédmódtól, az ékes beszéd csillogó fényétől csábítva mindazt, a mit nem akarnak egyenesen ki-mondani, fecsegő bőbeszédűséggel írják körül ; magát ezt a

hosszú szerkezetet aztán még egy másik ilyennel is megtoldják és összeragasztják, miáltal oly hosszúra nyújtják, hogy 18 nincs az a tüdő, mely egy lélekzetre el bírná azt fújni. Még olyanok is akadnak, kik fáradoznak e hiba terjesztése körül s nem is valami új dolog e tökéletlenség, mert már Titus Liviusnál is azt találom,²⁷ hogy volt egyszer egy tanító, a ki arra tanította tanítványait, hogy burkoltan fejezzék ki, a mit mondani akarnak s ezt a görög szót szokta használni: *σκότισον*.²⁸ Innen az a kitüntető dicséret: „Nagyon derék! én sem 19 értettem meg”. Mások ismét mindenképen rövidsége törekedve még a szükséges szavakat is megvonják a beszédtől s mintha elég volna, ha ők magok tudják, mit akarnak mondani, azzal, hogy mennyiben áll ez másokról, mitsem törődnek. Pedig én haszontalan beszédnek tartom az olyant, a melyet a hallgató csak eszének megerőltetésével bír megérteni. Némelyek által tesznek szert ugyanezen hibára, hogy a beszédalakza- 20 tokat összecserélik és fonákul alkalmazzák. De leggonoszabb az *ἀδιανόγητα* (értelmetlenség) hibája, mely világos szavakba rejti a homályos értelmet, mint pld. „Mikor a vakot vezették, hogy az út mentére álljon”, vagy mikor iskolai gyakorlatokban azt, ki saját tagjait marczangolta,²⁹ olyképen rajzolják, 21 mint a ki önmagára vetette rá magát.³⁰ Szellemesnek, mérésnek s épen homályossága miatt szónokiasnak tartják az ilyesmit s már sokakban gyökeret vert ez a meggyőződés és csak az olyan beszédet tartják választékosnak és finomnak, a mi magyarázatra szorúl. De sokan a hallgatók közül is szeretik az efféléket s ha sikerült megérteniök, önmagukbar gyönyörködnek, hogy mily éles eszűek s úgy örülnek, min ha nem is csak hallgatták volna, hanem ők maguk találták volna ki.

22 Előttünk a kifejezésnek főerénye legyen a világosság, saját jelentésökben vett szavak, természetes sorrend, nem túlságos hosszúra nyújtott körmondatok: semmi hiány, semmi

felesleg. Ekként beszédünket élvezhetik a műveltek, megértik a tanulatlanok is. Erre kell ügyelni a kifejezésben. Mert azt, hogy miképen tehetjük beszédünk tárgyát világossá, elmondottuk az elbeszélésre vonatkozó utasításainkban (IV. 2.). Egyébként minderre egyformán kell ügyelni. Mert ha sem ²³ kevesebbet nem mondunk, mint a mit kell, sem többet, sem össze-vissza, sem értelmetlenül nem beszélünk, akkor beszédünk világos lesz s még azok is megértik, a kik csak felületesen figyelnek oda. S épen ez az, a mire szintén ügyelnünk kell, hogy t. i. a bíró nem figyel ám szünet nélkül oly feszülten, hogy a homályos helyeket mindjárt ő maga megfejtse s a beszéd sötét zugaiba mintegy bevilágítson értelmének fényével, hanem gyakran sok mindenféle gondolat elvonja figyelmét, ha csak beszédünk nem lesz oly világos, hogy miként a napfény észrevétlenül is szemünkbe szökik, épúgy az is belevillan az ő lelkébe a nélkül, hogy odafigyelne. Ezért ²⁴ ne is azon legyünk, hogy megértsen, hanem hogy egyáltalában lehetetlen legyen, hogy meg ne értsen bennünket. Ép ezért gyakran másodszor is elmondjuk, a miről azt gondoljuk, hogy ügyünk sorsának intézői nem értették meg eléggé, és pedig ilyenforma bevezetéssel: 'A mi hibánk, ha ezt a dolgot kissé homályosan adtuk elő; megpróbáljuk most világosabb és érthetőbb szavakkal leereszkedni hozzátok.' Mert az szokott épen legjobban sikerülni, a miről magunk elismerjük látszólag, hogy egy ízben már nem a leghelyesebben csináltuk.

III. FEJEZET.

A szónoki beszéd ékességei.

Következnek a beszéd ékességei; e téren kétségtelenül ¹ többet enged meg magának a szónok, mint a beszéd többi részeiben. Mert az, a ki épen csak hogy nyelvtanilag helyesen

és érthetően beszél, ugyancsak sovány elismerést érdemel s csak azt éri el, hogy úgy tekintsük, mint a ki hibáktól ment
 2 a nélkül, hogy valami nagy kiválóságra tett volna szert. Az anyagfeltalálás tehetsége gyakran kevésbé tanult szónokokban épúgy megvan; a beosztás dolgát közepes készűlttség mellett is rábizhatjuk bárkire; ha valaki ezekben magasabb művészetig vitte, rendesen véka alá rejti, hogy művészet maradjon; végül mindezt csupán a szerint kell mérlegelni, mennyiben van hasznára az ügynek. A beszéd csínossága és ékessége azonban magának a szónoknak is ajánló levél s míg
 3 egyéb tekintetben csupán a szakértők bírálatát hívja ki, az utóbbival a nagyközönség tetszésére is pályázik. Cicero is nem csupán erős, hanem csillogó fegyverekkel is küzd Cornelius perében (IV. 3. 13.) s bizonyára, ha csak a bíró felvilágosítására szorítkozott volna s ha csupán arra vigyázott volna, hogy az ügy érdekében, meg hogy minél jobb latin-sággal és minél világosabban beszéljen, soha sem érte volna el azt, hogy a római nép bámúlatát nem csupán közbekiáltásokkal, hanem tapsaival is kifejezze. Bizonyára emelkedett, ragyogó és méltóságosan komoly előadása erőszakolta ki
 4 mintegy azt a zajos tetszést. Nem is lett volna oly szokatlan elismerésben része, ha előadása is közönséges lett volna, csak olyan, mint egyéb szónokoké. S azt hiszem, hallgatói nem is tudták, mit cselekszenek, hanem csak önkéntelenül s gondolkozás nélkül tapsoltak; olyanok voltak, akárcsak az örült s azt sem tudták, hányadán vannak, úgy tört ki belőlök a tomboló lelkesedés.

5 Azonban magának az ügynek is nem csekély hasznára van a szónoki beszédnek ez a csínossága. A ki szívesen hallgat bennünket, jobban is figyel, megkönnyebben is hisz nekünk, többnyire maga az élvezet leköti, néha pedig valósággal magával ragadja a bámúlat. Mért a fegyver csillogó vasa is bizonyos rémületet kelt a szemlélőben, s maga a villám sem

ejtene bennünket annyira rettegésbe, ha csupán pusztító erejétől félnénk s nem egyúttal vakító fényétől is. Joggal írja 6 hát Cicero Brutushoz intézett egyik levelében szóról-szóra ezeket: „Mert az olyan szónoklatot, mely bámúlatba nem ejt, nem is tekintem szónoklatnak”.³¹ Aristotelesnek is az a véleménye, hogy különösen erre kell törekedni.

Csak hogy a beszédnek ez a csínossága (újból hangoztatom) legyen férfias, erőteljes és tisztés, ne hajhászsa a könnyüvéru elpuhultságot s a festékkal hazudott piros színt, hanem a vértől és erőtől legyen pirosposzsgás. Hogy ez mennyire 7 igaz, az is mutatja, hogy mivel e részben a hibák és erények leginkább szoktak egymással érintkezni, még azok is, kik hibákban leledzenek, erények nevével ékesítik fel azokat. Azért senkise fogja rám a romlott izlésű szónokok közül, hogy el-lensége vagyok a csínos beszédnek. Nem azt tagadom én, hogy ez erénye a beszédnek, hanem azt nem ismerem el, hogy ők birtokában vannak ennek az erénynek. Avagy azt a földet 8 tartsam-e műveltebbnek, a hol nem győzik nekem mutogatni a liliomot, violát és kökörösint s a szökőkútakat, vagy azt, a hol bő aratással kecségtető vetések s fürtökkel megrakott szőlők vannak? Jobban szeressem a gyümölcsöt nem hozó plántát, a szabályosan megnyírt myrtus-bokrokat, mint a szőlővel befuttatott szilfákat s a bőven termő olajültetvényeket? Amazt mind a gazdagoknak hagyom, de mi lenne ő belőlük, ha egyebök semmi sem volna? De hát a hasznothajtó ültet- 9 vényeknél semmit sem használunk fel, a mi csínosításra való? Ki vonná ezt kétségbe? Hisz nemde fáimat is szépen sorba és bizonyos távolságra ültetem? Van-e annál szebb, mintha ötösben ültetünk, úgy hogy a sorok, bármely irányban nézi az ember, egyenesek?³² De ezenfelül még az a haszna is megvan, hogy a föld nedvességét egyformán használja ki. Az olajfának magasba törő sudárhajtásait lenyesegetem, így aztán lombozata gömbölyűbben alakul s azonfelül több ter-

mőágot is hajt. A ló is formásabb, ha karcsú, de egyúttal jobb futó is. A bajvivő, kinek az edzés kifejlesztette izmait, nem-
 11 csak szép látvány, hanem harczra készebb is. A tetszetős külső sohasem fordul elő pusztán magában úgy, hogy ne volna egyúttal valami hasznos oldala is. Ennek a megítélésére bizony nem nagy belátás kell.

Komolyabb megfontolást érdemel az, hogy a beszéd csinosításának még ez a megengedett módja is csak úgy szép, ha a tárgy természetéhez képest változatos. S hogy mindjárt a legelső felosztásnál kezdjem, nem lehet egyforma a bemutató, tanácskozó és törvénykezési beszédekben. Mert az olyan beszéd, mely a maga mutogatására van szánva, csupán csak gyönyörködtetni igyekszik a hallgatóságot s ép ezért a szónokolásnak valamennyi művészi fogásait szerepelteti, a beszéd minden pompáját kifejti, mint a ki nem hadi lesben áll s nem az a célja, hogy győzelmet arasson, hanem egyedül csak
 12 hírnévre és dicsőségre törekszik. Azért, a hol csak akad akár a közönségnek szájaize szerint való gondolat, akár választékos szavak, kellemes beszédalakzatok, pompás hasonlatok, vagy művészi körmondatok, mindazt mint a szónoki művészetnek vásári bódében való árúsitója kínálgatja nemcsak megtekinteni, hanem úgyszólván megtapogatni is. Mert itt csak öt ma-
 13 gát illeti a siker dicsősége, nem az ügyet. A hol azonban igazi per folyik s komoly a harcz: ott a személyes dicsőség utolsó helyre marad. Aztán meg nem is illő ott, a hol a legfontosabb dolgok forognak koczán, egyes szavakon töprengeni. De ez nem annyit jelent, hogy itt nincs helye semmi ékességnek, hanem, hogy legyen az kissé mérsékeltbb, kimértebb és ne amolyan kimondott ékesség s főleg legyen a tárgyhöz illő.
 14 Mert tanácskozó beszédttől pld. a szenátus valami magasabb-röptű, a nép kissé tüzesebb, bűnvádi és főbenjáró perekben pedig a bíróság gondosan kimért előadást követel. Ellenben magánperekben s kisebb összegről folyó polgári perekben, a

minők gyakran fordulnak elő, bizony jobban helyén való a mesterkéletlen egyszerű előadás, a melyen még nyoma sem látszik a reáfordított gondnak. Avagy nem kellene-e restelkednünk, ha valami csekélyebb adósság megfizetését körmondatokban követelnők vagy ha valósággal tűzbe jönnénk valami vitás csepegő ügyében s beleizzadnánk egy eladott rabszolga visszaadási keretébe? ³³

De térjünk vissza tárgyunkhoz. Mivel tehát a szónoki elő- 15
adásnak úgy ékessége, mint világossága vagy egyes szavakon vagy több összefüggő szón fordul meg, nézzük, mit kívánnak az egyes s mit az összefüggő szavak. Mert ámbár igen helyes az a régi szabály, hogy a világosságnak eredeti, az ékességnek inkább átvitt értelmű szavakra van szüksége, mégis tudnunk kell, hogy semmi olyan nem lehet ékessége a beszédnek, a mi a dolog természetének meg nem felel. Jóllehet azonban 16
ugyanazt igen sokszor többféleképen is ki lehet fejezni, a mit *συνωνυμία*-nak (rokonjelentés) nevezünk, mégis lehetséges, hogy egyik kifejezés illendőbb, emelkedettebb, izlésesebb, behízeltgöbb, kellemesebb hangzású, mint a másik. Mert valamint az erősebb hangú betűkből összetett szótagnak is csengőbb a hangja, épúgy az ilyen szótagokból álló szók is kellemesebben hangzanak s minél zengzetesebb valamely szó, annál szebb hangzása is van. S a mit a szótagoknak egymással való kapcsolása, ugyanazt hozza létre a szavak kötése is, hogy t. i. egymáshoz fűzve jobban hangzanak. Az alkalmazás 17
azonban más és más. Mert pld. iszonyatot keltő dolgokhoz inkább illenek az olyan szavak, melyeknek pusztán hangzása is már megdermeszti az embert. Általában az egymagokban álló szavak közül azokat tartják legjobbaknak, a melyek vagy legerősebben, vagy legkellemesebben hangzanak. Illendő szavak mindig előbbre valók az illetleneknél, aljas szónak pedig egyáltalán nincs helye művelt beszédben. Hogy mikor kell 18
tisztán csengő, mikor emelkedett hangú szókat használnunk,

többnyire a tárgy természete szabja meg. A mi egyik helyen méltósággal teljes, az másutt dagályos s a mi magasztos tárgyhoz képest alantjáró, kevésbbé fontos tárgyhoz egészen megfelelő lehet. S valamint választékos beszédben egyetlen alantas kifejezés is megrovást érdemel s mintegy foltot ejt azon, épúgy a közönséges előadásból kirí a magasán járó és választékos kifejezés és ízléstelenné válik, mert olyan, mint
 19 síkságon a hirtelen emelkedés. Némely dolgok megítélésében nem annyira az észbeli megfontolás, mint inkább a helyes érzék dönt. Így pld. ennek a versnek

— — cæsa iungebant fœdera porca'
 (emsét áldoztak, szerződést hogyha kötének)

emeli költői választékosságát az az újonnan képzett szó (t. i. porca), mert ha azt mondotta volna ,porco', nagyon prózai lett volna. Máskor egészen nyilvánvaló, hogy miképen ítéljünk erről vagy arról. Így pld. méltán jót neveltünk nemrégiben azon a költőn,³⁴ ki így zengett:

(Camillus) Tógáját egerek rágták meg a ládafiában'.

20 Ellenben megcsodáljuk Vergiliusnak ezt a helyét:

— Sokszor a csepp kis egérke.³⁵

Mert az ,exiguus' jelző nagyon oda illik és jellemző s előkészít, hogy ne várjunk valami nagy dolgot; az egyesszám is jobban megfelel s maga az, hogy a vers szokatlanul egytagú szóban végződik, bizonyos bájt kölesönöz annak. Azért mindkét dolgot utánozta Horatius:³⁶

— vége mi lesz? nevetést keltő kis egérke'.

21 Nem is szükséges a beszéd hangját mindig magasra fogni, sőt néha jó, ha leereszkedünk. Van eset, mikor éppen a köznapai szólások adnak erőt és nyomatékot a dolognak. Avagy

ki merné mondani, hogy Cicero aljas kifejezést használt, mikor Piso³⁷ ellen azt mondja: „Ha egész atyafiságotat pereputtyostól ide szállítanád egy szénásszekéren”; nem fokozta-e inkább ezzel még jobban a megvetést azon ember iránt, a kit tönkre akart tenni? Majd ismét másutt: „Neki szegzed fejedet, mintha fel akarnád öklelni szarvaiddal”. Közben-közben²² szeretik is az egyszerű emberek a tréfás megjegyzéseket, minő pld. ez is M. Tulliusnál: ³⁸ „A ficzkó, a ki testvérnénjével szokott hálni”, majd: „Cn. Flavius, a ki a varjúnak is kivájta a szemét”,³⁹ vagy Milo védelmében (22. fej.), mikor azt mondja: „Hej, te Rufio!” vagy: „Erucius Antoniaster”.⁴⁰ Azonban az ilyen kifejezések még nagyobb hatást tesznek egy declamator szájában s fiatal koromban dicsérni is szokták az ilyesmit: „Adj apádnak kenyeret” (azaz tartsd el őt), vagy mikor ugyanazt így korholják: „Hisz kutyádat is eteted”. Igaz,²³ hogy az ilyen kitételek használata különösen iskolákban bajos, de gyakran nevetést lehet velök kelteni, főleg napjainkban, mikor a szónoki gyakorlatozásnak ez a való élettől messze járó módja oly hihetetlenül kényes a szók megválogatásában s nagyobbrészt elszigeteli magát a közönséges beszédtől.

Tehát a szók vagy saját jelentésben vett, vagy újonnan²⁴ képzett, vagy átvitt értelmű szók. A saját jelentésűeknek bizonyos méltóságot kölcsönöz a régiség. Ugyanis az olyan szók, melyeket helyünkben nem használt volna bárki más, kenetesebbé és csodálatot keltőbbé teszik a beszédet; az előadás ezen ékességének felhasználásában páratlan mester volt a ritka finom ízlésű P. Vergilius. Mert az ilyen szavak, mint²⁵ olli, quiana m, miis és pone⁴¹ valósággal kicsillognak a beszédből s megadják ennek azt a mesterségesen utánozhatatlan, tiszteletet parancsoló komolyságát a régiségnek, a mit festményeken is oly elragadtatással szemlélünk. Azonban mértéket kell tartani és nem szabad a legrégibb őskor homá-

- lyából előkeresgélmi a szavakat. A ‚satis‘ is régi szó, de mi szükség, kérlek, azt mondani: ‚oppido‘. Ezt a szót még nem is régen mi előttünk használták, de attól félek, tőlünk már senkisé is hallaná szívesen. Az ‚antegerio‘ szót meg, mely ugyanannyit jelent, csakis feltűnési vágyból használhatná
- 26 valaki. Minek az ‚ærumna‘ szót használni, mintha nem volna elég azt mondani ‚horridum‘. ‚Reor‘ még megjárja, ‚autumo‘-t tragédia-költők használják; ‚proles‘-t versben mondjuk, ‚prosapia‘ azonban már ízetlen.⁴² De mit részletezzem a dolgot?
- 27 A társalgási nyelv úgyszólván egészen átalakult. Vannak azonban még mindig egyes régies szavak, a melyek épen régiségöknél fogva kedvesebben hangzanak, ismét mások olyanok, hogy néha nem is tudunk meglenni nélkülök, ilyenek pld. ‚nuncupare‘ és ‚fari‘; ⁴³ sok más ilyen szót kissé nagyobb merészséggel is szöhetünk közbe, de csak úgy, hogy erőltettség ne lássék rajta. Bámúlatos példa erre Vergiliusnak e helye: ⁴⁴

28   ‚Szavakban is csak a korinthusit veszi,
Valódi Thukydides, a britt, s megtestesült
Hideg simaság, de mi fő, hogy mégis attikai;
Gall ‚tau‘, ‚min‘, ‚al‘, tövis! Legyen átkozott, a mért
Öcsésének ép e szókat szürte együvé.‘

- 29 Ez volt az a Cimber, a kiről Cicero e szavakkal jegyezte fel, hogy saját testvérét megölte: ‚Germanum Cimber occidit‘.⁵⁵ Épily ismeretes az az epigramm, mely Sallustiust támadja:

‚Crispus, a régi Cato kincséből gyakran oroztál
A ki Jugurthának háboruit megírad‘.

- 30 Bizony nem szívesen látja az ember az ilyen buzgólkodást, mert először is bárki könnyen vállalkozhatik reá, aztán meg annyiban igen veszedelmes, hogy a ki erre adja a fejét, nem a szavakat szabja a dolgokhoz, hanem messziről ránczigál oda dolgokat, hogy ezekre lehessen alkalmazni ama szavakat

Újszavalkotására, mint már említettem (I. 5. 70.), a görög nyelv alkalmasabb, mert ez még némely hangoknak és indulatoknak is megpróbált megfelelő elnevezést adni époly szabadsággal, a minővel az első emberek adtak nevet a különböző dolgoknak. Ellenben nálunk szóösszetétel 31 vagy képzés útján alig mernek e téren valamit s még ezt sem fogadják valami nagyon szívesen. Emlékszem ugyanis még egész fiatal koromból, hogy Pomponius⁴⁶ és Seneca még bevezetésekben is fejtegették azt a kérdést, vajjon szabad lett volna-e tragédiában ezt a kifejezést használni: ‚gradus eliminat‘.⁴⁷ A régiek ellenben még az ‚expectorat‘-tól sem féltek; ⁴⁸ ugyanezen csoportba tartozik ‚exanimat‘ is.⁴⁹ A szó- 32 képzés és hajlítás köréből idetartoznak az olyan szók, mint Ciceronál ‚beatitas‘ és ‚beatitudo‘, a mikről érzi ugyan, hogy rosszul hangzanak, de abban van, hogy idővel majd megszokja a fülünk.⁵⁰ De nemcsak köznevekből, hanem tulajdonnevekből képzett szók is vannak, így Ciceronál: ‚Sullaturit‘ s Asiniusnál: ‚Fimbriatum‘ és ‚Figulatum‘.⁵¹ Sok új szónk 33 van, melyek görög mintára készültek,⁵² és pedig igen sok Sergius Flaviustól ered; ezek közül egyiket-másikat igen erőltetettnek tartják, minő pld. ‚ens‘ és ‚essentia‘; ⁵³ pedig éppen semmi okát sem látom, miért kellene ezekre megvetéssel néznünk, legföljebb azért, mert túlságos szigorú bírái vagyunk önmagunknak s éppen ezért oly szegény a mi nyelvünk. Némely szók azonban tovább élnek a használatban. 34 Mert mostani nyelvkincsünkben sok van, a mi most régi, de valamikor új volt s viszont sok vadonatúj; így pld. a ‚reatus‘ szót Messala, a ‚munerarius‘ Augustus használta először.⁵⁴ Még az én tanítóim sem igen merték a ‚piratica‘ (kalózkodás) szót használni a ‚musica‘, ‚fabrica‘ mintájára. A ‚favor‘ és ‚urbanus‘ szókat is újáknak tartja Cicero. Ugyanis Brutushoz írt egyik levelében írja: ‚Azt a szeretetet s azt a, hogy e szót használjam, vonzódást (favorem) majd számításba

- 35 veszem.‘ Aztán Appius Pulcherhez: ,Téged, a ki nemcsak böles, hanem, mint mostanában szoktuk mondani, udvarias (urbanus) ember is vagy’.⁵⁵ Ugyanő azon hitben van, hogy az ,obsequium‘ szót (engedelmesség) Terentius használta először,⁵⁶ Cæcilius pedig ezt a kifejezést ,albenti cœlo‘ (hajnali szürkületkor), Sisennáénak tartja.⁵⁷ A ,cervicem‘ alakot, úgy látszik, Hortensius mondotta először, mert a régiek a többszámot használják. Tehát csak merni kell. Nem tartok Celsus-
- 36 szal, a ki megtiltja a szónoknak új szók alkotását. Némely szók, mint Cicero mondja,⁵⁸ törzsszók, azaz olyanok, a melyek valamely eredeti fogalom jelölésére valók, mások pedig emberi találékonyság szülöttei s az előbbiekből vannak alkotva. Már most feltéve, hogy nekünk más szavakat teremtünk azokon kívül, a melyeket azok a műveletlen őseimbek csináltak, nem szabad, ugyan mikor szűnt meg a jogunk arra, a mi az ő utánok való nemzedéknek meg volt engedve, hogy származtatás, hajlítás és összetétel útján képezzünk új
- 37 szavakat? S ha magunk is úgy érezzük, hogy egy kicsit vakmerőbbek voltunk az alkotásban, holmi mentségekkel sánczoljuk körül magunkat, mint pld. ,Hogy úgy mondjam‘, ,Ha szabad e szóval élnem‘, ,Így valamiképen‘, ,Engedjétek meg, hogy így fejezzem ki magamat‘. Nem árt ugyanezt tenni akkor is, ha egy kissé szabadabban használunk képes beszéd s bátran mondhatunk akármit, ha épen ezzel az aggodalmelkiismeretességünkkel megmutatjuk, hogy magunk is tudatában vagyunk annak, a mit mondunk. Erre vonatkozólag van a görögben egy igen találó szabály, mely utasít bennünket *προειπιλίσσειν τῇ ὑπερβολῇ*, hogy t. i. minden túlzásért jó előre magunkat részesítsük megrovásban.⁵⁹
- 38 A képesbeszéd szépségét csak összefüggésben lehet meg bírálni. Azért az egyes szókról legyen elég, a mit eddig mondtam, mert ezeknek, mint másutt (I. 5. 3.) kimutattam, ők magokban semmi különösebb értékök nincsen, de nincsene

minden ékesség hijával sem, hacsak nem állanak alatta a szóban levő tárgy méltóságának, s ha valami ocsmány dolgot nem fejeznek ki leplezetlenül. E tekintetben vigyázzanak azok, 39 kiknek nézete szerint nem szükséges az ilyen szóktól tartózkodni, mert nincs egyetlen olyan szó sem, a mely természet-től rút volna, ha pedig magában a tárgyban van valami illetlen, bármely más kifejezést használunk is, ugyanazon értelmet nyerjük vele.⁶⁰ Már én csak megmaradok a régi rómaiak szigorú erkölcsi felfogása mellett s miután az ilyen emberekről megmondottam már a magamét, a tisztesség ügyét hallgatásommal védelmezem.

Térjünk át most már az összefüggő beszéd elmé- 40 leti szabályaira. Ennek ékességét mindenekelőtt erre a két főrészt lehet osztani: Ügyelni kell arra, hogyan fogalmazzuk meg, a mit mondani akarunk, aztán hogyan adjuk elő élő szóval. Mert azzal kell mindenekelőtt tisztában lennünk, vajjon valaminek a hatását fokozni akarjuk-e, vagy csökkenteni; hévvel akarunk-e valamit előadni vagy higgadtan; kedélyesen-e, vagy komolyan; bőbeszédűséggel-e, vagy kevés szóval; kemény vagy szelíd hangon; magasan szárnyaló, vagy keresetlen egyszerű szavakkal; hivatalos komolysággal vagy finom szellemességgel. Továbbá, hogy a képesbeszédnek minő 41 fajait, mely alakzatokat, minő jeles mondásokat akarunk felhasználni, mi módon, s végül, minő elrendezéssel érhetjük el azt, a mit akarunk.

Különben, mielőtt a beszéd ékességeiről szólnék, röviden érinteni akarom mindazt, a mi ezekkel ellenkezik; mert a szépségnek első feltétele az, hogy ment legyen a fogyatkozásoktól.⁶¹ Mindenekelőtt tehát ne is reméljük, hogy beszédünk 42 ékes lesz, ha nem marad a hihetőség határai között (ha nem elfogadható). Hihető (elfogadható) pedig Cicero szavai szerint⁶² az olyan beszéd, mely sem többet, sem kevesebbet nem mond, mint a mi azon a helyen megfelel. Nem mintha nem

- volna szabad a beszédet csinosítani, simítani, mert ez is megkivántatik a beszéd szépségéhez, hanem mert mindenütt hiba
- 43 a túlzás.⁶³ Megkivánja tehát, hogy a szavaknak legyen súlyuk s tekintélyök, a gondolatok pedig legyenek egyrészt tartalmasak, másrészt pedig az emberek gondolkozásmódjának és jellemének megfelelők. Csak akkor, ha ez már megvan, szabad mindazt, a mivel ékesíthetni gondolja a beszédet, mintegy ráadásul felhasználni, úgymint a szemenszedett, átvitt értelmű, fokozott hatásra szánt kifejezéseket, jelzőket, kettőzött és rokonjelentésű szokat, de a melyek az előadás hangjának is megfelelnek s a tárgy természetét is hiven visszatükrözik.
- 44 De ha már előbb a hibák elsorolásába fogtunk, nézzük mindjárt azt a hibát, a melynek *κακέρφρατον* (kétértelmű beszéd) a neve.⁶⁴ Ez vagy úgy keletkezik, hogy a szavak értelmét ferde szokás alapján elcsavarva veszik ocsmány értelmében (mint mikor pld. Sallustiusnak becsületes szándékka mondott, kissé régiiesen hangzó szavait: „ductare exercitus és „patrare bella“⁶⁵ gyanús mosolylyal fogadják, ha tetszik az isteneknek az ilyen dolog; itt az én nézetem szerint nem a
- 45 íróban van a hiba, hanem az olvasóban; mégis, a mennyire lehet, kerüljük az ilyen szavakat, ha már a tisztességes kifejezések értelmét is elcsavartuk romlott erkölceinkkel s kénytelenek vagyunk kitérni a győzőnek útjából, még ha hibának nevezik is azt, vagy pedig kapcsolás által jön létre ocsmány hangzású szó, mint pld. ha e kifejezésben: „cum hominibus notis loqui“ közbül e szót „hominibus“ kihagyjuk, ő szerinte illetlenséget követünk el, mert az első szónak végső betűje csak összecsukott ajakkal lehet kimondani, s így vagy meg kellene állanunk utána, a mi nagyon bántó volna, vagy ha rákövetkező betűhöz hasonlítjuk s egybeejtjük vele, akkor meg
- 46 csúnya értelmet nyerünk.⁶⁶ Vannak másféle szókapcsolatok is, a melyek ugyanilyen értelmet adnak, de hosszas volna ezeket elsorolni s magunk is abba a hibába esnénk, a mely

másokat akarunk óvni. Néha valamely szónak tagolva kiejtése is ép így szemérmetsértő lehet, mint pld. ha valaki 'intercedinīs' nominativusát használná.⁶⁷ S ez nemcsak írott szöveggel esik meg, hanem sokan, ha nem vigyázunk, való- 47
sággal utaznak arra, hogy bármit is trágár értelemben vehessenek (mint Ovidius mondja, Jobban kedveli azt, a mi burkolt')⁶⁸ s kapva-kapnak az alkalmon, hogy olyan szavaknak, melyektől a trágárságnak még árnyéka is messze távol áll, szentelen értelmet tulajdonithassanak. A mint hogy Celsus is κακέρματων-nak tartja Vergilius e szavait:

,Incipiunt agitata tumescere'.⁶⁹

Ha erre adunk, akkor egyetlen szavunk sem lesz biztos a félremagyarázás ellen.

Az illetlenhez nagyon közel áll a kifejezésnek egy másik 48
hibája, az úgynevezett ταπεινώσις (lekicsinylés), melylyel a dolog fontosságát vagy komolyságát szándékosan leszállítjuk, mint pld. 'Fenn a hegy csúcsán van egy kiálló sziklaszörmölcs.'⁷⁰ Ennek ellentéte, de épen úgy hiba, mikor aprócsaprő dolgoknak mód felett komoly nevet adunk, ha csak nem akarunk szándékosan nevetést kelteni vele. Így pld. az apagyilkosra nem mondhatjuk, hogy semmirekellő, de viszont arra sem, ki véletlenül szeretője hálójába került, hogy istentelen gonosz ember; mert az előbbi nagyon enyhe, az utóbbi meg nagyon is erős kifejezés. Ezért van, hogy némely szó- 49
noki beszédnek nyelvezete nehézkes, hétköznapi, száraz, kedélytelen, kellemetlen, pongyola. Ezen fogyatkozásokat legjobban megérthetjük az ellenkező jeles tulajdonságokból. Mert az első a szellemességtől szikrázó, a második a választékos, a harmadik az érdekes s így tovább a kedélyes, keilemes és gondos előadásnak az ellentéte.

Kerülni kell a szófukarságot is (μειώσις), mikor a beszéd 50
teljességéből hiányzik valami; ámbár ez a hiba inkább a be-

széd világosságának, mint ékességének esik rovására. Azonban ezt is épügy szóalakzatnak szokták nevezni, ha valaki tudatosan alkalmazza, mint a ταυτολογία-t, vagyis ugyanazon
 51 szónak vagy szólásnak megismétlését. Ez ugyanis, bár a legjelesebb írók sem idegenkedtek tőle, néha hibának tetszhetik. Nem egyszer elkövette még Cicero is, mivel nem igen törődött ilyen aprólékos szabályok betartásával. Így pld. e helyen is: ,Nemcsak nem volt tehát, bírák, ama tárgyalás tárgyaláshoz hasonló'.⁷¹ Néha más néven επανάληψις-nek is nevezik (záróismétlés) s mint ilyen is a szóalakzatok között szerepel. Ezekre majd ott találunk példákat, a hol a beszéd jelességeiről lesz szó.

52 Rosszabb ennél a όμοιολογία (egyhangúság) a beszédben, mely egy cseppet sem igyekezik kellemes változatossággal enyhíteni az unalmat s mindvégig egyforma színezést használ; ez legjobban elárúlja a művészi gyakorlottság híjával levő szónokot s akár egyes mondatokban, akár beszédképekben, akár egyes szók végződéseiben jelentkezik, rendkívül kellemetlen nemcsak kedélyhangulatunkra, hanem fülünknek
 53 is. Kerülni kell a μακρολογία-t, azaz a szükségtelen bőbeszédűséget, mint mikor pld. Livius ezt mondja: ,A követek, miután a békére irányuló kérésök sikertelen maradt, visszatértel haza, a honnan jöttek'.⁷² Ellenben a körülírást (periphrasis) mely azzal rokon, erénynek tartják. A szófelesleg (πλεονασμός) is hiba, mikor t. i. szükségtelen szókkal nehezítjük meg a beszéd folyását, mint: ,Én az én saját szemeimmel láttam'
 54 hisz elég volna ennyit mondani: ,láttam'. Ezt a hibát is igen szellemesen róttá meg Cicero Hirtiusban, mikor ez Pans ellen próbaszónoklatot tartott s azt mondotta, hogy ,az anyj tíz hónapig hordozta méhében a fiát', ,Hát, úgymond, má anyák talán zsákban szokták hordozni?' Néha azonban azt szólásmódot, melyre imént említettem példát, nyomatékossá kedveért használják, mint:

, ... s hallottam hangját a saját füleimmel'.

(Verg. Aen. IV. 359.)

Tehát nem mindig hiba azért, mert bővítés, hanem csak akkor 55
lesz azzá, ha szükségtelen és felesleges az a bővítés. Az úgy-
nevezett περιεργία is hiábavaló, hogy is mondjam, erőlködés
s oly távol áll a csinosság fogalmától, mint az érdeklődő a
szakértőtől, vagy a babona a vallásosságtól. S hogy már egy-
szer végezzünk ezzel, kimondhatjuk, hogy minden oly szó,
mely sem az értelemnek, sem a csinosságnak hasznára nem
válík, elhibázottnak tekintendő.

A κακόζηλον, azaz másoknak erőltetett utánzása, minden- 56
féle előadásban hiba. Mert úgy a dagályos és lapos, mint az
édeskés és bőbeszédű, a mesterkélty, vagy a szilajon csapongó
előadás, mind e fogalom alá tartozik. Egyszóval κακόζηλον
névvel jelölünk a csinosság tekintetében minden túlzást, va-
lahányszor a természetes tehetség nem hallgat a józan ész
szavára s a csalóka látszat után fut s ez a szónok minden
hibái között a legveszedelmesebbik. Mert a többivel úgy van-
nak, hogy azokat nem kerülik eléggé, ezt meg valósággal
hajhászszák. Egyébként egészen a kifejezés körül forog. Mert 57
az, mikor valaki ostoba, határozatlan, ellenmondó és felesle-
ges dolgokat beszél, tárgyi tekintetben hiba; a rossz stílus
főképen nem megfelelő értelembe vett s felesleges szavakban,
homályos szerkezetekben, szaggatott mondatfűzésben, hasonló
hangzású és kétértelmű szók gyermekes hajszolásában mutat-
kozik. Mindaz, a mi erőltetett (κακόζηλον) mindenesetre hiba, 58
ha mindjárt nem is minden hiba κακόζηλον; erőltetett pedig
az, mikor valamit másképen fejezünk ki, mint a hogy a do-
log természete kívánja, vagy mint a hogyan kellene és meg-
felelő volna. Hibája pedig éppen annyiféle lehet az előadásnak,
mint a hányféle ékessége van. Ezekről azonban már egy má-
sik művemben ⁷³ bővebben szoltam s ezen művemben is
sokszor lesz még szó róla s közbevetőleg is majd lépten-

nyomon lesznek észrevételeim. Valahányszor majd a beszéd ékességeiről szólok, egyúttal mindjárt azt is megmondom, melyek a szónoki előadás erényeinek megfelelő hibák, a melyeket kerülnünk kell.

59 Az előadás csinosága ellen vétenek a következő hibák is: a rossz elrendezés, vagyis *ἀνοικονόμητον*, a beszédképek helytelen alkalmazása, vagyis *ἀσχήματων*, a hibás szó- és mondatfűzés, a *κακωσύνη*. Azonban az anyagelrendezésről már szoltunk (a VII. könyvben), a beszédképekről és szófűzésről majd ezután szólok (a IX. k. 1. fejj.). Az olyan beszédet, mely külföldi szójárások tarka keverékéből áll, *σωρισμός*-nak nevezik, mint pld. ha attikai, dór, ión, sőt aol szókat vegyesen
60 használnánk. Hasonló ehhez a mi nyelvünkben az a hiba, ha valaki fenséges és köznapi, régies és újabb, költői és prózai kifejezéseket keverne össze egymással. Ez épen olyan csodaképtelenség volna, mint a minőt Horatius rajzol *Ars poetica*-jának elején:

„Nemde, ha emberi főt lónyakkal merne a festő
Egyberagasztani“

s a többi tagokat is más és más lényektől venné hozzá.

61 Csinos az, a mi több, mint csupán világos és elfogadható. Első két fokozata annak az érthetősége, a mit ki akarunk fejezni; a harmadik, a mivel azt csinosabbá tehetjük, a tulajdonképeni ékessége a beszédnek. Azért az *ἐναργεσία* (szemléltető elevenség), melyről az elbeszélésre vonatkozó utasításaimban tettem említést, egyrészt azért, mert a szembe
62 tünő, vagy mint mások nevezik, megjelenítő előadás több, mint a világosság, másrészt, mert míg emez csupán érthető teszi, amaz úgyszólván szemünk elé állítja a dolgokat, a beszéd ékességeihez kell soroznunk. Kiváló erénye a szónoknak, ha azt, a miről szó van, oly világosan tudja előadni, hogy magunk is úgy hisszük, mintha saját szemünkkel lát

nók az egészszet. Mert nincs a szónoki beszédnek kellő hatása és nem uralkodik rajtunk tökéletesen, úgy mint kellene, ha csupán a fülünkön hatol be s ha úgy érzi a bíró, hogy az ügyet, melyről ítélnie kell, csak elbeszélik neki, nem pedig lefestik s mintegy lelki szemei elé állítják. Mivel pedig az előadás ezen kiváló tulajdonságát többféleképen szokták fel- fogni, nem akarom ennek minden legapróbb esetét elsorolni, mert sokan valósággal versenyeznek azok számának növelésében. Csak a legszükségesebbekre terjeszkedem ki. Így pld. egyik faja az, mikor az egész jelenetnek mintegy képét festjük a szavakkal:

„Szemben a két bajnok lábújjhegyen álla meredten“

(Verg. Aen. V. 426.)

stb. Mindebből úgy áll előttünk a hárczra készen álló két ökölvívónak alakja, hogy azok sem láthatták tisztábban, a kik valóban szemlélői voltak. E tekintetben is, mint más egyebekben, leginkább kitűnik Cicero. Mert van-e oly gyenge képzelőtehetségű ember, a ki a Verres ellen mondott beszéd e helyének olvasásakor: „Ott áll ime a tengerparton a római nép praetorja talpsarúban, biborköpenybe burkolva, bokáig érő tunikában, a mint jeles hölgyébe kapaszkodik“ (Verr. V. 33.), nemcsak magokat ezen alakokat, a helyet s egész megjelenésöket ne látná maga előtt, hanem még egyet-mást olyant is, a mi nincs elmondva, magának hozzá ne képzelne. Nekem legalább úgy tetszik, mintha látnám arcukat, tekintetöket, kettejöknek illetlen enyelgését s a jelenvoltaknak hallgatag megbotránkozását s félénk restelkedését. Néha a kép, melyet festeni akarunk, több részletnek egybefoglalásából alakul, mint pld. ugyancsak ő nála (mert ő maga elég-séges példa a beszéd csinosításának minden kiváló eszközére) egy dőzsölő vendégség leírásában olvassuk: Képzületben láttam, a mint némelyek bevonultak, mások meg kihúzódtak, egyesek

csak úgy tántorogtak a bortól, mások a tegnapi tivornya után egyre ásítottak. A padló csupa undokság, itt-ott bortócsák, mindenütt hervadt virágkoszorúkkal és halszálkával bo-
 67 ritva.⁷⁴ Láthatott volna-e ennél többet az, a ki maga lépett volna be ide? Ily módon lehet meghódított városok sorsa iránt is fokozni a részvétet. Igaz ugyan, hogy ha valaki azt mondja, hogy valamely várost ostrommal vettek be, ezzel már mindent kifejez, a mit az ilyen város sorsa magával szokott hozni, de ez a rövidke, hogy úgy mondjam, harctéri tudósi-
 68 tás nem nagyon hatna még az ember kedélyére. Míg ha bővebben kifejtjük ezen egyetlen szónak tartalmát, szemeink elé tárul a templomokon és házakon végig harapódzó lángtenger, az összeomló épületek recsegése-ropogása, a különböző irányból kiáltozóknak akárcsak egyetlen jajveszéklésbe olvadó hangja; egyesek, a mint tétovázva menekülni igyekeznek, mások görcsösen ölelkeznek össze utoljára övéikkel, csecsemők és anyák hangos sirása, sorsukat átkozó aggastyánok
 69 hogy e napot is meg kellett érniök; majd az általános rablás mely nem ismer különbséget szent és nem szent hely között a hogyan a zsákmányt hurczolják s ide-oda lótnak-futnak újabb zsákmányért; mint hajtja mindegyik fosztogató maga előtt lánczra verve a saját foglyait, mint küzd az anya kisded gyermekéért, kit emlíről akarnak elszakítani, mint viaskodnak egymással is a győzők, ha valami nagyobb kony akad Mert bár mindezt magában foglalja, mint mondám, ez egyetlen szó: f e l d ű l á s, mégis itt kevesebb, ha az egész, min
 70 ha mindent elmondok.⁷⁵ E tekintetben úgy érünk el világosságot, ha a valószínűség határai közt maradunk s még az i meg van engedve, hogy valami költött dologgal megtoldjuk ha az egyébként olyan, hogy elő szokott fordulni. A szemléltető világosságot épígy mellékkörülményekkel is elérhetjük így pld.:

, . . . és fagyos érzés
Rázza egész testem s remegéstől megfagy a vérem.⁶
(Verg. Aen. III. 29.)

Vagy:

„Sok szepegő anya gyermekeit kebelére szorítja.”⁶
(Verg. Aen. VII. 518.)

S az előadásnak ezt a, legalább nézetem szerint, legfőbb ékes- 71
ségét igen könnyű megtalálni. Csak a természetre kell ügyel-
nünk, ennek nyomdokain haladnunk. A szónoklásnak egész
köre a gyakorlati élethez szabja magát s kiki maga-magára
alkalmazza első sorban, a mit hall s lelkünk azt fogadja be
legkészségesebben, a mi már ismerősnek látszik előtte.

A dolgok megvilágítására kitűnő találmány a h a s o n l a - 72
t o k alkalmazása; ezek közül némelyek a tények erősítésére
való bizonyítékok közé sorolhatók, mások a dolgok képes ki-
fejezésére szolgálnak, mint pld. ezen versben is:

, . . . mint a préda után tör
Ehes farkashad sűrű ködbe, ha űzi vad ösztön.⁶
(Verg. Aen. II. 355.)

Vagy:

Mint a sirály röpdösve a part közelében, a hol sok
Hal nyüzsög a szirtek közt, a víz tükre felett száll.⁶
(Verg. Aen. IV. 254.)

E tekintetben különösen attól óvakodjunk, hogy hasonlat- 73
képen olyas valamit ne használjunk, a mi maga is homályos
vagy ismeretlen. Mert a mihez valamely más dolog megvilá-
gításáért folyamodunk, annak magának világosabbnak kell
lennie annál, a mit megvilágít. Ezért költőknek ugyan meg-
engedhetők az ilyenféle példák:

„Mintha a télviharos Lyciát s Xanthus vize táját
Elhagyván, Delos szigetére kirándul Apollo”,
(Verg. Aen. IV. 143.)

- 74 de már szónoktól nem vennők jó néven, ha azt, a mi világos, burkolt dolgokkal igyekeznék magyarázni. De a hasonlatnak az a neme, melyről a bizonyítékok során emlékeztünk (L. V. 11.), szintén csinosítja az előadást, mert emelkedetté, virágossá, kellemessé, meglepővé teszi. Mert minél messzebről vesszük a hasonlatot, annál jobban hat az újság ingerével s
- 75 annál meglepőbb. Az ilyen hasonlatokat: „Valamint a földet műveléssel, úgy a lelket nevelő oktatással tehetjük jobbá és termékenyebbé”, vagy: „Miként az orvosok a betegség folytán elhalt tagokat elválasztják a testtől: a feslett és közveszélyes embereket is, ha mindjárt a vérség kötelékei fűzik is őket hozzánk, ki kell irtani”, már közönségeseknek s csupán arra valóknak szoktuk tartani, hogy velök állításunk hihetőségét fokozzuk. Már emelkedettebb Archias költő védelmében ez a hely: A kősziklák, és a pusztaság visszhangozzák a szavát, gyakran kegyetlen vadállatok megindúlnak dalára s mozdú-
- 76 latlanul állanak’ stb. (Cicero Pro Archia 8. f.). A hasonlatoknak e nemét azonban némelyek egészen tönkretették főleg azzal a szabadossággal, mely a declamatiókban divatos. Mert egyrészt hamis hasonlatokat használnak, másrészt ezeket sem alkalmazzák a hasonlóság alapjául felvett dolgokhoz. Mindkét hibában szenvednek a következő példák, melyeket ifjú koromban úton-útfélen hangoztatni szoktak: „Nagy folyóknak a forrása is hajózható” vagy „Nemesebb fáknak már csemé-
- 77 téje is gyümölcsöt hoz”. Minden példabeszédben vagy elül van a hasonlat s utána következik a hasonlított dolog, vagy elül van a hasonlított dolog s utána következik a hasonlat. Néha azonban a hasonlat önállóan s külön szerepel, néha meg, a mi legcélszerűbb, a dologgal, melyről vesszük, összefonódva, úgy hogy tagjaik egymásnak kölcsönösen megfelelnek, s a szembeállított utótagban (*ἀνταπόδοσις*-nak hívják)
- 78 mintegy önmagába tér vissza a hasonlat. Elül van a hasonlat a fönnebb említett példában:

, ... mint a préda után tör
Éhes farkashad sűrű ködbe.'

Hátul van a hasonlat a Georgicon első könyvében, mikor a költő már hosszasan kesergett a sokáig tartó polgár- és kül-háborúk miatt:

Mint mikor a négyesfogatok, ha kinyilt a sorompó,
Menten előtörnek s a kocsis rángatja hiába,
Nem bír a gyepelővel; szélként száguldnak a ménék.

(Verg. Georg. I. 512—514.)

De ebben nincs utótag. Az önmagába visszatérő hasonlat 79 azonban az összehasonlított dolgok mindegyikét mintegy szemeink elé tárja s egyaránt bemutatja. Ennek sok szép példáját találtam Vergiliusnál, de én inkább olyanokat hozok fel, a melyek szónokoknál fordulnak elő. Cicero mondja Murena védelmében (13. fej.): ,Valamint azt tartják, hogy a görög művészek közül azok lesznek fuvolások, kik nem váltak be citerásoknak: ép úgy nálunk is azt látjuk, hogy azok, a kikből szónok nem válik, jogi tanulmányokra adják magokat'. Ugyanezen beszédnek következő helye már majdnem költői 80 szárnyalású, azonban megfelelő utótaggal bír s így alkalmasabb is a beszéd szépségének emelésére: ,Mert valamint a zivatarok gyakran valamely határozott égi tűnemény nyomán keletkeznek, máskor meg egészen váratlanul minden biztos számítás kizárásával valamely lappangó ok folytán támadnak: ép úgy az ilyen polgári zavargásokban is sokszor észre lehet venni, hogy valamely jelre keletkezett a zendülés, sokszor azonban oly homály borítja, hogy azt hinné az ember, minden előző ok nélkül tört ki.' (17. fej.) Ilyenek az efféle 80 rövidke hasonlatok is: ,Vadak módjára kóborolnak keresztül-kasul az erdőkön', vagy Cicerónak Clodiusra mondott e hasonlata: ,Ebből a perből oly pörén menekült, mint egy égett ember'. (L. III. 7. 2.) Hasonló példákra kiki a mindennapi beszélgetésből is emlékezhetik.

Ide tartozik a beszédnek az a jelessége is, hogy a tárgyat ne csupán világosan, hanem röviden és gyors mozgásban állítsuk szem elé. Azért nem hiába magasztalják az olyan rövidséget, a melyből semmitem hiányzik; azonban ez sem olyan hatásos, ha csupán csak annyit mond, a mi épen szükséges (*βραχυλογία*-nak hívják, de ezt már a beszédképek közé sorozzuk, IX. 3. 50.). Legszebb akkor, ha kevés szóval sokat mond. Ilyen pld. Sallustiusnál: „Mithridates hatalmas természetű ember, megfelelő fegyverzetben.“⁷⁶ Ilyesminek ügyetlen utánzása homályossággá fajul.

- 83 Rokon az előbbivel, de szélesebb körű ékessége az előadásnak az *ἔμφασις*, a nyomatékos, hathatós beszéd, a mely mélyebb értelmet kölcsönöz, mint a minőt a szavak önmagokban jeleznek. Két faja van: Az egyik többet sejtet, mint a mit
- 84 mond; a másik olyant is, a mit nem mond. Az előbbire Homerosnál is találunk példát, mikor Menelaos azt mondja, hogy a görögök úgy ereszkedtek le a lóba; ⁷⁷ ezzel az egyetlen szóval jelzi ugyanis annak nagy méreteit, úgyszintén Vergiliusnál is: „És kötelet lebecsátva leszállnak“; ezzel is jelzik a fa-ló magasságát. Mikor ugyanaz a költő azt mondja, hogy a Cyclops végig nyújtózott a barlangon, a helynek méreteivel jelölte meg a test szörnyű nagyságát (Verg. Aen. III.
- 85 63. 1. v.) A második faja abban áll, hogy egyes szavakat vagy egészen elhallgatunk, vagy félbeszakítunk. Elhallgat egyes szavakat Cicero Ligarius védelmében (5. fej.): „Ha ezzel az oly előkelő állással nem volna egyúttal az a nemes jó szív egybekötve, a minővel te természetűtől fogva, mondom, természetűtől fogva meg vagy áldva: tudom miért mondom ezt“. Elhallgatta ugyanis azt, a mit azért úgyis kiveszünk szavaiból, hogy vannak emberek, kik őt kegyetlenségre akarnák rávenni. A beszéd félbeszakítása *ἀποσιώπησις*-szal történik; erről azonban, minthogy beszédalakzat, majd a maga helyén lesz szó.⁷⁸
- 86 Az emphasis közönséges beszédben is előfordul, így: „Férfiú-

nak kell lenni', vagy: 'Ő is csak ember', vagy: 'Egyszer él az ember'.⁷⁹ Ennyire közel jár sokszor a természet a művészethez.

Nem elég azonban az ékesszóláshoz, hogy azt, a miről beszélünk, világosan és érthetően adjuk elő, hanem sokféle módja van a beszéd csinításának is. Mert maga az az őszinte⁸⁷ és keresetlen természetesség (*ἀφελεια*, lásd XI. 1. 93.), a melyet a nőkben is annyira kedvelünk, már bizonyos eredeti szépséget rejt magában; viszont vannak a szónoki beszédnek némely ékességei, a melyek abból a szinte kicsinyes gondoságból fakadnak, melyet az épen találó s jellemző szók és kifejezések megválogatásában fejt ki a szónok. Itt a kifejezések bőségében, amott a szóvirágok özönében jelentkezik a gazdagság. A kifejezés erőteljessége sem egyféle. Mert igaz, hogy⁸⁸ mindannak, a mit a maga nemében kellőképen megokolva adunk elő, megvan a saját ereje, mégis kiváló szerepe van, mint *δεινωσις*-nak, a mi valamely bántó dolognak túlzó nagyítása, de egyébként is bizonyos magasban járó előadásmód; aztán mint képzelő erőnek (*φαντασία*) a lélek látomásainak felfogásában; mint *ἐξεργασία*-nak mintegy a kitűzött feladat megvalósításában; ide sorozzák még az *ἐπεξεργασία*-t (felesleges fáradozás), a mi nem más, mint ugyanazon bizonyításnak megismétlése s a dolognak ráadásként való betetőzése; rokon az eddigiekkel az *ἐνεργεία* (tevékeny, hatásos előadás, mert⁸⁹ a tevékenykedem, *ἐργάζομαι*, igétől vette nevét); ennek kiváló jellemző tulajdonsága, hogy abban, a mit mondunk, nincsen semmi haszontalan. Ide tartozik az is, ha szavainkban bizonyos fokú keserűség van, mely rendesen gáncsolásban tör ki, mint Cassiusnál:⁸⁰ 'Mit csinálnál, ha erőszakkal elfoglalnám birtokaidat és megtanítanálak átkozódni?' Máskor meg csípős éle van a beszédnek, mint Crassusnak e szavaiban:⁸¹ 'Én tekintselek téged consulnak, mikor te engem szenátornak sem akarsz elismerni?' Mégis a szónoknak minden erőssége

abban áll, mennyire tudja a dolgok hatását emelni és leszál-
litani. Mindkettőnek ugyanannyi módja van, de ezek közül
csak a főbbeket érintjük majd, a többi aztán úgyis ezek vala-
melyikéhez hasonló. Valamennyi részint a tartalomra, részint
90 az előadásra vonatkozik. A tárgy feltalálásáról s ennek elmé-
leti szabályairól már szoltunk; most azt tárgyaljuk, mennyi-
ben tudunk magával az előadással valamit fokozni vagy mér-
sékelni.

IV. FEJEZET.

Nagyítás és kicsinyítés.

1 A nagyítás vagy kicsinyítés első módja már magában a do-
log elrendezésében nyilvánul, így pld. ha valakiről, a kit meg-
verték, azt mondanók *m e g ö l t é k*, vagy ha a nem becsületes
embert *r a b l ó* nak neveznök; ellenben arról, a ki a másikat
megverte, azt mondanók, hogy csak *h o z z á n y ú l t*, arról
pedig, a ki megsebesítette, azt, hogy *m e g b á n t o t t a*. Egy-
ben mindkettőre például szolgál M. Cælius védelmének e
helye: ^{s2} „Ha valaki egy nőt, a ki özvegy létere szabadabb
életet folytatna, kaczárságban a szemtelenségig menne, mint
gazdag pazarul költekeznek, érzéki hajlamait követve kéj-
hölgy módjára élne, kissé bizalmasabban szokott volna kö-
szönteni: ezért az illetőt házasságtörő, parázna embernek
2 tartsam? Egyrészt ugyanis a bujavérü nőt mindjárt kéj-
hölgynek nevezte el, másrészt arra, a ki hosszú időn át
viszonyt folytatott ama nővel, csak annyit mond, hogy kissé
b i z a l m a s a b b a n s z o k t a k ö s z ö n t e n i. Az ilyenféle
kifejezések még inkább nyernek erőben és világosságban, ha
a nagyítás végett használt szókat a helyettesítendő fogalmak
nevei mellé állítjuk, mint pld. Cicero teszi Verres ellen (I. 3.):
„Mert nem közönséges tolvajt, hanem egy rablót, nem egy

parázna embert, hanem minden erkölcsnek megrontóját, nem egy közönséges templomrablót, hanem minden szent dolognak és vallásos érzésnek esküdt ellenségét, nem egy orgyilkost, hanem polgároknak és szövetségeseeknek legkegyetlenebb hóhérát idéztem ide elétek törvénybe'. Mert az előbbi módon csak általában, az utóbbi módon egyúttal viszonyítva nagyobbitjuk a dolgot. Mégis főképen négyféle módon történik a nagyítás, úgymint fokozatos erősítés, hasonlítás, következtetés és halmozás által.

A fokozatos erősítés a leghatásosabb, a mennyiben azt is fontosnak látjuk, a mi kevésbé jelentékeny. Ez egy vagy több fokozatban történhetik. Ezen eljárással nemcsak a legfelső fokra, hanem úgyszólván még ennél is feljebb emelkedhetünk. Együttvéve valamennyire elég ezen egyetlen példa Ciceróból: 'Római polgárt elfogatni gazság, megvesszőztetni bűnös merénylet: kivégeztetni úgyszólván egy az apagyilkossággal: keresztre feszítettetni, nem is tudom minek nevezem'.⁸³ Mert ha csupán csak a megvesszőztetést említi, már arra is egy fokkal erősebb kifejezést használt, mikor gazságnak mondotta, a mi kevesebb ennél; viszont a kivégeztetésnél már több fokkal ment feljebb s minthogy azt mondotta, hogy 'kivégeztetni úgyszólván egy az apagyilkossággal' a minél már semmi sincs nagyobb, hozzátette: 'keresztre feszítettetni nem is tudom, minek nevezem.' Így hát, mivel a legerősebb kifejezést már lefoglalta, a következő fok jelölésére természetesen nem talált már szavakat. A legfelső fokon felül még más alakban is szoktak ráadást használni, így Vergilius, mikor ezt mondja Laususról:

,a kinek szépségben nem vala párja
Senki, kivéve a szép deli hőst, laurentumi Turnust'.

(Aen. VII. 649.)

Mert a legnagyobb, a mit mondhatott: 'a kinek szépségben nem vala párja'; ehhez aztán ráadásul még hozzátesz vala-

7 mit. Harmadik módja is van ennek, mikor nem fokozatosan haladunk fölfelé, tehát nem következik egymásután a nagyobb, legnagyobb, hanem egyszerre az, a minél nagyobb egyáltalában nincsen. „Mégölted tulajdon édesanyádat. Mit mondjak még? Tulajdon édes anyádat ölted meg”. Mert az is
 8 egy neme a fokozatos erősítésnek, ha valamit egyszerre akorának tüntetünk fel, hogy már fokozni nem lehet. Kevésbé szembeötlő, de talán épen azért hatásosabb az előadás növekedő ereje, ha a fokozatos emelkedés feltüntetése nélkül az összefüggő elbeszélés folyamán az előbbire mindig valami erősebb következik; ilyen pld. Cicerónak az a helye, mikor Antonius ellen felhozza azt, hogy nyilvános helyen okádott: „De a római nép gyülekezete előtt, hivatalos ténykedés közben, mint a lovasság parancsnoka”.⁸⁴ Minden szóban fokozatos emelkedés van. Magában véve is rút dolog, ha nem is gyülekezete előtt, okádni; még ha nem is a nép gyülekezete előtt, még ha nem is a római nép gyülekezete előtt, még ha semmi ténykedést nem végezne is, még ha nem hivatalosat is, még ha nem mint a lovasság pa-
 9 rancsnoka tette volna is. Csakhogy míg más részletezve adná elő ezt s hosszasan tárgyalná az egyes fokozatokat: addig ő a szédítő magasba is csak úgy felszökik s nem erőlködve, hanem rohamlépésben jut fel a csúcsra.

Azonban míg ez a formája a nagyításnak fel a magasba törekszik, a hasonlítás útján való nagyítás kisebb dolgokból meríti a fokozatos erősödést. Mert ha azt, a mi lejjebb
 10 van, emeli, szükségképen emelnie kell azt is, a mi felette van; mint pld. ugyanaz ugyanazon helyen: „Ha asztal felett, örült vad poharazásaid közben esett volna meg ez veled, akkor is ki ne tartaná gyalázatos dolognak? De a római nép gyülekezete előtt —”. Majd Catilina ellen: „Biz’ Isten, ha saját rabszolgáim ennyire félnének tőlem, mint a hogyan tetőled félnék összes polgártársaid, úgy érezném, hogy el kell hagy-

nom saját házamat'.⁸⁵ Némelykor megközelítőleg hasonló 11
példát hozunk fel s ezzel igyekezünk nagyobbnak tüntetni
fel azt, a minek hatását fokoznunk kell; a mint hogy ugyanő
Cluentius védelmében (11. fej.), miután elbeszélte, hogy egy
miletusi nő magzatelhajtásért pénzjutalmat kapott a másod-
sorban következő örökösöktől: „Mennyivel nagyobb büntetést
érdemel, úgymond, Oppianicus⁸⁶ ugyanazon büntettért?
Mert míg az a nő saját testének gyötrelével maga kínozza
meg magát, addig ez máson követte el ugyanazt azáltal, hogy
neki testi gyötrelmet és kínt okozott'. És nem kell ám azt 12
hinni, mintha az, a miről most szólunk, bár hasonlóság van
a két dolog között, teljesen egy volna a bizonyításnak azzal
a módjával, mikor kisebb dolgokból következtetünk a na-
gyobbakra,⁸⁷ mert amott érvekkel erősíteni, itt nagyítva elő-
adni a cél; a mint hogy a fönnebbi összehasonlításban sem
arról van szó, hogy vajjon Oppianicus nem követett-e el rossz-
szat, hanem, hogy nem követett-e el nagyobb rosszat. Mind-
azonáltal van a kettő között valami rokonság, bár különböz-
nek egymástól. Azért itt is ugyanazt a példát ismétlem, me-
lyet amott használtam,⁸⁸ bár itt nem ugyanazt a célt akarom
vele szolgálni. Azt kell ugyanis megmutatnom, hogy nagyítás 13
céljára nem csupán egészről egészzel, hanem részeket is
lehet részekkel egybehasonlítani, mint a következő helyen:
„Nemde az a nagytekintélyű férfiú, P. Scipio, a főpap, Grach-
chust, a ki csak kis mértékben akarta megingatni az alkot-
mány alapjait, magánember létére is megölte: Catilinát, ki
az egész világot tüzzel-vassal készül romba dönteni, mi con-
sulok bántatlanul hagyjuk? Itt Catilina Gracchussal, a római 14
birodalom az egész világgal, a kisebb rázkódtatás a tüzzel-
vassal való pusztítással, a magánember a consulokkal van
szembeállítva; s ha valakinek kedve volna még tovább fűzni
a hasonlatokat, bőséges anyag kínálkoznék mindegyikre.

Hogy a nagyításnak azon formáit, melyekre azt mondot- 15

tam, hogy következtetés útján keletkeznek, elég találó elnevezéssel illetem-e, most akarom megvizsgálni. De nem is ez az én gondom; csak maga a dolog legyen világos azok előtt, kik tanulni vágnak. Azt az elnevezést választottam, mert az ilyenféle nagyítás más helyen érezteti hatását, mint a hol épen alkalmazzuk, s hogy egyik dolgot emelhessük, a másikat kell növelni, úgy hogy ahhoz, a mit tulajdonképen
 16 kiemelni akarunk, következtetéssel jutunk csak el. Így pld. Cicero, mikor Antoniusnak szemrehányást akar tenni egész az ökredezésig vitt tiszta bor mellett való dorbézolásért, 'Te, úgymond, ilyen torok, ilyen mell, ilyen gladiatornak való erős testalkat mellett?'⁸⁹ Mi köze a toroknak, mellnek a részegséghez? Pedig itt egyetlen szó sem felesleges. Mert csakis akkor, ha ezeket tekintjük, vagyunk képesek megbecsülni, mennyi bort ihatott meg ez az ember Hippias lakodalmán, hogy még ez az erős gladiator szervezet sem bírta el s nem győzte megemészteni. A mikor tehát egyik dologból kell kiokoskodnunk a másikat, a következtetés elnevezésre nem mondhatjuk sem azt, hogy nem találó, sem azt, hogy szokatlan. Hiszen ugyanezen okból az ügyállások között is helyet
 17 foglal. Ugyanígy a következőkből is anyagot lehet meríteni a nagyításhoz; a mennyiben ugyanis oly nagy volt a kitörő bornak ereje, hogy nem pusztán véletlenül vagy az illetőnek akaratából, hanem fizikai kényszer erejével kellett ott, a hol legkevésbé illetet volna, a hányásnak bekövetkeznie és hogy nem frissen élvezett étel volt az, a mi nem maradt meg benne, hanem olyan, a mely mint a gyomor megterheléséből származó felesleg másnapra maradt. Ugyanígy lehet az előzmé-
 18 nyekből is következtetni. Mert mikor Aeolus Juno kérésére

,szigonyának fordított végével az öblös
 Dombot jól megüté s a szelek mintegy sorakozva
 Merre nyílást lelnek, kirohannak . . .':

(Verg. Aen. I. 81.)

már látni, mekkora vihar lesz ebből. Hát aztán, mikor a leg- 19
szörnyűbb tetteket, miután magunk szítottuk azok ellen a leg-
nagyobb fokú gyűlöletet, magunk igyekszünk szándékosan
mentetegetni, hogy annál súlyosabbnak tűnjék fel az, a mi
utána következik. Így tett Cicero is (Verr. V. 44.), mikor így
szólt: „Mindaz, a mit most mondok, még csekélység e vád-
lott rovására. A megvesszőztetés borzalmaitól pénzen váltotta
meg magát egyik igen tekintélyes városnak hajóskapitánya:
emberséges eljárás volt tőle, hogy megengedte. Egy másik,
hogy le ne fejezzék, bizonyos összeget fizetett neki: közön-
séges dolog”. Nemde következtetést használt, hogy ennek út- 20
ján jöjjön rá a hallgatóság, mily iszonyú gazság lehet, a mi-
vel ezen embert vádolják, mikor ahhoz viszonyítva eme dol-
gok még emberséges és közönséges eljárás-számba jöhetnek?
Egyik dolog hatását a másikéval ilyenformán is szoktuk fo-
kozni: pld. Hannibalnak harci dicsőségét magasztalva Sci-
pionak vitézi érdemeit is növeljük, avagy bámulva csodáljuk
a gallok és germánok vitézségét, hogy annál nagyobb legyen
C. Cæsar dicsősége. Az is egyik neme a nagyításnak, mely 21
egy dolognak a másikhoz való vonatkozásán alapszik, a nél-
kül, hogy az egészben szándékosság volna. Így pld. ha a tró-
jai fejedelmek abban a hitben vannak, hogy Helena szépsége
megérdemli, hogy görögök és trójaiak oly hosszú időn ke-
resztül annyi bajt elviseljenek: miféle csodaszépségnek kellett
hát annak lennie? ⁹⁰ Mert nem Paris mondja ám ezt, a ki
öt elrabolta, nem valamely ifjú vagy valaki a nép fiai közül,
hanem öregemberek, csupa bölcs férfiú, kik együtt ülnek
Priamusszal a tanácsban. Sőt maga a király is, mikor a tíz 22
évig tartó háborúban már teljesen kimerült s annyi gyerme-
két elvesztette, mikor végső pusztulás fenyegette, ő, a kire
nézve ezen arcnak, mely annyi könnynek volt forrása, gyű-
löletesnek és utálatosnak kellett volna lennie, nemcsak végig
hallgatta őt, hanem leányának nevezi, maga mellé ülteti, sőt

mentegeti és azt mondja, hogy nem ő volt a reá zúdult sze-
 23 rencesétlenségek okozója. S azt hiszem Plato is, mikor a Sym-
 posion-ban (34. f.) elbeszéli, hogy Alcibiades maga bevallja,
 mit lett volna hajlandó Socratestől elszenvedni, mindezt nem
 azért írta le, hogy ezért megrójjja, hanem hogy megmutassa
 Socrates törhetetlen önuralmát, melyet még a legszebb férfi-
 24 nak készsége hajlandósága sem tudott megejteni. Sőt hadi
 felszereléseiből is következtetni lehet ama hősök hatalmas
 természetére. Ilyen pld. Aias pajzsa és Achilles lándzsája.⁹¹
 Gyönyörűen felhasználta a költői hatás ez eszközét Vergilius
 a Cyclops rajzában. Mert elképzélhetni, micsoda rengeteg
 nagy test lehet az, kinek

„Szálfa kezében a bot, mire támaszkodva botorkál“

(Aen. III. 659.)

Avagy mikor, ketten alig bírják a nehéz pánczél tova vinni,
 mily óriás alak lehetett Demoleos, a ki ebben a pánczélban

„— futva üzé tova Trója vitézit“

(Aen. V. 260.)

25 Avagy M. Tullius képes lett volna-e M. Antonius örült fény-
 űzéséről csak költeni is annyit, a mennyit élénk rajzol e
 szavakkal: „Láthattad volna, a mint a rabszolgák kamrács-
 káiban az ágyak Cn. Pompeius biborszönyegeivel voltak le-
 terítve“.⁹² A biborszönyegeket, hozzá még Cn. Pompeiuséit
 rabszolgák koptatják oduikban: ennél többet már nem lehet
 mondani s mégis még végtelenül többet vagyunk kénytelenek
 26 elgondolni a gazdájokról. Hasonló ez az úgynevezett ἔμφρασις-
 hoz; csak hogy míg ez szóból, amaz dologból következtet s
 annyival hatásosabb, a mennyivel a dolog a szót felülmúlja
 erőben.

A nagyítás formáihoz sorozhatjuk ugyanegy jelentésű szók
 és gondolatok h a l m o z á s á t is. Mert bár nem fokozatos

emelkedést mutatnak, mégis mint valami rakás tolúlnak egymásra e mondatok: „Mert ugyan mit akartál, te Tubero, a 27 pharsalusi ütközetben azzal a kivont karddal? Kinek a mellét kereste az az éles penge? Mi volt szándéka fegyvereidnek? Mi volt a te terved, hová célzott a te szemed, kezed, lángoló szenvedélyed? Mi volt lelked vágya, mi a szíved kívánsága?”⁹³ Hasonlít ez ama beszédalakzathoz, melyet συναθροισμὸς-nak neveznek; csakhogy míg itt több dolgot halmozunk össze, addig amott ugyanazon dolgot változtatjuk sokféleféppen. A hatás a szerint szokott növekedni, a mint egyik szó a másik után mutatja az emelkedést fölfelé, így pld.: „Megjelent a börtönőr, a praetor hóhérsa, a római polgárok és szövetségeseik halálos félelme, Sextius, a licior.”⁹⁴

Körülbelül ugyanígy történik a kicsinyítés is. Mert a hány 28 fokozat van fölfelé, ugyanannyi van lefelé. Azért legyen elég erre vonatkozólag egy példa, a hol Cicero⁹⁵ Rullus beszédére ezt mondja: „Egynéhányan mégis, kik közvetlen közéletben állottak, olyanformán sejtették, mintha valamit, de hogy mit, azt magam sem tudom, akart volna mondani a telektörvényről”. Ha e szavakat a beszéd érthetőségére vonatkoztatjuk, akkor kicsinyítés rejlik bennök, ha pedig homályosságára, akkor nagyítás.⁹⁶

Tudom, hogy sokan a hyperbolét is a nagyítás egy faja- 29 nak tartják, mert mindkét irányban (föl- és lefelé) érvényesülhet; de mivel ezen elnevezés már feledésbe ment,⁹⁷ ezt akkorra kell hagynunk, mikor majd a trópusokat tárgyaljuk. Mindjárt ide is csatolnám ezeket, ha a többi írók a kifejezésnek ezen módját, mint a mely nem saját, hanem átvitt jelenté-
 tésen alapúl, nem külön tárgyalnák. Tegyük azért röviden eleget ennek a már majdnem általános óhajításnak az által, hogy nem haladunk el szó nélkül a beszédnek azon ékessége mellett, melyet sokan főfő, sőt majdnem egyetlen ékességnek tartanak.

V. FEJEZET.

A jeles mondások fajai.

- 1 A régiek *sententia*-nak nevezték mindazt, a mit gondoltak vagy lélekben éreztek. E szónak ily értelemben vett használata nemcsak a szónoklatoknál igen gyakori, hanem a mindennapi beszédben is vannak némi maradványai; mert pld. ha esküdni akarunk is, azt mondjuk: *ex animi nostri sententia* (lelkünk meggyőződése szerint), vagy ha valakinek szerencsét kívánunk, így szólunk: *ex sententia* (szívünk mélyéből). Nem ritkán azonban a *sensa* szót is ily értelemben használták, mert a *sensus* szó, úgy találták, testi érzéseket
- 2 jelölt. Idővel azonban szokássá vált a beszédben, hogy a gondolatokat *sensus* szóval, a szép helyeket pedig, főképen azokat, melyek valamely gondolategész csattanójakép a legvégén foglalnak helyet, *sententia* névvel jelöljük. A mily ritkán használták ezeket a régiek, époly kevésbé tart e tekintetben mértéket a mi korunk. Azért nem mulaszthatom el, hogy ezek fajairól s alkalmazásuk módjairól néhány szót ne szóljak.
- 3 Legrégibbek a tulajdonképen való értelemben vett *sententia* (bár valamennyi faját ugyanezen néven nevezik), s ezeket a görögök *γνώμαι*-nak hívják. Mindkét elnevezés onnan van véve, mert olyanformán hangzanak, mint valami hivatalos határozat vagy végzés. Ez a szólásmód oly általános használatnak örvend, hogy valamely különös esetre való alkalmazás nélkül is nagyon helyén való lehet. Néha csupán dologra vonatkozik, mint pld.: *Semmivel sem lehet úgy népszerűséget szerezni, mint a jószívűséggel*; ⁹⁸ máskor meg személyre, mint pld. *Domitius Afernek ez a mondása: A fejedelemnek, a ki mindent tudni akar, sok dologra szemé-*
- 4 *kell húnynia*. Némelyek szerint az ilyen szólásmód nem egyéb, mint részleges *enthymema*, mások szerint kezdete vagy

vége az epichiremá-nak; néha tényleg így van, de nem mindig.⁹⁹ Közelebb járunk az igazsághoz, ha azt mondjuk, hogy a sententia néha egyszerű kijelentés, mint a fönnebbiek;¹⁰⁰ némelykor a megokolás is hozzá van csatolva, mint: „Mert minden küzdelemben az, a ki hatalmasabb, még ha mindjárt ő szenved is sérelmet, mégis, mivel erősebb, úgy tűnik fel, mintha ő volna a sértő fél”;¹⁰¹ máskor meg kettős tétel, mint: „A kedvezés jóbarátokat szerez, az igazmondás ellenségeket”.¹⁰² Vannak olyanok is, kik a sententiáknak tíz fajtát⁵ különböztetik meg, de ugyanígy akár többet is lehetne; így kérdés, egybevetés, tagadás, hasonlóság, csodálkozás stb. alakjában, mert az összes beszédalakzatokon végig lehetne vinni. Külön említést érdemel a következő, mely ellentétben alapúl: „Nem a halál keserves, ám az út oda.” Kereken kimondott 6 sententia¹⁰³ pld. az ilyen:

„A fősvény egyként nélkülözi, mije van, s mije nincs”.

De nagyobb erőt nyer egyrészt azáltal, hogy valamely beszédalakzat nyújt neki változatosságot, mint:

„Hát a halál igazán oly szörnyű keserves?”

(Verg. Aen. XII. 646.)

mert erőteljesebb ez, mint ha egyszerűen azt mondanók: „A halál nem keserves”; másrészt azáltal is, hogy az általánosról különökre alkalmazzuk. Mert míg kereken kimondva így hangzik az igazság: „Könnyű másnak ártani, de nehéz használni”, addig Medea Ovidiusnál sokkal több szenvedélylyel fejezi ki ezt:

„Megmentém őt; ne tudnám tönkretenni is?”¹⁰⁴

Cicero már meghatározott személyhez fordul: „Nincs semmi, 7 Caesar, a mi jobban mutatná magas állásod hatalmát, mint az, hogy képes vagy, nincs semmi, a mi jobban rával-

lana nemes lelkedre, mint az, hogy kész is vagy minél többeknek megkegyelmezni'.¹⁰⁵ Így azt, a mit a körülmények parancsoltak, az egyén érdeme gyanánt tüntette fel. E tekintetben óvakodnunk kell egyrészt attól, a mitől egyebütt is bárhol, hogy az ilyen mondásokat ne használjuk nagyon sűrűn, ne legyenek nyilvánvaló valótlanságok, a minőket sokszor hallunk azok szájából, kik ezeket általános mondásoknak (καθολικά) szeretik nevezni s mindazt, a mi ügyük mellett látszik szólni, mint kétségbevonhatatlan igazságot hirdetik; másrészt e mondásokat ne használja lépten-nyomon boldogboldogtalan. Jobban illenek ugyanis tekintélyes emberek szájába, mert így a dolog fontosságát a beszélő egyénisége is emeli. Mert ugyan ki tűrné el, hogy egy gyermek vagy serdülő ifjú, vagy akár férfiú is, ha ismeretlen, a kritikus vagy úgyszólván a mester szerepét vigye előadás közben?

9 Az enthymema általában jelentheti mindazt, a mit eszünkkel elgondolunk (ötlet); szoros értelemben véve azonban enthymemá-nak nevezzük az ellentétből vont logikai ítéletet mert épen ez emeli a többi ilyenféle mondások fölé; így pld mikor Homeros helyett egyszerűen azt mondjuk 'a költő' vagy Róma helyett 'a város'. Böven szoltunk erről a bizonyítékoknál.¹⁰⁶ De nem mindig bizonyításra használjuk, hanem néha csupán ékességnek, így: 'Hát, a kiknek büntetlensége Cæsar, hangosan dicséri a te irgalmas szivedet, vajjon épen azoknak a beszéde tudna téged kegyetlenségre izgatni?'¹⁰ Nem mintha ez ellentétben állana a megelőző bizonyítással hanem mivel már egyéb okokkal úgyszólván világosan kimutattuk a dolog jogtalanságát. Máskor a befejezés végén alkalmazza felkiáltás alakjában, nem annyira bizonyítás céljából, inkább inkább holmi szónoki kifakadásként. Mert az epiphonem nem más, mint felsóhajtás az elbeszélés vagy bizonyítás végén, mint:

„Ennyi sok ügygyel-bajjal járt alapítani Rómát!”

(Verg. Aen. I. 33.)

Vagy: „Készebb volt ugyanis ama becsületes ifjú olyasmire elszánni magát, a mi reá veszedelmet hozhatott, mint meggyaláztatást eltűrni.”¹⁰⁸ Van még más faja is a jeles mondások-¹² nak, az újabb írók *νόημα*-nak (elmés mondás) hívják; ezen szó alatt mindenféle gondolatot érthetünk, de mégis különösen olyasminek adták ezen elnevezést, a mit ki nem mond az ember, hanem alattomban kíván érteni. Így pld. egy valakire, a kit nőtestvére ismételten kiváltott a vívőiskolából,¹⁰⁹ majd álmában levágta neki a hüvelykújját, mire az kártéritési pert indított ellene, ezt a megjegyzést tették: „Megérdemelnéd, hogy meg volna az egész kezed”. Ugyanis alattomban oda kell gondolni: „Hogy mint gladiator végeznéd be pályafutásodat”. A sententiáknak egy bizonyos fajtát, *clausulá*-nak (csattanó) is nevezik. Ha ez alatt azt értjük, a mit *conclusio*-¹³ nak (zárókövetkeztetés) szoktunk hívni, úgy helyén való és a beszéd szakaszainak végén némelykor szükséges is, így pld.: „A miért is előbb be kell ismernetek a saját tetteket, csak azután tehettek Ligariusnak szemrehányást valamely hibája miatt.”¹¹⁰ Azonban manapság mást kíván a közönség, azt t. i., hogy a jeles mondás mindig a beszédszakasz végén csengjen a fülébe. Azt pedig szégyennek, sőt majdnem bűnnek ve-¹⁴ szik a szónoktól, ha valahol csak lélekzetvételre is megáll, hacsak nem azért, hogy mintegy kihívja a tetszés nyilvánítását. Ezért van az a sok apró-cseprő, izléstelen s a tárgyhoz közel sem járó jeles mondásokcska; mert igazi jeles mondást lehetetlen volna annyit előteremteni, a hány csattanó zárómondás (*clausula*) ezeknek kellene.

A következők már inkább újabbfajta jeles mondások. Né-¹⁵ melyik pld. váratlan meglepetést foglal magában, mint Vibius Crispus¹¹¹ egy valakinek, a ki pánczélban sétál-

gatott a forumon s ürügyül azt hozta fel, hogy félelemből teszi ezt, ezt mondotta: „Ki engedte meg neked, hogy így félj?” Kitűnő Africanusnak ¹¹² Nerohoz intézett mondása is anyjának halálára vonatkozólag: „Kérve-kérnek téged, Cæsar, a te
 16 Galliáid, viseld erős lélekkel ezt a te szerencsédet, ¹¹³ Vannak továbbá másra vonatkozótt mondások is. Domitius Afer pld. mikor Domitillát védte, ki azzal volt vádolva, hogy férjét, bár résztvett holmi lázadásban, eltemettette (Claudius azonban megkegyelmezett neki), a védelem befejező részében annak fiaihoz fordul e szavakkal: „Mindazonáltal anyátokat
 17 majd el kell ám temetnetek, gyermekek.” ¹¹⁴ Vannak még máshonnan vett, azaz egyik esetről a másikra átvitt sententiák is. Crispus mondotta Spatale védelmében ennek kedveséről, ki azt örökösévé tette: „Meghalt tizenhét éves korában. Milyen jó előérzete volt, hogy úgy élte világát!” ¹¹⁵
 18 Némely jeles mondást pusztán a benne előforduló kettőzés tesz azzá. Ilyen pld. Seneca mondása Nero átiratában, melyet ez anyja meggyilkolása után a szenátushoz küldött s benne úgy akarja feltüntetni a dolgot, mintha az ő élete forgott volna veszedelemben: „Hogy most már biztonságban vagyok, sem nem hiszem, sem nem örülök neki”. Jobban szokott sikerülni, ha ellentét is neveli hatását: „Tudom, kitől kell óvakodnom, hogy kihez csatlakozzam, nem tudom.” ¹¹⁶ „Hát aztán, hogy az a szerencsétlen, ha már beszélni nem tudott,
 19 nem tudott hallgatni?” ¹¹⁷ Legszebb az ilyen mondás akkor, ha valamely hasonlat világítja meg. Trachalus ¹¹⁸ így szól Spatale ellen mondott beszédében: „Hát szép dolog az, ti törvények, ti buzgó őrei az erkölcsnek, hogy a feleség csak tizedrészt kapjon, a szerető pedig negyedrészt?” ¹¹⁹

Azonban az itt felsorolt sententiák lehetnek jók is, rosszak
 20 is. Mindig elhibázott az olyan, a mely egyetlen szó körül mozog: „Egybegyült atyák; így kell ugyanis kezdenem, hogy megemlékezzetek atyáinkról”. Még ennél is rosszabb, mert

még kevésbé találó és még messzebről van véve, a fönebb említett gladiator nőtestvére ellen használt mondás: „Addig harczoltam, míg az újjamra került a sor”.¹²⁰ Ugyancsak az 21 effajta sententiákhoz tartozik s talán legelhibázottabb az, mikor kétértelmű szók valamely nem sikerült hasonlattal együtt fordulnak elő. Ifjú koromban hallottam a szónoklat egyik híres tanítójától, a mint a sebesültnek koponyájából kiszedegetett csontszilánkokat e jeles mondás kedvéért a következő szavak kíséretében adta át az anyának: „Oh te, a világ legszerencsétlenebb asszonya, még el sem temetted a fiadat, máris szedegeted a csontjait”.¹²¹ Igen sokan akadnak olyanok 22 is, kik egészen jelentéktelen ötletecskéikkel is nagyra vannak, pedig, ha ezeket közelebről vizsgáljuk, nevetségesek, míg születésök pillanatában a szellemesség látszatával hizelgik be magokat. Ilyen pld. az a megjegyzés, melyet egy iskolai költött eset szomorú hősére tett valaki, a ki hajótörést szenvedett, előzőleg pedig rossz termésekkel sanyargatták földjei, végül felakasztotta magát: „A kit sem föld, sem víz be nem fogad, annak a levegőben kell lógnia”. Hasonló ehhez egy 23 másik ötlet a fönebb (VIII. 2. 20.) említett fiúra, kinek, mikor saját tagjait harapdálta, apja mérget nyújtott e szavakkal: „Ilyen ételre ilyen ital való”. Avagy a kicsapongóra, ki állítólag úgy tett, mintha éhenhalásra szánta volna magát: „Csinálj kötélből hurkot, mert van okod rá, hogy gégedre neheztelj; igyál mérget, méltó egy dőzsölőhöz, hogy ivás közben múltjon ki a világból”. Némelyikből üres henczegés ri ki; 24 ilyen pld. annak a megjegyzése, a ki a perzsa főembereknek azt tanácsolta, hogy Nagy Sándort a felgyújtott Babylon lángjainál temessék el: „Nagy Sándor temetését rendezem; de lesz-e majd, a ki végignézze a háztetőről?” Mintha bizony ez volna az egészben a legnagyobb baj. Más ilyen mondások ismét túlzásba esnek: mint mikor valakitől azt a megjegyzést hallottam a germánokra: „Alig látni, hol a fejük”;¹²² egy

25 vitéz férfiúról pedig: 'Egész hadakat ver szét pajzsával'. De sohase érnék a végére, ha az ilyen izléstelen mondások összes fajait el akarnám sorolni.

Nézzük inkább azt, a mi e dologban fontosabb. Két ellenkező vélemény áll itt egymással szemben: némelyek úgy szólván csak a jeles mondásokra ügyelnek, mások meg egyáltalában rosszalják ezeket. Egyik felfogást sem helyeslem
 26 egészen. Ha nagyon sűrűn szerepelnek, egymást nyomják el épúgy, mint a vetés és a fák gyümölcse sem bir a kellő nagyságig kifejlődni, ha nincs elég helyök a növekedésre. A festmény sem érvényesülhet kellő háttér nélkül. Ép azért a művészek is, mikor ugyanegy festménybe több jelenetet foglalnak egybe, bizonyos közöket hagynak, hogy az árnyék ne essék a
 27 közeli alakokra. Ugyanígy tehetjük a beszédet is jól tagozottá. Mert minden befejezett gondolat bizonyos megállást kíván, ép ezért utána mindig új kezdet következik. A miért a lazán fűzött beszéd, a mely nem tagokból, hanem darabkákból van összetoldva, híjával van az egységes szerkezetnek, minthogy részei mint valami gömbölyű és körülfaragott tárgyak össze-
 28 függően megállani nem bírnak. Azonkívül a sok tarka-barka, hogy úgy mondjam, folt, magát a beszéd színezetét is elékteleníti, ha egyébként még oly ragyogó színűek is azok. Mert míg a maga helyén alkalmazott biborszegély emeli a ruha szépségét, addig a többféle mintákkal keresztül-kasul szőtt
 29 ruha bizonyára senkinek sem állana jól. Azért az ilyen sententiák, bár látszatra csillogóvá teszik a beszédet s mintegy kiemelkednek a keretből, mégis a beszéd e fénypontjait egyrészt nem lehet lobogó lánghoz, hanem inkább csak füstoszlopban fel-felvillanó szikrákhoz hasonlítani (úgy hogy fel sem tűnnek ott, a hol az egész előadás fényes köntösben jelenik meg, miként a csillagok is láthatatlanokká válnak a napfényben), másrészt, ha gyakran ismétlődő és kisebbszerű erőlködéseikkel sikerül is egy kicsit felemelkedniök, ezzel

csak annyit érnek el, hogy mint az egyenetlen és hepehupás dombvidék a kimagasló hegyóriásokat megillető bámúlatunkra sem számíthatnak, de a végtelen róna vonzó bájait is elveszítik. Ehhez járul még, hogy annak, a ki csak ilyen mondá- 30 sokra vadász, sokszor jelentéktelen, elkoptatott és ízetlen mondásokat is fel kell használnia, mert ott, a hol csak a nagy számra néznek, nem lehet válogatni. Innen van, hogy sokszor úgy a felosztást, mint a bizonyítást is jeles mondásként szerepeltetik. Csak legalább mindig zárómondatban tennék ezt s némi szellemességgel! ,Megölted feleségedet, holott ma- 31 gad is házasságtörő vagy; még azt sem hagynám a bőrödben, ha csak válólevelet küldtél volna neki'; ez felosztás. ,Akarod tudni, hogy a szerelemital méreg? Ez az ember még élne, ha nem ivott volna belőle'; ez bizonyíték. De nem is úgy áll a dolog, hogy sok jelesmondást használ számos ember, hanem hogy mindenből jelesmondást akarnak csinálni. Néme- 32 lyek részéről ezzel épen ellenkező törekvést látunk. Teljesen kerülnek és irtóznak a szónoki előadás ezen gyönyörűségétől és csak az tetszik nekik, a mi egyszerű, közönséges, a miben nincsen semmi magasabb szárnyalás. Így aztán, mivel mindig attól félnek, hogy leesnek, állandóan fekvé maradnak a földön. De hát olyan nagy bűn az, ha valaki egy jó sententiát mond? Nem használ-e az ügynek, nem nyeri-e meg vele a bírót, nem kedvelteti-e meg magát a szónokot is? ,De ez olyas 33 valami, a mit a régiek nem használtak'. Hová akartok bennünket visszavinni az ókorba? Ha abba a legrégebbi ókorba, Demosthenes is sok olyant mondott, a mit előtte senki. Hogyan dicsérhetné Cicerót az, a kinek az a meggyőződése, hogy egy Catonak vagy a Gracchusoknak nyelvén semmitsem szabad változtatni? De hisz ezek előtt még egyszerűbb előadás- 34 mód volt szokásban. Én részemről a szónoki beszédnek ezen fénypontjait úgy tekintem, mint az ékesszólásnak mindmennyi szemét. De sem azt nem szeretném, ha egész testem

csupa szem volna, úgy hogy a többi tagok elvesztenék rendeltetésöket, másrészt meg, ha választani kellene, jobb szeretném a régi időknek azt a nyers-kemény beszédjét, mint ezt a mai féktelen szabadosságot. De nyitva áll az arany középút, a mint hogy öltözködésünkben és életmódunkban is bizonyos finomabb izlésre tettünk szert, melyet józanul senki sem kifogásolhat. Azért, a mi jóval birunk, igyekezzünk erőnkhez képest fejleszteni. De előbb menteknek kell lennünk a hibáktól, mert máskép, mialatt különbek akarunk lenni a régiéknél, legfeljebb csak mások leszünk, mint ők voltak.

35 Most pedig, a mint előre jeleztem, hogy a legközelebbi fejezetben a tropusok következnek, áttérek ezek tárgyalására. Legkiválóbb íróinknál ‚motus‘ (fordulat) a nevek. Ezeknek szabályait a grammatikusok is tárgyalni szokták. Én azonban, mikor ezek munkaköréről szóltam, mellőztem ezt a részt, mert úgy vélekedtem, hogy a beszéd ékességeiről szóló fejezetet fontosabb és magasabb hivatás számára kell tartogatnom.¹²³

VI. FEJEZET.

A beszédképek.

1 A beszédkép vagy tropus valamely szónak vagy kifejezésnek eredeti jelentésből más jelentésbe átvitt ügyes alkalmazása. Vége-hossza nincs a tudományos vitának, melyet egyfelől a nyelvtudósok egymással, másfelől a philosophusokkal folytatnak arra nézve: hányfélék a tropusok, mekkora a számuk, melyik csoportba tartozik mindegyik tropus. Én részemről e szörszálhasogatást egyszerűen mellőzöm, ebből úgy sem lesz okosabb a szónok, és csak a legszükségesebb és leghasználatosabb fajait akarom tárgyalni; azért megelégszem itt annak előrebocsátásával, hogy a tropusok közül

némelyeket jelentőség, másokat csinosítás czéljából használunk; némelyek saját, mások átvitt értelemben használt szavakban mutatkoznak,¹²⁴ és hogy bizonyos fordulatot nem csupán egyes szavaknak, hanem az értelemnek és szerkezetnek változtatásával is létre lehet hozni. Nézetem szerint u. is 3 tévedésben voltak azok, kik csakis olyan tropusokat ismertek, a melyek valamely szó helyett egy másikat használtak. Azt is tudom, hogy ugyanazon tropusok, a melyeket jelentőség kedvéért használunk, rendszerint csinosítják is a beszédet; de megfordítva nem mindig áll az eset, úgy hogy vannak olyan tropusok, melyek csakis külső hatás keltésére valók.

Kezdjük hát azzal, a melyik leggyakrabban fordul elő s a 4 legeslegszebb, értem a ké p á t v i t e l t. Görögül μεταφορά a neve. Ez nemcsak természetes adománya az embernek, úgy hogy tanulatlan emberek is, a nélkül, hogy rá gondolnának, lépten-nyomon élnek vele, hanem oly kedves és csinos dolog, hogy a mégoly ragyogó beszédből is ki-kicsillog a saját fényével. Mert helyesen alkalmazva sohasem válik elkopottá, 5 sem köznapivá, sem kellemetlenné. A nyelv kifejezésbeli bőségét is gyarapítja azzal, hogy cserébe vagy kölcsön vesz olyant, a mi neki nincs és a mi a legnehezebb, nincs, a mit ennek segítségével megnevezni ne tudnánk. A névszót vagy igét egyik helyről, a hol saját jelentésben áll, átvisszük egy másik helyre, a hol a saját elnevezés vagy egészen hiányzik, vagy az átvitt értelmű kifejezés jobb, mint az eredeti. Ezt 6 vagy szükségből teszszük, vagy mivel az ilyen kifejezés jelentősebb, vagy (mint említettem) azért, mert csinosabb. A hol e czélok egyikét sem szolgálja, ott az átvitt kifejezés nem helyén való. Szükségből nevezi a parasztember a rügyet a szőlővesszőn s z e m nek (minek is nevezhetné másnak?), szükségből beszél s z o m j ú s á g t ó l e p e d ő vetésekről, s i n y l ő d ő gyümölcsről; szükségből mondjuk mi is az emberről, hogy k e m é n y vagy n y e r s. Mert e tulajdonságok jelölésére kü-

7 lön saját elnevezésünk nincsen. Jelentőség kedvéért mondjuk azonban: h a r a g t ó l l á n g o l, v á g y t ó l é g v a g y h i b á b a e s e t t. Mert mindezt saját jelentésben vett szókkal sem lehetne találóbban kifejezni, mit ezen kölcsönvett kifejezésekkel. A beszéd csinosítására valók az ilyenek: a beszéd f é n y p o n t j a, f é n y e s származás, v i h a r o s népgyűlés, a szónok v i l l á m a i, vagy mikor Cicero Milo védelmében azt mondja Clodiusról, hogy ez Milora nézve a dicsőség f o r r á s a, másutt pedig, hogy t e r m ő f ő l d j e é s k ű t f e j e a dicsőségnek (13. fej.). Néha holmi nem épen tetszetősen hangzó dolgokat is simábban lehet vele kifejezni, mint pld.:

Így tesznek, mert elhízáván nagyon, a nemi tájak
Tompúltsága miatt bedugúlnak a renyhe barázdák.

(Verg. Georg. III. 135.)

Egészben véve pedig a képátvitel nem egyéb, mint rövidített hasonlat s ettől csak annyiban különbözik, hogy míg ez utóbbi valami hasonlót állít a megvilágítandó mellé, addig amazt egyenesen a dolog helyett mondjuk. Hasonlat pld. ha azt mondom, hogy valaki úgy viselte magát, mint egy o r o s z l á n; képátvitel, ha egy emberre azt mondom: v a l ó s á g o s o r o s z l á n. Az utóbbit különösen négyféleképen használjuk: először élőlényt teszünk élőlény helyett. mint pld. a kocsisról mondja e vers:

„Ime a kormányos megrántja a mént nagy erővel”,¹²⁵

vagy mikor Livius azt mondja, hogy Cato sokszor me g u g a t t a Scipiot.¹²⁶ Másodszor élettelen dolog áll más ugyan-
10 csak élettelen helyett, mint:

„Szól könnyezve; hajóhada gyepelőit megereszti”;

(Verg. Aen. VI. 1.)

harmadszor élettelen dolog áll élőlény helyett, mint:

„Argivok bástyáját nem a sors, de vas veré le”,¹²⁷

vagy megfordítva:

— — — ül meglepetetten a pásztor
Hallva a nagy zúgást s letekint a szirt tetejéről.¹²⁸

Főkép most következő fajták azok, a melyek egész a fensé- 11
gesig emelkedhetnek a merész s majdnem veszedelmes kép-
átvitel szárnyain; élettelen tárgyaknak bizonyos cselekvést s
érzést tulajdonítunk, mint pld:

— — — magán nem tűr hidat a vad Araxes.
(Verg. Aen. VIII. 728.)

Vagy Ciceronak ez a helye: „Mert ugyan mit akart a pharsa- 12
lusi ütközetben az a te kivont kardod? Kinek mellét kereste
az az éles penge? Mi volt szándéka fegyvereidnek?”¹²⁹ Néha
duplán is használják a költők a szép előadás e fortélyát, mint
pld. Vergilius:

„A hadiszerszámot méreggel fegyverezé fel”;
(Verg. Aen. IX. 773.)

mert „méreggel felfegyverezni” is, valamint a „hadiszerszámot
felfegyverezni” is képes kifejezés. Mindennek még több alfaja 13
is van; így lehet képátvitelt csinálni eszes lényről eszes
lényre, oktalanról oktalanra s e kettőről kölcsönösen egy-
másra s ugyanígy az egésztől és ennek részeiről. De hisz már
nem gyermekeknek tartok előadást, a kik, ha a nemet ismerik,
a fajokat ők magok megállapítani ne tudnák.

Ha kellő mértékkel és a maga helyén alkalmazzuk a kép- 14
átvitelt, emeli az előadás világosságát; de ha nagyon sűrűn
szerepel, homályossá teszi azt s unalommal tölti el az embert;

- ha pedig hosszabban folytatódik, képes beszéd (allegoria) és találós beszéd, rejtvény (ænigma) lesz belőle. Vannak bizonyos alacsonyabb fajai is, mint a fönnebb (VIII. 3. 48.) említett ,sziklaszömölcs‘, sőt némelyek egyenesen undorítók.
- 15 Mert ha Cicero helyesen beszélt is a ,haza söpredékéről‘¹³⁰ a mivel találóan jellemezte azokat a gyalázatos embereket, azért nem tudnám helyeselni egy régi szónoknak e kifejezését: ,Felvágta a haza testén levő fekélyeket‘. Nagyon helyesen mutatja ki Cicero,¹³¹ hogy óvakodnunk kell az illetlen metaphoráktól, mint pld. (az ő saját példáit akarom ugyanis itt felhozni): ,Africanus halálával mintha megféríatlanították volna a köztársaságot‘, vagy: ,Glaucia a tanácsház szemetje‘;
- 16 vigyázni kell továbbá arra is, hogy a metaphora ne járjon túlságos magasan, se pedig, a mi még gyakoribb eset, túlságosan alant; végül ne legyen önmagának ellenmondó. Ezekre nagyon sokszor találhat példát, a ki tudja, hogy mindez hiba. Azonban a mértéken túl terjedő bőség is hiba, főképp, ha egy-
- 17 féle metaphorákról van szó. Vannak nehézkes metaphorák is, melyeknek nagyon távolról vett hasonlóság szolgál alapul, mint pld. ,a fejnek hava‘ (deresedő fej), vagy: ,Juppiter a fagyos Alpokat új hóval telefújta‘.¹³² Abban pedig igen tévednek, kik azt hiszik, hogy a mi a költőknek meg van engedve, bár ezeknek egyrészt főtörekvésök mindenben a gyönyörködtetés, másrészt maga a versmérték is igen sok változtatásra
- 18 kényszeríti őket, ugyanaz prózában is járja. Mert én tárgyalás közben alig beszélhetnék Homerus példájára a n é p e k p á s z t o r á r ó l, azt sem mondhatnám, hogy a m a d a r a k s z á r n y a i k k a l e v e z n e k, bár Vergilius e képet igen esinosan alkalmazta a méhekre és Daedalusra.¹³³ Mert a metaphora vagy legyen hézagpótló, vagy ha más valami helyett áll, legyen többet érő, mint a mit kiszorított.
- 19 Ugyanezt mondhatjuk, talán még jobban, a t á r g y m á s í t á s r ó l (synecdoche). Mert, míg a képátvitelt nagyobb részét

hangulatkeltésre s a dolgok megjelölésére és szemléltetésére találták ki, addig ez arra való, hogy a beszédet változatossá tegye, hogy egyből megértsük a többit, a részből az egészet, a fajból a nemet, az előzményből a következőket, avagy mind-
 ezt megfordítva is. Szabadabban élhet vele a költő, mint a szónok. Mert bár a próza is megtűri a ,szablyát' kard helyett, a ,fedél'-t ház helyett, de már ,hajófar'-t hajó helyett, ,fenyő-
 fát' pecsétes levél helyett bajosan; ¹³⁴ ép így mondhat kard helyett ,vas'-at, de már ló helyett ,néglábú'-t alig. Még legnagyobb szabadság uralkodik prózairóknál a szám felcserélésében. Mert Livius is sokszor mondja: ,A hadban győztes római', mikor azt akarja jelezni, hogy a rómaiak győztek; s megfordítva Cicero egyik levelében Brutushoz: ¹³⁵ ,Felültet-
 tük, úgymond a népet, s elhittettük vele, hogy szónokok vagyunk', holott csak egymagáról beszél. Az ilyen kifejezésmód ²¹
 nem csupán a szónoki beszéd csinósítására való, hanem közönséges beszélgetésben is szokásba jött. Némelyek azt is $\sigma\upsilon\nu\epsilon\chi\delta\omicron\chi\eta$ -nak nevezik, mikor a beszéd szövegébe azt, a mi el van hallgatva, beleértjük; ugyanis egyik szónak értelmét a többiből vesszük ki. ¹³⁶ Ezt mint hibát kihagyásnak (ellipsis) nevezzük.

„Arcades ad portas ruere.” ¹³⁷

(A kapuhoz tódúlnak az arkasok.)

Nézetem szerint ez inkább alakzat, azért majd ott lesz ismét ²²
 róla szó. Némelykor egyik dolgot is megérthetjük a másiktól, mint:

„Látod-e, mint vonják a tinók az ekét haza sorban”,

más szóval, közeledik az est. A szónoknak úgy hiszem, talán nem is járja a jelt a jelzett dolog helyett használni, legfeljebb bizonyításkép. De ez már nem a szónoki előadás elméletéhez tartozik.

- 23 Nem messze áll a tropusok ezen fajától a *μετωνομία* (névmásítás), azaz valamely elnevezés helyett egy másiknak használatát. Lényege abban áll, hogy a szóban forgó dolog helyébe annak okát tesszük; csakhogy a szónokok, mint Cicero mondja,¹³⁸ ezt *ὀπαλλαγή*-nek (névcsere) nevezik.¹³⁹ Ez a találmányt feltalálójáról, a birtokot gazdájáról nevezi el, mikor pld. „viztől megrontott Ceresről” beszél (Verg. Aen. I. 177.) elázott gabona helyett, vagy

,Neptunust befogadja

Tágas ölébe a föld viharoktól óva hajóit’.

Hor. Epist. II. 3. 63—64.)

- 24 Megfordítva már furcsábban hangzanék az ilyen.¹⁴⁰ Egyébként az határoz, mennyire tudja a szónok ezt a tropust ügyesen felhasználni. Mert míg ,Vulcanus’-t tűz helyett egész közönségesen hallhatni, ez már : ,váltakozó Marssal folyt a harc’, csak művelt társalgásban fordul elő, ,coitus’ (párosodás) helyett inkább illik ,Venus’-t mondani: de már bor és kenyér helyett ,Liber’-t és ,Ceres’-t mondani merészebben hangzanék, hogysen a forum hivatalos komolyságával összeegyeztethető volna. Épígy a tartót nevezi meg a bevett szokás a tartalom helyett az ilyen kifejezésekben : ,erkölcsös városok’, ,kiürített serleg’, ,boldog kor’. Ezeknek ellentétével már csak költők mernek megpróbálkozni, mint :

, . . . tőszomszédja is ég már

Ucalegon’;¹⁴¹

- kivéve talán a birtokost a birtok helyett, a mi használatosabb mint pld. ,fölették ezt az embert’ ha azt akarjuk mondani : ,el fogyasztották örökségét’. Ily módon a tropusoknak számtalan faja lehetséges. Ilyen az is, mikor azt mondjuk, hogy ,Hanni-
26 bal Cannæ mellett hatvanezer embert levágott’ vagy Vergilius

versei helyett, Vergilius'-t mondunk; hogy, megjött az eleség', pedig úgy hozták; tettenérték a templomrablást', e helyett: a templomrablót; ért a fegyverekhez', e helyett: a fegyverek kezeléséhez. Az is gyakori úgy költőknél, mint szónokoknál, 27 mikor az okot az okozatban tüntetjük fel. Mert miként a költők mondják:

„Sápadtarczú halál egyaránt kopóg a szegény parasztnál',
(Hor. Od. I. 4. 13.)

vagy

„Ott ül a bús vénség is a sápadozó nyavalyákkal',
(Verg. Aen. VI. 275.)

épúgy a szónok is használ ilyen kifejezéseket: „hirtelen harag', „vidám ifjúság', „tunya henyélés'.

Van valami rokonság a következő tropus és a synecdoche 28 között is. Mert ha valakinek „arczvonásairól' beszélek annak arca helyett, akkor többesszámban mondom azt, a mi csak egy; de ezzel, magától érthető, nem az a czélom, hogy a sok közül egyet gondoljanak, hanem csak mást használok a névszó rendes alakja helyett. Avagy mikor „aranytermet' említek „aranyos' helyett, itt is egy kis eltérést engedek meg magamnak, mert az aranyozás csak része amannak. Mindezt egyenkint elsorolni kicsinyes feladat volna még annak is, a kinek nem az a célja, hogy a szónok számára adjon utasításokat.

A névcsere (antonomasia), mely valaminek rendes neve 29 helyett mást ad, a költőknél mindkét alakjában igen gyakori. Vagy a jelző áll a jelzettnek megnevezése nélkül ennek rendes neve helyett, mint pld. Tydides, Pelides,¹⁴² vagy valakinek vagy valaminek jellemző tulajdonságai, mint:

„ . . . . Istenek atyja s halandóknak fejedelme',
(Verg. Aen. I. 65.)

vagy a személynek jellemző tettei, így :

... fegyvereit, miket itt hagyta házámban felakasztva
A gonosz. Verg. Aen. IV. 495.—496.)

30 Szónokok, ha nem is gyakran, de néha-néha mégis használják e tropust. Mert bár Tydides-t és Pelidest nem szoktak mondani, de annál többször az ilyen neveket : ,az elvetemült', ,az apagyilkos'; ¹⁴³ Scipio helyett is egész bátran mondják : ,Carthago és Numantia felforgatója', avagy Cicero helyett : ,a római ékesszólás fejedelme'. Ez utóbbi legalább maga is élt e kifejezésbeli szabadsággal : ,Nem sok hibád van már, úgymond ama nagy hősnék öreg tanítómestere'.¹⁴⁴ Egyik név sincs kitéve, mégis mindkettőt tudjuk.

31 Az *ὀνοματοποιία*, azaz új szóképzése, a miben a görögök kiválóan szerencsések, nekünk alig áll módunkban. Pedig igen sok szó van, a melyet még azok, a kik nyelvünk első megalkotói voltak, csináltak olyképen, hogy a szónak hangjával utánozták az illető dolog által keltett benyomást. Így keletkeztek e szavak : ,bógés', ,sziszegés', ,mormogás'. Mi pedig, mintha nyelvünk már tökéletesen kész volna, magunk nem merünk semmi újat sem alkotni, habár napról-napra sok régi képzésű szó kivesz.¹⁴⁵ Még az úgynevezett képzett szókat (*πεποιημένα*) sem igen engedjük meg magunknak. Pedig ezeket használatos szókból szokták valamiféle módon alkotni. Pld. ,Sullaturit', ,proscripturit'; ¹⁴⁶ vagy pld. ,felborostyánózott' (laureati) e helyett ,borostyánnal övezett ajtók' (lauro coronati) szintoly merészebb fajta szóképzés. De az efféle már mégis szerencsésen gyökeret vert, de kevésbé sikerült pld. ,vio', ,eo' helyett.¹⁴⁷ A görögben még az ilyen rosszul hangzó s erőszakolt összetételeket is, mint *ὀπισθενακόλουθος* (hátról követő, kísérő, csatlós) megengedhetőknek tartjuk, míg viszont a ,septemtriones'¹⁴⁸ szót úgy látszik, mintha csak nagy kegyesen túrnók meg.

Annál jobban rászorúlunk a *κατάχρησις*-re, melyet joggal ³⁴ nevezünk abusionak (rácsavarás'-nak), mikor a saját elnevezéssel nem bíró dolgokra ráadjuk azt a nevet, a mely legközelebb esik hozzájuk, mint:

„Fából órjás nagy lovat építnek szüzi Pallas
Égi művész-tudománya szerint“, (Verg. Aen. II. 15. 16.)

nemkülönben tragédiaíróknál is: „És majd az orozslán szülni fog“; pedig hímorozslán. Száz meg száz példa van erre, így: ³⁵ „acetabulum“-nak mondják az edényt, akármi van is benne és pyxisnek, bármily anyagból készült is, ¹⁴⁹ „parricidá“-nak (apagyilkos) azt is, a ki anyját vagy fitestvérét ölte meg. A tropusnak ezen faját egészben meg kell különböztetni a metaphoratál. Rácsavarás ott van, a hol a saját elnevezés hiányzik, képátvitel pedig ott, a hol más elnevezés is van. Mert a költők olyasmit is jobb szeretnek valamely közeleső dologról rácsavarással elnevezni, a minek saját neve is van; ez prózában csak ritkán fordul elő. Sokan azt is rácsavarásnak ³⁶ tartják, ha valaki „vakmerőség“ helyett „bátorság“-ot vagy „tékozló fényűzés“ helyett „gavallérság“-ot mond. Én részemről más véleményen vagyok, mert ezen utóbbi esetekben nem szót teszünk a másik szó helyébe, hanem fogalmat fogalom helyébe. Mert hiszen nincs olyan ember, a ki a tékozló fényűzést egynek venné a gavallérsággal, hanem ugyanazt egyik tékozló fényűzésnek, a másik gavallérságnak nevezi, jóllehet mind-egyik tudja, hogy ez két különböző fogalom.

Az átvitt értelmű szólásmódok közül hátra van még a ³⁷ *μετάληψις*, azaz szóátvitel, mely mintegy átmenetül szolgál egyik tropusról a másikra. A szóknak ez a nagyon is különös, a saját jelentéstől messzire elkalandozó használata a görögben mégis még gyakrabban előfordúl. Ők pld. Chiron helyett egyszerűen Centaurust, a szirtes szigetek helyett *νησοι θαλι-* t mondanak. ¹⁵⁰ Tőlünk azonban jó néven vennék-e, ha Verrest

,sertés'-nek, Læliust pedig egyszerüen, a böles'-nek neveznök?
 38 Mert a szóátvitel természetében rejlik, hogy az átvitel tagjai
 között valami középső fokozat legyen, bár ennek magának
 nincs semmi fontossága, hanem csupán átmenetül szolgál a
 másokra. Különben ez az egész tropus csak azért van, hogy
 elmondhassuk, hogy van, nem pedig mintha bárhol is szük-
 ség volna rája. Legismertebb példája: *c a n o, c a n t o, d i c o*;
 39 ebből *c a n o, d i c o*, a középső tag a *c a n t o*.¹⁵¹ Egyébként
 nem érdemes ennél hosszasabban időzni, mert ennek a tro-
 pusnak semmi különösebb használatát nem látom, kivéve,
 hogy, mint említettem, átmenetül szolgál másokhoz.

A többi aztán már nem jelentőség kedvéért, hanem csu-
 pán a beszéd csinosítására, nem pedig hatásának emelésére
 40 nyer alkalmazást. Így csinosítja pld. a beszédet az *ἐπίθετον*,
 melyet helyesen nevezünk j e l z ő -nek, sokan *s e q u e n s*-nek
 (velejáró) mondják. A költők gyakrabban is meg szabadabban
 is élnek vele. Ők megelégesznek azzal, ha a jelző megfelel
 a szónak, a melyhez odateszik, azért náluk nem ütközünk meg
 az ilyen kifejezéseken, mint: ,fehér fogak', ,folyadékbór';¹⁵²
 szónoknál, hacsak nincs valami célja, felesleges az epitheton.
 Célja pedig akkor van, ha nélküle a kifejezés veszít erejéből.
 41 ilyen pld. ,Oh mi utálatos gaztett, mi rút aljas szenvedély!'.
 Az előadás tárgyát pedig főképen a metaphora ékesíti, mint
 ,Féktelen szenvedély' vagy ,örült építkezések'.¹⁵³ Másféle jel-
 zőket is fűzhetünk a szókhöz, úgy hogy tropus származik be-
 löle, mint pld. Vergiliusnál: ,undok nyomor', vagy ,búsko-
 mor öregség'. (Aen. VI. 276. és 275.) Mindazonáltal úgy
 vagyunk a kifejezésnek ezen ékességével, hogy jelzők nélkül
 csupasz és mintegy dísztelen a beszéd, de viszont a sok jelző
 42 meg nehézkessé teszi azt. Hosszadalmas lesz a beszéd és
 akadályokkal teljes, úgy hogy (tárgyalásokon) azt a hatást
 teszi az emberre, mint a hadsereg, melyben ugyanannyi a

szolgaszemélyzet, mint a legénység, így kétszeres létszám mellett azért nem kétszereződik meg harczi képessége. Egyébként néha a jelző nem csupán egy, hanem több szóból is állhat, mint:

„Anchises, te Venustól mennyei nászra emelt hős’.

(Verg. Aen. III. 475.)

Bár egy szóhoz ilyen módon adni másik két szót jelzőnek 43 még versben sem egészen járja.¹⁵⁴ Sokan meg egyáltalában nem is látnak itt tropust, mert nincs semmi fordulat.¹⁵⁵ De szükségképen mindig tropus lesz ugyanaz a jelző, ha tulajdonnevétől elválasztva is önálló jelentése van és „névcsere“-t alkot. Mert ha azt mondjuk: „Numantia és Carthago felforgatója“, ez antonomasia; ha azt is kiteszem, „Scipio“, akkor értelmező jelző. Tehát a jelző főnevével egybekötve nem lehet tropus.

Az ἀλληγορία-nak (képbeszéd; a latinban e szót „inver- 44 sio“-val adják vissza) vagy más az értelme, mint a mit a szavak jelentenek, vagy néha épen az ellenkezője. Az előbbi faja többnyire valamely megkezdett hasonlatnak folytatása, mint pld.:

„Újból visszaragad tégedet, óh hajó,

Tenger sodra; vigyázz és helyeden maradj

Révben!”

(Hor. Od. I. 14.)

és így tovább az az egész költeménye Horatiusnak, mikor haza helyett hajóról, polgárháború helyett hullámokról s viharokról, béke és egyetértés helyett révről beszél. Ilyen Lucretius- 45 nak ez a helye is:

„Muzsák berkiben útvesztőkön szerte bolyongok’,

(Lucr. De nat. IV. 1.)

vagy Vergiliusnál:

Úgyis végtelenül nagy utat tettünk meg a síkon,
Jó lesz már, ha kifogjuk a gőzölgő paripákat.

(Verg. Georg. II. 541.)

46 Ellenben képátvitel nélkül beszél ez a hely a Bucolicában:

Úgy hallám legalább, hogy odáig a merre a halmok
Kezdenek tűnni s szelid lejtőben a síkra leszállni,
A patakig, hol a tört koronájú bükk mered égnek:
A ti Menalkástok menté meg verseivel mind'.

47 Itt ugyanis a szereplő személy nevén kívül minden egyéb a saját nevén van megnevezve, csakhogy nem Menalcast, a pásztort, hanem Vergiliust kell érteni. Az ilyen allegoriát a szónoki beszéd gyakran használja, de mint teljeset csak ritkán. Többnyire nyílt kifejezésekkel van átszőve. Egészen végig vitt allegoria van Cicerónál: „Azon csodálkozom s azt veszem zokon, hogy van ember a világon, a ki embertársának annyira romlására tör, hogy kész a hajót is megfűrni, a melyen ő

48 maga utazik”.¹⁵⁶ Leggyakrabban fordul elő ez a vegyes alakja: „Egyéb viharokról és zivatarokról úgy gondolkoztam, hogy ezeket Milónak mindig csak ama népgyűlések hullámai között kell kiállania”. (Pro Milone 2.) Ha nem teszi hozzá e szavakat: „csak a népgyűlések hullámai között”, akkor végig allegoria volna; így azonban már át van szőve a valósággal. Az allegoriának ezen faja szépséget nyer az átvitt értelemben,

49 világosságot a saját értelemben vett szavaktól. De a beszédnek legékesebb formája az, melyben a szépségnek három faja egyesül, t. i. a hasonlat, allegoria és metaphora: „Mit gondoltok, van-e tengerszoros vagy csatorna,¹⁵⁷ melyben oly erős mozgása, oly nagy és változatos hánykolódása, ingadozása, hullámzása volna tenger vizének, mint a mekkora kavarodást és forrongást mutat egy népgyűlésnek képe? Közben egy napi

szünet vagy egyetlen közbeeső éjszaka gyakran mindent összezavar s néha valamely jelentéktelen szálló hírecske teljesen átalakítja a közvéleményt'. (Cic. Pro Murena 17.) Arra is különösen ügyelni kell, hogy ha valamilyen metaphorával elkedtük, ugyanazzal fejezzük is be. Pedig sokan vannak, kik a vihartól vett hasonlattal kezdik s a végén már tűzvészről, vagy összeomlásról beszélnek. Ez igen csunya következetlenség. Különben az allegoriát közönséges tehetségű emberek, 51 sőt igen gyakran köznapi beszédben is használják. Mert a perbeszésekben már szinte elcsépelet ilyenféle kifejezések: 'Neki menni valakinek', 'Torkára tenni a kést', 'Éret vágni valakin', mind ide tartoznak és senkisémet ütközik meg rajtuk.¹⁵⁸ Hiszen, a mi új és változatos, a beszédet kellemessé teszi s a mi meglepő, jobban gyönyörködteti az embert. Ép azért mi már túl is léptünk e tekintetben a mértéken s épen a szép előadás túlságos hajhászásával már előre tönkretettük azt. Az allegoria példákban is szerepelhet, de csak úgy, ha 52 nem bocsájtjuk előre, miért hozzuk fel azokat. Mert a mint azt mondhatjuk: 'Dionysius Corinthusban van',¹⁵⁹ s e példát a görög szónokok egytől-egyig használják: ugyanígy számtalan hasonló példát is lehetne alkalmazni. A homályos értelmű allegoriát talánynak (*æ n i g m a*) nevezik. Véleményem szerint bizony ez fogyatkozása a beszédnek, ha elfogadjuk, hogy a világosság erénye annak. Mindamellett nemesak költők használják, mint:

„Mondd meg, hol van a hely, s tisztellek, mint nagy Apollót,
A hol az égbolt csak három kicsi rőfnyire terjed?”¹⁶⁰

(Verg. Ecl. III. 104—105.)

hanem néha szónokok is, mint Cælius, mikor 'garasos Clytæm- 53
nestrát' említ, 'a ki lakomákon szemtelen bujavágytól lángol,
férje hálószobájában pedig rátartós'.¹⁶¹ Még most is meg-
tudjuk fejteni e talányokat, akkor pedig, mikor keletkeztek,

még ismertebbek voltak; mindamellett mégis talányok s ha valaki meg nem fejtí, nem érti meg az ember.

- 54 Az allegoriának az a faja, mely annak, a mit mond, ellenkezőjét érteti, az *ironia*; rendesen *illusio*-nak (gúny) nevezik. Az ironiát vagy az előadás hangjából, vagy az egyén vagy a tárgy természetéből lehet kiérezni; mert ha ezek közül valamelyik nem vág a szavak értelméhez, bizonyos, hogy
- 55 a beszéd valami mást akar kifejezni. Egyébként a legtöbb tropusnak lényege azon fordul meg, hogy kiről vagy miről mondunk valamit, mert az, a mit mondunk, máskülönben való igaz. Lehet pedig valakit úgy színlelt dicséret alakjában leszólni, mint színlelt gáncsolással dicsérni, így: „Mert C. Verres, a városi *prætor*, ez a feddhetetlen és lelkiismeretes ember, utólagos kisorsoltatását nem vette volna be ama jegyzőkönyvbe”. (Cic. *Pro Cluent.* 33.) Vagy megfordítva: „Csak úgy mutattuk, mintha szónokok volnánk s felültettük a népet”.¹⁶²
- 56 Néha mosolyogva mondjuk ép ellenkezőjét annak, a mit tulajdonképen mondani akarunk, mint pld. a következő hely Clodiusról: „Hidd el nekem, a te feddhetetlen jellemed volt az, a mi bebizonyította ártatlanságodat, a te becsületességed, a mi a veszedelemből megmentett, a te szeplőtelen multad, a
- 57 mi idáig megtartott”.¹⁶³ Ezenkívül akkor is szoktuk az allegoriát használni, mikor kemény dolgokat enyhébb szavakkal akarunk előadni, vagy egyet-mást a jóízlés kedvéért annak épen ellentétével megjelölni. Ide számítjuk a következőket is. Ha valaki görög neveiket nem ismerné, ime tudja meg: a *σαρκασμὸς* (maró gúny), *ἀστεϊσμὸς* (urbanitas, városi finomság beszédben, modorban), *ἀντιφρασις*,¹⁶⁴ *παροιμία* (közmondás).
- 58 Vannak, kik ezeket nem az allegoria fajainak, hanem külön tropusoknak veszik és pedig azon éles megkülönböztetés alapján, hogy amabban mindig van bizonyos fokú homályosság, a trpusokból pedig mindig világosan kitünik, mit akarunk mondani. Idejárul még az a körülmény is, hogy a nemnek,

ha fajokra osztjuk fel, semmi különös sajátága sem marad, mint a fajoknak pld. a fánál a fenyűfának, olajfának, cziprusfának. A fának magában véve semmi különös tulajdonsága sincs; ¹⁶⁵ az allegoriának pedig van valami külön tulajdonsága. Ez pedig lehetetlen volna, ha maga az allegoria nem faji fogalom volna. De arra nézve, a ki alkalmazni akarja az allegoriát, ⁵⁹ ez nem lényeges. Ide sorozzák még a *μωκτηρισμός*-t is, a mi nem egyéb, mint leplezett, de azért kiérezhető gúny. ¹⁶⁶

Mikor pedig azt, a mit egy vagy legfeljebb egy-két szóval ki lehetne fejezni, több szóval hosszasan mondjuk el, *περιφρασις*-nak nevezik, azaz bizonyos kerülő útnak a kifejezésben, s erre néha szükség is van, így pld. valahányszor valami rútdolgot kell leplezni, mint mikor Sallustius azt mondja: „Természeti szükség végett”. ¹⁶⁷ Némelykor csak ⁶⁰ ékességül akar szolgálni s mint ilyen a költőknél igen gyakori, pld.:

Akkor volt, mikor ép' első álomba merülnek
S édesen élvezik égi ajándékként a halandók.

(Verg. Aen. II. 268. s köv. vv.)

Szónokoknál sem ritka, de mindig szűkebb korlátok között ⁶¹ marad. Mindaz ugyanis, a mit rövidebben is elő lehetne adni, de csinosítás kedvéért terjedelmesebben mutatjuk be, *περιφρασις* számba jön, melynek a latinban *circumlocutio* nevet adtak; de ez nem épen találó elnevezés a beszéd ejes tulajdonságának jelölésére. Addig míg a beszéd csinosítására szolgál, *periphrasis*-nak mondjuk, mikor pedig már túlzásba esik, *περισσολογία* (felesleges szószaporítás) a neve. Mert mindaz, a mi nem használ, csak akadály.

Méltán sorozzuk a beszéd szépségei közé a *hyperba-62* *ton*-t (szóelhányás) is, azaz a közönséges szórendtől való eltérést, mert ezt sokszor a helyes szófűzés és a tetszetősség szempontja kívánja. A beszédet ugyanis sokszor darabossá,

merevvé, lazává és hézagossá teszi a szigorúság, melylyel a szavakat a megszokott sorrendbe kényszerítjük bele, úgy hogy, a mint megszületnek a gondolatban, mindjárt a közvetlen megelőzőhöz csatoljuk, ha nem is lehet azzal belső össze-
 63 függésbe hozni. Tehát egyiket későbbre kell hagyni, a másikat előbb felhasználni, egyszóval mindegyiket oda tenni, a hová való épügy, mint a faragatlan köveket, ha belőlük falat akarunk rakni. Mert nem lehet azokat sem aképen faragni és csiszolni, hogy szorosan egymáshoz illesztve annál jobban kössenek, hanem úgy kell felhasználni, a mint vannak s a
 64 helyét kell mindegyiknek kikeresni. Semmivel sem lehet a beszédet oly dallamossá tenni, mint a szavak sorrendjének ügyes változtatásával; s annak is, hogy Plato írotábláján azt a négy szót, melyek műveinek legszebbikéből örökítenek meg egy mondatot, hogy t. i. lesétált a Piræushoz, igen sokféle változatban találták leírva, mi más oka lehet, mint az, hogy ritmus dolgában is a legtökéletesebbet próbálta alkotni.¹⁶⁸
 65 Ha azonban csupán két szó szerepel, akkor ἀναστροφή, azaz mintegy megfordítás a neve, melynek közönséges példái: m e c u m, s e c u m; szónokoknál, történetíróknál: q u i b u s d e r e b u s. Mikor azonban a beszéd széphangzása kedvéért valamely szót messzebb hátra vetünk, az már szoros értelemben vett hyperbaton, mint pld. ,Animadverti, iudices, omnem accusatoris orationem in duas divisam esse partes'.¹⁶⁹ Mert egész szabályosan így kellett volna mondani: ,in duas partes divisam esse', de ez laposan hangzanék és egy cseppet se
 66 volna szép. Igaz, hogy költők még egyes szók elmetszésével is csinálnak hyperbatont, mint pld. :

,Hyperboreo septem subiecta trioni'.¹⁷⁰

a mi prózában meg nem engedhető. De épen ezért lehet a hyperbatonnak ezen alakját tropusnak mondani, mert kettő-
 67 nek összetételéből kapjuk meg a teljes értelmet. Egyébként,

mikor a hely értelmén semmi változás sem esik, csupán a szerkezet változik, sokaknak véleménye szerint inkább szóalakzattal van dolgunk. Hogy a messzire terjedő és zavaros szóelhányásból az előadásnak micsoda fogyatkozásai származnak, a maga helyén elmondottuk. (VIII. 2. 15.)

Utoljára hagytam a *hyperbole*-t (túlzás), mint az előadás csinósításának merészebb alakját. Nem más ez, mint a valóságnak tisztos határok között való megtoldása. Hatása két ellenkező irányban egyaránt érvényesülhet, mint nagyítás és kicsinyítés. Többféle módja van. Vagy többet mondunk, 68 mint a mi történt, így pld. „A mint a saját ölébe okádott, ez is, meg a hivatalos emelvény is egészen tele lett ételmaradékokkal”; ¹⁷¹ vagy:

, ... a kettős szirt
Felnyúlik az égbe“ (Verg. Aen. I. 162.)

vagy hasonlattal nagyítunk, pld.:

, ... azt hinnéd, hogy a Cycladok elszabadúlva
Uszkálnak fel-alá; (Verg. Aen. VIII. 691.)

vagy két dolog egybevetésével, mint:

, ... villám szárnyainál sebesebb“;
(Verg. Aen. V. 319.)

vagy holmi jelképek által, mint:

„Át ha repülne vetés tetején, nem is érne le lába,
S gyenge kalászközből nem törne le még csak egyet sem“;
(T. i. Camilla. Verg. Aen. VII. 808.)

vagy képátvitellel, mint a legutóbbi példában „repülne“. Néha 70 a hyperbole erejét azzal fokozzuk, hogy egy másikat fűzünk hozzá, mint mikor Cicero Antonius ellen e szavakra fakad: „Van-e olyan falánk Charybdis? Mit mondok, Charybdis? Hiszen ha ez létezett, csupán egyetlen szörnyeteg volt: maga

az óceán, biz' Isten, alig bírt volna annyi mindent, oly messze elszórtan, oly távoli helyeken levő dolgokat oly gyorsan elnyelni'.¹⁷² A hyperbole-nak, úgy vélem, különös példája az, melyet a lírai költők fejedelmének, Pindarusnak ὕμνοι című gyűjteményében találtam. Azt mondja ugyanis, hogy Hercules a Meropsokat, a hagyomány szerint Cos szigetének lakóit, nem úgy támadta meg, mint a tűz, nem mint a szélvész, vagy mint a tenger, hanem miként a villám. Az előbbi mind gyengébb volt nála, csak e legutóbbi fogható hozzá. Ezt utánozza Cicero Verres ellen e helyen: 'Élt Siciliában hosszú idő után nem talán egy második Dionysius, sem egy Phalaris (mert valamikor sok kegyetlen zsarnokot adott a világnak ez a sziget), hanem valami új szörnyeteg ama régi embertelen fajzat után, mely állítólag ugyanezen vidéken ütötte fel tanyáját. Mert azt hiszem a Charybdis és Scylla nem volt oly veszedelmes a hajókra nézve, mint ez utóbbi ugyanazon tengerszorosra nézve.'¹⁷³ A kicsinyítésnek is nem kevésebb faja van, így pld.:

, ... Csontja zörög valamennyinek'.¹⁷⁴

Vagy a mit Cicero mond egyik tréfás iratkájában:

'Vetto szerint fundus (birtok), mit könnyen szelhet a funda (parittyá): Ámde csak úgy, ha ki nem pottyán a funda lyukán'.

Azonban itt is bizonyos mértéket kell tartani. Mert bár minden hyperbole meghaladja a hihetőség határát, de mégse lépjen túl a mértéken, mert ez a legveszedelmesebb út a καλοζηλία felé.¹⁷⁵ Nem akarom az ebből eredő számtalan félszogséget felsorolni, mivel úgyis mindenki ismeri és látja azokat. Figyelmeztetésül legyen elég annyi, hogy a hyperbole hazudik ugyan, de nem úgy, hogy valakit rá akarna szedni föllentésével. Annál inkább vigyázni kell, mely határig szabad nagyítani valamit, a mit úgysem hisznek el nekünk. Igen

sokszor annyira megy e dolog, hogy nevetést keltünk vele. Ha ez szándékos volt részünkről, szellemes ötletnek fogják mondani, ellenkező esetben ostobaságnak. Hyperbolét használ 75 a köznép is, tanúlatlanok, sőt parasztok közt is járja, a meny-nyiben tudniillik minden embernek természetében van a dolgokat nagyítva vagy kicsinyítve előadni; senki sem éri be a puszta valósággal. De megbocsájtjuk ezt, mert nem bizonyítani akarunk vele. A hyperbole akkor lesz igazi szépsége az 76 előadásnak, mikor a szóban forgó tárgy már magában is meghaladja a rendes mértéket. Meg van ilyenkor engedve a nagyítás, mert a tényleges valóságot úgy sem bírjuk utólélni s mindig szebb, ha a beszéd kelleténél kissé magasabbra szárnyal, mintha alul marad a célon. De erről legyen elég, a mit mondtam. E tárgyat már kimerítőbben fejtegettem azon művemben, mely a szónoklat hanyatlásának okairól szólt.¹⁷⁶

JEGYZETEK A VIII. KÖNYVHÖZ.

¹ L. VII. 3. 16.

² Cic. Orator XIV. 44.

³ Rendesen háromféle stílust (genus dicendi) különböztettek meg a régiak, ú. m. föllengzős és dagályos ázsiait (genus Asiaticum, Asiáni), a sovány és puritán attikait (genus Atticum) és a kettő között álló mérsékelt rhodusit (genus Rhodium), melyet később Cicero is elfogadott.

⁴ A latinban *vulsus* eredetileg azt jelenti, a ki testét szörte-leníti, a mi elpuhultságnak jele szokott lenni.

⁵ Ilyen tartalmú görög verset nem ismerünk.

⁶ A hasonlatosság a feslett életű nők áttetsző és czifra ruhája s némely szónoknak a tartalom silányságát leplező föllengzős stílusa között van.

⁷ Cic. De oratore I. 3.

⁸ Theophrastus (tulajdonképen Tyrtamos volt a neve) peripatetikus bölcselelő volt Lesbos szigetéről. Eleinte Plato, majd Aristoteles tanítványa. Meghalt 287-ben Kr. e. 85 éves korában. Legismertebb műve az *ἡθικὰ χαρακτῆρες* (jellemrajzok) 30 fejezetben. Egyéb fennmaradt művei természettudományi tárgyúak. Őt tartják különben a botanika atyjának.

⁹ *Patavinitas*-nak nevezi Asinius Pollio, mint már I. 5. 56 is említette Quintilianus. E szó mintájára csinálta és használta Cicero az *Appietas*-t hízelgésből *Appiusra* és a *Lentulitas*-t tréfából *Lentulusra*.

¹⁰ Az eredeti szöveg értelme nem világos: „... infra dignitatem rerum aut ordinis”. Az „ordo” nincs közelebbről meghatározva. Bizonyos, hogy a „rerum”-tól különböző valami akar lenni, azért személyekre kell gondolnunk s hozzá kiegészíteni „iudicum” vagy „oratoris” tehát vagy a bírakra vagy a szónokra vonatkozik. Azért fordítottam oly kifejezéssel, mely mindkettőt magába foglalja.

¹¹ A latinban közönségesen „*salsamenta*” volt a neve a beszózat

tengeri halaknak, ő pedig elegánsan így mondotta: ‚durati muria piscēs‘. Hogy ki volt e kényes izlésű szónok, nem tudjuk.

¹² Verg. Aen. IV. 419. Az akyrologia, azaz valamely szónak nem saját jelentésben való használata itt a ‚sperare‘ igében nyilvánul, mert remélni rendesen valami jót, kellemeset szoktunk, itt pedig a költő a fájdalomról mondatja Didóval, hogy remélte; természetesen a remegő sejtés vegyes érzelmeit értve alatta.

¹³ Nagyon homályos szavak, főkép, mikor a szöveg sem biztos. Némelyek így olvassák: ‚decernere, verba ceciderunt‘, s ekkor két külön ‚improprium‘ volna: az egyik ‚decerno‘ ige, melynek eredeti jelentése: ‚elválaszt‘, nem saját vagy átvitt jelentése: ‚harczol, harczczal eldönt‘ (acie decerno); a másik: ‚verba ceciderunt‘. Ennek értelme sem világos. ‚Cado‘ eredeti jelentése: ‚esem‘ és pedig a physika törvénye szerint csakis felsőbb helyről le, ezt aztán átvitt értelemben erkölcsi esésről, megsemmisülésről is lehet mondani. ‚Verba cadunt‘ Cicerónál azt jelenti, mikor a szónok félelmében nem találja meg a szót, mely mintegy kiesett az eszéből. Horatius clavult s újra használatba jött szókról mondja: ‚Multa renascentur, quæ iam cecidere‘ (t. i. vocabula) Epist. ad Pisones 70. v. Az itteni kifejezést szóról-szóra, de más értelemben magyarban is használjuk: Szó esett erről vagy arról. Másik olvasás szerint, mely a mi szövegünk is, így szól e hely: ‚De cruce verba ceciderunt‘. Hogy miféle kedvelt szólásmód volt ez s mi volt az értelme, bajos volna megmondani.

¹⁴ A κατὰχρησις (abusio) tehát valamely szónak eredeti saját jelentésével nem egyező használata, mint pld. iaculari, eredetileg annyit tesz, mint iaculum-ot, hajító dárdát vetni, később azonban mindenféle hajítás kifejezésére használták, így iaculari ignes, sili-cem, lucem, umbram, verba, sententiam, in aliquem probris stb. A magyarban is gyakran használunk valamely szót eredeti, elhomályosult jelentésétől eltérő jelentésben.

¹⁵ ‚Solea‘ eredetileg talpat, bocskort jelent s átvitt értelemben a hasonlatosság miatt egy lapos, félszegűszo halfajt; épiy ‚turdus‘ eredetileg rigót, aztán egy halfajt is.

¹⁶ A ‚nænia‘ költőknél általában éneket, dalt jelent; aztán varázsló éneket vagy igét, utczai gyermekéneket, altató vagy bölcsődalt, sőt személyesítve a gyász istennőjét is, de a nænia hallatára mégis mindenki először temetési énekre, gyászdalra gondol. Ép így vagyunk az ‚augurale‘-val is; ez is jelenthet auguri jelvényt (insigne augurale = lituus, görbe bot), de első sorban a fővezér sátra mellett

jóslások figyelésére való emelkedett helyet s innen az egész sátrat is értjük.

¹⁷ Suetonius: Julius Cæsar 53. fej.: ‚Verbum M. Catonis est: Unum ex omnibus Cæsarem ad evertendam rempublicam sobrium accessisse‘.

¹⁸ Verg. Ecl. VI. 5.: ‚deductum carmen‘; a kép a fonásról van véve, mikor a szálat nagyon vékonyra fonják, úgy hogy a silány, gyenge, nem tartós fonálról a képet a költő a silány versre viszi át.

¹⁹ Horatius Carm. I. 12. 1.: ‚Quem virum aut heroa lyra vel acri tibia sumis celebrare Clio‘; Carm. II. 12. 2.: ‚Nec dirum Hannibalem‘; III. 6. 36.: ‚Antiochum Hannibalemque dirum‘; IV. 4. 42.: ‚Dirus per urbes afer (Hannibal) ut Italas‘.

²⁰ Verg. Georg. I. 295.; Aen. XI. 681. Tulajdonképen ‚fehér fogak‘. de itt ‚albus‘ nem egyszerű, hanem festői jelző, a mint a farkas fejé kitátott szájában vicsorgó fogakkal egyik hősnek fejdíszül szolgál. Ép így Plautus Epidicus-ában is (III. 3. 48.): ‚dentibus albis deridere‘, a mi nem a fogak színére, hanem a tátott szájjal való erős, vigyorgó nevetésre szól.

²¹ E régi írásokra nézve lásd Cic. De oratore II. 12., Horatius Epist. II. 1. 23.—26. és 86—87., úgyszintén Quintilianus I. 6. 40.

²² Lásd Horatiusnál Sat. I. 5. 77.: ‚Incipit ex illo montes Appulia notos Ostentare mihi, quos torret Atabulus‘; az úgynevezett szirokko. Seneca is említi Quæst. Nat. V. 17.: ‚Atabulus Appulian infestat, Calabriam Iapyx, Athenas Sciron, Pamphyliam Catægis, Galliam Circius.‘

²³ Tulajdonképen zsákos hajó, vagyis a mely zsákokban szállít gabonát.

²⁴ T. i. Cosa, etruriai városból való.

²⁵ T. i. e helyett: Saxa, quæ mediis in fluctibus Itali aras vocant.

²⁶ L. VII. 9. 10., a hol Lachetem van Chremetem helyett.

²⁷ Valószínűleg azon elveszett levélben, melyről II. 5. 20. szólnunk, s a melyet X. 1. 39. is említ szerzőnk.

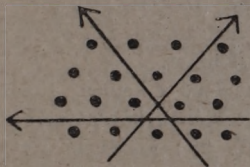
²⁸ Σχοτίζω igéből = homályosítsd!

²⁹ V. ö. alább V. 23.

³⁰ Valóban remek példái az érthetlenségnek! Kár volna a szöveget javítgatni, hiszen, ha egészen világos volna e helyek értelme, akkor nem adta volna azokat Qu. az ἀδιανόητον példái gyanánt.

³¹ Cicerónak Brutushoz írt leveleire nézve lásd II. 20. 10.!

³² A ‚quincunx‘ eredetileg öt uncia (quinque uncia s jelölte az as-nak $\frac{5}{12}$ -ed részét vagy mint űrmérték (öt cyathus) is szerepelt vagy mint olyan pénzdarab, melynek egyik oldalán öt pont volt ilyen alakban: ∴∴ Ilyen sorban szokták ültetni a fákat is s ezen rendszer a hadtudományban is szerepel a csatasorok felállításánál. Az így ültetett fasorok minden irányban egyenesek:

L. Verg. Georg. II. 284. Cic. De senectute 17. Xenophon Oecon. IV. 20.

³³ Közönségesebb polgári perek tárgyai az itt említettek, így certa credita (t. i. pecunia vagy summa) kölcsönadósság; a stillicidium a két szomszéd ház közös csepegője (eszterha-alja), mely, úgy látszik, igen sokszor volt perlekedés tárgya; a redhibitio műkifejezés az aedilis edictumából, ha pld. valaki rabszolgát adott el nekünk testi hibával vagy belső bajjal s követeljük, hogy a rabszolgát vegye vissza s a pénzt adja vissza.

³⁴ Ismeretlen költő verse: ‚Prætextam in cista mures rosere Camilli‘.

³⁵ Verg. Georg. I. 181.: ‚Sæpe exiguus mus‘.

³⁶ Hor. Epist. II. 3. 139.: ‚Nascetur ridiculus mus‘.

³⁷ L. Calpurnius Piso Cæsoninus, előkelő családnak befolyásos tagja, egyébként kapzsi ember. Leányát, Calpurniát, Cæsar vette nőül, a ki által 58-ban consul lett. Cicero kemény ellenfele volt s nem épen hízelgően nyilatkozik róla (in Pisonem 36.). Az itt említett hely nincs meg a beszéd fenmaradt töredékében.

³⁸ Cic. Pro Cælio, 15. fej.

³⁹ Cic. Pro Murena 11. fej. Közmondássá vált szólásmód azokról, kik a legszemesebb embert is megcsalják.

⁴⁰ Ez ntöbbi szólás a Varenus mellett mondott beszéd töredékeiből való. C. Erucius plebeius családból származott s Kr. e. 80-ban mint vádló szerepelt Sextus Roscius Amerinus ellen. Az ‚Antoniaster,

tréfás képzésű szó (mint a magyarban „Széchenyieskedők”) s azt jelenti, hogy Erucius utánozni akarta Antoniust, de nem sikerült.

⁴¹ „Olli” régies alak illi helyett, „quianam” cur helyett; mindkettőt Vergiliusnál találjuk, a kit Quintilianus I. 7. 18. „amantissimus vetustatis”-nak nevez. A „quianam” igazában csak egy helyen (X. 6.) fordul elő, mert a másik hely vitás, ugyanis a szövegmagyarázók legtöbbször „quidnam”-ot olvasnak. A „miis” (mis) régi alak „mei” helyett Enniusnál. „Pone” (mögött) régi alak „post” helyett. Vergilius is használja (Aen. II. 725. Georg. IV. 487.), de nem mint praepositíót, hanem mint adverbiumot.

⁴² Mindenesetre meglepő a kemény ítélet, melylyel Qu. az itt felsorolt néhány elavult szónak használatát sújtja, annál is inkább, mert Cicero (De or. III. 38.) majdnem ugyanezen szavakat pártfogásába veszi. Bizonyára alig hihető, hogy a mi Crassus idejében még közszájon forgott, Qu. korában már teljesen száműzve lett volna a forgalomból. Egyébként a szövegben itt akkora ingadozás van, hogy csak sejteni is bajos, melyik a helyes olvasás és így Qu. nézetét sem sikerül tisztán megállapítanunk. „Satis” itt második jelentésében veendő: „nagyon”, „szerfelett” s így áll szemben a hasonló jelentésű „oppido”-val. „Antegerio” is annyit tesz, mint „nagyon” s már láttuk I. 6. 40. „Aerumna” (némelyek szerint rokon ezzel: „aegrimonia”) annyi, mind vesződéses, nyomorúságos sors, s ugyanily értelemben mondjuk: vita horrida = nehéz, rideg, robotoló élet. „Reor” alakjai többnyire csak költőknél fordulnak elő, kivéve „ratus”, alakot, s egyjelentésű az ugyancsak költői „autumo”-val (sejt, vél, hisz, gondol). „Proles” (pro-olesco) = kinövés, sarj; „prosapia” szintén költői = ivadék, nemzedék.

⁴³ „Nuncupo” (talán ebből: nomine capio = nevén nevezek) épügy, mint „fari” is többnyire szertartási és törvénykezési műszavaként szerepelnek. így nuncupare vota, heredem, testamentum stb. fari alakjai azonkívül inkább csak költőknél.

⁴⁴ Vergiliusnak ezen epigrammját Quintilianus tartotta fenn számunkra. A fordításban öt sorra nyúlt az eredeti négy verse. Az egésznek éle valami C. Annius Cimber ellen irányúl, a kiről csak annyit tudunk, hogy gyenge szónok volt, Antoniushoz párhíve, kitől praetori állást is nyert. Alapos gyanúban állott, hogy megmérgezte saját testvérét, azért Cicero (Philipp. XIII. 12.) gúnyosan „Philadelphus”-nak nevezi s egy más helyen (Philipp. XI. 6.) azt mondja róla: „Germanum Cimber occidit”. Ezen epigrammnak kettős cél

zata van. C. Annius először is mint szónok szerette a homályos, keresett beszédet, össze-vissza kevert görög latin, gall szavakat. Azután mint 'jó testvér' ép így kevert egybe különféle mérgeket, hogy eleméssze saját testvérét. Ez az epigrammnak első olvasásra kivethető értelme és éle. A mi a részleteket illeti, egyes szavakat épen nem, másokat csak hozzávetőleg tudnak a tudósok megfejteti. Vegyük a szavakat sorban és Spalding valamint Dussault nyomán próbáljuk meg azokat magyarázni.

Amator Corinthiorum verborum. Az ókorban híresek voltak a korinthusi érezedények, melyek háromféle fém egybeolvasztásából készültek. Ép így keverte Annius is a latin, görög és gall szókat s a mily keresettek voltak ezen edények, ép úgy szerette ő is a szokatlan, keresett kifejezéseket.

Thucydides Brittanus-nak nevezi a költő Anniust részint azért, mert Cæsarral együtt Britanniában járt s talán meg is írta annak brittaniai hadjáratát, részint, mert Thucydides tömör és magvas stílusát igyekezett, bár kevés szerencsével, utánozni. Ép így nevezi Cicero is tréfásan *Trebatium iuriconsultus Britannicus*-nak (Ad fam. VII. 11.).

Atticae febres. Itt a 'febres' a hideg, az erő és tűz nélküli beszédet jelenti; de azért attikainak akar látszani, pedig messze áll ennek nemes egyszerűségétől.

Tau Gallicum. A 'tau' kelta eredetű szó, melynek jelentését nem tudjuk. Mellőzünk minden erőltetett magyarázatot; talán csak czélzás rejlik benne a szónoknak barbár szavakkal kevert zagyva beszédjére.

Min és *al* Scaliger szerint rövidített alakok *minium* és *alium* helyett. *Minium* = kénesöt tartalmazó mérges festék (ezinóber); *allium* = fokhagyma. Ausonius szerint Ennius és utánczó szerették az ilyen rövidítéseket, mint *coel* (*coelum*), *gau* (*gaudium*). E szókban egyúttal utalás lehet a következő sorban jelzett méregkeverésre (*ista verba miscuit fratri*).

A *spinae* is az ostorozott szónoknak szúrós, bökös, kellemetlen stílusára vonatkozik, úgy hogy már a költő is megszokálja, mennyi mindent hozott fel e gyatra ember rovására s felkiált: *male illi sit!* (Vigye a manó az ilyen szónokot!), a ki még testvérgyilkos is azonfelül, hogy hallgatóit kínpadra vonja az ő erőltetetten régieskedő és mindenféle idegen szavaktól hemzsegő beszédével.

⁴⁵ Az előző jegyzetben idéztük már e helyet. Cicero itt szójáté-

kot üz, mert a Cimber cognomen nemzetnév gyanánt állítja a hasonló jelentésben vett Germanus mellé, holott germanus itt tulajdonképen annyit tesz, mint 'édestestvér'.

⁴⁶ L. Pomponius Secundus, tragédia-költő (Tac. Ann. XI. 13 V. 8.; Dial. XIII.) Caligula és Claudius uralkodása idejében. Idősebb Plinius barátja volt s életrajzát is megírta két könyvben (Plin. Ep. 3. 5.).

⁴⁷ Szóról-szóra: lépteit a küszöbön átteszi, azaz kimegy a házból. A magyarban szószerint megfelelő alakja: 'kiküszöböl', azaz küszöbön át kitesz.

⁴⁸ Ex és pectus, szószerint a mellből, kebelből, szívből kiűhajt, szorít (így pleonasmussal: expectorare aliquem ex animo: valakit elfelejteni), mint Cicero is idézi (Tusc. IV. 8.) valószínűleg Ennius helyét: 'pavor omnem sapientiam mihi expectorat' (a féltelmem egészen elveszi az eszemet).

⁴⁹ Lelkétől, lélekzettől megfoszt, megöl, elkábit, aléltá tesz.

⁵⁰ Cic. De nat. deor. I. 34.

⁵¹ 'Sullaturit' (= Sulla szerepét akarja adni; Cic. Ad Att. I. 10. 6.); 'Fimbriatum' (= valakit Fimbriává tesz), 'Figulatum' (= Figulus-szá tesz). Az előbbi név C. Flavius Fimbriáról van véve, a Marius és Cinna csatlósa volt. Gonosz és elszánt ember, a ki Kr. 86-ban L. Valerius Flaccus consullal mint ennek legatusa Ázsiá ment s ott a sereget fellázítván a consul ellen, ezt meg is ölt. Sulla aztán megverte s Pergamumban körülzártá. Mikor látta, hogy nincs menekülés, egyik rabszolgájával megölette magát. A más név az Urbinia-féle hagyatéki perben (lásd VII. 2. 26.) szerepel. Asinius Pollio mondja, hogy valami Sosipater nevű rabszolgából hirtelen Clusinius Figulus lett (Figulatum esse).

⁵² Lásd Hor. Epist. II. 3. 52.:

'Et nova fictaque nuper habebunt verba fidem, si
Græco fonte cadant, parce detorta . . . .'

⁵³ L. fönebb II. 14. 2., a hol az 'essentia' és 'entia' (ens-n többes seml. alakja) szók alkotójának Seneca egyik levele (Ad Lucil. 58.) nyomán valami Plautus van említve, t. i. Fabianus Papius Plautus, római philosophus, az öregebb Seneca kortársa, Plinius szerint egy természettudományi mű (causarum naturalium libri) szerzője. Ugyanezen szók ez utóbbi szerint Sergius Flavius erednek. Mások szerint mindkét helyen Verginius Flavust kell e

vasni (Sergius t. i. helytelen írása volna Verginiusnak, a Flaviusból meg könnyű Flavust csinálni!). Csak az az egy bizonyos, hogy Quintilianusról bajos feltételezni, hogy ugyanazon szók alkotójának egyik helyen ezt, másik helyen azt nevezte volna meg.

⁵⁴ A ‚reatus‘ a ‚reus‘ (vádlott) állapota. ‚Munerarius‘, a ki a nép számára gladiatorjátékot (munus) rendez.

⁵⁵ A levél, melyből az előbbi idézetet vette Quintilianus, nincs meg; a másodikat lásd Ad famil. III. 8.

⁵⁶ Cic. Lælius De amicitia 24. fej.

⁵⁷ Cæciliust, a rhetort lásd III. 1. 16; Sisennát a történetírót I. 5. 13.

⁵⁸ Cic. Part. orat. 5. fej.

⁵⁹ Lásd Aristoteles Rhet. III. 7. 9.

⁶⁰ Ez a stoikusok nézete.

⁶¹ V. ö. Hor. Epist. I. 1. 41.:

‚Virtus est vitium fugere et sapientia prima
Stultitia caruisse . . . ‘

⁶² Cic. Part. orat. 6. fej.

⁶³ Innen a későbbi szálló ige: ‚Omne quod est vitium, vertitur in vitium‘. (Minden a, mi sok, megrovásra ok.)

⁶⁴ Ennius meghatározása szerint a κατέμφορον ‚oratio, quæ quidam turpe indicat, præter consilium, certe præter naturalem vim vocum‘ vagyis olyan beszéd mód, melyben valami illetlen értelem rejlik, de ez nem szándékos s nem is a szavak természetes jelentéséből fakad, hanem valamiképen beléjük magyarázható.

⁶⁵ Lásd Sallustius több helyén e szólásokat: az elsőt Catil. XVII. 7., Jug. XXXVIII. 1., a másodikat Jug. XXI. 2. LXX. 2. — A kétértelműség, illetve rossz értelem onnan ered, mert ‚ductare‘ annyit is jelenthet, mint ágyast vagy általában nőt erkölcstelen szándékkal hazavinni; ‚patrare‘ pedig annyit is, mint ‚concumbere alicui‘; innen Persiusnál: ‚patranti ocello‘ (buja, kéj után sóvárgó tekintettel).

⁶⁶ T. i. a ‚cum‘-nak végső ‚m‘ betűje a ‚notis‘ kezdő betűjével ‚cunno‘-nak hangzanék (cunus = női szeméremtest). Lásd erre nézve Cic. Orator 45. fej.

⁶⁷ ‚Intercapedo‘ (félbeszakítás, elhalasztás) két utolsó szótagja trágár szót ad. Egyébként ezt a szót egészben is használták ilyen jelentésben. L. Cic. Ad fam. IX. 22. Sőt némelyek szerint az itt

használt ‚divisio‘ szónak második fele („visio“) is obscœnumot jelent (visio- ire = pedo).

⁶⁸ Metamorph. I. 502. Az eredeti szöveg így van: ‚Si qua latent, meliora putat‘, míg itt ‚Quæque latent . . . ‘

⁶⁹ Verg. Georg. I. 357. E hely értelme egészen világos: (Freta ponti) incipiunt (ventis surgentibus) agitata tumescere (Kezd [a tenger a szelektől] felkorbácsolva dagadni). Csak aljas gondolkozás mellett lehet itt érzéki izgalom testi nyilvánulására gondolni.

⁷⁰ E hely eredete bizonytalan. Gellius szerint (N. A. III. 7.) Cato többször használta a ‚verruca‘ szót Origines cz. művében emelkedett sziklás hely jelölésére.

⁷¹ Cic. Pro Cluentio 35. fej. A helyet egyébként, úgy látszik, csak emlékezetből idézi Qu., mert Cicerónál így van: ‚Non fuit igitur illud iudicium, iudicii simile, iudices, non fuit‘. Ha a iudicium után vesszöt teszünk, akkor nem is lesz ταῦτολογία, mert akkor az értelme ez: ‚Nem volt tehát az tárgyalás, bírák, de még csak nem is hasonlított tárgyaláshoz‘.

⁷² Ez a hely Livius művének fenmaradt részeiben seholsem található. E szavak: ‚retro, unde venerat‘, két ízben fordulnak elő: XXIV. 20. és 40. ff.

⁷³ Lásd a VI. könyv Bevez. 3. p.

⁷⁴ Aquila Romanus (római rhetor és grammatikus a Kr. u. III. században) szerint e hely Cicerónak egyik elveszett beszédjéből való, melyet Qu. Gallius védelmére mondott, a kit M. Calidius de ambitu és de veneficio vádolt és Cicero védelmezett Kr. e. 66-ban.

⁷⁵ Vagyis kevesebbet mond az egésznek egyetlen szóval való megjelölése, mint az összes részletek elsorolása.

⁷⁶ E hely Sallustius ‚Historiae‘ cz. művének töredékéből való.

⁷⁷ Odyss. XI. 523. (εἰς ἔπρον κατεβαίνομεν) t. i. olyan nagy volt a fa-ló, hogy mikor az oldalán levő ajtón beléptek, mint valami mélységbe kellett annak hasüregébe leereszkedniök. L. ugyanezen kifejezést Vergiliusnál is (Aen. II. 262: ‚demissum lapsi per funem‘).

⁷⁸ T. i. IX. 2. 54. és IX. 3. 60.

⁷⁹ E három emphatikus mondás közül az elsőben a ‚vir‘ nyomatékosan azt jelenti, hogy férfúnak, azaz egész embernek kell lennie. A másodikban a ‚homo‘ veleszületett gyarlóságával áll előttünk, kit ezzel menteni igyekszünk; a harmadikban a ‚vivendum‘ nem csupán fizikai életet, hanem jó életet, jó módban, élvezetekben töltött életet jelent.

⁸⁰ T. Cassius Severus, Augusztus korabeli szónok. Sértő élezeivel sok ellenséget szerzett magának, sőt számkivetésbe is kellett mennie előbb Creta, majd Seriphos szigetére, a hol 25 évet töltött. (Tac. Ann. I. 72. IV. 21.)

⁸¹ C. Licinius Crassusnak, a híres szónoknak szavai, melyeket a Kr. e. 91. évi consulhoz, Marcus Phillippushoz intézett a senatusban (Valerius Maximus VI. 2. 2.)

⁸² Cic. Pro Caelio 16. fej.

⁸³ Cic. In Verr. V. 66.

⁸⁴ Cic. Philipp. II. 25.

⁸⁵ Cic. In Catil. I. 7.

⁸⁶ A ki fitestvérenek áldott állapotban levő feleségét magzatával együtt megmérgezte, hogy hozzájuthasson az örökséghez.

⁸⁷ Lásd V. 10. 86. s köv.

⁸⁸ Az itt idézett hely (Cic. in Catil. I. 1.) a fönnebb említett helyen (V. 10. 86.) nem fordul elő. Quintilianus valószínűleg csak úgy emlékeztetből idézett s talán V. 13. 24-re gondolt, ámbár itt is Scipio Nasica van egybeazonosítva Servilius Ahalá-val.

⁸⁹ Cic. Philipp. II. 25.

⁹⁰ Lásd Homeros II. III. 156. s köv. vv.

⁹¹ Hom. II. VII. 219. és XVI. 140. Aias pajzsa hétrétű, Teuceré csak négy-, Achillesé is csak ötrétű bőrből készült s kívül még ércverettel volt borítva. Homeros szavai szerint akkora volt, mint egy torony. Achilles dárdájának neve Homerosnál Πηλιός t. i. μηλίη mert a Pelion hegy tetején nőtt kőrisfából készült s Cheiron, a böles Centaurus, Achilles nevelője ajándékozta Peleusnak. Mikor Patroclus magára öltötte Achilles fegyverzetét, ezt az egy darabot nem vette magához, mert ezt csak Achilles bírta elhajtani és kívülé senki más.

⁹² Cic. Philipp. II. 27.

⁹³ Cic. Pro Ligario 3. fej. Qu. Aelius Tubero történetíró volt, a ki Ligarius perében vádlóként szerepelt.

⁹⁴ Cic. In Verr. V. 51.

⁹⁵ Cic. De lege agr. II. 5. P. Servilius Rullus, néptribun, a ki ellen Cicero három beszédet mondott de lege agraria.

⁹⁶ T. i. ha Cicero azt akarja e szavakkal kiszínezni, mily kevéssé értették meg Rullus beszédjét, akkor az érthetőség kicsinyítése, ha pedig a beszéd homályosságát akarja fokozni, akkor nagytévesztés rejlik azokban.

97 T. i. a szónoki, nem a költői nagyítás jelölésére.

98 Cic. Pro Ligario 12. fej.

99 Lásd V. 10. 1. és köv. V. ö. Aristoteles Rhet. II. 21. 2.:
 Ἐπεὶ τὰ ἐνθυμηματα ὁ περὶ τοιούτων συλλογισμὸς ἐστὶ. σχεδὸν τὰ τε συμπε-
 ράσματα τῶν ἐνθυμημάτων καὶ αἱ ἀφαιρέσεις τοῦ συλλογισμοῦ γνῶμαι εἶναι.

100 Az előző pontban Cicero és Domitius Afer mondása.

101 Sallustius Bell. Jug. 10. fej.

102 Terentius Andria I. 1. 41.

103 T. i. minden kép vagy alakzat nélkül való.

104 Ovidiusnak „Medea” című elveszett tragédiájából. Egyébként e vers a „Ciris” (régén Vergiliusnak, újabban Cornelius Gallusnak tulajdonított költemény) e sorára is emlékeztet: „Ut me, si servare potes, ne perdere mavis.”

105 Cic. Pro Ligario 12. fej.

106 L. V. 10. 2. V. ö. Cic. Top. 13. fej.: „Nem mintha nem lehetne minden sententiát szoros értelemben enthymemá-nak nevezni.” Majd ismét: „A szónokoknak ellentétből vont következtetései, melyeket ők enthymemák-nak neveznek, bár közönségesen minden sententiát enthymemának mondanak. De mivel az ellentétből vont ilyen okoskodás a legszellemesebb szokott lenni, az általános elnevezést a maga számára foglalta le. Lásd ugyanerre nézve szerzőnket is V. 14. 2.

107 Cic. Pro Ligario 10. fej.

108 Cic. Pro Milone 4. fej.

109 Szokásban volt ugyanis, hogy nemesak rabszolgák vagy hadifoglyok, hanem szabad emberek is felléptek gladiator-i játékokon ezek t. i. fizetésért szegődtek el a lanistákhoz.

110 Cic. Pro Ligario 1. fej.

111 L. V. 13. 48.!

112 Julius Africanus, galliai születésű szónok, Domitius Afer kortársa. L. X. 1. 118.; XII. 10. 10. 11.; Tac. Dial. 15. fej.

113 Tulajdonképen azt kellett volna mondania, viselje erős lélekkel a csapást, melyet anyja halála reá mért; de mivel Nero maga mondotta, hogy anyját úgy ölette meg, mert élete ellen tört, de ugyanezért annak halálát magára nézve szerencsének tekintette azért mondja Africanus, hogy viselje erős lélekkel e szerencsését. Bizonyára szokatlanul meglepően hangzik e mondás, de kiérzik belőle az anyagvilkosság vádja is.

114 Mivel az említett jogi esetet teljesen nem ismerjük, kissé

bajos megérteni, mennyiben másra vonatkoztatott, másra fordított, vagyis máshová célzó ez a mondás. Annyi bizonyos, hogy a közbevetett eset, mely szerint Domitillát a vád alól, hogy lázadó férjét eltemette, Claudius felmentette, régebben történt (mutatják az igeidők is a latinban: fuerat, sepelisset, remiserat) s csak azért van közbevetőleg említve, hogy a jelenlegi peresügyben alkalmul szolgáljon a gyermekekhez intézett intelemre, mintha ezt mondaná: 'Gyermekek, bár anyátok megsértette a törvényt azzal, hogy ennek tilalma ellenére eltemette apátokat, de ő mégis csak anyátok, a természet törvénye, a kegyelet mégis csak azt parancsolja, hogy őt eltemessétek, ha majd meghal.

¹¹⁵ Bajos volna megmondani, mennyiben mondható e mondás máshonnan vett'-nek. Annyit kivehetünk, hogy valami Spatale nevű nőt (σπατάλη = kéjelgés, σπαταλάω — kéjelgek; Spatale többnyire kéjhölgyek neve Martialisnál) a kedvese örökösévé tett, de az ifjú után, bár már 18 éves korában meghalt, nem maradt semmi vagyon, mert mintegy előre érezte korai halálát, azért mindenét elfecsérelte. Ez a körülmény Spatalének védelmére is szolgálhatott a gyilkosság gyanúja ellen, mert senkisésem foghatta rá, hogy kedvesét megmérgezte, kiről tudta, hogy semmi vagyon sem marad utána.

¹¹⁶ Cic. Ad. Att. VIII. 7. L. fönnebb VI. 3. 109.

¹¹⁷ Ismeretlen helyről vett idézet. Némelyek szerint Cicero valamelyik elveszett beszédéből (talán in Pisonem) való.

¹¹⁸ Galerius Trachalus Kr. u. 68-ban consul; szerzőnk nagyon dicséri mint élénk előadású és kitűnő hangú szónokot. L. X. 1. 119.

¹¹⁹ A lex Iulia et Papia Poppæa, mely a leges Iuliæ de maritandis ordinibus újabb kiadása a Kr. u. 9. évből, tiltotta a nőtlen életet s úgy erre, mint a gyermektelen házaspárokra különféle terheket rótt, főleg örökösödés szempontjából. Így pld. a gyermektelen özvegy csak tizedrészben örökölhetett. Azonban a becstelen nők is örökölhettek, míg Domitianus meg nem tiltotta. (Suetonius írja T. Fl. Domitianus 8. fej.: 'Probrosis feminis lecticæ usum ademit usque capiendi legata hereditatesque.'

¹²⁰ Ez is nehezen érthető mondás. Lehet, hogy a 12. pontban említett dologra céloz, lehet, hogy gladiatorok közt járatos szólás volt, melynek értelmét nem ismerjük. Talán arra gondol, mikor a egyőzött gladiator mutatónujját tartja fel s ezzel jelzi, hogy megadja magát s egyúttal kegyelemért könyörög a néphez, majd később a császárhoz.

¹²¹ L. VI. 1. 30., a hol a hatásvadászat eszközei között említik „lecta e vulneribus ossa”. Különben Senecától is tudjuk, hogy az akkori orvosok csonttörésnél a szilánkokat kiszedték a testből, különösen a koponyából. L. Seneca De benefeciis V. 24.: „Ekkor még ép ember voltam. Később Mundánál az ütközetben elvesztettem fél-szememet s koponyámból esontdarabokat szedtek ki (et in capite lecta ossa)”. Ugyanő De cons. ad Marciam 22. f.: „... az orvosok kínzásait, mikor élő ember testéből szedegetik ki a csontszilánkokat ossa vivis legentium)”.

¹²² Valószínűleg a germánok magas termetére czéloz.

¹²³ T. i. nem a grammatikus, hanem a szónok számára.

¹²⁴ Némely szavak ugyanis már kezdettől fogva átvitt értelemben is szerepelnek s mint ilyenek újabb tropusoknak szolgálhatnak anyagul.

¹²⁵ A vers szerzőjét nem ismerjük. Tehát itt auriga helyett gubernator áll. Viszont aurigát olvasunk gubernator helyett Ovid Trist. I. 3. 118.:

„Sic, non quo voluit, sed quo rapit impetus undae
Aurigam video vela dedisse rati”.

¹²⁶ Liv. XXXVIII. 54. 1.

¹²⁷ E vers egy régi tragédiából való. A metaphora abban áll, hogy Achillest, ki Paris nyilától esett el, az argivok védőbástyájának (moerus = murus) nevezi. V. ö. Hom. II. I. 284. III. 229. VI. 5. ἔργος Ἀχαιῶν.

¹²⁸ Verg. Aen. II. 307—308. v. A metaphora a „vertex” szónak, mely tulajdonképen állatnak feje tetejét jelenti, hegytetőre való alkalmazásában van. Vergiliusnál „stupet” van „sedet” helyett.

¹²⁹ Cic. Pro Lig. 3. fej. Lásd fennebb is e helyett VIII. 4. 20.

¹³⁰ Cic. Catil. I. 5.; II. 4.

¹³¹ Cic. De or. III. 41.

¹³² Az első kép Horatiusnál is előfordul (Od. IV. 13. 12.). A második képes kifejezés, a melyet Horatius is kigúnyol (Sat. II. 5. 41.) nem csupán merészsége, hanem útszéli kitétele (Juppiter conspui) (beköpte) Alpes) miatt is. Furius Bibaculus egyik költeményében való, a mely némelyek szerint Cæsar galliai hadjáratát dicsőítő epos volt. M. Furius Bibaculus Kr. e. 103-ban született Cremonában, eléggé neves költő volt, ki Catullus módjára gúnyos verseket is írt.

(Quintilianus X. 1. 96.) s egy gyűjteményes munkát is „Lucubrati-
nes” czímmel.

133 Verg. Georg. IV. 59. és Aen. VI. 19. — Ámbár a „pennis
remigare” egyik helyen sem fordul elő, mert amott „nant apes”,
emitt „remigium alarum” van a költőnél. Úgy látszik szerzőnk itt is
csak emlékezetből idéz.

134 A levelet akármilyen fából készült vékony deszkalapra ön-
tött viaszrétegre irták, innen a levél neve: tabella. Plautus (Persa
II. 2. 66.) tabella helyett „obsignata abies”-t mond.

135 Ez a levél nincs meg. Majdnem ugyanezen gondolatot ta-
láljuk Cicerónak egy másik helyén. (De claris oratoribus 50. fej.):
„Id ipsum est summi oratoris, summum oratorem populo videri”.
(Épen abban van a jeles szónok művészete, hogy a nép őt ilyennek
tartsa.)

136 A görög συνεκδοχή-t is innen magyarázzák: ἐκδέχομαι = el-
fogadok, beveszek, t. i. τῷ νοῦν vagy τῇ διανοίᾳ (accipio mente, animo),
συνεκδέχομαι = vmit vmivel együtt megérték, innen συνεκδοχή =
együtt megértés, azaz olyan beszédkép, melylyel egyik dolgot a má-
sikból értem meg, úgy hogy ezeket később fel is cserélték.

137 Ezt a magyarban visszaadni lehetetlenség. T. i. ellipsisnek
veszi Qu. e kifejezésben az úgynevezett infinitivus historicus-t,
melyhez talán „coperunt” ígét kell kiegészíteni. Én azt gondolom,
itt a versmérték kényszerítő hatása alatt állott a költő, mert a kö-
vetkező sorban a mellérendelt mondat állítmánya már praesens per-
fectumban áll (Funereas rapuere faces).

138 Cic. Or. 27. fej.

139 Ὑπαλλαγή = névcsere ὑπο és ἀλλάττω-ból, megváltoztatás,
cserélés, felváltás; a μετωνομία = (μετά és ὄνομα ἄολ alakja az ὄνομα-
nak) névmásítás, másképp elnevezés. Mindkét szó tehát valami fel-
cserélést fejez ki, az előbbi általában, az utóbbi elnevezés dolgában.
Később a használatban a μετωνομία mint tropus logikai kapcsolatnak
felcserélését jelentette, a Ὑπαλλαγή pedig mint szókötési alakzat a
rendes szóvonzattól való eltérést jelölte. Így „bellum” helyett „Mars”
μετωνομία. Vina cadis onerare” e helyett „vino cados onerare”, Ὑπαλλαγή.

140 T. i. ha Ceres helyett gabonát, Neptunus helyett tengert
mondana valaki.

141 Verg. Aen. II. 311. v. E h. Ucalegon háza.

142 Tydeus fia = Diomedes, Pelides = Peleus fia = Achilles.

143 T. i. az illető vádlottnak neve helyett; hisz úgysis tudja a hallgatóság, kit kell érteni.

144 Chiron mondja ezt Achillesnek. Talán valamely elveszett tragédiának szavai. Cicero idézi Pro Murena 29. fej.

145 Mint Horatius mondja Epist. II. 3. 60.—61. v.:

„Mert ahogy évenként az erdők lombja megújúl,
Új jön a régi helyett: ez a sorsa a régi szavaknak“;

majd odább 70.—71. v.:

„Sok szó újra feléled, a mely már rég pihenőre
Tért, s a mi most divatos, elavúl, a szokás ha akarja“.

146 „Sulla szerepét adja“, „proscriptiók után sóvárog“. I. Cic. Ad Att. IX. 10. 6. V. ö. fönebb VIII. 3. 32.

147 Vio -are = utazom (ebből via: út).

148 Tulajdonképen septem triones = hét ökör, majd szűkebb értelemben = a nagy gönczöl hét csillaga s átvitt értelemben = észak.

149 „Acetabulum“ tulajdonképen ezetes poharat, „pyxis“ eredetileg puszpángból készült szelencét jelent.

150 Előre kell itt bocsátanunk, hogy ezen bekezdésnek (a 37. ponttól a 39. közepéig) szövege annyira megromlott és értelmetlen, hogy a legjobb hozzávetőleges szövegmegállapításokból is legfeljebb csak sejtethetjük, mit akart Quintilianus mondani. Az első példa még úgy a hogy érthető, hogy t. i. centaurusok közül kimagasló Chiront csak úgy hívták: a centaurus, mint pl. ha ma azt halljuk, az „írás“ mondja, mindenki tudja, hogy a szentírást kell érteni, vagy pld. a „haza bölcse“ alatt mindenki Deák Ferenczet, a „legnagyobb magyar“ alatt Széchenyi István grófot érti. De a második példa már kevésbé világos. „Græci saxosas insulas νήσους ἰσθῆς (más olvasás szerint νήσους ἰσθῆς ὀξείας) dicunt“. A νῆσοι ἰσθῆς már Homerosnál is szerepelnek (Odys. XV. 299.) s ugyanezeket Strabo (VIII. 3. 26. és X. 2. 19.) νῆσοι ὀξείαι néven említi; azon szigetekhez tartoztak, melyek később az Echinades (Ἐχινάδες νῆσοι) nevet kapták. E szigetek Görögország Acarnania nevű tartományának déli csúcsa körül vannak, szemben az Acheloos (ma Aspropotamos) folyó torkolatával s épen ezért sokféle geológiai változáson mentek át: számuk régente kilencz volt, ma már csak öt s egyiknek, a mely épen a torkolattal szemben

fekszik, ma is Ὀξεία a neve. E szigetek különböző neveit is igyekeznek a nyelvtudósok megfejteni. Némelyek szerint ῥοδός és ὄξυς is annyit jelent, mint ,gyors, sebes', s úgy magyarázzák, hogy a hajósok érzéki csalódással azt hitték, mikor e szigetek mellett gyorsan elhajóztak, mintha e szigetek rohantak volna el mellettök. Mások szerint ῥοδός és ὄξυς annyit jelentenek itt, mint ,hegyes, csúcsos', mert e szigetek ilyen alakúak voltak s innen nyerték később az Ἐχινάδες nevet is, mert úgy vették körül a folyó torkolatát, mint a sünnök (ἐχῖνος) tuskéi.

151 Ez a ,legismertebb' példa jelen formájában bizony nagyon érthetetlen, úgy hogy bizonyosra vehetjük, hogy a szöveg meg van rontva. E három ige között valami értelmi kapcsolatot, sőt fokozatot kell keresni, melyben egyik tag csupán átmenetül szolgáljon a másik kettő között. Hogy a ,cantare' igét abban a jelentésben is használták: ,hangoztatni, gyakran emlegetni, figyelmeztetni', szerzőnk is bizonyítja (VIII. 3. 76.), míg ,cano' igéről ezt, legalább prózában, nem mondhatjuk; de ha Spalding ajánlatára a szöveget, ő szerinte megfelelőbben, így rendezzük: ,canto, dico. Interest medium illud cano', akkor a ,dico' igétől a ,canto'-hoz a ,cano' útján történhetik az átmenet, bár, mint említettem. ,cano' a prózában nem fordul elő ily jelentésben. Egyébként e helynek megfejtéséről Qu. magyarázóí egyenesen lemondanak s azzal nyugtatják meg magokat, hogy a szöveg meg van rontva.

152 V. ö. VIII. 2. 10. A ,humida vina' kifejezést lásd Verg. Georg. III. 364.

153 Cic. In Catil. I. 10. és Pro Milone 20.

154 Ez a hely is egyike a fejtörőknek, ha csak nem azon ütközik meg Qu., hogy ,Anchise' jelzője a ,dignate' a hozzátartozó vonzattól (coniugio), ez meg a jelzőjétől (superbo) nagyon el van hányva.

155 A latinban itt szójáték van a ,tropus' és ,vertat' szavakkal, mert verto = τρέπω, innen τρόπος (trópus).

156 Cicerónak valamelyik elveszett beszédjéből.

157 A latinban Euripus áll; ez eredetileg mint tulajdonnév azt a keskeny tengerszorost jelenti, mely Eubœa sziget és Bœotia keleti partja között van, de mint köznévv bármely tengerszorost, vagy két tengert összekötő csatornát, sőt mesterséges vízárkot is jelenthet.

158 ,Pedem conferre' szónokról akkor mondják, mikor az ellenfél bizonyítékainak ezáfolásába kezd; ,iugulum petere' = valami döntő bizonyítékkal mintegy halálos csapást mérni az ellenfélre; ,sangvi-

nem mittere' = az ellenfél bizonyítékainak erejét venni, gyengíteni, miként a test is erőt veszít az érvágással.

159 Az ifjabbik Dionysius, Syracusæ tyrannusa, a ki a hagyomány szerint (Cic. Ad. Att. IX. 9.) elűzetése után Corinthusba ment s ott tanító lett. E példának allegorikus jelentése abban rejlik, hogy a spártaiak ezzel Fülöpöt, ki őket haddal fenyegette, figyelmeztetni akarták a sors változandóságaira, hogy t. i. ő is úgy járhat, mint Dionysius.

160 Némelyek szerint e talányban maga a költő valami Cælius nevű mantuabeli tékozló ifjúra czélt, a ki birtokának eladásakor csak annyi helyet kötött ki magának, a mennyi a sírjához szükséges (tehát e szerint cæli spatium itt = Cæli(i) spatium). Mások szerint a hely, a melyre a költő czélt, bármely kútnak a fejeke, a honnan feltekintve csak ily kis részt látunk az égboltból.

161 Értsd Clodiát, P. Clodius Pulchernek, Cicero halálos ellenségének nőtestvérét, Qu. Metellus Celer feleségét, ki azon gyanú alatt állott, hogy férjét megmérgezte, ezért illeti őt Cælius Agamemnon feleségének nevével. Erkölestelen, kiesapongó élete miatt quadrantaria-nak nevezi, a ki t. i. egy as-nak negyedrészeért, azaz bármily csekély pénzért eladja magát. V. ö. Cic. Pro Cælio 26. A ,coa' és ,nola' elnevezések nyilván a ,coire' és ,nolle' igékből vannak tréfásan képezve.

162 L. fönebb a 20. pontban!

163 Töredék Cicerónak Clodius (és talán Curio) ellen mondott beszédéből. V. ö. fönebb VIII. 3. 81.

164 Valamely dolog helyett mást vagy máskép mondunk valamit s e szerint vagy præteritio (mellőzés) vagy euphemismus, mikor pld. valamit mint mellékest csak felületesen érintünk s épen ezzel hívjuk fel reá a figyelmet.

165 Lehetetlen ugyanis pusztán magát a nemi fogalmat elképzelni valamely fajnak sajátságai nélkül, mint pld. nem tudok fát képzelni a nélkül, hogy valamilyen fára ne gondolnék.

166 Μυστηριώδης eredetileg = orrfintorgatás, μυστηρίζω = kigúnyolok.

167 ,Ad requisita naturæ'. Sallustius Historiæ című művének töredékei közé sorozzák legtöbbször a szavakat. Némelyek a Bellum Jug. egy helyével (93. 2.) hozzák kapcsolatba, a hol egy katona a táborból ,aquatum egressus'. ,Aquari' = vizet merni, itatni, inni.

Hogy az itt említett természeti szükség végzését is jelentené, nincs rá példa seholsem. (V. ö. a magyarban: vizelleni.)

¹⁶⁸ Régi írók beszélnek (Dionysius Halicarn., Digenes Laërt.), hogy megtalálták Platonak egy kéziratát, mely a Politeia első négy szavának többféle szórendi változatát mutatta. (κατέβην χθές εἰς Πειραιᾶ.)

¹⁶⁹ Cic. Pro Cluent. 1. f. Lásd e helyet IV. 1. 36.

¹⁷⁰ Verg. Georg. III. 381. v. e helyett: Hyperboreo septemtrioni subiecta = északon fekszik.

¹⁷¹ Cic. Philipp. II. 25.

¹⁷² Cic. Philipp. II. 27.

¹⁷³ Cic. In Verr. V. 56.

¹⁷⁴ Verg. Ecl. III. 102. 'Vix ossibus hærent', szóról-szóra: Alig állanak lábukon (t. i. a juhok). De mivel itt a túlzott kicsinyítésre hozza fel példának e kifejezést szerzőnk, sokkal találóbbnak tartom Viectorisz Ecloga-fordításának itt használt kifejezését.

¹⁷⁵ Κακοζήλια = mások erőltetett utánzása, affektálás.

¹⁷⁶ Qu. e műve elveszett s nem vehetjük egynek Tacitus 'Dialogus de oratoribus' cz. ma is meglevő, de más irányú művével.

IX. KÖNYV.

A kilencedik könyv tartalma: Mi különbség van az alakzatok és beszédképek között? Gondolatalakzatok. Szóalakzatok. Szó- és mondatfűzés.

I. FEJEZET.

Mi különbség van az alakzatok és beszédképek között?

1 Miután az előző könyvben a beszédképekről szoltunk, következnek most az alakzatokról (görögül *σχήματα*) szóló fejezet, mely már tárgyánál fogva is összefügg az előzővel. Igen sokan ugyanis valósággal beszédképeknek tartották ezeket, mert akár onnan vették nevöket, hogy bizonyos formákhoz vannak kötve, akár onnan, mert fordulatot adnak a beszédnek, a miért beszédfordulatoknak (motus) is nevezik: el kell ismerni, hogy ez a két dolog épügy megvan az alakzatokban is. Rendeltetésök is ugyanegy, mert egyrészt erőt, másrészt szépséget kölcsönöznek a beszéd tárgyának. Olyanok is vannak, kik a beszédképeket alakzatoknak nevezik; ezek közé tartozik C. 3 Artorius Proculus.¹ Annyi bizonyos, hogy a hasonlóság közöttük annyira szembeszökő, hogy nem is könnyű a határvonalat meghúzni. Mert bár egyes fajaik nagyon különböznek egymástól, mégis fennáll közöttük az az általános összekötő kapocs, melynél fogva mindegyik eltér a közvetlen és egyszerű beszédmódtól és pedig a beszéd csinosításának valamelyik fogásával. Viszont egynémelyeket oly keskeny határvonal választ el egymástól, hogy pld. az irónia úgy a gondolat

alakzatok, mint a beszédképek között ott található, a περιφρασις-t pedig, valamint a ὑπερβατόν-t és ὀνοματοποιία-t még neves írók is inkább szóalakzatnak vették, mint beszédképnek.

Annál inkább szükséges megjelölnünk a kettő között a különbséget. A beszédkép (tropus) a természetes és eredeti jelentésből más jelentésbe átvitt módja a kifejezésnek s célja a beszéd csinosítása; vagy a legtöbb nyelvész meghatározása szerint az egyik dologra saját jelentésben használt kifejezésnek más dologra való átvitele, de már nem saját jelentésben. Az alakzat (figura), miként maga a neve is mutatja, a szófűzésnek bizonyos átalakítása, mely eltér a rendes és önként kínálkozó beszédmódtól. Ezért a tropusokban szavakat használnak más szavak helyett, így a μεταφορά-ban, μετωνομία-ban, ἀντονομασία-ban, μετάληψις-ben, συνεκδοχή-ban, κατάχρησις-ben és ἀλληγορία-ban s legtöbbször a ὑπερβολή-ban is, mert ez nemcsak dolgokkal, hanem szavakkal is lehetséges. Az ὀνοματοποιία új elnevezést csinál valamire, így tehát ezt is más név helyett használjuk, mert ha amazt nem csinálnók, ez utóbbival kellene élnünk. A περιφρασις, bár gyakran azt a bizonyos szót is magában foglalja, a mely helyett az egész kifejezés áll, egy szó helyett mégis többet használ. Az ἐπίθετον, minthogy többnyire kiegészítő része az antonomasia-nak, ezzel kapcsolatban tropus lesz belőle. A hyperbaton tulajdonkép csak a szórend megváltoztatása, azért sokan nem is sorozzák a tropusok közé. Pedig ez is a szót vagy ennek egyik részét a maga helyéről valamely más szónak helyére teszi át. Mindebből semmi sem található az alakzatokban. Mert alakzat lehetséges saját jelentésben vett s szokásos rendben elhelyezett szavakból is. Arról pedig, hogy az irónia hogyan lehet néha tropus, máskor meg gondolatalakzat, majd a maga helyén fogok szólni (IX. 2. 44.). Elismerem, hogy az irónia mindkét fajának ugyanaz a neve; azt is tudom, mily sokoldalú és szinte szörszálhasogató vitatkozás folyik e kérdés

körül, de ez jelenlegi feladatomban kívül esik. Mert az mellékes, hogy miként hívják egyiket is, másikat is, ha a beszédre vonatkozó haszna kézzelfogható. A dolog értékén az elnevezés mitsem változtat. És valamint az ember, ha más nevet nyer is az eddigi helyett, azért ugyanaz marad: épúgy annak is, a miről most szólnak, nevezzük akár tropusnak, akár alakzatnak, ugyanaz a szerepe lesz a beszédben. Mert nem a nevekkel használnak, hanem hatásukkal, melyet kifejtenek. Az ügyállásnál sem az határoz, vajjon hozzávetőlegesnek, tagadáson vagy tényálláson nyugvónak, vagy a dolog lényegéből folyónak nevezzük-e, csak azt tudjuk, hogy a dolog, melyről szó van, egy és ugyanaz. Legjobb azért e tekintetben a használatosabb kifejezésekhez ragaszkodni s ezek alatt magát azt a bizonyos dolgot érteni, bármily neve legyen is egyébként. Azt azonban meg kell jegyeznünk, hogy sokszor úgy a tropus, mint az alakzat ugyanegy gondolathoz fűződik. A beszéd alakzatok anyagát saját és átvitt értelemben vett szavak egyformán tehetik.

10 Az írók között azonban nem csekély véleménykülönbség van nemcsak arra nézve, mi tulajdonképen az 'alakzat' elnevezés értelme, hanem a tekintetben is, hogy hány nemét és hány fajtát lehet megkülönböztetni s melyek azok. Először is hát azt vizsgáljuk, mit kell 'alakzat-on' (figura) értenünk. Mert e szót kétféleképen használjuk: jelenti először a gondolatnak akárminő formáját épúgy, miként a testeknek is megvan bizonyos külső tartásuk, bárhogyan vannak is alkotva; 11 második jelentésben, mint szoros értelemben vett s c h e m a nem egyéb, mint a közönséges, egyszerű gondolkodás- vagy beszédmódtól való okos eltérés, mint a hogy mi is leülünk, ledőlünk, ide-oda tekintünk.² Azért, ha valaki folytonosan, vagy legalább túlságos sűrűn használja ugyanazon esetet, időt, számot vagy akár versnemet is, az ilyennek ajánlani szoktuk, hogy az egyhangúság elkerülésére használja minél

nagyobb változatosságban az alakzatokat. Ily értelemben be- 12
szélünk olyformán, mintha minden beszédben volna alakzat
s ugyanígy értjük, ha azt mondjuk, hogy ‚cursitare‘ és ‚lecti-
tare‘ ugyanaz a szóalakzat, azaz mindkettő ugyanegy módon
van képezve. Úgy hogy azon előbbi, közönséges értelemben
minden beszédben van alakzat. Ha ezen pontnál megállapo-
dunk, akkor igaza van Apollodorusnak (ha hitelt adunk an-
nak, a mit Cæcilius mond),³ a ki azon nézetten volt, hogy erre
nézve a szabályokat mind összefoglalni lehetetlen. Ha azon- 13
ban a beszédnek bizonyos állásait és mintegy mozdulatait
nevezzük így: akkor schema-nak (szorosan vett alakzatnak)
csakis azt nevezhetjük, a mi az egyszerű és mindenkinek kéz-
nél levő közönséges beszéd-től a költői és szónoki előadásban
eltér. Ezen értelemben aztán valóban igaz, hogy más az ἀσχη-
ματιστος vagyis olyan beszéd, a melyben nincsenek alakzatok,
a mi nem épen a legkisebb fogyatkozása a beszédnek, és más
az ἐσχηματισμένος, vagyis figurás, alakzatos beszéd. Épen ezt a 14
fogalmat azonban nagyon szűk határok közé szorította a
maga meghatározásában Zoilus,⁴ minthogy szerinte csupán
abból áll az alakzat, hogy látszólag mást akar mondani az
ember, mint a mit valójában mond s úgy tudom, hogy az ál-
talános felfogás is ezt tartja; azért némely vitás kérdésnek is
ezt a nevet adják ‚figuratae controversiæ‘ (alakzatos, figurás
perek), melyekről nemsokára szó lesz.⁵ E szerint tehát az
alakzat bizonyos művészettel újjáalkított for-
mája a beszédnek.

Sokan csak egyféle alakzatot különböztettek meg, de e 15
tekintetben is különböző vélemények után indultak. Voltak,
kik azt állították, hogy mivel a szavakon tett változtatás az
értelmet is módosítja, minden alakzat csupán a szavak körül
forog; ismét mások úgy gondolkoztak, hogy mivel a szavak-
nak a gondolathoz kell alkalmazkodniok, minden alakzat a
gondolatokon nyugszik. Mindkét felfogás kézzelfoghatóan ha-

- 16 mis okoskodásból indul ki. Mert valamint ugyanazt a dolgot majd így, majd úgy szoktuk kifejezni s a gondolat ugyanaz marad, bár a kifejezés változik: épúgy a gondolatalakzat is több szóalakzatot is foglalhat magába. Amaz a gondolat megszületésében, emez annak szavakba öltöztetésében áll, de igen gyakran együtt szerepel a kettő, mint pld. a következő helyen: ,Most már, Dolabella, sem rajtad, sem gyermekeiden . . . . ‘.⁶ Mert a bírótól elfordulva (apostrophe) másvalakit megszólítani gondolatalakzat; a ,iam iam‘ és a ,liberum‘ szavak pedig szóalakzatot adnak.
- 17 Tudtommal legtöbben megegyeznek abban, hogy kétféle alakzat van, és pedig *διανοίαις*, azaz értelmi, észbeli vagy gondolati, mert többféleképen is elnevezték, és *λέξεως*, azaz szó- vagy kifejezésbeli vagy előadási vagy nyelv- vagy beszédalakzatok, mert ennek is különféle nevei vannak, de mind ugyan-
- 18 azt jelentik. Cornelius Celsus ⁷ a szó- és gondolatalakzatokhoz csatolja még az úgynevezett színező alakzatokat (*figuræ colorum*) is, bizonyára nem másért, mint túlságos újítási vágyból. Mert azt csak nem tételezi fel senki erről az egyébként képzett emberről, mintha nem tudta volna, hogy a színezés a gondolatokra vonatkozik. Azért valamint az egész szónoki beszéd, az alakzatok is csak gondolatok és szavak körül foroghatnak.
- 19 A dolog természetéből folyik, hogy előbb kell kigondolnunk valamit s csak azután beszélhetünk róla. Előbb hát azokról az alakzatokról kell szólnunk, a melyek az értelem körébe tartoznak. A mily nagy és sokféle, époly fényesen szembetűnő a hasznuk a szónok tevékenységének minden ágában. Mert ámbár magára a bizonyítás lényegére nézve épen nem látszik fontosnak, hogy itt vagy ott melyik alakzatot használja a szónok: mégis az ilyesmi nagyon emeli szavaink hihetőségét s mintegy észrevétlenül útat nyit magának
- 20 a bírák szívéhez. Mert a mint a fegyveres küzdelemben a

szembejövő támadást s az egyenes és leplezetlen vágást nemcsak észrevenni, hanem kivédeni és elhárítani is könnyű, míg a hátulról jövő és leplezett támadást már bajosabb; ahhoz meg épen művészet kell: látszólag máshová célozni és másutt támadni, épúgy a beszéd is, ha minden fortélynak híjával van, csak tömegének nyers erejével megy a harciba; de ha ért a színlelt támadáshoz s eselvágásokhoz, akkor azt is tudja, miként lehet oldalba s hátba támadni, az ellenféltől fedetlen pontot nyerni s őt mintegy testének hajlásával félrevezetni. S aztán semmivel sem lehet az érzelmeket jobban ²¹ felkelteni. Mert ha már az arczkifejezésnek, szemeknek, taglejtésnek is nagy befolyása van a kedélyhangúlatra: mennyivel nagyobb lesz a beszédnek a hatása, ha ez, hogy úgy mondjam, saját arczúlatát a maga czéljához alkalmazza? Hisz ez a legjobb ajánló levél a szónok számára, akár a saját egyéniségét kell rokonszenvessé tennie, akár előadása részére akar kedvező hangulatot kelteni, akár az unalmas egyhangúságot kell változatossággal mérsékelnie, akár valami kényesebb dolgot illedelmesebb vagy kevésbé veszedelmes alakban előadnia.

Mielőtt azonban kifejteném, hogy melyik tárgynak milyen ²² alakzat felel meg, meg kell jegyeznem, hogy szó sincs arról, mintha oly nagy volna az alakzatok száma, mint a hogy némelyek megállapították. Mert engem nem téveszt meg az a sok elnevezés sem, a melyek gyártására a görögök oly nagy készsége mutatnak.⁸ Mindenekelőtt hát azoknak a felfogását ²³ kell visszautasítanunk, a kik ugyanannyi alakzatot vesznek fel, a hányféle a kedélyhangúlat; nem mintha a kedélyhangúlat nem volna mindig bizonyos állapota a léleknek, hanem azért, mert az alakzat, nem a közönséges, hanem a szoros értelemben vett alakzat, nem pusztá kifejezése valamely gondolatnak. Ha beszédközben haragunkat, fájdalomunkat, szánakozásunkat, félelmünket, bizalmunkat, megvetésün-

ket fejezzük ki, az még nem alakzat, épúgy nem, mint ha tanácsolunk, fenyegedünk, könyörgünk vagy bocsánatot ké-
 24 rünk. De a ki nincs kellő körültekintéssel, könnyen megcsalja az a körülmény, hogy ezen helyek mindegyikén találunk alakzatot s a példákat ezekre a szónoki beszédekből halászszerűen ki.
 Mert nincs olyan része a szónoki beszédnek, a melyben ezek helyet ne találhatnának. Csakhogy más az, hogy valami alkalmas anyag az alakzathoz, és ismét más, hogy valóságos alakzat. Még attól sem riadok vissza, hogy ugyanazt a szót gyakrabban ismételjem, csak sikerüljön magát a dolgot meg-
 25 magyaráznom. Tudom, hogy a haragos, bocsánatért esedező, szánakozó ember beszédjében mindig tudnak nekem valami alakzatot mutatni, de azért a harag, szánakozás vagy bocsánatkérés még nem alakzat. Cicero ugyan a beszédnek minden szépségét e fejezet alá vonja, de nézetem szerint bizonyos középútat tart olyformán, hogy egyrészt nem vesz minden kifejezést alakzatnak, de másrészt nem is csupán az olyanokat, melyek a mindennapi beszédmódtól valami eltérő alakítást mutatnak, hanem csak az igazán szép s a hallgatóság megindítására leghatásosabb kifejezéseket. Szóról-szóra ideiktatom két művből az idevágó helyeket, mert nem akarom olvasóimat megfosztani attól, hogy e legnagyobb tekintély véleményét közvetlenül megismerjék.

26 A 'De oratore' harmadik könyvének idevonatkozó helye (53. fej.) így hangzik: 'A kerekded beszédben, ha egyrészt a síma szófűzésre, másrészt az említettem mértékben a dallamoságra is kellő gondot fordítottunk, hátra van még, hogy az egész beszédet bizonyos közökben megrakjuk mintegy a gondolatoknak és szavaknak fényszóróival. Mert nagy hatást érhetünk el, ha ugyanannál a tárgynál hosszasabban időzünk (ἐπιμονή);⁹ a dolgot világosan megmagyarázzuk s úgyszólván a hallgatók szemei elé állítjuk, mintha előttük történnél (ἐκφρασις, ὑποτύπωσις); nagy hasznát vehetjük ennek a dolog-

elbeszélése közben nemcsak az elbeszélte dolog megvilágításában, hanem annak kiemelésében is, úgy hogy azok, a kik hallják, a mi kiszínezett előadásunk nyomán oly fontosnak fogják látni azt a dolgot, a milyen fontosnak csak szóbeli előadással feltűntetni lehet. Gyakran szerepelnek ezeknek ellenkezői is, mint a futólagos érintés (ἐπιπροχασμός), a nyomatékos kijelentés, mikor többet sejtet az ember, mint a mennyit mond (ἔμφασις), továbbá a szabatos és tömött rövidség (βραχυλογία) és a kicsinyítés (μείωσις). Ide sorakozik a kigúnyolás (διασυρμός), a mennyiben nem ellenkezik Cæsar utasításával,¹⁰ továbbá a kitérés (παρέκβασις); ez utóbbi necsak gyönyörködtessen, hanem ügyes és kellemes fordúlattal zökkenés nélkül térjen vissza a tárgyhoz; a tétel előzetes felállítása, miről akarunk beszélni (προέκθεσις), az eddig mondottaktól átmenetkép elkülönítése (μετάβασις) és visszatérés a főtételhez (ἐπάνοδος); majd az ismétlés (ἐπανάληψις) és a helyes következtetés (συλλογισμός). A valóság fokozott és túlzott előadása a dolog nagyítása vagy kicsinyítése végett (ὕπερβολή),²⁹ aztán a kérdezés (ἐρώτησις) és a vele rokon ellenvetés, melyre magunk adjuk meg a választ (ὕποφορά); továbbá a tettetés, mikor mást mondunk, mint a mit gondolunk (εἰρωνεία) s ez az alakzat talán legjobban befészkelte mintegy magát az emberek szívébe s igen kellemesen hat, ha nincs benne semmi komolykodó hév, hanem a társalgás fesztelen hangján szólaltatjuk meg. Azután a habozó, a tétovázó (ἀπορία), majd a 30 szétválasztó kérdés (διαίρεσις), továbbá annak, a mit majd mondunk, vagy már mondtunk, helyreigazítása (ἐπανόρθωσις), vagy valaminek elhárítása magunktól (προδιόρθωσις). Ide tartozik még az előzetes védekezés az ellen, a mi majd következik (πρόληψις) és a dolognak más valakire áthárítása (μετάστασις); a közös megbeszélés, azaz olyan tanácskozásképe a hallgatósággal (ἀνακοίνωσις); mások szokásainak s életmódjának utánzása vagy a személyek megnevezésével vagy a nél-

kül (ἠθοποιία, χαρακτηρισμός, μίμησις); kiváló ékessége a beszédnek s alkalmas mód arra, hogy a hallgatóságot magunknak megnyerjük, gyakran még arra is, hogy megindítsuk.

31 Személyeknek költött szerepben való felléptetése egyik legfontosabb s legragyogóbb eszköze a hatás fokozásának (προσωποποιία); úgyszintén a szemléltető leírás (ὀπογραφή), a megtévesztés (ἀποστροφή),¹¹ a kedélyeskedő hangulatkeltés (χαριεντισμός), a megelőzött ellenvetés (προκατάληψις); nemkülönben a hatásnak két fontos eszköze: a példabeszéd és a példa (παραβολή és παράδειγμα); a részekre osztás (μερισμός), közbeszólás (παρενόχλησις), szembeállítás (ἀντίθεσις), elhallgatás

32 (ἀποσιώπησις), ajánló körülmények. Szabadszájú, sőt úgyszólván féktelen beszéd a hatás fokozására (παρρησία); haragos kifakadás (ἀγανάκτησις), korholás (ἐπιτίμησις), ígéret (ὀπόσχεσις), bocsánatkérés (παραίτησις), esdeklés (ἱκεσία), rövid eltérés a tárgytól (παρατροπή), nem olyan, mint a fönnebb említett kitérés, továbbá az önigazolás (κάθαρσις), megbékülés (οἰκείωσις), az ellenfél megtámadása (ὕβρις), a jókívánság (εὐχή)

33 és az átok (ἄρα). Ezek nagyjában a gondolatalakzatok, melyek a beszédnek fényt kölcsönöznek. Maga a kifejezés pedig olyan, mint a fegyver: vagy gyakorlati célra való, fenyegetésre vagy támadásra, vagy csupán hordozásra, parádézni vele. Így pld. a szók megkettőzésében (ἀναδίπλωσις) néha erő rejlik, máskor meg csak kedveskedés; ép ilyen a szónak alakján tett kisebb változtatás és elcsavarás (παρονομασία, szójáték); továbbá a gyakran előforduló ismétlés a mondat elején (ἐπαναφορά),¹² vagy visszatérés a mondat végén (ἀντιστροφή);¹³ heves kifakadás ugyanazon szavakban, a kétféle ismétlés egybefűzése;¹⁴ a szóláncz (ἐπίζευξις),¹⁵ a fokozatos erősítés, továbbá ugyanazon szónak többször való ismétlése, de változó jelentésben vagy alakban;¹⁶ a mondat végén álló igének a következő mondat elején visszatérése;¹⁷ hasonló végződésű (ὁμοιοτέλετον), ugyanazon esetragokkal bíró névszók (ὁμοιοπτωτον), két

mondatban egymásnak megfelelő hosszú mondatszerkezetek (ἰσόκωλον), vagy hasonló hangzású szók (πάρισον) ismétlődése.¹⁸ Ide tartozik továbbá bizonyos értelemben a fokozatos emelkedés,¹⁹ ugyanazon szavaknak más elhelyezésben való ismétlése (ἀντιμεταβολή), a szóknak tetszetős elhanyagása (ὕπερβατον), továbbá az ellentét (παρηγμένον), kötőszókihagyás (ἀσύνδετον vagy ἀφορισμός), valamely szónak ugyanazon mondatban különféle ragozású alakja; szemrehányás, melylyel a szónok önmagát illeti; a felkiáltás (ἐκφώνησις vagy σχετλιασμός), kicsinyítés; továbbá ugyanazon névszó használata többféle esetalakban (πολύπτωτον),- vagy valamely kifejezés egyes szavainak szembeállítására egy másik kifejezés megfelelő sorrendben következő szavaival, valamely állításhoz a megokolás hozzáfűzése (αἰτιολογία), úgyszintén ennek részekre osztott s tételenként való utána kapcsolása (προσαπόδοσις). Ide tartoznak még: a hallgatókra bízott szabad választás (ἐπιτροπή),²⁰ továbbá a tétovázó kérdésnek egy másik alakja (ἀμφισβήτησις), a váratlan meglepetés (ἀπροσδόκητον), az elsorolás (ἀπαρίθμησις), a helyreigazításnak egy másik formája, a szavak szét-szórása, a megszakított beszéd folytatása és újra megszakítása, a hasonlat (εἰκών), a saját kérdésére való felelés (ἀπόφασις), névmásítás (ἀλλοίωσις), rokonértelmű kifejezéseknek egymástól külön sorolása, a helyes elrendezés, ismétlés,²¹ a kitérés²². Ezek körülbelül az alakzatok, de lehet ezeken kívül még több is, ezekhez hasonló, melyek a gondolatok és szók különféle alakulásaival emelik a szónoki beszéd szépségét.

Ugyanezek nagyrészt az 'Orator' című műben is előfordulnak (39. fej.), de nem teljes számban s egy kissé rendszeresebben összefoglalva, a mennyiben a szó- és gondolat-alakzatok után az alakzatoknak egy harmadik csoportja is következik, a melyek, mint maga mondja, a beszédnek mintegy másfajta szépségeihez tartoznak: 'Nagyban emelik a beszéd ékességét a többi, úgynevezett fénypontok is, melyek a

szavak elhelyezéséből támadnak. Mert olyanok ezek, mint a színház vagy a forum ünnepies felékesítésére használt díszjelvények, melyeket ‚insignia‘ néven hívnak, nem azért, mintha csak ezek adnák a díszet, hanem mivel kitűnnek a többi közül. Ugyanily szolgálatot tesznek a beszédnek ezen fénypontjai s hogy úgy mondjam, díszjelvényei is, mikor pld. megkettőztetünk vagy ismétlünk, vagy csekély változtatással újra alkalmazunk némely szavakat, vagy ha a beszédet többször ugyanazon szóval kezdjük vagy végezzük, vagy mindkettőt egyszerre; vagy ugyanazt egymásután megismételjük, vagy a mondatot ugyanazzal fejezzük be, a mivel kezdtük, vagy ugyanazon összefüggésben valamely szót nem ugyanazon jelentésben veszünk, vagy ha több hasonló esetalak vagy egy-
 39 forma végződésű szó kerül össze; vagy ha az ellentétnek sokféle változatát használjuk, vagy fokozatosan emelkedünk s ismét leszállunk, vagy ha kötőszók mellőzésével hosszasabban, lazán fűzzük a beszédet, vagy ha valamit elhallgatunk s ennek okát adjuk; vagy mikor önmagunkat helyreigazítjuk s mintegy megrovásban részesítjük, vagy ha csodálkozásunkban vagy panaszképen felkiáltunk, vagy ugyanazon névszó-
 40 nak különfélekép ragozott alakjait használjuk több ízben. De még hatásosabbak a gondolatalakzatok, úgy hogy sokan azt hiszik, hogy Demosthenes is azért aratott szónoklataival oly nagy dicsőséget, mivel ezek használatában igen bőkezű volt. És valóban nincs is úgyszólván egyetlen hely sem szónoki beszédeiben, a mely híjával volna a gondolatok bizonyos művészi alakításának s általában önála beszélni annyi, mint minden, vagy legalább a legtöbb gondolatot ragyogó külsőbe
 41 öltöztetni. Mivel pedig te, édes Brutusom, mindezt nagyon jól tudod, minek említsek még neveket és példákat is? Azért csak röviden érintem e tárgyat. Az olyan szónok tehát, a minőt mi óhajtunk, úgy fog beszélni, hogy ugyanazt a gondolatot sokféle fordúlattal tudja visszaadni, ugyanegy tárgygyal

hosszasabban foglalkozik, ugyanazon gondolatnál tovább is megállapodik. Sokszor valamit jelentéktelennek, máskor meg 42 nevelésnek kell feltüntetnie; majd el kell térnie kitűzött céljától s másfelé fordítania gondolatainak menetét; előre kijelölnie, mit akar mondani, majd, mikor már valamely tétellel végzett, ezt főbb pontokban összegeznie; magamagát a tárgyhoz visszatérítania, a mondottakat ismételnie; a bizonyítás eredményét következtetésben összefoglalnia, az ellenfél kérdésekkel sarokba szoritania, máskor ismét a kérdésekre mintegy magamagának felelnie; majd azon kell lennie, 43 hogy annak, a mit mond, épen ellenkezőjét gondolják és értsék; úgy kell tennie, mintha nem tudná, mit mondjon vagy hogyan fejezze ki magát, az anyagot részekre kell osztania, néha egyet-mást elmellőznie és figyelmen kívül hagynia, a következőknek útját egyengetnie; épen abban a pontban, a melyben őt érhetné megrovás, az ellenfélre háritania a bűnösséget; gyakran a hallgatósággal, néha még az ellenféllel is mintegy tanácskoznia; személyeket jellemök s beszédmód- 44 juk rajzolásával bemutatnia; élettelen dolgokat beszéltetnie, kitűzött célját a hallgatók elől elrejtania, sokszor ezeket jókedvre, sőt nevetésre ragadnia, előrelátható ellenvetéseket megelőznie, a dolgok között rejlő hasonlatosságot felfedeznie, példákat felhoznia, egyiknek ezt, másiknak azt a szerepet kiosztania, a közbeszólókat elhallgattatnia, megmondania, hogy ezt vagy azt elhallgatja, felhívnia a figyelmet arra, a mitől óvakodni akar. Legyen bátorsága egy kissé erélyesebb fellépésre is, ha kell; tudjon haragudni is, néha-néha korholni is, máskor bocsánatot kérni, könyörögni, segítséget nyújtani, tárgyatól néha kissé eltérni, jókívánásokat nyilvánítani vagy átkot szórni, majd egészen meghitten beszélni hallgatóival. Ezeken kívül iparkodni fog a beszédnek egyéb jeles tulajdon- 45 ságait is elsajátítani; rövidségre törekedni, sokszor az eseményeket élénk előadással szemünk elé állítani. Gyakran a

lehetőség határain túl emelkedik; gyakran többet sejtet, mint a mit mond, sokszor jókedvet mutat, sokszor mások magaviseletét s jellemét kell hiven ecsetelnie. Ezen a téren (mert hisz oly bősege van itt a tárgynak, mint erdőben a fának) teljes nagyságban kell ragyogtatnia erejét az ékesszólásnak.

II. FEJEZET.

A gondolatalakzatok.

- 1 Ha már most valakinek kedve van a szó- és gondolatalakzatokra bővebben kiterjeszkedni, tudni fogja, mihez tartsa magát s merem állítani, ennél jobb útmutatást seholsem talál; azért ajánlom, hogy az én kitűzött czéлом érdekében is olvassassa ezt buzgón. Én ugyanis csak azon gondolatalakzatról akarok szólni, a melyek az egyszerű hivatalos stílustól valami eltérést mutatnak s a mint látom, ebben a legnagyobb tudósok közül is sokan egy nézetten vannak ve-
- 2 lem. De azért minden egyéb, ha mindjárt másfajta szépségek is; olyannyira hozzátartoznak a szónoki beszéd tökéletes formájához, hogy azok nélkül úgyszólván egyetlen beszédet sem lehetne megérteni. Mert pld. hogyan lehetne a bírót felvilágosítani, ha hiányzik a beszédből a dolognak értelmes megmagyarázása, a főtétele felállítás, a későbbi dolgok előre jelzése, a fogalommeghatározás, megkülönböztetés, saját nézetünknek kifejtése, a helyes következtetés, az előkészítő bevezetés ahhoz, a mi következik, a hasonlat, példa, részekre osztás, szétválasztó kérdés, közbeszólás, a közbeszólónak elhallgattatása, a szembeállítás, öngazolás, az ellenfél megtámadása?
- 3 Mit ér azonkívül egyáltalában az ékesszólás a nagytás és kicsinyítés fortélyai nélkül? Ezek közül az előbbivel

velejár az ἔμφρασις, a nyomatékos beszéd, mikor az ember többet akar érttetni, mint a mennyit mond, továbbá a valószínűségnek megtoldása és túlzása; az utóbbival pedig a dolognak enyhített előadása s a bűnösség elhárítása. Lehet-e hevesebb indulatokat felébreszteni szabadabb hang, a harag féktelenebb kitörése, korholás, jókívánságok vagy átkozódás nélkül? avagy azt az enyhébb formáját felkelthetjük-e, ha nem segítünk azt megnyerni ajánlással, rokonszenv ébresztésével s egy kis jókedvre hangolással? Képes lesz-e a szónok gyönyörködtetni vagy csak közepes képzettségének is tanúbizonyosságát adni, ha nem érti a módját, mikép lehet egyik dolgot többszörös ismétléssel, a másikat a tárgynál való hosszabb időzéssel emlékezetbe vésni, a tárgytól el-elkalandozni s ismét visszatérni a beszéd fonalához; mikép kell valamit magától el- s másra hárítani, ha nem tudja megítélni, mit kell mellőznie, miről bizonyos megvetéssel szólnia. Ez ad a beszédnek életet és elevenséget; ha mindez hiányzik belőle, nem ér semmit sem, olyan, mint a test éltető lélek nélkül. Mindez megkívántatik a beszédben, de másrészt kellő beosztás és változatosság is szükséges, hogy a hallgató, miként a húros hangszerekénél, teljes akkordokban gyönyörködhessék. Többnyire mesterkéletlenül jelentkezik, nem keresi a művészi formát s nem árúlja el magát. S mint mondtam (IX. 1. 24.), alkalmas anyaggal szolgál alakzatok képezéséhez, a mint a következőkből is láthatjuk.

Van-e pld. közönségesebb valami, mint k é r d e z n i vagy g u t d a k o l n i ' valamit? Mert mindkét kifejezést egyformán használjuk, ámbár az egyiket, úgy látszik, inkább akkor, ha megtudni, a másikat, ha czáfolni akarunk valamit.²³ Azonban bármelyiket választjuk e kifejezésmódok közül, mindegyikkel sokféle alakzatot csinálhatunk. Kezdjük azokon, a melyekkel a bizonyítást erősebbé és nyomatékosabbá tehetjük;

7 ezeket tesszük első helyre. A kérdésnek egyszerű formája a következő:

„S kik vagytok ti viszont, mely tájról jöttetek erre?”

(Verg. Aen. I. 369.)

Alakzatos azonban a kérdés, ha nem tudakozódás a célja, hanem sarokba szorítás, pld. : „Mert hát mit akartál, te Tubero, tulajdonképen azzal a kivont karddal a pharsalusi ütközetben?” (Cic. Pro Lig. 3.), vagy: „Ugyan meddig teszed még próbára, te Catilina, a mi türelmünket?” vagy: „Nem veszed észre, hogy fel vannak fedezve a te terveid?” s így tovább ez 8 az egész hely. (Cic. Catil. I. 1.). Mennyivel több szenvedély lángol e szavakban, mintha egyszerűen ezt mondanók: „Már régóta próbára teszed türelmünket” vagy „Terveid fel vannak fedezve”. Néha olyasmit is kérdezőnk, a mit úgyléte lehetetlen volna tagadni: „Hát talán C. Fidiculanus Falcula ült a vádlottak padján?” (Cic. Pro Cluent. 37.), vagy a mire bajos volna megfelelő választ találni, mint pld. sokszor kérdezőnk így: „Hogy-hogy?”, „Hát lehetséges?”, vagy a mivel mást akarunk 9 meggyűlöltetni, mint pld. Medea Senecánál: „Ugyan hová i üldözesz?” (Sen. Medea 453.), vagy a mivel szánalmat kelünk, mint Sinon Vergiliusnál:

„Jaj nekem! Oh van-e föld, vagy tenger, a mely befogadna?”,

(Aen. II. 69)

vagy sarokba szorítunk valakit s elvágjuk előtte a kibúvó utakat, mint pld. Asinius: „Hallod-e? azért élünk e végrende ellen kifogással, mert örült volt, nem pedig, mert lelkiismeret 10 retlen ember volt, a ki azt csinálta”. Általában igen nagy változatosság uralkodik ezen alakzat használatában. Egyaránt képes kifejezni úgy a méltatlankodást:

„... vajjon lesz-e, ki Junó

Isteni fölségét leborúlva imádja ezentúl?”,

(Verg. Aen. I. 48)

mint a csodálkozást:

. . . . . Oh jaj! mire nem ragadod még
Kárhuzatos pénzvágy, a halandó szíveket?

(Verg. Aen. III. 56.)

Néha szigorúbb parancsot is kifejezhetünk vele:

11

„Nem fog-e fegyvert mind, a ki él s nem támad-e nyomban?”

(Verg. Aen. IV. 592.)

Önmagunkat is kérdezzük, mint Terentiusnál: „Mittevő legyek hát?” (Eunuch. I. 1. 1.). A feleletben is lehet alakzat, ha 12
pld. mást felelünk, mint a mit kérdeznek, mert ez ránk előnyösebb; vagy a vád súlyosbitása végett, mint pld. ha a terhelő tanú, mikor kérdezik, igaz-e, hogy a vádlott bottal verte, azt feleli: „Még pedig ártatlanul;” majd igen gyakran, hogy elhárítsuk magunktól a vádat, mint pld. „Azt kérdezem tőled, öltél-e embert?”, felelet: „Igen, útonállót”. „Foglaltál-e területet?”, felelet: „Igen, a magamét”. Úgy is lehet felelni, hogy a 13
beismerést védekezés előzi meg, mint pld. Vergilius Bucoliciái-ban erre a kérdésre:

„Hát nem láttalak-é, mikor a kecskét elemelted
Damon nyájából, te gonosz csont?” —

ez a felelet:

„Dalversenybe” legyőzve nem adta-e volna meg úgyis?”

(Ecl. III. 17. 21.)

Rokon ezzel a tettetett beszéd, a minek mindig valami tréfás 14
alapja van s ép ezért már a maga helyén szólunk róla (VI. 3. 68.). Mert ha ugyanazt egész komolyan mondanók, beismerés volna. Különben igen kellemesen szokott váltakozni egymással a kérdés, melyet önmagunkhoz intézünk s a felelet, a melyet ugyancsak magunk adunk reá; így Cicerónál Ligarius védelmében (3. fej.): „Hát ki előtt beszélek én így? Nemde az előtt, a ki bár tudta ezt, mégis visszaadott engem

15 hazámnak a nélkül, hogy ismert volna'. Eltérő ettől Cælius védelmében (17. fej.) e költött kérdés: „Azt mondhatná valaki: Hát ilyen a te tudományod? Így neveled te az ifjúságot?” és így tovább az a hely egész végig. Majd ismét odább: „Én bírák, ha valaki ily erős lélekről, ily erényes és önzetlen jellemről tett tanúságot” és a többi. Különbözik ettől, ha valakit kérdezzünk, de nem várjuk be a feleletet, hanem mindjárt folytatjuk: „Hajléktalan voltál? De hiszen volt házad. Volt pénzed bőven? De hisz egy fillér nélkül voltál” (Cic. Orator 67. fej.). Ezt az alakzatot némelyek utánvetés-nevezik.²⁴ Összehasonlítással is lehet kérdezni: „Hát kettejük közül melyik tudná könnyebben megokolni bírói ítéletét?” (Cic. Pro Cluent. 38.) Lehet még sok más módja, hosszabb, rövidebb alakja, vonatkozhatik egy vagy több dologra.

Bámúlatos hatása szokott lenni tárgyalások alkalmával a megelőzés-nek, melyet πρόληψις-nek neveznek, mikor t. i. magunk hozzuk fel magunk ellen a lehetséges ellenvetéseket. Előfordúl és pedig elég gyakran a beszéd egyéb részeiben is, de főleg a bevezetésben nagyon helyén való.²⁵ Azonban ennek az egy dolognak többféle faja van. Némelykor ugyanis olyan mentegetődzés-forma, mint mikor pld. Cicero Qu. Cæciliusszal szemben (Divin. in Cæc. 1.) mintegy mentegeti magát, hogy a jelen esetben vádló-szerepre vállalkozott, holott rendesen védő szokott lenni; máskor mintegy beismerés, mint Rabirius Postumus védelmében (1. és 9. fej.), a kiről bevallja, hogy az ő nézete szerint is megrovást érdemel azért, hogy a királynak pénzt kölcsönzött; majd meg előre bejelentés, mint pld.: „Nem azért mondom, hogy bűnösségét súlyosbitsam”; máskor ismét mintegy helyreigazítás, mint: „Bocsássatok meg, kérlek, ha kissé messzebbre elkalandoztam”;²⁶ legtöbbször mintegy előkészítés, mikor bővebben előadjuk, miért akarunk tenni, vagy miért tettünk
18 valamit. Egyes szóknak sajátos jelentését is vagy ily előleges

feltevással lehet megállapítani, mint: ,Ámbár ez nem is volt büntetés, hanem csak megakadályozása a bűnténynek', vagy szemrehányó megjegyzéssel: ,Polgárok, igen polgárok, mondom, ha megérdemlik még ezt a nevet'. (Cic. Pro Mur. 37.)

Az előadás hitelét erősíti némileg a h a b o z ó k é r d é s, 19 mikor úgy teszünk, mintha nem tudnók, mivel kezdjük, hol végezzük a dolgot, mit mondjunk első sorban, beszéljünk-e egyáltalán? Idevágó példákat lépten-nyomon találhatni, de legyen elég egyelőre egy: ,Bizony részemről azt sem tudom, hová forduljak. Eltagadjam, hogy megesett az a szégyen, hogy a bírákat megvesztegették?' és a többi. (Cic. Pro Cluent. 1.) Az ilyen kérdés a múltra is vonatkozhatik, mert úgy is tehe- 20 tünk, mintha a múltban nem tudtuk volna, mit tegyünk.

Nem sokban különbözik ezen alakzattól az úgynevezett t a n a k o d á s, midőn vagy magától az ellenféltől kérünk tanácsot, mint Domitius Afer Domitilla mellett mondott beszédekben: 27 ,Zavarában azt sem tudja, mi van egy nőnek megengedve, mi illik egy feleséghez; ezen aggodalmas helyzetében titeket hozott össze véletlenül a sors e szerencsétlen aszszonynyal; te, a ki fitestvére vagy, ti apai jóbarátai, micsoda tanácsot adtok neki?', vagy mintegy a bírakkal tanakodunk, 21 a mi a leggyakoribb eset: ,Mit tanácsoltok?' vagy: ,Töletek kérdek, ugyan minek kellett volna történnie?', vagy miként Cato: ,Mondjátok csak, ha az ő helyében lettetek volna, mi mászt cselekedtetek volna?' Ismét másutt: ,Azt kell vennetek, hogy közügyről van szó és hogy ez a ti gondjaitokra van bízva'. De előfordúl néha, hogy ily tanakodás közben valami 22 meglepő dolgot vetünk oda, a mi már magában is alakzat, mint pld. Cicero Verres ellen (V. 5.): ,Hát aztán? Mit gondoltok, mi történt? Talán azt hiszitek, hogy valami lopás, vagy rablás?' Azután, mikor már jó ideig feszült várakozásban tartotta a bírák lelkét, hozzá tette, hogy olyan valami, a mi még ezeknél is sokkal nagyobb gonoszság. Celsus ezt fel-

23 függésnek nevezi. De van még egy másik fajta is, sokszor t. i. épen megfordítva, mikor már úgy hangoltuk a közönséget, hogy a legrosszabbra volt elkészülve, hirtelen leszállunk valami jelentéktelen és épen nem terhelő dologra. Mivel azonban nem csupán tanakodás közben történhetik ez, azért mások *παράδοξον*-nak, azaz váratlan meglepetésnek neveztek. De azokkal már nem értek egyet, a kik azt is alakzatnak tartják, ha valami magunkkal történt, különös, meglepő dolgot adunk elő, mint pld. Pollio teszi: „Sohasem hittem volna, bírák, hogy egy perben, melyben Scaurus a vádlott, azért kelljen könyörögnöm, hogy az ő ügyében semmi szerepe se legyen a személyes befolyásnak”.²⁸ A tanakodással körülbelül egy forrásból ered az úgynevezett *ráhagyás*, midőn bizonyos dolgok elbírálását magokra a bírákra, sőt néha az ellenfélre bizzuk, mint pld. Calvus is Vatiniusra.²⁹ „Tégy félre minden szemérmet és mondd, hogy te érdemesebb vagy a praetorságra, mint Cato”.

26 Az érzelmek fokozására alkalmas alakzatok pedig főképen *tettetés* en alapúlnak. Mert csak mutatjuk, mintha haragudnánk, örülnénk, félnénk, csodálkoznánk, bánkódnánk, bosszankodnánk, valamit kivánnánk stb. Ide tartoznak az ilyenféle szólások: „Megmenekültem, újra szabadon lélekzem, (Cic. pro Mil. 18.), vagy: „Jól van!”, vagy: „Micsoda esztetenség ez?” „Oh idők változása, oh erkölcsök romlása!” (Cic. Catil. I. 1.), vagy: „Oh én szerencsétlen! mert bár kikapadtak könnyeim, mégis itt fészkel szívem mélyén a fájdalom” (Cic. Philipp. II. 26.); vagy:

— Nyilj meg föld, nyilj meg azonnal!”

27 Némelyek az *efféléket felkiáltás*-nak nevezik s a szóalakzatokhoz számítják. Valahányszor ezek valódi kedélyhangulat kitörései, nem tartoznak a beszédnek most szóban levő formájához, hanem csakis akkor veendőek határozottan alakzatoknak, ha amazoknak művészi utánzatai. Ugyanez áll a

szabadszájú beszédre is, amelyet Cornificius³⁰ „licentia”-nak nevez, a görögök pedig παρρησία-nak. Mert van-e valaminek kevésbé szüksége a képes beszédre, mint a valódi szabadságnak? Azonban sokszor ennek az álarca alá rejtőzik is a hizelgés is. Mikor pld. Cicero Ligarius védelmében (3. és 4. fejj.) azt mondja: „Mikor kitört a harc, Caesar, sőt már javában folyt, minden külső kényszer nélkül, saját elhatározásomból s akaratomból indultam el azok táborába, kik fegyvert ragadtak ellened: nem csak Ligarius érdekét tartja szem előtt, hanem a győztes ellenfél kegyes szívét sem dicsérhetné szebben. Avagy e szavaival: „Mi más célra törekedtünk, 29 Tubero, mint hogy a hatalmat, melyet most ő bír, mi szerezhessük meg magunknak?” bámúlatra méltó tapintattal mindkét pártnak ügyét egyformán törvényes színben tünteti fel; de egyúttal lekötelezi maga iránt azt a pártot, a melynek veszített ügye volt.

Merészebb és (mint Cicero mondja: Orator 25.) nagyobb lélekzetű dolog a személyköltés, vagyis személyeknek költött szerepben való felléptetése, az úgynevezett προσωποποιία. Nemcsak rendkívül változatossá, hanem époly elevenné is teszi az előadást. Ezzel egyrészt megvilágítjuk az egy- 30 mással mintegy beszélgető ellenfelek gondolkozásmódját. De ez csak akkor hordja magán a valószínűség bélyegét, ha olyan beszédet adunk a szájokba, mely gondolatvilágukkal nincs ellenmondásban; másrészt a magunk beszélgetését másokkal³¹ és másokét egymással oly színben tudjuk feltüntetni, hogy valószínűnek lássék s a tanácsadó, dorgáló, panaszkodó, dicsérő, szánakozó szerepét mindig megfelelő jellemeknek adjuk. Sőt mi több, az előadásnak ezen formájában még az is 31 lehetséges, hogy az isteneket lehozzuk az égből s az alvilág lakóit felidézzük a földre.³² Egész városok³³ és népek is megszólalhatnak. Vannak azonban, kik csak azt tartják προσωποποιία-nak, mikor úgy az alakok, mint a szavak költöttek; a

valóban létező személyek szájába adott költött beszédet inkább *διαλογος*-nak szeretik nevezni, a melyet latinul némelyek ³² *sermocinatio*-nak (beszélgetés) neveztek.³⁴ Én bevett szokás szerint mindkettőt egyformán hívom. Mert lehetetlen költött beszédet csinálni a nélkül, hogy azt bizonyos személynek ne adnám a szájába. Oly személyesítésnél azonban, mely a valóságban lehetetlen, ilyenformán lehet az alakzatot enyhíteni. Ha ugyanis a haza, melyet én életemnél is sokkal jobban szeretek, ha egész Italia, ha az egész köztársaság így szólna hozzám: „M. Tullius, mit csinálsz?”³⁵ Merészebb hangja van már a következőnek: „Ez te veled, Catilina, ilyen formán tárgyal s mintegy csendben így beszél veled: „Már évek óta nem történt gáztett, csakis te általad.”³⁶ Néha igen ügyesen lehet azzal is hatást kelteni, hogy úgy teszünk, mintha valamit vagy valakit magunk előtt látnánk vagy hangját hallanók, vagy csodálkozunk, hogy ellenfeleink vagy bíránk is nem érezne ugyanúgy. Ilyenek pld. az efféle kifejezések: „Úgy látom mintha”, vagy: „Te nem találod úgy?” Csakhogy ehhez nagyszónoki ügyesség kell. Mert a költött és hihetetlen dolgok szükségképen vagy nagyobb hatást keltenek a rendesnél, mert túllépik a valóság határait, vagy üres fecsegés-számba mernek,³⁴ mert nincs semmi alapjuk. De nemcsak költött szavak szoktak valakinek a szájába adni, hanem valamely írást lehet valakinek tulajdonítani, mint Asinius teszi Liburn védelmében: „Anyámat, kit mindennél jobban szerettem, nekem mindennél kedvesebb volt, a ki csak nekem élt, ki egy napon két életet adott nekem stb.”; azután: „kitagadom örökségből.”³⁷ Ez már magában is alakzat, azonban kétszeresen az lesz, mint a jelen esetben is, valahányszor valamely más okirat mintájára van szerkesztve. Az ellenfél u. is ezzel szemben felolvasta a végrendeletet, mely így hangzik: „Novanius Gallio, a ki mindenképen megérdemli, hogy ne minden jót kívánjak és lekötelezettje legyek irántam tanús

tott kiváló jó indulatáért, s aztán folytatja, végül hozzáteszi :
 ,legyen az én örökösöm'. Az ilyen alakzat már mintegy át-
 menet a *παρωδή*-hoz (parodia),³⁸ a mely elnevezés eredetileg
 valamely ének utánzásával más dallamra vett éneket, de át-
 vitt értelemben valamely versformának vagy beszédmódnak
 utánzását is jelentheti. Gyakran képzeletbeli alakokat is sze- 36
 repeltetünk, mint pld. Vergilius a Hírt (Aen. IV. 174.), Prodi-
 cus Xenophon elbeszélése szerint (Memor. II. 1.) a Gyönyört
 és az Erényt, Ennius pedig egyik szatirájában a Halált és az
 Életet, a mint versengenek egymással. Határozatlan személyt 37
 is szoktak költött szerepben beszéltetni, ilyenformán : ,Erre
 valaki', vagy ,Azt mondhatná valaki'. Némelykor a beszélő
 személy megnevezése nélkül is idézzük valakinek szavait,
 így :

„Itt a Dolops had táborozott, amodább meg Achilles'.

(Verg. Aen. II. 29.)

Ebben kétféle alakzat van egyesítve, a mennyiben a *προσωποποιία*-hoz járul a kihagyás; ki van hagyva, hogy ki beszél. Némelykor *προσωποποιία* az elbeszélés formáját ölti fel. Ezért találunk a történetíróknál függő beszéd formájában adott idézeteket, mint pld. Liviusnak mindjárt első könyvében : ,Mert, hogy a városok is, mint minden egyéb, igen csekély kezdetből keletkeznek, s a melyek aztán magok erejéből és az istenek segítségével által emelkednek, nagy hatalomra s nagy hírnévre tesznek szert.

Bámúlatos hatása szokott lenni a bírótól elfordult 38
 beszédnek, az úgynevezett megszólításnak (*ἀποστροφή*), akár az ellenfélt támadjuk vele, mint : ,Mert hát mit akartál te Tubero a pharsalusi ütközetben azzal a . . . ?', akár valami távollevő felé fordulunk s azt hívjuk mintegy segítségül, így : ,Titeket hívlak már tanúkul, ti albai halmok és berkek'; akár valami gyűlöletes dologhoz folyamodunk, mint : ,Oh ti Por-

39 cius- és Sempronius-féle törvények'.³⁹ Azonban azt is apostrophe-nak (aversio) szokták nevezni, mikor a szóban forgó tárgytól másfelé tereljük a hallgatók figyelmét, mint pld.

„Tán nem is esküdtem görögökkel a trójai várat
Rontani? Aulisi révben? . . .” (Verg. Aen. IV. 426.)

Ez a fogás különben sok mindenféle alakzatban szerepel, így pld. mikor úgy teszünk, mintha mást vártunk volna, vagy mintha valami nagyobbtól tartottunk volna, vagy úgy tüntetjük fel a dolgot, hogy a ki nem ismeri a helyzetet, többet gondolhat a valóságnál; ilyen pld. a Caelius védelmére mondott beszéd bevezetése.

40 A szemléltetés pedig, vagy mint Cicero mondja (IX. 1. 27.), a hallgatók szeméi elé állítás akkor szokott szerepelni, mikor valamely megtörtént dolognak nem pusztá bejelentéséről, hanem lefolyásának bemutatásáról van szó és pedig nem egészében, hanem részleteiben. Az előadásnak ezt a formáját a megelőző könyvben (VIII. 3. 68.) a szemléltető világosság körébe vontam; az elnevezés (evidentia) Celsustól származik. Mások ὁποῦπιωσις-nak mondják valamely tárgynak mintegy szemléltető bemutatását, mikor oly hűen festjük le azt szavainkkal, hogy nem annyira hallani, mint saját szemünkkel látni véljük az egészet, mint pld.: „Ő pedig gonosz bosszúvágytól lihegve megjelent a fórumon, szeméi tűzben forogtak, egész arczából vérszomjas kegyetlenség sugárzott”.⁴⁰ S nemcsak azt tudjuk elképzelni, a mi megtörtént vagy történik, hanem azt is, a mi majd történik, vagy történhetett volna. Remekül rajzolja Cicero Milo védelmében, miket vitt volna véghez Clodius, ha sikerült volna magához ragadnia a praetorságot. De ez tulajdonképen az időviszonyok áthelyezése, a mit μεταστασις-nak hívnak. A διατόπιωσις⁴¹ használatában a régiek bizony szerény tartózkodást mutattak. Ilyenformán szokták bevezetni: „Képzeljétek, mintha it

látnátok', miként Cicero is: 'Mindezt, a mit szemeitekkel nem láttatok, képzeletben láthatjátok'. Ellenben az újabbak, különösen a declamatorok szabadabb tért engednek a képzeletnek s bizony mondom, nem minden hatás nélkül. Így pld. Seneca is abban a peres ügyben, melynek tárgya röviden az, hogy az apa egyik fiát és ennek mostohaanyját, miután másik fiának besúgása folytán rájött a dologra, házasságtörésen érte és mindkettőt megölte: 'Vezess és én veled megyek; fogd meg e reszkető kezét és szorítsd meg, a hogyan akarod'. S mind-
 járt utána: 'Nézd, úgymond, a mit oly soká nem akartál elhinni. Én azonban nem látok, rám borúl az éjszaka és a sűrű sötétség'.⁴² Az ilyen képesbeszédben bizonyos kézzelfogható szemléletesség nyilvánul, mert úgy látszik, mintha nem elbeszélni hallanók, hanem szemeink előtt folyna le a dolog. Némelyek a helyi viszonyok világos leírását is a beszéd effajta csinosításához sorozzák; mások *τοπογραφία*-nak nevezik (helyrajz).

Az *εἰρωνεία*-t némelyek a *tēttētēs* (dissimulatio) egyik alakjának nevezik. Mivel azonban ezen elnevezés nem fejezi ki teljesen ezen alakzatnak lényegét, nincs más, mit tenni, mint sok más esetben, be kell érünk a görög elnevezéssel. Tehát az *εἰρωνεία* mint alakzat, ha általánosságban tekintjük, épen semmitsem különbözik az *εἰρωνεία*-tól mint tropustól, mert mindkettő az ellenkezőjét akarja értetni annak, a mit mond; a ki azonban kissé tudományosabban vizsgálja a dolgot, csakhamar rájön, hogy különféle fajták. Először is a tropus kevésbé burkolt s ámbár mást mond, mint a mit gondol, de ezt a szándékát legalább nem titkolja, mert az összefüggésnek is, a melyben előfordul, rendszerint egészen világos értelme van, minő pld. a következő hely Catilina ellen: 'Miután ez kiutasított, elmentél M. Marcellushoz, a te czimborádhoz, ehhez a jeles férfiúhoz'.⁴³ Itt csak két szóban van irónia, hát rövidebb is a tropus. Ellenben, ha mint alakzat szerepel, szán- 46

dékát egészen álarcz alá rejti s inkább csak úgy elő-előtűnik, a nélkül, hogy bevallaná. Úgy hogy amott egyes szavak állanak látszólagos ellentétben más szavakkal, itt pedig az értelem és néha az egész gondolatmenetnek alakulása a kifejezéssel. Hisz egy egész emberélet is iróniának tetszhetik, a mint hogy Socratesét annak tartották. Azért nevezték őt ugyanis εἴρων-nak, mert adta a tudatlant és csodálkozót mások képzelt bölcsessége felett, úgy hogy, mint az ἀλληγορία a μεταφορά folytatásából alakúl, az irónia is, mint alakzat ugyanennek mint tropusnak összefüggő alkalmazásából ke-

47 letkezik. Azonban ezen alakzatnak némely fajtája semmi összefüggésben sincs a tropusokkal. Mindjárt az első is, mely nevét a tagadástól veszi s némelyek αντίφρασις-nak mondják,⁴⁴ pld.: ,Nem akarok veled szemben a jog teljes szigorúságával eljárni; nem akarom kimondani, pedig talán el is érném, a mit akarok';⁴⁵ vagy: ,Minek soroljam el rendeleteit, rablásait, minek azt az eljárását, melylyel sokakat öröklött birtokaiktól fosztott meg, hogy másoknak adományozza?'⁴⁶ majd: ,Nem említem azt az első erkölcstelen merényletét', vagy: ,Azt az okiratot sem olvasom fel, mely arról a hétszáz-

48 ezer sesterciusról szól', vagy: ,Elmondhatnám azt is'. Ilyenféle fordulatok segítségével néha egész vitás kérdéseknek végére járunk, mint pld. Cicero: ,Ha ezt a kérdést olyképen akarnám tárgyalni, mintha valamely vádat kellene megczáfolnom, sokkal terjedelmesebben kellene vele foglalkoznom'.⁴⁷ Irónia az is, mikor a parancsot osztogatónak vagy valami kegyesen megengedőnek szerepét adjuk, mint:

,Menj a szelek szárnyán, menj Itáliába';⁴⁸

49 vagy mikor azt, a mit nem akarunk ellenfeleinkben elismerni látszólag feltételezzük bennök. Még erősebb a dolognak éle mikor ugyanaz a jótulajdonság bennünk megvan, ellenfeleinkben pedig hiányzik, pld.:

‘ . . . s engemet illess nyűlszívűségnek
Vádjával, hiszen a te vitéz karod ölte rakásra
Trójaiak sorait, Drances . . . ’ (Verg. Aen. XI. 383.—)

Megfordítva is áll a dolog, mikor azt, a mitől mi távol állunk, sőt a mi egyenesen az ellenfél rovására esik, mintegy magunkra vállaljuk:

‘Trója parázna fiát Spártába’ hisz, én segitettem’.
(Verg. Aen. X. 29.)⁴⁹

És nemcsak személyekre, hanem dolgokra is vonatkozhatik az az eljárás, hogy mást mondunk, mint a mit gondolunk. Ilyen pld. a Qu. Ligarius védelmének egész bevezetése, továbbá az ilyen gúnyos lekicsinylések: ‘Persze, persze!’ ‘Oh jóságos egek!’

‘Persze az istenek is csak ezen fáradsz az égben’.⁵⁰

Avagy Oppius védelmében ez a hely: ‘Oh mily bámúlatos szeretet! Mily páratlan jóindulat!’⁵¹ Az ilyen színlelt beszéd-től nem messze állanak ezek a következő egymáshoz hasonló alakzatok: a beismerés, mely senkinek sem árt, minő pld.: ‘Elérted tehát a legnagyobbat, Tubero, a mit egy vádló magának kívánhat: beismerésben van a te vádlottad’;⁵² aztán a megengedés, mikor ügyünk igazában bízva még holmi jogtalanságot is hajlandók vagyunk elnézni, mint: ‘A megvesszőztetés borzalmaitól pénzen váltotta meg magát egyik igen tekintélyes városnak hajóskapitánya: emberséges eljárás volt tőle’;⁵³ Cluentius védelmében pedig a rágalomról: ‘Hadd tomboljon a népgyűléseken, de már a törvényszék előtt nem szabad érvényesülnie’;⁵⁴ harmadik az ellenféllel egyetértő vélemény, mint pld. ugyanazon védőbeszédben arra nézve, hogy a bíróság meg volt vesztegetve. Még szembetűnőbb ezen alakzat hatása, ha valamibe beleegyezésünket adjuk. Ez hasznunkra lehet, de csak azon eset-

ben, ha az ellenfél valami baklövést csinál. Néha látszólag dicsérünk is egyet-mást, mint pld. Cicero a Verres ellen mondott beszédben ennek a drepanumi Apollonius ellen elkövetett gázságára azt mondja: „Sőt mi több, örülök, ha valamit elvettél tőle, s kijelentem, hogy soha életedben ennél helye-
 53 sebb dolgot nem műveltél.”⁵⁵ Néha még súlyosbítjuk a felhozott vádat, a melyet könnyű szerrel vagy megczáfolhatnánk vagy tagadhatnánk; ez azonban sokkal közönségesebb eset, hogysesem példát kellene felhoznom. Máskor meg épen azzal csökkentjük a vád valószínűségét, mivel oly rendkívül súlyos, mint pl. Cicero teszi Roscius védelmében, mikor az apagyilkosság bűnének amúgyis nyilvánvaló szörnyűségét még szónoklatának erejével is igyekszik fokozni.

54 Az ἀποσιώπησις, melyet ugyancsak Cicero⁵⁶ reticentia-nak (elhallgatás), Celsus obticentia-nak, némelyek interruptio-nak (félbeszakítás) neveznek, szintén valamely indulatnak a kifejezője és pedig vagy a haragnak, mint:

„Majd adok én — de előbb a tengert ránczba szedem majd”;
 (Verg. Aen. I. 135.)

vagy az aggodalomnak s hogy úgy mondjam, lelkiismeret-fürdalásnak: „Mérészt volna-e addig, míg Milo élt, hogy ne mondjam, ha ő lett volna a consul, ezzel a törvénnyel előhozakodni, melylyel Clodius szokott dicsekedni mint a saját találmányával? hisz mindnyájunknak — de nem is merem egészen kimondani”;⁵⁷ hasonló példáját találjuk ennek Demosthenes védőbeszédének bevezetésében, melyet Clesiphon
 55 mellett mondott.⁵⁸ Vagy átmenetül is állhat: „Cominius azonban — de mégis bocsássatok meg, bírák”.⁵⁹ Ugyanitt fordul elő az a bizonyos kitérés is (ha ugyan ezt az alakzatok közé sorozhatjuk, minthogy némelyek a szónoki beszéd egyik részének veszik); ugyanis a beszéd egyszerre csak átesap Cn. Pompeius dicséretébe. Ezt azonban ἀποσιώπησις nélkül is

megtehetette volna a szónok. Mert az a rövidebb eltérés a 56 tárgytól (mint Cicero mondja: digressio) igen sokféleképen történhetik. Legyen elég e néhány példa: ,Erre C. Varenus, az a Varenus, a kit Ancharius cselédsége meggyilkolt; erre most, kérlek bírák, jól figyeljétek';⁶⁰ vagy Milo védelmében: ,Miközben olyan szemeket vetett reám, a minőket olyankor szokott, mikor körülötte mindenki reszketett haragjától'.⁶¹ Van ezen alakzatnak még egy más formája is, nem ugyan 57 elhallgatás, a mely mintegy nem teljessé teszi a beszédet, hanem a beszédnek megrövidített s a rendesnél mintegy előbb befejezett módja, mint pld.: ,De talán nagyon erősen faggatom, úgy látszik, mintha kihoztam volna sodrából a fiút'; vagy: ,Kell-e több? Magát az ifjút hallottátok beszélni'.

A jellem utánzás, az úgynevezett ἠθοποιία vagy né- 58 melyek szerint helyesebben μίμησις, az érzelemkeltés enyhébb eszközei közé sorozható. Alapja rendesen némi gúny, azonban tettekben épúgy megnyilatkozhatik, mint szavakban. Ha tettekben nyilvánkozik, a ὑποτύπωσις-hoz (szemléltető bemutatás) áll közel; a szavakban nyilvánúlóra példa Terentius e helye:

,Akkor nem értém mit beszélsz: mint kis leányt
Rabolták el s anyám nevelte húgomúl,
Szeretném visszaadni most övéinek'.

(Ter. Eun. I. 2. 75. —)

De ugyanily módon saját szavainkat s tetteinket is utánoz- 59 hatjuk el beszézés alakjában, csakhogy az ilyen előadás-módnak többször bizonyítás, mint gúnyolódás a célja, pld.: ,Azt mondtam nekik, hogy ott van vádlónak Qu. Cæcilius'.⁶² Kellemes hatással van s igen jó ajánlólevél számunkra nemcsak a velejáró változatosságnál fogva, hanem magában véve is az előadásnak az a naiv egyszerűsége, mely nem árul el semmiféle előre kiszámított hatásvadászást s éppen azért gya-

- 60 nótlanúl fogadja a bíró is. Ide tartozik az is, mikor mintegy bánjuk, a mit mondtunk, mint pld. Cicero Caelius védelmében (15. f.): ,De minek is kevertem bele ily előkelő személyt a dologba?’, vagy a mit közönségesen is szoktunk mondani: ,Nem volt szándékom erre rátérni‘.⁶³ Vagy mikor úgy teszünk, mintha nem tudnók, mit mondjunk: ,Mi van még hátra?’, vagy: ,Talán elfelejtettem valamit?’, vagy mintha abban a perczen jutott volna valami eszünkbe, mint a hogy Cicero mondja: ,Ejnye, nekem is szólnom kellene egy ilyenfajta vétségről;’ vagy: ,Egyik dolog a másikat juttatja eszembe‘.
- 61 Ebből igen csinos átmenetet is lehet csinálni, de nem oly értelemben ám, mintha az átmenet már magában is alakzat volna; így pld. Cicero, miután elbeszélte Piso esetét, a ki a bírói széken ülve adta ki a parancsot az aranyművesnek, hogy neki aranygyűrűt csináljon, mintegy e körülmény által figyelmeztetve tette e megjegyzést: ,Épen Pisonak ez a gyűrűje juttatja eszembe, a miről egészen elfeledkeztem. Mit gondoltok, hány tisztességes embernek ujjáról húzta le az aranygyűrűt ez a jeles férfiú?‘⁶⁴ Továbbá, mikor valamire nézve úgy tettetjük magunkat, mintha nem tudnók, pld.: ,Ezen művészi szobroknak készítője pedig, mint mondták, kicsoda is? no ugyan hogyan is hívták? ,Igazad van, Polyclitus volt‘.⁶⁵
- 62 De ezzel nemcsak ezt az egyet érjük el. Mert néha valamivel egészen más hatást keltünk, mint a mit látszólag akarunk; miként jelen esetben Cicero is eléri azt, hogy mialatt Verresnek szemére veti szinte beteges szobor- és képgyűjtő szenvedélyét, nem foghatják rá, hogy ő maga is nagyon érdeklődik ilyen műremekek iránt. Nemkülönben Demosthenesnek is, mikor a Marathonnál és Salamisnál elesettek emlékére esküdött, az volt a célja, hogy a Chæronea mellett szenvedett ve-
- 63 reség miatt való elkeseredett hangulatot ezzel enyhítse. Azzal is kellemessé tehetjük az előadást, ha valamit most futólag említünk, aztán későbbre hagyjuk s a bíró emlékezetébe mint-

egy letétbe helyezzük s később a letétet visszaköveteljük. Vagy valamely ügyes fordulattal, mert valaminek pusztá megismétlése magában még nem alakzat, külön félreteszünk valamit, aztán újra előveszszük és folytatjuk s ezáltal az előadásnak mintegy változatos képet adunk. Mert a változatosság gyönyörködtet s valamint szemünket is jobban leköti a változatos kép, a léleknek is mindig jobban tetszik az, a mi az újság varázsával hat reá.

A nyomatékos beszéd (emphasis) is az alakzatok 64 közé tartozik, mikor valamely mondásból valami rejtett értelmet kell kihozni, mint pld. Vergiliusnál:

„Oh mért nem lehetett nász nélkül erdei vadként
Élnem büntelenül?” (Verg. Aen. IV. 550. v.)

Bár a házaselet ellen panaszkodik Dido, szenvedélyes kifakadásának mégis csak az az értelme, hogy házasság nélkül az élet nem embernek, hanem csak vadállatnak való. Ismét másfajta alakzat Ovidiusnál, mikor Zmyrna apjával való szerelmét e szavakkal vallja be dajkájának:

„Oh mily boldog anyám ily férjnek az oldala mellett!“ 66

Ezzel közel rokon vagy egészen azonos az alakzatnak manapság leghasználatosabb alakja. Áttérek ugyanis az alakzatok azon nemére, melyet egyrészt leggyakrabban használnak a szónokok, másrészt, mint hiszem, legjobban megvár tőlök a közönség is: mikor t. i. csak úgy sejtetjük azt, a mit nem mondunk. Nem kell annak épen az ellenkezőjének lenni, mint az εἰρωφεία-ban, hanem csak valami másnak, a szavak mögött lappangónak, a mit a hallgatónak kell mintegy kitalálnia. Napjainkban már úgyszólván kizárólag csak ezt tartják, mint fönnebb mondtam (IX. 1. 14.), alakzatnak s innen vették nevöket is az úgynevezett alakzatos vitásügyek (controversiæ figuratæ). Háromféle szerepe van: először, mikor nyíltan 66

beszélni nem tanácsos, másodsor, mikor nem illik, harmadszor, mikor csak csinosítás kedvéért használunk alakzatot, mely épen szokatlan és változatos formájával jobban gyönyörködtet, mintha ugyanazt kereken kimondjuk.

- 67 Első formája gyakori az iskolában. Itt találkozunk ugyanis költött esetekkel, mikor zsarnoki hatalmuktól megválni készülő tyrannusok bünbocsánatot kötnek ki magoknak és párt-hiveiknek,⁶⁷ vagy a polgárháború lezajlása után a szenátus közzéteszi végzéseit, mikor is főbenjáró vétségnek minősítik, ha valaki mást elmúlt dolgokért vádol; úgy hogy, a mi a forumon nem ajánlatos, itt határozottan tilos. Azonban az alakzatokkal másként áll a dolog. Ugyanis ama tyrannusok ellen bármilyen nyílt kifakadásokat is bizton-bátran mondhatunk, csak olyanok legyenek, hogy más valamiképen is lehessen azokat érteni, mert csak attól óvakodunk, hogy bajba ne kerüljünk, de attól már nem, hogy esetleg megsértődik valaki.
- 68 Ha kétértelmű szavakkal sikerül e veszélyt kikerülnünk, mindenki megbocsát ezért a kis csalafintaságért. Valódi peres-ügyekben, még eddig legalább, sohasem volt kénytelen a szónok ily módon elhallgatni az igazságot; van azonban ehhez hasonló, de még sokkal nehezebb helyzet a szónokra nézve, mikor a hatalom polczán levő személyeket kell megrovásban részesítenie, mert máskép a saját ügyét nem tudja győzelemre
- 69 vinni. Ép azért itt kiméletesebben és nagyobb körültekintéssel kell eljárunk, mert ha egyszer elkövettük a sértést, nem számít, hogyan követtük el s ha az alakzat egész nyíltan beszél, épen azt veszíti el, a mi alakzattá teszi. Azért sokan ezt a dolgot egyáltalában elvetik, akár érthető, akár nem érthető a beszéd. Azonban lehet ebben bizonyos mértéket tartani. Mindenekelőtt ne beszéljen az alakzat egész világosan; ezt pedig úgy érjük el, ha homályos, és úgyszólván kétértelmű szavakat veszünk hozzá,⁶⁸ mint pld. a gyanús viselkedésű menyecskéről a saját férje: „Feleséget vettem, de az apám iz-

lése szerint valót; vagy, de ez már sokkal izléstelenebb, homályos szerkezetet használunk, mint pld. abban a vitás ügyben, melyben egy alávaló apa, a ki saját hajadon leánya iránt szerelemre gerjedt s azt elcsábította, még kérdezi tőle, ki volt a megrontója, e szavakkal: „Ki csábított el téged? „Te, apám, 71 nem tudod?“⁶⁹ Maga a dolog menete vigye rá a bírót az értelem kitalálására s ennek útjából minden egyebet távolítsunk el; ebben sokat tehet a szónoknak szenvédélyesebb hangja is, az előadásnak közben-közben pihenőkkel való megszakítása és egészen kissé vontatottabb menete. Így érjük el, hogy a bíró maga fogja kihámozni azt a bizonyos lappangó értelmet, a melyet, ha a szónok szájából hallana, el sem hinne. S így aztán hitelt ad annak, a miről azt tartja, hogy ő maga találta ki. De még a legsikerültebb alakzatokból is megárt a 72 sok, mert épen az, hogy sűrűn szerepelnek, kihozza őket a teljes világosságra az érdekes félhomályból s a bosszúságnál, melyet szereznek, csak tekintélyök lesz kisebb. S azt, hogy a szónok nem támad nyíltan, nem szerénységnek, hanem gyávaságnak tekintik. Mindent összefoglalva: akkor lesz legnagyobb hitelök a bírák előtt az alakzatoknak, ha azt gondolják rólunk, hogy nem is volt szándékunkban így beszélni. Nekem 73 például voltak már olyan ügyfeleim, s a mi ritkább eset, ügyem is akadt olyan, hogy az előadásnak ezen művészi fogásai nélkül nem bírtam volna győzelemre segíteni. Egy asszonyt kellett épen védenem, a ki állítólag meghamisította férjének végrendeletét, pedig azt beszélték, hogy az örökösök a férjnek, mikor halálos ágyon feküdt, sajátkezüleg írt kötelezvényt adtak; s a dolog tényleg így is volt. Mivel ugyanis a törvények 74 értelmében a feleséget nem lehetett örökössé tenni, az volt a czél, hogy ezen hallgatagon elfogadott hitbizományi levél útján mégis neki jusson a vagyon. Személyét könnyű lett volna megmenteni, ha ezt a körülményt nyíltan bevallottam volna, de akkor odaveszett volna az örökség. Úgy kellett tehát intéz-

nem a dolgot, hogy előadásomból megértsék a bírák a tény-állást, de a vádlók se kapaszkodhassanak bele egyetlen szavamba se, mintha én mondtam volna azt; így aztán mindkettő sikerült. ⁷⁰ Nem is mondtam volna ezt el így közbevetőleg, — attól tartok, hogy dicsekvőnek tartanak e miatt — ha nem annak bebizonyítása volna czélom, hogy az ilyen alakzatok felhasználására a forumon is nyílik alkalom. Egyet-
 75 mászt olyat is, a mit bizonyítani nem tudunk, jobb alakzat formájában csak úgy odavetőleg elmondani. Néha ugyanis az ilyen titkon elröpített nyíl mély sebet ejt s épen, mert nem venni észre, el sem lehet onnan távolítani; míg ha ugyanazt nyíltan kimondanók, az ellenfél védekezniék ellene s bizonyítanunk is kellene.

76 Ha valamely személy iránt való tisztelet köt bennünket (a mit második esetnek vettünk), akkor annyival nagyobb óvatossággal kell beszélnünk, a mennyivel jobban fékezi a jóra való embert a tisztesség, mint a félelem. Hadd gondolja a bíró, hogy leplezzük azt, a mit tudunk s hogy az igazságnak mintegy elemi erővel kitörni akaró szavait visszafojtjuk. Mert vajjon akár azok, a kik ellen beszélünk, akár a bírák vagy a hallgatóság kevésbé fognak haragudni e zabolátlan nyelvű megszóló beszédért, ha azt tartják rólunk, hogy örömünk te-
 77 lik abban? Avagy mit határoz az, hogyan beszélünk, mikor a dologgal és czélunkkal úgyis tisztában vannak? Végül mit érünk el az ily beszéddel mást, mint bebizonyítjuk, hogy olyasmit cselekszünk, a miről magunk is tudjuk, hogy nem volna szabad cselekednünk? Különösen abban a korban dívott ez a rossz szokás, mikor megkezdtém tanítói pályámat. Főleg olyan vitás kérdéseket szerettek tárgyul választani, a melyek nehézségök miatt voltak kedveltek, holott épen az ilyenek
 78 sokkal könnyebbek. Mert az egyszerű, mesterkéletlen kifejezés-mód csakis úgy képes tetszést aratni, ha kiváló erő rejlik benne; míg az ilyen letérések az egyenes útról és kanyarúla-

tok csak a gyengeségnek szolgálnak menedékhelyül. Hiszen azok is, a kik nem győzik a futást, úgy segítenek magokon, hogy kitérnek az útból. A gondolatok ily módon való kifejezésének mesterkélt hajhászása nem nagyon különbözik a tréfás enyelgés modorától. Kedvez ennek az a körülmény is, hogy a hallgató boldognak érzi magát azon tudatban, hogy kitalálta a dolog értelmét, tetszeleg magának abban, hogy mily élesezű s bár más beszél, magamagát dicséri. Ezért 79 nem csupán az esetben folyamodtak alakzatokhoz, ha valakinek személye állott útjában a kereken kimondott szónak (ily esetekben is inkább mérsékletre van szükség, mint alakzatokra), hanem olyankor is helyet adtak ezeknek, mikor egyenesen ártottak s gonosz szándékot lepleztek, mint pld. ha az apa, a ki a saját anyjával becstelenkedő fiát titokban megölte volna, kegyetlen bánásmód miatt a vádlottak padjára kerülne s csak burkolt czélzásokkal tenne szemrehányást feleségének. Mert lehet-e aljasabb dolog, mint ha az ilyet valaki megtúrte 80 házában? Avagy gondolható-e nagyobb képtelenség, mint hogy az, a ki a miatt ül a vádlottak padján, mert a legszörnyűbb gonosztettel gyanúsította meg feleségét, épen a saját védekezésével erősítse meg azt, a mit czáfolnia kellene? Pedig ha a vádlók a bírák felfogásával mérlegelnék a dolgot, tudniok kellene, hogy ezek mily kevésbé lettek volna hajlandók a magok részéről ily ügynek tárgyalását végigszenvedni, s még sokkal kevésbé az esetben, ha a szülők iránt köteles kegyeletet mélyen sértő vádaskodásról volna szó. És ha már 81 erről kezdtem beszélni, foglaljuk egy kissé részletesebben ezekkel az iskolai szónoklati gyakorlatokkal. Mert egyrészt ezek által nevelődik is a szónok, másrészt attól, hogyan deklamál valaki, függ az is, hogyan szónokol majd egykor. Azért kell szólnom ezekről is, mert sokan, ha nem is épen kellemetlen, de magával az ügy természetével egyenesen ellenkező alakzatokat használtak bennök, így pld. : „Azt, a kit zsar-

noki uralomra való törekvés miatt elítéltek, kínpadra kell vonni, hogy büntársait is elárulja; a vádlónak korlátlan joga van kívánni, hogy megtegyék neki, a mit óhajt. Egy valaki saját apját íteltette el s azt kívánja, hogy ne vallassák kínpadon; az apa azonban tiltakozik ez ellen'. Azok közül, kik az apa ügyét védték, egy sem tudta megállani, hogy képes beszédben gúnyos czélzást ne tegyen fiára, mint a kit az apa, ha őt kínpadra vonják, bizonyára mint bűnrészeszt nevezett volna meg. Lehet-e ennél nagyobb ostobaság? Mert ha ezt észreveszik a bírák, vagy nem engedik kinoztatni, minthogy csupán ezért akarja magát kinoztatni, vagy nem adnak hitelt vallomásának, melyet kinzatása közben tett. Azonban mégis lehet, hogy ezt akarja. Meglehet, de akkor ne árulja el magát, hogy elérhesse e czélját. De nekünk deklamátoroknak mit használ, ha magunkban tisztában vagyunk is ezzel, de szóval ki nem fejezzük? Hát vajjon akkor, ha komolyan menne a tárgyalás, épúgy elárúltuk volna e rejtett szándékunkat? Vagy ha ez a szándék nem volna is feltétlenül igaz, a vádlottnak még mindig lehetnek egyéb okai is arra, hogy tiltakozzék, akár azért, mert ragaszkodni kíván a törvény betűjéhez, akár, mert nem akar a vádlónak szívességeért lekötelezettje lenni, akár azért (s én részemről ezt fogadnám el legelőbb), hogy a kinvallatás alatt is állhatatosan megmaradhasson a mellett, hogy ártatlan. Azért az ilyen kifogáshoz sem lehet mindig folyamodnunk: 'A ki ezt a vitás esetet kigondolta, az akarta a védelemnek ezt a módját'. Mert az is lehet ám, hogy nem akarta; meg aztán tegyük fel, hogy akarta, vajjon azért, mert ő ostobán gondolkozott, nekünk is okvetetlenül ostobán kell beszélünk? Én legalább, mikor valakinek ügyvédje vagyok, sokszor nem nézek arra, mit akar az én ügyfelem. Az is gyakori effajta tévedés, mikor előre felteszik, hogy ez vagy az mást mond, mint a mit akar, főképen, ha az a beszéd tárgya, hogy valaki engedélyt kér arra, hogy meghalhasson, mint pld.

a következő vitás esetben: Valaki egykor vitézül harczolt s egy másik háborúban a törvény alapján kérte, hogy mentsék fel a hadi szolgálat alól, mivel már ötvenéves; bár fia ellenzte, kényszerítették, hogy csatába menjen, onnan azonban megszökött. Fia, ki ugyanazon csatában vitézül harczolt, azt követeli, hogy ne büntessék meg ezért, de az apa maga tiltakozik ez ellen. Mert hiszen, mondják erre, nem az a célja, hogy meghaljon, hanem, hogy a fiát rossz színben tüntesse fel. Én azonban kénytelen vagyok mosolyogni azon, meny- 86 nyire félnek ezek, mintha nekik kellene meghalniok s a tanácskozásba még a saját félelmöket is belevonják, mialatt elfelejtik, hány példa van arra, hogy valaki öngyilkos lesz s nem gondolják meg, mely okai lehetnek erre olyan embernek, ki vitéz férfiúból lett szökevényynyé. Azonban felesleges egyet- 87 len vitás kérdés keretében ily részletesen tárgyalni ez eljárás helytelenségét. Egyáltalában sohasem tartom szónokhoz illőnek a saját ügyét cserben hagyni, azt meg nem is tartom igazi pernek, mikor mindkét fél ugyanazt akarja, s nem hiszem, hogy valaki, ha már életben akar maradni, ily ügyetlenül kívánja a halált a helyett, hogy inkább egyáltalában ne kívánja azt. Mindazonáltal nem vonom kétségbe, hogy van- 88 nak ilyenféle alakzatos vitás kérdések, mint pld.: Valaki megölte saját fitestvérét s vérgyilkosság vádja miatt már úgy látszott, hogy elítélik; erre apja mint tanú mellette vallott, hogy az ő parancsára követte el tettét; ennek alapján felmentik, de ő meg kitagadja. Ugyanis a fiút sem engedi egészen szárazon menekülni, de azt sem vonhatja vissza, a mit az előző tárgyaláson mondott s bár szigorúságában nem megy tovább a kitagadás büntetésénél, mégis kitagadja. Különben is ez az alakzat az apával szemben túlmegy a határon, a fiúval szemben pedig kelleténél enyhébb. S ámbár senkisé- 89 mondja ellenkezőjét annak, a mit akar, lehetséges, hogy az ember valami jobbat akar annál, a mit kifejez, miként az a

kitagadott gyermek, a ki azt követeli apjától, hogy kitett fiát kit az nevelt fel, a nevelési költségek megtérítése után fogadja sajátjának', talán jobb szeretné, ha őt fogadná vissza, de azért
 90 nem lehet mondani, hogy azt, a mit kér, nem akarja. Ide tartozik a rejtett czélzásnak az a módja is, mikor a bírót arra kérjük ugyan, hogy a törvény teljes szigorúsága szerint ítéljen, de mégis némileg eláruljuk abbéli reménységünket, hogy kegyes lesz velünk szemben. Bár ezt nem tehetjük egészen nyíltan, hogy egyezkedés színezete ne legyen a dolognak, hanem csak valami tetszetős alakban sejtetjük azt, a mit akarunk. Miként sok jogi esetben látjuk, minő pld. a következő is: 'A nőrabló, ha harmincz napon belül úgy a leány, min a saját apját meg nem kérleli, halállal haljon meg; ha a leány apját sikerült megkérlelnie, de a magáét nem, indítson a utóbbi ellen keresetet elmebeli épségének megvizsgálása iránt
 91 Ha aztán az apa itt biztató ígéretet tesz, a per véget ért; ha nem biztat semmi reménnyel sem, a tárgyaláson kiderül, hogy ha nem is örült, de mindenesetre szívtelen s már ezze is maga ellen hangolja a bírót. Azért nagyon találó Latronál: ⁷¹ 'Tehát meg akarsz ölni? Ha tudlak'. Higgadtabbak az apai szív érzésének is inkább megfelelnek Galliónak, a apának szavai: ⁷² 'Légy bátor, szívem, légy bátor; tegnap
 92 erősebb voltál!' Rokonok ezzel a görögök kedvencz figurá mélyekkel keményebb dolgokat szelídebb formába öntenel. Így pld. azt tartják, hogy Themistocles azt a tanácsot adta a athénieknek, 'bízzák városukat az istenek gondjaira', mely fájt volna nekik, ha azt mondja, hogy 'hagyják el'.⁷³ Avag egy másik szónok a Győzelem istennőjének aranyszobrait háború czéljaira akarván beolvasztani, ezt olyanforma fordulat lattal fejezte ki, hogy 'fel kell használni a győzelmeket'.
 93 Egyébként egészben az allegoriához hasonlít, mikor má beszél az ember, mint a mit érteni akar. Az a kérdés is felmerült, hogyan feleljünk az alakzatokra. Némelyek szerint

mindig nyíltan kell szembeszállani s leleplezni azokat, mint a hogyan a lappangó vétkeket szoktuk irtani. S valóban legtöbbször így kell eljárunk; másképen ugyanis lehetetlen az ellenfél vádjait megczáfolnunk, főleg mikor az egész ügy sorsa azon a hatáson fordul meg, a melyet az alakzat igyekszik tenni a bíróra. Mikor ellenben az egész nem egyéb, mint rossznyelvű csipkelődés, sokszor egyenesen tiszta lelkiismeretnek jele, ha nem értjük el s rá sem hederítünk. S még ha 94 oly sűrűn fordulnának is elő az alakzatok, hogy azokat szinte lehetetlen volna észre nem venni, még ilyenkor is kényszeríteni kell az ellenfélt, hogy azt a bizonyos valamit, a mire burkolt szavakkal csak úgy czélozgatott, hozza fel ellenünk, ha van bátorsága, egész nyíltan, vagy legalább is ne várja, hogy a mit ő maga sem mer kimondani, azt a bíró ne csak elérte, hanem el is higye. Jó hasznát veszszük néha a 95 tettetésnek is, mintha nem tudnók, hogy alakzattal van dolgunk, mint pl. az a bizonyos, (hiszen ismeretes az eset) mikor e szavakkal támadtak ellene: „Esküdjél meg patronusod hamvaira!”, kijelentette, hogy kész erre s miután a bíró is elfogadta az ajánlatot, az ügyvéd hangosan kifakadt, hogy így az alakzatok kipusztúlnak a világból; 75 úgy hogy ez egyúttal figyelmeztetésül szolgálhat arra nézve, hogy ilyenféle alakzatot nem szabad csak úgy találomra használni.

Harmadik faja az, mikor csupán csak szebb kifeje- 96 zésre törekszünk; 76 ép ezért Cicero szerint ennek nincs is tere a komolyhangú szónoki előadásban. 77 Ide tartozik ugyan csak Ciceronak következő helye Clodius ellen: „Azt hitte, hogy azzal, hogy minden áldozati szertartást ismer, könnyen megbékíti majd az isteneket”. 78 Efféle tárgyak keretében az irónia 97 alkalmazása is nagyon gyakori. De akkor lesz igazán finom és szellemes, ha az egyik dolog csak sejteti a másikat, mint pl. mikor az egyik tyrannussal szemben, a ki teljes bűnbocsánat feltétele alatt 79 mondott le az uralomról, így lépett fel

versenyhátszó: „Nekem nem szabad ellened beszélnem, beszélj te én ellenem, neked szabad; minapában el akartalak tenni láb alól”. Gyakori az alakzatnak eskü formájában való megjelenése is, bár nem szabad nagyon kapva-kapni rajta, mint pld. egy kitagadott gyermek érdekében szólva: „Úgy segítsek engem az istenek, hogy fiörökös hátrahagyásával halhassak meg!” Mert először is egyáltalában nem komoly férfiúhoz illő esküdözni, hacsak a szükség nem kívánja, másodsor meg nagyon találóan jegyzi meg Seneca, hogy nem ügyvédnek való ez, hanem tanúknak. Nem is szavahihető ember az olyan a ki egy kis szellemeskedés látszataért mindjárt esküdözik hacsak nem tudja ezt oly ügyesen tenni, a hogyan Demosthenes, mint fönnebb említettem.⁸⁰ Az alakzat ezen fajából meg épen igen keveset ér az egy szóval üzött játék, még ha Cicero használja is; így pld. Clodia ellen: „Különösen ő velem, a kire ről mindenki azt tartotta, hogy kész bárkinek inkább barát nője lenni, mint valakinek ellensége”.⁸¹

100 Az összehasonlítást én részemről nem tekintem alakzatnak abban az esetben, ha néha mint a bizonyításnak néha meg épen mint az ügyállásnak egyik faja szerepel,⁸² pld. Cicerónak Murena mellett mondott beszédében (9. f.) „Te azért rövidited meg éjjeleidet, hogy ügyfeleidnek jogi tanácscsal szolgálhass, ő pedig, hogy seregével jókor megérkezessék a kitűzött helyre; téged a kakaskukorékolás, őt trombitaszó szokta felébreszteni” és a többi. Nem tudom, nem inkább a szó-, mint a gondolatalakzatokhoz tartozik-e. Csak az a különbség, hogy nem az egész az egészszel, hanem egyes szók vannak egyes szókkal szembeállítva. S mégis úgy Celsus mint Visellius,⁸³ ez az épen nem felületes író, emide sorolták; Rutilius Lupus⁸⁴ az alakzatok mindkét csoportjába említi s ἀντίθετον-nak nevezi.

102 A szónoki előadásnak Cicerótól megállapított gondolatszépségein kívül az említett Rutilius is, — még pedig Gorgia

de nem a Leontini-beli, hanem egy másik Gorgias nyomán, a ki neki kortársa volt s a kinek négy könyvéből egyet csí-
nált, — valamint Celsus is, természetesen Rutilius példáját
követve, sok más alakzatot vettek még fel, így: az összponto- 103
sítást, a mit a görög *διαμάχη*-nak nevez, mikor több bizonyí-
tékot csoportosítunk egy czél elérésére; ⁸⁵ a következményt,
vagy mint amaz (t. i. Rutilius) nevezi: *ἐπακολούθησις*-t, a
melyről a bizonyításnál szoltunk; ⁸⁶ a következtetést, aman-
nál *συλλογισμός*: a fenyegetést, ugyanott *κατάπληξις*; a buz-
ditást, *παραϊνετικόν*. Mindez nagyon megfelelő, de csak akkor,
ha az eddig tárgyalt alakzatok valamelyikével össze nem 104
esik. Celsus szerint ezeken kívül alakzat még: a kirekesztés,
a komoly erősítés, valami elől kitérés, a bíró felizgatása, köz-
mondások alkalmazása, a vád fontosságának fokozása verses
idézetekkel, tréfálózással, gyanú keltésével, segítségül hívás-
sal. Mindez a *δείνωσις* fogalma alá tartozik. Továbbá a hizel-
gés, megbocsátás, méltatlankodás, figyelmeztetés, bocsánat-
kérés, könyörgés, korholás. Továbbá a részelés, a főtétel fel- 105
állítás, a felosztás, két dolognak összeházasítása; ez által a
mi látszólag különböző, egy fogalommá lesz, úgy hogy pld.
nemcsak azt tekintjük méregkeverőnek, a ki ilyen itallal éle-
tétől, hanem azt is, a ki eszétől fosztott meg valakit; egyéb-
ként ez már a fogalommeghatározás körébe vág. Rutilius 106
vagyis Gorgias ⁸⁷ szerint az *ἀναγκαῖον* (sarokba szorítás), *ἀνά-
μνησις* (emlékeztetés), *ἀνθυποφορά* (ellenvetés), *ἀντίβρῆσις* (ki-
fogás), *παραύξησις* (nagyítás), *προέκθεσις* (előrebocsátás), mikor
előbb azt mondjuk el, minek kellett volna történnie, s csak
azután, hogy mi történt; az *ἐναντιότης* (ellentét), a miből a
κατ' αἰτίαςιν (vádaskodás formájában használt) enthymemák
származnak; végül a *μετάληψις* (szóátvitel), a mit Hermagoras
iglyállásnak vesz. ⁸⁸ Visellius, ámbár igen kevés alakzatot kü- 107
önböztet meg, az enthymemát, a melyet ő *commentum*-nak
ötlet) nevez, úgyszintén az *ἐπιχείρημα*-t (ő *ratio*-nak, megoko-

lás, nevezi) mégis azok közé sorolja. Bizonyos tekintetben így vélekedik Celsus is, a mennyiben azon tanakodik, vajjon a következők vagy az epichirema nem alakzatok-e. Visellius még a jelesmondást is ezekhez sorozza. Olyanokra is akadok kik még a *διασκευαί*-t (csinosítás), *ἀπαγορεύσεις*-t (tiltakozás) és *παραδιηγήσεις*-t (epizódok) is idecsatolják. Ezek ugyan nem alakzatok, de lehet, hogy vannak még mások, a melyek kikerültek figyelmemet, vagy lehet még újakat is csinálni, de ezek éppen olyanok lennének, mint az eddig említettek.

III. FEJEZET.

A szóalakzatok.

- 1 A mi a szóalakzatokat illeti, ezek folytonosan változtak a nyelvszokás divatja szerint változnak még ma is. Úgy hogy ha régi nyelvünket összehasonlítjuk a maival, úgyszólván minden szó, a melyet kimondunk, alakzat; így pld. ,hac r invidere' (e miatt irigykedni valakire), nem pedig, mint a régiek s különösen Cicero szokta mondani: ,hanc rem' (irigyelni valamit valakitől); vagy pld. ma már azt mondják ,incumber illi' (neki esni valaminek), nem pedig ,incumbere in illum' (rá támadni valakire); vagy ,plenum vino' (bortól eltelt), és ne ,vini' (borral tele); vagy ,adulari huic' (hízelegni neki), nem pedig ,hunc' (megkörményékezni valakit) és számtalan más; de
- 2 csak ezeknél rosszabbak ne jöjjenek még szokásba. A szóalakzatoknak két csoportja van: egyik a kifejezés módját jelent a másik főképp a szók keresett elhelyezésében áll. Bár mindkettő a szónoki beszédben nyer megfelelő alkalmazást, még amazt inkább nyelvtani, ez utóbbit szónoki alakzatnak lehetne nevezni.

Az előbbinek ugyanannyi faja van, a hány hibát lehet benne elkövetni. Mert minden szóalakzat nyelvtani hiba volna.

ha nem szándékosan használnók, hanem csak úgy véletlenül esnek. Így azonban többnyire fedi a tekintély, a régiség, a 3 nyelv szokás; sokszor még az okszerűség is mellette szól némiképp. S minthogy az egyszerű, keresetlen beszéd módtól eltér, szépségnek vesszük, feltéve, hogy valami elfogadható alapon áll. Egy tekintetben pedig még felette hasznos is, t. i. a mindennapi és mindig egy kaptafára húzott beszéd unalmasságát enyhíti s biztosít bennünket a kifejezésnek köznapiassága ellen. S ha valaki mértékkel él vele s csak akkor, ha szükség 4 van rá, mintegy fűszerezi s kellemesebbé teszi a beszédet; de ha túlságosan hajhászszuk, épen azt a bájzt veszíti el, melyet a változatosság kölcsönöz neki. Egyébként némely alakzatok oly közönségesek, hogy úgyszólván már maga ez a név sem illik rájuk; az ilyeneket, még ha gyakrabban szerepelnek is, alig vesszük észre, annyira megszokta már a fülünk. Mert 5 a nem közönséges, a rendes beszédben nem használt s ép ezért jobban feltűnő alakzatok, ha ritkák, az újság ingerével hatnak, míg ha sűrűn fordulnak elő, rájuk ununk; s az ilyen alakzatok elárulják, hogy nem úton-útfélen botlik beléjük a szónok, hanem úgy kereste össze s mindenféle rejtett helyekről bányászta ki s hordta egybe. Ilyenek a főnevek nemére vonat- 6 kozó alakzatok, mikor pld. Vergilius azt mondja: ‚oculis capti talpæ‘, ‚timidi damæ‘; ⁸⁹ ennek alapja az, hogy itt az egyik nem mindkettőt magába foglalja, mert mindenki tudja, hogy épúgy vannak hímvakondok és dámvadak, mint nöstények; továbbá az igenemre vonatkozó, így: ‚fabricatus est gladium‘ és ‚inimicum punitus est‘. ⁹⁰ Ez nem valami rendkívüli dolog, 7 mert az ige természetében rejlik, hogy néha a cselekvést szenvedő alakkal fejezzük ki, mint pld. ‚arbitror‘ (vélek, hiszek), ‚suspicio‘ (gyanítok, sejtek), máskor meg cselekvő alakkal a szenvedést, mint pld. ‚vapulo‘ (verést kapok). Azért gyakran a kettő felcserélve, igen sok igének pedig mindkét alakja előfordul, mint: ‚luxuriatur‘ és ‚luxuriat‘; ‚fluctua-

8 tur' és ,fluctuat'; ,assentior' és ,assentio'. A szám is lehet alapja az alakzatnak, így mikor egyes számra többes szám következik: A legharcziasabb nép a rómaiak, mert a nép sokakból áll; vagy megfordítva:

, . . . anyjok mosolyát kik nem viszonozták,
Égiek azt lakomára, se' nászra nem érdemesítik'.⁹¹
(Verg. Ecl. IV. 62., 63. vv.)

9 Mert azok közül, a kik nem viszonozták a mosolyt, való az, a kit nem érdemesítenek. Egyik szatirában olvassuk:

, . . . és a mi éltünknek szomorú lefolyását
Végig gondoltam'.⁹²

a hol a költő az ige infinitivusát főnévként használja, mert a ,nostrum vivere' itt e helyett áll: vitam nostram. Néha ige használunk participium helyett, mint:

, . . . magnum dat ferre talentum
(és ada vinnie sok-sok ezüstöt),
(Verg. Aen. V. 248.)

e helyett ,ferendum'; máskor participiumot ige helyett, mint
10 ,volo datum' (e. h. dare). Némelykor bajos eldönteni, miféleképpen hibának ellenkezője egyik-másik alakzat, mint pld. ez is:

,Virtus est vitium fugere': —
(Erény kerülni a hibát)

mert ez vagy a beszédrészek felcserélése útján keletkezett ebből: ,Virtus est fuga vitiorum' (Az erény a hibák kerülése vagy eset változtatásával ebből: ,Virtutis est vitium fugere' (Az erény fogalmához tartozik kerülni a hibát); azonban amabban a kifejezésben több erő van, mint ezek bármelyikében. Néha több alakzat egyesül, így pld.: ,Sthenelus scier pugnae' (Sth., ki ért a harcához) e helyett: ,scitus pugnandi'.

Az idők felcserélése is gyakori, mint: Timarchides az állítja, ¹¹ hogy nem fenyegeti a lefejeztetés veszedelme; ⁹⁴ (itt ugyanis jelenidő van múlt helyett) úgyszintén az igemódoké is, így:

„Hoc Ithacus velit;” ⁹⁵

és hogy sokáig ne időzzek e tárgynál, ide tartoznak a solcismusnak összes fajai. ⁹⁶ Az úgynevezett ἐτέρωσις (másítás) ¹² is alakzat; ehhez hasonlít az úgynevezett ἐξαλλαγή (szóváltózat), mint pld. Sallustiusnál: „Nec ea res falsum me habuit;” ⁹⁷ vagy „Duci probare.” ⁹⁸ Az ilyenekkel rendszerint nem csupán az a célunk, hogy valami újat mondjunk, hanem rövidsége is törekszünk. E tekintetben annyira mentek már, hogy ugyanazon író „non acturus poenitentiam” helyett „non poeniturus”-t s „ad videndum missos” helyett „visuros”-t mondott. Mindezek ¹³ akkor, mikor ő használta, alakzatok lehettek, de hogy most is annak lehet-e nevezni, kérdés, mivel ma már általánosan használatosak. Mert az ilyen általánosan használt kifejezésekre nézve elég, ha azt tudjuk, hogy a néptől származnak, mint pld. a mostanában divatba jött: „rebus agentibus” (a dolgok folyamán), a mit Pollio megró Labienusnál, ⁹⁹ vagy „contumeliam fecit” (gyalázatot szenvedett), a mit, mint tudjuk, Cicero helytelenített, ¹⁰⁰ mert rendesen így szokták mondani: „afficior contumelia”. Van ezenkívül a régiességben is valami ¹⁴ ajánló, a mit főleg Vergilius kedvelt nagy mértékben:

„Vel cum se pavidum contra mea iurgia iactat;
„Progeniem sed enim Troiano a sanguine duci
Audierat.” ¹⁰¹

Igen sok hasonló példát találunk a régi tragédia- és komédia-íróknál. Az egy „enimvero” a közönséges beszédben is megmaradt. Ezenkívül ugyanazon költőnél:

„Nam quis te iuvenum confidentissime . . .
(Hát te merész ifjú, ide vajj’ ki hívott)

(Verg. Georg. IV. 445.)

tudniillik így kezdi a beszédet. Avagy:

„Tam magis illa tremens et tristibus effera flammis,
Quam magis effuso crudescunt sanguine pugnae.”¹⁰²

Ez fordúlatos költői kifejezése a következő gondolatnak:
„Quam magis ærumna urget, tam magis ad malefaciendum
16 viget.”¹⁰³ A régiek tele vannak ilyen példákkal, mint (az Eunuchus elején Terentius így szól: „Mittévő legyenek hát? Végre horogra került a gonosz csont”) ¹⁰⁴ Catullus a lakodalmi énekében: ¹⁰⁵

„Míg férjhez nem megy, mindaddig övéi beczézik,”

a hol az első „dum” annyit jelent, mint „quoad” (míg nem), a
17 második annyit, mint „usque eo” (mindaddig). Sallustius pedig igen sok kifejezést a görögből vett át, mint pld. „vulgus amat fieri,”¹⁰⁶ épúgy, mint Horatius is, a ki különösen kedveli az ilyeneket:

„Nec ciceris nec longæ invidit avenæ,”¹⁰⁷

vagy Vergilius is:

„. . . Tyrrenum navigat æquor.”¹⁰⁸

S már az újságokban is egészen közönséges: „fájó, vérző szív-
18 vel.”¹⁰⁹ Az alakzatok ugyanezen fajához tartozik a bővítés és kihagyás. Az előbbi felesleges szószaporításnak tetszhetik, de emeli a kifejezés szépségét, így:

„Nam neque Parnasi vobis iuga nam neque Pindi” —¹¹⁰

mert az egyik „nam” elmaradhatna. Vagy Horatiusnál a következő hely:

„. . . Fabriciumque
Hunc et intonsis Curium capillis” —¹¹¹

Továbbá a kihagyások, melyek az összefüggő beszédben vagy hibák, vagy alakzatok, mint:

„Accede ad ignem, iam calesces plus satis.”¹¹²

T. i. így kellene: „plus quam satis est”. Mert a kihagyásnak 19 másik formáját több szóval kell kiegészíteni. Egészen közönséges a középfok használata alapfok helyett, mint mikor pld. azt mondja valaki magáról, hogy „infirmior” (egy kissé beteges); vagy két középfokot állítunk egymással szembe, mint: „Si te, Catilina, comprehendi, si interfici iussero; credo, erit verendum mihi, ne non hoc potius omnes boni serius a me quam quisquam crudelius factum esse dicat”.¹¹³ Ez pedig, 20 bár nem hasonlít a solœcismushoz, de mégis felcserélése a számnak, a mit némelyek a trópusokhoz is számítanak,¹¹⁴ mikor egyről többes számban beszélünk:

„Úgyis mérhetlen nagy utat tettünk meg a síkon”;¹¹⁵

vagy többekről egyes számban:

„Ősi vitéz fegyverrel a római harciba ha indul”.

(Verg. Georg. III. 346.)

Másféle, de ugyanazon csoportba tartozik ez is:

21

„Arra vigyázz, szőlőd ne tekintsen sohse nyugatnak”.

(Verg. Georg. II. 298.)

„Most nincs is kedvem szundítani künn a szabadban,
Sem pedig ott a hegyoldalban leheverni a fűbe”;

(Verg. Georg. III. 435—436. vv.)

mert sem az előbbi helyen nem szól a költő tanácsa csupán egy valakinek, sem az utóbbi helyen nem beszél csupán magáról, hanem mindenkiről. Néha önmagunkról is mint harmadik személyről beszélünk, így: „Servius állítja, Tullius tagadja”.¹¹⁶ S valamint magunkat mások helyett szerepeltetjük, 22 épúgy mások helyett is ismét más személyeket költhetünk. Mindkettőre példa lehet Cicero beszéde Cæcina mellett, mikor PISOHOZ, az ellenfél ügyvédjéhez intézve szavait így szól: „Azt állítottad, hogy engem visszahelyeztél törvényes jogaimba;

tagadom, hogy a praetor edictuma szerint volnék visszahe-
lyezve.¹¹⁷ Csakhogy az előbbi szavakat Aebutius mondta,
az utóbbiakat Cæcina; azonfelül még a ‚dixi‘ szóban szóalak-
23 zat is van egy szótagnak kilökése folytán.¹¹⁸ Esetleg ide szá-
míthatjuk még a következőket is: először is az úgynevezett
közbevetett vagy zárójeles mondat, a melyet a
görög *παρένθεσις*-nek vagy *παρέμπτωσις*-nak nevez, mikor a
beszéd fonalát valamely közbeszúrt gondolattal mintegy meg-
szakítjuk, így: ‚Miután én téged (mert velem igen gyakran
szokott beszélgetni) visszaadtalak a hazának‘; ¹¹⁹ ehhez kap-
csolják a hyperbaton-t is,¹²⁰ melyet nem akarnak trópusnak
24 elismerni; másodszer azt, a mi hasonlít az úgynevezett *ἀπο-
στροφή* gondolatalakzathoz,¹²¹ csakhogy nem a gondolatot,
hanem csupán a kifejezés formáját módosítja, mint:

‚A Decius-, Marius- s a Camillus-ösi családok
Nagy fiait s a vitéz Scipiókat s téged oh Cæsar‘.

(Verg. Georg. II. 169.)

25 Még hatásosabb e hely Polydorusról:

‚Földre tapodja, mi szent, Polydorus gyilkosa lesz, majd
Kíneseit elrablá. Oh jaj! mire nem ragadod még,
Kárhozatos pénzvágy. a halandók szíveit?‘

(Verg. Aen. III. 55.)

Azok, kik egészen csekély különbségeket is külön elnevezés-
sel szoktak jelölni, *μετάβασις*-nak (átmenet) nevezik ezt, a
melynek szerintök más alakja is lehet, mint:

‚Mit mondok, vagy hol vagyok én?‘

(Verg. Aen. IV. 595.)

26 A *παρένθεσις*-t és *ἀποστροφή*-t egyesíti Vergilius e helyen:

‚Látni kevéssel odább, mint szaggatják Metinst szét
A fogatok, (mért nem maradál lám hú a szavadhoz!)
S Turnus az áruló beleit még szerte dobálá‘.¹²²

Ezekkel s hasonló alakzatokkal, melyeket szóknak felcserélésével, bővítéssel, kihagyással vagy szórendi változtatással képezünk, egyrészt lekötjük a hallgatóság figyelmét s azáltal, hogy minduntalan valami feltűnő alakzattal izgatjuk, nem engedjük unatkozni, másrészt épen a közeleső hibákhoz való hasonlóság bizonyos kedvességet ad azoknak, a mint néha az életben is épen a savanykás ízt szeretjük. Ezt azonban csak úgy lehet elérni, ha általában nem túlságos sok az alakzat és ha egyfajta alakzatot sem tömegesen, sem nagyon gyakran nem használunk. Az unalmasságnak itt is a változatosság és ritkaság az ellenszere.

Hatásosabbak az olyan alakzatok, melyek nem szorítkoznak csupán a kifejezés módjára, hanem a tartalomnak is bizonyos bájt és erőt kölcsönöznek. Első ezek közül az, a mely bővítéssel (adiectio) történik. Ennek ismét több módja van. Lehet ugyanis először egyes szókat kettőztetni és pedig vagy a hatás emelése czéljából, mint: ‚Megöltem, megöltem, nem egy Sp. Mæliust‘; ¹²³ az elsővel ugyanis pusztán kijelenti, a másodikkal már nyomatékosan megerősíti a tényt; vagy szájalomkeltség végett, mint:

‚Oh Corydon, Corydon‘

(Verg. Ecl. II. 69.)

Ugyanezen alakzatot néha gúnyosan valaminek kisebbitésére használjuk. Hasonló a kettőzéshez az, mikor több közbevetett szó után ismételjük meg ugyanazt, csak hogy valamivel hevesebben, mint: ‚Az ő javai, oh én szerencsétlen! (mert ha könnyeim elapadtak is, azért szívem mélyén ott fészkel a fájdalom) az ő javai, mondom, egy Pompeiuséi, az árverésnek szomorú sorsára jutottak‘. ¹²⁴ Vagy: ‚Élsz, élsz pedig nem azért, hogy felhagyj vakmerőségeddel, hanem, hogy megátalkodjál abban‘. ¹²⁵ Lehet továbbá több mondatot is ugyanazon szavakkal kezdeni a hatás emelésére fokozott szenvedélyvel, így: ‚Hát egy cseppet sem bánt tégedet, hogy a Palatium éjjeli

őrséggel van megrakva, egy cseppet sem bántanak a városban
 czirkáló éjjeli őrjáratok, sem a nép rémülete, sem a jóérlélmű
 polgárok együttrézése, sem e minden oldalról megerősített
 hely a szenátusgyűlés számára, sem ezeknek arczkifejezése és
 tekintete? ¹²⁶ vagy ugyanazon szóval végezni, mint: ,Ki vá-
 31 dolta be őket? Appius. Ki állította őket elő? Appius'. ¹²⁷ Ám-
 bár ezen példa egy másik alakzatra is szól, mikor t. i. a mon-
 datok eleje és vége egyezik, mint itt is: ,ki' és ,ki', aztán
 ,Appius' és ,Appius'. ¹²⁸ Ugyanilyen ez is: ,Kik azok, kik a
 szövetséget többször megszegtek? A karthagóiak. Kik azok,
 kik a háborút a legkegyetlenebb módon viselték? A kartha-
 góiak. Kik azok, kik Italiát tűzzel-vassal pusztították? A kar-
 thagóiak. Kik azok, kik mindezért még azt követelik, hogy
 32 megbocsássanak nekik? A karthagóiak'. ¹²⁹ Nemkülönben el-
 lentétekben és összehasonlításokban is elő szokott fordulni
 az, hogy a kezdő szavak váltakozva ismétlődnek. Erről az
 alakzatról fönnebb (IX. 2. 101.) mondtam, hogy inkább
 ide tartozik, mint pld.: ,Te azért rövidited meg éjjeleidet,
 hogy ügyfeleidnek jogi tanácscsal szolgálhass; ő pedig, hogy
 seregével jókor megérkezhessék a kitűzött helyre. Téged a
 kakaskukorékolás, őt a trombitaszó szokta felébreszteni. Te
 mint ügyvéd tárgyalsz, ő csatasorba állítja a sereget. Te ügy-
 feleidre, ő pedig a városokra és hadseregére vigyáz, hogy az
 33 ellenség kezébe ne kerüljenek'. ¹³⁰ De nem érte be a szónok a
 beszéd ilyféle csinosításával, hanem ugyanezt az alakzatot
 megfordítva is alkalmazza: ,Ő ahhoz ért és azt tudja, miként
 kell az ellenséges csapatok, te pedig, miként kell az esővizek
 ellen védekezni. Ő a határok kiterjesztésében, te azok kiiga-
 34 zításában gyakorlod magadat'. A mondat közepe is megfelel-
 het vagy a másik kezdetének, mint:

,Érted sir ma is Anguitiának berke, s a kristály

Fucinus érted';

(Verg. Aen. VII. 759.)

vagy végének, mint: ,Ez a hajó meg volt rakva rabolt holmi-

val Siciliából, de maga is rabolt holmi volt'.¹³¹ Épígy természetesen valamely középső szót is meg lehet ismételni mindkét mondat végén. A mondat elejének megfelelhet a vége is, így: 'Sok súlyos fájdalom érte a szülőket, de a rokonokat is époly sok'.¹³² Van olyan ismétlés is, mikor azt, a mit előre 35 bocsátottunk, részletezve ismételjük meg, így pld.:

,Iphitus és Pelias velem; ámbár Iphitus évek
Súlya alatt görnyedt, Pelias vánszorga sebével.

(Verg. Aen. II. 435.)

Görögül ezt ἐπάνοδος-nak, latinul regressionnak (visszatérő ismétlés) nevezik.¹³³ S nem csupán ugyanazon, hanem külön- 36 böző értelemben is megismétlődhetnek egymással szembe- helyezve ugyanazon szavak: 'A pártvezérek tekintélyes komolysága úgyszólván egyforma volt, de talán nem volt egyforma azon elemeké, melyek hozzájuk csatlakoztak'.¹³⁴ Néha ez az ismétlés változatosságot mutat esetek és nemek tekintetében, mint pld. 'Magnus est labor dicendi, magna res est';¹³⁵ vagy Rutiliusnál¹³⁶ abban a hosszú körmondatban (de én csak a mondatok bekezdését idézem): 'Atyád ez itt? Atyádnak nevezed most? Atyádnak fia vagy?' Ezen alakzatot, 37 melynek πολύπτωτον a neve,¹³⁷ pusztán az esetalakok változtatásával képezzük. De még több másféle módja is van, mint pld. a Cluentius mellett mondott beszédben (60. f.): 'De meg micsoda idő is lett volna arra, hogy valakit megmérgezzenek? Épen azon a napon? Abban a nagy sokaságban? Aztán ki nyújtotta volna oda a mérget? Honnan vette? Hogyan csipték el továbbá a poharat? Miért nem próbált vele az illető még egyszer szerencsét?'. Ugyanegy dolognak ilyenformán 38 egyszerre több különböző oldalról való vizsgálatát Cæcilius μεταβολή-nak nevezi (fordúlatos, változatos előadás); ilyen pld. Cluentius védelmében a következő hely Oppianicus ellen (14. fej.): 'Ő róla Larinum városának tanácstagjai egytől-egyig kijelentették, hogy a hivatalos censori lajstromot meg-

hamisitotta; ő vele senki üzletet nem kötött, senki összekötésbe nem lépett; senki őt annyi rokona és atyafia közül soha gyermekei gyámjául nem rendelte' és így tovább még sok
 39 mindent elmond. A mint itt több dolgot halmozunk egybe, úgy a következő alakzat, melyet, ha jól emlékszem, Cicero *dis sipata*' névvel jelöl, szétválasztja a dolgokat:

,Itt a vetés gyönyörű, ott szebben díszlik a szőlő.

Majd másutt a gyümölcs terem inkább', és a többi.

(Verg. Georg. I. 54.)

40 Bámúlatos keverékét találjuk Cicerónál ezen alakzatoknak, mikor az első szó hosszú mondatszerkezet közbevetése után ismétlődik a mondat végén, ennek közepe ismét az elejével, a vége pedig a közepével vág össze, mint: ,A tiétek, egybegyűlt atyák, a megrovás azért, a mit tettetek, nem az enyém; pedig dicső dolog az, a mit tettetek, esakhogy, a mint mon-
 41 dottam, nem az enyém az, hanem a tiétek'.¹³⁸ Ezt a többszörös ismétlést *πλοκή*-nak (szófonat) nevezik, mely több alakzatnak összevegyítéséből keletkezik, mint fönnebb mondottam; példát találunk reá Cicero egyik levelében Brutushoz: ,Én tehát, miután Appius Claudiussal kibékültem, kibékültem pedig Cn. Pompeius közvetítésével' és ,én tehát, miután kibékültem
 42 vele'.¹³⁹ Ugyanegy mondatban is előfordúlhat, hogy a szókragozás útján többszörösen változott alakban más- és másképpen ismétlődnek, mint pld. Persiusnál (Sat. I. 26.):

. . . ,Vajjon csak azért, mert

Más nem tudja, hogy ezt te tudod, hiu a te tudásod?

Vagy Cicerónál: ,Lehetetlen volt ugyanis az ítélettel
 43 azokat is elítélni, a kik ítélték'.¹⁴⁰ Sokszor egy gondolatkörbe tartozó egész mondatok is ugyanazon szókkal végződnek, a melyekkel kezdődtek: ,Megjött Ázsiából. Mi különös van ebben? A néptribun megjött Ázsiából'. De ugyanezen

mondatfűzés végén még az ige is ismétlődik, a mely legelől áll, e gondolatmenetben már harmadszor, a meny-nyiben hozzáteszi: „A mint mondom, megjött”. Néha valamely mondatot ugyanazon szórendben ismétlünk: „Mit tehetett Cleomenes? Hiszen senkitsem vádolhatok alaptalanul. Mit tehetett, mondom, Cleomenes?”¹⁴¹ Az előző mondat utolsó 44 szava gyakran ugyanaz, mint a következőnek első szava; ezt az alakzatot költők használják gyakran, mint:

Pierides, vos hæc facietis maxima Gallo,

Gallo, cuius amor tantum mihi crescit in horas.¹⁴²

Szónokoknál sem ritka, mint: „S ez még mindig él; él? mi több, még a szenátusba is eljön”.¹⁴³ Néha, miként a szókettőzéséről mondtuk (30. §.), több mondatnak eleje és vége más-más, de ugyanazon gondolatkörbe tartozó és hasonló hangzású szavakból áll. Így pld. az eleje: „Szerintök belesodortam öt minden veszélybe, szerintök prédául dobtam oda alatomos támadásoknak, szerintök kitettem a közmegvetésnek”. Viszont a vége: ugyanott mindjárt folytatása az előbbinek: „Hiszen ti határozottatok, ti végeztetek, ti ítéltetek”.¹⁴⁴ Ezt némelyek συνωνυμία-nak (rokonjelentésű szók halmozása), mások disiunctio-nak (széttagolás) nevezik; mindkét elnevezés helyes, bár mindegyik mást jelent; ugyanis ez nem más, mint egyjelentésű elnevezések elkülönítése. Egyjelentésű szavak halmozása is előfordul: „Minthogy így áll a dolog, Catilina, menj tovább a megkezdett úton; hagyd el már egyszer a várost, nyitva állnak a kapuk, indulj”.¹⁴⁵ S egy másik beszédben 46 ugyancsak ő ellene: „Elment, kitakarodott, elrohant, elmenekült”.¹⁴⁶ Cæcilius szerint ez πλεονασμός, azaz felesleges beszéd, mint pld. ez is: „Magam láttam a saját szemeimmel”.¹⁴⁷ Mert abban „láttam”, már benne van, hogy „magam”. Ez tehát, mint másutt is mondtam (VIII. 3. 55.), hiba, ha a beszédet felesleges bővítésekkel terheli meg, ellenben szépsége a beszéd-

- nek, ha erőt és világosságot ad a tartalomnak. ‚Láttam‘, ‚é magam‘, ‚a saját szemeimmel‘: a hány szó, annyi hangulat.
- 47 Hogy igazában miért ép ezt illette mégis azzal az elnevezéssel, nem bírom belátni. Mert hiszen akkor a kettőzést, ismétlést és mindenféle bővítést *πλεονασμὸς*-nak lehetne venni. E nem csupán szavakat, hanem hasonló gondolatokat is lehet csoportosítani: ‚Megháborodott elméje, bűneinek mintegy reá nehezedő sötét árnya s a furiáknak lobogó fáklyái izgattá őt‘.¹⁴⁸
- 48 Különböző fogalmakat is szoktak csoportosítani, így: ‚Asszony, a zsarnok vérszomjas kegyetlensége, apja iránt val szeretete, hirtelen haragja, elszántsága, örültséggel hátracsztelensége‘. Vagy Ovidius e helye:

‚Bűvös Nereisek s a szarvakkal diszes Ammon
 És ana tengeri szörny, mely lakmározni jelent meg
 Húsom- s véreimből . . . ‘¹⁴⁹

- 49 Találtam valakit, a ki az ilyent is *πλοκή*-nak nevezi: ‚Azt kérdem ellenségeimtől, nem én voltam-e, a ki kinyomoztam, felderítettem, napfényre hoztam, megszüntettem, elnyomtam (kiirtottam e dolgot?‘¹⁵⁰ Én részemről ezt nem fogadom el minthogy lehetnek nemcsak ugyanazon, hanem különböző jelentésű szavak is, a melyek majd egyszerű, majd vegyes alkatot alkotnak s az ilyent ugyancsak *διαλλαγή*-nak nevezi. ‚Kinyomoztam, felderítettem, napfényre hoztam‘ mindegy mást és mást jelent‘; megszüntettem, elnyomtam kiirtottam‘ egymással rokonjelentésűek, de nem az elő-
 50 biekkal is. Úgy ez, mint a fönnebb (48. §.) említett példa más alakzatot is alkot s ezt, mivel kötőszók nélkül szükölködik, kötőszóhiánynak (*dissolutio*)¹⁵¹ nevezik; ezért ott, hol nyomatékosabban akarunk beszélni, mert egy részt minden egyes szót mintegy külön hangsúlyozva mondunk ki, másrészt a szavak mintegy megszaporodnak ezáltal

Azért ezen alakzatot nem csupán egyes szóknak, hanem egész mondatoknak fűzésében is használjuk, mint pld. Cicero Metellus népgyűlési beszéde ellen': ¹⁵² 'A feljelentetteket magamhoz hívtam, őrizetbe vettem, a szenátus elé állítottam; a szenátusépületben helyezték el őket' s ugyanilyen az a hely végig. Ezt a beszédmódot *βραχυλογία*-nak (tömör beszéd) nevezik, pedig lehet, hogy inkább csak laza összefüggés. Ellenkezője ennek az az alakzat, mely kötőszókból bővelkedik. Annak ⁵¹ *κούνδετον*, ennek *πολυκούνδετον* a neve. Ez utóbbi gyakori ismétlése vagy ugyanazon kötőszónak, mint pld.:

. . . . ,Magával hordja a numida pásztor
A mije van: házát is, az ősök szobrai is mind,
Fegyverit is, meg a hű ebet is, meg szép tegezét is'; ¹⁵³

vagy különböző kötőszóknak, mint:

.Arma virumque' — ,Multa ille et terris' — 52
,Multa quoque'.¹⁵⁴

Határozók és névmások is váltakoznak, mint: 53

. . . ,Itt látám amaz ifjút —',
Áldozatul kinek ég oltárunk lángja havonkint',
,Ő az, kérésemre felelve ki monda először'.¹⁵⁵

Mind a kettő halmozás, csak hogy az egyik kapcsolás, a másik ⁵⁴ kötőszó nélkül való lazaság formájában. Az írók mindegyiknek külön nevet adtak, egyik ilyent, a másik olyant, a mint éppen szeszélyök sugallta. Különben valamennyi egy forrásból akad, tudniillik azon törekvésből, hogy beszédünket általuk hatásosabbá, nyomatékosabbá tegyék, hogy mintegy vissza-
-íkrözze a többször ki-kitörő szenvedély erejét.

A f o k o z á s, az úgynevezett *κλιμαξί*, már inkább elárúlja művészetet s több benne a keresettség. Ép ezért ritkábban szabad előfordúlnia. Ez is a bővítő alakzatokhoz tartozik, ⁵⁵

mert azt, a mit mondott, ismétli s mielőtt másra térne át, a
 előbbieknél időz. Fordítsunk le erre a görögből egy példát,
 melyet legjobban ismer mindenki: „Nem csupán beszéltem
 de nem javasoltam, nem csupán javasoltam, de követség
 nem mentem, nem csupán követségbe mentem, de nem beszél-
 56 tem rá a thébaiakat”.¹⁵⁶ De nézzünk egy-két latin idézetet is
 „Africanus a maga erős akaratával vitézséget, vitézségével
 dicsőséget, dicsőségével irigyeket szerzett magának”.¹⁵⁷ Vagy
 Calvusnak¹⁵⁸ e helyét: „Ez tehát nem annyira zsarolás, min-
 inkább felségsértés, de nem is annyira felségsértés, min-
 inkább a lex Plautia megsértése, de nem is annyira a lex
 Plautia megsértése, mint inkább vesztegetés, de nem is an-
 nyira vesztegetés, mint inkább az összes törvények lábbal-
 57 tiprása”. Költőknél is előfordúl, mint pld. Homerusnál
 királyi pálczáról, melynek eredetét Juppitertől vezeti le Agamemnonig,¹⁵⁹ vagy a mi tragédiaköltőknél is: ¹⁶⁰

„Maga Juppiter, mint mondják, nemzé Tantalust,
 És Tantalustól származott Pelops, kitől
 Eredt Atreus, ki nemzetünknek őse lón”.

58 Ellenben a kihagyással képezett alakzatok főleg rövid-
 gökkel s újságukkal igyekeznek hatni. Egyike ezeknek az, a
 melyet az előző könyvben (VIII. 6. 22.) a *συνεκδοχή* köréből
 alakzatok közé utaltam, mikor t. i. valamely elhallgatott szó
 az összefüggésből elég jól meg lehet érteni, mint pld. Caeli
 beszédében Antonius ellen: „Stupere gaudio Græcus” (A görög
 magán kívül lett örömeben), a hol alattomban értjük: „œpe
 Vagy Cicero Brutushoz: „Persze az egész társalgás csak
 rólad; miről is lehetett volna inkább? Erre Flavius, Holna
 ügymond, (t. i. indulnak) a póstások s én mindjárt ott vacso-
 59 közben írtam e sorokat”. Ehhez hasonlók véleményem szer-
 az olyan helyek, mikor illedelmesség szempontjából hallgat-
 tunk el egyet-mást, mint:

„Tudjuk, hogy kikkel . . . görbén is néze a sok bak,
S melyik barlangban — de a nimfák jót mosolyogtak.“
(Verg. Ecl. III. 8.—9. vv.)

Sokan ezt aposiopesis-nak tartják, pedig alap nélkül. Erről 60
ugyanis nem lehet tudni, mit hallgat el, vagy legalább is hosz-
zasabban kell megmagyarázni; amott ellenben csak egy szó
hiányzik és pedig olyan, a mely magától érthető. Ha ez is
aposiopesis, akkor mindent annak lehetne nevezni, a miből
valami hiányzik. Én még azt sem hívom mindig aposiopesis- 61
nak, mikor valaminek kitalálását az olvasóra bizzuk, mint
ugyancsak egyik levelében Cicero: „Adták a Lupercalia-ünne-
ben, aznap, mikor Antonius Cæsarnak“; mert sem el nem hall-
gatott valamit, sem gúnyos czélzást nem akart tenni, mert itt
semmi mást nem lehet hozzágondolni, mint ezt: „feltette a
koronát“. 161 Második kihagyásos alakzat az, a melyről imént 62
50. §.) szóltam, mikor t. i. elhagyjuk a kötőszókat. Harmadik
az úgynevezett συνεφευγμένον (összevonás), mikor több monda-
tot fűzünk ugyanegy igeállítmányhoz, a melyet azok mind-
gyikében külön ki kellene tenni, ha az a mondat egymagá-
n állana. És pedig ez vagy úgy történik, hogy elül áll az
ige, a melyhez a következők tartoznak, mint pld.: „Győzött a
tisztesség felett a szemérmeflenség, a félelem felett a vakmerő-
ség, a józan ész felett az örültség“; 162 vagy pedig úgy, hogy
átul következik mint több mondatnak összefoglalása, így:
„Mert nem vagy te, Catilina, az az ember, hogy téged valami-
or akár a tisztességérzet az aljasságtól, akár a félelem a ve-
zelelemtől, akár a józan ész az eszeveszettségtől vissza bírt
olna tartani“. 163 Állhat az ige középen is, úgy hogy az elő- 63
zőkre is, meg a következőkre is vonatkozik. Azonkívül külön-
öző nemeket is össze lehet ezen alakzatban kötni, mint mi-
or pld. a fiút és leányt együtt „fiai“-nak nevezi valaki, úgy-
zintén az egyes- és többesszámot is vegyest lehet használni.
De mindézek annyira közönséges dolgok, hogy nem tarthat- 64

nak számot arra, hogy az alakzatokban megnyilatkozó művészetet sajátjoknak vallhassák. De az már határozottan alakzat ha különböző mondatszerkezeteket vonunk egy kalap alá, így

„Bajtársimnak a szót kiadom, most fogjanak ők is
Fegyvert és hogy e vad néppel kell síkra kiszállni.“

(Verg. Aen. III. 234)

Mert bár a második rész igei névszóval végződik,¹⁶⁴ azért mindkét mellékmondathoz illik a „szót kiadom“. A nem épe rövidítés kedvéért használt zeugmát *συνολοκείωσις*-nak nevezik, mely két ellentétes dolgot házasít össze, így: „A fősvény egy 65 ként nélkülözi, miye van s miye nincs“. Megkülönböztetik ettől a fogalmi elkülönítésnek (*distinctio*) azon formáját, mely *παρὰδιαστολή*-nak (szembe állítás) neveznek, mikor t. i. hasonló fogalmak közé mintegy választófalat húzunk, mint: „Mivel ravasz helyett bölesnek, vakmerően elbizakodott helyett bátonak, zsugori helyett takarékosnak nevezed magadat“. Ez még egészen a fogalommeghatározás körébe vág, ép azért kétségteljesnek vonom, hogy alakzat. Ennek ellentéte az az alakzat, mely átmenetül használunk valamely közeleső dologhoz, mely olyan, mintha hasonló volna, de mégis különböző, így:

„Ha magamat röviden kifejezni törekszem,
Szinte homályossá leszek stb.¹⁶⁵“

66 Az alakzatok harmadik fajához azok tartoznak, a melyek hasonló hangzású vagy hasonló vagy ellenkező jelentésű szavakkal vonják magokra a figyelmet s iparkodnak hatást elérni. Ide tartozik a *παρονομασία*, az úgynevezett *annominatio* (szójáték). Ennek többféle alakja van: vagy a közel előtte álló névszót ismétli meg más esetben, mint Domitius Afer Domitilla védelmében: „Semmihez sem értő, semmiben sem szere 67 csés asszony“; ¹⁶⁶ vagy ugyanazon szót nagyobb nyomatékkal még egyszer megismétli, mint: „Ha ember az ellenség, embe

Ilyenféle példákat már másra hoztam fel; egyébként egy szó-
nak puszta kettőzése nem sokat nyom a latban. A *παρονομασία*
ezen alakjától eltér az, mikor valamire ugyanazon szóval
mondjuk ki mintegy, hogy helytelen az az elnevezés, mint
pld.: „Ezt a törvényt még a nem hivatalos emberek sem tekin-
tették törvénynek”. Rokon ezzel az *ἀντανάκλασις*,¹⁶⁸ vagyis 68
ugyanazon szónak ellenkező jelentésben való használata.
Mikor Proculeius¹⁶⁹ panaszkodott fiára, hogy már várja a
halálát, az pedig erősítette, hogy ő bizony nem várja:
De bizony, úgymond, légy szíves bevárni. Épígy
nem ugyanazon, hanem ellenkező jelentésben vesszük a
rokonértelmű szót, mikor valakire, kit nyilvános hálaünnepre
(*supplicatio*) tartunk méltónak, azt mondjuk, hogy *sup-*
plicium-ot (halálbüntetés) érdemel.¹⁷⁰ Még más alakja is 69
van ennek: vagy ugyanazon szót használjuk különféle jelen-
tésben vagy némi változtatással, úgy hogy megnyújtjuk vagy
megrövidítjük. Az ilyesmi még tréfának is ízetlen, azért cso-
dálkozom, hogy egyesek még erre is kiterjeszkednek elméleti
útasításaikban; egy-két példát mégis ide iktatok nem annyira,
hogy kövesse valaki, mint inkább, hogy kerülje: „Szerettni 70
(*amari*) kedves dolog, ha vigyázunk, hogy valami keserűség
(*ne quid amari*) ne vegyüljön hozzá”. Madaraknak (*avium*)
bájos kedvessége letéríti az útról (*ad avium ducit*) az embert;
vagy mint Ovidius mondja tréfásan:

„Mért ne neveznélek Furia, így: furia”.¹⁷¹

*Cornificius*¹⁷² ezt *traductio*-nak (átvitel) nevezi, tudniillik
egyik jelentésből a másakra. De finomabb ízlésről tesz tanú- 71
ságot, ha a dolog lényegének élesebb megkülönböztetésén
fordul meg: „Hogy az állam testén évődő ezt a rákfenét
annyira-mennyire vissza lehet fojtani, de örökre elfojtani
lehetetlen”; vagy ha *præpositió*kkal fejezzük ki az ellentétet:
„Úgy hogy azt gondolhatják, nem kiéresztettük, hanem be-

- eresztettük a városba'.¹⁷³ Szébb és hatásosabb a következő
- 72 példa, mely mint alakzat is csinos s mint gondolat is tartalmas: Halálával vette meg a halhatatlanságot'. Ezek aztán már gyengébb dolgok: ,Non Pisonum, sed pistorum', vagy: ,Ex oratore arator'. Egészen silány: ,Ne patres conscripti videantur circumscripti'; ,Raro evenit, sed vehementer venit'.¹⁷⁴ Így hát némelykor az erőteljes és nyers gondolatnak valamely hasonló hangzású szó által bizonyos jóleső
- 73 bájt lehet kölcsönözni. De minek restellenék a magunk családjától venni idevágó példát? Atyám mondotta egyvalakinek, a ki nagyon hangoztatta, hogy mindhalálig kitart követi küldetésében, aztán néhány nap múlva, a nélkül, hogy valamit végzett volna, visszatért: ,Nem kívánom, hogy halálig ott maradj (immoriaris), csak mindvégig megmaradj (immorare)'. Itt már maga a gondolat is hatásos s az olyannyira különböző jelentésű két szó közül a második mintegy kellemes visszhangja az elsőnek, különösen, mivel nem erőltetett, hanem úgyszólván önként kínálkozott e szójáték, a mennyiben az egyik a szónoknak saját szava, a másikat pedig
- 74 az ellenféltől vette. A régiek nagy gondot fordítottak arra, hogy beszédjüket úgy hasonlatokkal, mint ellentétekkel hatásossá tegyék. Gorgias e tekintetben túlmént a mértéken, Isocrates is bőkezű volt, főképen ifjú korában. M. Tullius is kedvét lelte bennök, csakhogy egyrészt mértéket tartott ebben a (feltéve, hogy nem megyünk vele túlzásba) szeretetreméltó kedvtelésben, másrészt ennek az egyébként üres dolognak tartalmas gondolatokkal igyekezett súlyt adni. Mert a hatáskelésnek ez a különben köznapi és üres módja, ha tartalmas gondolatokkal párosul, természetesnek, minden keresettségtől távol állónak tűnik fel.
- 75 A hasonlóság-nak rendesen négy formája szerepel. Az első az, mikor valamely szóhoz egy másikat keresünk, mely attól nem nagyon különbözik, pld.

,P u p p e s que tuæ p u b e s que tuorum';¹⁷⁵ vagy : ,Sic in
 hac calamitosa f a m a, quasi in aliqua perniciosissima f l a m -
 m a';¹⁷⁶ vagy : ,Non enim tam s p e s laudanda, quam r e s
 est';¹⁷⁷ vagy legalább szótagjaik száma egyenlő s utolsó szó-
 tagjaik rimelnek : ,Non verbis, sed armis'.¹⁷⁸ Az ilyen is szép, 76
 ha csattanós gondolattal párosul : ,Quantum possis, in eo sem-
 per experire, ut prosis'.¹⁷⁹ Legtöbbek szerint ez a *πάρισον*.¹⁸⁰
*Cleosteus*¹⁸¹ az egyforma tagokból álló beszédet tartja *πάρ-*
ισον-nak. A második az, mikor a mondattagok végződnek 77
 egyformán olyképen, hogy ugyanoly szótagok kerüljenek a
 végére : az úgynevezett *ὁμοιοτέλευτον*, azaz két vagy több mon-
 datnak hasonló befejezése, mint : ,Nemcsak azért, hogy a bol-
 dogulását tönkretégye, hanem hogy ilyen férfiak által jó hír-
 nevét is tönkretégye'.¹⁸² Ugyanígy keletkeznek az úgynevezett
τρίωλα, háromtagú körmondatok, a nélkül, hogy az egyes
 mondatok vége egyforma hangzású volna, mint : ,Győzött a
 tisztesség felett a szemérmertlenség, a félelem felett a vakmerő-
 ség, a józan ész felett az örültség'.¹⁸³ A beszédnek ezen tago-
 lódása azonban négy, sőt több mondatra is kiterjedhet. Néha
 egyes szavakkal történik, mint : ,Hecuba hoc dolet, pudet, pi-
 get';¹⁸⁴ vagy : ,Elment, kitakarodott, elrohant, elmenekült'.¹⁸⁵
 A harmadik formája egyenlő esetalakokból áll s neve *ὁμοιόπτω-* 78
τον. De nem minden hasonlóság a végződésben *ὁμοιόπτωτον*,
 míg szükségképen hasonló a végződés a *ὁμοιοτέλευτον*-ban ;
 mert a *ὁμοιόπτωτον* csupán esetbeli egyezés, s a ragozott szók-
 nak nem is kell hasonló alakúaknak lenni, s nemcsak mon-
 datok végén fordulhat elő, hanem ezek eleje, közepe vagy vége
 is összevághat, sőt váltakozva egyiknek közepe a másiknak ele-
 jéhez, a vége a közepéhez alkalmazkodik s ez tetszés szerint
 bármely módon történhetik. Mert nem mindig sikerül ám, mi- 79
 ként Afernak, hogy még a szótagok száma is egyezik : ,Elveszt-
 vén nem régen az a szerencsétlen udvar, ha nem is oltalma-
 zóját a veszélyek között, bizonyynyal vigasztalóját a csapások

között'. Erre legsikerültebb példáknak tartják azokat, a melyekben a mondatok eleje és vége is összehangzik, mint itt oltalmazóját, vigasztalóját, a hol is a szók majdnem egyfor-
 80 mák, egyező ragjok van, ugyanúgy végződnek. Negyedik formája az, mikor a körmondatok tagjai is egyforma hosszúak; ennek neve ἰσόκωλον. 'Ha, a mire a vakmerőség képes kinn a mezőn s elhagyott helyen, annyit érne a forumon és törvényszékeken a szemtelenség': ez ἰσόκωλον és ὁμοίωπτωτον; 'akkor most ebben a perben Aulus Cæcina épúgy engedni volna kénytelen Sextus Aebutius szemtelenségének, mint a hogy az erőszakos támadásban engedett a vakmerőségének': ἰσόκωλον, ὁμοίωπτωτον és ὁμοιοτέλειον.¹⁸⁶ E helynek szépségét még egy másik alakzat is emeli, mely, mint említettem (36. és 66. §.), ugyanazon szót más és más ragozott alakban ismétli, mint itt: 'Épúgy engedni volna kénytelen, mint a hogy engedett'. Ezenkívül a ὁμοιοτέλειον egyúttal παρονομασία is ebben: 'Neminem alteri posse dare in matrimonium, nisi penes quem sit patrimonium'. (Senkisem adhat valakit máshoz feleségül, ha csak nem rendelkezik annak hozományára felett.)

81 Az ellentét pedig (contrapositum, vagy mint némelyek nevezik, contentio, ἀντίθετον többféleképen keletkezhetik. Vagy egyes szavakat állítunk ugyanis szembe egyes szavakkal, mint a fönnebb említett példában: 'Győzött a tisztesség felett a szemérmertlenség, a félelem felett a vakmerőség'; vagy két-két szót egymással, mint: 'Éz nem az én találékonyságomtól, hanem a ti segítségetektől függ',¹⁸⁷ vagy mondatokat mondatokkal: 'Úr lehet (t. i. a gyűlölködés) a népgyűléseken, de nincs
 82 helye a törvényszéken'.¹⁸⁸ Leghelyesebb idesorolni az alakzatoknak azt a fáját is, melyet fogalmi elkülönítésnek neveztünk (65. §.), mint: 'Gyűlöli a római nép magánosok fényűzését, az állam részéről kifejtett pompát szereti';¹⁸⁹ és az olyan mondatokat is, melyek hasonló ragozása, de különböző jelentésű szókkal végződnek, így: 'A mi időközülmények te-

kintetében rossz volt, semmitse ártson, ellenben, a mi az ügyben magában jó volt, használjon'.¹⁹⁰ Az ellentétnek második 83 része nem mindig következik mindjárt az első után, mint a hogy pld. ebben: 'Tehát nem irott törvény, bírák, hanem a természetnek velünk született törvénye',¹⁹¹ hanem mint Cicero mondja,¹⁹² előbb egyenként felsorolja a fogalmakat s azután tér át a megfelelő ellentétek egyenkénti elsorolására, mint a fönnebbi példa folytatásában: 'A melyet nem úgy tanúltunk, nem hagyományként nyertünk, nem olvastunk, hanem magából a természetből lestünk el, onnan meritettünk, vettünk át'. S a mit valamivel szembeállítunk, nem is mindig ellentéte an- 84 nak, mint pld. Rutiliusnál: ¹⁹³ 'Először nekünk adták a halhatatlan istenek a föld gyümölcseit; mi, a mit egyedül kaptunk, megosztottuk az egész világgal'. Továbbá azon alakzat segít- 85 ségével, mely ugyanazon szókat ragozással változtatott alakjaikban ismétli, képezhetjük az úgynevezett ἀντιμεταβολή-t (ellenkezőre fordítás): 'Nem azért élek, hogy egyem, hanem azért eszem, hogy éljek'. Ugyancsak ide tartozik a felcserélésnek az a módja is, melyet Cicerónál találunk, hogy ragozásbeli változás mellett mégis hasonló a végződés: 'Hogy egyrésről a bűn gyűlölség nélkül bűnhődjék, másrésről a gyűlölség bűn nélkül megszűnjék'.¹⁹⁴ Arra is van eset, hogy ugyanazon je- 86 lentésű igével végződik az ellentét két része, mint a Rosciusról szóló helyen: 'Mert míg egyrészt olyan művész ő, hogy nem hiszem, hogy volna még egy, a ki a színpadon oly sikerrel szerepelne, másrészt olyan férfiú ő, hogy alig van még egy, a kiért olyan kár volna, ha ott fellépne'.¹⁹⁵ Nevek szembeállítása is kellemesen hathat: 'Ha Antonius consul, akkor Brutus ellenség; ha Brutus a haza megszabadítója, akkor Antonius az ellenség'.¹⁹⁶

Valamikor kelleténél szélesebbre terjesztették az alakzatok 87 körét s még most is akad, a ki az ilyesmit is alakzatnak veszi: 'Hihetetlen, a mit mondok, de igaz'; ἀνθυποφορά-nak (ellen-

vetés, melyet magunknak teszünk) nevezik; vagy ezt is: ‚Valaki ezt eltúrte egyszer, de én kétszer, sőt háromszor is‘; *διέξοδος*-nak (elsorolás) nevezik; továbbá: ‚Messze eltértem a tárgytól, de ismét visszatérek‘; ezt meg *ἄφοδος*-nak (elkalan-

88 dozás) hívják. Némely szóalakzat csak keveset különbözik a gondolatalakzatoktól, minő pld. a habozó kérdés.¹⁹⁷ Mert ha a tárgyra vonatkozik, az előbbi csoportba tartozik, ha a kifejezésre, akkor az utóbbiba: ¹⁹⁸ ‚Nem tudom, rosszakaratnak

89 mondjam-e, vagy ostobaságnak‘. Ugyanígy áll a dolog a helyreigazitással is. A mit ugyanis ott habozva kérdezünk, azt itt helyreigazitjuk. Némelyek szerint a személyköltésnél is előfordúlhat ugyanaz, hogy t. i. ezen alakzat csupán szavakon

alapszik, mint: ‚A kegyetlenségnek szülőanyja a kapzsiság‘; vagy Menandernél: ‚Thriabeli Oedipus‘.¹⁹⁹ Mindezt bővebben fejtegették azok, kik nem csupán futólag érintették e tárgyat, mint művöknek csupán egyik részét, hanem külön könyveket szenteltek neki, mint Cæcilius, Dionysius,²⁰⁰ Rutilius, Cornificius,²⁰¹ Visellius²⁰² és sokan mások. De azért ezzel

90 most élőknek dicsőségét sem akarom kisebbiteni. Elismerem annak lehetőségét, hogy egyesek még mindig találhatnak ki újabb szóalakzatokat, másrészt azonban nem fogadom el, hogy ezek jobbak lennének azoknál, melyeket a jeles mesterek megállapítottak. Így elsősorban M. Tullius ‚De oratore‘ művének harmadik könyvébe még sok olyan alakzatot vett fel, melyeket később megjelént ‚Orator‘-jában elhagyott s ezzel látszólag maga is elvetett: ezeknek egy része olyan, hogy inkább a gondolat-, mint a szóalakzatokhoz sorozhatók, mint a kicsinyítés, váratlan meglepetés, hasonlat, a saját kérdésünkre való felelet, kitérés, a hallgatókra bízott szabad választás, az ellentét, azt értem t. i., a melyet *ἐναντιότης*-nek neveznek, vagy az el-

91 lenkezőből vett bizonyítás.²⁰³ Némelyik egyáltalában nem alakzat, mint a helyes elrendezés, elszámlálás, körülírás, akár valamely röviden összefoglalt gondolatot, akár fogalom-meg-

határozást értünk alatta. Mert Cornificius és Rutilius még ezt is szóalakzatnak veszik. A szóknak tetszetős elhányását pedig, azaz a hyperbatont, a melyet Cæcilius is alakzatnak vesz, mi a tropusok közé soroztuk. A névmásítás, ámbár ugyanaz, mint 92 a mit Rutilius ἀλλοίωσις-nak nevez, a különbséget jelöli emberek, dolgok és tények között; tágabb értelemben ez nem alakzat, szűkebb értelemben az ἀντίθετον-nal esik össze; ha pedig ez az elnevezés ὀπαλλαγή-t akar jelenteni, akkor eleget szoltunk már róla.²⁰⁴ A mi pedig valamely állításhoz a megoko- 93 lásnak hozzáfűzését illeti, miféle alakzat volna ez? Vajjon talán az, a melyet Rutilius αἰτιολογία néven említ? mert a felett már lehet gondolkozni, hogy a megokolásnak részekre osztott s tételenként való hozzákapcsolása nem alakzat-e, a mint hogy ezt ő is első helyre tette. Nevezi pedig προσαπόδοσις-nak, ez 94 pedig legfőlebb ott alkalmazható, a hol több tétel után csatolható és pedig vagy úgy, hogy minden tételhez mindjárt hozzáfűzzük az okot, mint látjuk C. Antoniusnál: ²⁰⁵ „De nem félek tőle sem mint vádlótól, hisz ártatlan vagyok; sem mint versenytárstól, hisz Antonius a nevem; sem nem hiszem, hogy valaha consul lesz, hiszen ő csak egy Cícero”; vagy pedig úgy, 95 hogy két vagy három tételnek előrebocsátása után ugyanazon sorrendben egyfolytában fűzi hozzá a megokolást, mint pld. Brutus beszédében Cn. Pompeius diktátorságáról: „Inkább senkinek se parancsoljak, mint bárkinek is szolgáljak; mert az első nélkül még csak tisztességesen élhet az ember, de emigy egyáltalában lehetetlen élni”. De egy tételhez többféle 96 megokolást is lehet csatolni, mint pld. Vergiliusnál:

„Vagy mert titkos erőt nyújt az anyaföldnek, avagy mert
Ennek zsirját is gyarapítja, avagy megemészt benn’
A tűz minden rossz anyagot’.

s így tovább az egész hely;

„Vagy mert a hőség a talajt. —

„Vagy ha nagyon laza, megtömi’ —.

97 Hogy mit ért ‚relatio‘ alatt,²⁰⁶ nem tudom határozottan ; mert ha ἀνάκλασις-t vagy ἐπάνοδος-t vagy ἀντιμεταβολή-takar vele mondani,²⁰⁷ úgy mindezekről már szoltunk. De bármi legyen, sem ezt, sem az előbb említett alakzatokat nem említi újra az Orator-ban. Egyedül a felkiáltást sorozza e mű ugyancsak a szóalakzatok közé,²⁰⁸ pedig ezt inkább gondolatalakzatnak tartom, mivel az érzelem kifejezője ; egyébként mindenben egyetértek vele. Cæcilius ezekhez sorozza még a περίφρασις-t,
 98 a melyről már szoltam ;²⁰⁹ Cornificius a szónoki kérdést, az okoskodást, a saját kérdésére adott feleletet, az átmenetet, az eltitkolást ; azonkívül a jeles mondást, a tagolást szakaszokra és pontokra, valamely kifejezés megmagyarázását és a következtetést.²¹⁰ Ezek közül az előbbieik mind az egyikfajta alakzatokhoz (a gondolatalakzatokhoz) tartoznak, az utóbbiak pedig egyáltalában nem is alakzatok. Úgyszintén Rutilius is a többi íróknál található alakzatokon kívül még ezeket említi : a παρομολογία-t (látszólagos beleegyezés), ἀναγκαῖον-t (sarokba szorítás valami döntő szóval), ἡθοποιία-t (jellemrajz), δικαιολογία-t (a jogvédelem), πρόληψις-t (az ellenvetés megelőzése), χαρακτηρισμός-t (jellemzés), βραχυλογία-t (tömör beszéd), παρασιώπησις-t (elhallgatása valaminek) és παρρησία-t (szabadszájú beszéd), a melyekről ugyanaz a véleményem. Mellözöm ugyanis azon írókat, kik úgyszólván a végletekig vitték új elnevezések kitalálását s még azt is alakzatnak vették, a mi a bizonyításhoz tartozik.

100 Még a valóságos alakzatokra akarom azt a rövid megjegyzést tenni, hogy valamint a magok helyén alkalmazva ugyan ékességei a beszédnek, de mód nélkül keresve felette sértik a jó ízlést. Vannak, kik mellékesnek tartják, van-e súlya annak, a mit mondanak, van-e erő gondolataikban s ha mindjárt csak üresen kongó szavakat sikerül is nekik az itt felsorolt formákra csűrés-csavarással ráhúzni, mindjárt a legnagyobb művészeknek képzelik magokat s azért szakadatlan sorban fű-

zik egymáshoz az alakzatokat, pedig belső tartalom nélkül erőltetni ezeket époly nevetséges, mintha valaki taglejtéssel és arczkifejezéssel akarna beszélni test nélkül. De még a helyesen képezett alakzatokat sem szabad nagyon sűrűn használni. Mert igaz, hogy az arczkifejezés változtatásával s a tekintet irányításával nagyban fokozni lehet az előadás hatását, de ha valaki mindenféle erőltetett módokon szünet nélkül fintorgatná az arczát, ránczolná a homlokát s ide-oda kapkodná a tekintetét: nevetségessé válnék. A szónoknak is el kell találnia mintegy azt a bizonyos helyes arczkifejezést s valamint nem szabad mereven elbáméskodnia, épúgy legtöbbször meg kell tartania azt a kedves természetességet. Főképen pedig tudnunk kell, mit kíván a szónoki előadástól minden egyes esetben a hely, a beszélő egyénisége és az alkalom. Hiszen ezen alakzatok nagyrészének célja úgyis a gyönyörködtetés. Mikor pedig szigorú fellépéssel, gyűlölet vagy szánakozás felkeltésével kell harczolnunk az ellenféllel, ki tartaná megengedhetőnek, hogy a szónok ellentétekkal, rímekben s egyéb hasonló eszközökkel fejezze ki haragját, rimázkodását, esedezését? Hiszen ilyen körülmények között a szavak keresgélésére fordított túlságos gond csak árt az érzés őszinteségének s a hol nagyon mutogatják a művészetet, elárúlják vele, hogy gyenge lábon áll az igazság.

IV. FEJEZET.

A szókötés szabályai.

A szókötésről M. Tullius után nem is mernék írni (hiszen ennél talán e tárgynak egyik részét sem dolgozta ki jobban),²¹¹ hacsak egyrészt már kortársai nem merészeltek volna még egyenesen ő hozzá intézett leveleikben is kifogásokat tenni szókötesi elmélete ellen, másrészt, ha ő utána is nem irtak volna s hagytak volna ránk többen sok olyant, a

mi e tárgyra vonatkozik. Legtöbb helyen hát Cicero nézetéhez csatlakozom s ott, a hol a kérdés egészen világos, rövidebb leszek, egyben-másban talán kissé el is térek tőle. De még ott is, a hol kifejezem a magam nézetét, meghagyom az olvasónak a magáét.

- 3 Jól tudom, hogy vannak, kik a szókötéssel egyáltalán semmitsem törődnek s azt a pallérozatlan nyers beszédmodort, a mint úgy vaktában jön a szájukra, nemcsak természetesebbnek, hanem még férfiasabbnak is tartják. Ha szerintök csak az természetes, a mi azon eredeti állapotában van, a hogyan a természet létrehozta, s a minő a művelődést megelőzőleg volt: akkor a szónoki előadásnak elmélete egészen halomra
- 4 dől. Mert az ősemler nem beszélt ilyen szigorú szabályok szerint s ahhoz sem értett, hogyan kell a bevezetéssel előkészíteni, a kifejtéssel tájékoztatni, érvekkel bizonyítani, érzelmek felkeltésével megindítani. Tehát nemcsak a szókötést, hanem ezt mind nem ismerte; s ha e dolgokban semmiféle haladás sem volna megengedve, akkor a kunyhókat sem kellett volna házakkal, sem az állatbőr-takarókat ruházattal vagy a hegyeket, erdőket városokkal felcserélni. Aztán van-e olyan művészet, a mely már mindjárt kezdetben művészet volt; mi az, a mi nem művelés által finomodik; miért nyesegetjük a szőlőtőkét, miért kapáljuk meg; miért irtjuk a tüskét a mezőn? hiszen ezt is a természet hozta létre. Miért szelidítjük az állatokat? hiszen vadon jönnek a világra. Annál természetesebb valamely dolog, minél jobban tökéletesíthető a természet alapján.
- 6 Avagy talán erősebb az, a mi rendezetlen, mint az, a mi össze van fűzve és jól elrendezve? És ha holmi rövidke versnemek, mint a Sotadesfélék és Galliambusok²¹² és egynémely, még a prózában is majdnem hasonló szabadossággal üzött féktelenkedések a tárgy komolyságát is veszélyeztetik,
- 7 azért még nem szabad a szókötés felett pálczát törni. Egyébként a mennyivel sebesebb a folyók vizének rohanása lejtős

és akadálytalan mederben, mint ha újtjukba eső sziklákon megtörnek és küzködnek a habok: annyival tökéletesebb a bensőleg összefüggő és teljes erővel folyó beszéd annál, mely döcögős és szaggatott. Miért kellene tehát azt hinnünk, hogy a forma szépsége magát a kifejezés erejét gyengíti, mikor semmi sincs, a mivel művészet nélkül kellő hatást érhetnénk el, másrészt meg a szépség is mindig karöltve jár a művészettel? Avagy nem azt látjuk-e, hogy a legjobban elhajított 8 dárda a legszebb lendülettel repül s minél biztosabb kezű az íjjász, annál szebb lövés közben a testállása? Aztán a párosviaskodásban és mindenféle testgyakorlati versenyekben tud-e elég jól védekezni és támadni az, kinek nincs meg a kellő művészi ügyessége a mozdulatokban és biztossága mintegy az állásban? Azért én úgy képzem a dolgot, hogy a szókötés 9 olyan, mint a dárdasíj vagy az íjj-húr, melyet kifeszítünk s úgy röpitjük el gondolatainkat. Innen van, hogy a legkiválóbb tudósok meggyőződése szerint igen hatásos eszköze ez nemcsak a gyönyörködtetésnek, hanem a hangulatkeltésnek is. Először azért, mert nem képes lelkünkbe behatolni az, a mi 10 mindjárt fülünkben, annak, hogy úgy mondjam, előcsarnokában, megütközik; aztán meg azért is, mert természetünkben van, hogy kedveljük a dallamot és a ritmust. Másként ugyanis alig volna lehetséges, hogy a hangszerek hangja, bár szavakat nem hallunk, majd ilyen, majd olyan hangulatba ringassa az embert. A vallásos versenyjátékokon sem ugyan- 11 azon módon történik a kedélyek felizgatása és lecsillapítása; nem ugyanazon dallamokat használják, mikor harci riadót kell fújni és mikor térdenállva kell könyörögni az istenekhez; a tábori zenekar sem ugyanazt játszsza, mikor csatába indul a sereg, vagy mikor visszavonulásra ad jelt. A pythagoreusok- 12 nak legalább az volt a szokásuk, hogy nemcsak mikor felébredtek, frissítették fel magokat a lant hangjainál, hogy serényebbek legyenek a munkára, hanem mikor aludni mentek is,

ugyanannak hangjainál csillapították kedélyöket, hogy ha esetleg valami izgató gondolat nyugtalanította volna őket, ez 13 szépen lecsendesüljön. Mert ha az ütemszerűségben és daltamban van valami titkos erő, akkor ennek a beszédben igen hatalmasnak kell lennie s a mint sok függ attól, hogy ugyanazon gondolatot mely szavakkal fejezzük ki, épúgy sok függ attól is, hogy ugyanazon szókat minő kapcsolatban fűzzük a beszéd szövegének a közepébe, s mint helyezzük el befejezőnek a mondat végére. Mert csak ezzel lehet elérni, hogy sokszor valamely jelentéktelen gondolat, hozzá még szerény szavakba öltöztetve, kellemesen hat reánk. Egy szóval próbálja meg valaki tetszés szerint bármely tartalmas, kellemes és szép mondatnak szavait megbontani és összezavarni: oda lesz minden ereje, kedvessége, szépsége. Cicero egyik saját helyét ²¹³ megbontotta így az Oratorban: ²¹⁴ „Nem tántorit meg engem a gazdagság sem, a miben az összes Africanusokat és Læliusokat sok rabszolgakereskedő és kalmár felülmúlta” s az ez után következő mondatokat. Ha e helyeket ily módon összezavarjuk, olyan lesz az, mintha tört lándzsát keresztben hajtana el az ember. Ugyanő helyreigazítja Gracchusnak néhány 15 mondatát, melyeknek szókötését nehézkesnek tartja. Ő megteheti ezt, de mi megelégedhetünk azzal, ha próbaképen bemutatjuk, miképen kell azt, a mi irásközben lazább szerkezet elénk akad, rendbeszedni. Mert minek példákat keresgélni olyasmire, a mit kiki magamagán tapasztalhat? Elég, ha annyit mondok, minél szebb valamely hely tartalom és kifejezés tekintetében, annál jobban eléktelenítjük, ha megbolygatjuk, mert az ékes szavak már magokban hangosan elárúlják, 16 hogy hanyagúl vannak összefűzve. Megengedem, hogy a szónokok úgyszólván legutolsónak szerezték meg magoknak a tökéletes szókötés művészetét: de azért úgy vélem, hogy azok a régiek is, már a mennyire vitték e téren, gondot fordítottak reá. Mert még egy Cicero sem bírja elhíttetni velem, bármily

nagytekintélyű író is egyébként, hogy Lysias, Herodotus, Thucydides nem sokat törődtek ezzel. Lehetséges, hogy más a 17 szókötésök, mint Demosthenesé, vagy Platóé, habár e kettőé is különbözik egymástól. Mert egyrészt Lysiasnak azt a vékonyszövésszerű, síma beszédjét nem is lett volna szabad a dallamosságának kövérebb szálaival elékteleníteni: hiszen ez által épen legfőbb báját, az egyszerűségnek és tettetés nélküli természetességnek hamvát törölte volna le arról s ezzel szavahihetőségét is elveszítette volna. Mert ő nem maga mondotta el, hanem mások számára írta beszédeit, úgy hogy a tanulatlan ember mesterkéletlen beszédjét kellett utánoznia: a mi magában véve is művészi szókötés. Másrészt a történet- 18 íráshoz, mely gyors és folyékony előadást kíván, kevésbé illettek volna a közben-közben megállást jelző összefoglalások, a törvényszéki beszédekben lélekzetvételt megkívánt kisebb szünetek, a körmondatok befejezésének és megkezdésének művészi módja. Közbeszótt beszédekben ugyan a végső szótagok némi összehangzásának és a hanglejtéssel kifejezett ellentétnek példáit is megtaláljuk. Herodotusnak pedig nemcsak egész előadása (legalább én úgy érzem) csendes, lassú folyású, hanem már maga a tájzólása is oly kedvesen hangzik, hogy itt-ott úgy tetszik, mintha valami észrevétlen dallamosságot is rejtegetne magában. Azonban a beszéd tárgyának 19 természete szerint változó stílusnemekről majd valamivel később.²¹⁵ Nézzük most, mit kell előbb megtanúlnia annak, a ki a helyes szókötést akarja tudni.

Tehát a beszéd mindenekelőtt majd kötött és szorosan összefüggő, majd szabadabban mozgó, azaz kötetlen, minő pld. beszélgetés közben és levelekben, ha csak valami magasabb, ezek körén felülemelkedő tárgyról nem szólunk, mint philosophiáról, politikáról stb. Ezt nem azért mondom, mintha 20 a kötetlen beszédnek nem volna meg a maga saját, talán még nehezebb ritmus-mértéke. Sem a beszélgetés, sem a levél nem

kedveli ám a sok magánhangzó okozta hangűrt s nem hanyagolhatja el állandóan az időmértéket; csak nem olyan folyékony és összefüggő az előadásuk, nem kapcsolódik egyik szó oly szorosan a másikhoz. Úgy hogy lazább ugyan itten a fűzés, de azért megvan. Néha a kevésbbé fontos peresűgyekben is helyén való ez az egyszerűség, a mely nem ritmus nélkül való, hanem csak másféle ritmust használ s ezt eltitkolja olyképen, hogy kevésbbé feltűnő módon fűzi össze a részeket.

22 Ellenben ama kötött és szorosan összefüggő szófűzésnek három formája van: a szakaszok, másként $\kappa\omicron\mu\mu\alpha\tau\alpha$, a beszédtagok, másként $\kappa\omega\lambda\alpha$ és a $\pi\epsilon\rho\acute{\iota}\omicron\delta\omicron\varsigma$, az úgynevezett körmondat vagy kikerekítés, vagy összefüggő mondat egész, vagy befejezett kerekded beszéd. Továbbá minden szökötésnek három szükséges alkotórésze van, úgymint: a sorrend, a kapcsolás és a ritmus.

23 Nézzük először a sorrendet. Erre úgy az egyes, mint összefüggő szavaknál ügyelni kell. Az egymagokban álló szokat $\acute{\alpha}\sigma\acute{\upsilon}\nu\delta\epsilon\tau\alpha$ (összekötetlen) névvel jelöltük.²¹⁶ Ezeknél vigyázni kell arra, hogy a beszéd ereje ne csökkenjen azáltal, hogy erősebb kifejezésre gyengébb következik, mint pld. ha szentségűrő után azt mondom, tolvaj, vagy zsivány után: vásott ficzkó. Mert a gondolatnak folyton erősűbűdnie és emelkednie kell, mint nagyon helyesen mondja Cicero: ,Te ilyen torok, ilyen mell, ilyen gladiatornak való erős testalkat mellett'.²¹⁷ Itt ugyanis mindig erősebb kifejezés következik a megelőzőre. Míg ha a testalkattal kezdette volna, kevésbbé lett volna hatásos a leereszkedés a mellhez és torokhoz. Van azonkivűl más, úgynevezett természetes sorrend is, mint mikor pld. inkább így mondjuk: férfiak és nők, éjjel-nappal,

24 kelettől-nyugotig, mint megfordítva.²¹⁸ Némely szavak a sorrend változtával feleslegessé válnak, mint ebben: ,fratres gemini'; mert ha ,gemini' áll elől, akkor a ,fratres' nem szükséges. Sokan túlságos lelkiismeretességgel megtartották azt a

szabályt, hogy a névszó előzze meg az igét, az ige viszont a határozót, a főnév a melléknevet és a névmást. Mert sokszor bizony megfordítva állanak s mégis jól hangzanak. Az is túlságos fontoskodásra mutat, ha valaki azt, a mi idő szerint előbb történt, sorrendben is előbbre teszi: nem mintha sokszor nem ez volna helyesebb, hanem néha fontosabb, a mi előbb történt, s azért utána kell tenni annak, a mi kevésbé fontos. Igével fejezni be a mondatot, ha a szókötés megen- 26 gedi, mindenesetre legjobb, mert az igében van a mondat ereje. Ha ez rosszul hangzanék, e szabály enged a hangzatoság törvényének, mint ez igen gyakran történik a legjelesebb görög és római szónokoknál. Minden esetre, valahányszor nem ige fejezi be a mondatot, szóelhányás (hyperbaton) számba jön, ezt pedig már a tropusok vagy az alakzatok közé szokták sorozni; s ezek már a beszéd ékességeihez tartoznak. Hiszen 27 a szavak nincsenek lábak szerint kimérve, ép azért egyik helyről a másikra helyezhetők, hogy oda illeszszük, a hol legjobban megfelelnek; a mint a faragatlan terméskövek összeillesztésénél is a kövek szabálytalan alakja mellett is mindegyik megtalálja a maga helyét, a hová odaszabható s a hol szilárdan megáll. Mégis akkor legsikerültebb a beszéd, ha megvan benne a helyes sorrend, megfelelő szókötés s e mellett a kellemesen hangzó ritmus. Némelykor azonban a szóelhányás 28 túlságosan messzire terjed, mint fönnebb is mondtuk,²¹⁹ néha pedig még szókötés szempontjából is hibás, mert csak épen az a célja, hogy boszorkánytánczot járasson a szavakkal. Ilyenek pld. Mæcenasnak e helyei: ‚Sole et aurora rubent plurima‘ (Napsugárban tündökölnék s gazdag hajnalpirban); ‚Inter sacra movit aqua fraxinos‘ (A szent forrás kőrisfák közt esörgedezett); ‚Ne exequias quidem unus inter miserrimos viderem meas‘ (Még a saját temetésemet sem látnám, én a világ egyik legszerencsétlenebbje).²²⁰ Az utolsó valamennyi között legrosszabbul sikerült, mert a szomorú tárgyhoz még játékot

29 űz a szavak elhelyezésével. Néha az értelem súlya az íg n fekszik s ha ez a mondat közepén lappang, könnyen elkerüli figyelmünket s a környezetben elvész; mig ha a mondat végére helyezük, ezáltal különös figyelmébe ajánljuk a hallgatónak s belev s dik emlékezetébe.  gy Cicerónak ez a helye: , gy hogy erőt vett rajtad a római nép szemeláttára a hányás, 30 hozzá m g másnap'.²²¹ Ha ezen utolsó szavakat máshová helyezük, csökken a hatás. Mert ennek az egész helynek mintegy metsző  le épen abban rejlik, hogy a magában is útálatos dologhoz, hogy valakinek h nynia kell, akkor, mikor már utána semmit sem v r az ember, még azt az undoks got is hozzáteszi, hogy az ételt nem birta magában megtartani m g 31 másnap sem. Szokása volt Domitius Afernek a sz k rendjét a mondat végén megbolygatni csupán azért, hogy a sz k t st nehézkessé tegye és pedig különösen a bevezetésben,  gy pld. Domitilla védelmében: ,Gratias agam continuo' (Meg fogom köszönni azonnal); továbbá L lia mellett mondott beszédében: ,Eis utrisque apud te iudicem periclitatur L lia' (E két dolog mindegyik ert van most bajban előtted mint bíró előtt L lia).²²² Annyira kerülte m g a látszatát is annak, mintha valami gyönyörűséget találna a beszéd finom és kényes  zlesre vall  dallamosság ban, hogy m g ott is, a hol ez magától 32 folyt, gáncsot vetett neki. Hogy a sz k hibás elrendezéséből kétértelműség is származhatik, mindenki tudja. Ezt tartottam szükségesnek, legalább röviden, a sorrendről elmondani; mert ha ez hibás, akkor lehet a beszéd m g oly kerekded és dallamos, mégis joggal mondhatjuk rendezetlennek.

Következik a kapcsolás. Ez szerepel egyes sz k, szakaszok, beszédtagok és körmondatok között; ugyanis ezek mindegyikének összekapcsolásából  p gy keletkezhethetnek szép- 33 ségek, mint hibák. S hogy megtartsam a sorrendet, először is vannak olyan hibák, melyek még tanúlatlan emberek szemében is feltűnnek és megrovást érdemelnek, vagyis mikor két

szónak egymás mellé sorozása folytán az első szónak végső s a másodiknak kezdő szótagjából valamely illetlen szó keletkezik.²²³ Továbbá ide tartozik a magánhangzók torlódása, miáltal hangűr keletkezik, mintha közben megakadna s mintegy gyengélkednék a beszéd. Legkellemetlenebb hangzásúak az olyan hosszú szótagok, melyekben ugyanazon betűk kerülnek ismétlődve egymás mellé. Mégis főleg olyan magánhangzók okoznak hangürt, melyeket leginkább öblös vagy nyitott szájjal kell kiejtenünk. Az ‚e‘ hangot simábban, az 34 ‚i‘-t keskenyebb szájnnyitással ejtjük ki, azért e hangoknál kevésbé feltűnő e hiba. Nem oly kirívó a hangűr, ha hosszú szótagra rövid következik s még kevésbé, ha rövid előzi meg a hosszút. Legkevésbé bántó két rövid szótag. Mikor pedig majd ilyen, majd olyan következik egymásra, a szerint lesz a hangűr is kellemetlenebb, a mint hasonló vagy különböző szájnnyitással ejtjük ki azokat. De azért nem kell ám úgy ret- 35 tegni tőle, mint valami szörnyű bünténytől s nem tudom, nem rosszabb-e e tekintetben az aggságoskodás, mint a nemtörődés. Mert a tartózkodó félelem szükségképen megakasztja a beszéd szabad folyását s útját vágja a magasabb szárnyalásnak. Azért, a mint egy kis könnyelműséggel meg lehet tűrni, épúgy kislelkűségre mutat, ha mindenütt irtózunk tőle s nem hiába mondják, hogy e tekintetben Isocrates összes követői túlságos óvatosak voltak, különösen Theopompus.²²⁴ Ellen- 36 ben Demosthenes és Cicero nem voltak nagyon kényesek e dologban. Mert egyrészt a magánhangzók egybeolvasztása, az úgynevezett συναλοιφή, folyékonyabbá teszi a beszédet, mintha minden szónak végső szótagját külön hangoztatnók, másrészt van eset, mikor a hangűr is kellemesen hangzik s mintegy méltóságosabban lépkedővé tesz egyes szavakat, mint: ‚Pulchra oratione acta‘ (Véget érvén a szép beszéd). Aztán a természet-től hosszú és mintegy nehézkes szótagok a két magánhangzó között szívesen vesznek egy kis szünetet mintegy pihenőre.

37 Erre nézve elsősorban Cicero szavaival élek: ,Van, úgymond, abban a mintegy tátongó űrben s a magánhangzók találkozásában bizonyos lágyság s olyas valami, a miből kiérezzük a szónoknak azt a szinte jóleső hanyagságát, mint a ki a maga fáradságát nem a szavakra, hanem a dologra fordítja'.²²⁵

Egyébként a mássalhangzók is, különösen a keményhangúak, szókötés közben harczba keverednek egymással, mint pld. ha a szóvégi ,s' a következő szó kezdő ,x' betűjével kerül össze; még bántóbb ez a rosszhangzás, ha két-két mással-

38 hangzó ütközik össze, mint pld. ,Ars studiorum'. Ez volt oka annak is, hogy Servius, mint mondottam,²²⁶ elhagyta a szóvégi ,s' betűt, valahányszor mássalhangzó következett reá. Ezen eljárást Luranius megrója, Messala helyesli.²²⁷ A mint hiszik, Lucilius sem vette figyelembe a szóvégi ,s' betűt, mikor azt mondja: ,Aeserninus fuit', vagy: ,dignus loquoque';²²⁸ és Cicero Orator-jában (48., 161.) említi, hogy a régiek közül

39 többen így beszéltek. Ilyen a ,belligerare', ,pomeridiam' s Cato Censoriusnál: ,Diee hanc', a hol épen úgy az ,m' betű lágyúlt ,e'-vé.²²⁹ Holmi tanulatlan emberek, ha ilyesmit találnak a régi könyvekben, ki szokták javítani s mialatt ezzel a másolók tudatlanságát akarják becsmérelni, magokról állítanak ki

40 szegénységi bizonyítványt. Azonban ugyanezen betű, valahányszor a szó végén áll s a következő szó kezdő magánhangzójával találkozik, úgy hogy azzal összeolvadhat, ha kiírjuk is, alig, hogy hangzik. Mint pld. ezekben: ,Multum ille' és ,Quantum erat', úgy hogy szinte valamely új betűnek hangját véljük hallani. Egészen ugyanis nem nyeljük el, hanem csak tompítva ejtjük ki s csak mintegy határkő gyanánt szerepel két magánhangzó között, hogy egybe ne olvadjanak.

41 Arra is vigyázni kell, hogy a megelőző szónak végső szótagjai ne ismétlődjenek a következő szó elején. Hogy még erre is kiterjed figyelmünk, senkise csodálkozzék rajta, mikor még egy Cicero is megfoledezett erről leveleiben: ,Res mihi invisae

visæ sunt Brute' és egyik költeményében : ,O fortunatam natam me consule Romam!' ²³⁰ Több egyhangú szót sem jó ⁴² egyfolytában sorakoztatni, mert a sok végződés által megszaggatott szókötés zökögővé teszi a beszédet. Kerülnie kell hát a rövid igék és nevek egymásra halmozását, de viszont a hosszúakét is, mert ez megint némileg vontatottá teszi a beszédet. Ugyanezen csoportba tartoznak azon bibák is, mikor sok hasonló hangzású, hasonló végződésű és ugyanolyan ragozású szó kerül egymás mellé. Az sem szép, ha több ige vagy ⁴³ több névszó s más efféle következik egymásra ; mert még azt is megúnja az ember, a mi a beszédnek ékessége, hacsak kellemessé nem teszi a változatosság.

A beszéd tagjainak és szakaszainak kapcsolásában nem ⁴⁴ csupán arra kell ügyelni, a mire az egyes szóknál, ámbár itt is a végek találkoznak a következők elejével, hanem itt nagyon sokat határoz a kapcsolás sorrendje is, mit tegyünk ennek vagy annak elébe. Mert valamint [helyes a dolgok sorrendje Cicero e helyén]: ²³¹ ,A mint saját ölébe okádott, ez is, meg a hivatalos emelvény is egészen teli lett ételdarabokkal', úgy viszont ebben (mert többször használok fel ugyanazon példákat különböző dolgokra is, hogy annál jobban megismerkedjünk velök): ²³² ,A kösziklák és puszták visszhangozzák a szavát, gyakran kegyetlen vadállatok megindúlnak a dalára s mozdulatlanul állanak' fokozottabb lett volna a beszéd ereje, ha forditanánk a sorrenden, mert nagyobb dolog az, hogy a kösziklák megindúlnak, mint hogy a vadállatok ; azonban itt a szép szókötés érdeke győzött.

De térjünk át a hangzatosságra (rhythmus). A szavak szer- ⁴⁵ kezeti összeillesztése, mértékre vétele és kapcsolása vagy a hangzatosság törvénye (értem alatta a ritmust, ῥυθμοὶ) vagy bizonyos mértékek (μέτρα) alapján történik.

Bár ezek mindegyike lábakból áll, azért mégis nem csekély különbség van köztük. Mert a ritmus, azaz hangzatosság ⁴⁶

időtartamon alapszik; a mértéknél egyúttal a sorrend is határoz, úgy hogy egyiknél a mennyiség, (quantitas), a másikonál a milyenség (qualitas) a fő. A ritmus tagjai vagy egyforma tartamúak, mint a d a c t y l u s -ban, mert a hosszú szótag egy-
 47 értékű a két röviddel, (bár egyéb lábak is vannak, melyeknek ugyanaz az értéke, de leginkább ezt az elnevezést használják; hogy a hosszú szótag két időegységgel, a rövid egygyel ér fel, még a gyermekek is tudják) vagy másfeles az arány, mint a p a e o n -ban, mely egy hosszú és három rövid szótagból áll, vagy megfordítva három rövid és egy hosszúból vagy akár-
 48 milyen más elhelyezésben, úgy hogy három időegység kettőhöz viszonyítva kiadja a másfeles arányt; ²³³ vagy kétszeres, mint az i a m b u s -ban (ugyanis egy rövid és egy hosszú szó-
 tagból áll) vagy ennek megfordítottjában. ²³⁴ Ugyanezen lábak metrumban is előfordúlnak, de azzal a különbséggel, hogy a ritmusban mindegy, hogy a dactylusban elül állanak-e a rövid szótagok, vagy hátul. Mert csak az időtartamot méri, hogy a felütéstől a leütésig (arsis és thesis) egyforma időköz legyen. Azért a versben másként történik a mérés; itt a dactylus helyett nem vehetek anapæstust vagy spondæust s a pæonnak sem vehetem rövid szótagokkal kezdődő vagy végződő alakját
 49 tetszés szerint. S nemcsak egyik verslábát nem tűri meg a másik helyett a versmérték természete, hanem még ugyanaz a dactylust vagy esetleg spondæust sem egy másik helyett. Ha tehát az öt egymásután következő dactylust, a mint ebben a versben állanak:

„Panditur interea domus omnipotentis Olympi“
 (Ime kitárul e közben a nagy Jupiter palotája)

(Verg. Aen. X. 1.)

50 összezavarnók, magát a verse tis megbontanók. Egyéb különbségek is vannak és pedig, hogy a ritmus terjedelme tetszés szerint való, a versmértéké meg van szabva; hogy az egye

verssoroknak vége is ki van mérve, míg a ritmus a megkezdett ütemben folyik a μεταβολή-ig (váltás), azaz másfajta ritmusba való átmenetig; végül, hogy a mérték csak a szavakra, míg a ritmus a kísérő testmozdulatokra is kiterjed. Üres idő- 51 mértéket (szünet) is előbb megtűr a ritmus, ámbár a versmértékben is előfordul. Mindazonáltal nagyobb szabadság uralkodik ott, hol az időtartamot gondolatokban is mérik s lábdobbantással és kézmozdúlattal, mint külső jelekkel is jelzik a közöket s így becsülik meg, hány rövid időegységre terjednek azok; e szerint aztán vannak négyütemes (τετράσημοι), ötütemes (πεντάσημοι) s így tovább még hosszabb felütések is. Mert a σημεῖον egy időegységet jelent. A prózai szókötésnek 52 jobban megszabott s mindenkitől könnyebben megérthető időmérést kell használnia. Tehát ennek lábak szerint kell mennie.

Igaz, hogy verstani lábakat is találunk a prózában, úgy hogy sokszor a nélkül, hogy gondolnánk rá, önkéntelenül mindenféle versek szaladnak ki szánkon, s megfordítva, nincs a prózai mű, melyet valamiféle versekbe vagy szakokba szedni ne lehetne: de találkozunk már oly akadémuskodó 53 nyelvészekkel is, a kik ép úgy akarnak eljárni, mint a kik némely lyrai költőknek verseit különféle mértékekre szedték: De hát Cicero is igen sokszor mondja, hogy a beszédben általán fő a ritmus; azért sokan megróják, mint a ki a prózai előadást is ritmushoz köti. Mert a mit ő numeri névvel jelöl, az 54 nem más, mint ritmus, a hogy ő maga is megerősíti ²³⁵ s az ő nyomán Vergilius is, mikor ezt mondja:

„Nótáját tudom, ám a szöveg kirepült a fejből”,
(Numeros memini) (Ecl. IX. 45.)

mint Horatius is:

„. . . . féktelenül rohanva
Ritmusok árján”. (Od. IV. 2. 11. 12.)

- 55 Azért támadják meg egyebek közt ezen szavait: „Mert Demosthenes villámai sem cikáztak volna oly hatalmas erővel, ha nem a hangzatosság szárnyain nyerve lendületet repültek volna tovább.”²³⁶ Ha itt a numerus alatt azt érti: „a ritmusok szárnyain lendületet nyerve”, úgy nem értek vele egyet.²³⁷ Mert ritmusnak, mint mondtam (50. §.), nincs megszabott terjedelme, sem beszéd közben nem változik, hanem ugyanazon emelkedéssel és eséssel halad végig, a melylyel kezdődött; a
- 56 prózai előadás nem igazodik kézzel vert taktus szerint. Cicero ezt nagyon jól tudja és sokszor nyíltan is megvallja, hogy numerosus (hangzatos) beszédre törekszik, hogy neki nem annyira az a célja, hogy előadása dallamos ((ἔνρροθμοσ) legyen, a mi a költői előadás sajátja, mint inkább, hogy ne legyen ritmus nélkül való (ἄρροθμοσ), mert akkor műveletlen és darabos volna. Valamint, ha nem kívánjuk is megvalakító, hogy vivómester legyen, azért azt sem szeretnők, ha ἀπάλαστος
- 57 στος volna, mint mondják.²³⁸ Azonban szükségünk volna olyan elnevezésre, melylyel a beszédnek verslábakkal elért kerekdeszabatosságát megjelölni tudnók. Hát lehetne-e ezt helyesebbnek nevezni, mint numerusnak és pedig szónoki numerosnak, a mint hogy az entymemát is rhetorikai syllogismusnak nevezzük.²³⁹ Hogy tehát rosszakaratúlag félre ne értsenek, a mi Ciceróval is megesett,²⁴⁰ elvárom, hogy valahányszor körülírt kifejezés helyett egyszerűen numerust monddok, vagy eddig is bárhol mondtam, mindenki szónok numerust értsen alatta.
- 58 A szókötés feladata megfelelő, kiválasztott és mintegy öntermett szavakat fűzni egymáshoz, mert a mégoly darabosa fűzött szavak is többet érnek a meg nem felelő szavaknál. Megengedhetőnek tartom azonban a válogatást is, csak hogy egyjelentésű és egyértékű szavak közül, a hozzátoldást is, de nem olyasmiét, a mi haszontalan, az elhagyást is, de csak h
- olyanról van szó, a mi nem szükséges. De hisz az eseteknek

és számoknak alakzatok útján való felcserélése, a miben a változatosságot sokszor a szókötés kedvéért keressük, már magában is kellemesen szokott hatni. Még ott is, hol az elméleti szabály vagy szokás mást parancsol, a helyes szófűzés szabadon választhat, mint pld. ezen alakok közül is: vitavisse vagy vitasse, de prendere vagy deprehendere. Szótagok összevonását sem tiltom meg s egyáltalában semmi olyant, a mi a gondolatnak vagy kifejezésnek kárára nincsen. A fődolog mégis az, hogy tudja az ember, melyik szó felel meg itt vagy ott legjobban. S az a legművészbibb szókötés, a melynek nem egyedül az a czélja, hogy ilyen legyen.

A lábak elmélete²⁴¹ prózában sokkal nehezebb, mint versben: először azért, mert a vers kisebb terjedelmű, a prózában sokszor hosszabb körmondatok vannak; aztán, mert a vers mindvégig egyforma s ugyanazon mérték szerint folyik, míg a prózai előadás, ha nincs benne változatosság, egyhangúságával bánt s elárúlja az erőltetettséget. S ennek a numerusnak szálaival a beszédnek egész teste, hogy úgy mondjam, egész hosszában át meg át van szöve. Mert hiszen beszélni sem tudunk, csakis váltakozó rövid és hosszú szótagokkal, melyek a lábakat alkotják: mégis ez a hangzatosság szükségesebb és jobban feltűnő a körmondatok végén; először azért, mert minden gondolatnak megvan a maga befejezése s már a fődolog természeténél fogva megkíván némi szünetet, a mely elválasztja a következő gondolat kezdetétől; másodsor, mert az ember füle hozzátapadva a megszakitás nélkül beszélő szótagok hangjához s belekerülve mintegy a rohanva haladó beszéd sodrába csak akkor kezd igazában eszmélni, mikor ez a gyors iramodás meg-megáll és időt enged a gondolkodásra. Ne legyen tehát ott semmiféle kellemetlenül hangzó és hirtelen félbeszakítás, a hol a hallgatóság mintegy fellelékzik és időülést keres. Ez a beszédnek nyugvópontja, erre les már a hallgató, itt szokott az elismerés teljes erővel kitörő hangon

megnyilatkozni. A mondat vége után legtöbb gondot kíván-
 nak az új bekezdések, mert ezekre is feszülten figyel a hall-
 63 gató. De ezekkel már könnyebb bánni, mert nem függnek úgy
 össze az előzményekkel, hanem csak ezek után következnek:
 a megelőző mondat végével kezdik, bármennyire befejezet
 egész volt is az. De a mondat vége minden vonzó erejét el-
 vesztené, ha mintegy keresztül-kasul törtetve jutnánk el ah-
 hoz. Mert míg kimért komolyságot találnak Demosthenes e
 szavainak fűzésében: *πρῶτον μὲν, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τοῖς θεοῖς*
*εὐχομαι πᾶσι καὶ πάσαις,*²⁴² valamint ebben is (a mint tudom,
 az egyetlen Brutusnak nem tetszik, más mindenki jónak ta-
 64 lálja): *κἄν μήπω βάλῃ μηδὲ τοξέσῃ,*²⁴³ addig Cicerót megró-
 ják ezért: ‚Familiaris cœperat esse balneatori‘ és ‚Non nimium
 dura archipiratæ.‘²⁴⁴ Mert ‚balneatori‘ és ‚archipiratæ‘ ugyan-
 olyan ritmusú befejezés,²⁴⁵ mint *πᾶσι καὶ πάσαις* vagy *μηδὲ*
τοξέσῃ, de ez utóbbiaknál a megelőző szavak nagyobb gondal-
 65 vannak megválogatva. Abban is van valami, hogy amott mind-
 egyik szó két-két lábat foglal magában, a mi még versben is
 túlságos lágyan hangzik és pedig nemesak akkor, ha öt szó-
 tag sorakozik egymáshoz, mint ebben: ‚Fortissima Tyndari-
 darum,‘²⁴⁶ hanem ha csupán négy is, mint mikor e szavak a
 vers végén állanak: ‚Appennino‘, ‚armamentis‘ vagy ‚Orei-
 66 one.‘²⁴⁷ Azért arra is vigyáznunk kell, hogy ilyen hosszú sza-
 vakat ne használjunk a mondat végén.

A közbeeső részek is nem csupán annyiban kívánnak gon-
 dot, hogy összefüggés legyen közöttük, hanem azért is, hogy
 ne legyenek vontatottak, hosszúra terjedők s ne essenek abba
 a most leginkább divatos hibába, hogy t. i. rövid szavakat hal-
 moznak egymásra, a mi ugrálóvá teszi a ritmust, úgy hogy
 67 majdnem úgy hangzik, mint a gyermekek csörgője. Mert iga-
 ugyan, hogy a bekezdések és a mondatok vége a legfontosab-
 bak, hiszen mindegyikkel valamely új gondolat kezdődik vagy
 végződik: de a mondatok közepében is nyilvánul bizonyo

erőkifejtés, azért hát ezek is némi kis megállást parancsolnak. Annak, a ki fut, ha nem áll is meg, mégis ott marad a lába nyoma. Tehát nemcsak azt várhatjuk meg a beszéd tagjaitól és szakaszaitól, hogy a kezdetök és végök legyen megfelelő, hanem közbenső összefüggő részeikben is, a hol nem szoktunk lélekzetet venni, legyen, ha mindjárt észrevétlen is, bizonyos ütemes lüktetés. Mert ki kételkednék pld. abban, hogy ez a 68 mondat egy gondolatot fejez ki s egy lélekzetre vehető: „Animadverti, iudices, omnem accusatoris orationem in duas divisam esse partes”,²⁴⁸ és mégis úgy a két első s az utána következő három szónak, mint utána ismét kettőnek s a következő háromnak megvan a ritmikusok mérése szerint a saját ritmusa, mely azonagy lélekzettel tart ki. A szerint aztán, a mint a 69 ritmusnak ezen apróbb részei kimért vagy heves, lassú vagy gyors, nyugodt vagy szilaj ütemben haladnak: a belőlök alakuló beszéd is komoly vagy csapongó, kerekded vagy laza fog lenni. Némelykor a mondatok vége is olyan volna mintha sán- 70 títana és a levegőben lógna, ha utánok semmisem következ- nék, de így, a mi utánok jön, felveszi az elejtett fonalat és tovább viszi, s e folytatás aztán az előző mondat hibás befejezését helyreigazítja. „Non vult populus Romanus obsoletis criminibus accusari Verrem”:²⁴⁹ magában nagyon furesán hangzanék, de ha hozzáteszszük a folytatást, bár magában részekre oszlik: „Nova postulat, inaudita desiderat”:²⁵⁰ helyre- áll a megszakadt fonál. „Ut adeas, tantum dabis”:²⁵¹ rosszúl 71 hangzó befejezés volna, mert egyúttal hatos iambusnak (trimeter) második fele volna; de folytatása is van: „Ut cibum vestitumque introferre liceat, tantum”:²⁵² a még mindig gyorsan iramodó szavakat erősen fogja és megtámasztja a befejező: „Nemo recusabat”.²⁵³

Ha egész versek keletkeznek a prózában, szerfölött izlés- 72 telen dolog, de még részletek sem szépek: különösen, ha a versnek utólját a mondat végén, vagy kezdetét annak elején

fedezzük fel. Ellenkező esetben sokszor szép is lehet, mert néha igen takaros befejezést ad valamely versnek első része, de csak úgy, ha néhány szótagra terjed, különösen a hatos
73 vagy nyolczas iambusé vagy trochæusé; (In Africa fuisse hatos iambusnak az eleje, különben a Qu. Ligarius mellett mondott beszéd első fejezetének végső szavai; ,Esse videatur' nagyon gyakran előfordul, nyolczas versnek az eleje; ²⁵⁴ ide tartoznak Demosthenesnél *πᾶσι καὶ πάσαις καὶ πᾶσιν ὁμῶν* s a
74 beszéd kezdete majdnem egészen) épígy valamely versnek vége is megfelel a beszéd elején: ,Etsi vereor, iudices' vagy ,Animadverti, iudices'. De nincs helyén a vers kezdete a beszéd elején (T. Livius is hexameter első felével kezdi művét: ,Facturusne operæ pretium sim' ; mert ez az ő hiteles szövege s he-
75 lyesebb is, mint a hogyan némelyek kiigazítják), ²⁵⁵ sem a vége a beszéd végén, mint Cicerónál: ,Quo me vertam, nescio', a mi trimeternek a vége. ²⁵⁶ Ezt a verset ugyanis épígy lehet trimetronnak is nevezni, mert a hat lábat három ütemre lehet venni. Rosszabbul hangzik a hexameter vége befejezésben, mint Brutus leveleiben: ,Neque illi malunt habere tutores aut
76 defensores, quamquam sciunt placuisse Catoni'. Amazok (t. i. az iambus lábak) kevésbé feltűnők, mert az ilyenfajta versek igen közel állanak a prózához. Azért néha egész verseket sem vesz észre az ember, a minőket igen gyakran épen a szókötésre fordított nagy buzgóság közben szokott Brutus elkövetni, nem ritkán Asinius is, de néha még Cicero is, így Lucius Piso ellen mondott beszédének mindjárt kezdetén: ,Pro dii immor-
77 tales, quis hic illuxit dies?' De nem kevésbé kerülni kell mindazt, a minek versszerű ritmusa van (*ἔνρυσθμον*), minő pld. Sallustiusnál: ,Falso queritur de natura sua'. ²⁵⁷ Mert ámbár a beszédnek jól fűzöttnek kell lennie, de azért ezt nem szabad megérzeni rajta, vagyis kötetlennek kell látszania. És mégis egy Plato, a ki oly nagy gondot fordított a szókötésre, Timæus-
78 ának mindjárt kezdetén sem tudott e hibától menekülni. Mert

mindjárt itt egy hexameternek az elejét találjuk, utána rögtön egy Anacreon-verset lehet kiolvasni s ha úgy tetszik, egész trimetert és egy harmadfél lábból álló versrészt, a melyet a görög πενθήμερης-nek nevez és mindezt két-három szóból; ²⁵⁸ Thucydides figyelmét is elkerülte e szavaknak elképzelhető leglágyabb ritmusa: ὄπερ ἤμισυ Κᾶρες ἐφάνησαν.²⁵⁹

De mivel azt mondtam, hogy minden beszéd láb a k- 79
ból áll: ezekről is kell néhány szót szólnom; minthogy pedig szokásos elnevezéseik különbözők, állapítsuk meg mind-egyiknek a nevét. És pedig Cicero nyomán akarok haladni (ő ugyanis a legkiválóbb görög szerzők után indult), kivéve, hogy nézetem szerint egy láb három szótagnál hosszabbra nem terjedhet, míg ő a pæon-t és dochmius-t is használja, melyek közül az első négy, az utóbbi öt szótagra terjed. Azonban ő maga 80 sem tagadja, hogy némelyek ezeket nem igazi lábaknak, hanem a ritmus részeinek tekintik. És méltán, mert mindaz, ami három szótagon túl terjed, már nem egy láb, hanem több. Két szótagú láb van négy, háromtagú nyolcz és pedig: a két hosszú szótagból álló lábat spondæusnak nevezzük, a két rövidet pyrrhichiusnak, mások pariambusnak; a rövid és hosszúból állót iambusnak, ennek megfordítottját, azaz a hosszút és rövidet choreus-nak, nem mint mások trochæus-nak. A három 81 szótaguak közül pedig a hosszút és két rövidet dactylusnak; a vele egy időmértékű, de megfordított lábat, mint tudjuk, anapæstusnak nevezik. Két hosszú szótag között álló rövid alkotja az amphimacer-t, bár használatosabb neve a cæreticus. A hosszú szótag két rövid között az amphibrachys; egy rö- 82 vidre következő két hosszú a bacchius, két hosszú egy rövid előtt a palimbacchius. Három rövidből áll a trochæus, melyet azok, kik a choreusnak adják a trochæus nevet, tribrachysnak szeretnek nevezni; ugyanennyi hosszú adja a molossust. Ezen lábak egytől-egyig mind előfordúlhatnak a beszédben, 83 le minél jobban kitöltik az időmértéket s minél jobban meg

vannak alapozva hosszú szótagokkal, annál méltóságosabbá teszik a beszédet, ellenben a rövid szótagok gyorsá és mozgalmassá. Mindegyik megfelel a maga helyén. Mert valamint a lassú és vontatott menetű beszédet ott, hol gyorsaságra volna szükség, méltán tartjuk helytelennek, épúgy viszont a sebesen rohanó és szerte csapongó beszédet ott, hol kimért komoly-
 84 ság volna kívánatos. Talán az is határoz valamit e tekintetben, hogy nem minden hosszú szótag egyforma hosszú és nem minden rövid egyforma rövid, úgy hogy látszólag ugyan amazok két időmértéknél nem hosszabbak, emezek pedig egynél nem rövidebbek s azért mérték tekintetében egyik rövid és hosszú szótag olyan mint a másik: mégis van valami, nem tudom miféle észrevétlen különbség közöttük: egyiknek feleslege van, a másiktól meg hiányzik valami. A versnek erre külön szabálya van, azért itt úgynevezett kétes szótagok is vannak.
 85 Mivel pedig tény az, hogy a magában álló magánhangzó épúgy lehet rövid vagy hosszú, mint ha egy vagy több mássalhangzó előzi meg: a lábak mérésében a rövid szótag, még ha másik két mássalhangzóval kezdődő rövid következik is utána hosszúvá lesz, mint:

86   ,Agrestem tenui musam meditaris avena.'²⁶⁰

Az ,a' rövid, a ,ges' is rövid, azonban az előtte álló szótag hosszúvá teszi. Tehát a saját időmértékéből ad valamit annak. De hogyan tehetné ezt, ha nem volna hosszabb tartamú mint a legrövidebb magánhangzó, a minő ez is volna, ha mássalhangzóktól megfosztanók? Így azonban egy időegységet kölcsönöz az előbbinek, egyet pedig nyer a következőtől így lesz két, természeténél fogva rövid szótag helyzete által négy időegységértékű.

87   Csodálkozom azonban, hogyan gondolkozhattak egyes kiváló tudósok olyképen, hogy némely lábakat annyira kedvelték, másokat meg mellőztek, mintha egyáltalában volna olya

láb, melylyel lehetséges volna a beszédben nem találkozni. Bárhogyan hajszolja tehát Ephorus²⁶¹ a pæon-t, melyet Thrasyachus²⁶² talált ki és Aristoteles is helyeselt,²⁶³ vagy a dactylust, mint a mely lábak hosszú és rövid szótagok keverékei; bárhogy kerüli is a molossust és trochæust,²⁶⁴ mert az ss előbbi lassúsága, az utóbbit gyorsasága miatt rosszalja; tartsa bár Aristoteles a hõsi verset, mely egy a dactylussal, méltóságosabbnak, az iambust kedélyesebbnek; ítélje bár el a trochæust, mint túlságos gyors menetüt s adja bár neki a ‚cordax‘ nevet; ²⁶⁵ nyilatkozzék bár ugyanígy Theodectes és Theophrastus,²⁶⁶ valamint ezeket követve halicarnassusi Dionysius:²⁶⁷ akarva nem akarva is belébotlanak ezekbe s nem 89 mindig sikerül kedves dactylusukat vagy pæon-jukat megtalálniok és használniok, mely utóbbit főleg azért magasztalják, mert ritkán alkot verset. Hogy egyik láb gyakrabban fordul elő, mint a másik, az nem a szavaktól függ, melyeket sem megtoldani, sem kurtítani, sem a zenei hangok módjára nyújtani vagy rövidíteni nem lehet, hanem a sorrend változtatásától s a szavak elhelyezésétől.

Mert legtöbbször a szavak összeeresztése vagy elválasztása 90 útján keletkeznek a lábak, úgy hogy ugyanazon szavakból más és más verset lehet csinálni; így pld. emlékszem, hogy egyik jónévű költő is ilyenforma szójátékot üzött e verssel:

‚Astra tenet cælum, mare classes, area messem‘.

Ez a vers megfordított sorrendben Sotades-vers; ²⁶⁸ viszont a következő Sotades-vers visszafelé trimetert ad:

‚Caput exeruit mobile pinus repetita‘.²⁶⁹

Tehát keverni kell a lábakat s azon lenni, hogy a kellemesek 91 legyenek többségben s a silányabbak a jók tömegében elvegyülve maradjanak észrevétlenül. Azonban sem a betük, sem a szótagok természetén változtatni nem lehet, hanem az ha-

tároz, melyik melyikkel illik össze legjobban. Igen nagy tekintély és nyomaték rejlik, mint mondtam, a hosszú szótagokban, kiváló fürgeség a rövidekben: ha ezeket itt-ott hosszúakkal keverjük, gyorsmenetű, ha megszakítás nélkül következőknek egymásra, szökdécselő lesz a beszéd. Erősebben lüktet az olyan ritmus, mely rövid szótagokról emelkedik hosszúakhoz, míg csendesebb, ha hosszúakról emelkedik alá rövidekhez. Kezdetnek legjobb a hosszú szótag, de néha a rövid is jó, mint: ‚Novum crimen‘; ²⁷⁰ erőtlenebb a kezdés két rövid szótaggal, mint: ‚Animadverti iudices‘; ²⁷¹ egyébként ez egészen beleillik a Cluentius mellett mondott beszédbe, mert ez olyan

92 felosztás-félével kezdődik, a mi a gyors menetet szereti. Befejezésnek is legnyomásabb a hosszú szótag, de rövid is állhat a végén, bár az utolsó szótagot rendesen közösnek szokták venni. Jól tudom ugyan, hogy a mondat végén a rövid szótag hosszúnak számít, mivel úgy érzi az ember, mintha a rákövetkező szünetből nyerne valamit, de azért, ha megkérdezem a fületem, úgy tetszik, nagy a különbség, ha valóban hosszú az utolsó szótag, meg ha csak hosszút pótló rövid az. Sokkal teljesebben hangzik, ha azt mondom: ‚Ausus est confiteri‘

94 mint ez: ‚Dicere incipientem timere‘. ²⁷² Mig ellenben, ha semmitsem számítana, rövid-e, vagy hosszú az utolsó szótag akkor a végén mindig ugyanolyan láb lenne; csakhogy ez utóbbi eset olyanforma, mint mikor járás után leül az ember az előbbi pedig, mintha csupán megállana. Ez okból néme-lyek a hosszú utolsó szótagot három időegységűnek veszik úgy hogy az az időbeli nyereség, melyet a rövid szótag nye a hosszútól, emennek is javára esik. De nem csupán az fontos, milyen szótag áll a végén, hanem az is, milyen szótag

95 áll ez előtt. Visszafelé pedig nem szabad sem három lábnál messzebbre, — s ennyire is csak akkor, ha nem állanak három három szótagból (de már ez is inkább költőknek való szabálvolna) — sem két lábnál kevesebbre előre menni, mert kü-

lönben csak lábról beszélhetnénk, nem pedig ritmusról. Azonban az is lehetséges, hogy egyetlen láb alkotja a befejezést, t. i. *dichoreus*, ha ez az egy láb két *choreus*ból áll. Nemkülönben a *pæon*nak azon alakja is, mely egy *choreus*ból és egy *pyrrichius*ból áll (úgy tartják, kezdetnek alkalmas), vagy megfordítottja, mely három rövidből és egy hosszúból áll. Ennek meg a befejezés szerepét szánják. Rendszeresen e két alakját említik a rhetorikai tankönyvek szerzői. Mások minden oly lábat, bárhol forduljanak is elő, melyekben az időmérték ezen aránya szerepel,²⁷³ *pæon*nak neveznek. Ide tartozik a *dochmius* is, mely *bacchius*ból és *iambus*ból, vagy *iambus*ból és *creticus*ból áll s a befejezésnek szilárdságot és komolyságot ad. A *spondæus*, melyet Demosthenes igen gyakran használt, önmagában szintén mindig alkalmas befejező. Igen jól hangzik, ha *creticus* előzi meg, mint ebben: *De qua ego nihil dicam, nisi depellendi criminis causa*.²⁷⁴ Ide vonatkozik az a fönnebbi megjegyzésem (65. §.), mely szerint sokat határoz, egy szó alkotja-e a két lábat, vagy mindkettő önmagában áll. Így pld. erőteljesen hangzik ez: *Criminis causa*; erőtlenebbül: *Archipirateæ*; még erőtlenebbül, ha *tribrachys* előzi meg: *facilitates*. Mert már maga a szóknak különajtése bizonyos észrevétlen kis szünettel jár, miként a pentameter közepén álló *spondæus*nál, mely csakis úgy állhat meg a versben, ha egyik szónak a vége, a másiknak pedig a kezdete alkotja.²⁷⁵ A mondatvégi *spondæus*t megelőzheti, bár kevésbé hangzik jól, *anapæstus* is, így: *Muliere non solum nobili, verum etiam nota*.²⁷⁶ Valamint az *anapæstus* és *creticus*, úgy az *iambus* is, mely mindkettőnél rövidebb egy szótaggal, kapcsolva a *spondæussal* (ilyenkor aztán három hosszú szótag előtt áll egy rövid) jól hangzik az *iambus* előtt, mint: *Isidem in armis fui*.²⁷⁷ Továbbá egy *spondæus* és *bacchius* is, miáltal az utolsó láb *dochmius* lesz, így: *In armis isidem fui*.²⁷⁸ Az imént mondottakból világos, 100

hogy befejezésnek a molossus is alkalmas, csak előtte rövid szótag legyen akármilyen lábnak utolsójaként, mint: ,Illud
 101 scimus, ubicunque sunt, esse pro nobis'.²⁷⁹ Kevésbé nyomatékos a spondæus, ha pyrrhichius előzi meg, mint: ,Iudicii Iuniani',²⁸⁰ de még rosszabb, ha pæon áll előtte, mint: ,Brute dubitavi',²⁸¹ hacsak nem vesszük inkább dactylusnak és bacchiusnak.²⁸² Két spondæus nem igen tűri meg maga mellett egymást; ez még versben is feltűnő befejezés, kivéve, ha mintegy három külön tagból lehet képezni, mint: ,Cur de perfugis nostris copias comparat is contra nos?'²⁸³ egytagú,
 102 utána két, aztán ismét egytagú szóból. A dactylus sem hangzik jól a spondæus előtt, mert helytelennek tartjuk, ha a beszéd versnek végével fejeződik be. A bacchius befejezésnek is jó, néha meg párosan fordul elő, mint: ,Venenum timeres' vagy choreust és spondæust szeret maga előtt: ,Ut venenum timeres'.²⁸⁴ E lábnak megfordítottja²⁸⁵ szintén jó befejezésnek, a mennyiben nem ragaszkodunk ahhoz, hogy az utolsó szótag hosszú legyen s nagyon jól hangzik előtte a molossus mint: ,Civis Romanus sum',²⁸⁶ vagy a bacchius: ,Quod hi
 103 potest, nos possemus'.²⁸⁷ Azonban helyesebb, ha a záró choreust spondæus előzi meg, mert ez dallamosabb, így: ,Nos possemus', vagy: ,Romanus sum'. Kéttős choreussal is lehet befejezést csinálni, vagyis ugyanazon lábat kétszer tenni egymás után, a hogyan az ázsiai szónoki iskola hívei tették igen sokszor; Cicerónál találunk erre példát: ,Patris dictum sapien
 104 temeritas filii comprobavit'.²⁸⁸ A choreus pyrrhichius is megtűri maga előtt, így: ,Omnes prope cives virtute, gloria, dignitate superabat'.²⁸⁹ Dactylus is állhat a végén, hacsak az utolsó szótag időmértékének szigorú betartásával creticus nem leszel belőle: ,Muliercula nixus in litore'.²⁹⁰ Maga előtt szívesen megtűri a creticust és iambust, nem szívesen a spondæus
 105 még kevésbé a choreust. Amphibrachyssel is lehet befejezni: ,Qu. Ligarium in Africa fuisse', ha nem akarjuk ezt inkább

bacchiusnak venni.²⁹¹ Nem épen jó befejezés a trochæus (t. i. tribrachys), ha egyáltalában rövidnek vehető az utolsó szótag; de ilyen esetnek is kell lennie, másként hogyan állhatna a végén dichoreus, a melyet igen sokan kedvelnek? Ama sza- 106
 bálnak betartásával a trochæusból anapæstus lesz. Ugyancsak a trochæusból, ha előtte hosszú szótag áll, pæon lesz, mint pld. ‚Si potero‘, vagy ‚Dixit hoc Cicero‘, vagy ‚Obstat invidia‘. Ezt azonban kezdetnek szokták használni. Befejezőnek állhat pyrrhichius is előtte choreussal, mert így pæon lesz belőle. De mindazon lábak, melyek rövid szótaggal végződnek, kevésbé szilárd alapon állanak s nem is igen válnak be, legföljebb ott, hol a beszédnek gyors menete kívántatik meg közbeeső megszakítások nélkül. A creticus nemcsak kez- 107
 detnek igen alkalmas, mint: ‚Quod precatus a diis immortalibus sum‘,²⁹² hanem befejezésnek is, így: ‚In conspectu populi Romani vomere postridie‘.²⁹³ De ebből is látható, mily jól hangzik a creticus előtt akár az anapæstus, akár a pæonnak az a formája, mely még alkalmasabbnak látszik befejezésül.²⁹⁴ Ugyancsak előfordul megismételve is, mint: ‚Servare quam plurimos‘.²⁹⁵ Jobb is ez, mint ha choreus előzi meg, mint: ‚Non turpe duceret?‘,²⁹⁶ ha az utolsó rövid szótagot hosszúnak vesszük; de alakítsuk át így: ‚Non turpe duceres‘. Itt 108
 azonban érezni azt a fönnebb (51. §.) említett ürességet. Ugyanis az utolsó és utolsó előtti szó között egy kis szünetet tartunk s a ‚turpe‘ szót némi megállással megnyújtjuk, mert különben nagyon szökdéceselő lenne a ritmus és olyan, mint a trimeternek vége: ‚Quis non turpe duceret?‘. Épigy ez is: ‚Ore excipere liceret‘, ha versként összeajtva olvassuk, úgy hangzik, mint valami pajkos dal, míg ha külön-külön és mintegy három új lélekzetre mondjuk ki, teljes méltósággal hangzik.²⁹⁷ Mikor azonban a befejezést megelőző, eddig felsorolt 109
 lábakat megállapítottam, nem akartam törvényt szabni, mint ha más lábaknak nem is volna szabad előfordulniok, hanem

csak megmutattam, melyek fordulnak elő leggyakrabban s a mai felfogás szerint mi a legjobb. Legjobb pedig az, ha az anapæstust egy másikkal kapcsoljuk, úgy hogy a pentameternek végét vagy az anapæstusról nevezett verseket nyerjük: ²⁹⁸ ‚Nam ubi libido dominatur, innocentiae leve praesidium est‘; ²⁹⁹ synalœphe (összeejtés) útján ugyanis a két utolsó szótag egy-
 110 nek hangzik. Még jobb, ha spondæus vagy bacchius előzi meg, mint pld. ha ugyane helyet így módosítjuk: ‚leve innocentiae praesidium est‘. A pæonért, mely három rövid és egy hosszú szótagból áll, nem nagyon lelkesedem, bár ezzel eltérek a nagy emberek felfogásától. Hisz nem más ez, mint egy rövid szótaggal megtoldott anapæstus, mint: ‚facilitas‘ vagy ‚agilitas‘. Hogy mit szerettek ezen oly nagyon, nem tudom megérteni, legföljebb azt látom, hogy többnyire azok rajongtak érte, kik
 111 inkább arra törekedtek, hogy jó szavaló, mint hogy jó szónok válják belőlök. Szívesen megtúr maga előtt rövid szótagokat is akár pyrrhichiusban, akár choreusban, mint pld.: ‚mea facilitas‘, ‚nostra facilitas‘; és még ha spondæus előzi is meg, teljesen egy trimeter végét adja s e nélkül is az volna. Ellen-tétét, az első pæont, méltán ajánlják kezdetnek, mert első szótagja szilárd alapul szolgál, utána pedig három gyors szótag következik. De még ennél is vannak nézetem szerint jobb lábak.

112 Ezt az egész kérdést pedig nem azért fejtegetem, mintha azt akarnám, hogy a szónoki előadás, melynek gyors lükte-téssel és folyékonyan kell haladnia, a lábak méregetésébe s a szótagok latolgatásába öszüljön bele, mert ez szellemi szegény-
 113 ségnek és aprólékoskodásnak volna jele; annak ugyanis, ki minden gondját erre fordítaná, a dolog fontosabb részére nem jutna ideje: mert az ilyen nem törődve a dolog érdemével és igazi szépségével, Luciliusként kockákkal játszadozik s üres szólamokat rakosgat egybe tarka-barka összevisszaságban.³⁰⁰ Nemde ilyesmi által lelohad a szónok tüze s odavész a nemes

hév épügy, mint a hogy a mai, kényes úrinép is kiméert trap-
 polásra kényszeríti lovait szabad futás helyett? Mintha bizony 114
 a ritmust mesterségesen készítették s nem a kész szókötésen
 állapították volna meg. A mint hogy senkisémet kételkedhetik
 abban, hogy a költemények eleinte úgy készültek, mint valami
 művészietlen ércszobor s pusztán a fülnek taktusérzéke s
 egyenlő időközök betartása hozta azokat létre s csak azután
 fedezték fel bennök a lábakat. Tehát kellő készséget e tekintet-
 ben csak úgy szerezhethünk, ha sokat gyakoroljuk magunkat
 az írásban, hogy rögtönözve is tudjunk ugyanolyant teremteni.
 Azonban nem annyira az egyes lábakra kell ügyelni, mint ál- 115
 talában az egész stilusra, épügy, mint azok is, kik verseket
 csinálnak, nem a versnek öt vagy hat alkotórészére néznek,
 hanem az egész versnek menetére. Mert vers előbb volt, mint
 a versnek törvényei. Azért mondja a régi ének: „A Faunok s
 jósök dalolának”.³⁰¹ A mi tehát a költeményben a verselés, 116
 ugyanaz prózában a szókötés.

Legjobb ítélőbíró e tekintetben e fül; ez megérzi az erőt,
 észreveszi az ürességet, bántja, a mi darabos, jól esik neki a
 simán folyó beszéd, tűzbe hozza a lendületes előadás, tetszik
 neki az egyenletes hang, az ingadozást azonnal felfedezi, az
 áradozó bőséget ki nem állhatja. Innen van, hogy ámbár csak
 a szakértő ismeri a szókötés elméleti szabályait, de szépségé-
 ben a laikus is tud gyönyörködni. Vannak azonban dolgok, a 117
 melyekre elméletileg lehetetlen mást megtanítani. Tegyük fel
 pld. hogy változtatni kell az esetet, ha az, a melylyel kezdtük,
 kissé bántóan hangzik. Lehet-e már most erre nézve szabályt
 adni, hogy ezen vagy azon eset helyett melyiket választjuk?
 Sokszor segít a hibás szókötésen az alakzatok váltogatása. De
 melyik alakzat lesz alkalmas akár a szó-, akár a gondolat-
 alakzatok közül? Van-e erre nézve általában utasítás? Az
 egyes alkalmakból kell tanúlságot merítenünk s mindig az
 adott esettől bölcs tanácsot kérnünk. Azután még a közbeeső 118

- pihenőket is, melyek pedig itt nagyon fontosak, csakis a fülünk sugallta mérték szerint lehet megállapítani. Hogyan van, hogy néha kevesebb szó is elég teljesen hangzik, sőt többet mond, mint kellene, máskor meg több szó mellett is rövid és mintegy befejezetlen, a mit mondunk? Miért van az, hogy valamely gondolatnak körmondatszerű kifejtésében, még ha a gondolat be van is fejezve, úgy tetszik, mintha valami üres-
- 119 ség maradt volna? ,Neminem vestrum ignorare arbitror, iudices, hunc per hosce dies sermonem vulgi atque hanc opinionem populi Romani fuisse'.³⁰² Miért van itt ,hosce' és nem ,hos'. Hiszen ez sem hangzott volna kellemetlenül. Okát talán magam sem tudnám adni, de érzem, hogy amaz jobb. Avagy miért ne volna elég csak ennyit mondani: ,sermonem vulgi fuisse'? A szókötés szabályai szerint sem hangzanék rosszul. Lehet, hogy az okát nem tudom, de mikor hallom, úgy érzem,
- 120 hogy e kettőzés nélkül nem volna teljes az egész. Tehát a helyes érzék után kell indulni. Lehet, hogy egyesek nem értik, mi a merev, mi a kellemes szókötés: de helyesebben járnak el, ha a természet szavát, mint ha a művészet szabályait követik. Csakhogy itt a természetesnek is művészinak kell lennie.
- 121 Az már azonban egészen a szónak dolga, tudni, hol melyik fáját kell használni a szókötésnek. Kettőre kell ügyelni: először a lábakra, másodsor a lábak összefoglalásából alakuló összefüggő részekre.
- 122 Szóljunk előbb ezekről. Azt mondtam (60. és 67. §.), hogy megkülönböztetünk szakaszokat, beszédtagokat és körmondásokat. A s z a k a s z (az én felfogásom szerint) olyan gondolat, mely nem képez teljes ritmussal befejezett egészet, legtöbbszer szerint egy része a beszédtagnak. Ilyen pld. Cicerónál: ,Hajléktalan voltál? De hiszen volt házad. Volt bőven pénzed? De hisz' egy fillér nélkül voltál'.³⁰³ Egyetlen szó is alkothat szakaszt, mint: ,Diximus, testes dare volumus'; itt
- 123 a szakasz: ,diximus'. B e s z é d t a g a ritmus tekintetében be-

fejezett olyan gondolat, mely az egész testtől el van szakítva s önmagában semmi hatása sincsen. ,Oh ravasz emberek!‘ teljes gondolat, de az összefüggésből kiragadva nincsen értelme, olyan mint a levágott kéz, láb vagy fej. S így tovább: ,Oh mily előre kieszelt dolog!‘ De hát mikor lesz test e tagokból? Mikor az utolsó zárógondolat is hozzájárul: ,Ugyan ki nem tudta közülnk, kérdem, hogy ti így fogtok cselekedni?‘ Cicero szerint ez a legrövidebb alakja.³⁰⁴ Így hát szakaszok és mondattagok rendszerint keverve fordulnak elő s mindenképen megkivántatik hozzájuk a befejezés. A körmondatnak a Cicerónál sokféle elnevezése van: *ambitus* (körüljárás), *circuitus* (megkerülés), *comprehensio* (összefoglalás), *continuatio* (gondolatfűzés), *circumscriptio* (körülkerítés).³⁰⁵ A körmondat kétféle: egyik az egyszerű körmondat, mikor egy gondolat kifejtését visszük végig hosszabb körvonalban; a másik több tagból és szakaszból áll, melyek mindegyike külön-külön gondolatot foglal magában, mint: ,Megjelent a börtönfelügyelő és a praetor hóhéra‘ stb.³⁰⁶ Minden körmondatnak legalább két tagja van; a tagok száma rendszeren négy, de sokszor több is. Cicero a körmondat tartamát négy *senarius iambusban*³⁰⁷ vagy egy lélekzetvétel hosszúságában állapítja meg s ezen keretben arra kell törekedni, hogy a gondolat be legyen fejezve; legyen világos, meg lehessen érteni, ne legyen túlságos hosszú, emlékezetben lehessen tartani. A kelleténél hosszabb beszédtag vontatottá, a rövidebb ingadozóvá teszi a beszéd menetét. Mindenütt, a hol tüzzel, nagy indulattal, harcziás hangon kell beszélni, tagolva s szaggatottan fogunk beszélni, mert az ilyen beszéd leghatásosabb s a szókötésben annyira alkalmazkodnunk kell a tárgyhoz, hogy nyersdarabos tárgyhoz ugyanilyen ritmust is kell használnunk, hogy a szónokkal együtt a hallgatót is borzalom fogja el. Az elbeszélést is legtöbbnyire tagolva adjuk, vagy magokat a körmondatokat is nagyobb pihenőkkel s mintegy

lazább csomópontokkal szakítjuk meg, kivéve, a hol nem tájékoztatás, hanem a beszéd ékítése czéljából van az elbeszélés, mint pld. Verres ellen Proserpina elrablása.³⁰⁸ Az ilyesmihez
 128 ugyanis nyugodt és csendesen folyó előadás illik. A tulajdonképeni körmondat nagyobb szabású törvényszéki beszédeknek bevezetésébe való, a hol maga a tárgy megkívánja a maga ügyének a sorsáért aggodó, beajánló és részvétet keltő hangot. Nemkülönben megfelelő a közhelyeken és mindenütt, a hol a hatás emelésére van szükség. Azonban, ha vádolni akarunk, legyen szigorúan komoly, míg ha dicsérünk, terjedelmesebb lehet a körmondat. A befejezésben is nagyon hatásos szokott
 129 lenni. Általában a szókötésnek ünnepélyesebb formáját kell használni, valahányszor a bíró nemcsak ismeri az ügyet, hanem a beszéd hatása alatt áll s egészen átengedi magát a szónoknak s már-már kezd belemerülni az előadás élvezetébe. A történelem nem annyira a kimért ritmust, mint a kerekded s összefüggő előadást szereti. Tagjai ugyanis mind egymásba fűződnek s mivel simán és gyorsan halad, mintegy összefogódnak s egymást támogatják, miként az emberek, kik egymás karjába kapaszkodnak, hogy biztosabban lépkedhessenek.
 130 A bemutató beszédnek egészben véve gazdagabban ömlő s szabadabb folyású ritmusa van; a törvényszéki és népgyűlési beszéd époly változatos tárgyában, mint szókötés tekintetében.

De most már át kell térnünk a fönnebb (121. §.) említett két dolog közül a másodikra. Mert ugyan ki ne tudná, hogy néha nyugodt, máskor hevesebb, néha emelkedett, máskor harcias, néha ékes, máskor cikornyátlan, egyszerű hangot
 131 kell használnunk; hogy komoly, magasztos, ékes beszédbe jobban illenek a hosszú szótagok, úgy hogy a nyugodt előadás a hangzók hosszabb tartamát, a magasztos és ékes nyelv azoknak tisztább csengését is megkívánja; viszont mindaz, a mi ennek ellentéte, jobban szereti a rövid szótagokat. Ilyen a bizonyítás, a részekre osztás, tréfás szellemeskedés, általában

mindaz, a mi közelebb áll a köznapi társalgás hangjához. Ehhez képest tehát a bevezetésben is más és más szókötést 132 használunk, mindig megfelelően a tartalomnak. Részemről ugyanis nem vagyok hajlandó Celsushoz csatlakozni, a ki a beszéd ezen részének számára bizonyos mintát szabott meg s kimondotta, hogy szókötés tekintetében a bevezetés legtökéletesebb példája az, a mely Asiniusnál található: „Hogy ha a világ összes halandói közül, Cæsar, a kik élnek vagy éltek, lehetne ez ügyben ítélőbirót választani, kívánnunk sem lehetne különbet náladnál.”³⁰⁹ Nem akarom kétségbevonni e 133 helynek szépségét szókötés tekintetében, de azt már el nem fogadom, hogy ez legyen minden bevezetésnek szókötési mintája. Mert a biró hangulatát különféleképen kell előkészíteni: egyszer szánakozást akarunk kelteni, másszor szerényeknek akarunk látszani, majd heveskedünk, majd komolyak vagyunk, néha behizelgéssel, máskor megindító szavakkal iparkodunk közelébe férközni, majd azzal, hogy kérve-kérjük ügyünk iránt az érdeklődését. S valamint ezek is különböző természetű dolgok, épúgy más és más módját kívánják a szókötésnek is. Avagy egyforma ritmust használt Cicero Milo, Cluentius és Ligarius védelmének bevezetésében? Az elbeszélés rendesen 134 lassúbb menetű, hogy úgy mondjam, szerényebb lábakat kíván, a melyek mindenféle lábaknak legváltozatosabb keverékéből állanak. Hiszen nyelvezete is olyan, hogy sokszor szinte nyomott, majd közben-közben nekilendül; de a célja mindig tájékoztatni s a dolgot emlékezetbe vésni; ezt pedig sietősen legkevésbé lehet elvégezni. Általában azt tartom helyesnek, ha az elbeszélés hosszabb beszédtagokból s rövidebb körmondatokból áll. A heves és szenvedélyes bizonyítás ugyanily ter- 135 meszetű lábakat is kíván, de nem ám trochæusokat, mert ezek gyorsan haladnak, de nincs bennök erő, hanem olyanokat, a melyekben hosszú és rövid szótagok váltakoznak, de ne legyen bennök több a hosszú, mint a rövid. Magasztos tárgyakhoz 136

hosszú és tisztán csengő szavak illenek; szeretik a terjedelmes dactylust és pæont is, mert bár túlnyomóan rövid szótagokból állanak, de időegység-változatokban elég gazdagok. Ellenben szenvedélyes előadáshoz megfelelő hangulat keltésére legalkalmasabb az iambus; nem csupán azért, mert csak két szótagból áll s így annál gyakoribb, hogy úgy mondjam, a lökés, a mi ellentétben áll a nyugodt egyhangúsággal, hanem azért is, mert mindenegyes lábbal újra nekilendül s a rövid szótagról a hosszúra fokozódó erővel mintegy fellöki magát s azért jobb, mint a choreus, mely a hosszúról a rövidre leereszkedik.

137 A higgadt előadás, minő a befejezésben fordul elő, ugyancsak lassú, de kevésbé csengő szótagokat kedvel.

Celsus ezenkívül még valami ünnepélyes szókötést is megkülönböztet; ezt részemről, még ha ismerném, sem tanítanám, mert ez nem lehetne más, mint lomha lassúsággal és büszkén lépkedő. Azonban ha csak nem keresi valaki ezt szavaiban és gondolataiban csupán önmagáért, alig lehet tőle eléggé óvakodni.

138 Szóval, hogy már egyszer végezzek, a szókötésnek nagyjában a szóbeli előadáshoz kell alkalmazkodnia. Avagy nem vagyunk-e a bevezetésben többnyire higgadtak (kivéve a vádbeszédben, mikor a bírót indulatba akarjuk hozni vagy valamiért haragra gerjeszteni), az elbeszélésben mindenre kiterjeszkedők és hüek, bizonyítás közben heveskedők s épen a felindulás következtében gyorsbeszédűek? valamint általános fejtegetések és leírások közben terjengősek és folyékonyak, a

139 befejezésben többnyire bátortalanok és leverték. Hiszen a testmozdulatokban is bizonyos időtartamokat (tempó) szoktunk betartani; a zenei elmélet épúgy lábakkal jelöli a taktust a tánczban, mint a dallamban. Avagy a hang és taglejtés nem alkalmazkodik-e a szóban levő dolgok természetéhez? Még kevésbé csodálkozhatunk azon, hogy a beszédben előforduló lábakra nézve is így áll a dolog: hiszen a magasztos tárgy

mintegy méltóságosan lépked, a nyugodt csendesen halad, a szenvedélyes futva rohan, a kellemes úgy siklik tova. Azért a 140 hol a tárgy kívánja, még a szomorújáték dagályos nyelvét is utánozni igyekszünk, s erre legalkalmasabbak a spondæusok és iambusok, mint:

„Argosban úr vagyok, jögarom Pelops adá’.

Ellenben a vigjátéknak kedvelt, ugyanez a hatos iambusa a benne többször előforduló úgynevezett trochæusok és pyrrhichiusok által gyorsabb menetűvé lesz; de a mennyit nyer gyorsaságban, annyit veszít méltóságban, így:

„Quid igitur faciam? non eam ne nunc quidem?”

(De mi tevő legyek? Óh tán még most se menjek el?)³¹¹

A heves kifakadások és gyalázkodások pedig, mint említettem (136. §.) még költeményekben is iambusokban törnek ki így:

„Vajjon ki nézhet ilyet, vagy ki türhet el?”

Csak fajtalan, szerencsejátékos, ingyencz.³¹²

Általában, ha már elkerülni nem lehet, jobban szeretem, ha a 142 szókötés kemény és darabos, mint ha puha és erőtlen, a minő manapság sokaknál, sőt a féktelen tobzódás e téren napról-napra terjed nálunk, mintha színházi zene hangjaira örült tánczot lejténénk.³¹³ Azonban még a legjobb szókötés sem lehet olyan jó, hogy szabad volna azt váltakozás nélkül szakadatlanul folytatni s mindig ugyanazon lábakat használni. Mert 143 egyrészt a verselésnek egy neme volna, ha mindenféle beszédnek szókötését egy szabályra húznók, másrészt ez nemcsak feltűnően erőltetett dolog (pedig ennek még látszatától is különösen óvakodnunk kell), hanem a folytonos egyformaság unalmat és undort is keltene; s minél fülbemászóbb volna az a ritmus, annál inkább megfosztana bennünket a hozzá való bizalomtól, annál kevésbbé tudna szívünkre, kedélyünkre hatni

az, kit rajta érnénk, hogy ez gondot okoz neki. A bíró sem tudna annak, hinni vagy együtt szomorkodni és haragudni azzal, kiről úgy gondolkodnék, hogy kitűzött célként törek-
 144 szik erre. Épen ezért néha mintegy szándékosan túl kell ten-
 nünk magunkat egyben-másban a szókötés merev szabályain és pedig épen ott, hol legjobban izzadtunk, hogy az izzadság meg ne érezzék munkánkon. Attól is óvakodjunk, hogy a szókötés kedvéért a szükségesnél merészebb szóelhányást ne használjunk, s ha valamit csakugyan annak kedvéért tettünk, senkise vegye észre, hogy azért tettük. Semmiesetre sem szabad valamely alkalmas és megfelelő szót csupán a ritmus
 145 lágysága kedvéért kicserélnünk. Mert nincs az a nehézkés szó, melyet ügyesen elhelyezni ne lehetne; kivéve, ha nem azért kerüljük az ilyen szokat, hogy ékeesebb legyen a szókötés, hanem a könnyebb megérthetés végett. Azon pedig épen nem csodálkozom, hogy a latinok nagyobb gondot fordítottak a szókötésre, mint a görögök, minthogy nyelvök kevesebb változatosságot és finomságot mutat az egyes szók hangzása tekintetében; s én részemről nem is tekintem hibának, ha Cicero ebben kissé elpártol Demosthenestől. Egyébként a mi nyelvünk és a görög nyelv között való különbséget majd az utolsó könyvben tárgyalom tüzetesen.

A szókötés (sietek befejezni e könyvet, mert már amúgyis kinőtt a megszabott keretből) legyen tisztelen komoly, kellemes, változatos. Három dolog kell hozzá: sorrend, kapcsolás,
 147 ritmus. Történhetik szavak hozzáadása, elvevése és felcserélése által; alkalmazásának módját azon dolgok természete szabja meg, a melyekről szólnunk kell; nagy gondot kell fordítanunk reá, de még előbb a gondolatokra és kifejezésekre. Különösen azon legyünk, hogy a reá fordított gond ne legyen észrevehető s úgy lássék, hogy a ritmusos beszéd magától folyik minden keresettség és erőltetés nélkül.

JEGYZETEK A IX. KÖNYVHÖZ.

¹ Hogy ki volt, nem tudjuk. Festus említ néhányszor valami Artoriust.

² Folytatja az imént megkezdett hasonlatot. Figura = a beszéd formája, mint a test rendes tartása; schema = a közönséges beszéd-módtól való eltérés, miként mi sem állunk mindig (ezt érti a test rendes tartásán, habitus), hanem néha leülünk, ledőlünk stb.

³ Mindkettőről szó volt már III. 1. 16. 17.

⁴ Ζωῖλος, görög rhetor, született Macedonia Amphipolis nevű városában; valószínűleg Ptolemæus Philadelphus korában élt 285—247 körül Kr. e. Maró stílusáért κίων ῥητορικός-nak (harapós rhetor) hívták. Itt említett meghatározása így szól: Σχῆμά ἐστιν ἕτερον μὲν προσποιεῖσθαι, ἕτερον δὲ τι λέγειν.

⁵ IX. 2. 65.

⁶ Cic. In Verr. I. 30.

⁷ L. II. 15. 22. 32.; IV. 2. 11. stb.

⁸ Ezt a körülményt többször hangoztatja szerzőnk, így I. 5. 32. és 70. VIII. 6. 31.

⁹ Megjegyzem, hogy a zárójelbe tett görög rhetorikai műkifejezések nem fordulnak elő Cicero szövegében, hanem egybevetés kedvéért adom ezeket is.

¹⁰ L. Cic. De or. II. 67.

¹¹ ‚Erroris inductio‘ (ἀποστροφή), mikor a szónok oly változatosan adja elő s mintegy homályba burkolja a dolgot, hogy a bírák figyelmét is másfelé tereli, mint a hogy Cicero dicsekedve említi ezt magáról Cluentius perében.

¹² Pld. Cic. In Verr. I.: ‚Manus a tutela, manus a pupillo, manus a sodalis filio abstinere non potuisti‘.

¹³ Cic. Philipp. V.: ‚Pænos populus Romanus iustitia vicit, armis vicit, liberalitate vicit‘.

¹⁴ Az úgynevezett συμπλοκή (complexio), mely egyesíti a repeti-

tiót és conversiót, pld. Cicerónál Pro Milone C. XXII. 59. „Quis eos postulavit? Appius. Quis produxit? Appius“.

¹⁵ Némelyek szerint azt az alakzatot kell adiunctio alatt érteni, melyben az előző mondat utolsó szavával kezdődik a rákövetkező mondat. (Erre példát láss IX. 3. 44.!) Mások szerint ez nem más, mint a ζεύγμα (szóigázás), mikor ugyanazon állítmány több hasonló vagy elütő szerkezethez is tartozik. (Példát l. IX. 3. 62.)

¹⁶ Példákat l. IX. 3. 36. és 37.

¹⁷ Cic. Catil. I.: „Hic tamen vivit. Vivit? etc.“

¹⁸ Példákat l. IX. 3. 78. s kk.

¹⁹ Úgy a fönnebbi „fokozatos erősítés“ (progressio), mint az itteni „fokozatos emelkedés“ (gradatio quædam) a görög λῆμαξ-nak felel meg, esakhogy az előbbi a kifejezésnek, ez utóbbi a tartalomnak erősödésére vonatkozik. (Példákat l. IX. 3. 54—57.)

²⁰ Erre és a következő alakzatokra nézve lásd szerzőnk véleményét IX. 3. 90. és 91.

²¹ „Relatio“, melynek jelentését Qu. sem tudja biztosan, csak annyit mond (IX. 3. 97.), hogy sem ὑπαλλαγή, sem ἐπάνοδοι, sem ἀντιμεταβολή, mert ezekről már szó volt.

²² Az itt említett „digressio“ valami más természetű kitérés, mint a 28. §-ban említett „ab re digressio (παρέκβασις)“ és a 32. §-ban a „declinatio brevis“ (παρατροπή)..

²³ A latin „interrogare“ és „percontari“ Qu. szerint már az időben különbség nélkül (indifferent) volt használatban. Ha szorosan vesszük, a latin szöveg szerint az első „alterum“ az előbbi „interrogare“ igére, a második „alterum“ az utóbbi „percontari“-ra vonatkozik, holott a közönséges beszéd szokás szerint inkább „percontari“ a tudakozódás (tudni vágyás noscendi) igéje, míg az „interrogare“ mint törvényszéki műkifejezés inkább megfelel az „arguendi, értelmének. Talán itt is azzal a szabadsággal élt Qu., mint a közelebbre és távolabbra mutató névmások felcserélésében.

²⁴ „Per suggestionem“. A „suggestio“ csak későbbi latinságban fordul elő, de más jelentésben (sugalmazás, emlékeztetés). Itt annyi jelent, mint „subiectio“ (utána tevés, helyezés), mikor valaki kézde valamit és mindjárt felel is rá.

²⁵ Így pld. Cic. Pro Archia 7. fej. és Pro Sexto Roscio Amerin elején.

²⁶ E két utóbbi idézet forrása ismeretlen.

²⁷ L. fönnebb VIII. 5. 16.

28 L. a VI. könyvhöz a 17. jegyzetet!

29 L. a VI. k. 9. és 10. jegyzeteit!

30 C. Corn. Cornificius eleinte Cæsar párthíve, ennek halála után Africa provinciát kapta a senatustól. Később az ifjabb Pompeiushoz csatlakozott s 43-ban a triumvirek ellen küzdve esett el. Cicero barátságban volt vele, Orator-ját is megküldte neki. A „Rhetorica ad Herennium“ valószínűleg az ő műve; régen Cicerónak tulajdonították.

31 Cic. Pro Milone 71. 72. 77. 78. §.

32 Cic. Pro Cælio 33. Rhet. ad Herennium IV. 67.

33 Cic. Catil. I. 18. és 27.

34 Rhet. ad Herennium IV. 43. 52.

35 Cic. Catil. I. 11. 27.

36 Cic. Catil. I. 7.

37 Ezt a szónok felolvassa, mint a szóbanforgó fiúnak írását.

38 Παρωδή tulajdonképen énekre énekkel felelés, innen aztán ügyes visszavágás (replika) egészen, vagy nagyobbrészt ugyanazon szavakkal. Sokszor gúnyos megéneklése valamely jelentéktelen vagy nevetéses tárgynak, de valamely komoly tárgyú költemény formájában, sőt részben szavaival és kifejezéseivel.

39 E három idézet helyei: Cic Pro Lig. 3.; Pro Milone 31.; In Verr. V. 64.

40 Cic. In Verr. V. 62.

41 A διατύπωσις ugyanaz, mint a ὑποτύπωσις. E szót csak ezen egyetlen helyen használja Qu., máskor mindig ὑποτύπωσις-t mond.

42 Seneca e controversiája nincs meg, csak e töredék van belőle. A szónok a feleséggyilkos férj és apa mentségére festi ily élenken annak féltékenységtől elvakult szenvedélyét, mintha nem beszámítató állapotban követte volna el szörnyű tettét.

43 Cic. Catil. I. 8.

44 Qu. itt tulajdonképen a figura præteritionis-t (elmellőzés) érti, mikor előrebocsátjuk: nem akarom elmondani stb., és mégis elmondjuk, sőt épen ezzel hívjuk fel még jobban a figyelmet arra a plogra. Az ἀντιφρασις eredetileg valamely dolognak fogalmával ellenező megjelölése, pld. bellum, quia non bellum; lucus a non lundo stb.

45 Cic. In Verr. V. 2. Itt is emlékezetből idéz Qu., mert a hely eredetileg így szól: „Non agam summo iure tecum; non dicam id, quod debeam forsitan obtinere“.

- 46 Cic. Philipp. II. 25.
- 47 Cic. Pro Cluent. 60. f.
- 48 Verg. Aen. IV. 381. Dido elkeseredésében mondja e szavakat Aeneasnak, mikor úgyis tudja, hogy elmegy, pedig beh szeretné visszatartani!
- 49 Juno szemrehányó szavai Venushoz az istenek gyűlésében.
- 50 Verg. Aen. IV. 379. Dido elkeseredett szavai, mikor Aeneas végleg kimondja, hogy távoznia kell.
- 51 V. ö. V. 10. 69. és V. 13. 30.
- 52 Cic. Pro Ligario 1. f. — V. ö. IV. 1. 67.
- 53 Cic. In Verr. V. 44. f. V. ö. VIII. 4. 19.
- 54 Cic. Pro Cluent. 2. és 23. f.
- 55 Cic. In Verr. IV. 17. f.
- 56 De oratore III. 17. f.
- 57 Cic. Pro Milone 12. f.
- 58 Demosthenes Περὶ στεφάνου 226. §.: 'Ἄλλ' ἐμοὶ μὲν . . . οὐ βούλομαι ὁ δὲ δυοχερὲς εἰπεῖν οὐδέν.'
- 59 E hely valószínűleg Cicerónak azon beszédéből való, melyben C. Corneliust ellenfeleinek, P. és C. Cominiusnak felségsértés vádjá ellen védelmezte. V. ö. IV. 3. 13.
- 60 L. IV. 1. 74.
- 61 Cic. Pro Milone 12. f.
- 62 Cic. Divin. in Cæc. 2. f.
- 63 Cic. In Verr. IV. 20.
- 64 Cic. In Verr. IV. 25. 26. f.
- 65 Cic. In Verr. IV. 3.
- 66 Ovid. Metam. X. 422. Zmyrna vagy Smyrna némelyek szerint Cinyras-nak (Cyprus szigetén Paphos királyának) leánya, kinek apjával való szerelmi viszonyából származott Adonis. Az apa bűnnek tudatára ébredvén, öngyilkos lett, a leány pedig myrrha-fávvá változott.
- 67 Az úgynevezett ἀμνηστία vagy lex oblivionis útján. (V. Corn. Nepos: Thrasybulus 3. fej.) Legnevezetesebb ilyen ἀμνηστία volt az ókorban a Thrasybulus-féle a 30 zsarnok elűzése után Kr. 403-ban Euclides archon alatt. Ennek értelmében senkitsem szabad politikai vétség miatt felelősségre vonni, de sokszor né politikai vétségekre is kiterjesztették. Ezen kezdemény alól ki volt véve a 30 zsarnok, a tizenegyek testülete (οἱ ἑνδεκα), de ezeket meg kellett hallgatni, ha viselt hivatalukról számot akartak adni.

⁶⁸ Az eredeti szöveg valószínűleg hibás, mert érthetetlen. Ugyanis: „In primis, ne sint manifestæ (t. i. figuræ). Non erunt autem (t. i. manifestæ), si non ex verbis dubiis et quasi duplicibus petentur“. A második „non“ itt felesleges, mert ha azt akarjuk, hogy a figurás beszéd értelme ne legyen egészen világos, akkor ezt csak homályos, vagy kétértelmű szavakkal lehet elérni.

⁶⁹ A kétértelműség abban van, hogy e szavakat más és más pontozással lehet venni. Vagy így: „Te, mint apám, nem tudod?“, vagy pedig: „Te, apám. Hát nem tudod?“.

⁷⁰ A lex Cornelia értelmében a „falsum“ vétségére „deportatio et omnium bonorum publicatio“ volt a büntetés. Ez alól felmentették volna az asszonyt, ha az örökösök kijelentik, hogy a férjnek kötelező írást adtak arról, hogy a vagyont, melyet a végrendelet értelmében ők örökölnek, majd átadják mint hitbizományt feleségének, a ki gyermektelen létére nem örökölhetett. De akkor meg elveszíti az örökséget, mert a titkos fideicommissumot a törvény kijátszásának tekintette az állam, s a törvény értelmében az ilyen vagyont a fiscusra szállott.

⁷¹ M. Porcius Latro, Ovidius tanítója, Seneca rhetor földije és barátja; híres rhetor volt. Meghalt Kr. e. 4-ben, Eusebius szerint öngyilkos lett. Lásd X. 5. 18. E szavak itt a fiú kérdését s az apa válaszát adják.

⁷² L. III. 1. 21.

⁷³ L. Plutarchus: Themistocles 10. f.

⁷⁴ A Demetrius Phalereus neve alatt fenmaradt, de későbbi korból származó szónoki műben (περί ἐρμηνείας) olvassuk: „ὁ εὐφημισμὸς ὁ τὰ δὺσφημα εὐφημα ποιῶν καὶ τὰ ἀσεβήματα εὐσεβήματα. οἷον ὁ τὰς Νίκας τὰς χρυσᾶς χιωνεύειν κελεύων καὶ καταχρῆσθαι τοῖς χρήμασιν εἰς τὸν πόλεμον, οὐχ οὕτως εἶπε προχείρως, ὅτι κατακόψωμεν τὰς Νίκας εἰς τὸν πόλεμον· δὺσφημον γὰρ ἂν οὕτω, καὶ λοιδοροῦντι εἰκὸς ἦν τὰς θεάς· ἀλλ' εὐφημότερον, ὅτι συγχρησόμεθα ταῖς Νίκαις εἰς τὸν πόλεμον. οὐ γὰρ κατακόπτουσι τὰς Νίκας εἰκὸν οὕτω ῥηθῆναι, ἀλλὰ συμμαχῶς μεταποιοῦντι“. (Az enyhénszó-lás a kellemetlenül hangzó szavakat kellemesen hangzókká, a val-lásos érzést sértő mondásokat kegyeltesekké változtatja; így pld. ha valaki azt akarná javasolni, hogy a Győzelem istennőjének arany-szobrait be kell olvasztani s azok értékét hadi czélokra használni, nem mondaná ki kereken, hogy zúzzuk össze a Győzelem szobrait hadi czélokra, mert ez kellemetlenül hangzanék és sértő volna az istennőkre, hanem kellemesebben hangzanék így: használjuk fel a

Győzelem szobrainak segítségét hadi czélokra; mert az ilyen beszéd már nem úgy hangzik, mint a ki össze akarja zúzni, hanem mint a ki szövetségeseeknek akarja megnyerni a Győzelem szobrait.) Egyébként, hogy kitől ered e mondás, még így sem tudjuk.

⁷⁵ Ezen anekdotát az idősb Seneca (Controvers. III.) és Suetonius is (De claris rhetoribus 6. fej.) elbeszéli, csakhogy 'patroni cineres' helyett mindkettőnél 'patris cineres' van.

⁷⁶ L. a 66. és 76. pontokat!

⁷⁷ L. Cic. De or. III. 53. és fönebb IX. 1. 29. ('contentio')!

⁷⁸ E szavak valószínűleg Cicerónak egyik elveszett beszédéből valók, melyet Clodius és Curio ellen tartott. (L. III. 7. 2.!) A czélzás elég világos Clodiusnak szentségtörő gattettére, mikor t. i. Bona Dea ünnepére nőruhába öltözve szemtelenül belopódzott. Az istennőknek e főünnepét december elején tartották a legfőbb állami tisztviselő házában a matronák a Vesta-szüzek részvételével. Férfiaknak megjelenni a legszigorúbban tiltva volt.

⁷⁹ 'Sub pacto abolitionis' ugyanaz, mint a görög ἀμνηστία vagy fönebb IX. 2. 67. a 'pactiones tyrannorum deponentium imperium' (= oblivio).

⁸⁰ L. a 62. §.!

⁸¹ Cic. Pro Cælio 13. fej.

⁸² Az előbbire nézve lásd V. 11., az utóbbira III. 6. 23.

⁸³ Csak Quintilianusból ismerjük. V. ö. alább a 107. §-ban és IX. 3. 89.

⁸⁴ P. Rutilius Lupus, római rhetor Tiberius alatt, Seneca kortársa, műve (schemata lexeos két könyvben) tulajdonképen Gorgias nevű görög rhetor (Kr. e. 44-ben) hasonló tárgyú művének rövidített fordítása. Nem teljes, de értékes, mert sok elveszett görög szónoki műből őrzött meg példákat.

⁸⁵ A codexek nagy része διαλλαγή-t ír, a mi alig érthető az itt jelzett fogalomra nézve, mert a cserének, változásnak itt nyoma sincsen. A mi szövegünk διαμαχίη-t ír, a mi keresztülharczolást, végigküzdést, kivívást jelent s talán némi értelmi kapcsolatba hozható a latin consummatio-val, a mi a gladiatorok harci próbáját is jelentette, mikor t. i. kiképeztetésök befejeztével az első, mondhatnók, főpróbát tartották.

⁸⁶ L. V. 14. 1.!

⁸⁷ L. fönebb 102. §.!

⁸⁸ L. VIII. 6. 38.!

⁸⁹ Verg. Georg. I. 183. o. (vakxi vakondok), Eclog. VIII. 28. (félénk dámvadak).

⁹⁰ „Kardot készített” és „megboszúlta az ellenséget”. Az igenemre (genus verbi) nézve lásd I. 4. 27., I. 5. 41. — E szerint „punior” époly használatos volna deponens igének, mint „fabricor”, holott Qu. „fabrico” cselekvő igéhez mint szenvedő alakot használja „fabricor”-t. (X. 7. 2.)

⁹¹ E helyen kénytelen vagyok egy kis szövegkritikával is foglalkozni. Quintilianus, a ki, mint láttuk, gyakran csak emlékezetből idéz, itt is fejtörést okoz Vergilius szövegében egyetlen szónak megváltoztatásával. A hely Vergilius legtöbb codexében így hangzik:

„Incipe, parve puer, cui non risere parentes,
Nec deus hunc mensa, dea nec dignata cubili est”.

Lehet, hogy eredetileg Vergilius szövegében „quoi” régies alak szerepelt (cui helyett), melyet még Quintilianus gyermekkorában is így irtak (mint ő maga mondja I. 7. 27.), s csak a másolók hibájából lett a „quoi”-ból „qui”, a mit aztán elnézésből vagy hibás emlékezésből Quintilianus is átvett, hogy a többes számra következő egyes számot (enallage) bemutatthassa („qui non risere, hunc) s utána a legtöbb Quintilianus-codex is híven megőrizte ez olvasást. Servius (élt a Kr. után való IV. század második felében) Vergilius-commentárjában „cui”-t olvas és e szerint a hely értelme ez:

„Kezdd már mint csecsemő: a szülék kire nem mosolyogtak,
Égiek azt lakomára, se’ nászra nem érdemesítik”.

Vagyis Vergilius azt kívánja Asinius Pollio újszülött kis fiának, hogy szülei boldogan mosolyogjanak reá, azaz sok örömük teljék benne, hogy egykor nagy ember legyen belőle, kire halhatatlanság (apotheosis) vár, a mely főleg két dologban nyilvánul, miként Herculesnél látjuk, hogy t. i. Jupiter asztalához ülhetett (deus eum mensa dignatus) és egy istennő lett a felesége (dea cubili eum dignata), mint Herculesé Hebe.

Tehát itt a szülők boldogító mosolyáról van szó, miként az előző versekben is az anya mosolyáról, melyről már a csecsemő is reá ismer szülőjére:

„Incipe, parve puer, risu cognoscere matrem:
Matri longa decem tulerunt fastidia menses.”

(Kezdd mosolyából mint csecsemő ismerni anyádat,
Hisz neki tíz havon át csak kín vala élete sorja).

A kik ‚cui‘ helyett ‚qui‘-t olvasnak, kénytelenek azon kívül, hogy az előző sorok értelmi összefüggését is megszakítják, a ‚parentes‘ szót vagy vocativusnak venni e. h. ‚o parentes‘, vagy pedig accusativust keresnek benne, úgy hogy ‚risere parentes‘ = arrisere parentibus. A mint Bonnell is a parentes helyébe egyszerűen ‚parenti‘-t tesz.

⁹² Persius I. 9.:

‚et nostrum istud vivere triste aspexi‘.

⁹³ Hor. Od. I. 15. 24.

⁹⁴ Cic. In Verr. V. 44.

⁹⁵ Verg. Aen. II. 103. (Ennek örülne Ulysses). Az igemódok különféle elnevezését lásd I. 5. 41. (modus, status, qualitas).

⁹⁶ L. I. 5. 34. s köv.

⁹⁷ Ingurtha 10. fej. (S nem is csalódtam ebben.)

⁹⁸ E szavaknak sem eredetét sem értelmét nem tudni.

⁹⁹ L. IV. 1. 11.!

¹⁰⁰ Cic. Philipp. III. 9.

¹⁰¹ Verg. Aen. XI. 406.:

‚Vagy mikoron feddő szavaimra is adja a félt‘.

Aen. I. 19.:

‚Azt hallá ugyanis, hogy trójai vérből ered majd
Az ivadék‘.

A régi nyelvre emlékeztet talán e versekben egyrészt a minden átmenet nélkül használt ‚vel cum‘, másrészt a szokatlan elhelyezésű ‚sed enim‘.

¹⁰² Verg. Aen. VII. 787. 788. vv.:

‚És annál jobban remeg (t. i. Chimæra) isszonyu lángot okádva,
Mennél ádzabb viadal dühe ontja a sok vért‘.

¹⁰³ Magyarul: ‚Minél jobban szorongatja az embert a kétségbeesés, annál nagyobb erőt bír kifejteni a pusztításban‘. Régente némely magyarázók e szavakban valamelyik elveszett tragédiának egyik sorát vélték felfedezni, a melynek utánzata volna Vergilius fennebbi két sora a Turnus sisakján alkalmazott tűzokádó Chimæráról (Qu. idézete ‚tremens‘-nek mondja Chimærát, míg Vergiliusban ‚fremens‘ áll), a mely a költő képzelete szerint mintegy a vérengző harc heve szerint változtatta félelmes alakját. Nem tekintve azt,

hogy e szavakból csak a legnagyobb szabadossággal lehet kimérni a trochaicus tetrametert, Quintilianus e szavai is: „Quod est versum ex illo alig érthetők így, mert egy költői helynek átvételére a „vertere” ige legalább is szokatlan. Első olvasásra azt a benyomást teszi e két hely, mintha maga Qu. akarná a Vergilius költői képének egyszerű, gondolati paraphrasisát adni. Egyébként úgy érzem, hogy itt a régies „tam magis — quam magis” kiemelése a fő a megfordított „quam magis — tam magis” (quod est versum) helyett (prózában quanto-tanto).

104 A zárójel közt levő szavak sehogysem illenek ide. Némelyek szerint a 15. pont elejére valók e szavak után: „így kezdi a beszédet”.

105 Catullus Epithalamion 62. 45.

106 „Vulgus amat fieri” szóról-szóra: szeret megtörténni, azaz sokszor, rendszeren megesik. E helynél Sall. Ing. 34. fejezetére utalnak („quæ ira amat fieri”).

107 Hor. Sat. II. 6. 84. (Jó zabot és borsót nem sajnált tőle a gazda). Görögös szerkezet, mert a latinban ez a rendes: invides alicui aliquid vagy tuæ laudi, míg a görögben: φθονῶ σοι τοῦ θανάτου (Plutarchus: Cato).

108 Verg. Aen. I. 67. (Járja a tyrrhenus tengert) Görögös szerkezet az accusativus szabadabb használata miatt.

109 „Saucius pectus” is görögös kifejezés az acc. szabadabb használata miatt.

110 Verg. Ecl. X. 11. (Hisz’ sem a Parnasszus vadon ormai, hisz’ sem a Pindus).

111 Nem egészen világos, miért hozza fel Quintilianus Horatius e versét példának itt a szóalakzatok bővítő vagyis felesleget mutató csoportjánál. E versben csak azon esetben lehetne feleslegről szólni, ha a „Fabriciumque” után vesszőt tennénk s e szót értelmileg egy szerkezetbe vonnók át a következő versszakaszba. De ez alig lehetséges, mert az előző mondatnak más állítmánya van, t. i. „Gratus insigni referam Camena Regulum et Scauros . . . Fabriciumque”. Ide tehát pont kell, mert a következő versszakaszszal új mondat szerkezet kezdődik: „Hunc et incomptis (Quintilianusnál „intonsis”, mert valószínűleg ismét emlékezetből idéz) Curium capillis utilem bello tulit . . . paupertas et avitus fundus”.

112 Terentius Eunuch. I. 2. 5. (Jer a tűzhöz, itt kedvedre süt-kérezhetel).

113 Cic. Catil. I. 2.: „Ha én téged, Catilina, elfogadnálak, ha kivégeztednél, úgy hiszem, jobban kellene tartanom attól, hogy minden jóézésű ember azt mondja, előbb kellett volna ezt tennem, mint hogy bárki is akadjon, a ki szerint kelleténél kegyetlenebbül bántam el veled”.

114 T. i. mint synecoché-t.

115 Verg. Georg. II. 541. Ugyanezen verset lásd VIII. 6. 45. az allegoriánál! A többes számot egyes helyett pedig VIII. 6. 28.!

116 Cicero mondja ezt önmagáról, de hogy hol, nem tudjuk.

117 Cic. Pro Cæcina 29. fej.

118 Syncope ‚dixisti‘ helyett. Egyébként a személycsere itt abban van, hogy a szónok Aebutius és Cæcina, a két peres fél szavait úgy tünteti fel, mintha ő maga és Piso, a felek ügyvédjei beszélnének.

119 Cic. Pro Milone. 34. fej.

120 Lásd VIII. 2. 14. és 6. 62.!

121 Lásd IX. 2. 38!

122 Verg. Aen. VIII. 642. s köv. vv. — Metius vagy Mettius Fuffetius, Alba diktátora, a ki a hatalmi mérkőzés eldöntését Róma és Alba között a Horatiusok és Curiatiusok páros viaskodására kívánta bízni. A rómaiak győzelme után Metius hűtlen lett a rómaiakhoz a Veii ellen vívott harcban s ezért Tullus Hostilius két fogathoz köztette s úgy szaggatták szét testét.

123 Cic. Pro Milone 27. f.

124 Cic. Philipp. II. 26.

125 Cic. In Catil. I. 2.

126 Cic. In Catil. I. 1.

127 Cic. Pro Milone 22. fej. Az előbbi alakzat neve ἀναφορά vagy ἐπιαναφορά, Herennius rhetorikája szerint: repetitio; az utóbbié ἐπιστροφή vagy ἀντιστροφή, Herennius szerint: conversio.

128 Ezen alakzatot συμπλοκή-nak (complexio) nevezik.

129 Ad Herenn. IV. 14.

130 Cic. Pro Murena 9. fej.

131 Cic. Verr. V. 17.

132 Cic. Verr. V. 45. Ezen alakzatot némelyek ἐπανάληψις-nak mások ἐπαναδῶπιλωσις-nak nevezik, míg Hermogenes (περὶ εὐρέσεων IV. 8.) κύκλος-nak (circulus). Pld. Cic. Pro M. Marcello: „Láttuk, hogy a te győzelmed a csaták befejeztével bevégeződött; a városban kivonkardot nem láttunk”.

133 Ma ἐπάνωδος-nak azt az alakzatot nevezik, mely az előző

mondat szavait, a következőben megfordított sorban ismétli, mint pld. Cic. De imp. Cn. Pomp. 67. §.: „Mit gondoltok, volt-e egyetlen békés város, a mely ma vagyonos? Volt-e csak egyetlen vagyonos is, a mely ő nekik békés lett volna? Vagy Velleius Patereculusnál II. 117.: „Szegényen vonult be e gazdag tartományba s gazdagon hagyta ott a szegény tartományt“.

¹³⁴ Cic. Pro Ligario 6. fej.

¹³⁵ A magyarban e nemi különbséget nem lehet kifejezni (magnus-magna). „Nagy munka a szónokolás, nagy dolog bíz' az“.

¹³⁶ L. fönnebb IX. 2. 101.

¹³⁷ Πῶλος és πτω-τόν (πίπτω-ból, mint πτώμα, πῶσις — casus), esethalmozás.

¹³⁸ Részlet Cicero egyik elveszett beszédéből, mely a Catilina-összeesküvés részeseinek kivégeztetéséről szól s valószínűleg az a beszéd az, melyet Cicero Metellus Nepos néptribun népgyűlési beszédére válaszul tartott a szenátusban. Lásd alább IX. 3. 50., továbbá Cic. Ad Att. I. 13. 5. A szövegben valószínűleg a leírók hibájából van „deprehenditur“ „reprehenditur“ helyett. Csakis ennek van itt értelme.

¹³⁹ Cicerónak ez a levele nincs meg.

¹⁴⁰ Ismeretlen és többféleképen olvasott hely. Én részemről több tekintélyes codex olvasását helyesebbnek tartom, mint Bonnell szövegét, tehát iudicio, iudicabant helyett indicio és indicabant olvasandó így: „Neque enim poterant indicio et hi damnari, qui indicabant“ (Nem lehetett ugyanis a feljelentés alapján azokat is elítélni, a kik a feljelentést tették). Valószínűleg a Catilina-féle összeesküvésről van e helyt szó, hisz tudjuk, hogy a consul a szenátus nevében büntetlenséget (fides publica) biztosított az összeesküvés részeseinek, ha önként tettek feljelentést. (Lásd Cic. Catil. III. 4. 1., továbbá Sall. Catil. 47. 1. és 48. 4.).

¹⁴¹ Cic. Verr. V. 41.

¹⁴² Verg. Ecl. X. 72. s köv. A hely egész összefüggésében így szól magyarul:

[Ennyi dal, istennők, nem elég-e, mit űlve daloltam,

Mig kosarat fontam hajlékony mályvagalyakból?]

Adjátok, Muzsák, dalaim szívesen vegye Gallus,

Gallusom, a ki iránt nő perezről-perezre szerelmem,

[Mint kikeletkor az ifju sudárfa szökell a magasba].

- 143 Cic. Catil. I. 1.
- 144 Valószínűleg Cicero valamelyik elveszett beszédéből. Az eredetiben tökéletesebb a hasonló hangzás: „Dediderim, obtulerim, obiecerim” és „statuistis, dixistis, iudicastis”.
- 145 Cic. Catil. I. 5.
- 146 Cic. Catil. II. 1. Valószínűleg itt is emlékezetből idézett Qu., mert az igék sorrendjét feléserélte. Cicerónál: Abiit, excessit, evasit, erupit. Itt: Abiit, excessit, erupit, evasit.
- 147 Verg. Aen. XII. 630. v.
- 148 Ismeretlen eredetű szavak.
- 149 Ovid. Metam. V. 17. — A Nereisek Nereus tengeristen leányai; mint tengeri nimfákat tisztelték. Ammon vagy Hammon eredetileg Líbiában és Egyiptomban tisztelt istenség, a honnan a görögök is átvették s Zeussal azonosították. Kosnak vagy kosfejű embernek képében tisztelték. Tisztelete később Rómába is átszarmazott.
- 150 Lásd fönnebb a 40. §-hoz a 138. jegyz.!
- 151 Görögül ἀσύνδετον vagy διάλυτον (lazaság, oldottság, kötetlenség).
- 152 L. a 138. jegyzetet.!
- 153 Verg. Georg. III. 344. s köv. vv.
- 154 Verg. Aen. I. 1. v.: „Fegyvereket s hőst;” 3. v.: „Sokat hányódott *nemcsak* a földön;” 5. v.: „Harezban is oly sokat állt ki”.
- 155 Verg. Ecl. I. 42—44. vv.
- 156 Demosthenes περὶ στεφάνου 179. §.
- 157 L. ugyanezen példát Rhet. ad Herennium IV. 25.
- 158 L. fönnebb VI. 1. 13.
- 159 Hom. II. 100—107. vv.
- 160 Talán Paeuviusnál.
- 161 Magára a dologra nézve lásd Cic. Philipp. II. 34.
- 162 Cic. Pro Cluent. 6. fej.
- 163 Cic. Catil. I. 9.
- 164 T. i. a latinban igei névszó a *gerendum*.
- 165 Hor. Epist. II. 3. 25. 26. v.
- 166 Lásd VIII. 5. 16.
- 167 Cic. in Pisonem 13. fej. T. i. Clodius törvényjavaslatát Cicero ellen.
- 168 Az ἀντιανάκλισις eredetileg a fénytörést s a vele összefüggő optikai tüneményeket jelenti. Itt átvitt értelemben a szó eredeti jelentésének mintegy megtört, visszaverődött, azaz ellenkező használatát.

169 L. VI. 3. 79.

170 Eredetileg mindkét szó *supplex*-ből ered, a mi térdelőt, hódolót, különösen valamely istenség előtt hálásan leborulót jelent, majd átvitt értelemben azt is, a ki lefejeztetése előtt letérdelt, majd bármely főbenjáró büntetést.

171 Valószínűleg Ovidius epigrammáiból. A szójáték részei *Furia* (a *Furius*-ok nemzetségének valamelyik nőtagja) és *furia* (boszúálló istennő).

172 Cic. *Catil.* I. 12. fej.

173 U. o. I. 11. fej.

174 E szójátékokat a magyarban nem lehet visszaadni, azért csak fordításukat adom: „Nem a Pisók, hanem a pékek közül való”. „Szónokból szántóvető”. Nehogy úgy tűnjék fel a dolog, hogy az egybegyült atyákat (*conscripti*) rászedték (*circumscripti*). — „Ritkán esik meg, de akkor nagy erővel esik (*evenit* — *venit*).

175 Verg. *Aen.* I. 399. v.:

„Úgy a hajók, mint rajtok a jók: tieid szemefénye”.

176 Cic. *Pro Cluent.* 1.: „Ezen áldatlan rossz híresztelés hatása alatt, mint valamely veszedelmesen pusztító tűzvészben”.

177 Állítólag (Servius ad Verg. *Aen.* VI. 877.) Cicero szavai (Mert nem annyira a remény dicsérendő, mint az eredmény) a ki ugyanezen szójátékot *Ad fam.* XII. ep. 25. is használja („*Neque solum spe, sed certa re iam et possessione deturbatus est*”), úgyszintén Ovidius is (*Epist.* 18. 178.): „*Et res non semper, spes mihi semper adest*”. (A magyarban is lehetne talán ilyenforma szójátékot csinálni: Mit ér a remény, ha nincsen nyereség?)

178 „Nem okokkal, hanem botokkal”.

179 „Ha van hozzá tehetséged, azon légy, hogy mindig nyujthass segítséget”.

180 *Πρόσιον* = hasonló hangzás, rím, *assonance*.

181 Hogy ki volt, nem tudjuk.

182 Cic. *Pro Milone* 2. fej.

183 L. ugyanezen példát fönebb a 62. §-ban.

184 „*Hecuba*, ez fáj, ezt szégyenlem, *restellem*”

185 L. fönebb a 46. §-ban.

186 Cic. *Pro Cæcina* 1. fej.

187 Cic. *Pro Cluentio* 1. fej.

188 Cic. *Pro Cluent.* 2. fej.

189 Cic. *Pro Murena* 36. fej.

190 Cic. Pro Cluent. 29. fej.

191 Cic. Pro Milone 4. fej.

192 Lásd IX. 1. 34.

193 Lásd IX. 2. 101. 102. Ezek itt Demetrius Phalereus szavai.

194 Cic. Pro Cluentio 2. fej.

195 Cic. Pro Quinctio 25. fej.

196 Cic. Philipp. IV. 3.

197 L. IX. 2. 19.

198 Az „előbbi“ itt nem a most előbb említett szóalakzatra, hanem az előbbi fejezetben tárgyalt gondolatalakzatokra értendő, az „utóbbi“ pedig a most szóban levő szóalakzatokra.

199 Thria attikai község Eleusistól keletre; valami odavaló bölcset embert nevez így a vigjátékíró, e ki mintegy második Oedipus volt falujában. Ez, mint tudjuk, a sphynx rejtvényét is megfejtette.

200 L. III. 1. 16.

201 L. IX. 2. 27.

202 L. IX. 2. 101.

203 L. ezeket mind IX. 1. 35.

204 L. VIII. 6. 23.

205 L. IV. 2. 123. — C. Antonius Cicero consultársa, a ki ellen Cicero úgynevezett „oratio in toga candida“-jában keményen kikelt s őt egy kalap alá vonta Catilinával. Erre a beszédre felelt aztán C. Antonius s ebből való az itt idézett hely.

206 T. i. Cicero L. IX. 1. 35.

207 L. fönnebb a 68. 35. és 85. §.

208 L. IX. 1. 39. és 34.

209 L. VIII. 6. 59—61. és IX. 1. 3. 6.

210 Quintilianus e helyéből következtetik, és pedig elég alaposan, hogy a „Rhetorica ad Herennium“ Cornificius műve, mert az itt felsorolt alakzatokat ugyanézen elnevezésekkel feltaláljuk nevezett műnek e helyein: IV. 15. 16. 23. 26. 17. 19. 28. 30.

211 L. De oratore III. 43—52. és Orator 41. és köv. ff.

212 Sotades-re nézve lásd I. 8. 6. A galliambus-féle vers főalkotórésze az ionicus a minore (∪ ∪ —) versláb volt.

213 Pro Cornelio II.

214 Orator 70. fej.

215 L. XI. 1. 32—33. és 42.

216 L. IX. 3. 50.

217 Cic. Philipp. II. 25. Lásd ezen idézetet VIII. 4. 16.

218 A latinban ‚diem ac noctem‘ a természetes sorrend, a magyarban megfordítva; bár Cicerónál is olvassuk: ‚noctes et dies‘ (De oratore I. 61.).

219 L. VIII. 2. 14.

220 E kiragadott töredékek helyes értelmét bajos volna megállapítani, főkép mikor Mæcenasnak mesterkélt, cikornyás stílusa amúgy is sokszor érthetetlen volt. Lásd erre nézve Seneca Ep. 114.; Suetonius Oct. 86.

222 Cic. Philipp. II. 25. A latinban igével van kifejezve, a mit magyarban megfelelőbbnek találtam igéből csinált főnévvel adni vissza: ‚Ut tibi necesse esset in conspectu populi Romani vomere postridie‘.

222 A szók helyes rendje szerint az igeállítmánynak kellene mindkét helyt a mondat végén állania.

223 L. VIII. 3. 45.

224 L. II. 8. 11. Theopompus Kr. e. 380 körül született Chiosban. Gyermekkorában Ephesusba, majd Athénbe került s mint Isocrates tanítványa kiváló szónokká képezte magát. Később a történetírással is megpróbálkozott. Mivel már alaptermészetében megvolt a keserőség, irataiban is folyton másokat ócsárolt, gúnyolt s ezt honfitársai nagyon zokon vették tőle, úgy hogy megsokasodott ellenségei elől jónak látta kivándorolni Egyiptomba Ptolemæushoz, a ki nagyon szívesen fogadta. Lehet, hogy itt is halt meg. Történeti műveiből s szónoki beszédeiből csak töredékek maradtak ránk.

225 Cic. De oratore 23. 77.

226 Hogy hol mondotta, nem tudni, mert ezen művében még sehol sem szólt róla.

227 Hogy ki ez a Luranius, nem tudjuk. Gedoynus szellemesen fejti meg e névnek egy másik alakját: Lauranius = L. Avranius, Afranius, a jeles vigjátékiró. Messaláról lásd I. 7. 23.

228 T. i. hexameterben így kell olvasni e versrészeket: Aēsēr—
nīnū' fu—īt és dīgnū' locoque.

229 Bellum gerere, post meridiem és diem, hanc helyett.

230 ‚Oh te szerencsés Róma, ki általam újra született!‘ Az előbbi idézet csak töredék Cicero itt említett leveléből, a vers pedig valószínűleg abból a hőskölteményből való, melyben Cicero a saját consulágát énekelte meg. V. ö. XI. 1. 24.

231 Az eredeti szöveg itt hiányos, azért az előre bocsátott elmé-

leti szabálynak megvilágítására felhozott két ellentétes cicerói hely elsejéhez szükségesnek tartom a zárójel közé tett szavak közbeszúrását.

232 Így pld. az itt felhozott két hely közül az első (Philipp. II. 25.) előfordul: V. 10. 99.; VIII. 4. 8. 10. 16.; VIII. 6. 68.; s e fejezetben is a 23. és 29. §-ban; a második (Pro Archia poeta 8. fej.) V. 11. 25.; VIII. 3. 75.

233 T. i. pæon primus: — ◊ ◊ ◊, secundus: ◊ — ◊ ◊, tertius: ◊ ◊ — ◊, quartus: ◊ ◊ ◊ — .

234 T. i. az úgynevezett trochæusban: — ◊.

235 Cic. Orator 20. 67.: „Numerus vocatur, qui græce ῥυθμὸς dicitur“.

236 Cic. Orator 70. fej. végén.

237 Ebből úgy látszik, hogy Qu. bizonyos különbséget tesz numerus és rhythmus között, a mennyiben szerinte a rhythmus mindig numerus, de nem minden numerus rhythmus, tehát a numerus szélesebbkörű fogalom, mely a próza hangzatos, dallamos folyását is magába foglalja.

238 T. i. olyan, a ki παλαίστρα-t (vívőiskolát) még sohasem látott belülről.

239 L. V. 10. 3.

240 L. fönnebb 55. §.

241 V. ö. Cic. Orator 38. fej.

242 Demosthenes a περὶ στεφάνου elején.

243 Demosthenes III. Philippikájában 17. §.

244 Az előbbi idézet Cic. Pro Cælio 26. fej.-ből van véve, az utóbbinak eredetét nem tudjuk.

245 T. i. — ◊ ◊ | — —

246 Hor. Sat. I. 1. 100.

247 E szavak vers végén előfordúlnak: „Appennino“ Pers. Sat. I. 95. és Ovid. Met. II. 226.; „armamentis“ Ovid. Met. XI. 456.; „Orione“ (illetve „Oriona“) Verg. Aen. III. 517., Lucanus Phars I. 665., IX. 836.

248 Cic. Pro Cluënt. 1. f.: „Úgy találtam, bírák, hogy a vádlónak egész beszéde két részre oszlik“.

249 Cic. Verr. V. 44.: „Nem akarja a római nép, hogy Verrest elévült bűntények alapján vádolják“.

250 „Valami újat kíván, valami hallatlan után vágyakozik“.

251 Cic. Ver. V. 45. „Hogy bejuthass hozzá, ennyit kell fizetned“.

252 ,Hogy ételt s ruhát legyen szabad hozzá bevinni, ennyit‘.

253 ,Senkisé sem sokallta‘.

254 T. i. tetrameter trochaicusnak.

255 Hogy ne legyen vers, ilyenképen: ,Facturusne sim operæ pretium‘.

256 Cic. Pro Ligario 1. fej. és Pro Cluent. 1. fej.

257 A Bell. Jug. kezdetén. E szavak hatos iambusnak (senarius vagy trimeter) első öt lábát adják.

258 Az egész kérdéses hely így hangzik: ,Εἷς, δύο, τρεῖς ὁ δὲ δὴ τέταρτος ἡμῖν, ᾧ φλαε‘. A hexameter eleje: εἷς δύο τρεῖς, vagy ha tet-szik, hozzávehetjük még: ὁ δὲ δὴ. Anacreoni vers: ὁ δὲ δὴ τέταρτος ἡμῖν. Az egész pedig, ha az első szót elhagyjuk, trimeter iambicust ad: δύο τρεῖς | ὁ δὲ δὴ | τέταρ- | τος ἡ- | μῖν ᾧ | φλαε. A hexameter eleje a harmadik láb első fele, vagyis az ötödik félláb (πενσημιμερής) után való metszettel: εἷς, δύο, τρεῖς, ὁ δὲ δὴ. A hexameternek ez a része különben egy hexameterrel felváltva alkotja az első archilochusi stró-phát, melyet Horatius is használ egyetlen-egyszer, a IV. könyv 7. számú tavaszi dalában.

259 Egy anapæstus és két pæon tertius vagy ionicus a minore.

260 Itt ismét emlékezetből idéz Qu., mert Vergilius e helye az összes kéziratok szerint így hangzik: ,Silvestrem tenui musam meditaris avena‘ (Egyszerű pásztordalt furulyázgatsz gyenge tilinkón).

261 Ephorus, Aeolis Cyme nevű városából; élt Kr. e. körülbelül 405–330 között. Theopompussal együtt Isocrates tanítványa volt, a ki őt a történetírásra irányította. Megírta Görögország történetét a Heraclidák visszatérésétől Perinthus ostromáig (340. Kr. e.) 30 könyvben. Előadása szónokias. Quintilianus már említette II. 8. 11.

262 Lásd II. 8. 11.; III. 1. 10.; 3. 4.

263 Rhet. III. 8. 4. 5.

264 Ezen hely egészen Cicero Orator 57. 193–194. nyomán halad, a ki azonban trochæus helyett spondæust mond. A trochæus alatt Qu. természetesen tribrachyst ért, úgy mint a 82. §-ban.

265 Quintilianus itt Cicero nyomán tévedésben van, mert Aristoteles (Rhet. III. 8.) nem nevezi ezt a verslábát κόρδαξ-nak (a vígjáték szilaj és buja kartánca), hanem gyors és csapongó menete miatt csak e tánczhoz hasonlítja.

266 L. I. 4. 18.; III. 1. 15.

267 L. III. 1. 16. Περὶ συνθέσεως ὀνομάτων.

268 T. i. így: ‚Messem area, classes mare, cœlum tenet astra‘.
A Sotades-versekről lásd az I. könyv 67. jegyzetét!

269 Így: ‚Repēti- | ta pi- | nus mō- | bile ex- | eruīt | capūt.‘

270 Cic. Pro Ligario kezdete.

271 Cic. Pro Cluentio kezdő szavai.

272 Az előbbi Cic. Pro Ligario, az utóbbi Pro Milone elejéről.

273 T. i. 2:3, vagyis egy hosszú és három rövid.

274 Vagyis: ‚cr̄imin̄is c̄aus̄a‘. (Erről én csak a gyanú elhárítása kedvéért szólok). Cic. Pro Cælio 13. f.

275 Érti t. i. a sormetszet után-pausával kitöltött catalecticus lábat s a következő láb elejét, melynek mindig új szóval kell kezdődnie.

276 Cic. Pro Cælio 13. fej.

277 E szavak mértéke ez: ◡ — ◡ ◡ — — ◡ —; bárhogy tagoljuk is tehát, bajosan illik e példa a felhozott esetre. Creticust csak utolsó helyen lehetne csinálni, de ott iambusnak kell állania, ez előtt aztán creticusnak, vagy anapæstusnak vagy iambusnak és spondæusnak. Talán még legjobban így lehetne tagolni: ◡ — ◡ | ◡ — — | ◡ —, vagyis amphibrachys, bacchius, iambus. Vagy talán így: ◡ — | ◡ ◡ — | — ◡ —, vagyis iambus, anapæstus, creticus, bár ez esetben a végső láb nem iambus.

278 Tehát: ‚In | armis | iisdem | fui, a két utolsó láb együtt dochmiust alkot, melynek képlete: ◡ — — ◡ —.‘

279 Ismeretlen helyről vett szavak.

280 Cic. Pro Cluent. 1. fej. — Ez a példa sem talál, mert ‚Iuniani, első szótagja hosszú, tehát nem pyrrhichius előzi meg a spondæust, hanem choreus, vagy mint ma nevezzük, trochæus (— ◡).‘

281 Cic. Orator 1. fej. — Képlete ez: — ◡ ◡ ◡ | — —.

282 T. i. így: — ◡ ◡ | ◡ — —.

283 Cic. Orator 66. fej. (Miért toboroz a mi szökevényeinkből csapatokat ellenünk?)

284 E szavak képlete: — ◡ | — — | ◡ — —. Cic. Pro Cælio 14. fej.

285 T. i. a palimbacchius: — — ◡.

286 Cic. Verr. V. 62. fej.

287 Cic. Pro Ligario 4. fej.

288 Cic. Orator 63. fej. (Az apának bölcs mondását megerősítette fiának meg gondolatlansága).

289 Ismeretlen hely. — (Majdnem összes polgártársait felülmúlta kiválóság, hirnév és tekintély dolgában).

290 Cic. Verr. V. 33.

291 T. i. azon szabály alapján, hogy az utolsó szótagot közösnek szokták venni, úgy hogy ekkor a dactylusból creticus, az amphibrachysból pedig bacchius lesz.

292 Cic. Pro Murena kezdete. (Azt, mit én a halhatatlan istenektől kértem).

293 Lásd fönnebb 29. §.!

294 T. i. a pæon quartus (o o o —).

295 Cic. Pro Ligario vége felé.

296 Cic. Philipp. II. 25.

297 E szavak részben Cicerónál is előfordúlnak (Verr. V. 45.; 'Ore excipere'), egészen pedig Servius commentariusában (Verg. Aen. IV. 685. verséhez): 'Ut extremum filiorum spiritum ore excipere liceret'. Ha versként olvassuk e szavakat, úgy ionicus a maiore után ionicus a minore, vagy ha az utolsó szótagot közösnek vesszük, pæon tertius következik: — — o o | o o — o.

298 A pentameternek vége mindig két anapæstus, az erről nevezett vers pedig a carmen anapæsticum monometrum, mely két anapæstusból áll.

299 Crassus szavai Cicerónál (Orator 65.): (Mert a hol a szenvedély uralkodik, ott a becsületesség is kevés ótalmat nyújt).

300 Lásd Cic. De oratore III. 43. és Orator 44.

301 V. ö. Cic. Orator 51.

302 Cic. Verr. I. kezdete: (Azt hiszem, bírák, senki sincs köztek, a ki ne tudná, hogy ezen napokban az volt a közbeszéd tárgya, oda irányúlt a római nép várákozása).

303 Cic. Orator 67. fej. — A következő példák is mind Cicero e helyéről vannak átvéve.

304 Lásd Cic. Orator 67.: 'végül következik a zárógondolat, de két tagból, mert ennél rövidebb nem is lehet'. Ebben a körmondatban a két tag ez: Ezt cselekedtétek és Ezt közülünk mindenki tudta.

305 Cic. Orator 61.

306 Cic. Verr. V. 45.

307 Cic. Orator 66. f. nem senarius iambust, hanem hexamertert mond.

308 Cic. Verr. IV. 48.

309 E beszédet közelebből nem ismerjük, csak az valószínű, hogy Augustushoz intézte Asinius Pollio e szavakat.

310 Attiusnak ,Atreus'-ából.

311 Itt ismét nagyon megrongált szöveggel van dolgunk. Az eredeti szöveg teljességében így hangzik: ,At ille comicus æque senarius [quem trochaicum vocant] pluribus [choreis] qui trochæi ab aliis dicuntur, pyrrhichiis[que] decurrit; Bonell a zárójelbe tett szavakat kihagyja a következő magyarázattal: ,Verba uncis inclusa, ex prava interpretatione orta, ut sanetur locus, abiicienda sunt'. (A zárójelbe tett szavakat, mint a melyek helytelen magyarázatként kerültek ide, ha a hely józan értelmét vissza akarjuk állítani, ki kell hagyni). Az első kihagyott rész (quem trochaicum vocant) még valahogyan visszahelyezhető volna, ha más forrásból is tudnók, hogy a vígjáték senariusát, talán a benne gyakrabban előforduló trochæus (= tribrachys. V. ö. a 82. §.!) miatt trochaicusnak nevezték. De ezzel ellentmondásban van az, a mi utána következik: ,pluribus choreis, qui trochæi ab aliis dicuntur', a hol igazi trochæusokról (— ∪) van szó, már pedig, mint tudjuk, ezt az iambus-vers természete meg nem tűri. Tehát a zárójelbe tett szavakat csakugyan értelmetlen magyarázatnak vehetjük, melylyel talán egyes leírók akartak szolgálni az olvasónak. Különben a Terentiustól felhozott példában csupán az első láb tribrachys, a második dactylus, mely e versben szintén csak három mórásnak veendő.

312 Catullus 29. 1.

313 ,Syntonorum modis' alatt legtöbbször valamilyen hangszernek dallamait értik. A ,syntonon' (többször ,syntona') ezek szerint ugyanaz, mint a scabillum, vagyis lábbal megszólaltatható hangszer vagy csupán jeladó szerszám a felvonás végén s a következő elején. Innen syntonarius-nak (syntonator is) nevezték azt, a ki a taktust verte. Mások szerint ,syntoni' mint többször számú név nőies, elpuhult embereket jelent s akkor e hely értelme annyi volna, mint ilyenek módjára (modis) táncolni. De ez kevésbé megfelelő, mert akkor ,modo' állana, nem pedig ,modis'.

X. KÖNYV.

A tizedik könyv tartalma: A szóbőség. Olvasmányok. Olvasásra legajánlatosabb görög írók. Római írók. Az utánzás. Hogyan kell fogalmazni? A fogalmazványok kijavítása. Mi legyen ezek tárgya első sorban. Elmélkedés tárgyunk felett. Hogyan lehet a rögtönzésben való készséget megszerezni és meg is tartani.

I. FEJEZET.

A szóbőség.

Azonban az ékesszólás eddig tárgyalt szabályai, habár elméleti tudásuk szükséges, mégsem érnek sokat a gyakorlatban, hacsak bizonyos határozott készség, az úgynevezett *ῥητορική* nem járul hozzá. Hogy pedig ezt írás, olvasás vagy szónoki gyakorlatokkal lehet-e előbb megszerezni, úgy tudom, vitatkozni szoktak felette. Ezt kellene nekünk is behatóbb vizsgálat tárgyává tennünk, ha e három dolog bármelyikével egymagában beérhetnők. Azonban ezek mind olyannyira elválaszthatatlanul függenek össze egymással, hogy ha valamelyik hiányzanék közülök, a többire fordított fáradságunk is kárba veszne. Mert egyrészt sohasem lesz a mi szónoki képességünk tartós és erős, hacsak folytonos írásbeli gyakorlat által meg nem izmosodik, másrészt ebbeli fáradozásunk is sikertelen mintául szolgáló olvasmány nélkül, mert nincs, a mi irányítsa. S ha tudja is valaki, miről hogyan beszéljen, de ha nincs meg a kellő készsége és minden lehető esetre előre kéznél tartott szónoki ügyessége, olyan, mint a ki félve

3 gubbaszt rejtett kincseken. Azonban nem minden, a mi különösen szükséges, egyúttal kiválóan fontos is a szónok kiképzésére nézve. Minthogy ugyanis a szónok hivatása a szónoklás, mindenesetre a szóbeli előadás minden egyébnél előbbre való s bizonyos, hogy a szónoki művészet is ezzel kezdődött; mindjárt utána következett az utánzás, legutolsó
 4 volt az írásbeli kidolgozás gondja. De legfelső fokra csakis az elemekből kiindulva juthatunk. S mikor már előbbre haladtunk a munkában, lassankint az, a mivel kezdtük, egészen jelentéktelenné válik. Most azonban nem arról szólunk, hogyan kell valakit szónokká kiképezni, mert ezt már elég terjedelmesen, vagy legalább úgy, a hogy tudtuk, előadtuk: hanem arról, hogyan kell az atlétát, a ki a vívómestertől már minden szabályszerű fogást megtanult, gyakorlatilag előkészíteni a bajvívó-versenyek különböző nemeire. Tehát annak, a ki már ért az anyag feltalálásához és elrendezéséhez, megtanulta a megfelelő szavak kiválasztásának és elhelyezésének módját, akarunk utasításokat adni, hogyan kell azt, a mit elméletben tud, leghelyesebben és legkönnyebben alkalmaznia a gyakorlatban.

5 Kétségtelen, hogy mindenekelőtt mintegy kincseket kell gyűjtenie, hogy aztán szükség esetén hasznukat vehesse. Ezen
 6 kincsek a gondolatok és szavak bőségében rejlenek. Míg azonban a gondolatok minden adott esetben mások, csak ritkán közösek; a szóbőség, melyet szerzünk, valamennyire szól. Ha minden egyes gondolatra csak egyetlen kifejezés volna, kevesebb fáradsággal lehetne ezt megszerezni, mert magával a gondolattal egyszerre kinálkoznék a megfelelő kifejezés is. Mivel azonban egyik kifejezés megfelelőbb vagy csinosabb, hatásosabb vagy jobb hangzású mint a másik: nemcsak ismerünk kell valamennyit, hanem szükséges, hogy kéznél s hogy úgy mondjam, szemünk előtt legyen mind, hogy a mint a szónok emlékezetében felvonulnak, könnyen kiválaszthassa

közülök a legjobbat. Ismerek olyanokat, kik valósággal be- 7
tanúlnak egyazon jelentésű szavakat, hogy a sok közül vála-
melyik könnyebben eszökbe jusson, vagy ha egyiket már
használták s kevéssel utóbb újra szükség volna reá, ismétlés
elkerülése végett másikat vehessenek elő, mely ugyanazt le-
gyen képes kifejezni. De ez egyrészt gyerekes eljárás és né-
mileg hiábavaló fáradság, másrészt meg nem sok haszna van :
mert a ki ezt teszi, csak halomra gyűjti a szavakat, hogy ezek
közül válogatás nélkül ragadhassa ki azt, a melyik legelőbb
keze ügyébe akad.

Pedig nekünk arra kell törekednünk, hogy ítéllettel páro- 8
súlt szóbőséget szerezzünk, mint a kiknek az igazi szónoki
képeség, nem pedig a vásári bódé kikiáltójának gyorsan
pergő nyelve az ideálunk. Erre pedig úgy tehetünk szert, ha
a legjelesebb írókat olvassuk és a legjobb *nt*
szónokokat hallgatjuk. Mert ha erre gondot fordí-
tunk, nemcsak a fogalmak helyes elnevezését ismerjük meg,
hanem azt is, hogy hol melyik elnevezés a legmegfelelőbb.
Mert úgyszólván nincs szó, talán egy-két szemérmetsértő ki- 9
vételével, melyet szónoki beszédben fel né lehetne használni.
Igaz, hogy a jambusköltőket és a régi komédiaköltőket gyak-
ran még az ilyen kétes értékű kifejezésekért is magasztalják,
de mi elégedünk meg azzal, ha kitűzött feladataink határai
között maradunk.⁴ Minden szó, az említetteket kivéve, a maga
helyén a legmegfelelőbb lehet; néha ugyanis alantjáró és
köznapi szavakra is szükségünk van s a mi esetleg ragyogóbb
stilusú környezetben szegényesnek látszik, ott, hol a tárgy
természete kívánja, egészen helyén való lehet. Hogy mindezt 10
tudjuk s az egyes szavaknak ne csupán jelentését, hanem
alakjait és mértékét is ismerjük, s hogy ott, a hol használjuk
azokat, mindig megfeleljenek : ezt csakis hosszas olvasás és
hallás útján lehet elérni, minthogy a beszédet is csak hallás-
ból lehet megtanúlni. Innen van, hogy az olyan kisdedek,

- kiket fejedelmek parancsára néma dajkák neveltek fel emberektől távol eső helyen, ha, mint mondják, itt-ott egy-egy el-
- 11 ejtett szót lehetett is hallani tőlök, beszélni nem tudtak.² A szavak pedig vagy olyan természetűek, hogy több szó ugyan-
- azt jelenti, úgy hogy jelentésben semmi különbség sincs köztük, a miért talán egyiket a többi elé helyezhetnök, mint pld. *ensis* és *gladius*; vagy olyanok, hogy bár bizonyos dolgoknak sajátlagos elnevezésére szolgálnak, képletesen (*τροπικῶς*) mégis ugyanegy jelentésre vihetők vissza, mint *fer-*
- 12 *rum* és *mucro*.³ Ugyanígy pld. *sicarius*-nak hívjuk átvitt értelemben mindazokat, kik bárminő eszközzel követnek el gyilkosságot. Néha több szóval körülírva fejezünk ki valamely fogalmat, mint pld. „*Et pressi copia lactis*”.⁴ Igen sokszor pedig ugyanegy dolognak többféleképen való kifejezését felváltva használjuk, így: *scio* (tudom), *non ignoro* (nem ismeretlen előttem), *non me fugit*, *non me praeterit* (nem kerüli el figyelmemet), *quis nescit?* (ki ne tudná?)
- 13 *nemini dubium est* (senkisésem vonja kétségbe). Azonban a rokonjelentésű szóktól is vehetünk kölcsön. Így pld. *intelligo*, *sentio*, *video* gyakran egyet jelentenek *scio*-val. Ilyen kifejezések gazdag bőségét olvasás útján szerezhetjük meg, hogy ne úgy használjuk azokat, a mint épen
- 14 élénk ötlenek, hanem úgy, a mint kell. Mert nem mindig fedik egymást teljesen; s a hogy helyesen mondhatom a lelki szemléletről: *video*, nem lehet ugyanúgy a testi szemekkel való látásról mondani: *intelligo*, s bár a *mucro gladius*-t is jelenthet, de viszont a *gladius* nem jelent *mucro*-t.
- 15 Ámbár a szóbőség megszerzésének ez a rendes módja, azért nem csupán a szavak kedvéért kell olvasnunk vagy másokat hallgatnunk. Mert a tanítás valamennyi eszközei között a példa épen azért hathatósabb még az elméleti szabályoknál is, természetesen akkor, ha a tanítvány már annyira jutott, hogy annak értelmét vezető nélkül is felfogni s azt követni

saját erejéből is képes, mivel azt, a mit a tanító elmagyaráz, a szónok mindjárt be is mutatja.

Néha azonban az hat ránk jobban, a mit úgy hallunk, 16 máskor meg, a mit olvasunk. A beszélő ember már pusztán azzal, hogy él és lélezkik, elevenítő hatással van reánk s nem a dolgok képeinek és vázlatának rajzával, hanem magokkal a dolgokkal lelkesít. Mert itt minden él és mozog, mindent szeretettel és résztvevő aggodalommal fogadunk, a mi új, mintha most születnék e világra. Nemcsak az ügy sorsa a bíróságnál, hanem a szónok veszedelme is szívünkön fekszik. Ezenkívül 17 a szónok hangja, tisztos és mindig a helyzetnek megfelelő taglejtése, a szónoki hatásnak oly igen fontos eszköze, a helyes hanghordozás, egyszóval minden egyaránt tanulságos reánk. Olvasás közben viszont ítélőképességünk biztosabb, mitől a hallgatót sokszor megfosztja vagy a saját elfogultsága a szónok iránt, vagy a helyeslő tömeg kiabálása. Mert restell- 18 jük, hogy más nézetben vagyunk s valami rejtett szerénység visszatart bennünket, hogy inkább a saját véleményünket kövessük, holott a többségnek sokszor épen az tetszik, a mi helytelen s a megrendelt hallgatóság azt is dicséri, a mi nem tetszik neki. Azonban megfordítva arra is van eset, hogy a 19 bíróság a maga fonák ítéletével a legjelesebb szónoki beszédet sem részesíti elismerésben. Az olvasó elfogulatlan s nem nyargal végig a dolgokon, miként a szónok az előadás hevében; ha tetszik, ugyanazt többször is elolvashatja, ha esetleg nincs tisztában valamivel vagy ha könyv nélkül akar valamit megtanulni. Azért olvassuk el s vegyük elő többször is ugyanazt s miként az ételt megrágnak s úgyszólván folyékony állapotban nyeljük le, hogy annál könnyebben megemésztessük: épúgy azt is, a mit olvasunk, ne nyersen, hanem sok-sok ismételtetés által megpuhítva s mintegy megemésztve adjuk át az emlékezetnek utánzással leendő felhasználás céljaira.

Jó ideig csak a legkiválóbb írókat olvassuk, a kik előle- 20

gezett bizalmunkkal semmikép sem élnek vissza, de ezeket aztán beható gondnal, majdnem e művek megírásához megkivánt lelkiismeretességgel. S nem csupán részleteiben kell az egészet gondosan áttanulmányoznunk, hanem miután a művet végigolvastuk, az egészet újból át kell ismételnünk, különösen, ha szónoki beszédről van szó, melynek szépségeit sokszor szándékosan is elrejtí az író. Gyakran ugyanis csak azért mond valamit a szónok, hogy előkészítsen valamire, valamit eltitkoljon, csak lesi a kedvező alkalmat s már a beszéd első részében elmondja azt, a minek csak a legvégén veszi hasznát. Az ilyen részletet a maga helyén kevésbé élvezzük, mivel még nem tudjuk, mit akar vele mondani a szónok, azért, mikor már az egészet ismerjük, újra el kell olvasnunk.

21 Nagyon jó az is, ha magát az esetet is ismerjük, mely körü az olvasás céljából elővett beszéd forog s valahányszor tehetjük, nagyon ajánlatos, ha a beszédek mindkét fél részéről elolvassuk, így: Demosthenesnek és Aeschinesnek mint ellenfeleknek beszédeit; Servius Sulpiciusét és Messaláét, kik közül egyik védte, a másik vádolta Aufidiát;⁵ továbbá Pollio és

23 Cassius beszédeit Asprenas bűnperében és sok mást.⁶ Sőt még akkor is, ha e két oldalról tartott beszédek nem egyformán értékesek, helyesen cselekszünk, ha egyiket-másikat a peres ügy körülményeinek megismerése végett megszerezzük magunknak, így pld. Cicero beszédeivel szemben Tubero beszédeit Ligarius ellen vagy Hortensius beszédeit Verres mellett. Sőt abból is hasznot meríthetünk, ha tudjuk, miként védte e vagy az ugyanazon ügyet. Mert pld. Cicero háza ügyébe Calidius is,⁷ Milo mellett pedig Brutus is készített védőbeszédet csupán szónoki gyakorlatképen, bár Celsus tévesen a

24 hiszi, hogy el is mondotta; Pollio és Messala is mondotta ugyanazon vádlottak mellett védőbeszédet s gyermekkorában közkezen forogtak Domitius Afernek, Crispus Passienusnak⁸ és Decimus Laeliusnak Volusenus Catulus védelmé

mondott jeles beszédei. Mikor pedig olvasunk, nem szabad mindjárt azt hinnünk, hogy a mit a legkiválóbb írók mondanak, az egyúttal mind feltétlenül tökéletes. Mert ők is megmegbotlanak néha, rajtok is erőt vesz a kimerülés, néha ők is áldoznak egyéni hajlamaik kedvteléseinek, nem mindig erőltetik meg szellemi tehetségeiket, néha el is fáradnak: hiszen Cicero azt tartja, hogy néha Demosthenes is, Horatius pedig, hogy még Homeros is el-elszundikál.⁹ Mert bár igen 25 kimagasló alakok, de mégis csak emberek s azok, kik minden egyes szavokat mintának tekintik arra nézve, hogyan kell beszélni, könnyen úgy járnak, hogy épen gyengébb alkotásaikat utánozzák (mert ez könnyebb is) és azt tartják magok-ról, hogy teljességgel olyanok, mint azok, mivel hibáikban sikerült e nagy embereket utólélniök. Azonban valahányszor 26 ily kiváló emberekről mondunk véleményt, szerényeknek és óvatosoknak kell lennünk, hogy úgy ne járjunk, mint igen sokan, kik azt, a mit meg nem értenek, elítélik. S ha már a hiba ebben vagy abban az irányban elkerülhetetlen, inkább abban hibázzanak olvasóik, hogy mindent jónak találnak mint abban, hogy sokat kifogásolnak bennök.

Theophrastus szerint¹⁰ a szónoknak igen nagy hasznára 27 van a költői olvasmány. Sokan osztják a véleményét s s nem is ok nélkül. Mert hisz a költőktől veszünk elevenséget gondolatainkhoz, emelkedettséget a beszéd hangjához, szenvedélyes tüzet az indulatokhoz, találó hűséget a jellemzéshez s különösen a mindennapi forumi elfoglaltságtól mintegy kiszarolt lelkünket nagy mértékben felüdíti az ilyen olvasmányoknak lebilincselő kedvessége. Azért ajánlja Cicero, hogy a költők olvasásában keressünk magunknak pihenést. Ne fe- 28 fedjük azonban, hogy a szónoknak nem szabad a költőket mindenben követnie: sem a kifejezés szabadsága, sem az alakzatok merészsége tekintetében: az efféle előadásnak czélja a csillogó szereplés s azonkívül, hogy csupán csak gyönyör-

ködtetni akar, s e végből nemcsak nem létező, de néha még lehetetlen dolgokat is kigondol és felhasznál, még holmi ki-
 29 váltságot is élvez: mivel bizonyos meghatározott lábához van kötve, nem használhatja mindig a saját kifejezést, hanem kénytelen levén letérni az egyenes útról, szorultságában holmi mellékútakra vetődik az ékesszólás mezején s szükségből nemcsak felcseréli, hanem hol megújítja, hol megrövidíti a szavakat, helyöket megváltoztatja, az összetartozókat szétválasztja; mi ellenben teljes fegyverzetben csatasorban állunk, döntünk a legfontosabb ügyekben s minden erőnkől győze-
 30 lemre vágyunk. Azért azt akarom, hogy ezen fegyverzetet ne lepje be a hevertetésben kapott rozsdafolt, hanem ragyogjon olyan félelmetes fényben, mint a vas, hogy szemet-lelket egyaránt kápráztasson s ne úgy mint az arany-ezüst csillogása, amely harcra nem való s inkább csak veszedelmes a gazdájára.

31 A történelem is bő és kellemes táplálékot képes nyújtani a szónoknak; azonban ennek olvasása közben is ügyelni kell és nem szabad szem elől téveszteni, hogy a szónoknak igen sok olyan dologtól óvakodnia kell, a mi a történetírónak jellemessége. Mert a történetírás igen közeli rokon a költőkkel mintegy prózában írt költemény. Célja a leíró elbeszélés nem pedig a bizonyítás. Ennek az egész műfajnak tevékenysége nem valamely ügynek tárgyalására vagy most folyó küzdelemre, hanem az utókor emlékezetére és a kiválóság magasztalására irányul, s ép azért egyrészt szokatlanabb¹¹ kifejezésekkel, másrészt merészebb alakzatokkal iparkodik a
 32 elbeszélés unalmasságától szabadulni. Azért, mint mondtam,¹² nekünk nem szabad a sokféle gondolatokkal elfoglalt és gyakran tanulatlan bíró előtt sem azt a sallustiusi rövidséget erőltetnünk, — a mi pedig tanulni vágyó, művelt közönség szemében a tökéletes előadás mintaképe, — sem Liviusna tejként folyó síma bőbeszédűségéből nem lesz okosabb az, ki az előadásban nem a ragyogó szépséget, hanem a meggyőző

erőt keresi. Vegyük még ehhez, hogy M. Tullius még Thucy- 33
 didest vagy Xenophont sem ajánlja a szónoknak, bár amarról
 azt mondja, hogy olyan, mintha harezi riadót fújna, emerről
 meg, hogy a muzsák szóltak ajkáról.¹³ Néha azonban meg
 van engedve a kitérésekben még a történetírás ékes stílusát
 is használni, csak főkérdések tárgyalása közben ne feledjük,
 hogy itt nem atléták hústömegére, hanem katonák izmaira
 van szükség s hogy a tarka-barka czifra ruha, melyben, mint
 beszélték, Demetrius Phalereus szokott megjelenni, nem illik
 a forum poros küzdőteréhez.¹⁴ Még más haszna is van a tör- 34
 ténelemnek és ez a legfontosabb, bár nem ide tartozik, az t. i.,
 melyet az események és példák ismertetésével nyújt; ezekből
 minél nagyobb készlete legyen a szónoknak, hogy ne kelljen
 minden bizonyítékot a saját ügyfelétől lesnie, hanem igen
 sokat merítsen a régi korból, melyet jó, ha behatóan ismer s
 az ilyen bizonyíték annyival hatásosabb, mert csakis erre nem
 foghatja rá senki, hogy elfogúltság szülte akár ellenszenv,
 akár kedvezés alakjában.

Hogy pedig a bölcselek műveiből sokat kell kölcsön ven- 35
 nünk, ennek magok a szónokok okai, mint a kik hivatásuk
 leghálásabb terét amazoknak engedték át. Mert szellemesen
 tudnak ők beszélni és vitatkozni a jogról, erkölcsi jóról,
 hasznosról s ezek ellenkezőjéről; főleg pedig vallási dolgok-
 ról; másrészt pedig a Socraticusok¹⁵ ellenvetések és kérdé-
 sek alakjában folytatott kötekedéseikkel igen jó előkészítő
 iskolául szolgálnak a leendő szónoknak. Azonban itt is ha- 36
 sonló kritikát kell alkalmaznunk s nem szabad feledni, hogy
 bár ugyanazon tárgyakkal van dolgunk, mégis egészen más
 természetű valamely peres ügynek tárgyalása, mint a tudo-
 mányos vitatkozás, más a forum, mint a tanterem, más do-
 log szabályokat előadni s más főbenjáró bűnperben védőként
 szerepelni.

Azt hiszem, mivel az olvasmányoknak, ily nagy hasznot 37

tulajdonítunk, sokan azt kívánják tőlünk, hogy arra is kiterjeszkedjünk művünkben, kiket kell olvasnunk s melyik írónak mi a főjelessége. Azonban mindegyikről külön elmondani ezt mérhetetlen fáradság volna. Hiszen ha M. Tullius a maga Brutusában ¹⁶ több ezer sorban szól csak a római szónokokról s a mellett korának összes szónokait, kikkel egy időben élt, Cæsar és Marcellus kivételével, hallgatással mellőzi: hová jutnánk, ha ezeket is mind, nemkülönben a későbbieket is s az összes görög szónokokat és bölcselőket is egytől-egyig fel akarnók sorolni? Az volna tehát a legrövidebb és legbiztosabb utasítás, melyet Livius adott egyik levelében fiának: Demosthenest és Cicerot kell olvasni, másodsor azokat és abban a sorban, a mint Demosthenest és Cicerót legjobban megközelítik. Nem hallgathatjuk el azonban saját ítéletünk sem, legalább röviden összefoglalva. Mert azok közül, kik az ókorból ránk maradtak, azt hiszem, csak kevés, vagy talán egy is alig található, a kinek valami hasznát ne vennők, ha kritikával olvassuk, mikor Cicero a saját bevallása szerint még ama legrégebbről íróknak is sok hasznát vette, pedig ezen minden eredetiségök mellett is hijával voltak a művészetnek. Majdnem egészen ez az én véleményem az újabbkoriakról is. Mert ugyan hány akad ezek közt annyira balga, a ki éppen semmitsem bizakodnék abban, hogy legalább egy vagy más tekintetben emlegetni fogja nevét az utókor? S ha volna ilyen, mindjárt az első sorok olvasása közben kiismernők abba hagynók, még mielőtt a vele próbált megismerkedés nagyobb idővesztésünkbe került volna. De nem mindaz, a mi valamely tudomány szak körébe vág, alkalmas egyúttal arra is, hogy a stilust, melyről most szólunk, fejleszteni képes legyen.

Mielőtt azonban az egyes írókról szólnék, néhány általános megjegyzést kell előre bocsátanom a különféle véleményekről. Sokan azt tartják, hogy csakis a régi írókat kell o

vasni s hogy csakis ezekben van meg a hamisítatlan szónoki tehetség és férfias erő; másoknak ez a ma divatos léha és érzékesiklandozó írásmód tetszik, melynek egyetlen czélja a tanúlatlan tömeget gyönyörködtetni. Még azok közül is, kik 44 a természetes kifejezésmód kedvelői, némelyek csak a sima, egyszerű, czikornyátlan, a köznapi beszédtől legkevésbé eltérő stílust tartják hibátlan és valódi attikai stílusnak; másokat a magasabb röptű, hevesebb, lelkesedéssel teli szónoki előadás ragad magával; sőt vannak, és pedig szép számmal, kik a nyugodt, finom és kimért előadást kedvelik.¹⁷ Az ízlésnek ezen különböző árnyalatairól majd akkor szólok tüzetesebben, mikor a stílusnak nemeit tárgyaljuk. Addig is röviden csak arra terjeszkedem ki, hol és mit keressenek azok, kik olvasmányokból akarnak táplálékot nyerni szónoki tehetségek fejlesztésére. Csak kevés írók akarok kiszemelni, a 45 legkiválóbbakat. Azok aztán, kik a tudománnyal foglalkoznak, könnyen meghatározhatják, mely írók állanak ezekhez legközelebb, úgy hogy senkisémet panaszkodhatik, hogy épen a legkedvesebb íróit mellőztük. Mert magam kijelentem, hogy többen vannak, a kik olvasásra méltók, mint a kiket én majd név szerint felsorolok.

Most pedig sorba veszem szakok szerint az olvasmányokat, melyeket különösen hasznosaknak tartók azokra nézve, kik a szónoki pályára készülnek.

Kezdjük hát, miként Aratus tartja, hogy Jupiterrel kell 46 kezdeni,¹⁸ mi is annak rendje-módja szerint H o m e r u s-sal. Szavai szerint minden folyó és forrás az oczeanból ered; ép úgy szolgál ő is az ékesszólás minden ágának például és kiinduló pontul. Senkisémet bírta még nagy dolgokban az ő fenységét, kicsinyekben az ő jellemző erejét felülmúlni. Ugyanő, ha kell, gazdag és szegényesen egyszerű, kedves és komoly, csodálatra méltó úgy a kifejezés bőségében, mint tömör rövidségében, nemcsak költői, hanem szónoki erő és szépség

47 tekintetében is messze kimagasló. Mert hogy ne is említsem a dicsérő, buzdító és vigasztaló beszédeket: nemde úgy a kilenczedik ének, melyben az Achilleshez küldött követség leírása foglaltatik, mint az első énekben a vezérek ama vetélkedése vagy a másodikban előadott véleményeik gyakorlatilag mutatják be nekünk a perbeszédék és tanácskozások összes

48 szabályait? A mi pedig akár a szelidebb, akár a hevesebb indulatokat illeti, nincs az a művelt ember, a ki el ne ismerné, hogy ezeket a költő teljesen hatalmában tartotta. Avagy nézzük mindkét költeményének néhány kezdő sorát, a melyekben a bevezetésnek törvényét nem mondom, megtartotta, hanem örök időkre megszabta. A múzsák segítségül hívásával, mint a kiknek oltalma alatt állanak az általános hit szerint a költők, nemcsak a jóindulatát nyeri meg a hallgatónak, hanem figyelmét is felhívja a tárgy nagyszerűségének feltüntetésével s érdeklődését is felkelti a költemény tartalmának

49 rövid összefoglalásával. Avagy ki tud elbeszélni nála rövidebben, a ki Patroclus halála hírének egyszerűen jelenti,¹⁹ avagy szemléltetőbb elevenséggel annál, mikor a kuretek és aetolok harcát rajzolja elének?²⁰ Aztán hasonlatokkal, hatásos előadással, példákkal, epizódokkal, tények bizonyosságaival, erősítő okokkal s a bizonyítás és czáfolás annyi egyéb eszközeivel találkozunk nála, hogy a szónoklattani tankönyvek író

50 is legtöbben tőle veszik a példákat tételeik erősítésére. Vagy van-e szónoki bofejezés, mely fogható volna Priamus esdekliszavaihoz, mikor Achillesnek könyörög?²¹ Hát aztán, a m a szavak megválasztását, tartalmas mondásait, alakzatait, a egész mű berendezését illeti, nemde mindebben túlszárnyalja az emberi elme határát, úgy hogy nagy dolog az ő jelességeit nem mondom, utólélni, mert ez lehetetlen, hanem csak ész

51 szel felérni is. Bizonyos, hogy ő mindenkit és pedig az ékes szólás bármelyik ágában messze mögötte hagyott, de különösen az epikus költőket, mint a kik a tárgy hasonlóságáná

fogva is legjobban összemérhetők vele. Csak ritkán vesz me- 52
részebb lendületet Hesiodus²² s művének nagy részét
nevek teszik ki; értékesek azonban a költemények tárgyához
fűzött jeles mondásai, tetszetős kifejezéseinek s szerkezetei-
nek könnyed simasága, úgy hogy méltán megilleti az elismerés,
mint ama középstílus mesterét. Viszont Antimachus- 53
ak²³ erővel és méltósággal teljes s épen nem közönséges
stílusa érdemel dicséretet. Azonban, ámbár a kritikusok
majdnem egyértelműleg második helyre teszik őt: híjával
van nemcsak a lelkesedés tüzeinek és derült kedélynek, ha-
nem az ügyes elrendezésnek, általában az írás művészetének,
úgy hogy egész világosan bebizonyúl rajta, hogy mennyire
más, valakit egészen megközelíteni és valaki után következni
a sorban. Panyasis²⁴ stílusát az utóbbi kettő keverékének 54
tartják, a nélkül, hogy bármelyiknek jeles tulajdonait utól-
érné; mindazonáltal felülmúlja egyiket az anyag megválasz-
tásában, a másikat ennek okos elrendezésében. Apollo-
nium²⁵ a nyelvtudósoktól szerkesztett jegyzékbe nem vet-
ték fel, mert Aristarchus és Aristophanes, a költők kritikusaik,
kortársaik közül senkitsem vettek fel a névsorba; mindazon-
által műve nem megvetendő. Ebben egyenletesen halad a
középuton. Aratus²⁶ tárgyából hiányzik az elevenség, mi- 55
vel nincs benne semmi változatosság, semmi hangulatkeltés,
nem szerepelnek benne személyek vagy beszélő alakok; a fel-
adatot azonban, melynek megoldására erőt érzett magában,
derekasan elvégzi. Bámúlatos a maga nemében Theocri-
tus; ²⁷ azonban az ő falusi és pásztor-műzsája nemcsak a
forumtól, de még a várostól is irtózik. Szinte hallom, a mint 56
számos ilyen költőnek nevét sorolják fel nekem. Mit, hát Pi-
sandro²⁸ nem énekelte-e meg Hercules tetteit? Sikertelenül
ítánozta Macer és Vergilius Nicandert? ²⁹ Avagy ne is em-
ítsük Euphoriont? ³⁰ Bizonyára, ha Vergilius nem kedvelte
olna őt, Bucolicáiban nem emlékezett volna meg, chalcisi

versekben irt dalairól.' Avagy Horatius ok nélkül helyezi
 57 Tyrtæust mindjárt Homerus után? S bizonyára senki sincs
 annyira tájékozatlan, a ki előtt oly ismeretlenek volnának
 ezen költők, hogy legalább a rólok összeállított jegyzéket ki
 ne tudná venni valamelyik könyvtárból s bele iktatni a saját
 művébe. Én rólam se higgye hát senki, hogy nem ismerem
 azokat, kiket nem említek s ne vegye ezt úgy, mintha nem
 becsülném őket, hiszen épen én állítottam, hogy nincs egyet-
 lenegy sem közöttük, a kinek valami hasznát ne vehetnök.
 Ezekhez azonban majd csak akkor térünk vissza, mikor ítélő-
 58 képességünk kifejlődött és megállapodott, miként nagy lako-
 mákon szoktunk tenni, hogy miután már a java ételekből jól-
 laktunk, változatosság kedvéért a silányabbakból is szeretünk
 kóstolgatni. Ilyenkor aztán ráérünk elégiát is elővenni,
 melynek legkiválóbb művelője a közfelfogás szerint Calli-
 m a c h u s,³¹ míg a második helyet, mint legtöbben elismerik
 59 Philetas foglalja el. Mindaddig azonban, míg azt a, mint
 főnnebb mondtam, megállapodott készséget meg nem sze-
 reztük, csak a legjobbakhhoz szoktassuk magunkat s inkább
 sokat olvassunk, mint sokakat s ilyképen igyekezzünk szel-
 lemi látókörunket fejleszteni s határozott szint váltani. Így
 pld. a három iambus-költő közül, kiket Aristarchus, a klasz-
 szikusok közé felvett, ama készség megszerzésére egyedü-
 60 Archilochus³² a legalkalmasabb. Benne találunk legna-
 gyobb erőt a kifejezésben, hatalmas, rövid és szikrázó gón-
 dolatokat, csak úgy lüktet ereiben a vér, izmai duzzadnak a
 erőtől, úgy hogy némelyek szerint nem tehetsége, hanem
 tárgy természete az oka, ha valakinél bármi tekintetben i
 61 kisebb. A kilencz l i r a i költő közül³³ pedig messze ki-
 emelkedik Pindarus³⁴ lánglelkének magas szárnyalásával
 tartalmas gondolataival, merész képeivel, tárgyának s hozz-
 a kifejezésnek irigylendő gazdagságával s ékesszólásána
 mintegy hömpölygő folyamával. Horatius méltán tartja ő

utolérhetetlenek.³⁵ Stesichorus³⁶ nagy szellemi erejét ⁶² azok a tárgyak is mutatják, melyeket megénekel, minők a legnagyobb háborúk s leghíresebb hadvezérek, úgy hogy ő a hősköltemény legnagyobb feladatát veszi lantjára. Személyeit ugyanis, kiket felléptet, úgy a cselekvésben, mint a beszédben kellő méltósággal ruházza fel s ha mértéket tudott volna tartani, legjobban megközelíthette volna Homerust; csakhogy nagyon áradozó és elragadtatja magát, a miért igaz, hogy megrovást érdemel, de ez a hiba gazdag szellemének kifolyása. Alcaeus³⁷ költeményeinek egy része olyan, hogy méltán ⁶³ ajándékozza meg őt költőtársa „arany lantpengető”-vel.³⁸ Mert a zsarnokságot ostromozza s a jellemképzésnek is nagy szolgálatot tesz. A kifejezésben is rövid, fenséges és választékos, igen sokban a szónokhoz hasonlít; néha azonban leszáll az enyelgés és szerelmeskedés erőtlen hangjáig, pedig ő nagyobb dolgokra termett. Simonides³⁹ egyébként mes- ⁶⁴ terkéletlen, tárgyhoz mért előadása s bizonyos megnyerő edvessége miatt ajánlható; de legkiválóbb a szánakozás felkeltésében, úgy hogy e tekintetben sokan minden más effajta költőnek elébe helyezik.

Az ó-vigjáték nemcsak úgyszólván egyedül őrizte meg az ⁶⁵ attikai nyelvnek ama keresetlen báját, hanem beszédes és szókimondó s jöllehet ereje főleg a hibák ostromozásában nyilvánul, mégis egyéb tekintetben is igen sok kiváló tulajdonsága van. Így hangja nemcsak emelkedett és finom, hanem kellemes és szép és alig hiszem, hogy volna, — természetesen Homeruson kívül, a ki, mint Achilles, mindig kivétel, — egyetlen költői mű, mely a szónokhoz közelebb járna, vagy a szónok kiművelésére alkalmasabb volna. Több művelője van, ⁶⁶ de a legkiválóbbak Aristophanes, Eupolis és Cratinus.⁴⁰ Szomorújátékokat Aeschylus⁴¹ hozott színre először, ez az emelkedett szellemű, komoly és ünnepiesen, sokszor szinte a túlzásig méltóságos hangú költő; e mellett azon-

ban igen sokszor esiszolatlan és nem eléggé rendezett. Azért az atheniek későbbi költőknek megengedték, hogy az ő darabjait átdolgozhassák s újra versenyezzenek velök, úgy

67 hogy ily módon sokan jutottak győzelmi koszorúhoz.⁴² De sokkal dicsőbb fényvel öveztek e költői műfajt Sophocles és Euripides⁴³ s hogy e két költő közül melyik nagyobb, sokat vitatkoznak fölötte. Épen, mert stílusuk egészen elütő. Én részemről ezt a dolgot, mivel tárgyához nem tartozik, nyílt kérdésnek hagyom. Azt azonban mindenki kénytelen beismerni, hogy azok, kik szónoki pályára készülnek, sokkal több hasznát veszik Euripidesnek. Ő ugyanis nemcsak

68 stílus tekintetében (épen ezt kifogásolják benne⁴⁴ azok, kik fenségesebbnek tartják Sophocles méltóságos komolyságát magas kothurnusát⁴⁵ és hangját) közelíti meg jobban a szónoki előadás hangját, hanem szinte tömve van tartalmas gondolatokkal s a bölcséleti tanok előadásában akár csak magokat a philosophusokat hallanók,⁴⁶ szónokolni s visszavágni oly ügyesen tud, hogy a forum legjelesebb szónokaival kiállja a versenyt; az indulatok felgerjesztésében pedig általában is művész, de részvétet kelteni meg úgy tud, mint senk

69 a világon. Őt bámulta legjobban, mit sokszor szóval is ki mond, őt utánozta, bár más műfajban, Menander,⁴⁷ kibenha szorgalmasan olvasgatjuk, legalább az én véleményem szerint, egymagában megtaláljuk mindazt, a mit a szónok kiképzéséhez szükségesnek mondtunk; oly hűen rajzolja a való élet képét, annyi leleményesség, oly ritka előadó képesség van benne, úgy beletalálja magát mindenféle helyzetbe

70 a személyek szerepébe, lelki állapotába. Aligha tévednek azok kik a Charisius neve alatt kiadott szónoki beszédek is Menander műveinek tartják. Nézetem szerint azonban sokkal jobb szónoknak bizonyul ő a saját szakmájában, ha csak nem akarjuk azt mondani, hogy az Epitrepontes, Epicleros és Locroe című darabjaiban előforduló forma szerint való tör

vényszéki tárgyalások nem sikerültek, vagy hogy a Psophodees, Nomothetes és Hypobolymæus című darabjaiban levő nem törvényszéki beszédek nem ütik meg minden tekintetben a tökéletes szónoki beszéd mértékét. Én azonban azt tartom, ⁷¹ hogy még nagyobb hasznot meríthetnek belőle a declamatorok, mert ezeknek a peresügyek természete szerint többféle szerepben kell fellépniök, majd apa, majd fiú, majd katona, majd paraszt, majd gazdag, majd haragos, majd bocsánatkérő, majd szelid, majd nyers modorú ember szerepében. Mindezen jellemek találó hűségét bámúlatos következetességgel viszi végig e költő. Úgy hogy ő valamennyi e nembeli ⁷² társa elöl elragadta a dicsőséget s hirnevének fényével mintegy elhomályosította őket. Találunk azonban, ha szerényebb mértéket alkalmazunk, más vigjátékirókban is egyetmást, mit élvezni lehet, különösen Philemon-ban,⁴⁸ a kit ugyan csakis saját korának ferde ítélete helyezett gyakran elébe Menandernek, de az általános felfogás is méltónak ítélte a második helyre.

A történetírásnak sok jeles művelője volt, de azt ⁷³ mindenki elismeri, hogy közülök kettőt magasan a többi fölé kell helyezni, bár mindegyik más és más jeles tulajdonságokkal szerzett magának úgyszólván egyforma dicsőséget. Tönnött, rövid s folyton gyors menetben halad Thucydides;⁴⁹ kedves, gyermekien őszinte és beszédes Herodotus;⁵⁰ amaz a heves indulatok, emez a nyugodt kedélyállapotok rajzában kiválóbb; az népgyűlési szónoklataival, ez beszélgetésekkel, az a szenvedély erejével, ez gyönyörködtetve ér el nagyobb hatást. Theopompus⁵¹ következik utánok leg- ⁷⁴ közelebb s bár az előbbieknél mint történetíró mögöttük marad, de a szónokhoz viszont közelebb áll, mint a ki maga is sokáig szónok volt, mielőtt erre a pályára engedte magát sábittatni. Philistus⁵² is érdemes arra, hogy az eddig említetteknel később élt s mégoly jónevű történetírók cso-

portjából külön is kiemeljük, mint Thucydides utánzóját s
 75 bár sokkal gyengébb ennél, de némileg világosabb. Epho-
 rusnak,⁵³ mint Isocrates mondja, serkentésre van szüksége
 Clitarchusnak dicsérik tehetségét, szavahihetőségének nem
 jó híre van. Timagenes,⁵⁴ ki az itt felsorolt írók után
 hosszú időre született, már csak mint a félbeszakadt történet
 írói munkásságnak dicséretes módon újból folytatója is el-
 ismerést érdemel. Xenophonról nem mintha megfele-
 keztem volna, hanem az ő helye a philosophusok között van
 76 Következik a szónokok hatalmas serege, a mint hogy
 egy emberöltő tizet szült magában Athénben.⁵⁵ Ezek között
 a legeslegnagyobb Demosthenes,⁵⁶ a ki úgyszólván meg-
 testesült élő törvénye volt az ékesszólásnak. Annyi benne a
 erő, oly zömök minden tagja, úgy át meg át van szöve mint
 egy idegekkel, annyira nincs benne semmi haszontalan, úgy
 ki van mérve minden szónak a maga helye, hogy bajos voln
 77 benne akár hiányt, akár feleslegest találni. Aeschines⁵⁷
 teltebb és beszédesebb s annál inkább kelti a magasztos lát-
 szatát, minél kevésbé kimért és rövid; mégis több rajta a hús
 mint az izom. Hyperides⁵⁸ különösen kedves és szellemé
 azonban inkább termett, hogy ne mondjam, használhatóbb
 78 kisebb fontosságú dolgokra. Lysias⁵⁹ előbb élt, mint ezek
 természetes egyszerűség, finom ízlés jellemzi és ha a szónok-
 ban megelégednénk azzal, hogy oktasson, hiába keresnér
 önála tökéletesebbet. Nincs benne ugyanis semmi üresség
 semmi erőltettség; azonban inkább tiszta forráshoz, mi-
 79 nagy folyóhoz hasonlít. Isocratesnek,⁶⁰ bár egészen ma-
 nemében a szónoklatnak, nyelve ékes, előadása csinos és in-
 kább gyakorló iskolába való, mint komoly harciba; felhas-
 nalta a beszéd összes szépítő eszközeit s helyesen tette, me-
 nem törvényszéki tárgyalásokra, hanem hallgató közöns-
 elé készült a beszédeivel. Ügyes a feltalálásban, a tisztessé-
 ről egy perczre sem feledkezik meg, a szófűzésben annyi

lelkiismeretes, hogy ezt a túlságos gondosságot szemére is vetik. Egyébként az én nézetem az, hogy a szónokokban, kik- 80 ról eddig szóltam, nem csupán ezek a jeles tulajdonságok vannak meg, hanem ezek a legszembetűnőbbek s a többi szónokot sem tartom kevéssé nagyoknak. Sőt még arról a phaleroni Demetriusról⁶¹ is elismerem, — pedig őt okozzák azért, mert a szónoklat hanyatlani kezdett, — hogy nagyon eszes ember és tehetséges szónok volt s már csak annyiban is említésre méltó, mert körülbelül ő az utolsó attikai, a ki megérdemli a szónok nevet, bár Cicero az úgynevezett közép stílusnemben valamennyinek elébe helyezi.

A philosophusok közül, kiktől M. Tullius a saját 81 beismerése szerint⁶² a legtöbbet merített az ékesszólás terén, kétségtelenül Platō a legkiválóbb, akár éles elméjét tekintsük a vitatkozásban, akár úgyszólván isteni és homerusi tehetségét a szónoklásban. Mert messze felülemelkedik a prózai, a görögben gyalognak nevezett⁶³ beszéden, úgy hogy rám azt a benyomást teszi, mintha nem közönséges emberi elme, hanem valami delphibeli jóslélek ihlette volna őt. Minek említ- 82 sem Xenophon-ban azt az erőltetés-nélkül való kedveséget, a melyet azonban semmiféle erőltetéssel sem lehetne elérni, mintha minden szavát magok a Gráciák formálták volna, úgy hogy a mit egy régi vigjáték Periclesről mond, teljes joggal ő reá lehet alkalmazni, hogy mintegy a rábeszélés istennője ült az ajakán.⁶⁴ Minek említsem a Socrates is- 83 kolájához tartozó többi philosophusnak finom ízlését? Minek Aristotelest, a kinek nem tudom, rengeteg tudományát, műveinek nagy számát, kellemes előadását, a feltalálásban nyilvánuló éles elméjét, vagy szellemi munkásságának sokféleségét tekintsem-e nagyobb dicsőség forrásának? Aztán Theophrastus-nak oly isteni szép ragyogó előadása van, hogy állítólag nevéét is innen nyerte.⁶⁵ A régi stoikusok ke- 84 véssbbé lelkesedtek az ékesszólásért; hanem míg egyrészt hir-

detői voltak az erkölcsi jónak, másrészt igen erősek voltak a következtetésben és tantételeik bizonyításában. Mégis inkább éles elméjű gondolkodók voltak, mint nagyszerű szónokok, a mi után egyébként nem is nagyon törekedtek.

85 A római írókkal ugyanazon sorrendben kell haladnunk. Amint tehát amazoknál Homerus nyitotta meg a sort, nálunk Vergiliussal kezdhethjük legszerencsésebben, a ki az összes e nembeli görög és római költők között kétségen kívül leg-
86 közelebb áll amahhoz. Szóról-szóra ismétlem, a mit Domitius Afertől hallottam fiatal koromban, a ki, mikor kérdeztem tőle, melyik költő közelíti meg az ő véleménye szerint Homerust: „A sorban második, úgymond, Vergilius, de közelebb áll az elsőhöz, mint a harmadikhoz”. És valóban, bár egyrészt kénytelenek vagyunk az elsőséget annak a csodás és halhatatlan lángésznek átengedni, másrészt a gondos és lelkiismeretes munka emezen jobban meglátszik. Annyival is inkább, mert neki többet kellett fáradoznia és a miben az kimagasló részleteivel itt-ott felülmúl bennünket, talán sikerül kiegyenlíte-
87 nünk azzal, ha mindvégig egyenletesek maradunk. A többiek mind messzire következnek utána. Mert Macer és Lucretius⁶⁶ megérdemlik ugyan, hogy olvassuk, de nem azért, hogy a kifejezést, az ékesszólás testét fejlesszék. Mert ámbár a maga tárgyát mindegyik finom érzékkel kezeli, de kifejezés dolgában az egyik alatt jár, a másik pedig nehezen érhető. Varro Atacinus⁶⁷ abban, a mivel nevét megörökítette mint egy idegen műnek fordítója, nem megvetendő ugyan, de ahhoz, hogy szónoki kifejezésbeli képességünket fejlesz-
88 sze, hiányzik a bősége és gazdagsága. Enniust⁶⁸ úgy kell tisztelnünk, mint valamely ősi szent berket, melynek hatalmas százados tölgyei már nem annyira szépségökkel hatnának ránk, mint inkább szent áhitatra gerjesztenek. Mások közelebb állanak hozzánk s kitűzött célunk elérésében is több

hasznukat veszszük. Ovidius ugyan kikapós még hősi ver-
seiben is ⁶⁹ és túlságos bámúlója a saját költői tehetségének,
 de egyes részeitől nem tagadhatjuk meg az elismerést. Co- 89
nelius Severus pedig, ⁷⁰ ámbár jobb verselő, mint költő,
 mégis, a mint mondogatták róla, ha az egész siciliai háborút
 úgy írta volna meg, mint az első éneket, joggal követelhetné
 magának a második helyet. ⁷¹ Serranus ⁷² költői tehetsé-
 gének teljes kifejlődését korai halála akadályozta meg; ifjú-
 kori kísérletei azonban egyrészt kiváló tehetségről, másrészt,
 különösen azon korban, csodaszámba menő törekvéséről ta-
 núskodnak a természetes, egyszerű stílus után. Nagy veszte- 90
 ség volt ránk a minap Valerius Flaccus halála. ⁷³ Szen-
 vedélyes költői természet volt Saleius Bassus, azonban
 még öreg korára sem érett meg. ⁷⁴ Rabirius és Pedo
 megérdemlik a fáradságot, hogy elolvassuk őket, ha van rá
 időnk. ⁷⁵ Lucanus ⁷⁶ tüzes és szenvedélyes, teli gyönyörű
 gondolatokkal s hogy őszinte legyek, inkább szónokoknak
követendő példa, mint költőknek. Csak ezeket soroltam fel 91
 névszerint, mert Germanicus Augustust megkezdett tudomá-
 nyos foglalkozásától elvonta országainak gondja s nem tar-
 tották az istenek ő reá nézve elég dicsőségnek, hogy a költők
 királya legyen. ⁷⁷ És mégis van-e magasztosabb, van-e na-
 gyobb képzettségről tanúskodó, egyszóval minden tekintetben
 kitünőbb valami épen ezeknél az ő ifjúkori műveinél, a me-
 lyek kedvéért lemondott a hatalomról és elvonult a magányba?
 Mert tudna-e valaki szebben megénekelni háborúkat, mint az
 a ki így ért azok viseléséhez? Kit hallgatnának meg készsé-
 gesebben a tudományok és művészetek pártfogó istennői? Kit
 avatna be mélyebben művészete titkaiba a vele bizalmas is-
 tennő, Minerva? Mindezt majd szebben és jobban megéneklik 92
 a jövő századok, mert jelenleg ezt a dicsőséget elhomályosítja
 egyéb ragyogó erényeinek fénye. Nekünk azonban, kik a tu-

domány szent csarnokába járunk, bocsáss meg Cæsar, ha mindezt nem mellőzzük hallgatással s legalább Vergilius egy versével bizonyítjuk, hogy

„Repkény fonja körül fejedem győzelmi babérod.”⁷⁸

- 93 Az elegiában is felveszszük a versenyt a görögökkel. Ebben a műfajban szerintem legtöbb gonddal írt és legfinomabb izlés-sel Tibullus.⁷⁹ Vannak, kik Propertiust jobban kedvelik.⁸⁰ Ovidius mindkettőjökönél sikamlósabb, a mint hogy Gallus⁸¹ darabosabb. A mi a szatirát illeti, ez egészen a miénk; az első, a ki kiváló dicsőséget szerzett vele, Lucilius;⁸² neki még ma is oly buzgó tisztelői vannak, hogy nemcsak e műfaj művelőinek, hanem valamennyi költőnek
- 94 eléje helyezik. A magam részéről ezekkel nem értek egyet, de Horatiussal sem, a kinek véleménye szerint⁸³ Lucilius sok iszapot hord magával s van benne, a mit
- 95 az ember szeretne kivetni belőle. Mert bámúlatos az olvasottsága, szabad gondolkozása, ebből folyó keserősége, és kiapadhatatlan szellemessége. Sokkal több gonddal és tisztábban dolgozik Horatius és, — nem téveszt meg az, hogy rajongok érte, — ő a legkiválóbb. Nagy és megérdemelt dicsőséget szerzett magának, bár csak egyetlen kötet versével is, Persius.⁸⁴ Napjainkban is vannak jeles költőink, kiknek
- 96 nevét egykor majd emlegetni fogják. A szatirának azt a másikat, régibb fajtát művelte, de nem csupán olyképen, hogy a versnemek különféleségével vitt abba változatosságot, Terentius Varro,⁸⁵ a rómaiak legnagyobb tudósa. Igen sok és rendkívül tudományos művet írt; ő a legkitünőbb ismerője a latin nyelvnek, az egész ókornak, a görög és római eseményeknek, intézményeknek, azonban többet használ majd a tudományosság, mint a szónoklat ügyének. Az iambust a rómaiak mint külön műfajt tulajdonképen nem művelték, csak közbevetve használták némelyek. Csipős élet Catullus,⁸⁶

Bibaculus⁸⁷ és Horatius költeményeiben lehet fel-
találni, ámbar emennél epodusok vannak közben.⁸⁸ A lírai
költők közül is úgyszólván Horatiust egymagát érdemes ol-
vasni. Mert közben-közben magasabb szárnyalást vesz, aztán
csupa kedvesség és szeretetreméltóság, a különféle alakzatok
és merész fordulatok használatában igen szerencsés. Ha ki-
vüle még valakit említeni akarunk, csakis Caesius Bas-
sus⁸⁹ lehet, a kit még nem régiben itt láttunk; bár tehet-
ségre messze felülmúlja őt a most élő nemzedék. A régi tra-⁹⁷
gédia írók közül legkiválóbbak Attius⁹⁰ és Pacuvius⁹¹
úgy tartalmas gondolataik, erőteljes kifejezéseik, mint sze-
replőik komoly méltósága által. Egyébként az, hogy műveik-
ből a kifejezésbeli csinosság és a végső simítás hiányzik, úgy
látszik, nem annyira az ő hibájuk, mint inkább a koruké.
Mégis Attiusban több erőt találnak; Pacuviust képzetebbnak
szeretnék feltüntetni az olyanok, kik magok is tudósna-
nak látszani.⁹² A mi Varius Thyestesét illeti,⁹³ bármelyik⁹⁸
görög tragédia mellé oda lehet állítani. Ovidius Medeája
nézetem szerint megmutatja, mily nagy alkotásokra lett volna
képes e férfiú, ha tehetségének ura tudott volna lenni s nem
követte volna annak szeszélyeit.⁹⁴ Azok közül, kiket személye-
sen ismertem, legkiválóbb Pomponius Secundus.⁹⁵ Az öregek
véleménye szerint ugyan kevés henne a tragikus fenség, de azt
elismerték, hogy képzettség és szép kifejezés dolgában kitűnt.
Leggyengébben állunk vígjáték tekintetében, bár Aelius⁹⁹
Stilo nyilatkozata szerint,⁹⁶ mint Varro említi, a múzsák, ha
latinul akartak volna beszélni, Plautus nyelvén szóltak volna;
bár Caeciliust⁹⁷ a régiek magasztalják, bár Teren-
tius⁹⁸ műveit Scipio Africanusnak tulajdonítják, a melyek
egyébként ebben a nemből a legfinomabb ízléssel írott művek
és még szebbek volnának, ha megmaradnak a trimeter vers-
formája mellett: mégis alig halvány árnyéka vagyunk a gö-¹⁰⁰
rögnek, úgy hogy azt kell hinnem, mintha a latin nyelv nem

volna alkalmas annak a bájnak kifejezésére, mely csakis az attikaiaknak van megadva, mivel még magok a görögök sem bírták ezt egyéb tájszólásban utólérni. A nemzeti vigjátékirók között kitűnik Afranius.⁹⁹ Bárcsak ne szennyezte volna be darabjait ocsmány gyermekszerelemmel, a mivel vallomást tett erkölcsi felfogásáról.

- 101 Ellenben a történetírásban nem engedünk a görögöknek és nem restellem Sallustius Thucydides mellé állítani. Herodotus sem veheti rossz néven, ha T. Livius egy rangba helyezem vele, mert mint elbeszélő csodálatosan kellemes, átlátszó és világos, beszédeiben kimondhatatlan ügyes mestere a szónak, olyannyira a körülményekhez és a szereplők jelleméhez van szabva minden egyes szava; az érzelmeket pedig, különösen a gyengédebbeket, hogy nagyobb dicséretet ne mondjak, egy történetírónk sem tudta
- 102 meghatóbban festeni. Így hát Sallustiusnak azt a mozgalmas gyorsaságát, melynek halhatatlanságát köszöni, ő egyéb jellesegeivel érte utól. Mert az gondolom, kitünően jegyezte meg Servilius Nonianus,¹⁰⁰ hogy 'ők nem annyira hasonlók, mint inkább egyforma nagyok'; még én is hallgattam e kiváló tehetségű férfiút, a ki gondolatokban gazdag, de előadása a történetírás komoly méltóságához képest nem elég
- 103 tömött és egyszerű. Ezt a komoly méltóságot kiváltképen visszatükrözteti a nála valamivel idősebb Aufidius Bassus,¹⁰¹ legalább azon művében, melyben a germán háború történetét írta meg; előadása egészben véve megfelelő, csak
- 104 itt-ott nem bír a saját erejével. Van egy még életben levő történetírónk, a ki szemefénye, dicsősége korunknak, kinek emléke századok mulva is élni fog, a kit egykor majd nevének neveznek, most is tudja mindenki, kiről van szó. Bámulói nagy számmal vannak, utánzója senki, minthogy szókimondó jelleme, bár megnyirbálta, a mit írt, ártalmára volt neki.¹⁰² Azonban emelkedett szellemet és merész gondolatot bőven

Tertius

találhatunk meglevő részeiben is. Van még több jónevű történetírónk, de mi csak a stilusnak különféle nemeiből veszünk izelítőt, nem könyvtárakat böngészünk végig.

A mi pedig s z ó n o k a i n k a t illeti, ezekben legtöbb képesség van arra, hogy a latin ékesszólás színyonalát a görögével egy fokra emeljék. Mert én részemről Cicerót azok közül bármelyikkel bátran szembeállítom. Bár jól tudom, mekkora harczot idézek fel magam ellen, főleg mikor nem is tartozik feladatom körébe az, hogy őt ez alkalommal Demosthenessel hasonlítsam egybe. De hisz nincs is erre szükség. Magam is azt tartom, hogy Demosthenest első sorban kell olvasni, vagy jobban mondva könyv nélkül megtanulni. Nézetem szerint e két férfúnak sok közös erénye van, így a tervszerűség, elrendezés, felosztás, előkészítés és bizonyítás módja, egyszóval mindaz, a mi az anyagfeltalálás körébe vág. Az előadásban van köztük valami eltérés: az tömörebb, ez szavakban bővebb, az rövidebbre szabja, ez hosszabbra nyújtja mondatszerkezeteinek befejezését; az mindig éles elméjét, ez gyakran gondolatainak súlyát is harczba viszi; amabból nem lehet semmit elvenni, ehhez hozzátenni; amott a művészi gond több, itt a természetesség. Azonban szellemesség és szájalomkeltés dolgában, pedig ez a két leghathatósabb eszköze a kedélyre való hatásnak, bizonyára mienk az elsőség. És míg annak lehetetlenné tette hatásos befejezések alkalmazását az állam törvénye, viszont a latin nyelvnek eltérő természete nekünk tette elérhetlenné azt, a mi Attika szülöttjét bámulatba ejti. A mi a leveleket illeti, bár mindkettőjüktől maradtak reánk,¹⁰³ vagy a párbeszédeket, (ezt a formát amaz egyáltalában nem használta) semmiféle összehasonlítást nem lehet közöttük tenni. De el kell ismernünk amannak az elsőségét egyrészt abban, hogy előbb élt, másrészt, hogy nagy részben általa lett Cicero azzá, a mi. Mert nekem úgy tetszik, hogy M. Tullius, ki egészen a görögök

utánzására adta magát, hű kifejezője Demosthenes erejének,
 109 Plato gondolatbőségének és Isocrates kellemességének. S nem
 csupán utólérte kitartó fáradozással azt, a mi mindegyikben
 legtökéletesebb, hanem igen sok, vagy jobban mondva vala-
 mennyi jeles tulajdonságot a saját egyéniségéből fakasztotta
 halhatatlan lángelméje alkotó erejének gazdag bőségével.
 Mert, nem esővizet gyűjt, miként Pindarus mondja, hanem
 eleven forrásnak bő vizével buzog. /Az isteni gondviselés
 ajándékozta őt e világnak, hogy benne az ékesszólás minden
 110 erejét megmutassa. Mert ki tud valamit nála pontosabban
 elmondani, ki tud jobban megindítani? Volt-e valaha nála
 kedvesebb ember a világon? a ki még azt is, a mit úgy csikar
 ki tőlünk, mintha kéréssel érne el. S midőn erőnek-erejével
 árkon-bokron keresztül ragadja magával a bírót: ez mégis
 úgy érzi, mintha nem erővel vinnék, hanem magától menne.
 111 Aztán minden szavának olyan tekintélye van, hogy restellne
 az ember tőle eltérő véleményen lenni és nem az ügyvéd ér-
 dekeltségével, hanem a tanúnak vagy bírónak elfogulatlan-
 ságával megy a tárgyalásra, miközben csak úgy ömlik a szó
 ajakáról elejétől végig oly könnyedséggel, a minőt még rész-
 ben is csak legnagyobb erőfeszítéssel tudna bárki is elsajáti-
 tani. Aztán az a szónoki előadás, melynél bár szebbet még
 nem hallott a világ, mégis a kifejezésbeli könnyűség ritka
 112 szerencsés adományát érezteti velünk. Nem csoda hát, ha
 kortársai azt mondták róla, hogy a törvényszéki tárgyalások-
 kon, királyként uralkodik,¹⁰⁴ az utókor előtt pedig elérte azt,
 hogy a Cicero név közfelfogás szerint már nem egy embernek,
 hanem az ékesszólásnak nevét jelenti. Ő reá irányozzuk te-
 hát tekintetünket, őt tűzzük magunk elé követendő például.
 Azt mondhatja magáról, hogy haladást tett, a ki Cicerót te-
 113 kinti eszményképének. Asinius Pollióban¹⁰⁵ sok az
 eredetiség, igen nagy a lelkiismeretes gondosság, úgy hogy
 sokan már szinte túlságosnak tartják; van benne elég bölcs

belátás és lelkesedés, de Cicerónak ragyogó szép és kellemes előadásától oly messze áll, hogy azt hinné az ember, száz évvel élt annak előtte. Ellenben *Messala*¹⁰⁶ nyelve csinos és tiszta s előadásában is mintegy érezteti velünk előkelő származását, de erőben mögötte áll az előbbinek. *Caesar*¹⁰⁷ 114 pedig, ha csupán csak a fórumnak szentelte volna magát, házáék fiai közül nem volna rajta kívül egy sem, a kit Ciceróval szemben csak említeni is lehetne. Akkora erő, oly éles elme, oly tűz nyilatkozik meg beszédeiben, hogy szinte látja az ember, hogy époly hévvel szónokolt, mint a minővel hadat viselt. Mindehhez járult még ékességül csodálatosan finom, választékos nyelvezete, a melyre különös gondot fordított. Kiváló tehetségű szónok *Caelius*,¹⁰⁸ különösen mint vádló 115 nagyon finom modorú volt; kár hogy különb jellem és hosszabb élet nem jutott neki osztályrészul. Akadtak, kik *Calvust*¹⁰⁹ mindeneknek eleje tették, akadtak, kik Cicerónak adtak hitelt; szerinte *Calvus* önmagának megítélésében való túlzott szigorúsága közben vesztegette el valódi életerejét; 110 azonban nyelve mindamellettt ünnepies és méltósággal teljes, minden szavára vigyáz, de sokszor neki hevül. Az attikai szónokokat utánozta s csapás volt rá nézve a korai halál, feltevé, hogy a fejlődés útján előbbre, nem pedig visszafelé ment volna. *Servius Sulpicius*¹¹¹ is méltán szerzett magá- 116 nak három szónoki beszédével kiváló hírnevet. Sok követésre méltót találunk *Cassius Severusban*¹¹² is, ha kellő bírálattal olvassuk; s ha egyéb jeles tulajdonságai mellett még a színezéshez is értene és komoly méltósággal tudna beszélni, a legjelesebb szónokok közé kellene őt sorozni. Mert nemesak 117 igen nagy eredeti tehetség van benne és csodálatos gúny a beszédeben, hanem bámúlatos finomság is a modorában; de inkább hallgatott a szenvedély, mint a megfontolás szavára. Egyébként, bár élcei keserűek, azért sokszor maga ez a keserűség is nevetésre bírja a hallgatóságot. Van még sok más 118

jó szónokunk is, de sokáig tartana mind felsorolni. Azok közül, kiket személyesen ismertem, legeslegkiválóbbak *Domitius Afer*¹¹³ és *Iulius Africanus*.¹¹⁴ Beszédeinek művészi kidolgozását és egész stílusát tekintve amaz előbbre való és bátran sorozhatjuk őt a régiek közé; emez tüzeesebb, de túlságosan rágaszkodik a szavakhoz, szerkezetei néha hosszúra nyújtottak, a képes beszéd használatában túlzásba
 119 esik. Még napjainkban is voltak jeles tehetségű szónokaink. Így *Trachalus*¹¹⁵ többnyire emelkedetten és elég világosan beszélt s azt kellett róla hinni, hogy mindig a legbecsületesebb szándék vezérli; de mikor beszélni hallotta az ember, még nagyobbnak tűnt fel e férfiú, mert oly kitűnő hangja volt, a minőt emberben még nem találtam, oly szavalóképessége, a mely egy színésznek is becsületére vált volna, e mellett csinos megjelenése, egy szóval mindennel, a mi a megnyerő külsőhöz tartozik, bőven meg volt áldva. Úgyszintén *Vibius Crispus*¹¹⁶ is ügyes szónok, a ki kellemesen tudja szórakoztatni a hallgatót, de inkább polgári, mint bün-
 120 vádi perek vitelére termett. *Julius Secundus*,¹¹⁷ ha magasabb kort ért volna, bizonyára igen híres nevet hagyott volna mint szónok az utókorra; akkor ugyanis teljesen pótolta volna, a mint életében pótolgatta is, a még hiányzó jeles tulajdonságokat. Így pld. sokkal hareziasabb lett volna a fellépése és többször az előadás formája helyett magára a
 121 dolog lényegére fordított volna több gondot. De még így is, hogy a halál félbeszakította pályáját, előkelő helyet biztosít magának: oly jó szónok, annyi kedvességgel tudja azt, a mit akar, előadni, oly mesterkéletlen, nyugodt és szép az ő nyelve, annyira odaillő minden szava, még azok is, a melyeket átvitt értelemben használ, annyira találóak még merész ujtás-
 122 sal csinált kifejezései is. Egy szóval azoknak, kik majd utánunk írnak szónokainkról, bőséges anyaguk lesz a ma élő szónoknemzedéknek érdeme szerint való dicsőítésére. Mert

kitünő tehetségeink vannak napjainkban, kik dicsőségére válnak a forumnak: ¹¹⁸ részint már kész ügyvédek, kik felveszik a versenyt a régiekkel, részint nemes törekvésű ifjak, kik az előbbieket követve, buzgósággal haladnak azok nyomdokain.

Hátra vannak még a bölcséleti írók. Ezen a téren ¹²³ a római irodalom még igen kevés jótollú íróval mutathat fel. Azért ismét csak M. Tullius szerepel itt is, mint mindenütt, még pedig mint Plato buzgó követője. Kiváló philosophus továbbá, a ki sokkal kitünőbbben megfelelt tárgya fontosságának, mint szónoki beszédeiben, Brutus; ¹¹⁹ szinte látja az ember, hogy átérzi, a mit mond. Meglehetősen sokat írt Cornelius Celsus, ¹²⁰ mint a két Sextius iskolájának követője; ¹²¹ művelt és finom ízlésű író. A stoikusok közül Plautusnak ¹²² tárgyi ismeretek tekintetében vehetjük hasznát. Az epikureusok között jelentéktelen, de elég élvezetes író Catius. ¹²³ Szándékosan hagytam az ékesszólás valamennyi ¹²⁵ ágáról szólva Senecát ¹²⁴ utoljára és pedig azért, mert az a téves vélemény van rólam elterjedve, mintha elitélném az ő működését és személyes ellensége volnék. Még pedig azért estem gyanúba, mivel megromlott s mindenféle fogyatkozásai miatt erőtlen stílusát a kényesebb ízlés szabályai szerint iparkodom megbírálni. Akkoriban ugyanis majdnem kizárólag ¹²⁶ csak őt olvasta a fiatalság. Nem volt azonban szándékom teljesen kiszorítani, csak nem akartam, hogy elébe tegyék a jobbaknak, a kiket ő folyton támadott, mert nem volt kilátása arra, hogy azoknak közönségét elhódíthassa, érezvén, hogy a stílusa egészen elütő amazokétól. Több volt az olvasója, mint az utánczója s ezek époly esést mutatnak ő hozzá képest, mint a mennyire ő mögötte marad a régieknek. Mert nagyon ¹²⁷ jó volna, ha utólérnék, vagy legalább megközelítenék e férfút. Azonban csak a hibáit kedvelték s kiki ezek közül igyekezett utánózni azt, a melyikhez épen képességet érzett ma-

- gában; mikor aztán azzal dicsekedtek, hogy egészen Seneca stilusában beszélnek, csak ártottak az ő jó hírnevének.¹²⁵
- 128 Egyébként sok jeles tulajdonsággal volt megáldva: eredeti és sokoldalú tehetséggel, igen nagy szorgalommal, széleskörű tudással; az adatokra nézve azonban, melyeknek beszerzését másokra bízta, sokszor maga is tévedett. A tudományoknak
- 129 majdnem valamennyi ágát művelte. Vannak ugyanis nemcsak szónoki beszédei, hanem költeményei, levelei és párbeszédei is. A bölcsészetben kevésbé alapos, azonban derekas ostromozója az erkölcsi rossznak. Műveiben sok jeles gondolat van, sok helyet erkölcsi tartalmáért is érdemes elolvasni, de előadása általában teli van hibákkal s ezek annyiban igen veszedelmesek, mert többnyire szeretetre méltó gyarlóságok.¹²⁶
- 130 Azt óhajtaná az ember, hogy a saját tehetségével, de másnak ízlésével írt volna. Mert ha egyet-mást mellőzni tudott volna, ha egy részét annak, a mit írt, nem hajhászta volna, ha nem lett volna úgyszólván szerelmes minden egyes ötletébe, ha legtartalmasabb gondolatainak erejét meg nem töri közben aprólékos mondásokkal: akkor a tudósok egyhangú ítéletében találná meg az elismerést a fiatalság rajongó lelkesedése
- 131 helyett. De még így is ajánlatos olvasmány felnőttek és olyanok számára, kik komolyabb stilusú dolgokon már eléggé megedződtek már csak azért is, mert alkalmas mindkét irányban próbára tenni az ítélőképességet. Sok helyes dolgot találunk, mint mondtam, az ő műveiben, sőt sok olyat is, a mi bámulatba ejt, csak gondosan ki kell válogatni. Bárcsak ő maga végezte volna el ezt. Mert egy ily kiváló tehetségtől, mely mindent meg tudott valósítani, a mit akart, elvárhattuk volna, hogy jobbat, nagyobbakat akarjon.

II. FEJEZET.

Az utánzás.

Ezen és egyéb, olvasásra érdemes íróból kell egyrészt a 1 szobőséget, a változatos alakzatokat, a helyes szókötés módját elsajátítanunk, másrészt összes jeles tulajdonságaik példája után irányítanunk szellemi erőinket. Mert kétséget nem szenved, hogy a művészi tevékenység nagyrészben utánzásokon alapszik. A feltalálás ugyan minden mást megelőzött s most is a fődolog: de viszont azt, a mit helyesen feltaláltak már, követni hasznos. S általában az a helyes életszabály, 2 hogy a mit másokban jónak találunk, magunk is cselekedjük. Így követik nyomon a gyermekek a betük körvonalait, hogy gyakorolják magokat az írásban; így ragaszkodnak a tanítványok az énekmestertől megadott hanghoz, a festők elődeik műveihez, a gazdák a földművelésnek gyakorlatilag kipróbált módszeréhez, mint követendő példához; egyszóval azt látjuk, hogy a kezdők a tanítás minden ágában valamely eléjük állított mintához alkalmazkodnak. És valóban nem is lehet más- 3 kép, mint hogy vagy hasonlóak vagyunk a jókhoz, vagy különbözünk tőlök. Hasonlókká csak ritkán tesz a természet, de igen gyakran az utánzás. Azonban éppen az a körülmény, hogy az utánzás oly nagy fokban megkönnyíti nekünk az eljárást mindenben az olyanokhoz képest, kik előtt még nem volt, a mi után indulhattak volna, veszedelmessé lehet ránk, ha csak óvatosan és megfontolva nem bánunk vele.

Tehát mindenekelőtt nem szabad az utánzással pusztán 4 magával beérnünk már csak azért sem, mert lomha lélekre vallana megelégedni azzal, a mit mások találtak ki. Hová utott volna az emberiség, ha abban a korban, mikor még követendő példák híjával volt, úgy gondolkozott volna, hogy csak azt szabad cselekednie vagy gondolnia, a mit már má-

soktól sajátított el? Nagyon természetes, hogy a feltalálás te-
5 rén semmivel sem jutott volna előbbre. Miért ne volna tehát
lehetséges kitalálnunk valamit, a mi azelőtt nem volt? Míg
ama műveletlen kor gyermekeit pusztán a léleknek ösztöne
rávitté, hogy oly sokat alkossanak: minket ne serkentene
maga az a biztos tudat, hogy azok, kik kerestek, találtak is?
6 És ha azok, kiknek semmiben sem volt mesterök, mégis oly
sok találmánynyal gazdagították az emberiséget, mi ne tudnók
a már használatban levő dolgokat újabb felfedezésekben ér-
tékesíteni, hanem megelégednénk azzal, hogy semmink se
legyen, a mit nem mások jóvoltából nyertünk? A mint né-
mely festőnek is abban áll egész tudománya, hogy a festmé-
7 nyek körvonalait mérték szerint utánrajzolja. Az sem valami
szép dolog, ha valaki beéri azzal, hogy a mintát sikerült tö-
kéletesen utánoznia. Mert újra kérdem, mi lett volna belő-
lünk, ha senkisémmel vitte volna többre annál, a kit nyomon
követett? Ma sem volna külön költőnk Livius Andronicus-
nál, sem történetünk a pontifexek évkönyveinél; ma is tuta-
jokon hajóznánk; nem volna más festészetünk annál, a mely
a testek napfényben vetett árnyékának körvonalait jelezné.
8 És ha sorra vennők valamennyit, egyetlen művészet sincs
azon a fokon, a melyen feltalálásakor volt, egyik sem állott
meg a kezdetnél: ha csak nem akarjuk épen ezt a mi korun-
kat azon szerencsétlen sorsra kárhozdatni, hogy csak most
ne fejlődhessék semmire. Puszta utánzással pedig semmire
9 fejlődik. Mert ha nem volna lehetséges elődeinket felülmúlni,
hogyan remélhetnők akkor, hogy valaha elérjük a szónoknak
ama tökéletes eszményképét, mikor az eddig ismert legna-
gyobbak közt sem találkozott egy sem, a kinek ne lett volna
valami fogyatkozása vagy hibája. De még azoknak is, kik
nem törekednek a legmagasabbra, inkább azon kell lenniök
hogy mérközhessenek azokkal, mint hogy csak nyomukban
10 járjanak. A ki mást megelőzni iparkodik, ha nem sikerül is

elhagynia, de utólérheti azt. Azt azonban, kit csupán nyomról-nyomra követni akarunk, sohasem leszünk képesek utólérni. A ki mást követ, szükségképen mindig hátrább lesz amannál. Vegyük még azt is, hogy rendesen könnyebb valamivel többet tenni, mint épen azt. Mert oly nehezen elérhető a tökéletes hasonlóság, hogy még maga a természet sem bizonyult e téren oly hatalmas művésznek, hogy a legegyszerűbb, látszólag teljesen egyforma dolgok közt is ne lehetne valami különbséget felfedezni. Azonkívül minden, a mi valami más-¹¹hoz hasonlít, szükségképen kevesebb annál, a mit utánoz, mint pl. az árnyék a testnél, a kép az arcznál, a színész játéka a valódi érzésnél. Így van ez a szónoki beszédben is. Mert abban, a mit mintának veszünk, van élet és valódi erő; ellenben minden utánzat mesterséges alkotás, mely idegen minta után készült. Ez az oka, hogy kevesebb elevenség és erő van a declamatiókban, mint a beszédekben, mert ezeknek tárgya az életből van véve, amazoké csak utánzat. Ne feledjük továbbá, hogy éppen azt, a mi a szónokban a legfőbb, lehetetlen utánozni, így az eredeti tehetséget, feltaláló képességet, erőt, ügyességet s mindazt, a mire elmélet útján mást megtanítani nem lehet. Ezért igen sokan úgy gondolkoznak,¹³ hogy azzal, ha mások beszédeiből egyes szókat, vagy szerkezeteikből bizonyos hangzatos részeket kiszedegetnek, már pompásan utánozták azt, a mit olvastak; holott valamint egyes szók idővel hol kivesznek, hol újra divatba jönnek, minthogy ezeknek egyedül biztos szabályozója a nyelvszokás,¹²⁷ aztán meg egyes szókra nem is lehet azt mondani, hogy természetöknél fogva jók vagy rosszak (mert magokban véve nem egyebek, mint hangok), hanem a szerint, a mint alkalmas helyen és megfelelő jelentésben vagy ellenkezőleg használjuk azokat; épügy a mondatszerkezet is legyen egyrészt a tárgyhoz illő, másrészt éppen változatosságánál fogva kellemes.

- 14 Épen ezért elméleti tanulmányaink ezen részét illetőleg mindent a leggondosabb körültekintéssel kell megvizsgálnunk. Először is azt, hogy kiket utánozzunk, mert igen sokan különös kedvet találnak épen a leggyarlóbb és legizléstelenebb írók utánzásában; másodsor, mikor már magokat az írókat kiválasztottuk, mi az, a minek utánzására vállalkozni ak-
- 15 runk. Mert nagy írókban is akadnak holmi hibás részletek, melyeket tudós férfiak is kölcsönösen megrónak egymásban; és bárcsak annyiszor mondanának az utánczó a jó helyett jobbat, mint a hányszor még rosszabbat mondanak a rossz helyett. De még azoknak, kik kellő éleslátással el tudják kerülni a hibákat, sem szabad beérniök azzal, hogy az igazi szépségnek csak árnyékát utánozzák, hogy csupán csak, hogy úgy mondjam, a testet takaró bőrt, vagy épen Epicurusnak ama képecskéit adják vissza, melyeket szerinte a testek felü-
- 16 letökön sugároznak ki.¹²⁸ Azok szoktak így járni, kik nem értik át tökéletesen a beszéd igazi szépségeit, mintegy az első találkozás pillanatának hatása alatt állanak s a legszerencsésebb esetben, ha sikerül nekik az utánzás, szavak és dalmosság tekintetében alig különböznek az eredetitől, de erőteljes kifejezés és feltalálás dolgában nem bírják azt utólélni sőt többnyire visszaesést mutatnak s a szépségekkel rokon hibákat ragadják meg s így válnak fenséges helyett dagályossá, ezikornyátlan helyett szárazzá, bátor helyett merészszé, erőteduzzadó helyett izléstelené, csinos helyett föllengőssé, fesz-
- 17 telen helyett gondatlanná. Ha bármely üres ostobaságot palérozatlan és rendetlen formában fejeznek ki, már azt hiszik, hogy a régieket utánozták; ha ékesség és jeles mondások nélkül beszélnek, persze már kész attikai szónoknak képzelek magokat; ha rövid és szaggatott mondataik miatt homályosak, felülmúlják Sallustiust és Thucydidest; mások komoly és száraz előadásukkal Polliót akarják utólélni; azok, kik szeretik a felesleges beszédet és hanyag szerkezeteket, h

sikerült egy hosszabb körmondatot kivágniok, mérget vesz-
nek rá, hogy ezt Cicero is épen így mondotta volna. Ismer- 18
tem olyanokat, kik azt hitték magokról, hogy ennek a bámú-
latos szónoknak azt a szép stílusát remekül utánozták, ha a
mondat végére odabiggyesztették e szavakat: „Esse videatur”.
Első hát, hogy a mit utánozni akarunk, értsük s azt is tud-
juk, mi benne szép, a miért utánzásra méltó.

Számoljunk továbbá erőnkkel, mielőtt valamire vállalko- 19
zunk. Mert néha ez vagy az magában alkalmas az utánzásra,
de vagy tehetségünk kevés hozzá, vagy nem felel meg termé-
szetes hajlamainknak. A kinek alapjában gyengéd természete
van, ne keresse csak a kemény és merész dolgokat; a bátor
és hozzá féktelen természet, ha a finomságot hajhászsa, ere-
jét is elfecsérli, aztán a választékos formát sem találja meg,
mely után annyira törekszik. Mert nincs annál bántóbb, mint
ha finom dolgot durva kézzel végzünk. Úgy gondoltam, 20
hogy annak a tanítónak, a kit a második könyvben utasítá-
sokkal láttam el, nem csupán arra kell megtanítania
tanítványait, a mire ezek mindegyikében rátermettséget vesz
észre; kötelessége ugyanis azt a jót, a mit egyikben is, má-
sikban is felfedez, ápolni, a hiányokat, a mennyire lehet,
pótolni, itt-ott javítani, változtatni, mert ő valósággal mások
lelki világának kormányzója és alakítója. A magunk egyéni
természetén változtatni már nehezebb dolog. De még az em- 21
lített tanító is, bármennyire óhajtja, hogy tanítványaiban
minden jó tulajdonság a lehető legteljesebb fokban meglegyen,
lemond a fáradozásról ott, hol a természet áll útjában.

Attól is óvakodnunk kell, pedig sokan hibáznak ebben,
hogy szónoklás közben ne akarjunk költőket és történetíró-
kat, ezen műfajokban pedig szónokokat vagy declamatorokat
utánozni. Mindegyiknek megvan a maga megszabott törvénye, 22
a maga sajátos szépsége. Mert sem a vígjáték nem ágaskodik
magas cothurnusban, sem viszont a szomorújáték nem jár

bocskorban. Van azonban az ékesszólás minden fájának valami közös vonása; utánozzuk tehát azt, a mi benne közös.

23 Azzal is meg szokták járni azok, kik csak egy valamely stílusban gyakorolják magokat, hogy ha egy írónak darabos hangját megkedvelték, ettől akkor sem bírnak szabadúlni, mikor csendes és nyugodt hangot kívánna meg az ügy természetete; ha pedig a gyengéd és kellemes hang felel meg izlésöknek, akkor meg szigorú és komoly ügyekben sem igen tudnak a tárgy fontosságának megfelelő hangon beszélni; holott nem csupán a peres ügyek lehetnek különböző természetűek, hanem az egyes ügyeknek részei is elütők egymástól, mikor néha szelíd, máskor kemény hangon, egyes részeket szenvedélyesen, másokat higgadtan kell előadni, némelykor felvilágosítás, máskor megindítás a célja szavainknak. Ezek

24 mindegyike más és más, sőt ellenkező előadási módot kíván. Részemről nem is ajánlanám, hogy valaki egy íróhoz szegődjék különösen, a kit aztán árkon-bokron keresztül kész követni. Valamennyi görög író közül Demosthenes a legtökéletesebb és mégis itt-ott valami másoknak jobban sikerült, persze ő neki a legtöbb. De ha valaki legméltóbb az utánzásra, azért nem

25 szabad őt egymagát utánozni. Hogyan, hát nem lehetnének megelégedve, ha mindent úgy tudnánk kifejezni, mint egy M. Tullius? A magam részéről meg volnék elégedve, ha minden tekintetben utól tudnám őt érni. De ártana-e még így is, ha Cæsar erejéből, Cælius egyenes nyerseségéből, Pollio hajszálig menő pontosságából, Calvus szigorú kritikájából itt

26 ott valamit egyesíteni tudnánk vele? Mert azonkívül, hogy okos ember ügyis mindegyikből lehetőleg a legjobbat igyekszik elsajátítani: ha még hozzáveszszük, mily nehéz ez magában véve is, csak részben is alig sikerül a dolog azoknak, kik csupán egyhez tapadnak tekintetökkel. Mivel hát egy kiválasztott író-tökéletesen utánozni úgyszólván emberileg lehetetlen: irányozzuk többeknek jeles tulajdonságaira. szeme

inket, hogy egyikből ez, másikból az vésődjék lelkünkbe, hogy alkalomadtán mindegyiket a maga helyén tudjuk felhasználni:

Az utánzás pedig (s ezt többször ismétlem) ne szoritkoz-²⁷ zék csupán szavakra. Azt kell jól megfigyelnünk, mily mes-terileg tudják ama férfiak a dolgokat festeni, a személyeket jellemezni, mily tervszerűség, mily művészi elrendezés ural- kodik nálok, mint járul a siker biztosításához minden, még az is, a mi látszólag gyönyörködtetésre van szánva; miről szólnak a bevezetésben, hogyan és mily változatosan tudnak elbeszélni, mily erővel bizonyítani és czáfolni, mennyire ér- tenek bárminő indulatok felkeltéséhez, mily ügyesen tudják az ügy javára még a népszerűséget is kihasználni, a mely akkor kedves igazán, ha magától jön, nem pedig úgy erő- szakolja ki az ember. Ha mindezt sikerült ellesnünk, akkor igazán tudunk utánozni. A ki pedig mindezt a sajátjából ²⁸ még kiegészíteni is képes olyformán, hogy a hiányokat pó- tolja, a kinövéseket lenyesi: az lesz az a tökéletes szónok, a kit mi látni szeretnénk. Pedig ennek most volna leginkább alkalma magát tökéletesíteni, minthogy most sokkal több jeles szónokunk van, ki például szolgálhat, mint a mennyi az eddigi legkiválóbbaknak is adatott. Mert még azt a dicső- séget is megszerezhetik, hogy úgy emlegetik majd őket, mint a kik elődeiket felülmúlták, a későbbi nemzedék pedig tanul- hatott tőlök.

III. FEJEZET.

Hogyan kell fogalmazni?

Az eddigiek mind máshonnan vett segítőeszközök; azok i között, melyeket magunknak kell előteremtelnünk, bár leg- fáradságosabb, de leghasznosabb is az írásbeli gyakorlat. Nem hiába nevezte ezt M. Tullius az ékesszólás leg-

biztosabb megteremtőjének és mesterének;¹²⁹
 s azzal, hogy a szónokról folytatott vitában L. Crassust tette
 e nézet megszemélyesítőjévé, a saját véleményét e férfiú te-
 2 kintélyével támogatta. Azért írjunk minél nagyobb gonddal
 és minél többet. Mert valamint a mélyebben felszántott föld-
 ben jobban kikel a mag és gyorsabban nő a növényzet, úgy
 a tudományokban való haladás is, ha nem felületes ismere-
 tekből táplálkozik, bővebb termést hoz és ezt hívebben meg-
 is őrzi. Mert ha e tekintetben mulasztással vádol lelkiismeretünk,
 még az a rögtönző képesség sem lesz más, mint üres
 fecsegés olyan szavakkal, melyek csak ajakunkon születnek.
 3 Ez adja a gyökérzetet, ez a biztos alapot, itt vannak mint
 valami titkos kincstárban¹³⁰ elrejtve ama kincsek, melyek-
 ből szükség esetén, előre nem látott alkalmakra meríteni le-
 het. Mindenekelőtt elegendő erőt kell gyűjtenünk a fáradsá-
 4 gos küzdelemre, hogy munka közben ki ne merüljünk. Mert
 maga a természet is úgy akarta, hogy semmiféle nagy alkotás
 ne létesüljön hirtelen s minden magasztos feladat megoldása
 elé akadályokat gördített; sőt még a szülésre nézve
 is azt a törvényt szabta, hogy a nagyobb állatok tovább ma-
 radjanak anyjuk méhében.

Mivel pedig két részből áll e kérdés, hogy a n fogalmazunk
 s mi legyen főképp a tárgya, ebben a sorrendben
 5 fogok haladni. Eleinte, ha lassan is, de nagy gonddal írjunk;
 mindig a legjobb kifejezést keressük s nem szabad kapva-
 kapnunk azon, a mi legelőször ötlik elénk; ha valamit ki-
 találtunk, bíráljuk meg s ha ezt kiállotta, sorozzuk be a maga
 helyére. Alaposan meg kell válogatnunk a gondolatokat és
 szavakat s mindegyiket értéke szerint mérlegelnünk. Ezután
 következzen a szók elrendezése; próbálgassuk össze-vissza,
 hogyan hangzik legjobban s ne engedjük, hogy minden szó
 6 csak úgy találomra mindjárt elhelyezkedjék. Hogy ezt annál
 nagyobb gonddal tehessük, azt, a mit legutóljára írtunk,

többször át kell olvasnunk. Mert ezáltal egyrészt az utóbbiak szorosabban fűződnek az előzőkhöz, másrészt a gondolatnak az a heves szárnyalása, mely az írás lassúsága folytán lelohadt, ismét visszakapja teljes erejét és mintegy tért nyerve a hátrálással, annál messzebről tud újra nekiiramodni. Ugyanígy tesznek, mint látjuk, a versenyugrásnál, hogy messzebb-ről nekilendülhessenek s rohamban érhessék el a célpontot, a honnan a versenyugrás történik; vagy miként a dárda-vetésnél is előbb hátralódítjuk a kart, vagy íjzlövés előtt hátrafelé feszítjük a húrt. Néha azonban, kedvező szél mel- 7 lett neki kell eresztetni a vitorlákat, csak aztán meg ne bosszúlja magát ez az elbizakodás. Mert minden gondolatunk tetszik abban a pillanatban, mikor megszületik, máskülönben le sem írónk azokat; de térjünk vissza hozzájuk s tartsunk felettök ítéletet s azt, a mit szinte gyanús könnyűséggel sikerült kifejeznünk, vessük újból vizsgálat alá. Így szokott írni, s mint mondják, Sallustius, s valóban meg is látszik művén a fáradságos munka. Vergilius is csak igen kevés verset írt naponkint, mint Varius mondja. Igaz, hogy a szónoknál más- 8 kép áll a dolog. Azért ezt a lassú és gondos munkát csak 9 kezdetben követelem meg. Mert először ahhoz kell megvetni az alapot s azt kell elérni, hogy minél jobban tudjunk fogalmazni; a gyorsaságot majd meghozza a gyakorlat. Lassan- 10 kint mindig könnyebben jönnek majd a gondolatok, a megfelelő szavakat s a gondolatmenetet is megtaláljuk, egyszóval mindegyik elvégzi a maga dolgát, mint a jól rendezett háztartásban. Röviden azt akarom mondani: ha gyorsan fogal- 10 mazunk, sohasem tanulunk meg jól fogalmazni, de ha megtanulunk jól fogalmazni, akkor gyorsan is tudunk majd. De különösen akkor, mikor ezt a készséget már elsajátítottuk, kell résen állanunk, vigyáznunk s a tovaragadó paripákat megfékezni; ezáltal nemcsak nem szenvedünk késedelmet, hanem újabb lendületet nyerünk. Mert viszont azt sem aka-

rom, hogy a kik már bizonyos megállapodottságra jutottak stílus dolgában, a túlságos szigorú önbírálat kínzó gyötrel-
 11 meinek bilincseit hordozzák magokon. Hogyan is tudna ügy-
 védi hivatásának megfelelni az, a ki egy-egy közönséges pol-
 gári per részleteibe belevénül? Pedig vannak, kiknek semmi-
 sem elég jó; semmitsem hagynak változtatás nélkül, mindent
 másképen szeretnének kifejezni, mint a hogy eszökbe ötlük; valósággal bizalmatlanok önmagok iránt, pedig ezzel igen
 rossz szolgálatot tesznek a saját tehetségöknek, minthogy
 abban találják a lelkiismeretességet, ha minél kínosabbá te-
 12 szik önmagokra nézve a fogalmazást. S bajos volna meg-
 mondani, melyiket tartsam nagyobb hibának, azt-e, ha va-
 laki mindennel megvan elégedve, a mit ír, vagy azt, ha sem-
 mivel sincsen. Mert sokszor megesik tehetséges ifjakkal is,
 hogy a munka megőrli őket s szinte hallgatásba merülnek
 csupa szertelen hiú vágyból, hogy minden tekintetben kifogá-
 stalan szónokok lehessenek. Erre vonatkozólag emlékszem,
 hogy Julius Secundus,¹³¹ az én kortársam, és mint ismeretes,
 benső jó barátom, a ki rendkívül tehetséges szónok, de a
 mellett végtelen pontos és lelkiismeretes ember volt, beszélte
 13 nekem, mit mondott neki egyszer apósa. Julius Florus volt
 ez,¹³² legelső szónoka Galliának, mert csak itt kezdte gyako-
 rolni szónoki művészetét, de egyébként is oly ékes szavú,
 mint kevesen és méltó ama rokonsághoz. Mikor egyszer látta,
 hogy Secundus, akkor még iskolásfiú, szomorkodik, kérdezte,
 14 miért ránczolja úgy össze homlokát. Az ifjú őszintén meg-
 vallotta, hogy már harmadnapja keres kitűzött írásbeli tétel-
 léhez bevezetést és akárhogyan megfeszíti erejét, nem talál,
 s hogy ez nemcsak mostanra tölti el szomorúsággal, hanem
 a jövőre nézve is kétségbe ejti. Erre Florus mosolyogva,
 'Vajjon, te, úgymond, jobban akarsz szónokolni, mint a ho-
 15 gyan tudsz?' A dolog így áll: Azon kell lennünk, hogy mi-
 nél jobban fejezzük ki magunkat; de csak a mennyire tehet-

ségünk engedi. Mert a sikert a törekvés biztosítja, nem az elégedetlenkedés. Hogy pedig képesek legyünk sokat és gyorsan is írni, nem csupán gyakorlással érhetjük el, a mi kétségen kívül nagyban elősegíti azt, hanem elmélkedéssel is; de nem úgy, hogy hanyatt fekvé mereven a mennyezetre bámulunk és magunkban mormogva türelmetlenül hajszoljuk a gondolatot s lessük, hátha eszünkbe ötlük valami, hanem azt nézzük, mit kíván a tárgy természete, mi felel meg a személyek jellemének, milyenek a körülmények, milyen lelkületű ember a bíró s így emberileg mindenre felkészülve fogjunk az íráshoz. Így aztán a dolog természete szabja meg, hogyan kezdjük s hogyan folytassuk.¹³³ Mert legtöbbször 16 meg van szabva a kifejezés formája s ha szemünket be nem húnjuk, meg is kell azt látnunk; innen van, hogy még a tanulatlan vagy falusi ember sem sokáig keresgél, hogy hol kezdje; annál nagyobb szégyen, ha iskolázott embernek épen a tudománya okoz nehézséget. Ne higyjük tehát, hogy mindig az a legjobb, a mi rejtve van előttünk, mert ha így volna, el kellene némúlnunk, ha csak azt volna szabad kifejeznünk, a mire szót találni nem voltunk képesek. Az ellenkező hibá- 17 ban szenvednek azok, kik legelőször az egész anyagon lehető leggyorsabb fogalmazásban végignyargálnak, aztán e lelkesedés hevében hevenyészve le is írják azt. Ezt a munkát ők s i l v a-nak nevezik.¹³⁴ Aztán újra átveszik és rendezik, a mit csak úgy odavetettek; azonban a javítás csak egyes szavakra és a ritmusra terjed ki; a vaktában egybehordott gondolatokkal époly felületesen bánnak el, mint előbb. Azért helyesebb 18 mindjárt gonddal végezni a munkát s kezdettől fogva úgy intézni, hogy csak simítgatni kelljen, ne pedig az egészet újra csinálni. Azonban van rá eset, hogy a hangulat hatása alatt dolgozunk s ilyenkor többet ér a lelkesedés heve, mint a részletekbe vesző pontosság.

Abból, hogy mennyire elítélem azokat, kik az írásban ily

hanyagok, eléggé kitűnik, mikép gondolkodom arról a ké-
 19 nyelmes diktálásról. Míg fogalmazás közben, ha még
 oly sebesen fut is a toll, némileg késlelteti a gondolatot a
 kéznek lassúsága, mely nem képes amannak gyorsaságát kö-
 vetni: addig az, a kinek tollba mondunk, minket is szorít s
 közben restellünk gondolkodni vagy megállani vagy valamin
 20 változtatni, mintegy félve gyarlóságunk eme tanújától. Úgy
 hogy, mialatt egyedül az összefüggés fonalára irányul törek-
 vésünk, nemcsak csiszolatlan és elhamarkodott, hanem néha
 helytelen kifejezések is csúsznak közbe, melyek sem a fogal-
 mazással gondosság, sem a szóbeli előadással emelkedettség
 dolgában nem állják ki a versenyt. Ha pedig az íródeák az-
 zal, hogy kissé lassúbb az írásban vagy bizonytalan az olva-
 sásban, mintegy akadék szokott lenni: akkor megszakítja a
 gondolat fonalát s a léleknek összepontosított figyelme az
 ilyen feltartóztatás és néha a velejáró bosszankodás követ-
 21 keztében szertefoszlik. Aztán az erősebb lelki felindulással
 járó s viszont a lélekre mintegy izgatólag ható taglejtések,
 mint pld. ha valaki karjaival hadonáz, arcát fintorgatja, ol-
 dalát és mellét veri, vagy a mit Persius említ az erőtlen elő-
 adás jellemzése közben: „Nem veri az asztalt s nem rágja a
 körmeit egyre”,¹³⁵ az ilyesmi meg nevetséges, kivéve, ha egye-
 22 dül vagyunk. Szóval, hogy kimondjam már, a mi fődolog: a
 diktálásnál nincs meg a bizalmas magányosság. Azt pedig
 mindenkinek el kell ismernie, hogy a fogalmazáshoz teljes
 egyedüllét és a lehető legnagyobb csend kívántatik. Csak az-
 tán nem kell mindjárt azok után indulni, a kik szerint e
 célra a ligetek, erdők legalkalmasabbak, mivel a szabad ég,
 a regényes szép helyek felemelik a lelket és szabadabb szár-
 23 nyat adnak a lelkesedésnek. Én legalább azt hiszem, hogy az
 ilyen magány inkább csak kellemes ábrándozásra való, nem
 pedig komoly tanulmányokra ösztönző. Mert a mi magában
 is szórakoztat, természetes, hogy a kitűzött feladattól eltereli

figyelmünket. Az emberi lélek képtelen arra, hogy becsülettel egyszerre sokféle adja magát és pedig egészen, s mihelyt valahová félretekint, már szem elől téveszti a kitűzött célt. A kellemes erdő, a tovasiető folyó vize, a fák ágai közt sut- 24 togó szellő, a madárének s maga a messze távolba nyíló szabad kilátás mind-mind nagyon vonzó az emberre, úgy hogy nézetem szerint az ilyenféle élvezet inkább szétszórja a gondolatainkat a helyett, hogy egy dologra irányítaná. Helye- 25 sebben cselekedett Demosthenes, a ki olyan helyre szokott elvonulni, a honnan semmit sem hallott, semmit sem látott, hogy szemei ne kényszerítsék mással foglalkozni. Azokat, kik mécsvilágnál dolgoznak, az éjnek csendje, a bezárt szoba s az egyetlen mécses legjobban megvédi minden háborgatás ellen. De valamiért minden szellemi munkához, úgy 26 különösen ehhez szükséges a jó egészség s ennek főforrása a józan, mértékletes élet. Mert hiszen a természettől nyugvásra és üdülésre rendelt időt fordítjuk a legkeményebb munkára. Ennek azonban nem szabad többet szentelnünk, mint a mennyi az alvásra már nem szükséges, de nem is jár annak meg- rövidítésével. Mert a kimerültség is egyik akadály a gondos 27 fogalmazásnak; ha ráérünk, a nappal is bőven elég, csak azokat, a kik nagyon el vannak foglalva, szorítja a szükség éjjeli munkára. Annyi azonban bizonyos, hogy az éjjeli munka, ha egészségesek vagyunk és pihent erővel fogunk hozzá, legtöbbit ér a magányos foglalkozás nemei között.

De bármennyire óhajtható is a csend, a magány és a 28 minden oldalról zavartalan nyugalma a léleknek, mindezt mégsem sikerül magunknak mindig biztosítani, a miért is, ha valami kis zaj üti meg fülünket, nem szabad az íróasztalt mindjárt sarokba hajítani s a miatt jajgatni, hogy egész napunk kárba veszett, hanem szembe kell szállanunk a nehézségekkel és hozzászoktatni magunkat, hogy figyelmünk megfeszítésével minden akadályt legyőzzünk; mert ha figyelmün-

ket egész lélekkel rászegezzük kitűzött feladatunkra, akkor abból, a mi szemünkbe ötlük vagy fülünkbe ütődik, semmisem hatol be lelkünkig. Avagy nem fordul-e elő gyakran, hogy valamely gondolatba úgy elmélyedünk, hogy nem vesszük észre a szembejövöket s eltévesztjük az útat: hát nem volnánk képesek ugyanezt szándékosan is elérni? Nem szabad engedni a tunyaságra hívogató alkalmaknak. Mert ha azt tartjuk, hogy csak akkor szabad komoly szellemi munkához fognunk, mikor jó kedvünk van, ha semmi egyéb gondunk nincsen: akkor mindig találunk ürügyet arra, hogy elnézők legyünk önmagunk iránt. Azért jó, ha az ember nagy sokaság közepette, útközben, sőt lakomákon is el tud mélyedni gondolataiba. Mert különben mi lesz vele a fórum közepén, mikor köröskörül ott az a sok bírói tárgyalás, perpatvar, véletlenül belevegyülő egyéb láрма s neki egyszerre oda kell állania s összefüggő beszédet mondania, ha ennek egyes részecskéit is, melyeket viasztáblákra szoktunk róni, csak teljes elvonultságban vagyunk képesek kigondolni? Demosthenes is, a magánynak ez a nagy kedvelője, a tengerparton, hol a hullámok a legnagyobb zúgással törnek meg, gondolataiba mélyedve szoktatta magát, hogy a népgyűlések zajongó lármájától meg ne ijedjen.¹³⁶

31 Nem szabad figyelmen kívül hagyni az ilyen csekélységek sem (bár a tanulásban semmisem csekélység): hogy pld. legjobb viasztáblára írni, mert ezen legkönnyebb a törlés, hacsak valakinek a gyenge szeme nem ajánlja inkább a hártya használatát; ez ugyan jobb a szemnek, de másrészt a gyakori mártogatással járó ide-odahordozása az írónádnak kellelteti a kéz munkáját s szárnyát szegi a repülő gondolatnak.

32 Mindkétfajta írásnál üresen kell hagyni a lap ellenkező felét, hogy tetszés szerint írassuk oda a kitéréseket, melyekkel a beszédet bővíteni akarjuk. Néha ugyanis azért hanyagoljuk el a javítást, mert kevés a hely, vagy legalább is a közbe-

szűrt változtatások zavart okozhatnak az előbbi szövegben. Azt sem szeretem, ha a viasztáblák túlságos szélesek, mert tapasztaltam, hogy egyik, különben szorgalmas tanítványom, nagyon hosszú beszédeket szokott tartani, mert a sorok száma szerint mérte azokat s ezt a hibát, melyet ismételt figyelmeztetéssel sem lehetett kiküszöbölni, az íróta-
blák megváltoztatásával sikerült megszüntetnem. Arra a célra is kell 33
üres helyet hagyni, hogy feljegyez-
hessük az olyan gondolatokat, melyek írás közben soron kívül, azaz nem a szóban forgó tárgy köréből ötlenek eszünkbe. Mert sokszor váratlanul to-
lakodnak elő a legjobb gondolatok, csakhogy ezeket sem oda beilleszteni nem lehet, sem máskorra hagyni nem tanácsos, mert néha elrepülnek, vagy, ha rájuk szegez-
zük emlékezetünket, akkor meg a másik gondolatmenet fonalától térítenek el bennünket. Azért legjobb ezeket így letétbe helyezni.

IV. FEJEZET.

A fogalmazványok kijavítása.

Következik a javítás munkája, feladatunknak leges-
leghasznosabb része. Mert nem ok nélkül tartotta a régi fel-
fogás, hogy az íróvessző épúgy munkát végez akkor is, mikor törölnek vele. Ennek a munkának feladata pedig hol to-
ldani, hol elvenni, hol változtatni. Ezek közül mégis könnyebb s kevesebb fejtörést okoz az, mit pótoljunk, mit töröljünk. De a dagályos beszédet rövidebbre fogni, az alantjárót felemelni, a terjengőt korlátozni, a rendezetlent sorba szedni, a lazát összefűzni, a csapongót megfékezni, mindez kétszeres munkába kerül. Mert itt halálos ítéletet 2
kell mondanunk arra, a mi ezelőtt tetszett s kitalálnunk olyanokat, mik elkerülték figyelmünket. Kétségtelenül leghelyesebb módja a javításnak az, mikor a fogalmazványt egyidőre

- félreteszszük, úgy hogy bizonyos idő múlva mint valami új és idegen dolgot ismét előveszszük, hogy a mit leírtunk, mint valami újszülött gyermek, be ne hízelegesse magát nálunk.
- 3 De ezt nem mindig tehetjük, legkevésbé a szónok, kinek gyakran sürgősen kell beszédet csinálnia; de meg magánál a javításnak is legyen bizonyos határa. Vannak ugyanis, kik minden fogalmazásukat azzal a gondolattal veszik újra elő, hogy az egész rossz, mintha lehetetlen volna, hogy első fogalmazásban csak egy sor jó is legyen s azzal, hogy változtatnak rajta, azt hiszik, már jobb s ezt annyiszor teszik, a hányszor azt az írást előveszik, akárcsak az orvosok, kik az egészséges húsba is belevágnak. Innen van aztán, hogy az egész csupa forradás, nincs benne erő és élet és a reá fordított gondos fáradozás által csak rosszabbá válik. Kell tehát helylyel-közzel lenni valaminek, a mi nekünk is tetszik vagy legalább, a mivel meg vagyunk elégedve, hogy a reszelő simítsa a művet, de el ne vásítsa egészen. Az időben is mértéket kell tartanunk; mert a mit Cinna Zmyrna-járól¹³⁷ beszélnek, hogy kilencz évig dolgozott rajta, vagy Isocrates Panegyricusáról, a mely azok szerint, kik legkevésébbet mondanak, tíz év alatt készült el, nem vonatkozhatik a szónokra mert ha ily sokáig váratna a segítségre, semmit sem érne.

V. FEJEZET.

Mi legyen főtárgya a fogalmazásnak?

- 1 A következőkben arról szólok, mi legyen első sorban tárgya írásbeli gyakorlatainknak. Meszszire terjedő feladat volna, ha el akarnám sorolni mindazon tárgyakat, melyeket először, másodszor vagy folytatólag kellene tárgyalni; különben is ezt már megtettem egyszer a első könyvben, hol a gyermekek számára, továbbá a második

könyvben, hol a haladók számára állapítottam meg a tanulmányok sorrendjét. Most azonban arról van szó, honnan mérítsük elsősorban a szóbőséget és a kifejezésbeli készséget.

Régi szónokaink leghasznosabbnak tartották a görögből latinra való fordítást. Ezt gyakorolta L. Crassus is, miként maga mondja Cicerónak, De oratore' című művében.¹³⁸ Ezt ajánlja emez igen gyakran a maga nevében is, sőt Plato és Xenophon egyes műveinek ilyenmő fordítása is megjelent tőle.¹³⁹ Ezt helyeselte Messala is és sok szónoki beszédet lefordított ily módon, sőt mi több, még a nekünk rómaiaknak oly szerfelett nehezen utánozható görög finomsággal is megpróbálkozott Hyperides ama beszédének lefordításával, melyet Phryne védelmére mondott. És valóban kézzelfogható az ilyen³ gyakorlatoknak haszna. A görög írók nemcsak a gondolatok bőségével rendelkeznek, hanem igen sok művészetet is vittek bele az ékesszólás mesterségébe; miközben őket fordítjuk, mindig a legjobb kifejezést használhatjuk, mert valamenyivel, mint a sajátunkkal élhetünk. Aztán mintegy bizonyos kényszerűség visz reá bennünket, hogy minél több és minél változatosabb új alakzatokat találjunk ki, mint legfőbb ékeségeit a beszédnek. Mert a laítn kifejezés módja többnyire elüt a görögtől.

Azonban ugyancsak nagy haszonnal jár valamely latin⁴ szövegnek más stílusba való áttétele is. Költeményeknél, azt hiszem, ezt senkisév vonja kétségbe. Sulpicius,¹⁴⁰ mint mondják, a stílusgyakorlatnak kizárólag ezt a nemét használta. Mert egyrészt a magasabb költői szárnyalás a szónoki beszéd hangját is emelni képes, másrészt a költői szabadsággal használt merészebb fordulatok mellett is megmarad a lehetőség arra, hogy ugyanazt saját értelemben vett szavakkal is kifejezzük. Sőt magoknak a gondolatoknak is szónoki tartalmat kölcsönözhetünk, a hiányos részeket pótolva, a bő beszédet szűkebbre szabva. De nem elégszem⁵

meg azzal, ha ez a fordítás pusztá körülírás, hanem legyen küzdelem és verseny ugyanazon értelem visszaadásában. Épen azért nem osztozom azok nézetében, kik latin beszédeknek ilyen áttételét nem engedik meg, mert szerintök azt, a mit eltérőleg mondunk, minthogy a legjobb kifejezést már úgyszólván az illető írók lefoglalták, csak rosszabb lehet. Mert sem a reményt nem szabad teljesen feladni, mintha lehetetlen volna egyik-másik dologra annál, a mit ők mondtak, jobb kifejezést is találni, sem az ékesszólás természettől fogva nem annyira száraz és szegény, hogy ugyanazon tárgyról csak 6 egyszer lehetne jól beszélni. Hacsak nem akarjuk azt állítani, hogy a színész képes taglejtéssel ugyanazon szavak jelentését sokféleképen módosítani, ellenben az ékesszólás ereje kisebb, hogysem ugyanazon tárgyról, ha már beszéltünk róla, még valamit lehetne utána szólni. De feltéve, hogy az, a mit kitaláltunk, sem nem jobb, sem fel nem ér az eredetivel, még 7 mindig lehetséges, hogy igen közel jár ahhoz. Avagy nem beszélünk-e magunk is kétszer vagy többször is ugyanazon tárgyról és pedig néha egész összefüggő sorozatán át a gondolatoknak? Vagy talán önmagunkkal versenyre kelhetünk, de másokkal nem? Mert ha csak egyféleképpen lehetne valamiről jól beszélni, akkor még azt lehetne hinni, hogy elődeink bevágták előttünk az utat; de valójában számtalan 8 módja van annak s igen sok út visz ugyanazon célhoz. Megvan a rövidségnek, de megvan a kifejezésbeli bőségnek is a maga szépsége; másképen hat a képes beszéd és máskép a saját értelemben vett szavak; a mesterkéletlen beszéd ezt ajánlja, az alakzatokkal ékes pedig amazt. Egyszóval maga az a körülmény, hogy nem könnyű, már igen nagy hasznára van az ilyen stílusgyakorlatnak. Avagy nem ez úton ismerkedhetünk meg legalaposabban a legnagyobb írókkal? Mert nemcsak felületes olvasmánykép futunk végig műveiken, hanem a részletekkel is foglalkozunk s kénytelenek vagyunk

azok mélyére tekinteni s épen abból ismerjük meg, mennyi jelesség van bennök, hogy nem vagyunk képesek őket utánozni.

Azonban nemcsak mások műveinek ilyenén átdolgozása, hanem saját tárgyunknak többféleképen való kidolgozása is haszonnal jár. Olyformán, hogy szándékosan kiválasztunk néhány gondolatot s ezeket a legváltozatosabb fordulatokban igyekezünk kifejezni, a miképen ugyanazon viaszdarabból más és másféle alakokat szoktunk formálni. És pedig véleményem szerint annál nagyobb ügyességet szerezhethünk, minél egyszerűbb a stílusgyakorlat tárgya. Mert a személyek, dolgok, idő- és helyikörülmények, szavak és tettek ama változatos sokféleségében könnyen elrejtőzhetik a gyenge tehetség, minthogy annyi mindenféle tárgy kínálkozik minden oldalról, hogy végre is egyet csak meg tud ragadni közülök. Az a valódi tehetség jele, ha azt, a mi természettől szűkösen szegény, képes kibővíteni, a kisszerűt nagyítani, a hasonlókat változatossá, a közönségest élvezetessé tenni, kevésről sokat szépen és jól mondani.

E célra legjobb szolgálatot tesznek az általános kérdések, az úgynevezett $\theta\epsilon\iota\sigma\tau\epsilon\varsigma$ -ek, mint fönnebb¹⁴¹ mondtuk, melyeknek kifejtésében Cicero még akkor is szerette magát gyakorolni, mikor már a köztársaság legtekintélyesebb férfja volt.¹⁴² Rokon ezekkel a bírói ítéletek czáfolása és indokolása. Mivel ugyanis minden bírói ítélet bizonyos végzést és utasítást foglal magában: ha valamely ügyet vizsgálódásom tárgyává tehetek, akkor ugyanezt tehetem ezen ügyben hozott valamely ítélettel is. Továbbá a közhelyek, minőket, mint tudjuk, szónokok is szoktak kidolgozni.¹⁴³ Mert ha valaki az ilyen egyszerű, minden mesterséges fordulat nélkül való tárgyakról elég kimerítően tud beszélni, ha esetleg olyan tárgyról kell szónokolnia, mely több kitérést megenged, bizonyára terjedelmesebb is tud lenni és

13 minden elképzelhető peresügy készen fogja őt találni. Mert hiszen minden peresügynek alapját általános kérdések teszik. Avagy mi különbség van a között, akár azt mondom, hogy ,Cornelius néptribun¹⁴⁴ a vádlottak padjára került, mert a törvényjavaslat kéziratát felolvasta', akár pedig azt vizsgálom: ,Sértés-e a nép felségjogára az, ha valamelyik hivatalos ember a saját törvényjavaslatát személyesen olvassa fel a népnek?' Akár e kérdés felett kell döntenie a bírácoknak: ,Jogosan ölte-e meg Milo Clodiust', akár a felett: ,Szabad-e megölni azt, a ki másnak élete ellen tör, vagy az olyan polgárt, a ki a hazára veszélyes, ha nem tör is másnak élete ellen?' Akár azt vizsgáljuk: ,Tisztességes eljárás volt-e Catótól, hogy Marciát átengedte Hortensiusnak';¹⁴⁵ akár azt: ,Illik-e az ilyen cselekedet becsületes emberhez?' Az ítélet személyekre vonatko-

14 zik, de a vita tárgyokról folyik. A szónoki gyakorlatok pedig, a minőket a rhetor-iskolákban szoktak tartani, feltéve, hogy alkalmazkodnak a való élet körülményeihez s hasonlítanak az igazi beszédekhez, nemcsak addig járnak igen nagy haszonnal, míg az ifjú serdülő korban van, minthogy a megtaláló képességet és elrendező ügyességet egyaránt fejlesztik, hanem azután is, mikor már kész szónok az illető s már neve van a forumon. Az ékesszóló tehetség ezek által, miként a test dúsabb táplálék által, megizmosodik és viruló, üde külsőt nyer s a folyton tartó kemény küzdelmekben kimerülve,

15 újra megifjodik. Azért néha a stílusgyakorlatokat részben a bővebb beszédű történeti stílusnak kell szentelnünk s itt-ott jó a párbeszéd kesztelen hangján is kedvünk szerint kiélvezni magunkat. Sőt még az sem ellenkezik célunkkal, ha néha időtöltésből verseket faragunk; valamint a bajvívók is, ha bizonyos időközökben felmentést kapnak az előirt étkezési rend és a megszabott gyakorlatok alól, édes semmittevésben és izletesebb ételek élvezetében keresnek ma-

16 goknak üdülést. Véleményem szerint M. Tullius is épen aza

árasztott oly nagy fényt a szónoki hivatásra, hogy a komoly tanulmányok e kevésbé útba eső kiránduló helyeit is felkereste. Mert ha kizárólag peresügyekből merítenők tárgyunkat, szükségképen lekopnák fegyvereink fénye, ujjaink megmerevednének, sőt még elménknek éle is eltompúlna a nap-nap után való küzdelemben.

De míg a fórumai küzdelmekben megedzett s mintegy folyton harczban álló szónokoknak üdülést szerez s új erőt ad ez a bőséges tápláléka a szónoki gyakorlatoknak: addig az ifjakkak nem szabad a való élet e csalóka képeihez túlságosan odatapadniok s magokat ezen üres utánzatokba annyira beleélniök, hogy a szakítás aztán nehezökre essék. Máskülönb az azon félhomály után, melyben úgyszólván idő előtt megöregedtek, az élet valódi veszedelmeitől, akárcsak a napfénytől, visszariadnak. Így járt, mint mondják, Porcius Latro is, az első híres szónoklattanító.¹⁴⁶ Mikor ugyanis egy alkalommal, pedig akkor már az iskolában igen nagy volt a tekintélye, valamely ügyben a forumon kellett beszélnie, kérve könyörgött, hogy az iskolapadokat hordják át a basilicába.¹⁴⁷ Annyira szokatlan volt neki a szabad ég, mintha összes szónoki tudománya fedél és falak közé lett volna szorítva. Azért minden ifjú, ha a feltalálás és szónoki előadás elméletét tanítótól alaposan megtanulta — a mi nem valami óriási nagy feladat, ha tudnak és akarnak tanítani — és némi gyakorlatra is szert tett már: válaszszon magának, miként a régieknél is szokás volt, egy szónokot, aztán ezt kövesse, ezt utánozza; menjen el minél többször bírói tárgyalásokra s legyen gyakori szemlélője a küzdelemnek, melyre maga is készül. Ezután vagy ugyanazon peresügyekben, a melyeknek tárgyalásán jelen volt, vagy más ügyekben, csak valódi jogi esetek legyenek, készítsen maga is perbeszédet, s jó, ha mindkét fél álláspontjáról kidolgozza a beszédet; továbbá a gladiatorok szokása szerint komoly fegyverekkel tartson mintegy harci gya-

korlatot, a hogyan, mint mondtuk, Brutus is tette Milo védelmében.¹⁴⁸ Jobb ez, mint régen elmondott beszédekre felelni másik beszéddel, mint felelt Cestius¹⁴⁹ Cicerónak ugyanazon ember védelmére mondott beszédére, mert pusztán a védőbeszédből nem ismerhette meg behatóan a másik félnek állás pontját.

- 21 Azonban gyorsabban tesz szert ügyességre az olyan ifjú, kit szónoki gyakorlatok közben folyton arra szorít a tanítója, hogy minél közelebb igyekezzék járni a való élethez s hogy az egyes beszéd tárgyakat elejétől végig dolgozza ki, mert most az a szokás, hogy csak a legkönnyebb vagy leghatásosabb részeket szakítják ki azokból. E másodikul említett dolgot ugyan többnyire lehetlenné teszi a tanítványok tömege s az a szokás, hogy egy-egy napon egész osztályok tartanak szónoki gyakorlatot s nem csekély részben még az is, hogy némely apák elfogúltságból nem a declamatiók értékére, hanem számára
- 22 néznek. Azonban, mint már egyszer, úgy emlékszem, az első könyvben,¹⁵⁰ említettem, egyrészt a jó tanító nem terheli meg magát nagyobb számú tanulóval, mint a mennyit megbír és leszoktatja tanítványait az üres fecsegésről, hogy mindent elmondjanak, a mi a dologhoz tartozik, de ne mindent, a mi lehetséges, miként ők szeretnék; másrészt vagy hosszabb időre, azaz több napra terjeszti ki a kötelező szónoklati próbákat, vagy megengedi, hogy a beszéd anyagát több alkalomra oszt-
- 23 hassák fél. Hiszen több hasznunk van abból, ha egy részletet alaposan kidolgoznak, mint ha egyszerre többbe belekapnak s mintegy belekóstolnak. Mert ez az oka aztán, hogy semmi sincs a maga helyén s a bevezetésre nézve sem tartják meg az előírt szabályokat, minthogy fiatal emberek az egész beszéd ékítésére szánt szóvirágokat mind összehalmozzák a beszéd azon részébe, a melyet épen előadni szándékoznak, úgy hogy mivel attól félnek, hogy a következő részek elmondására már nem lesz alkalmunk, az előzőkben mindent összekevernek.

VI. FEJEZET.

Elmélkedés tárgyunk felett.

A fogalmazás után mindjárt következik az elmélkedés, ¹ a mely szintén amattól nyer erőt s mintegy középső helyen áll a fáradságos fogalmazás és a magát véletlen szerencsére bizó rögtönzés között s lehet, hogy legtöbbször veszszük hasznát. Mert írni nem lehet mindenütt és mindenkor, de az elmélkedésre időnk is, helyünk is van bőven. Ennek segítségével akármely nagy pernek tárgyát néhány rövidke óra alatt átgondolhatjuk; ennek segítségére van még az éj sötétsége is, valahányszor az álom kerüli szemeinket; még tárgyalás közben is talál néhány üres perczet s nem ismeri a tétlenséget. És pedig nemcsak a gondolatokat rendezi el magában, bár ez ² is elég volna már, hanem a szavakat is összefüzi s az egész beszédet összeszerkeszti, úgy hogy épen csak a kéz munkája hiányzik. Mert emlékezetünk is rendszerint hívebben megőrzi azt, a minek elfelejtését nem segíti elő az, hogy nem kell agódnunk, mert úgyis le van írva.

Azonban ezt a gondolkodásbeli fegyelmezettséget sem lehet ám egy pillanat alatt vagy hamarosan megszerezni. Elő- ³ször hosszas írásbeli gyakorlat útján biztos formaérzékelt kell szereznünk, mely aztán elmélkedés közben is szolgálatunkra álljon; majd lassankint át kell térni a gyakorlatra, úgy hogy eleinte csak keveset foglaljunk össze gondolatban, a mennyit híven elő is tudunk adni; ezután lassú emelkedéssel mindig többet, a nélkül, hogy a munka terhét éreznők; így kell a lélek összefoglaló képességét fokoznunk s folytonos gyakorlat-
tal meg is tartanunk.¹⁵¹ Ez a képesség legnagyobbbrészt az emlékező tehetségben bírja alapját, azért egyet-mást majd ott fogok róla elmondani. Annyira mégis viheti az, a kinek egy ⁴ kis erre való tehetsége van és buzgó iparkodással elérhet any-

nyit, hogy a mit átgondol, époly híven tudja elmondani, mint a mit írásban kidolgozott és betanult. Legalább Cicero feljegyezte, hogy a görögök közül a sceansi Metrodorus¹⁵² és a rhodusi Empylus,¹⁵³ a mi honfitársaink közül pedig Hortensius mindazt, a mit átgondoltak, a tárgyaláson szóról-szóra el tudták mondani.

- 5 De ha esetleg beszéd közben váratlanul talál eszünkben megvillanni valamely szép gondolat, nem szabad ám babonás előítéletből csupán ahhoz ragaszkodnunk, a mire elmélkedés közben jöttünk reá. Mert nem kell ez utóbbihoz oly nagyon kötni magunkat, mintha a szerencsés véletlent egészen kizárhatnók, mikor gyakran fogalmazáskor is közbeszúrunk egy-egy hirtelen támadt gondolatot. Azért a stilus gyakorlásának ezt a módját egészen úgy kell kezelni, hogy époly könnyen
- 6 lehessen kitéréssel elhagyni, mint hozzá újra visszatérni. Fődolog ugyan, hogy kész és jól betanult beszédanyagot hozzunk hazúlról, de másrészt ostobaság volna a pillanatnyújtotta ajánlékokat el nem fogadnunk. A beszéd előzetes átgondolásánál már úgy kell készülnünk, hogy a véletlen ne tudjon bennünket zavarba ejteni, hanem segíteni tudjon rajtunk. Azt pedig erős emlékezőtehetséggel érhetjük el, hogy a mit elmélkedve összefoglaltunk, biztosan és folyékonyan elő tudjuk adni s ne akadályozzon bennünket az előrenézésben a folytonosan aggódva körültekintgetés s a bizonytalan remény, hogy nem fog cserben hagyni az emlékezet. Egyébként többre becsülöm akár a merész rögtönzést is, mint az összefűzésben megbízhatatlan
- 7 elmélkedést. Rosszabb ugyanis, ha magunk mögött kell keresgelnünk valamit, mert míg ennek hiánya nyugtalanít bennünket, elvonja figyelmünket a többitől, miközben azt emlékeztűnkől kérjük számon a helyett, hogy az összefüggésből törekednénk kiegészíteni. Ha pedig már így is úgy is keresgélni kell, több az olyan, a mit még kitalálhatunk, mint a mit már kitaláltunk.

VII. FEJEZET.

A rögtönzésben való készség megszerzése és megtartása.

Tanulmányainknak legértékesebb gyümölcse s mintegy 1 legfényesebb jutalma hosszas fáradozásainknak a rögtönző képesség; e nélkül, azt ajánlom, senkise lépjen az ügyvédi pályára s ha pusztán írói tehetséget érez magában, iparkodjék ezt inkább más téren érvényesíteni. Mert alig fér össze becsületes ember jellemével szolgálatát a köz javára kilátásba 2 helyezni s azt épen a legsürgősebb veszély idején felmondani: mintha a hajó is csak enyhe szellőtől hajtva juthatna révbe. Mert bizony számtalan esetben kell hirtelen valamely ügy védelmére odaállanunk s tüstént beszélnünk vagy valamely hatóság előtt vagy rögtönzött bírói tárgyaláson. S ha véletlenül, nem mondom, bármelyik jóra való polgártársunk, hanem valamelyik jóbarátunk vagy rokonunk jutna ily szorult helyzetbe, vajjon ott állanánk némán s mialatt ők mentő szavunkért rimázkodnának s ha segítség nem érkeznek, mindjárt el is vesznének, addig mi talán halasztást kérnénk, elvonulnánk és keresnők a csendet, hogy ama választékos szavakat összekeresgéljük, betanuljuk s előzetesen hangunkat és tudónket is kipróbáljuk? Avagy van-e olyan szónoki beszéd, mely egyáltalán felmenti a szónokot az alól, hogy eshetőségekre számíts 3 son? Mit csinál majd, ha az ellenfélnek kell felelnie? Mert sokszor csalódunk abban, a mire számítottunk s a mire előre megirtuk a czáfolatot, sokszor hirtelen az egész ügyállás megváltozik. A hajókormányosnak a vihar támadása, az ügyvédnek a különféle ügyek természete szerint kell eljárását változtatnia. Mit használ továbbá a sok fogalmazás, a folytonos olvasás, a hosszú időn át folytatott tanulás, ha mindvégig azzal 4 a nehézséggel küzdünk, mint kezdetben? Valóban kárba veszett

fáradságról kell panaszkodnia annak, kinek mindig előlről kell kezdenie a munkát. S nem is azt akarom én, hogy a szónok jobban szeressen, hanem, hogy tudjon rögtönözve beszélni. Ezt pedig legkönnyebben következőleg érhetjük el.

5 Először is ismernünk kell a beszéd gondolatmenetét. Mert hasztalan a futás, ha nem tudjuk, hová és merre kell mennünk. Az sem elég, ha ismerjük a törvényszéki beszéd részeit, vagy ha helyesen meg tudjuk állapítani a kérdések sorrendjét, bár ez a fő, hanem azt is tudnunk kell, mi álljon mindegyik részben első, második helyen és így tovább; mert a dolgok természetes összefüggése oly benső, hogy ha bármi változtatást teszünk vagy kiszakítunk valamit, zavart okozunk

6 vele. A ki pedig tervszerűen akar beszélni, az mindenekelőtt a dolgok természetes rendje után indul. A kinek csak egy kevés jártassága van, igen könnyen megtalálja elbeszélés közben az összefüggés fonalát. Azt is tudja, mit hol keressen s nem fog zavartan ide-oda tekintgetni, nem jön ki sodrából máshonnan jövő benyomások miatt, nem kever beszédjébe össze-vissza ellenkező dolgokat, mint a ki folyton ide-oda

7 ugrál és sehol meg nem állapodik. Végül kellő mértéket tart és célra törekszik, ezt pedig felosztás nélkül lehetetlen elérni. Ha azután tehetségéhez képest mindent megtett, a mit maga elé kitűzött, akkor maga is érezni fogja, hogy eljutott a befejezéshez.

Mindez az elmélet körébe tartozik, de a mi következik, az már a buzgó gyakorlás dolga: hogy az előírt módon hibátlan szókincset szerezzünk magunknak; hosszú és lelkiismeretes stílusgyakorlattal olyan formabeli készségre tegyünk szert, hogy mikor rögtönözve folyik ajkunkról a szó, akkor is olyan színezete legyen, mintha írásban is kidolgoztuk volna, hogy

8 ne csak sokat írjunk, hanem utána sokat szónokoljunk is. Mert szokás és gyakorlat szerzi meg legelőbb a készséget; ha ezt csak rövid időre is abbahagyjuk, nemcsak beszédünk veszít

gyorsaságából, hanem még a szájizmok is összezsugorodnak. Mert ámbár bizonyos szellemi frissesség kell ahhoz, hogy miközben beszélünk, már az utána következőket készen tartsuk s alig, hogy szavunk elhangzik, mindig azonnal nyomába lépjen a már kész és kerek gondolat: mégis bajosan tudná akár 9 a természet, akár az oktatás annyiféle foglalkozás között megosztani az emberi lélek munkáját, hogy egymaga képes legyen a feltalálás, elrendezés, kifejezés dolgát elvégezni, ügyelni a gondolatok, szavak sorrendjére, továbbá arra, a mit épen mond, a mit közvetlen utána akar mondani, sőt a mit már jó eleve szemmel kell tartani, ezenkívül vigyázni a saját hangjára, a kiejtésre és taglejtésre. Mert a léleknek fészült figyelemmel messze elől kell járnia s mintegy maga előtt terelnie a gondolatokat s a mennyit ezekből szóbeli előadással elfogyasztunk, annyit mindig pótoljunk a következőkből, úgy hogy mindaddig, míg a végére nem érünk, époly mértékben haladjunk előrelátó tekintettel, mint lépteinkkel, ha nem akarunk közben meg-megállva s akadozva hebegők módjára rövid és szaggatott mondatokban makogva beszélni.

Van mármost az ügyességnek egy faja, mely az észről független, tisztán gépies, a görögöknél *ἄλογος τριβή* a neve, mikor a kéz írás közben tova repül, mikor a szem olvasás közben egész sorokat áttekint fordulatokkal, átmenetekkel együtt s még az előzőket el sem olvasta, már látja, a mi következik. Ezen alapúlnak azok a csodálatos mutatványok a bűvészek és szemfényvesztők bódéiban, mikor azt hinné az ember, hogy az elhajított tárgyak magoktól repülnek vissza kezeikhez vagy parancsszóra szaladnak oda, a hová akarják. Ezen ügyesség 12 csak úgy ér valamit, ha megelőzi az elméleti tudás, a melyről szólunk, úgy hogy még az is, a miben nincs észszerűség, az ész szerint igazodjék. Mert nézetem szerint az, a ki nem beszél kellően elrendezett, ékes és választékos szavakkal, nem is szónokol, hanem csak lármáz; s engem nem is bír soha 13

- csodálatra ragadni az ilyen előkészület nélkül mondott beszédnek megszakítás nélkül való összefüggése, hisz perlekedő aszszonyok beszédében is bőven megtaláljuk ezt. De viszont az is megtörténhetik, hogy sokszor a legnagyobb gonddal kidolgozott beszéd sem képes siker dolgában az ilyen rögtönzéssel
- 14 versenyezni, ha azt a lelkesedés tüze segíti. Cicero állítása szerint a régi szónokok ilyenkor azt szokták mondani, hogy valami istenség segített hozzá. Pedig nagyon világos a dolog. Az ügyesen felébresztett indulatok s a tárgyaknak folyton friss képei megállás nélkül rohannak előre, míg a fogalmazás késedelmes munkája közben néha lelohadnak s ha egyszer elszállottak, többé nem térnek vissza. Különösen, ha még hozzájárul az a szerencsétlen szörszálhasogató válogatás a szavakban, hogy a gondolatmenet majdnem minden lépésnél megmegáll, a nekilendülés ereje sem bírja azt tova röpíteni, s ha még oly jól sikerül is az egyes szók megválasztása, az egész nem lesz összefüggő, hanem csak összerakosgatott valami.
- 15 Azért itt meg kell ragadnunk a dolgoknak már említett képeit (ezeket fönnebb *φαντασίαι* névvel jeleltük)¹⁵⁴ s mindent, a miről szólni akarunk, személyeket, kérdéseket, a mi reményt vagy félelmet képes kelteni, élénken szemünk elé állítani s lelkünk mélyéből átérezni. Mert érző szív s erős képzelet teszi a jó szónokot. Innen van, hogy még tanulatlan emberek is
- 16 megtalálják a kellő szavakat hevesebb felindulásukban. Azután figyelmünket nem csupán egy, hanem egyszerre több, egymással összefüggő dologra kell irányítanunk olyformán, mintha valamely egyenes útvonalon végigtekintünk, egyszerre szemléljük mindazt, a mi rajta s kétoldalt mellette van s nemcsak a végpontot, hanem a végpontig mindent látunk. A becsület-érzés is sarkalja az embert a szónokolásban s a dicsőség, melyre beszédünkkel számítunk; és szinte különösnek látszhatik, hogy míg fogalmazás közben a csendet szeretjük és tanúk nélkül óhajtunk lenni, addig rögtönzött szónokoláskor lelkesítőleg hat reánk a hallgatók nagy sokasága, miként a

katonára a harsonák hangja. Már maga az a tudat, hogy szó- 17
nokolnunk kell, még a nehezebb gondolatot is segíti kifejezni
és kicsalja azokat belőlünk s a tetszeni vágyás szárnyakat ad
a beszéd szerencsés nekilendülésének. Oly nagyon a jutalomra
irányúl minden, hogy még az ékesszólásra is, bár a legna-
gyobb élvezetet önmagában találja, igen nagy hatással van a
dicsőség és hírnév nyújtotta pillanatnyi élvezet. Azonban 18
senkise bizakodjék tehetségében annyira, mintha mindjárt
kezdetben számíthatna erre. Miként az elmélkedésre nézve
ajánlottuk, a rögtönzésbeli készség fejlesztését is kicsinyen
kezdjük s lassankint vigyük a tökéletesség fokára, mert ezt is
csak gyakorlással lehet egészen elsajátítani és megtartani.
E tekintetben annyira kell vinnünk, hogy az elmélkedés ne 19
jobb, hanem csak megbízhatóbb eszköz legyen annál. Hiszen
ezt az ügyességet nemcsak prózában, hanem verselésben is
sokan elsajátították, mint a sidoni Antipater és Licinius Ar-
chias; ¹⁵⁵ hitelt kell ugyanis adnunk Cicerónak, de nem épen
azért, mintha napjainkban is nem lettek volna vagy nem vol-
nának, kik ugyanezt megteszik. Azonban én ezt nem annyira
magáért tartom ajánlatos dolognak (hiszen sem nem hasznos,
sem nem szükséges), mint inkább buzdító és reménynyel ke-
segítő példának azok számára, kik a forumra készülnek.
Egyébként sohasem szabad ebbeli ügyességünkben oly nagyon 20
bizakodnunk, hogy legalább rövidke kis időt, a mennyi min-
dig rendelkezésünkre fog állani, ne szenteljünk beszédünk
tárgyának átgondolására. Bírói tárgyalásokon és a forumon
mindig ráérünk erre. Mert nincs senki, a ki olyan ügynek
vitejére vállalkoznék, melyet át nem tanulmányozott volna.
Némely declamatorokat annyira visz a beteges hiúság, hogy 21
a vitás ügy tárgyának meghallgatása után azonnal készek be-
szédet mondani, sőt mi több, és ez már igazán izetlen és szin-
padias nyegleség, felhívják az embert, adja meg a szót, mely-
lyel beszédjüket kezdjék. De viszont az ékesszólás is kineveti
az ilyeneket, kik oly szégyent hoznak reá s őket, kik ostoba

emberek előtt tudósoknak akarnak látszani, a tudósok ostobáknak tartják. Ha azonban mégis valami véletlen folytán ily váratlanul kellene a szónoknak fellépnie, nagyobb szellemi elevenségre lesz szüksége s egész erejét magára a tárgyra kell fordítania. A szavak gondos megválasztása tekintetében egyelőre engedhet egy kicsit, ha mindkettőnek nem volna képes megfelelni. Azonkívül a lassúbb kiejtéssel is időt nyerhet, valamint gondolkozó és tétovázó előadásával, de azért olyan színezete legyen a dolognak, mintha gondolkodnánk, nem pedig, 23 mintha megakadtunk volna. Úgy vagyunk ilyenkor, mint mikor elindulunk a kikötőből, de a hajófelszerelés még nincs teljesen készen s a szelek szárnyaira bizzuk magunkat; majd lassankint, miközben tovább haladunk, felvonjuk a vitorlákat, rendbehozzuk a hajóköteleket s szinte várjuk már, hogy a szél felduzzaszsa a vitorlák redőit. Ez sokkal jobb, mint ha üres szavak rohanó árába vetjük bele magunkat, hogy a vihar kénye-kedve szerint sodorjon ide-oda.

24 Azonban nem kevesebb fáradságba kerül e készséget megtartani, mint megszerezni. Az egyszer elsajátított elméleti szabályokat nem felejtjük el; a fogalmazásbeli ügyesség is, ha közben szüneteltetjük, csak igen csekélyet veszít gyorsaságából; de ez a készség, hogy bármely perczen minden nehézség nélkül képesek legyünk szónokolni, csakis gyakorlat által tartható meg. Ennek pedig az a legjobb módja, hogy naponkint beszéljünk többek előtt, különösen olyanok előtt, kiknek ítéletére és véleményére legtöbbet adunk; mert ritka az, hogy valaki csupán önmaga kedvéért összeszedje magát. De még ha egyedül vagyunk is, jobb, ha beszélünk, mint ha egyáltalán 25 nem beszélünk. Van még más módja is ennek az elmélkedő gyakorlásnak s ez abban áll, hogy egész beszéd tárgyakon, ha csak gondolatban is, (de mégis úgy, mintha magunkban elmondánók) végigmegyünk; ezt, ha egyéb teendőnk nincsen, mindig és mindenütt megtehetjük és részben több hasznát is 26 veszszük, mint az előbbi gyakorlatnak. Ugyanis itt nagyobb

gondot fordíthatunk a beszéd szerkezetére, mint amott, a hol attól kell félnünk, hogy a beszéd fonalát elveszítjük. Viszont más tekintetben az előbbi ér többet, mert jobban erősíti hangunkat, fejleszti beszélőképességünket, mozdulatainkat, mely utóbbiak, mint mondtam,¹⁵⁶ magokban is fokozzák a szónok élénkségét, a ki mintegy maga-magát bátorítja azzal, hogy kezeivel hadonáz, lábával egyet-egyet dobbant, miként az oroszlánról mondják, hogy ugyanezért csóváltatja a farkát. Aztán folytonosan képeznünk kell magunkat mindig és mindenütt. Mert rendesen alig van életünkben olyannyira elfoglalt napunk, hogy mint Cicero szerint Brutus szokta tenni,¹⁵⁷ legalább néhány pillanatot ne tudnánk abból hasznos munkára, írásra, olvasásra vagy szónoklásra fordítani. Hiszen C. Carbo¹⁵⁸ még hadisátrában is ilyen szónoki gyakorlatokat szokott tartani. Azt sem hallgathatom el, a mit szintén Cicero ajánl, hogy beszédünk soha, semmiféle alkalmal se legyen pongyola; bárhol beszélünk, legyen az, a mit mondunk, tökéletes, már t. i. a maga nemében. Annyi bizonyos, hogy a fogalmazásra soha sincs nagyobb szükség, mint mikor gyakran kell rögtönözve beszélnünk. Ezáltal hozzászokunk a tartalmas kifejezésekhez s a szavaknak az a felszínen úszó felületessége lezorúl a kellő mélységbe; miként a szőlősgazda is lemetszi a legfelső gyökereit a szőlőtőnek, mert ezek azt a talaj felszínére igyekeznek hozni, hogy aztán az alsóbb gyökerek mélyebbre hatolván, megerősödjenek. S talán úgy vagyunk ezzel, hogy ha lelkiismeretesen és szorgalommal gyakoroljuk, mindkettő kölcsönösen segítségére van egymásnak: ha szorgalmasan fogalmazunk, nagyobb gondal fogunk beszélni, a gyakorlott szónok viszont könnyebben fogalmaz. Azért, a mikor csak kedvet érzünk, írjunk; ha erre nincs alkalom, elmélkedjünk. Ha valakinek egyik sem lehetséges, legalább arra törekedjék, hogy mint szónok zavarba ne jöjjön, az pedig, a kit véd, cserbenhagyottnak ne lássék.

30 Azok, kik sokat szerepelnek a bíróság előtt, többnyire csak a legszükségesebbet, de legalább a bevezetést leírják, a többit, mikor hazúlról elindúlnak, csak a fejökben tartják, s előre nem látott ellenvetésekre rögtönözve felelnek. Hogy M. Tullius is így tett, kitűnik a vázlatkönyveiből. De másoktól is vannak ily vázlatok s egyiket-másikat abban az alakjában találták meg, a mint az illető fellépése előtt megszerkesztette és könyvekbe gyűjtötte; ilyenek a Servius Sulpiciustól tárgyalt peres-
 31 ügyek, kitől három beszéd maradt reánk.¹⁵⁹ Az ő vázlatai azonban, melyekről itt szólok, oly gonddal készültek, hogy nézetem szerint ő maga is arra szánta ezeket, hogy az utókor is olvashassa. Cicero vázlatait, melyeket ő mindig adott alkalomra készített, Tiro, az ő szabadosa, gyűjtötte egybe.¹⁶⁰ Ezt nem azok mentegetésére hozom fel, de nem is megrovás-kép, hanem, hogy még így is növeljék csodálatunkat. Az efféle rövid jegyzetes füzeteket nagyon helyes dolognak tartom; a szónok akár kezében is tarthatja s közben-közben bele is te-
 32 kinthet. Azt, a mit Lænas¹⁶¹ ajánl, nem fogadom el, hogy t. i. a szónok még írásban kidolgozott beszédből is csináljon tartalmi kivonatot s ezt fejezetekre osztva írja bele füzetébe. Mert aki ilyesmire támaszkodik, felületesen tanulja meg a beszédet, előadása szaggatott és formátlan lesz. Én részemről azt tartom, hogy a mit nem akarunk pontosan betanúlni, nem is szükséges írásba foglalnunk. Megeshetik ugyanis, hogy gondolatban visszatévedünk ama kivonatos jegyzeteinkhez s közben elszalasztjuk a rögtönzésre kínálkozó szerencsés al-
 33 kalmat. Így aztán ég és föld között lebegünk, minthogy a szöveget elfelejtettük s helyette más után nem nézünk. De az emlékezőtehetségről majd a következő könyvben lesz szó. Nem szólhatok róla ezen részszel kapcsolatban, mivel előbb még egyebet kell megbeszélnem.

JEGYZETEK A X. KÖNYVHÖZ.

¹ A jambusköltők (*ιαμβογράφου*) gúnyos verseikben az emberi gyengeségeket, fogyatkozásokat teszik nevetségessé. Nevöket a jambus-rendszerű versektől nyerték, melyeket a nyugodt és méltóságos hősi verstől eltérőleg az izgékony szenvedély, kihívó gúny festésére használtak, mire a jambus egyenetlen és kapaszkodó ritmusánál fogva kiválóan alkalmas. Legjelesebb művelői voltak Archilochos, Simonides, Hipponax s részben, de szelidebb hangon Solon is. A régi komédia a 30 zsarnok uralmáig (404. Kr. e.) virágzott. Kiváló művelői Cratinos, Crates, Eupolis, Pherecrates, Phrynichus és különösen Aristophanes.

² Herodotusnál olvasunk ilyen esetet II. 2.

³ T. i. ferrum eredetileg vasat, m u c r o pedig valamely fémből való eszköznnek éles hegyét jelenti. De átvitt értelemben mindkettő kardot is jelenthet.

⁴ Verg. Ecl. I. 81. v. A sajtot sajtolt tejnek nevezi a költő.

⁵ Lásd VI. 1. 20.

⁶ Nonius Asprenas azért került a vádlottak padjára, mert egy lakoma alkalmával 130 mérgezés történt s őt gyanúsították e bűntény elkövetésével.

⁷ M. Calidius Kr. e. 57-ben praetor volt s többekkel együtt buzgólkodott Cicero visszahivatása ügyében. Mint Cæsar párthíve Gallia togata kormányzója lett s itt halt meg Placentia városában. (Cæs. B. civ. I. 2.) Cicero is barátságban volt vele (Brutus 79.); említik még Vell. Paternulus (2. 36.), szerzünk ezenkívül még XII. 10. 11. Nyelvének finomságát dicsérik.

⁸ Domitia férje és Nero császárnak mostohaatyja. Lásd VI. 1. 50.

⁹ Cic. Orator 29. említi, hogy néha még Demosthenessel sincs kibékülve, de a ‚dormitare‘ igének itt nyoma sincs, míg Horatius valóban ezen ígét használja Epist. II. 3. 359. v.:

Indignor, quandoque bonus dormitat Homerus.

(Bánt, ha Homerus, a jó öreg is némelykor elalszik.)

Cicero ama helye így hangzik: 'Tantum abest, ut nostrā miremur, ut usque eo difficiles ac morosi simus, ut nobis non satisfaciat ipse Demosthenes.' (Nemcsak hogy nem vagyok önmagamnak bámúlója, hanem annyira követelő és pedáns vagyok néha, hogy még Demosthenessel sem vagyok kibékülve.) Lehet, hogy az itt említett megjegyzés (dormitat Demosthenes) Ciceronak valamely elveszett művében fordult elő, de ezt nem is kell épen feltételeznünk, mert lehet, hogy Qu. csupán csak a gondolatot akarta jelezni s Cicerónak e rokonértelmű helyét egy kalap alá vette a szálló igévé lett horatiusi mondással.

¹⁰ Lásd I. 4. 18.; III. 1. 15.; IX. 4. 88.

¹¹ Az eredetiben 'remotioribus' t. i. ab usu áll, vagyis a közönséges használattól távolabb eső. Lásd egyébként e kifejezést IV. 2. 36.; VIII. Bev. 18.; VIII. 2. 12.

¹² IV. 2. 45.

¹³ Cic. Orator 12. 39. és 19. 62.

¹⁴ Demetrius (Phaleron-ból) már többször volt említve; így II. 4. 41.; IX. 3. 84. — Mint szónokot később bírálja írónk (X. 1. 80.). Hogy az itt említett képes jellemzés kitől származik, nem tudjuk.

¹⁵ Socrates követői különösen Plato, Xenophon és a Socraticus Aeschines.

¹⁶ 71. s köv. ff.

¹⁷ A stílusnak ezt a három nemét már a régiek is megkülönböztették, t. i. az egyszerű (genus dicendi tenue, subtile, γένος ἰσχυρόν), a közép (genus medium, γένος μέσον vagy ἀνθηρόν) és a méltóságos vagy tulajdonképeni szép stílust (genus sublime, grave, γένος ἀδρόν). Quintilianus e háromféle stílust már Homerus három hősének (Ulysses, Menelaus és Nestor) beszédében is felfedezte.

¹⁸ 'Phainomena' cz. tankölteményének elején: 'Ἐξ Διὸς ἀρχώμεσθα'.

¹⁹ Hom. II. XVIII. 20.

²⁰ Hom. II. IX. 529. s kk.

²¹ Hom. II. XXIV. 486. s kk.

²² Hesiodus (Ἡσίοδος) ael törzsből származó epikus költő, az ókor hite szerint Homerus kortársa, de valóságban legalább száz évvel fiatalabb amannál. A Helicon tövében, Ascra nevű városkában született, Oineionban halt meg. Neve alatt fenmaradt művek: Ἔργα καὶ ἡμέραι, tanítóköltemény, a földművelés, hajózás, háztartás stb köréből. — Θεογονία, az istenekre vonatkozó mondák első rendszere

összefoglaló kísérlete. Már az ókorban tagadták hesiodusi eredetét. Ἄσπις Ἡρακλέους, kisebb költemény Heracles és Cynus páros viadaláról, melynek legértékesebb része Heracles pajzsának leírása a homerusi Achilles-pajzs nyomán. Már Aristoteles sem tartotta Hesiodus művének. Elveszett Hesiodusnak Κατάλογος γυναικῶν című genealogikus műve, mely istenek szerelmét tárgyalta halandó nőkkel három könyben. Az Ἡοῖα későbbi költemény, mely hősök származását (istenektől s halandó asszonyoktól) s tetteit tárgyalja. Egyéb, nevéhez fűződő költemények elvesztek.

²³ Antimachus (Ἀντίμαχος), görög költő és nyelvtudós. Colophonban született, Kr. e. 404 körül szerepelt, Platónak idősb kortársa s állítólag barátja. Főművei a Thebais című terjedelmes eposz és a több énekre terjedő Lyde című elegia. Ő a tudós költő-iskola megalapítója, ezért az alexandriai költők nagyra tartották s Homerus után az első helyre tették az epikus költők között. Keresett, tudálékos, többféle dialektusból összevegyített, régieskedő nyelve messze mögötte marad Homerus egyszerű, erővel teljes nyelvének.

²⁴ Panyasis (Πανύσις), epikus költő Halicarnassusból Kr. e. 468 körül: Herodotusnak anyai nagybátyja volt, Lygdamis tyrannus végeztette ki. Költeményei közül Ἡράκλεια című 14 énekes eposzát s a disztichonokban írt Ἰωνικά-t emlegetik; amaz Herculesről, emez az ión vándorlásról szólt. Csak töredékek vannak belőlök.

²⁵ Apollonius (Ἀπολλώνιος), melléknevén Rhodius, bár Alexandriában született. Kr. e. a 3. század közepén kezdett mint epikus költő és grammatikus szerepelni. Fennmaradt eposza az Argonautika, melyet egykori mesterének, majd ellenfelének, Callimachusnak izgatására hidegen fogadott az alexandriai közönség, úgy hogy Rhodusba ment, hol polgárjogot is szerzett (innen mellékneve: Rhodius). Később újra visszatért Alexandriába s 196 óta a híres könyvtár őre volt. Egyéb művei: Κτίσεις (városok alapításának megéneklése) és epigrammák. Előadása egyszerű, de itt-ott szinte száraz, csak egy-egy szebb hasonlattal, érdekesebb epizóddal vagy leirással iparkodik élénkebbé tenni. Nyelvezetében Homerust igyekszik utánozni, de erőltetett rövidsége s tömöritsége elárúlja a művésziességre való törekvést a költői erő híjával. A rómaiak között, mint általában az alexandriai költőknek, neki is szívesen akadtak utánczóik, így C. Valerius Flaccus (epikus költő Kr. u. az I. században), ki nyolcz énekre terjedő Argonautica-jában meglehetősen az ő nyomain haladt, míg P. Terentius Varro Atacinus (Kr. e. 82.—37.) szabadabb átdolgozá-

sát adta Apollonius eposzának Argonautæ vagy Argonautica című költeményében. Vergilius Aeneis-ének IV. énekén is megérzik Apollonius hatása.

Aristophanes híres grammatikus Byzantion-ból, honnan csakhamar Alexandriába ment Kr. e. 200 körül. A híres könyvtár őre lett már élemedett korában. Ő adta ki Homerus költeményeit kritikai jelekkel ellátva, majd ugyanily kritikai kiadást rendezett egyéb költők műveiből is. Tudományos vizsgálódásainak eredményét Λέξεις czímen adta ki. Töredékek vannak belőle.

Híres tanítványa volt a Samothrace-ból való Aristarchus (Kr. e. 170 körül), ki majdnem az összes nevesebb görög költők műveit kiadta kritikai magyarázatokkal (διορθώσεις, commentarii) kísérvé. Úgyszólván neki köszönhetjük Homerusnak ma is elfogadott kritikai szövegét.

²⁶ Aratus (*Αρατος), Cilicia Soloi nevű városában született Kr. e. 270 körül. Legnevezetesebb műve Φαινόμενα καὶ Διοσημεία című hexameteres tanító költeménye. Ma is meglevő művét az ókorban nagyon kedvelték, Cicero mint ifjú latinra fordította eredeti versmértékben.

²⁷ Theocritus (Θεόκριτος), idillköltő Kr. e. 270 körül Syracusæ-ban. Neve alatt ma is 30 idill, 22 epigramm s egy Βερενίκη című hősköltemény töredéke ismeretes. A görög pásztorköltészetnek nemcsak megteremtője, de legérdemesebb képviselője is a görögöknél.

²⁸ Pisandros (Πείσανδρος) Cameirosból, Rhodus szigetéről Kr. e. 650 körül. Ἡράκλεια című epikus költeményében ő az első, a ki Herculest nem mint felsőbb hatalmaktól segített hőst, hanem mint rendkívüli erejű embert énekli meg.

²⁹ Nicander (Νίκανδρος), Colophonból Kr. e. 150 körül. Tanító költeményei közül megvan még Θηριακά (kigyómarás ellen való szerek) és Ἀλεξίφάρμακα (orvosszerek ételekkel való mérgezés esetére), homályos, nehézkes nyelvű, költői érték nélkül való apróságok. Az itt említett Aemilius Macer Vergilius és Ovidius kortársa Veronából. Meghalt Kr. e. 15-ben. Csak néhány vers maradt fenn Ornithogonia című tanító költeményéből. Hogy Vergilius mennyire utánozta Nicandert, nem tudjuk. Unger R. szerint itt nem is Vergiliust, hanem Valgiust (C. Valgius Rufus) kell olvasni, a ki retorikai és grammatikai műveken kívül egy befejezetlen tanító költeményt is hagyott

hátra: „De herbarum viribus”, melyet Plinius (H. N. 25. 1. 2.) dicserőleg említ.

³⁰ Euphorion (Εὐφορίων), Chalcis-ból, Eubœa szigetéről; szül. Kr. e. 276 körül. Antiochus Magnusnak, Syria királyának könyvtárosa, kiváló tudós és költő. Prózai műveken kívül írt époszokat, elégiákat, epigrammákat, de mindezekből csak néhány vers maradt reánk. A rómaiak nagyon kedvelték s némelyek szerint Cornelius Gallus elégiaköltő utánozta s le is fordította.

³¹ Callimachus (Καλλίμαχος) Cyreneből származik (innen mellékneve Cyrenensis) de Alexandriában élt 260 körül Kr. e. s haláláig (240—230 körül) a királyi könyvtár őre volt. Nagyon képzett ember volt s a legkiválóbb alexandriai tudósok (Eratosthenes, byzantiumi Aristophanes, Apollonius Rhodius stb.) tanítványai voltak. Nagyon sokat írt úgy prózában, mint versben, de különösen az elégiában és epigrammában tűnt ki. A rómaiak nagyon kedvelték, különösen elegiáit (Catullus és Ovidius utánózták is). Költeményei közül néhány epikus hymnus, 60 epigramma s elegiáiból néhány töredék maradt ránk. Philetas (Φιλέτας) Cos szigetének hasonló nevű városában született Kr. e. 300 körül s Ptolemæus Philadelphus tanítója volt. Kiváló volt az erotikus elegiában, Propertius sokszor említi. Költeményeiből csak néhány töredék maradt reánk.

³² Archilochus (Ἀρχιλόχος) szül. Parosban Kr. e. 720 körül. A másik két költő az amorgos-i Simonides és az ephesus-i Hipponax.

³³ Pindarus, Stesichorus, Alcæus, Simonides, Ibycus, Aleman, Bacchylides, Anacreon, Sappho.

³⁴ Pindarus (Πίνδαρος) a görögök legnagyobb ódaköltője, szül. Kr. e. 522-ben, Thebæ-ben s meghalt 442-ben. Élete a mily gazdag években, oly szegény külső eseményekben. Többnyire szülővárosában élt s csak a nagy nemzeti játékokra ment Olympiába, Delphibe stb. Kardalaiból csak töredékek maradtak, de megvan számos győzelmi éneke (ἐπιθύρια), melyeket a különféle versenyeken győztesek magasztalására írt (14 olympiai, 12 pythiai, 11 nemeai és 7 isthmusi). Nyelvezete alapjában a homerusi, de keverve æol s főleg dór formákkal.

³⁵ Hor. Od. IV. 2.

³⁶ Stesichorus (Στησίχορος), a siciliai Himera-ban született; Kr. e. 630—550 között élt. Némelyek szerint eredetileg Tisias volt a neve, csak későbbi foglalkozásáról (karrendező ἰσημι és χορός) kapta

a Σησίχορος nevet. Kardalai még közel állanak az époszhoz úgy epikus-mythikus tárgyoknál, mint használt versformáiknál fogva is, melyek a hexameterrel rokonok. Költeményeiből csak töredékek vannak.

³⁷ Alcaeus (Ἀλκαῖος) szül. Lesbos szigetén, Mytilene városában; élt Kr. e. 612 körül. Előkelő családból származott s élénk részt vett kora pártküzdelmében. Írt politikai, vallásos és szerelmi tárgyú költeményeket epikai formákkal kevert aëol dialektusban. Az alkæosi versszak őtöle ered. Csak töredékek vannak verseiből.

³⁸ Hor. Od. II. 13. 16. „Et te sonantem plenius aureo, Alcæe, plectro“.

³⁹ Simonides (Σιμωνίδης) Ceos szigetének Julis nevű városában született Kr. e. 559-ben, meghalt Syracusæ-ban 469-ben. Élete körülményeiről keveset tudunk. Eleinte Hipparchusnak, Pisistratus fiának udvarában élt Athénben; ennek halála után elhagyta Athént, majd a marathoni csata után ismét ott találjuk, a mint e csatában elesettekre írt gyönyörű elégiájával a leghíresebb költők versenyében elnyerte a pálmát. Életének utolsó tíz évét Hieron udvarában, Syracusában töltötte. Simonides igen sokoldalú költői tehetség. Az epigrammának nemcsak megteremtője, de legnagyobb mestere is. Az elégiában is felülmúlhatatlan. Ez utóbbiakból s egyéb lyrai költeményeiből csak töredékek vannak, de epigrammái közül elég sok maradt ránk.

⁴⁰ Aristophanes (Ἀριστοφάνης), a vígjáték utolérhetetlen mestere, szül. Athénben 452 körül, meghalt 388-ban Kr. e. Tizenegy darabja teljesen fenmaradt, 37-nek a czíme bizonyos, számuk némelyek szerint 54, mások szerint 44; néhány neve alatt szereplő darabot már az ókorban sem tartottak hitelesnek.

Eupolis (Εὐπολις) Aristophanes és Cratinus kortársa, szintén athéni volt. Darabjainak számát 20-ra teszik, 12-ből töredékek vannak.

Cratinus (Κρατινος), szül. valószínűleg 520 körül, meghalt 423-ban Kr. e. Állítólag 21 darabot írt s kilencszer győzött versenyben. Műveiből csak töredékek maradtak.

⁴¹ Aeschylus (Αἰσχύλος), a legidősebb a három nagy görög tragédiáról közül. Szül. Athén Eleusis nevű demosában 525-ben Kr. e. nemes családból. Állítólag 70 darabja volt, de csak 7 maradt fenn.

⁴² Valószínűleg tévedés van a dologban; legalább Qu. ezen állítását egyetlen más író sem erősíti meg. Csak annyi igaz, hogy Aeschylus darabjait halála után is színre hozták.

⁴³ **Sophocles** (Σοφοκλής), a legnagyobb görög tragédiáíró, szül. 495-ben Kr. e. (mások szerint két évvel előbb) Kolonos-ban. Némelyek szerint 123, sőt 130 darabot írt s 70-nél többnek a címét is tudjuk. Teljesen csak hét darabja maradt reánk, a többiekből kisebb-nagyobb töredékek.

Euripidés (Ευριπίδης) szül. Salamis szigetén, némelyek szerint 480-ban, de valószínűbb, hogy 485-ben Kr. e. Meghalt 406-ban. Nagyon sok darabot írt; némelyek szerint 92, mások szerint 78, ismét mások szerint 75-öt. Ránk maradt 18 tragédiája és egy satyrdramája.

⁴⁴ Így pld. Aristophanes a ‚Békák‘ cz. tragédiájában többször csipkedi és gúnyolja Euripidest és elébe teszi Sophoclest épen ünnepies komoly hangja miatt.

⁴⁵ A kothurnus a tragikus színészek magassarkú lábbelije volt s innen átvitt értelemben a tragédiának ünnepies komoly hangját jelentette.

⁴⁶ Különösen Socrates és Anaxagoras mondásaiból szeret idézni, ezért Aristophanes a ‚Felhők‘-ben σοφώτατος-nak nevezi.

⁴⁷ **Menander** (Μένανδρος) élt 342—291. Kr. e. Ő az új attikai vígjáték megalapítója. Némelyek szerint száznál több vígjátékot írt, de fájdalom, ezek közül egyetlenegy sem maradt fenn egész szövegében, mert az újabban előkerült négy darabot is jókora hézagok szaggatják meg. A római vígjátékírók főképen öt utánozták, különösen Terentius (Ἀδελφοί, Ἄνδρῖα, Ἐαυτὸν τιμωρούμενος, Εὐνοῦχος című darabjaiban).

⁴⁸ **Philemon** (Φιλίμων) az új attikai vígjáték legrégebb költője, Syracusæ vagy Soli a hazája. Kr. e. 328 táján Athénbe ment s Menanderral együtt versenyzett vígjátékaival. Eleinte Philemon tetszett jobban a közönségnek érdekes cselekvényével s személyeinek intrikáival, míg Menander a jellemzésben volt erősebb. Később azonban Menander került az első helyre s ezt meg is tartotta mindvégig. Állítólag 97 darabot írt Philemon, melyek közül 57-nek címét ismerjük, de csak töredékek maradtak reánk. Két művét Plautus darabjaiból ismerjük, t. i. az Ἐμπορος-t a Mercator-ból, a Θεσαυρός-t a Trinummus-ból. Meghalt 262-ben, késő öregségében.

⁴⁹ **Thucydides** (Θουκυδίδης) szül. Kr. e. 464-ben (másik forrás szerint 471-ben) Halimus nevű Attikabeli községben. A peloponnésusi háborúban tényleg is részt vett, mint egy hajóhad parancsnoka. A háború nyolczadik évében történt, hogy Amphipolist a spártaiak

elfoglalták, holott Thucydides nem messze volt onnan s ezért az athéneiek megfosztották rangjától s 20 évig számkivetésben élt és csak 404-ben tért ismét vissza Athénbe. Meghalt 396-ban vagy valamivel előbb, de semmi esetre sem később. Történeti műve a peloponnesusi háborút tárgyalja 411-ig.

⁵⁰ Herodotus (Ἡρόδοτος) ,a történetírás atyja', Halicarnassusban született 480 körül Kr. e., meghalt 424 körül Thurii-ban. Művében a perzsa hatalom és a görögség élethalálharczát rajzolja, mely végre is a szabadságnak a szolgaságon, az eszmének a nyers erőn aratott győzelmével végződött. (Salamis, Plataea és Mycale).

⁵¹ Theopompus (Θεόπομπος) szül. Kr. e. 380 körül Chios-ban. Mint ifjú Athénbe ment s Isocrates tanítványa volt. Jeles szónok vált belőle s az Artemisiától férje, Mausolus, tiszteletére rendezett szónoki versenyen győztes lett. Majd történetírásra adta magát s e célból sokat utazott, majd visszatért szülővárosába, de ellenfelei miatt nem volt maradása, azért Egyptomba ment Ptolemæushoz. Életéről többet nem tudunk. Műveiből (Ἑλληνικαὶ ἱστορίαι vagy Ἑλληνικά, Φιλίππειά, azaz Görögország története Fülöp viselt dolgaival párhuzamosan) csak töredékek maradtak fenn.

⁵² Philistus (Φιλίστος) szül. Syracusæ-ban Kr. e. 430 körül vagyonos családból. Az idősb Dionysiusnak rokona volt s buzgó párthíve, a ki azonban féltékenységből száműzte 386-ban. Ekkor Epirusba ment s ott maradt Dionysius haláláig. Az ifjabb Dionysius visszahívta, mert hathatós segítőt remélt benne Dion ellen való küzdelmeiben. Mint a hajóhad parancsnoka Dionnal szemben csatát veszített, a miért a nép kivégezte. Számkivetésében írta meg történeti művét: Σικελικά, Sicilia történetét 11 könyvben, a legrégebbről az idősb Dionysius haláláig. Később megtoldotta e művét két könyvvel (az ifjabb Dionysius tetteiről), de e rész befejezetlen maradt. Művéből csak töredékek maradtak ránk.

⁵³ Ephorus (Ἐφορος) Aeolis Cumae nevű városából; élt Kr. e. 405. és 303. között. Theopompussal együtt Isocrates tanítványa volt. Ő szokta mondogatni, hogy Theopompus zabolára, Ephorus pedig sarkantyúra szorul. (Lásd II. 8. 11.) Ephorus műve a görögök történetét adta elő a legrégebbről Kr. e. 340-ig 30 könyvben. Csak töredékek vannak belőle. Clitarchus, a megarai Stilpon tanítványa; Nagy Sándort követte Perzsia ellen való hadjáratában, de igen sok mesés dolgot kever előadásába. Nyelve is dagályos. Περί

Ἀλεξάνδρου ἱστορίαι cz. művéből a 12. könyvig számos töredék maradt fenn.

⁵⁴ Timagenes (Τιμαγένης) Alexandriából mint rabszolga került Faustus Sulla házába, majd mint tanító lépett fel s számos történeti művet írt. Augustust kihívó hangjával megsértette, mire az kitiltotta udvarából; viszont ő azzal állott boszút, hogy Augustusról szóló iratait elégette.

⁵⁵ Az itt felsorolt ötön kívül: Antiphon, Andocides, Isæus, Lycurgus és Dinarchus.

⁵⁶ Demosthenes (Δημοσθένης), athéni polgár, szül. Kr. e. 384-ben. Isæus tanítványa s már 21 éves korában perbe fogta gyámjait, kik örökségét, minthogy már hét éves korában árvaságra jutott, elsikkasztották. Majd több magánperben szerepelt, 355-ben pedig Androtion és Leptines ellen tartott vádbeszédeket a nép előtt s egyúttal élesen kikelt a romlott közállapotok s ezek okozói ellen. Ezen s hasonló beszédekkel készült politikai szónoki pályájára, melyet a macedoniai Fülöp ellen tartott első philippicájával nyitott meg 351-ben; ezt a beszédet még más nyolcz ilyen beszéd követte, a melyekben lángoló hazaszeretettől aggódó lelke minden erejével igyekezett honfitársait a macedon veszedelemről meggyőzni s a macedonpárttal szemben (melynek Aeschines volt a vezére) a külső veszedelem ellen védekezésre bírni. Volt is ennek némi sikere, mert Thebæ Athénnel szövetségbe Byzantiumot visszaszerezte, de Chæronæa-nál 338-ban újra vereséget szenvedtek a görögök. Demosthenesnek jutott a megtiszteltetés a macedon-párt minden erőfeszítése ellenére is, hogy az elesettek felett gyászbeszédet mondjon. Ctesiphon egyúttal indítványozta, hogy Demosthenest hazafias érdemeiért aranykoszorúval tüntesse ki a haza s ezt a legközelebbi nagy Dionysiákon ünnepélyesen hirdessék ki. Aeschines ellenezte ezen indítványt s nyolcz évig tartó küzdelem után végre Demosthenes győzött (περὶ στεφάνου czímű híres beszédével) Aeschines κατά Κρησιφῶντος czímű beszédével szemben, úgy hogy Aeschines számkivetésbe ment. Fülöp halála után új szövetséget szervezett a macedonok ellen, de Nagy Sándor erős kezével szemben tehetetlen maradt. Ellenségei börtönbe juttatták, a honnan megszökött és menekült. Útközben értesült Nagy Sándor váratlan haláláról (323.), még egyszer felesilant a remény sugara, egész Görögország megmozdult s e hazafias mozgalomnak D. volt a lelke. Visszatért Athénbe, a hol ünnepélyesen

fogadták, mint a szabadság védelmezőjét. Azonban a felkelést Nagy Sándor vezérei elnyomták, Demosthenest pedig és párthíveit perbe fogták és Demades indítványára halálra ítélték. D. Calauria szigeten Poseidon templomába menekült, a hol kiitta a méregpoharat. 61 beszéde maradt reánk, de ezek közül több nem tőle származik.

⁵⁷ Aeschines (Αἰσχίνης) szül. 389-ben Kr. e. Athénben, szegény családból. Eleinte színész volt (mint harmadik szereplő, τριταγωνιστής, pénzért lépett fel), majd valami kisebb hivatalt kapott s csak 347-ben kezdett mint szónok szerepelni; e minőségben mint a macedon-párt vezetője s Demosthenes elkeseredett ellenfele ismeretes. Meghalt 314-ben. Összesen három beszéde maradt reánk.

⁵⁸ Hyperides (Ἵππερίδης) szül. Atticának Collytus nevű demosában, Demosthenes kortársa, Plato és Isocrates tanítványa. A politikában Demosthenes hazafias pártjához tartozott, azért sokat kellett szenvednie. Nagy Sándor halála után ő is részt vett a lamiai csatában az egyesült görög hadakkal Antipater ellen, de a vereség után Aeginába menekült s Antipater parancsára kivégezték 322-ben. 1847-ben Egyiptomban egy papyrusra írva megtalálták három beszédét s egynek töredékeit.

⁵⁹ Lysias (Λυσίας) szül. Athénben Kr. e. 459 körül, de nem volt athéni polgár, mivel atyja csak úgy vándorolt be Syracusából Athénbe. Polemarchos nevű bátyjával 16 éves korában Thurii-ba költözött, hol előkelő állásba jutott s nagy vagyona miatt is tekintélyes ember volt. Majd mint Tisias tanítványa szónokká képezte ki magát. Mivel a politikai viszonyok Thurii-ban kedvezőtlenül alakultak, 412-ben testvérével együtt visszatért Athénbe. Azonban 404-ben kénytelen volt a 30 zsarnok elől menekülni, kik Polemarchost halálra ítélték. Ezért a népuralom visszaállítása után bevádolta Eratosthenest, a 30 zsarnok egyikét s ez a legszebb beszéde a reánk maradt 31 közül s az egyetlen, melyről bizonyos, hogy maga mondta el. Mert Lysias a beszédeit mások számára csinálta részint polgári, részint bűnperekben. Bámúlatos drámai és lélektani jártassága, a melylyel beszédeit egészen az illető egyéniségéhez és körülményeihez tudta szabni s ép ezért már az ókorban bámúlták őt mint az ἡθοποιία (jellemfestés), ἐνάργεια (szemléltető élelenség) és διατύπωσις (élethűség) mesterét. Már a régi kritikusok is őt tekintik az egyszerű szónoki stílus képviselőjének Antiphon magas és Isocrates középstílusával szemben.

⁶⁰ Isocrates (Ἰσοκράτης) szül. 436-ban Kr. e. Athénben. Apja

gazdag gyáros volt, a ki fiát a leggondosabb nevelésben részesítette: Tisias, Prodicus, Protagoras és Gorgias voltak első mesterei. Gyenge testalkata s bátortalan természete miatt nem lépett fel mint szónok, hanem beszédeket csinált még előkelő embereknek is és tanítással foglalkozott; ezzel szép vagyont szerzett. A politikai viszonyok kedvezőtlen alakulása miatt 392 körül Chiosba költözött s ott is tanított és beszédeket készített. 388-ban ismét visszatért Athénbe s folytatta tanítói működését: egy Isæus, Lycurgus, Hyperides, Theopompus és Ephorus stb. voltak tanítványai. A Chæronæa mellett vívott szerencsétlen ütközet után 338-ban halt meg, némelyek szerint kétségbeesésében öngyilkos lett. 21 beszéde maradt ránk, legismertebb és talán legszebb a Panegyricus (380-ból), melyben gyönyörű színekkel s hazája iránt rajongó lelkesedéssel ecseteli Athén elévülhetetlen érdemeit Hellas körül s kimutatja, hogy csakis ez méltó a hegemoniára. Nyelve egyszerű, a legtisztább atticismus mintája. Szerkezetei, körmondatai, ellentétei művésziek: ő a görög irodalmi prózai stílus megteremtője.

⁶¹ Lásd fönnebb 14. Jegyzet.

⁶² Cic. Or. 3. fej.: „Beismerem, hogy azt, hogy szónok vagyok, ha ugyan az vagyok, vagy hogy akárminő is vagyok, nem a rhetorok műhelyeinek, hanem az Akadémia sétahelyeinek köszönhetem“.

⁶³ Πεζὸς λόγος jelentette a prózai vagy közönségesen használt beszédmodot, tehát a költőkét is, ha ez közel járt a prózához, mint pld. a vígjáték nyelve, vagy mint Horatius mondja (Epist. II. 3. 95.):

„Et tragicus plerumque dolet sermone pedestri“.

(A tragicus búját e gyalog-tónusba' kesergi.)

⁶⁴ Eupolis Δῆμοι: cz. vígjátékában.

⁶⁵ Theophrastus (Θεόφραστος) szül. 371-ben Kr. e. Lesbos szigetén. Eredetileg Tyrtamosnak hívták. Platonak, majd Aristotelesnek tanítványa (tőle kapta állítólag a Theophrastus nevet) s ennek halála után a peripatetikus iskola feje. Meghalt 287-ben 84 éves korában. Írt jellemrajzokat (ἠθικοὶ χαρακτῆρες) és természettudományi, főleg növénytani munkákat.

⁶⁶ Aemilius Macer-t lásd fönnebb a 29. jegyzetben! T. Lucretius Carus szül. 98-ban, meghalt 55-ben Kr. e. Műve „De rerum natura“ cz. hat könyvből álló tanköltemény. Epicurusi felfogással tárgyalja a világ keletkezését és fentartását.

⁶⁷ L. fönnebb a 25. jegyzetben.

⁶⁸ Qu. Ennius szül. Rudia, calabriai városban Kr. e. 239-ben, meghalt 169-ben. Görög műveltségű ember volt s a költészet több ágában megpróbálkozott, de legnagyobb dicsőséget „Annales” cz. eposzával szerzett, melyben 18 éneken át zengte Róma történetét Aeneastól a saját koráig. Úttörő volt a forma tekintetében is, mer az ősi saturnusi vers helyett ő használta először a hexametert. Írt tragédiákat, komédiákat s eredeti értelemben vett szatirákat. Mindezekben a nemzeti irány képviselője volt a későbbi, művészi formákkal, görög mintákra dolgozó műköltéssel szemben. Még a köz-társaság vége felé is szívesen olvasták az iskolában, s azon kívül is. Műveiből csak töredékek vannak.

⁶⁹ „In herois” (= heroicis) alatt csakis a metamorphoses 15. könyvét érthetjük; ebben a műben kezdte ugyanis Ovidius először használni a hősi versmértéket.

⁷⁰ Cornelius Severus Ovidius barátja, ki több költői levelet írt hozzá Pontusból; mint epikus költő „Bellum Siculum” című eposzban énekelte meg a Sextus Pompeius ellen folyt háborút, de ebből csak egy töredéket ismerünk, mely Cicero haláláról szól. Egy másik részlet, mely a Vezuv kitörését festi (Seneca Epist. 79.), valószínűleg szintén e költemény egyik epizódja volt.

⁷¹ T. i. a római eposz-költők között első helyen álló Vergilius után.

⁷² A legtöbb kiadásban a Bonell-féle szövegbe (Sarpinus után) felvett „Serranus” helyett „Sed eum” áll s így még ez is Cornelius Severusra vonatkoznék. Nem tekintve azt, hogy a codexekben: ferrenum, farrenum, Marrenum, Terrenum, Varenum változatok olvashatók, a melyekből könnyebb „Serranum”-ot kihozni, mint „Sed eum”-ot, maga a hely értelme sem ajánlja az utóbbi olvasást, mer abban, hogy Quintilianus először kimondja Cornelius Severusra a ítéletet: „versificator, quam poeta melior”, aztán meg agyondícsérei lehetetlen a nagy ellenmondást fel nem fedezni. Azért Petrus Burmannus (1720-iki Qu. kiadásában, Lugd. Bat.) a következő megjegyzést fűzi e helyhez: „Meg vagyok győződve, hogy itt valamely költőnek neve rejtőzik, a kit azonban, mivel korán elhunyt, talán csak kevesen ismertek és emlegettek. Ha Varenus-nak olvassuk talán ez az a költő, vagy neki földije, kiről többször olvassuk Fabianusnál, hogy Cicero védelmezte”. Egyébként Serranus nevű epikus költőről Iuvenalis is (VII. 80.) megemlékezik.

⁷³ Lásd fönnebb a 25. jegyzetben. Valószínűleg Kr. u. 88-ban halt meg.

⁷⁴ Saleius Bassus epikus költő Vespasianus korában, kit Tacitus (Dial. 5.) „absolutissimus poëta”-nak nevez.

⁷⁵ C. Rabirius epikus költő, Ovidius kortársa, kit a régiek nagyon dicsérnek. (Vell. Paterculus 2. 36. Ovid. Ex. Ponto IV. 10. 16. 5.) Herculaneumban találtak egy költemény-töredéket (az actiumi ütközetről és Cleopatra haláláról), melyet sokan neki tulajdonítanak.

Pedo Albinovanus Ovidius kortársa és bizalmas barátja. A mint következtetni lehet, Theseis című eposzt írt s egy másikat Germanicus tetteiről, a melyből Seneca (Suas. I. 14. egy töredéket őrzött meg számunkra: „de navigatione Germanici per Oceanum septemtrionalem”.

⁷⁶ M. Annaeus Lucanus szül. Hispania Corduba nevű városában, Kr. u. 39-ben, római eredetű családból; az idősb Seneca unokaöccse. Nero eleinte pártolta, de később megharagudott reá, talán irigységből költői tehetsége miatt, s 65-ben halálra ítélte a Piso-féle összeesküvésben való részesség gyanúja alapján. Több epikus művet írt, de csak Pharsaliája maradt fenn, ez sem teljesen.

⁷⁷ Nem szabad itt talán Germanicusra, Augustus unokájára gondolni, a ki tehetséges szónok és költő volt. Ma is meg van tőle Aratus $\Phi\alpha\iota\nu\acute{o}\mu\epsilon\nu\alpha$ -jának átdolgozása, mely az ő költői lelkét és ügyes verselő képességét mutatja. Ezt a művet (Claudii Cæsaris Arati Phænomena) sokan Domitianusnak tulajdonították, a ki a Germanicus nevet úgy vette fel, mintha ő lett volna Germania meghódítója (Tac. Hist. IV. 86.; Agr. 39. 2.; Suetonius Dom. 2.), csupán irigységből, hogy testvérével egyenlőnek tartsák. Hogy pedig valami látszata mégis legyen a dolognak, oktalan hadjáratot vezetett Germania ellen. Tehát itt „Germanicus Augustus” alatt Domitianust kell értenünk, a császárt, neki szól az itteni tömjénezés, de alig hiszem, hogy meggyőződésből írta volna le Quintilianus. Tacitus (a fönnebb jelölt helyeken) és Suetonius (Domitianus 2. és 20. ff.) bátrabban nyilatkoznak a germániai triumphusáról és költői tehetségéről s nyíltan kimondják, hogy sohasem volt sem igaz pártolója, sem tehetséges művelője az irodalomnak.

⁷⁸ Verg. Ecl. VIII. 13. Repkény- vagyis borostyánkoszorúval költöket, babérkoszorúval győztes hadvezéreket szoktak kitüntetni.

⁷⁹ Albius Tibullus szül. 59 körül Kr. e., meghalt Kr. e. 19-ben.

⁸⁰ Sextus Propertius szül. Kr. e. 54 és 44 között, utolsó verse Kr. e. 16-ból való.

⁸¹ Lásd I. 5. 8. — C. Cornelius Gallus szül. Kr. e. 69-ben, meghalt Kr. e. 26-ban. Négyszöveg elégia maradt utána. Nagyobb-

részt görög minták után dolgozott s innen az a nehézkesség, darabosság, melyről itt szó van.

⁸² C. Lucilius szül. 180-ban Kr. e. Suessa Aurunca nevű déli latiumi városban, előkelő lovagszaládból, meghalt 103-ban Nápolyban. Ő a későbbi római szatira megteremtője. Erős gúnynyal ostorozta korának hibáit és görögös izlésű költőit s bár nyelve nem oly gondos, mint Horatiusé, de több benne az őserő, maró gúny, szellemesség. Csak töredékek maradtak tőle.

⁸³ Hor. Sat. I. 4. 11. és I. 10. 50.

⁸⁴ A. Persius Flaccus szül. Etruria Volaterræ nevű városában Kr. u. 34-ben, meghalt 62-ben. Összesen 6 szatírája maradt fenn egy könyvben. Mivel az életet kevésbé ismerte, ezt inkább a stoikus ideál szerint bírálta; formában Horatius volt mintaképe. Nagyon sok homályos, sőt érthetetlen hely is van benne, de akkoriban mindenki megértette. Szatíráit mindig szívesen olvasták, még a keresztények is, komoly, erkölcsös hangja miatt.

⁸⁵ M. Terentius Varro szül. szabin földön; Reateban, Kr. e. 116-ban. Már kora ifjúságában komoly tanulmányokra adta magát, de azért a közéletben is szerepelt. Néptribun volt, majd részt vett Pompeius alatt a kalózok ellen viselt hadjáratban, Mithridates ellen is küzdött s mindenütt felhasználta az alkalmat tudományos ismereteinek gyarapítására. Pompeius párthíve volt s a pharsalusi ütközet idején jóbarátjával, Ciceróval Dyrrhachiumban tartózkodott. Caesar megbocsátott neki, de Antonius proscribálta. Barátai mentették meg s hosszú életet élt, Kr. e. 28-ban halt meg. Bámúlatos képzett ember volt s igen sokat írt: 74 művet 620 könyvben. Költői művei 6 könyv tragédia, 16 könyv lírai és elegikus költemény, 150 könyv menippuszi szatira (próza és vers keveréke), 4 könyv más szatira s egy természetböleseleti tanköltemény. Legnagyobb és leghíresebb műve volt: Antiquitates rerum humanarum et divinarum 41 könyvben, magán- és államrégiségek. Irodalomtörténeti dolgozataiban fő kép drámai tárgyak körül mozgott. Nyelvtudományi művei közül legnevezetesebb „De lingua Latina” 25 könyvben (csak az 5—10 könyv van meg, de ez sem teljes). Encyclopædicus mű: 9 libri disciplina rum. Gyakorlati műve: 3 libri rerum rusticarum, melyet 80 éve korábban írt. Nyelve még érintetlen Cicero rhetorikai stílusának hatásától s régies színezetű. Műveiből csak a „De lingua Latina” említett része, a „Rerum rusticarum” s a szatíráknak csupán töredékei vannak meg.

⁸⁶ C. Valerius Catullus, Róma legtehetségesebb lírai költsége, szül. 76-ban Kr. e., mások szerint 86-ban Veronában s már 9 éves korában meghalt. Összesen 116 költemény maradt tőle, de ezek közül is több kétes származású. Igazán eredeti tehetség, a forrásának is mestere, bár úttörő volt a görög formák átültetésében.

⁸⁷ M. Furius Bibaculus szül. 103-ban Kr. e. Cremonában, tehetséges költő volt; gúnyverseket írt s állítólag egy eposzt is Caesar galliai hadjáratáról. Nagyon kétséges, hogy ő-e az a költő, akit Horatius (Sat. II. 5. 40.) kigúnyol s egy másik helyen (Sat. I. 1. 36.) „turgidus Alpinus“-nak nevez.

⁸⁸ Horatius epodusaiiban látjuk, hogy a jambusnak metsző élét egy-egy közbeszúrt nyugodtabb menetű verssor mérsékli.

⁸⁹ Caesius Bassus Persius ifjúkori barátja, kinek költeményeit kiadta s állítólag a Vezuv kitörésének esett áldozatul 79-ben Kr. e. u. Egy tankölteményét is említik: „De metris“.

⁹⁰ L. Attius (némelyek szerint helyesebben Accius) szül. Piturum-ban 170-ben Kr. e. s meghalt 94-ben. Élete körülményeit nem ismerjük. Nem annyira a forma és előadás tökéletességével, mint alakjainak erőteljes nemzeti vonásaival s lelkes, hazafias hangval hatott korára. Nyelve régieskedő, szókötése sokszor hanyag és csúszós. Írt néhány elméleti művet is. Csak töredékek maradtak tőle.

⁹¹ M. Pacuvius szül. 219 körül Kr. e. Brundisiumban. Későbbi korszakáig Rómában élt mint költő és festő. Élete vége felé Tarentumba vonult vissza, a hol a nála 50 évvel fiatalabb Attiussal is megismerkedett. Meghalt 132 körül mint aggastyán. Összesen 12—13 tragédiát írt, többnyire Sophocles és Euripides után. Erőteljes, szép elbeszélés, lelkes előadása miatt nagyon kedvelték. Töredékek vannak csak műveiből.

⁹² A mint Horatius is mondja, hogy Pacuvius „tudós öreg“ híven áll, Attiust pedig „magas szárnyalású“ költőnek tartják. (Epist. 1. 55. 56.)

⁹³ L. Varius Rufus neves költő, a Mæcenas-kör előkelő tagja, Vergilius jóbarátja; ő mutatta be Horatiust Mæcenasnak, Augustus is nagy kegyben volt. Neki és Plotius Tuccának adta át Vergius halála előtt az Aeneist. Több epikus költeményén kívül különösen tragédiáival ért el nagy sikert, kivált Thyestes című darabmagasztalják, melyet Kr. e. 29-ben az actiumi ütközet után Augustus tiszteletére rendezett nagy ünnepélyek alkalmával adtak színpadra. Fájdalom, a darab elveszett.

⁹⁴ Ovidius e tragédiája sem maradt fenn.

⁹⁵ L. Pomponius Secundus, Seianus párthive, ennek bukása után csak nagy nehezen menekült meg a haláltól. Caligula megkegyelmezett neki, Claudius alatt vitézül harczolt Germániába a chattusok ellen. Több tragédiát írt, de csak a címe maradt fenn egynéhánynak.

⁹⁶ L. Aelius Stilo (Præconinus) szül. 154 körül Kr. e. L. nuviumban. Varro és Cicero neki tanítványai voltak. Szónoki beszédeket készített magas állású barátainak. A nyelvtudománynak volt első tudós művelője: ő az első római philologus, a ki magyarázta Róma legrégebb nyelvemlékeit, a XII táblás törvényt, a Sali papok énekeit s commentárokkal kísérte Plautus vígjátékait.

⁹⁷ Statius Caecilius az insuberek földjéről valószínűleg mihadifogoly került Rómába s szabadságát visszanyervén, Ennius barátságát kötött s kevéssel ő utána halt meg 166-ban Kr. e. Plautus és Terentius példájára vígjátékokat írt, főképen Menandert utnozva. Nyelve szabályosabb, mint Plautusé és erőteljesebb, mint Terentiusé. Cicero (De opt. gen. or. 1. 2.) Róma legnagyobb vígjátékirójának nevezi. Mintegy 40 darabjának címét ismerik, egyenként csak töredékei maradtak.

⁹⁸ P. Terentius Afer szül. Kr. e. 185-ben Carthagóban, innemellékeve. Fiatalon, mint rabszolga került Rómába Terentius Lucius szenátor házába, a ki a tehetséges ifjút kitaníttatta s szabadcsátotta, de előbb felvette volt gazdája nevét. Nemsokára mint vígjátékiró fellépett első darabjával s nagy feltűnést keltett. Tehetségmegnyerő kedves modora miatt a legelőkelőbb emberek is befogadták társaságukba s ezért irigyei gúnyolták, sőt meg is gyanúsították, hogy ezek segítségével írja darabjait. Összesen hat vígjátékot írt s ekkor tanulmányútra kelt Görögországba, de hazafelé jövet útközben meghalt 159-ben, 26 éves korában. Darabjait görög mint (Apollodorus, Menander) szerint csinálta, de nem fordította, hanem maga teremtett új helyzeteket, sőt egyes jeleneteket más vígjátékvett át (összeolvasztás, contaminatio). Előadása finom, gondos és hiányzik belőle a vígjátékok nyers ereje és durva komikuma; nyelv egyszerű, az akkori világ társalgási nyelve. Mind a hat darabja fennmaradt, sőt hozzájuk igen jó magyarázatok is úgy a régi, min későbbi korból.

⁹⁹ L. Afranius szül. Kr. e. 140 körül. Ő a comœdia toglegkiválóbb művelője. Menandert utánozza darabjaiban, de gö

keretben római jellemeket mutat be. Nagyon sok darabot írt (néhányak szerint 40-et) s még Augustus korában is kedvelte a közönség. Csak töredékek vannak belőlök.

¹⁰⁰ Servilius Nonianus Kr. u. 35-ben consul. Eleinte szónok, majd történetíró. Meghalt Kr. u. 61-ben. Tac. Ann. XIV. 19.

¹⁰¹ Aufidius Bassus élt Tiberius császár uralkodása alatt; megírta a polgárháborúk és a germán hadjáratok történetét. Művét az idősb Plinius folytatta. Néhány szemelvényt közöl e műből az idősb Seneca.

¹⁰² Legtöbben Tacitusra gondolnak.

¹⁰³ Demosthenes neve alatt összesen hat levél maradt, de ezek sem hitelesek.

¹⁰⁴ Cicero maga is említi ezt Ep. Ad Fam. VII. 24.: „olim, cum regnare existimabamur“ és IX. 18.: „amisso regno forensi“.

¹⁰⁵ C. Asinius Pollio szül. Kr. e. 76-ban plebeius családból. Első nyilvános szereplése 22 éves korára esik, mikor Cato ellen mint vádló lépett fel, bár eredmény nélkül. A polgárháborúban Caesar pártjára állott s részt vett a pharsalusi ütközetben is, majd praetor lett s Sextus Pompeius ellen harczolt Hispaniában. Caesar halála után Antoniushoz húzott, mert azt hitte, hogy őszintén akarja a köztársaság fenmaradását. Az első triumvirátus után Gallia Transpadana kormányzója lett s mint ilyennek nagy része volt abban, hogy barátja Vergilius visszakapta apai birtokát. A perusiumi háborúban Antonius ellen nem vett részt s mikor Octavianus, a ki őt provinciájától megfosztotta, Antonius ellen indult, sikerült őket kibékítenie, úgy hogy Brundisiumban (41-ben) egyességet kötöttek. 40-ben consul lett, 39-ben diadalmenetet tartott s utána teljesen visszavonult a nyilvános élettől, csak a tudmánynak és művészetnek élt. Ő alapította Rómában az első nyilvános könyvtárt. Mint író több téren is próbálkozott: megírta a polgárháborúk történetét, írt tragédiákat, de legkiválóbb volt mint szónok, bár inkább beszédeknek gondos kidolgozásával, mint előadásának szépségével tűnt ki. Mint bíráló kissé elfogult volt főleg Livius, Cicero és Sallustius iránt. Meghalt Kr. u. 4-ben, 80 éves korában. Műveiből csak töredékek vannak.

¹⁰⁶ M. Valerius Messala Corvinus szül. Kr. e. 64 körül, meghalt Kr. u. 9 táján. Kitűnő szónok s rendkívül képzett és művelt ember. Eleinte Antonius és Brutus párthive, majd Octavianushoz szegődik: 31-ben consul, 27-től mint praefectus urbi fejt ki

nagy tevékenységet. A polgárháborúkról szóló monographiáját görög nyelven írta; szónoki beszédeinek választékos szép nyelvét különösen dicsérték. Ezekből csak néhány töredék maradt ránk.

107 C. Julius Caesar szül. Kr. e. 100-ban, meghalt 44-ben. Róma egyik legnagyobb férfia, rendkívül nagy és sokoldalú tehetség: kitűnő államférfiú, hadvezér, szónok, történetíró, a tudományok több ágában (főleg a nyelvészetben és matematikában) kiváló szakember, még a költészet terén is sikerrel próbálkozott. Szónoki beszédeiből csak töredékek vannak.

108 M. Caelius Rufus Kr. e. 82.—48. (Lásd I. 5. 61. és IV. 2. 123.)

109 C. Licinius Macer Calvus élt Kr. e. 82.—48. Cicero ellenfele, Catullus barátja, szónok és költő. Összesen két epigrammja s néhány lírai költeményének töredéke maradt fenn.

110 Cicero Brutusában (82. fej.) mondja róla: „A szónoki előadásnak a szokottnál gondosabb és keresettebb módját kezdte felkapni s ámbár kellő tudással és finom ízléssel tette ezt, mégis azáltal, hogy túlságosan bírálta önmagát s minden szavára vigyázott s folyton attól tartott, hogy hibát talál elkövetni ítéletében, elvesztegette az igazi életerőt.

111 Servius Sulpicius Lemonia Rufus, Cicero barátja, kivel együtt tanulta Molonnál Rhodus szigetén a szónoklat művészetét, majd a jogtudományokra adta magát s e téren jelesebb volt, mint a szónoklatban.

112 T. Cassius Severus, szónok Augustus idejében, kit beszédeinek merész hangja és sértő szellemeskedései miatt először Kréta szigetére, majd Seriphos-ra száműzték s itt is halt meg 25 évi számkivetés után 34-ben Kr. u.

113 Domitius Afer némelyek szerint galliai származású (Nemausus-ból, ma Nîmes), igen jeles szónok volt. Meghalt 59-ben Kr. u. Műveiből csak a Quintilianustól idézett néhány töredéket ismerjük.

114 Julius Africanus, galliai származású, Néro alatt élt.

115 Galerius Trachalus Kr. u. 68-ban consul vol. Tacitus szerint Rómában az volt az általános hit, hogy ő készítette Otho császárnak a szenatushoz és hadsereghez intézett beszédeit.

116 Vibius Crispus gazdag és előkelő ember, jónevű szónok Néro és Vespasianus alatt; Tacitus szerint még Domitianus alatt is élt.

117 Iulius Secundus kiváló szónok Vespasianus alatt s fia.

talon halt meg 88-ban Kr. u. Tacitus Dialogus-ában ő az egyik szereplő személy.

¹¹⁸ Tacitus és Plinius szerint: Aper, Marcellus, Maternus, Mesala, Cæcilius Plinius stb.

¹¹⁹ M. Iun. Brutus, a hasonló nevű néptribunnak, Marius párhívének és uticai Cato nőtestvérének, Serviliának fia. Cato jelleme nagy befolyással volt szellemi fejlődésére s korán foglalkozott történelmi és philosophiai tanulmányokkal. Köztársasági érzelmű ember volt, de inkább elméleti, mint gyakorlati gondolkozású, innen határozatlan, ingadozó természete. Részt vett Cæsar meggyilkolásában, de a féltékenység és határozatlanság nem engedte, hogy a helyzetet kihasználják, sőt időt engedtek Antoniusnak és Octavianusnak, hogy erejüket összeszedve halálos csapást mérjenek a haldokló köztársaságra. A Philippi mellett vívott csatában az ő szárnya fényes győzelmet aratott a szemben álló Octavianus felett, de a másik szárny Cassius vezérlete alatt oly vad futásnak eredt Antonius elszánt rohama elől, hogy az ő embereit is magukkal sodorták, úgy hogy Brutus kétségbeesésében saját kardjába dőlt. Philosophiai műveiből semmisen maradt fenn, csak egy-két levelét ismerjük, melyeket Ciceróval váltott.

¹²⁰ Aulus Cornelius Celsus, híres orvos Augustus és Tiberius korában. L. II. 15. 22.

¹²¹ Qu. Sextius előkelő családból való férfiú, ki stoikus iskolát alapított Rómában, melyet aztán hasonló nevű fia tovább fejlesztett.

¹²² Fabianus Papirius Plautus római philosophus az idősb Seneca idejében, ki erkölcsös életével s jeles szónoki tehetségével tűnt ki. Philosophiai műveken kívül Plinius szerint egy természet-tudományi munkát is írt (causarum naturalium libri).

¹²³ Catus epikureus philosophus, kiről Cicero (Ad fam. XV. 16.) írja, hogy nem régen (45-ben Kr. e.) halt meg.

¹²⁴ L. Annaeus Seneca szül. Krisztus születése körül Hispania Corduba nevű városában. Korán Rómába került s Caligula halálra ítélte, de nagy nehezen megmenekült. Claudius alatt ismét bajba jutott s nyolcz évre számkivetésbe kellett mennie Corsica szigetére. Innen visszahívták, sőt Nero nevelését bízták rá. A Piso-féle összeesküvés gyanúja miatt halálra ítélték s Kr. u. 65-ben öngyilkos lett. Sok bölcséleti munkát írt, melyekben a stoikus tanokat epikureista nézetekkel keveri. Természettudományi művet és költeményeket is írt.

125 Quintilianusnak ítélete Senecáról talán kissé erősnek tetszhetik, bár Gellius is (N. A. XII. 2.) megrója Senecát merészségeért, a melylyel a régi írókat kicsinyli. Tény az, hogy Seneca ma meglevő műveiben sehol sem találunk ily kemény ítéletet a régiekről. 114-ik levelében sem Sallustius ellen kel ki, hanem ügyetlen utánzó ellen. Lehet, hogy Seneca egyéb (ránk nem maradt) műveiben vagy bizalmas beszélgetés közben nyilatkozott ily erősen a régi írók hibáiról.

126 Suetonius beszéli Caligula életrajzában (53. f.), hogy e császár, ki maga is fellépett mint szónok, nem szerette a finom és választékos beszédet s Senecára, a kit a közönség akkor a legjobban kedvelt, azt a megjegyzést tetté, hogy csupa szónoki pályamű, a mit ír s olyan, mint a homok mész nélkül.

127 Hor. Epist. II. 3. 61. 62. 70.—72. vv.

128 Miként Lucretius (De rerum natura IV. 48. s kk.) mondja:

,Dico igitur rerum effigias tenuesque figuras
Mittier ab rebus summo de corpore earum;
Quæ quasi membrana est vel cortex nominanda'.

129 Cíc. De oratore I. 33. 60.

130 Az „ararium sanctius“ a Saturnus-templom mögött levő államkincstárnak belső fülkéje volt, melyet Kr. e. 357-ben építettek a szabadon bocsátott rabszolgák árából fizetett 5°/_o-os adó (vicesima manumissionum) befogadására. Ehhez a pénzhez csak végső szükségben volt szabad nyúlni.

131 Lásd X. 1. 120.

132 Hogy melyik a sok Iulius Florus közül, bajos volna megmondani. Horatiusnak volt ilynevű ifjú barátja, kihez két költeményét (Epist. I. 3. és II. 2.) intézte. Seneca a híres rhetornak, Latronak tanítványai közt említ egy Florust; Tacitus is egyet (Ann III. 40.).

133 Ugyanezen képet használja az író a II. könyvben is (11. 4.) Különbösen az egész helynek értelme az, hogy a szónok ne várjon költők módjára holmi isteni ihletre, hanem kövessen el emberileg minden lehető s akkor csodás beavatkozás nélkül is megtalálja helyes kifejezéseket.

134 Cicero is gyakran használja ez elnevezést s jelöli vele a összehordott, de még rendezetlen anyagot, a készletet, a melyből kidolgozásakor merit.

135 Persius Sat. I. 106: „Nec pluteum cædit nec demorsos sapit
ngves“.

136 Libanius mondja Demosthenes életrajzában: „Ezért, mint
mondják, megvárta, míg zúgó vihar kerekedett és erősen háborgott
tenger s a parti sziklák mentén sétálgatva szavalt s a tenger
úgása közben szoktatta magát, hogy ki bírja állani a nép zajon-
ását“. Cicero is említi ezt (De fin. V. 2.): „... lementem a pha-
erumi öbölbe is, a hol, mint mondják, Demosthenes a hullámok
úgása mellett szokott szavalni, hogy megtanúlja túlkiabálni a
épgyűlés lármáját.“

137 C. Helvius Cinna Kr. e. 44-ben néptribun, Cæsar párt-
íve, kinek temetése alkalmával a felbőszült nép megölte őt az út-
zán. Catullusnak és Vergiliusnak barátja volt. Legismertebb műve
olt egy Smyrna nevű eposz, melyben Zmyrna, Smyrna vagy mások
zerint Myrrha természetellenes szerelmét énekelte meg apja, Ci-
yras iránt. Catullus epigrammája szerint kilencz évig dolgozott
ajta, míg az érthetlenségig agyonjavította.

138 Cic. De or. I. 34.

139 Így lefordította Plato Timæusát és Protagorasát, Xenophon-
ak pedig Oeconomicusát.

140 L. X. 1. 116.

141 III. 5. 5.

142 Maga mondja Ad Att. IX. 4.: „Hogy egészen el ne busúl-
am magamat, hozzáfogtam néhány olyan *σέσεις*-félének kidolgozásá-
hoz“. *Παράδοξα* (ő maga ezt így fordítja: Admirabilia vagy Mirabilia)
zímű műve sem más, mint hat stoikus bölceleti tételnek kifejtése.
E műve Kr. e. 46-ból való.

143 L. II. 1. 11. és 4. 22.

144 L. IV. 3. 13. — Cornelius mint néptribun törvényjavaslatot
nyújtott be, melynek tárgyalása ellen egyik tisztvárosa óvást tett.
erre ő maga olvasta fel a javaslatot, a miért „crimen maiestatis,
lapján vád alá helyezték.

145 L. III. 5. 11.

146 L. IX. 2. 91.

147 Basilica (*βασιλική* t. i. *οικία* vagy *στοά*, királyi ház vagy csar-
ok) néven ismerjük az ókorból azon fényes, fedett oszlopcsarno-
okat, melyeket a városok legszebb, s legforgalmasabb helyein szok-
ak emelni. Itt tartották a törvényszékek üléseit, itt bonyolították
a kereskedelmi üzleteket.

148 L. X. 1. 23.

149 L. Cestius Pius, görög származású (smyrnai) római rhetor Augusztus korában. Nagy ellensége volt Cicerónak, kinek beszédeire replikákat készített. Declamatióiból sokat idéz az öregebb Seneca.

150 I. 1. 15.

151 Az emlékező tehetség ily fokozatos fejlesztésének megvilágítására szolgál a hasonlat, melyről I. 9. 5. volt szó, hogy t. i. Milononapokint felemelt egy borjút s akkor is fel bírta emelni, mikor már ökör lett abból.

152 Metrodorus szül. Mysia Scepsis nevű városában; akademiкус bölcész, szónok és államférfiú. Élt Kr. e. 140 körül. Bámúlato emlékező tehetségét Cicero több helyen is említi, így De or. II. 8. 90.; III. 20.; Tusc. I. 24. 59.

153 Állítólag Brutus barátja; Cicero fenmaradt műveiben sehol sem találjuk nevét.

154 L. VI. 2. 29.; VIII. 3. 64. 68.

155 Antipater Sidonius, az alexandriai iskola költője a Kr. II. században. (L. Cicero De or. II. 50.) Archiasra nézve l. ugyan csak Cic. Pro Archia 8. f.

156 L. X. 3. 21.

157 Cic. Or. X. 34.

158 C. Papirius Carbo mint néptribun Kr. e. 131-ben C. Gracchussal együtt küzdött a nép jogaiért s e miatt Scipióval is szembe került, a ki 129-ben a tervbe vett első földosztás megghiusulása miatt majdnem áldozatul esett a nép dühének. Másnapéjjel hirtelen meghalt s általában Carbot tartották az ő gyilkosának. 120-ban consul lett, majd később a Gracchus-féle mozgalmakban való részessége miatt Licinius Crassus bevádolta s öngyilkossággal menekült az ítéltetéstől. Mint szónoknak elég jó neve volt. Cic. Brutus 27. f. és De or. I. 34. — Némelyek szerint Q. Quinctilius Iullus Messala a C. Carbot, a ki háborúban nem szerepelt, Cn. Papirius Carbóval Cinna hívével, majd consultársáival, a ki Sulla ellen harczolt.

159 L. X. 1. 116.

160 M. Tullius Tiro, Cicero szabadon bocsátott rabszolgája barátja. Urának halála után még sokáig élt, megírta annak életét s kiadta beszédeit és leveleit. Őt tartják a gyorsírás feltalálójának (nota Tironiana).

161 L. III. 1. 21.

XI. KÖNYV.

A tizenegyedik könyv tartalma: A beszéd tárgyszerűsége; milyen legyen a beszéd a személyek és tárgy különfélesége szerint; hogyan kell a természettől kevésbé tetszetős dolgokon simítani. Az emlékező tehetség; ennek mesterséges gyakorlása. A szóbeli előadás; az emberi hang természeti sajátosságai, gondozása; a taglejtés, ruházat. Mindez legyen megfelelő az ügy természetének, a beszéd egyes részeinek, sőt még a gondolatok és szavak is legyenek a szónok egyéniségéhez mértek.

I. FEJEZET.

A beszéd tárgyszerűsége.

Ha már az előbbi könyv útmutatása szerint jól megtanultunk fogalmazni, elmélkedni s ha a körülmények úgy kívánják, rögtönözve beszélni is, utána arra legyen gondunk, hogy beszédünk a körülményekhez alkalmazott, azaz tárgyszerű legyen. Cicero szerint¹ ez a kifejezés szépségének negyedik feltétele s az én nézetem szerint a legszükségesebb. A szónoki beszéd csinosításának sok mindenféle eszköze van s ezek közül egyik ehhez, másik ahhoz a tárgyhoz illik: ha azonban nem alkalmazkodik a tárgyhoz és szereplőkhöz, nemcsak nem emeli, hanem rontja a beszéd hatását s épen az ellenkezőt éri el vele. Mit ér, ha beszédünk igazán latinos, világos, hozzá még csinos, alakzatokkal ékes és ritmus tekintetében is művészileg kidolgozott, ha nincs összhangzásban azzal, a minek a bírót megnyeri s a mire őt hangolni akarjuk:

3 ha méltóságos hangon beszélünk jelentéktelen dolgokról, lapos és síma előadást használunk nagyszerű, víg hangot szomorú, gyengédet kemény tárgyakhoz, fenyegetődzöt, mikor könyörögni akarunk, higgadt szavakat izgalmas, vad és szenvedélyes hangot kedves dolgok előadásában? Valamint a férfiút kivetkőzteti méltóságából a nyakláncz, gyöngy és hosszú ruha, mert mindez asszonyoknak való ékesség: ép-
 4 űgy a diadalmeneti díszruha, melynél felségesebbet gondolni sem lehet, nem való asszonyoknak. E tárgyat 'De oratore' művének harmadik könyvében csak futólag érinti Cicero, de azért senkisémondhatja róla, hogy valamit előadásából kifelejtett volna, mikor azt olvassuk nála, hogy nem illik ugyanazon előadásmód bármely ügghöz, hallgatóságához, személyekhez, időkhöz.² Szaz Orator-ban³ is körülbelül ugyanennyit mond. Azonban amott L. Crassus, minthogy a legkiválóbb szónokok és tudósok előtt beszél, megelégszik azzal, hogy szakembereknek épen
 5 csak érinti e tárgyat; emitt pedig Cicero Brutushoz intézett szavaiban felteszi erről, hogy a tárgyat úgyis ismeri s azért csak röviden szól róla, habár magában véve elég terjedelmes az és a bölcselők is behatóbban foglalkoznak vele. Én, ki tankönyv írására vállalkoztam, nem csupán szakembereknek, hanem tanulóknak is írom mindezt, legyen hát szabad kissé bővebben szólnom e dologról.

6 Tudnunk kell mindenekelőtt, mivel lehet a bírót magunknak megnyerni, felvilágosítani, szívére beszélni; mire kell törekednünk a beszéd mindegyik részében. Azért ne használjunk régies, átvitt értelemben vett és költött szavakat a beszéd kezdetén vagy elbeszélő és bizonyító részében, se ékes szavakkal átszótt terjedelmes körmondatokat ott, hol a beszéd anyagát kell felosztani és részenként tárgyalni; se alantjáró köznapi kifejezéseket és laza szerkezeteket a befejezésben, s ne akarjuk a könnyeket tréfával felszárítani, a hol részvétre

volna inkább szükség. Mert a szónoki beszédben minden- 7
nemű ékességnek nem önmagáért, hanem a tárgy miatt van
jogosultsága, melynek szolgálatában áll és nem kevésbbé
fontos az, hol mondok valamit, mint az, hogy mit mondok.
Azonban a beszéd tárgyszerűsége egészben véve nemcsak a
kifejezés mikéntjétől függ, hanem része van benne a feltalá-
lásnak is. Mert ha már a szavak is ennyire fontosak, mennyi-
vel fontosabb maga a beszéd tárgya? Hogy ennél mire kell
ügyelni, mindjárt ott a maga helyén elmondottuk.

Tüzetesebben kell szólnunk arról, hogy csak az a szónok 8
beszél tárgyszerűen, a ki nem csupán a hasznosságra, hanem
az illendőségre is ügyel. Tudom, hogy e kettő többnyire
együtt jár. Mert a mi tisztességes, az rendesen hasznos is,
és semmivel sem lehet a bírót jobban megnyerni magunk-
nak, mint ezzel, vagy magunktól jobban elidegeníteni,
mint ennek ellenkezőjével. Néha azonban e kettő szembe 9
kerül egymással. De valahányszor összeütköznek, az illendő-
ség le fogja győzni a hasznosság szempontját. Így pld. min-
denki előtt ismeretes, hogy Socrates igen könnyen elnyer-
hette volna a felmentést, ha az akkoriban szokásos módon védi
magát a bíróság előtt s alázatos hangon mondott beszéddel
igyekezett volna megnyerni a bírák jóindulatát s a vádat
pontról-pontra megczáfolta volna. Csakhogy épen ezt nem 10
tartotta összeegyeztethetőnek a saját jellemével. Úgy visel-
kedett hát, mint a ki büntetés helyett a legnagyobb kitüntet-
ésre tartja magát érdemesnek. Mert később volt ez a legből-
csebb ember inkább életének hátralevő részét, mint egész
eddig életét áldozatul dobni. És ha már saját kora meg nem
értette, fentartotta magának azt, hogy az utókor ítéljen felette
s a késő öregségében szenvedett rövid veszteség fejében örök
életet biztosított magának. Azért, bár Lysias, kit akkor leg- 11
jelesebb szónoknak tartottak, felajánlott neki egy kidolgozott
védőbeszédet, nem akarta azt felhasználni, mert úgy gon-

dolta, hogy szép ugyan a beszéd, de kevésbé illik ő hozzá. Ebből az egy esetből is világos, hogy a szónoki beszéd fő-czéljának nem azt kell tekintenünk, hogy rábeszéljünk, hanem hogy jól beszéljünk, mivel lehetnek esetek, mikor mást rábeszélni gyalázatos dolog. A mit tehát ő cselekedett, nem
 12 használt ugyan a felmentés ügyének, de, a mi fontosabb, használt neki mint embernek. S mi is inkább csak a közön-séges beszédmódot követjük, mint a szorosan vett igazságot, mikor ezzel a megkülönböztetéssel élve a tisztességest a hasznostól elválasztjuk. Máskülönben azt kellene tartanunk, hogy az az öregebbik Africanus,⁴ a ki később volt elhagyni szülő-földjét, mint egy aljas néptribunna a saját ártatlansága védelmére perbe szállani, ezen eljárásával nem használt saját érdekének; vagy hogy P. Rutilius⁵ sem akkor, mikor úgyszólván Socrates módjára védelmezte magát, sem mikor P. Sulla visszahívása ellenére is később volt számkivetésben
 13 maradni, nem tudta felfogni a saját valódi érdekét. Pedig e férfiak ama kicsinyes dolgokat, melyeknek csak alacsony lelkek előtt van értékök, az erénnyel szemben megvetendőknek tartották s ezért őket örök időkhig mindenki csodálattal magasztalja. Azért mi se legyünk oly köznapi gondolkozásúak, hogy azt, a mit bennök dicsérünk, haszontalanságnak tekint-
 14 sük. De bárminő legyen is e különbség, a valóságban csak ritkán szerepel, mert mint mondtam, mindenféle ügyekben rendszerint azt, a mi hasznos, egyúttal tisztességesnek veszzük. Az igazi tisztesség pedig, mely mindenkit mindig és mindenütt kötelez, abban áll, hogy minden szavunk, minden tettünk becsületes legyen és soha sehol senkivel szemben se legyen becstelen. Egyéb, kevésbé fontos vagy közömbös dolgok többnyire oly természetűek, hogy néha megengedhetők, máskor nem, vagy a személyek, idő, hely és az ügy természetéhez képest nagyobb vagy kisebb mértékben menthetők
 15 vagy gáncsolandók. Minthogy pedig vagy a magunk, vagy a

mások ügyében beszélünk: e szerint kétféle eljárást kellene megkülönböztetnünk, csak nem szabad felednünk, hogy ugyanaz rendszerint mindkét esetben ellenkezik az illendőséggel.

Mindenekelőtt hiba tehát mindennemű dicsekvés, de különösen a szónok részéről a maga tudományával, mert ezzel nemcsak megutáltatja, de többnyire meg is gyűlölteti magát hallgatóival. Van ugyanis az emberi lélekben termé- 16 szettől fogva egy kis nagyratörő nemes büszkeség, mely nem tűr maga felett mást. Azért az elhagyatottakat és megalázkodókat szívesen felemeljük, mert mikor ezt tesszük, mintegy nagyobbak érezzük magunkat s a letört vetélytárs iránt rendszeren felébred bennünk a részvét. De a ki szerfelett feltolja magát, azt hisszük, le akar nyomni és lenéz bennünket s nem úgy tekintünk reá, mint a ki maga akar nagyobb lenni, hanem hogy másokat akar lejjebb szorítani. Azért az ilyent 17 irigy szemmel nézik az alacsonyabbak (ez a hibájok azoknak, kik engedni nem akarnak, versenyezni meg nem képesek), gúnyos mosolylyal a magasabban állók és elítéli minden jóra való ember. Pedig legtöbbször azt találjuk, hogy az ilyen kérkedők hamisan ítélik meg saját értéköket; de még ha igazi érdemeik vannak, akkor is elég az önérzet.

Nem csekély megrovásban volt e miatt része Cicerónak, habár inkább viselt dolgaival, mint szónoki tehetségével szokott különösen beszédei közben dicsekedni. És legtöbbször meg is volt erre az oka. Vagy azoknak a védelmére kelt, kik- 18 nek segítségével elfojtotta az összeesküvést vagy irigyeivel szállt szembe, bár ez nem járt sikerrel, a mennyiben a haza megmentéseért száműzetés lett a jutalma; úgy hogy consuli évében véghezvitt tetteinek gyakori emlegetésével inkább önvédelem lehetett célja, mint dicsekvés. A mi a szónoki tehet- 19 séget illeti, bár az ellenfél ügyvédjeiben legteljesebb fokban elismerte azt,⁶ maga magának sohasem tulajdonította mint

szónok túlságos mértékben. Hiszen az ő szavai ezek: „Ha van bennem egy kis szónoki tehetség, hogy mily csekély, magam érzem“, vagy: „A mi tehetségemből hiányzik, szorga-
 20 lommal igyekeztem pótolni“. ⁷ Sőt a Qu. Cæcilius ellen mon-
 dott beszédben is, mikor annak megállapításáról volt szó, ki
 legyen a vádló Verres ellen, bár a kérdés eldöntésére nézve
 igen fontos volt, hogy kettejük közül melyik alkalmasabb
 ezen ügynek vitelére, mégis inkább arra törekedett, hogy
 amattól megtagadja, mint hogy magának tulajdonítsa a rá-
 termettséget s kijelentette, hogy ezt még nem szerezte meg,
 de mindent elkövetett, hogy képes legyen meg-
 21 szerezni magának. Leveleiben néha barátaival szem-
 ben bizalmasan, itt-ott párbeszédeiben, de mások nevében,
 őszintén nyilatkozik a saját szónoki tehetségéről. És mégis,
 talán még azt is szívesebben megbocsátja az ember, ha valaki
 nyíltan dicsekszik, már csak e gyarlóságnak az őszinte be-
 vallásáért is, mint ha valaki leplezett és kihívó henczegéssel
 dúsgazdag létére szegénynek, előkelő származása mellett kö-
 zönséges halandónak, bár hatalmas, gyengének, bár jó szó-
 nok, teljesen járatlannak mondja magát, a kinek nehezen
 22 megy a beszéd. A hiú dicsekvésnek egyik fajtája az is, mikor
 valaki gúnyolódva mulat másokon. Azon legyünk tehát, hogy
 mások dicsérjenek bennünket; mert mi magunk, Demosthe-
 nes szavai szerint, úgy illik, hogy piruljunk, még akkor is,
 ha mások dicsérnek. ⁸ Ezzel nem azt akarom mondani, mintha
 a szónok nem volna kénytelen néha a maga tetteiről is be-
 szélni, mint ugyancsak Demosthenes Ctesiphon védelme köz-
 ben; de hogy ezt jóvá tegye, kimutatja, hogy kénytelen volt
 vele s a felelősséget ezért egészen arra hárítja, a ki őt erre
 23 szorította. M. Tullius is sokszor előhozza a Catilina-féle ösz-
 szeesküvés elfojtását, de az érdemet majd a szenátus erélyes
 fellépésének, majd az isteni gondviselésnek tulajdonítja. Több-
 nyire ellenfelei és rágalmazói azok, kikkel szemben inkább

magának követeli a dicsőséget. Hiszen az ellene felhozott vádak alól tisztáznia kellett magát. Költeményeiben bizony 24 tartózkodóbb lehetett volna, mert a rossz nyelvek folyton csipkedték ezen versekért:

„Tóga előtt le a karddal, a szónok előtt a babérral“

és:

„Oh te szerencsés Róma! ki általam újra születél!“⁹

meg azért a Jupiterért, aki őt az istenek gyülekezetébe hívja meg; vagy Minerváért, ki a tudományokra oktatta; az ilyeneket holmi görög minták utánzataiként engedhette meg magának.

Illetlen dolog ugyan szónoki tudományunkkal kérkedni, 25 de viszont néha meg van engedve az önérzet megnyilatkozása. Mert ki ütköznék meg az ilyeneken: „Mit tartsak magam felől? Talán, hogy megvetésre méltó vagyok? Nem találok semmi olyant, akár eddigi életemet, akár befolyásos szereplésemet, akár viselt dolgaimat, akár csekélyke tehetséget nézem, a mit Antonius kicsinyelhetne.“ Majd kissé odább 26 még nyiltabban: „Vagy talán a szónoklat terén akart velem versenyre kelni? Hiszen ezért hálás lennék neki. Mert lehetne-e annál gazdagabb és bőségesebb tárgy számomra, mint ha magam mellett és Antonius ellen beszélhetnék?“¹⁰

Az is önhittsége mutat, mikor némelyek azzal hozakod- 27 nak elő, hogy ők már döntöttek az illető ügyben, másképp nem is vállalkoztak volna annak védelmére. Mert egyrészt a bírák nem szívesen hallgatják meg az olyant, a ki elébe vág a feladatuknak, másrészt a szónok sem várhatja, hogy ellenfelei úgy beszéljenek róla, miként Pythagorasról tanítványai, mikor csak ennyit szóltak: „Ő mondta.“ De az ilyen hang a beszélőnek egyénisége szerint majd jobban, majd kevésbé bántó. Mert bizonyos tekintetben mentségére lehet a kor, elő- 28 kelő állás, tekintély; de ezek alig-alig lehetnek meg bárkiben

is oly nagy fokban, hogy azért ne kellene bizonyos szerénységgel mérsékelni a kijelentésnek ezt a formáját, mint általában mindazt, a mihez a bizonyítékot önmagából meríti a védő. Kissé pöffeszkedő beszéd lett volna, ha Cicero kijelenti, hogy nem szabad szemrehányást tenni valakinek azért, hogy római lovagnak fia, mikor ő a védő. Ellenben azzal, hogy a saját rangját a bírakéval együtt említette, még kellemesen is hatott rájuk: „Azt pedig, hogy római lovagnak fia, nem lett volna szabad szemére vetniök a vádlóknak már csak azért sem, mert ti vagytok az ő bírái s én az ő védője”.¹¹

29 A szemtelen, lármás és indulatos fellépés egyáltalán mindenki részéről illetlen dolog; de minél korosabb, előkelőbb állású és tapasztaltabb szónok valaki, annál inkább megrovást érdemel érte. Pedig látni néha veszekedő természetű szónokokat, kiket sem a bírak iránt való köteles tisztelet, sem a tárgyalásokon szokásos önmérséklet nem képes fékezni, úgy hogy már maga lelkületök is elárúlja, hogy sem az ügy elvállalásában, sem annak vitelésében nem törődnek
30 semmivel. A beszéd rendszerint tükre a jellemnek s feltárja a lélek rejtekeit. Nem hiába mondták a görögök, hogy „A milyen valakinek élete, olyan a beszédje is”.¹² Lealázóbb hibák a következők: a szolgálai hizelgés, a bohócok módjára mindenáron nevettetni akaró vicczelődés, a tisztességérzet csekélybe vétele illetlen és szemérmetlen szavak és tettek által, a férfias komolyság mellőzése mindenben. Ezen hibákba rendszeren azok esnek, kik vagy nagyon kedvesek akarnak lenni, vagy másokat mindenáron megnevettetni.

31 Még az ugyanegyfajta szónoki előadás sem illik mindenkire egyformán. Mert pld. öreg embernek nem annyira a bőbeszédű, emelkedett, merész és virágos, mint inkább a rövidre fogott, nyugodt, czikornyátlan előadás való, a minőt Cicero gondol, mikor a saját beszédére azt mondja, hogy már kezd őszülni;¹³ valamint a fényes bíbor- és skarlátszínű

ruha sem nagyon illik e korhoz. Fiatal embereknek még a 32
kissé bővebb s majdnem a merészséggel határos kifejezéseket
is megbocsátjuk. Ellenben ugyancsak ezektől rossz néven
veszszük a száraz, aggódva szorongó, szűkre szorított kifeje-
zésmódot már csak azért is, mert rendszerint erőltetett ko-
molysággal párosúl, valamint az öreges komolyságot is idő
előtt valónak tartjuk, ha ifjakknál tapasztaljuk. Katonához 33
természetes egyszerűség illik. Azoknak, kik, mint némelyek
teszik, nyilván tüntetnek azzal, hogy philosophusok, legtöbb-
ször nem valami jól áll a czifra beszéd, főleg, ha ezt indúla-
tok felkeltésére szánják, hiszen ők hibának tartják az indú-
latokat.¹⁴ Választékos szavak, ritmusos szókötés sem nagyon
egyeztethetők össze ezen hivatással. Mert nemcsak az ily 34
emelkedettebb költői helyek, minőket Cicerónál találunk, mint:
'Élettelen sziklák s vadon pusztaságok megszólalnak a szá-
vára';¹⁵ hanem még az ilyen, bár életerőtől duzzadó szavak
is, mint: 'Ugyanis hozzátok fordúlok már, albai halmok
és berkek, mondom, titeket hívlak tanúkul, titeket, albaiak
rombadólt oltárai, kik a római szenthelyekkel jobban-rossz-
ban egyek s velők egyidősek vagytok',¹⁶ nem nagyon illené-
nek a philosophusok torzonborz szakállához s szigorú ko-
molyságához. Ellenben az államférfiú, az igazi bölcs, a ki nem 35
hiábavaló vitatkozásoknak, hanem állami ügyek intézésének
szenteli magát, a mitől az ügynevezett philosophusok igen
messze eltértek, mindent szívesen felhasznál, a mi kitűzött
ezéjének szónoki beszéddel való elérésére szolgál: minthogy
már előre feltette magában, hogy csak az erkölcsi jónak meg-
valósítására fog törekedni. Van sok dolog, a mi fejedelmek- 36
nél megjárja, de másnak alig volnánk hajlandók elnézni.
Császároknak és győztes hadvezéreknek megvan a magok
különfajta ékesszólásuk, a mint Pompeius is elég ékes nyel-
ven tudta előadni a maga tetteit és Cato, ki a polgárháború
latt saját kezével vetett véget életének, szintén jó szónok

37 volt a szenátorok között. Ugyanazon szavakat sokszor csak szabadabb beszédnek tartjuk, ha ez mondja, egy más valakinek szájából már dühöngésnek, ismét mástól öntelt büszkeségnek vennők. Thersites kifakadásain Agamemnon ellen csak mosolygunk, de próbáljuk meg ugyanazon szavakat egy Diomedesnek vagy más valamely egyenlőrangúnak szájába adni, s magunk is azt mondjuk rá, nagy bátorság kellett hozzá. 'Én téged consulnak tekintselek, mondja L. Crassus Fülöpnek, mikor te engem szenátornak sem akarsz elismerni?'¹⁷ Ez a hang a legtiszteletreméltóbb önérzet hangja,

38 de azért nem mindenkitől venné fel az ember. Azt mondja valamelyik költő, hogy nem nagyon törődik vele, 'fehér-e vagy fekete a császár'; ez örültség. Ha megfordítjuk a dolgot, mintha ugyanazt a császár mondta volna amarról, akkor önteltség.¹⁸ Még jobban ügyelniök kell a szereplők jellemére a víg- és szomorújátékiróknak, mert sokféle szerepet kell színrehozniok. Hasonló helyzetben voltak azok is, kik másoknak készítettek beszédeket, valamint a szónoki gyakorlatok előadói is. Mert nekünk nem mindig mint védőknek, hanem igen sokszor mint alpereseknek kell beszélnünk.

39 De az olyan peresügyekben is, mikor védőként szerepe-
lünk, nagy gondot kell fordítanunk a szereplők jellemének különféleségére. Mivel mások szerepében kell fellép-
nünk s mintegy másnak ajkaival beszélnünk, hünek kell maradnunk
ahhoz a szerephez, melynek szavakat adunk szájába. Máské-
p kell beszéltetni P. Clodiust, máskép Appius Cæcust,¹⁹ más
az apa jelleme Cæciliusnak²⁰ és más Terentiusnak darabjai-
ban. Lehet-e a lelketlen durvaságnak visszataszítóbb példája
mint Verres poroszlója: 'Hogy bejuthass hozzá, ennyit kell
40 fizetned?'²¹ Avagy a lelki erőnek szebb példája annál, a ki
még a kegyetlen korbácsütések alatt is egyre csak ennyit
mondott: 'Római polgár vagyok?'²² Avagy mily szépek Miló-
nak a szavai a befejezésben s igazán méltók azon férfiúhoz

ki a haza érdekében egy lázongó embert oly sokszor ártalmatlanná tett s annak eselvetéseit bátor elszántsággal annyiszor megghiúsította! ²³ Egyszóval, mikor mások nevében kell ⁴¹ beszélnünk, e téren nagyobb a változatosság, mint peresügyekben, mert itt gyermekek, asszonyok, népek, sőt élettelen dolgok hangulatait is utánoznunk kell s ezek mindegyike megköveteli a maga hű jellemzetességét. Ugyanez irányadó ⁴² akkor is, ha védelmeznünk kell másokat. Mert egyszer így, másszor úgy kell beszélnünk, a szerint, a mint az, a kit védünk, tekintélyes vagy alacsonysorsú, gyűlölt vagy rokonszenves ember; idejárul még az illetőnek különböző életmódja és multja is. Igen kellemes hatással van reánk a szónok emberséges, leereszkedő, kiméletes modora és jóindulata. De ha kell, az ellenkezőtől sem riad vissza a derék férfiú: gyűlöli a gonoszokat, megindul a haza sorsán, kész a gátlottak és jogtalanságok megboszulására, egyszóval, mint az elején mondtam, mindenre, a mi tisztességes.

De nem csupán az határoz, ki beszél és kinek érdekében, ⁴³ hanem az is, hogy ki e l ő t t. Különbséget tesz ugyanis az illetőnek rangja és hatalma, a mint hogy másképen viselkedünk egy fejedelemmel, hivatalos személylyel, magánemberrel és egyszerű polgárral szemben, más hang járja a bűnügyi tárgyalásokon és más a választott bírák előtt folytatott perlekedéseken. Attól, a ki főbenjáró ügyben véd valakit, elvárjuk, ⁴⁴ hogy lelkiismeretes gonddal végezze dolgát s beszédének hatását minden tőle telhető, hogy úgy mondjam, mesterfogással igyekezzék fokozni: holmi aprólékos ügyekben ítélkező bírák előtt azonban hiábavaló az ilyesmi és méltán kinevetnék azt, ki bagatellbíró előtt garasos ügyben folytatott tárgyaláson ülve beszélne és Cicerónak ama szavaival kezdené beszédét, hogy „lelke mélyén meg van indulva, sőt borzadás útja végig összes tagjait”. ²⁴ Aztán ki ne tudná, mennyivel ⁴⁵ más hangot kíván a szenátusnak komoly méltósága, mint a

népszerűség hajhászása, mikor még egyes bírák előtt is nem ugyanaz járja, ha komoly, vagy ha gyengébb jellemű férfi ül a bírói széken, nem egyformán beszélünk egy tanult ember, vagy egy katona meg paraszt előtt és néha bizony le kell ereszkednünk és rövidebbre fognunk a beszédet, ha azt akarjuk, hogy a bíró azt megérteni vagy összefoglalni képes legyen.

- 46 Az időre és helyre is különös tekintettel kell lennünk. Hol szomorú, hol víg időket élünk, hol szabadon rendelkezünk az idővel, hol rövidebbre van szabva s mindenhez alkal-
 47 mazkodnia kell a szónoknak. Az is igen sokat határoz, nyilvános helyen, vagy magánhelyiségben, nagy közönség előtt, vagy szűk körben, idegen városban, vagy szülőföldjén, végül táborban, vagy a fórumon kell-e beszélnie. Mindenütt más és más formája és bizonyos saját hangja kívántatik az ékes-szólásnak: hiszen egyéb teendőink tekintetében is nem egyformán viselkedünk a fórumon, a curiában, a Marsmezőn, a színházban és otthon, és sok mindent, a mi magában véve nem rosszalható, sőt néha elkerülhetetlenül szükséges, másutt, mint a hol a szokás megengedi, rút dolognak tartunk.
- 48 Azt már említettem, hogy a magasztaló beszédek, mint a melyek a hallgatóság gyönyörködtetésére vannak szánva, mennyivel több csinosítást és ékességet engednek meg, mint a tanácskozó és törvényszéki beszédek, melyeknek főeleme a tárgyalás és vitatkozás.

Azt is meg kell még jegyeznem, hogy néha a tárgy-
 t e r m é s z e t e olyan, hogy a szónoki előadásnak néha még
 49 egyébként kiváló szépségei sem illenek hozzá. Avagy ki nézne el azt, ha valamely főbenjáró bűnper vádlottja, főleg, ha legyőzője vagy a császár előtt személyesen kellene magát védenie, csupa képes kifejezést, költött vagy régies szavakat, a rendestől egészen elütő szerkezeteket, terjedelmes körmondatokat, csupa víg tárgyakat és gondolatokat használna beszé-

dében? Nem rontaná-e le mindez a komoly bajban levő embernek arczára szinte szükségszerűen kiülő aggodalomnak lát-szatát, nem zárná-e be előtte a szánakozó részvétnek ajtaját, melyre még az ártatlan is rászorúl ilyenkor? Megindúlna-e 50 bárki is az ő sorsán, mikor azt látná, hogy kétségbeesett helyzetében pöffeszkedő és hányiveti módon viselkedik és kérkedve fitogtatja szónoki tudományát? Nem fogunk-e inkább gyűlölettel elfordulni a vádlottól, a ki hatásos szavakra vadász s csak jóhírét félti, hogy tehetséges embernek tartsák, sőt még arra is van ideje, hogy ékes szavakkal fejezze ki magát? Nézetem szerint mindezt nagyon ügyesen foglalta 51 egybe M. Cælius a maga védőbeszédében, mikor erőszakoskodással vádolták: „Nem szeretném, ha valaki közületek, vagy bárki is azok közül, kik jelen vannak e tárgyaláson, akár arczkifejezésemet kihívónak, akár csak egyetlen szavamat is túlzottnak, s ha mindezt nem, hát taglejtésemet túlságosan 52 élénknek találná.”²⁵ Néha azonban a szónoki előadás az ellenfélnek adandó elégtétel,²⁶ bocsánatkérés,²⁷ vagy beismerés körül forog; hát vajjon ilyenkor apró-jeles mondásokban öntjük ki siró panaszainkat? epiphonemákkal és enthy-memákkal²⁸ lágyítjuk meg az ellenfél szívét? Nem fogja-e mindaz, a mit érzelmeink közvetlen kifejezésén kívül mon-dunk, csak rontani ezek hatását s csökkenteni a részvétet el-bizakodottságunk miatt? Mert vegyük pld., ha az atyának 53 fia haláláról vagy olyan meggyaláztatásáról, mely még a ha-lálnál is rosszabb, kellene szólnia: talán a ténynek tiszta és világos nyelven való elbeszélésében fog vonzó előadásra töre-kedni a helyett, hogy beérné a dolog lefolyásának rövid és tárgyilagos elmondásával; vagy talán ujjain sorolja el a bizonyítékokat s kapva-kap rajta, hogy a tételek felállítása és a részekre osztás minél csinosabban sikerüljön és mint ilyen esetben legtöbbször szokás, a megindultság legkisebb jele nélkül mondja el mondókáját? Hová lesz a közben a 54

fájdalom, hol maradnak a könnyek? hogyan lehet az elméleti szabályok ily merev megtartásán kívül semmivel sem törődni s a nagy közönség elé lépni? Nem kell-e a bevezetéstől kezdve az utolsó szóig mintegy folyton siránkoznia mindvégig ugyanazt a szomorú arcot mutatnia, ha a saját fájdalmát a hallgatók lelkébe is át akarja önteni? Mert ha egyszer ezt elillanni engedi, nem lesz képes többé a bírálók szívébe visszavarázsolni. Különösen ügyelniök kell erre a szónoki gyakorlatozóknak (nem restellek ugyanis ezen foglalkozásomra s az egykor gondjaimra bízott ifjúságra is visszatekinteni) annál inkább, minél többféle lelkiállapotot kell az iskolákban utánozni, a melybe nem mint védőknek, hanem mint érdekelt peresfeleknek kell magunkat beleélnünk. Hiszen még olyanféle, költött tárgyú perekkel is találkozunk, mikor egyesek valami nagy szerencsétlenség miatt vagy bánatukban a szenátustól kérnek engedélyt, hogy megölhessék magukat.² Ilyenkor nemcsak az éneklő hangon való szavalás, a mi általánosan elterjedt rossz szokás, hanem az áradozva szerte csapongó hang, de még bizonyítékok felsorolása sincs helyér legfeljebb indulatok kitörésével vegyest, de akkor is úgy, hogy ez utóbbi jobban kiemelkedjék, mint a szorosán vett bizonyítás. Mert ha valaki tárgyalás közben pihentetni tudja fájdalmát, arról azt hiszi az ember, hogy egészen is el tudja felejteni.

57 Nem tudom azonban, vajjon azokkal szemben, a kik elegendően beszélünk, szükséges-e valami nagyon mérlegelni, nem illik, mi nem. Annyi bizonyos, hogy valahányszor a vádló szerepét viszsziük, mindenekelőtt arra kell törekednünk, hogy még a látszatát is kerüljük, mintha szívesen vállalkoztatna volna erre. Azért nekem nem nagyon tetszik Cassius Severusnak e mondása: 'Isteneknek hála, élek, de hogy öröme is lehessen az életben, Asprenast a vádlottak padján látom'. Mert úgy látszik, nem valami igazságos vagy kényszerítő

miatt idézte azt törvénybe, hanem mivel bizonyos gyönyörűséget talált a vádaskodásban. Azonban ez általános szem- 58
ponton kívül, mely mindenütt érvényes, némely ügyben még külön is szükséges bizonyos kimélet. Így pl. a fiúnak, ki apja vagyonának gondnokságát követeli, sajnálkoznia illik apja betegségén; vagy az apa, bár súlyos szemrehányásokkal illeti fiát, mutassa meg, mily rosszúl esik neki épen az, hogy kénytelen ezt megtenni s ezt ne csupán egy-két szóval fejezze ki, hanem egész előadásának hangjával, hogy ebből is lássék, hogy nem csak úgy mondja, hanem igazán mondja. A gyám- 59
nak sohasem szabad gyámfiára azért, mert ez pert indított ellene, annyira megneheztelnie, hogy még szikrája se maradjon szívében a szeretetnek s legalább némi nyoma az apa kegyeletes emlékének. Miképen kell továbbá a fiát kitagadó apa, a rossz bánásmód miatt panaszt tevő feleség ellen vinni az ügyet, úgy hiszem, a hetedik könyvben már elmondtam.³¹ Mikor kell a magunk nevében beszélnünk, mikor szólhatunk az ügyvéd hangján, erről a negyedik könyv szól, a hol a bevezetés szabályait tárgyaltam.³²

Hogy a szavakban is lehet olyan, a mi illik, vagy illetlen, 60
mindenki tudhatja. Egy dolgot, a mi pedig nagyon kényes természetű, már most akarok említeni, hogyan lehet t. i. olyasmit, a mi természettől fogva nem valami tetszetős, s a mit, ha rajtunk állana, szívesebben elhallgatnánk, mégis elmondanunk a nélkül, hogy az illendőséget sértenők. Lehet-e 61
kevésbé ajánló vagy az ember fülének bántóbb valami, mint ha a fiúnak vagy a fiú ügyvédjének az anya ellen kell beszélnie? Néha azonban elkerülhetetlen ez, mint pld. Cluentius Habitus ügyében.³³ De nem lehet mindig úgy eljárni, mint Cicero Sasia ellen; nem mintha az ő eljárása nem lett volna egészen helyes, hanem mivel minden attól függ, milyen természetű és milyen arányú az illető anyának bűne. Ebben az 62
esetben pld. teljes erővel kellett szembeszállani vele, mivel

nyíltan fia élete ellen tört. Mindamellett két dologra — s nem is lett volna több, mint e kettő —, bámúlatos gyengédséggel ügyelt Cicero: először arra, hogy meg ne feledkezzék a szülők iránt köteles tiszteletről; másodsor, hogy az okok mélyére ható lelkiismeretes kutatás alapján kimutassa, mennyire kötelessége azt, a mit az anya ellen felhoz, elmondani, 63 sőt hogy egyenesen kénytelen is vele. És bár e fejtegetés nem tartozott a szóban levő főtárgyhoz, mégis mindjárt első helyre tette a szónok. Annyira fontosnak, minden másnál előbbre való dolognak tartotta ebben a kényes és bonyolódott ügyben az illendőség kérdését. És ezzel elérte azt, hogy az anya név nem a fiúra vetett árnyat, hanem arra magára, a ki ellen 64 a beszéd intézve volt. Lehetséges azonban, hogy anya és fia nem ily komoly dologban s nem is ennyire ellenséges viszonyban állanak szemben egymással; ilyenkor jó, ha szelidebb és hígadtabb a beszéd hangja. Mert egyrészt, ha az anyának adunk némi elégtételt, ez által elérjük, hogy kevésbé hárítanak a gyűlölet vagy egészen az ellenfélre sikerül azt hárítanunk; másrészt, ha a fiút szem melláthatólag nagyon bántják a dolog, azt fogják hinni róla, hogy ártatlan s mindkét rész 65 ről sajnálják. Az is megengedhető, hogy az anya ellen emelvédat másra hárítjuk s így azt hiszik róla, mintha alattomban mások bűjtötták volna fel; ki kell jelentenünk, hogy történjék velünk bármi, egyetlen sértő szót sem mondunk ellene, hogy úgy tűnjék fel, mintha nem akarnánk, ámbarvalóság szerint nem is tudnánk semmi gáncsolni valót mondani. Még ha kell is valami szemrehányást tennie az ügyvédnek, kötelessége ezt úgy feltüntetni, mintha a fiú akarat ellenére, tisztán hivatalos kötelességből cselekedné. Így aztán mindkét részre lehet valami dicséretet mondani. A mit az anyáról mondtam, mindkét szülőre áll. Mert tudok rá esztet, hogy apák és fiak állottak mint peresfelek egymással szemben, természetesen az utóbbiak törvényes nagykorús

tása után. Egyéb atyafisági perekben is vigyáznunk kell, hogy 66 az legyen rólunk a vélemény, hogy nem szívesen, csak kényszerűségből és bizonyos kelletlenséggel beszéltünk; de e tekintetben a mértéket az illető egyénisége iránt köteles tisztelet szabja meg. Ugyaníly előzékenységgel tartoznak a szabadon bocsátottak volt uraik iránt. S hogy egyszerre több dolgot is összefoglaljak, sohase beszéljünk efféle emberekkel oly hangon, a hogyan mi sem szeretnők, ha hozzánk hasonló viszonyban levő emberek beszélnének velünk. Hasonló figyel- 67 met tanusítsunk néha magas állású férfiak iránt is, hogy megmutassuk szabad emberhez méltó gondolkozásunkat, hogy ne gondolja rólunk bárki is, hogy henczegésből sértetünk, vagy talán ezzel akarunk dicsőséget szerezni. Azért Cicero, ámbár igen kemény beszédet-készült mondani Cotta ellen s nem is tehetett másképp, mikor P. Oppius ügyét védelmezte,³⁴ mégis hosszú előljáró beszédben mentegette magát hogy a hivatalos kötelesség kényszerítő hatása alatt cselekszik. Néha alsóbbrendűek s különösen az ifjak iránt is kímé- 68 letéseknek kell lennünk, vagy legalább ilyennek mutatni magunkat. Ilyen elnéző Cicero is Cælius védelmében Atratinus iránt,³⁵ úgy hogy azt a hatást teszi az emberre, hogy nem ellenséges indulattal korhol, hanem úgyszólván atyailag int. Mert előkelő származású is volt, fiatal is volt a vádlott, aztán alapos volt a sérelem is, melynek érzetében a vádló szerepére vállalkozott.

Oly esetekben, mikor vagy a bíró vagy a jelenlevők előtt kell megmutatnunk kíméletes eljárásunkat, ez nem kerül nagy megerőltetésünkbe; bajosabb a helyzetünk akkor, ha épen azokat nem akarjuk megsérteni, a kik ellen beszélünk. Egyszerre két ily személyiség állott Ciceróval szemben, mi- 69 kor Murenát védelmezte: M. Cato és Servius Sulpicius.³⁶ Mily finom tapintattal tudta azonban megértetni Sulpiciussal, bár minden erényét elismerte, hogy egy dologhoz még-

sem ért: hogyan kell a consulságra pályázni. Mert képzelhetni-e bármi mást, a miben e jeles embernek, a jogtudományok avatott mesterének, jobban fájt volna a legyőzetés? Avagy mily szépen megokolja, miért vállalkozott a védői szerepre, mikor azt mondja, hogy mikor kitüntetésről volt szó, ő is támogatta Sulpicius jelöltségét Murena ellen, de mikor életre-halálra szól a küzdelem, nem szabad ugyanazt

70 tennie. S mily gyengéden bánt Catóval!³⁷ A legnagyobb csodálattal adózik jellemének s úgy tünteti fel, hogy nem a saját, hanem a stoikus iskola hibája, ha felfogása bizonyos dolgokban kelleténél ridegebbnek látszik; úgy hogy azt hinné az ember, hogy nem a bíróság előtt kötekednek, hanem tudományosan vitatkoznak egymással. És valóban ez a helyes elmélet, ez a gyakorlati szabályok legbiztosabb neme, melyet e férfiútól lehet ellesnünk arra vonatkozólag, hogy valahányszor valakitől valamit a jóbarátság sérelme nélkül megtagadni készülünk, egyebet mindent engedjünk meg neki: csak ebben az egyben, mondjuk, hogy kevésbé jártas, mint egyebekben s tegyük hozzá még az okot is, ha lehetséges, hogy miért van ez; vagy hogy egy kicsit makacs vagy hiszékeny, vagy könnyen hívó vagy hirtelen haragú vagy hogy

72 mások biztatására cselekedte azt. Közönségesen ezzel sikerül enyhíteni amá kifogásokat, hacsak már egész előadásunk hangjából egyaránt ki nem érzik nemcsak a tisztelet, hanem a szeretet is az illető személye iránt. Ezenkívül alapos okunk is legyen rá, hogy így beszélhessünk s ezt ne csupán kíméletből tegyük, hanem azért is, mert nem tehetünk máskép.

73 Eltérő ettől az az eset, de könnyebb a mi helyzetünk, mikor máskülönben gonosz és gyűlölt embereknek némely tetteit kell dicséernünk. Mert bárminő legyen is az egyén, úgy illik, hogy az ügyet magát megérdemelt elismerésben részesítsük. Cicero Gabiniust³⁸ és P. Vatiniust³⁹ is védelmezte, kik azelőtt esküdt ellenségei voltak és beszédek is csinált ellenök;

azonban ezzel igazságot szolgáltatván ellenfeleinek, egyúttal megmutatta, hogy őt erre nem saját tehetségének mutogatása, hanem a kötelességérzet indította. Nehezebb volt helyzete a Cluentius-perben, minthogy itt kénytelen volt Scamander bűnösségét elismerni, a kit védelmezett. Azonban e körülményt rendkívül finom érzékkel iparkodik menteni egyrészt azoknak könyörgésével, kik a vádlottat elvitték hozzá,⁴⁰ másrészt a saját ifjúságával; máskülönben igen sokat ártott volna a maga tekintélyének, ha ezen, egyébként is gyanús ügyben beismeri, hogy ő olyan ember, a ki nagy bűnös vádlottak ügyét is gondolkodás nélkül elvállalja.

Ha pedig a bíró vagy személyes ellenségünk, vagy valami érdekből nem barátja az általunk védett ügynek, akkor bajos ugyan őt magunknak megnyernünk, de annál szabadabban beszélhetünk. Úgy teszünk ilyenkor, mintha az ő igazságszeretetében és ügyünk igazában bízva semmitől sem félnénk. Legyezni kell hiúságát azzal, hogy ezzel az ítélettel annál jobban megalapítja majd kötelességtudásának és lelkiismereteségének jóhíret, minél kevésbbé hallgat a személyes sérelem vagy saját érdeke szavára. Ugyanígy kell eljárunk akkor is, ha esetleg ügyünk újból azon bírákhoz kerül, a kiktől fellebbeztünk; ilyenkor megemlítjük az okot, a miért fellebbeztünk, hogy vagy kénytelenek voltunk, hacsak az ügy természete ki nem zárja ezt, vagy tévedésből vagy valamely gyanús körülmény miatt. Legbiztosabb azért, ha bevalljuk, hogy megbántuk a dolgot s hibánkért bocsánatot kérünk. Minden eszközzel rá kell téríteni a bírót, hogy magában restelkedjék, a miért bosszút akart rajtunk állani. Néha ugyanazon ügy körül előtte tárgyalásra, a melyben már ítélt s melyet most újból tárgyalnia kell. Ilyenkor rendesen ez az eljárás: más bíró előtt nem tettük volna szóvá az ő ítéletét, mert csakis ő lehet hivatva azt helyreütni; a többi majd eszébe jut magából az ügyből kifolyólag, hogy: egyes körülményeket nem ismert,

vagy hogy nem voltak tanúk, vagy (de ezt csak a legnagyobb óvatossággal szabad felhozni s csak akkor, ha mást semmitsem tudunk már mondani) hogy az ügyvédek nem voltak oda 78 valók. Akkor is, ha más bírák elé kerül az ügy, mint pld. a másodsor tárgyaló szabadító perben,⁴¹ vagy a két tanácsba osztott centumviris törvényszéki tárgyalásokon, ha az egyik tanácsban meg bukott is az ügy,⁴² mégis illőbb, ha csak lehetséges, tiszteletben tartani a bírói érzékenységet; erről különben bővebben szoltam a bizonyításról szóló fejezetben.⁴³

Az is előfordúlhat, hogy meg kell rónunk másokban azt, a mit magunk is elkövettünk, mint pld. Tubero szemére veti 79 Ligariusnak, hogy Afrikában volt. Néha azok is, kik hivatalvásárlás miatt voltak elítélve, másokat ugyanazon váddal illettek a törvény előtt, hogy hivatalukat visszanyerhessék,⁴⁴ vagy miként az iskolákban a kicsapongó apát vádolja kicsapongó fia, a ki maga is kicsapongó. Hogy ilyesmit hogyan lehet tisztelességgel megtenni, nem vagyok képes belátni, ha csak a két eset között nem lehet valami különbséget találni személy, életkor, körülmények, ok, hely vagy szándék tekintetében. Tubero azt állítja, hogy ő mint ifjú csatlakozott atyjához, a kit a szenátus küldött oda nem harcolni, hanem gabonát vásárolni s hogy mihelyt lehetséges volt, elhagyta azt a pártot; ellenben Ligarius mindvégig kitartott mellette s nem is annyira Pompeiussal, a ki Cæsarral csak az elsőségért versenyzett, de a köztársaság fennmaradását mindketten szívből kivánták, mint inkább Jubával s a római nép halálos ellen- 81 ségeivel, az afrikaiakkal tartott.⁴⁵ Különben is nagyon könnyen hajlandó az ember mást vádolni, mikor a maga bűnöségét már beismerte. Csakhogy ez már a bíróra tartozik és nem a vádlóra. Ha nem tudunk felhozni semmi mentséget sem, nincs más takaró, mint a töredelmes beismerés. Elég biztos jele a javulásnak, ha gyűlölettel fordul el valaki attól, 82 a miben hibázott. Vannak esetek, mikor ezen eljárást a dolog

természeténél fogva épen nem találjuk bántónak, így pld. ha az apa utczai személytől született fiát kitagadja, mert ugyanilyen személyt vett feleségül. Iskolai tétel, de a valóságban sem épen lehetetlen. Az ilyen apa sok ügyes megjegyzést tehet fiának: így pld., hogy minden szülőnek az az óhajtása, hogy gyermekei nálánál különbek legyenek (mert az esetben is, ha leánya született volna, még az a rosszhírű nő is, mint anya, azt óhajtotta volna, hogy erkölcsös legyen); vagy hogy ő maga is alacsonyabb származású volt (hiszen nincs abban semmi, ha ezt bevallja az ember), vagy ha ő neki nem volt apja, ki szívére beszélt volna; sőt már csak azért sem lett volna szabad ezt a fiúnak megtennie, hogy meg ne újítsa a család szegyenét s ne vesse szemére apjának a házasságát, anyjának kényszerhelyzetben folytatott előbbi életmódját; végül ne akarjon ezzel a saját leendő gyermekei jövőjének is mintegy irányt szabni. Azt is elhiszik az apának, hogy abban a rosszhírű nőben még azonkívül is van valami botránkozató, a mit még most sem tud neki az apa megbocsátani. Egyebet nem említek. Mert most nem akarok szónoklati gyakorlatot tartani, hanem megmutatni, hogy a szónok némelykor a kellemetlen dolgokat is jól felhasználhatja.

Erősebb felindulás szokott erőt venni azon, ki szegyen-⁸⁴letes dolgok miatt kénytelen panaszt emelni, minő pld. a megbecstelenítés, különösen férfiak között, vagy a szemtől-szembe való megszegyenítés. Nem azt az esetet mondom, ha az illető maga beszél; mert várhatunk-e az ilyentől mást, mint sírást, jajgatást s megátkozását a saját életének s mind-
ezt azért, hogy a bíró inkább átérezze, mint hallja az ő baját? Hanem az ügyvédnek is bele kell élnie magát ugyanezen lelki-
állapotba, mert az ilyen természetű bántalom jobban hat a sér-
tett félnek, mint a tettesnek szeméreméretére. Azonban igen⁸⁵
sokszor valamely máshonnan vett enyhítéssel kell beszédünk
kemény hangját mérsékelnünk, mint Cicero is tette a földön-

futó száműzöttek gyermekeinek az ügyében.⁴⁶ Mert lehet-e annál nagyobb kegyetlenség, mint előkelő szülők és ősök gyermekeit kizárni az államügyek intézéséből? Azért ez az emberi kedély húrjain mesterileg játszó művész beismeri ugyan, hogy ez kemény sors, de azt is kijelenti, hogy az állam szilárd alapjai annyira Sulla törvényein nyugosznak, hogy ezek megbontása után amaz sem állhatna fenn. Ezzel aztán látszólag azoknak is tett valamit kedvökre, a kik ellen

86 beszélt. Ott, a hol a tréfáról volt szó,⁴⁷ említettem már, mily rút dolog szemére hányni másnak azt, a mi tisztán a sorstól függ, valamint azt is, hogy nem szabad egész társadalmi osztályokat vagy nemzetségeket és népeket kihívóan megtámadni. Néha azonban a védőnek hivatalos kötelességéből kifolyólag kell szólnia egész osztályáról az embereknek, így pld. a szabadosokról, katonákról, adóbérlőkről vagy más ilyenekről.

87 Ilyenkor csak egy orvosság van, a mivel élet lehet venni a dolognak: úgy teszünk, mint a ki nem szívesen beszél másokat sértő dolgokról; ne intézzünk általános támadást, hanem csak az ellen, a mit be kell vennünk; végül, ha már megrovással kell élnünk, igyekezzünk ezt más oldalról valami

88 elismeréssel ellensúlyozni. Ha pld. a katonáról azt mondjuk, hogy kapzsi, tegyük hozzá, nem csoda, ha a kiállott veszedelmek fejében s azért, hogy véreket ontják, nagyobb jutalomra tartanak számot; ha meg szemtelenül erőszakosaknak nevezzük őket, mondjuk, hogy ez onnan van, mert inkább háborús, mint békés viszonyokhoz vannak szokva. A szabadosoktól meg kell tagadnunk a tekintélyt, de elismeréssel adózhatunk törekvő szorgalmuknak, melylyel kiküzdötték magokat a

89 szolgaságból. Idegen nemzetbeliekkal szemben Cicero más és más eljárást követ. Így mikor arról van is szó, hogy a görögöket mint tanúkat megbízhatatlanoknak tüntesse fel, elismeri képzettségöket és tudományukat s kijelenti, hogy nagy tisztelője e nemzetnek.⁴⁸ Szardínia lakóiról megvetéssel szól;⁴⁹

az allobroxokat üti mint az ellenséget.⁵⁰ Mindaz, a mit ezekről mondott, ott, a hol mondta, helyén való volt a nélkül, hogy egy pillanatra is megfélekedezett volna az illendőségről. Enyhébb szavak használatával is mérsékelni lehet a magok-
 90 ban véve bántó dolgokat, így pld. ha a goromba embert túlságosan szigorúnak nevezünk, az igazságtalanról azt mondjuk, hogy hibásan fogja fel a dolgot, a makacsról, hogy módfelett ragaszkodik meggyőződéséhez; legtöbbször úgy kell tennünk, mintha okoskodással akarnók őket meggyőzni, s ez velök szemben a legenyhébb eljárás.

Illetlen ezenkívül mindenféle túlzás; tehát még akkor is, 91 ha a dolog természetének megfelel, de nem tartunk benne kellő mértéket, lerontja a kellemes hatást. Hogyan kell a helyes mértéket eltalálni, könnyebb bizonyos tapintattal megérezni, mint szabályok alakjában előadni, hogy mikor elég és mi esik jól az ember fülének. Nem lehet ezt sem mértékkel, sem súlylallyal mérni, mert ez is olyan, mint az étel, egyik jobban eltölti az embert, mint a másik.

Azt akarom még röviden megjegyezni, hogy a szónoki 92 előadás legkülönbözőbb jelenségeinek nemcsak mindegyikének megvan a maga kedvelője, hanem sokszor ugyanazok valamennyit magasztalják. Így pld. Cicero egyik helyen azt írja, hogy ,az a legsikerültebb rész, melyről azt hiszi az ember, hogy igen könnyen utólérheti utánzással a nélkül, hogy erre képes volna'. Egy másik hely szerint pedig ,arra törekedett, hogy ne úgy beszéljen, a hogyan bárki is gondolhatja magától, hogy képes volna, hanem úgy, a hogyan senki más'.⁵⁴ Ebben esetleg ellenmondást láthat valaki. Pedig mindkét hely 93 méltán megérdemli a dícséretet, mert az eltérést a tárgyak természete hozza magával. Mert míg az egyszerűség és bizonyos fokú könnyed hanyagsága a keresetlen szónak csodálatosan illik kevésbé fontos tárgyakhoz, addig nagyobb dol-

goknak inkább megfelel az a magasztos módja az előadásnak. Mindkettőnek mestere Cícero ; járatlanok rendesen azt hiszik, hogy az előbbiben könnyen utólérhetik őt ; a kik azonban alaposan ismerik, egyikben sem merik ezt remélni.

II. FEJEZET.

Az emlékezőtehetség.

- 1 Sokan az emlékezőtehetséget pusztán természeti adománynak hitték s kétségtelenül igen nagy részben csakugyan az, de mint minden egyéb, úgy ez is művelés által fejlődik, mert minden fáradozásunk, melyről eddig szóltunk, hiábavaló, ha a többi részeket, mint valami éltető lélek, össze nem fogja. Nemcsak mindenféle oktatás alapszik az emlékezőtehetségen, mert hiába tanítanak bennünket, ha mindaz, a mit hallunk, elrepül fülünk mellett, hanem ugyancsak ez a tehetsége lelkünknek adja szolgálatunkra a példáknak, törvényeknek, hivatalos intézkedéseknek, végül a mondásoknak és tetteknek mintegy bizonyos készleteit. S kell, hogy mindez bőven álljon mindig a szónoknak rendelkezésére. Nem hiába nevezik hát
- 2 a z é k e s s z ó l á s k i n c s e s h á z á n a k. Azonban, ha gyakran kell törvényszéki tárgyalásokon szerepelnünk, nemcsak hű, hanem gyorsan felfogó emlékezőtehetségre is van szükségünk, hogy képesek legyünk nemcsak azt, a mit fogalmazunk, többszöri elolvasás után emlékezetben tartani, hanem abban is, a mit pusztán átgondolunk, híven követni a gondolatok és szavak összefüggését, visszaemlékezni az ellenfél szavaira s azokat nemcsak ugyanazon rendben, a mint az elmondotta, sorra czáfolni, hanem ott, a hol legalkalmasabb,
- 3 felhasználni is. Sőt a rögtönző képesség is kizárólag ezen lelki tehetségre támaszkodik. Mert mialatt beszélünk, már arra kell irányozni tekintetünket, a mit majd mondani aka-

runk. Így aztán, míg a gondolkodás mindig nagyobb távolságból keresi elő a messzebb eső dolgokat, mindazt, a mit közben talál, mintegy az emlékezet őrizetére bizza, ez pedig, mint valami közvetítő, a gondolkozó észtól nyert anyagot átadja az előadó képességnek. Azt pedig, hogy alapjában mi az emlékezőtehetség, úgy hiszem, nem szükséges hosszasan fejtegetnem, bár legtöbbször úgy képzelik a dolgot, hogy a lélekbe bizonyos nyomok vésődnek, miként a viaszban is megmarad a pecsétgyűrű lenyomata.⁵² Nem vagyok azonban annyira hiszékeny, hogy bár tudom, hogy az emlékezőtehetség hol gyengül, hol erősödik, mégis elfogadjam, mintha itt tulajdonképen a lélekre irányuló mesterséges hatásról volna szó. Inkább a miatt fog el csodálkozás, milyen különös természetű az emlékezet, hogy rég elmúlt dolgokat oly hosszú idő után újra felidéz és feltár és pedig nemcsak akkor, ha utánok kutatunk, hanem néha akaratlanul is, nemcsak ébren, hanem alvás közben is. S még jobban csodálkozunk azon, hogy az állatok is, melyek pedig, úgy látszik, értelem nélkül szükkölködnek, visszaemlékeznek és megismerik az embert s bármily messzire viszik őket, visszatalálnak megszokott tartózkodási helyökre. Avagy nem meglepő-e az a változékony-sága, melynél fogva közelmúlt dolgokra nem emlékezünk, míg a régiek híven megmaradnak emlékezetünkben; elfelejtjük, a mi tegnap történt, a gyermekkor emlékei meg élénken feltámadnak? Avagy honnan van, hogy néha az, a min fejünket törjük, nem jut eszünkbe, s ugyanaz véletlenül eszünkbe ötlük? avagy, hogy az emlékezőtehetség nem marad meg állandóan, de közben ismét visszatér? De mégsem ísmernők e nagy, e csodás erejét, ha nem segített volna ily magasra emelni az ékesszólás ragyogó fáklyáját. Hisz nemcsak a gondolatoknak, hanem még a szavaknak sorrendjét is megőrzi s nem csupán néhány szónak összefüggésére szorítkozik, hanem úgyszólván a végtelenségig terjed s a leghosszabb tár-

gyalásokon előbb cserben hagyja a hallgatót türelme, mint a
 9 szónokot hű emlékezete. Ez már maga is bizonyítja, hogy itt
 a mesterséges fejlesztésnek is van valamelyes szerepe s hogy a
 természetnek segítségére van az elmélet: mert hiszen ugyan-
 azon emberek, ha megtanulják, képesek rá, ha nem tanulják
 és nem gyakorolják, nem képesek. Ámbár azt olvasom Platón-
 nál, hogy az írás használata árt az emlékezetnek; ⁵³ mivel
 tudniillik azt, a mit már írásba foglalt az ember, megszűnik
 mintegy tartogatni s épen mivel nyugodtnak érzi magát, sza-
 10 badon engedi. Kétségtelen, hogy e tekintetben legtöbbet tesz
 a feszült figyelem, mely mintegy kimeresztett szemekkel for-
 dúl a szemlélt dolgok felé a nélkül, hogy tekintetét levenné
 róluk. Innen van, hogy ha valamit több napon át írunk azzal
 a szándékkal, hogy be is tanuljuk, már a rászegzett figyelem
 maga is segít azt megtartani.

- 11 Az emlékezés művészetét, mint mondják, Simo-
 nides adta elő először. Ismeretes, a mit róla mesélnek. ⁵⁴ Tör-
 tént, hogy egyik megkoszorúzott ökölvívóra kialakodott árért
 dicsőítő költeményt csinált, a minőt a győztesekre szoktak
 írni; azonban a pénz egy részét nem fizették ki neki, mert a
 a költőknél szokásos kitérésképen tárgyától elkalandozva,
 Castort és Polluxot dicsőítette. Azt mondták neki, hogy tisz-
 teletdíjának hiányzó részét követelje azoktól, a kiknek tetteit
 magasztalta. S ezek a monda szerint meg is fizettek neki.
- 12 Ugyanis nagy lakomát csaptak ugyancsak e győzelem tiszte-
 letére s ezen Simonides is ott volt. Egyszerre csak kihívják
 azzal a hírrel, hogy két ifjú érkezett lóháton és állítólag sür-
 gősen akarnak vele beszélni. Igaz, hogy ezeket nem találta
 ott, de az eredmény megmutatta, hogy az istenek kegyesek
 13 voltak iránta. Alig, hogy kilépett a küszöbön, az ebédlőterem
 a vendégekre szakadt s úgy szétszaggatta őket, hogy hiába
 vizsgálgatták a rokonok az alátemetett holttesteknek nemcsak
 arcvonásait, hanem tagjaikat is, hogy eltemessék, semmi

smertetőjelet sem találtak, melyről rájuk akadhattak volna. De mondják, hogy Simonides arra is emlékezett, milyen sor-
 endben ültek az asztalnál, s így mindegyiknek holttestét ki-
 zolgáltatta az illető rokonainak. Arra nézve azonban nagy 14
 ltérés van a források között, vajjon a költemény carystusi
 Haucusra, vagy Leocratesre, vagy Agatharchusra, vagy Sco-
 asra vonatkozott-e; továbbá, hogy e ház Pharsalusban volt-e,
 mint egy helyen maga Simonides is erre látszik ezélni s a
 mint Apollodorus, Eratosthenes, Euphorion és a Larissai
 Eurypylos is mondják, vagy pedig Cranonban, mint Calli-
 achus Apollas állítja, a kinek nyomán Cicero is szélesebb
 örben szerzett hitelt ezen adatnak. Annyi tény, hogy egy 15
 copas nevű előkelő thessaliai ember ezen lakoma alkalmával
 pusztult; vele együtt említik nőtestvérének fiát is és azt
 rtják, hogy e vendégek nagy része egy másik Scopas ivadéka
 olt, a ki amannál korábban élt. Egyébként én ezt az egész 16
 olgot a Tyndaridákról meseszerűnek tartom s maga a költő
 em tesz róla sehol említést, pedig bizonyára nem hallgatta
 olna el ezt a nagy dicsőségét.

Úgy látszik, Simonidesnek ezen esetéből meritették azt a 17
 efigyelést, hogy az emlékezőtehetségnek nagy segítségére
 unnak a lélekben bizonyos képzetek számára kijelölt állandó
 elyek, a miről kiki saját tapasztalásból meggyőződhetik.
 ert ha valamely helyre bizonyos idő múlva visszatérünk,
 mcsak magára ama helyre ismerünk rá, hanem arra is
 ssaemlékezünk, a mit ott cselekedtünk, valamint a szemé-
 ek is eszünkbe jutnak, sőt néha az ott csendben fűzött gon-
 latok is visszatérnek emlékezetünkbe. Tehát itt is, mint
 gtöbbször, a gyakorlatból vonták el az elméletet. Ilyen, s 18
 nél terjedelmesebb helyeket vésnek emlékezetbe, a melyek
 legváltozatosabb mezők képét mutatják, majdnem oly-
 mán, mint egy nagy ház, mely számos helyiségre van
 ztva. Mindaz, a mi említésre méltó benne előfordul, ponto-

san benyomódik a lélekbe, úgy hogy a részleteket haladéktalanul és fennakadás nélkül átfuthatja az ember gondolatban. Arra kell főképen törekedni, hogy mikor újra előjön az a dolog, távol legyen minden ingadozás. Mert erősnél is erősebbnek kell lennie az emlékezetben annak, a mi más dolgok emlékezetét támogatni van hivatva. Azután, a mit leírtak vagy gondolatban összefoglaltak, bizonyos jelhez kötik, hogy emlékeztesse őket arra; ezt a jelt vehetjük vagy az egész tárgytól, mint pld. a hajózástól, katonáskodástól, vagy valamely egyes szótól. Mert egyetlen emlékeztető szóra az a visszatér eszünkbe, a mit elfelejtettünk. Ilyen jele lehet pld. a hajózásnak a vasmacska, a katonáskodásnak valamely fegyver. Ezeket ilyenformán rendezik el: Az első gondolatát mindjárt a bejáratnál helyezik el, a másodikat a fogadóteremben, majd megkerülik az esőtartó medenczét s nemcsak szobákban és termekben, hanem minden egyes szobornál ilyenféle tárgyakkal sorban elhelyezik az illető gondolatokat. Miután ez megtörtént s valamit újra emlékezetbe kell idézni, elkezdik e helyeket elejétől végig sorra venni s a mit mindegyikre rábíztak, visszakövetelik tőle a szerint, a mint e helyek képe emlékezteti őket. Így aztán akármily sok dolog kell emlékezni, valamennyi mintegy szíjra fűzve összefügg egymással s nem történik tévedés a következőknek az előzőhöz kapcsolása közben. Csupán a betanulásra kell fáradság fordítani. A mit az egyes házról mondtam, szintígy lehet alkalmazni középületekre, hosszabb utazásra, városok terjedelmére, festményekre. Sőt magunk is költhetünk ilyen képeket. Tehát helyekre van szükség, melyeket vagy a képzeletvilágából vagy a valóságból veszünk, azután képekre vagy képmásokra, a melyeket természetesen magunknak kell költhetnünk. Ezen képek az ismertető jelek, a melyek segítségével azt, a mit meg kell tanulnunk, magunknak megjelöljük, úgy hogy, miként Cicero mondja,⁵⁵ a helyek a viasztáblát, a kép

a betűket helyettesítik. A következő helyet is legjobbnak tar- 22
 tom szószerint idézni: „E helyek, melyeket keret gyanánt
 használunk, legyenek nagy számmal, szembetűnők, világosak,
 egymástól nem nagy közökkel elválasztva; a képek pedig le-
 gyenek elevenek, élesek, feltűnők, úgy hogy gyorsan szembe-
 tűnjenek és megragadják lelkünket.”⁵⁶ Annál inkább meglep,
 hogy Metrodorus⁵⁷ az állatöv tizenkét jegyében, melyeken át
 a nap pályáján halad, háromezredhatvan ilyen mezőt külön-
 böztet meg, mert ez bizonyára csak hiú dicsekvés akart lenni
 az ő részéről, ki inkább mesteri fogásaival kérkedett az emlé-
 kezet terén, mint emlékezőtehetségének természetes erejével.

Részemről nem vonom kétségbe, hogy mind ennek van 23
 valami haszna, így pld. mikor sok dolognak nevét azon sor-
 ban kell ismét elmondanunk, a mint hallottuk. Ugyanis ama
 dolgokat az előre emlékezetbe vésett helyeken teszik le, így,
 hogy ennél a példánál maradjunk, az asztalt a bejáratnál, a
 színpadot a fogadóteremben és így tovább, aztán mikor újra
 elő akarják venni e tárgyakat, mindegyiket megtalálják ott,
 a hová helyezték. S lehet, hogy ilyen eljárás segítségével vol- 24
 tak képesek némelyek az árverés végeztével a pénzváltóktól
 kezelt jegyzőkönyvekkel teljesen egyezően elmondani, kinek
 és mit adtak el, miként Hortensiusról mondják, hogy ezt meg-
 tette.⁵⁸ Összefüggő beszéd betanulásában ugyanezen mód-
 szernek már kevesebb hasznát vesszük. A gondolatoknak
 nincsenek ugyanazon jelképei, mint a tárgyaknak, mert azo-
 kat külön kellene kitalálni és megállapítani.⁵⁹ De itt is segít-
 ségére lehet némileg emlékezetünknek a hely; azonban mi-
 ként volna lehetséges egész szónoki beszéd szavainak össze-
 függő szövegét ugyanezen mesterséges módszerrel emlékezet-
 ben tartani? Nem is említem, hogy van, a mit semmiféle jel- 25
 képpel sem lehet ábrázolni. Feltétlenül ilyenek a kötőszók.
 Mert még ha nekünk is volna, miként a gyorsíróknak min-
 den fogalomra külön jelképünk s megszámlálhatatlan sok

- rekeszünk is volna emlékezetünk felületén, a melyekbe pld. a Verras ellen írt második perbeszéd öt könyvének összes szavait külön szedve el tudnók helyezni, úgy hogy valamennyire vissza is emlékeznénk, mint mindmegannyi letétbe helyzet dologra: nem akasztaná-e meg szükségképen a beszéd men-
- 26 tét az emlékezőtehetségnek e kettős munkája? Mert hogyan lehetne a beszéd összefüggő és folyékony, ha minden egyes szónál mindig az egyes szók jelképe után kellene keressgél-nünk? Azért úgy Charmadas,⁶⁰ mint az imént említett Scep-sis-beli Metrodorus, kik Cicero szerint e módszert gyakorol-ták, csak tartsák meg maguknak a tudományukat; én egy szerűbb eljárást akarok ajánlani.
- 27 Ha hosszabb beszédet kell emlékezetbe vésnünk, jobbrészletenkint betanúlni, mert a nagyobb terhet igen megérz az emlékezet; e részletek azonban ne legyenek nagyon aprók máskülönben igen nagy lesz a számuk s a beszédet darabokra osztják és szaggatottá teszik. De azért nem akarok határozot mértéket megszabni, hanem rendszerint ott álljunk meg, hol egy-egy önálló rész végződik, kivéve, ha ez oly terjed-
- 28 mes, hogy magát is ketté kell osztani. Ajánlatos azért bizonyos nyugvópontokat megállapítani, hogy a szavak összefűzésében, a mi legnehezebb, segítségünkre legyen azok gyakori át gondolása, magokat az egyes részeket pedig ugyanazon sorban többszöri ismétléssel kapcsoljuk egybe. Jó haszná veszsük itt, ha azon helyeket, melyek nehezebben maradna meg, bizonyos jelekkel látjuk el, úgy hogy a visszaemlékeze e jelekre figyelmeztetőül szolgál s emlékezetünk is minteg-
- 29 feléled; (mert talán csak senkisésem lesz oly gyámoltalan, hog maga sem tudja, hol és mire használta ezt vagy azt - a jele úgy hogy arra magára is emlékeztetni kelljen, a mit emlé keztetőül használ) s aztán magok ezek a jelek (mert hisz am művészetnek is ép ez a hasznos oldala) figyelmeztetnek egy gondolatokra, melyek eszünkből kiestek, így mint fönnek

említettem, a vasmacska, ha hajóról, a hajító dárda, ha ütközetről kellene szólnunk. Mert sokat érnek az ilyen jelek s 30 egyik dolognak emléke felidézi a másikat, mint mikor pld. az, hogy egyik gyűrünket a másik ujjunkra húzzuk vagy valamit rákötünk, visszaemlékeztet bennünket, hogy miért tettük ezt. Ezen eljárást még szűkebbre szorítják azok, kik a hasonlóság alapján használnak fel valamit emlékeztetőül arra, a mit eszünkben kell tartanunk, így ha nevekről van szó és pld. valamelyik Fabiust kell eszünkben tartanunk, akkor arra a Cunctatorra gondolunk, a kire lehetetlen nem emlékezni, vagy valamelyik hasonlónevű jóbarátunkra. Még könnyebb a 31 dolog, ha Aper, Ursus, Naso vagy Crispus az illető neve, mert akkor azt a körülményt kell csak megjegyeznünk, a melytől e nevéket nyerték. Néha az is megkönnyíti a származékszók megtartását, ha eredetökre gondolunk, mint pld. e neveknél: Cicero, Verrius, Aurelius.⁶¹ De az már nagy szegénység, ha valaki ilyesmire szorúl.

Mindenki legszívesebben tanul be valamit a saját kéz- 32 iratából. Mert így mintegy nyomon követi a saját emlékezőtehetségét s mintha szemeivel látná nemcsak a lapokat, hanem úgyszólván minden egyes sort s mindezt úgy adja elő, mintha olvasná. Azután, ha törlés vagy közbeszúrás vagy változtatás fordul elő valahol, mindmegannyi jel gyanánt szolgál s ha ezekre ügyelünk, lehetetlen eltévednünk. Ez a 33 módszer egyrészt hasonlít a fentebb tárgyalt művészi eljárás-hoz, másrészt, ha valamit saját tapasztalásomból tanulhatok meg, könnyebb is, eredményesebb is. Tanúlni legjobb volna csendben (mert ezt is meghányták-vetették) ha többnyire meg nem szállnák mintegy pihenő lelkünket egyéb gondolatok is; ezek miatt kell azt ébren tartanunk saját hangunkkal, hogy az emlékezetet támogassa a hangos beszédben s egyúttal ennek hallásában nyilvánuló kettős tevékenység. Azonban e hang legyen mérsékelt, inkább csak olyan halk mormogás.

- 34 A ki pedig úgy tanul be valamit, hogy mással olvastatja fel, részben akadályozva érzi magát, mert a szem gyorsabban működik, mint a fül, de részben előnyére is lehet, mert egyszeri vagy kétszeri hallás után mindjárt próbára teheti emlékezőtehetségét s versenyt haladhat az olvasóval. Egyébként is minél többször meg kell tennünk, hogy mindúntalan kikérdezzük magunkat, mert ha folytonosan csak olvasunk, egyformán átgázolunk nemcsak azon, a mi könnyebben, hanem azon is, a mi nehezebben ragad meg emlékezetünkben.
- 35 De ha közben-közben próbára tesszük magunkat, tudjuk-e az eddigieket, akkor egyrészt jobban figyelünk, másrészt nem vesztegetünk feleslegesen időt azzal, hogy azt is átismételjük, a mit már tudunk. Mert így csak azt vesszük elő újból, a mit elfelejtettünk, hogy gyakori ismétléssel megerősödjék; ámbár az ilyen helyek éppen azért maradnak meg legjobban, mert egyszer már kiestek eszünkéből. Úgy a betanulás, mint a fogalmazás munkáját egyaránt nagyban elősegíti, ha az ember jól érzi magát, ha a gyomor végzett már az emésztéssel s ha
- 36 lelkünk ment egyéb gondoktól. Azonban nemcsak akkor, ha saját fogalmazásunkat kell betanulnunk, igen fontos, hanem akkor is, ha csupán gondolataink összefoglalásáról van szó, úgyszólván kizárólag hasznos (kivéve a legfontosabbat, a mi a gyakorlat) a felosztás, továbbá a helyes szó- és mondatfűzés. Mert a ki felosztást csinál, sohasem téved
- 37 meg a dolgok egymásutánjában. Ugyanis nemcsak akkor, mikor anyagunkat rendezzük, hanem előadás közben is, feltéve, hogy megtartjuk a helyes előadás szabályait, kell lenni valaminek, a mi az első, második és így tovább a következő helyet foglalja el s a gondolatok összefűzése egészben véve oly szoros, hogy ebből sem elvenni, sem közbeszúrni semmit
- 38 nem lehet. Scævola⁶² a tizenkét vonalas koczkajátékban,⁶³ miután ő indult először és elvesztette a játékot, egy alkalommal falusi kirándulása közben gondolatban végigcsinálta az

egész játék lefolyását s visszaemlékezvén, hol követte el a végzetes hibát, újra felkereste játékos ellenfelét, a ki beismerete, hogy valóban úgy történt a dolog. Vajjon a beszédben kevésbé volna fontos a dolgoknak egymásutánja, főleg mikor itt egészen mi szabjuk azt meg tetszésünk szerint, ha amott is annyira fontos, bár váltakozó a sorrend? A helyes 39 szó- és mondatfűzés is támogatja az emlékezetet a maga menetével. Könnyebben tanuljuk meg a verset, mint a prózát, de a prózában is könnyebben azt, a mely rendesen fűzött, mint azt, a mely össze-vissza hányt. Innen van, hogy néha olyan előadást is, mely hevenyészett rögtönzésnek látszott, képesek vagyunk szóról-szóra híven visszaadni. Ez még az én közepes emlékezőtehetségemnek is sikerült, ha néha előkelő személyiségeknek váratlan megjelenése, kik erre a kitüntető figyelemre méltók voltak, arra kényszerített, hogy szónoki előadásomnak egy részét ismételnem kellett. S hogy a hazugságnak még gondolatától is távol állok, csak annyit mondok, még most is élnek, kik erre tanúim lehetnek.

Ha azonban valaki mégis azt kérdezné tőlem, miben rejlik 40 az emlékezésnek egyedüli és legfőbb művészete, azt felelném : a f á r a d h a t a t l a n g y a k o r l á s b a n ; sokat tanulni könyv nélkül, sokat elmélkedni, ha lehet, mindennap. Ez ér legtöbbet. Nincs, a mit annyira gyarapítana a gyakorlat s annyira esökkentene az elhanyagolás. Azért necsak mindjárt ifjúko- 41 runkban tanuljunk, mint ajánlottam, minél többet könyv nélkül, hanem később is, bármelyik korban, ha szorgalommal akarjuk emlékezőtehetségünket fejleszteni, iparkodjunk mindjárt eleinte legyőzni az idegenkedést, melyet akkor érzünk, mikor azt, a mit leírtunk vagy olvastunk, többször kell elővennünk, mintha ugyanazt az ételt többször kellene megrágnunk. S ezt azzal is megkönnyíthetjük, ha eleinte csak kevéssel kezdjük a betanulást, hogy kedvünket ne veszítsük, aztán napról-napra hozzáveszünk egy-két sort, úgy hogy e gyarapodásból nem is

- érezzük a fáradság növekedését; utóljára már a végtelenségig fokozhatjuk. Először költőkből, azután szónokokból tanuljunk helyeket, végül lazább ritmusú s a szónoki kifejezéstől eltérőbb szöveggel is megpróbálkozhatunk, minők a jogtudósok művei.
- 42 Jó ugyanis, ha az, a min gyakoroljuk magunkat, valamivel nehezebb, hogy aztán majd az, a minek kedvéért gyakoroljuk magunkat, annál könnyebb legyen; miként a bajvívók is ólomsúlyokkal edzik karjaikat, pedig ezeket csupaszon és szabadon kell használniok a versenybirkózásban. Azt sem hagyom említés nélkül, a mit a mindennapi tapasztalás is megerősít, hogy a kissé lassúbb tehetségek épen nem valami híven emlékeznek vissza a frissen szerzett benyomásokra.
- 43 Valóban csodálatos és okát is bajos adni annak, hogy egyetlen közbeeső éjszaka mennyire erősíti az emlékezőtehetséget, akár azért, mert pihenőt tart munkájában, a miben épen a kimerültség akadályozta már, akár mert legerősebb alkotórésze, a visszaadóképesség nyer időt a felvett anyag megemésztésére és megérlelésére. Azt, a mit azonnal sehogyszer tudtunk volna visszaadni, másnap összefüggően el tudjuk mondani, úgy hogy épen az idő, a mely a felejtésnek okozója szokott lenni, itt mint az emlékezőtehetség erősítője szerepel.
- 44 Az a nagyon gyorsan megragadó emlékezőtehetség rendszerint époly gyorsan el is ereszti a dolgokat s mint a kinek a pillanatnyi szolgálat végeztével semmi egyéb teendője nincs mintegy kegyesen elbocsátva távozik. Nem is lehet csodálni, hogy jobban megragad a lélekben az, a mi hosszabb idő alatt vésődött belé.

Az egyéni tehetségnek ezen sokfélesége folytán merült fel az a kérdés, vajjon a szónoknak szóról-szóról kell-e betanúlnia mondanivalóját, vagy elég, csupán a dolgok lényegét és sorrendjét megjegyeznie? Annyi bizonyos, hogy ezt a kérdést nem lehet

45 egyetemlegesen eldönteni. Mert ha emlékezőtehetségemr

bizton számíthatok s elég idővel rendelkeztem, akkor még egy szótagnak sem szabad elpárolognia; hisz máskülönben a fogalmazás is egészen felesleges munka volna. Különösen gyermekékkal kell annyira vinnünk s az emlékezőtehetséget gyakorlat útján kell reászoktatnunk, hogy semmit el ne nézünk magunknak. Azért helytelen, ha akár sugó segít ki bennünket, akár magunk nézünk bele az írásba, mert ez felszabadítja a lustaságot; senkisé is lesz ugyanis abban a hitben, hogy még nem elég jól tud valamit, ha nem kell attól félnie, hogy egészen cserben hagyja emlékezete. Ez aztán megbénítja ⁴⁶ az előadás lelkes szárnyalását, úgy hogy a beszéd akadozó lesz és döcögős és a kinek előadása olyan, mintha csak most tanulna be valamit, a gondos fogalmazás előnyeit is elveszti épen azáltal, hogy elárúlja magát, mint a ki előre leírta beszédjét. A jó emlékezőtehetség pedig még az eredeti tehetség hírnevét is megszerzi az embernek, úgy hogy azt a látszatot kelti, mintha nem készen hoztuk volna hazúlról, hanem ott a helyszínén találtuk volna ki, a mit mondunk. Ez pedig igen ajánló úgy a szónokra, mint magára az ügyre nézve. Mert a bíró is jobban megcsodálja és kevesebb tartózkodással ⁴⁷ fogadja azt, a miről nem az a benyomása, hogy vele szemben készültek arra. Azért perbeszédekben többi közt arra is kiváló gondunk legyen, hogy egyet-mást, a mit szófűzés tekintetében igen jól kidolgoztunk, mintegy bizonyos hanyag lazasággal adjunk elő s néha úgy kell tennünk, mintha gondolkozva és fejtöréssel keresgélnek, a mit készen hoztunk magunkkal. Azt tehát, hogy e tekintetben mi a legmegfelelőbb, mindenki ⁴⁸ tudja. Ha azonban akár az emlékezőtehetség természettől fogva kissé szegényes, akár kellő idővel nem rendelkezünk, nem is czélszerű egyes szavakhoz kötni magunkat, mivel, ha bárhol is egyetlen szó nem talál eszünkbe jutni, szégyenletes akadozás vagy épen belesülés szokott lenni a vége. Sokkal biztosabb magát a gondolatmenetet emlékezetbe vésni, a ki-

fejezések megválasztására nézve pedig fentartani maguknak
 49 a teljes szabadságot. Mert egyrészt nem szívesen válik meg
 az ember attól a szótól, melyet maga választott, másrészt ezt
 nem is sikerül egykönnyen másikkal helyettesíteni, miközben
 azt hajszolja, a melyet fogalmazáskor használt. De még ez
 sem segít az emlékezőtehetség gyengeségén, hacsak az illető
 egy kis készséget nem szerzett magának, hogy rögtönözve is
 tudjon beszélni. A ki azonban egyikkel sem rendelkezik, an-
 nak azt ajánlom, hagyjon fel egészen a szónoklat terén való
 fáradozással s ha van egy kis tehetsége az irodalmi műkö-
 désre, inkább e téren igyekezzék azt érvényesíteni. Azonban
 ilyen gyámoltalansággal csak ritkán találkozunk.

50 Egyébiránt, hogy mire képes az emlékezőtehetség, mint a
 természet adománya, vagy mint egyéni szorgalom gyümölcse,
 tanú lehet reá akár Themistocles, kiről tudva van, hogy egy
 év alatt tökéletesen beszélt a perzsa nyelvet; ⁶⁵ akár
 Mithridates, a ki állítólag huszonkét nyelvet beszélt, a hány
 nép felett uralkodott; ⁶⁶ akár az a dúsgazdag Crassus, a ki
 mint Ázsia helytartója a görög nyelv ötféle tájszólását úgy
 tudta, hogy kiki azon a nyelven hallotta saját ügyében az
 ítéletet, a melyen a pert megindította, ⁶⁷ avagy végül Cyrus,
 a kiről általában az volt a hit, hogy minden katonáját név-
 51 szerint ismerte. ⁶⁸ Sőt Theodectesről azt beszélik, hogy akár-
 hány verset egy hallásra rögtön utána el tudott mondani.
 Néhány most élő emberről is hallottam ezt beszélni, bár én
 magam sohasem voltam oly szerencsés, hogy ennek tanúja
 lehettem volna. De azért hitelt kell nekik adni, már csak
 azért is, hogy ha elhiszszük ezt, magunkra nézve is elérhető-
 nek tartsuk.

III. FEJEZET.

A szóbeli előadás.

A pronuntiatio-t sokan 'actio'-nak nevezik, bár az 1 előbbi, úgy látszik, inkább a szóbeli előadástól, az utóbbi a taglejtéstől vette nevét. Mert az actio alatt Cicero egy helyen mintegy a testnek beszédét, másutt a testnek bizonyos ékesszólását érti.⁶⁹ Azonban ugyanő két részt különböztet meg benne, a melyek egyúttal a szóbeli előadásnak is részei, t. i. a hangot és a taglejtést. Azért hát e két elnevezést egyaránt bátran használhatjuk. Magának e dolognak 2 pedig valami csodás ereje és hatása van a szónoki beszédben; mert nem annyira az a fontos, milyen a tárgy, a mit magunkban kigondoltunk, mint inkább az, hogyan adjuk elő; mert a hatás közvetítője mindenkire nézve a hallás. Innen van, hogy még a bizonyításnak sincs az az ereje, — a mennyiben természetesen a szónoktól ered, — hogy hatásából ne veszítene, ha a szóbeli előadás nyomatékos hangja nem támogatja. Lelohad minden szenvedély, ha a szónoknak hangja, arca, úgyszólván egész külső megjelenése nem táplálja annak tüzét. Mert ha mindezt megtettük, még akkor is szerencsének 3 kell tartanunk, ha lelkesedésünknek az a lángja a bíróra is átragad, nemhogy hanyag és gondatlan fellépéssel tudnánk hatni reá, sőt vigyáznunk kell, hogy unalmas, aluszékony beszédünkkel őt magát is ne álmosítsuk. Ezt láthatjuk a sze- 4 replő színészekén is, kik egyrészt a legkiválóbb költők műveinek szépségeit oly mértékben tudják fokozni, hogy hasonlíthatatlanul jobban gyönyörködünk azokban, ha halljuk, mint ha olvassuk, másrészt holmi silányságoknak is kedvező fogadtatást biztosítanak, úgy hogy oly művek, melyeket semmiféle könyvtár be nem fogadna, a színpadon gyakran szerepelnek. Ha tehát az élőszóval való előadás oly dolgoknak hatását 5

is, melyekről tudjuk, hogy költöttek s a valóságban nem léteznek, annyira képes fokozni, hogy haragudni, sirni és búsulni tudunk miattok: mennyivel inkább képesnek kell erre lennie annak, a minek valóságában is hiszünk? Azt merném állítani, hogy még a középszerű beszéd is hatásos előadás keretében nagyobb benyomást tesz reánk, mint ennek híján a leg-
6 kiválóbb beszéd. A mint hogy Demosthenes is, mikor kérdezték tőle, mi a legfőbb az egész szónoki tudományban, az élőszóbeli előadásnak adta a pálmát s ugyanennek a második és harmadik helyet is, míg csak fel nem hagytak a továbbkérdezéssel, úgy hogy azt lehetett gondolni, hogy szerinte ez nemcsak a fő, hanem egyetlen hivatása a szónoki tudomány-
7 nak. Azért tanult ő maga is Andronicus színésznel oly buzgósággal, s mikor a rhodusiak csodálkozva hallgatták egyik beszédét, joggal mondhatta nekik Aeschines: „Hát még ha őt magát hallottátok volna?”⁷⁰ Cicero is úgy vélekedik, hogy a beszédben kizárólag a szóbeli előadás viszi az uralkodó
8 szerepet. Ezzel szerzett magának, úgymond, Cn. Lentulus nagyobb hírnevet, mint szónoki tudományával, ezzel csalt C. Gracchus, mikor meggyilkolt testvérét siratta, az egész római nép szemébe könnyeket, ezzel aratott Antonius és Crassus nagy sikereket. De legnagyobbakat Qu. Hortensius.⁷¹ Ezt az is bizonyítja, hogy írott művei annyira mögötte maradnak hírnevének, melýnél fogva sokáig mint első szónok szerepelt, egyideig mint Cicero versenytársa s legutóbb is, egész haláláig mint második szónok. Ebből is látszik, hogy volt valami megnyerő az ő előadásában, a mit olvasás közben
9 már nem találunk benne. És valóban, ha a szavaknak magokban is oly nagy hatásuk van, ha a hang még különös erőt is kölcsönöz a gondolatoknak, ha némileg a taglejtés és mozdulatok is kifejezésre képesek: valami tökéletesnek kell ott létre jönnie, hol mindezek összetalálkoznak.

Vannak azonban, kik azt a darabos, pillanatnyi neki- 10
 evülés sugallta előadást tartják hatásosabbnak s férfiúhoz
 gyedül méltónak: csak hogy rendesen ugyanazok felfogása
 z, a kik általán a szónoklásban is a művészi gondot és szép-
 éget s mindazt, a mit egyéni szorgalom elérhet, helytelen-
 eni szokták, mint erőltetett és nem természetes dolgot, vagy
 kik, mint L. Cottáról mondja Cicero,⁷² azt képzelik maguk-
 ól, hogy szavaiknak, sőt hangjoknak parasztos nyerseségével
 régiek utánzói. Ám legyenek boldogok a maguk hitében, 11
 a azt tartják, hogy az embernek, hogy szónok váljék belőle,
 lég, ha a világra született; de nekünk is bocsássanak meg,
 a fáradozunk, mivel mi abban a hitben vagyunk, hogy
 emmisen lehet tökéletes, hacsak a természetnek segítségére
 em siet az egyéni szorgalom. Azt azonban minden ellenke-
 és nélkül elfogadom, hogy ebben az első hely a természetet
 iletí meg. Mert semmiesetre sem lehet jó előadása annak, a 12
 inek vagy nincs jó emlékezőtehetsége, hogy azt, a mit leírt,
 egtanúlja, vagy pedig hiányzik belőle a készség és ráter-
 nettség, hogy rögtönözve tudjon beszélni, vagy leküzdhetet-
 en beszélőszervi hibában szenved. Lehet neki valami nagy-
 térvű testi fogyatkozása is, melyet semmivel sem lehet ellen-
 ilyozni. Azonban gyenge hanggal sem lehet valami kitűnő 13
 előadást tartani. A jó és erős hangot tetszésünk szerint hasz-
 álhatjuk, de a rossz vagy gyenge hang sokszor akadályul
 zolgál, így ha emelkedni akarunk, vagy erősen felkiáltani,
 áskor meg rákényszerít valamire, így pld. hogy közben
 ünnetet tartunk és másra fordítsuk a dolgot, vagy hogy be-
 kedt torkunkat és kifáradt tüdönket idétlen fejhangokkal
 hentessük. De mi most olyanokról beszéljünk, a kiknek nem
 ába adunk utasításokat.

Minthogy pedig, a mint mondtam, a szóbeli előadás 14
 részben véve két részre oszlik, t. i. a hangra és taglejtésre,

a melyek közül emez a szemre, amaz a fülre hat s e két érzékünkön át hatol minden benyomás a lélekbe: előbb a hangról kell szólnom, melyhez a taglejtés is alkalmazkodik.

Itt először azt kell néznünk, milyen hangja valakinek, másodszor, hogyan tudja azt használni. A hang természetét illetőleg annak mennyiségét és milyenségét vizsgáljuk. A mi mennyiségét illeti, hamar vehetünk vele, mert egészben véve vagy erős az a hang, vagy gyenge, azonban e két szélső határ közt vannak közbeeső fajok a hangnak s a legalsó foktól a legfelsőig s innen visszafelé számos fokozata. Lehet ugyanis tiszta vagy rekedt, öblő vagy gyenge, síma vagy érdes, rövidre fogott vagy kitartó merev vagy hajlékony, csengő vagy tompa. A lélekzet tartama is lehet hosszabb vagy rövidebb. Célunkhoz képest nem tartjuk szükségesnek az okokat fejtegetni, miért ilyen vagy olyan a hang: vajjon azon részekben van-e a különbség, melyek levegő felfogására szolgálnak, vagy azokban, a melyeken az mint a beszéd szervein áthalad; vajjon a hangnak mindenkéinél már eredetileg megvan-e a saját természete, vagy mozgató erők okozzák az eltérést; vajjon a tüdőnek és melkasknak vagy a fejében elhelyezett beszédszerveknek erősség van-e reá nagyobb befolyással. Mert ezekre valamennyi szükség van, a mint hogy a hang kellemessé tételében nem csak a szájüregnek, hanem az orrnak is része van, a melyek át a felesleges hanganyag kitakarodik. De a hangnak ez 17 része is legyen kellemes, ne pedig bántó. A hang alkalmazásának sokféle módja van. Mert ama háromféle mekülönböztetésen kívül, mely az éles, tompa és nyújtott hang vonatkozik, majd erősebb, majd gyengébb, majd emelkedettebb, majd ereszkedettebb hangnemre van szükség, valami 18 a hangnak hol lassúbb, hol gyorsabb menetére. De még ebből is sok fokozat van s valamint az emberi arcz, bár igen kevés alkotó részből áll, végtelen sokféle változatosságot mutat

úgy a hang is, bár kevés, külön névvel jelölhető faja van, minden embernél más és más és ezt épúgy meg tudja különböztetni a fül, mint a szem.

S miként minden adomány, úgy a természetadta hang is 19
gyarapodik, ha gondozzuk, ha elhanyagoljuk, megfogyatkozik. Azonban a szónoktól más gondozást várunk, mint az énektanároktól, bár sok közös dolog van, a mit mindegyiktől megkívánunk, így mindenekelőtt az erős szervezetet, hogy ne legyen olyan vékony hangunk, mint egy heréltnek, asszonyinak vagy beteges embernek. Ezt pedig sétálással, kenekedéssel, negtartóztató életmóddal, könnyű emésztéssel, azaz mértékletes étkezéssel lehet elérni. Azonkívül legyen a szónoknak 20
p, egészséges, azaz lágy és sima toroka, mert ha ennek valami hibája van, akkor a hang megtörik, fátyolozott, érdes és rikácsoló lesz. Mert valamint a fuvola ugyanazon befúvásra más és más hangot ad, ha a nyílásokat befogjuk vagy nyitva hagyjuk, ha a cső nem egészen tiszta vagy ha repedés van rajta: úgy a torok is, ha meg van dagadva, fojtottá, ha be van reedve, homályossá, ha reszelős, akkor érdessé teszi a hangot, a görcsökben szenved, akkor olyan, mint a repedt hangszer. Ugyanis a levegőoszlop, ha valami kiálló testbe ütközik, meg- 21
törik, miként a lassan folydogáló forrás vize a legkisebb kavicstól, s bár kissé odább újra egyesül, mégis azon tárgy möött, melybe ütközött, egy kis folytonossághiány marad. A túlagos nedvesség is megnehezíti a hangot, a kiszáradt torok iszont felmondja a szolgálatot. A kimerülés pedig, az egész testet, tehát a hangot is, nemcsak mostanra viseli meg, hanem a jövőre is. De míg a gyakorlat úgy az énektanárnak, mint a 22
szónoknak egyaránt szükséges, hisz ezáltal erősödik meg minden: addig a hangnak gondozása nem lehet egyforma. A kitannyira lekötnek a polgároknak ügyes-bajos dolgai, az nem lehet mindig a megszabott időben sétálni, nem iskolázhatja hangját a skála legalsó fokától a legfelsőig, nem pihenhet

mindig, mikor neki tetszik, ha ki van is merülve, minthogy
 23 sokszor több tárgyaláson is kell beszélnie. Evés dolgában sem
 tarthat megszabott életrendet úgy, mint amaz. Mert neki nem
 annyira lágy és finom, mint inkább erős és kitartó hangr
 van szüksége; s míg amazok az összes, még a legerősebb hang
 gokat is tompítják a szájnak énekre alkalmas idomításával
 addig nekünk legtöbbször bizonyos nyerseséggel és szenvedé
 lyes tüzzel kell beszélnünk, éjjeleken át virrasztanunk, be
 lélekzenünk a kormos füstöt, mialatt mécsvilágnál dolgozunk
 24 s átizzadt ruhában végig kitartanunk. Azért ne kényeztessül
 el és ne tegyük elpuhulttá hangunkat, ne szoktassuk olyasmi
 hez, a mit újra el kellene hagynia, hanem gyakoroljuk abban
 a minek hasznát veszi az életben, nehogy a hallgatásban vissza
 fejlődjék; edzzük folytonos gyakorlással, mert csak így leszünk
 25 majd képesek minden nehézséget legyőzni. A gyakorlásnak pe
 dig legjobb módja a könyv nélkül való tanulás; mert ha rögtön
 önzve kell beszélnünk, nem érünk rá hangunkra is ügyel
 ép a tárgyból magából fakadó lelkesedés miatt. Tanúljunk k
 minél különfélebb dolgokat, a melyekben a hangos kiabálás
 nak, vitatkozásnak, társalgásnak hangja, még hangváltás
 előfordúljon, hogy egyszerre minden eshetőségre előkészü
 26 jünk. És ennyi elég is. Különben is az a nagy gonddal fin
 man kiművelt hang nem állja a szokatlan fáradságot, miké
 a testgyakorló iskolához és olajhoz szokott test is, bármi
 szép és erőteljes a maga versenyein, ha mint katonának men
 telnie, podgyászt czipelnie vagy éjjeli őrszolgálatot kelle
 parancs szerint teljesítenie, kidőlnie, rendes kenői után ki
 27 bálna s szeretne pőrén izzadni. Ebben a hivatásban ki túrn
 hogy neki előírják: kerülje a napos és szeles időt, még a f
 hős eget és száraz levegőt is. Ha napon, vagy szeles, nedve
 forró időben kellene beszélnünk, talán cserben hagynók a vá
 lottakat? Mert azt erősen hiszem, hogy rossz gyomorral, je
 lakottan vagy ittasan, vagy közvetlen hányás után, mert s

kan jónak látják még az ilyesmitől is óvni az embert, józan észszel legalább senkisésem fog szónokolni. Azt pedig nem hiába 23 sürgeti mindenki, hogy a hangra leginkább a gyermek- és ifjúkor határán kell vigyázni, mert ilyenkor a természet akasztja meg; nézetem szerint nem is a belső tűz által, mint sokan hiszik, mert hisz ez később még nagyobb, hanem inkább a nedvek által, melyeknek bőségétől valósággal duzzad ez a kor. Innen van, hogy ezen korban az orr és mell mintegy puffad- 29 tak s az összes belső részek mintegy sarjadzásban vannak, s ép azért gyengék és könnyen engednek a káros hatásoknak. De hogy visszatérjek tárgyamhoz, a már kifejlődött és megállapodott hangra nézve legjobb gyakorlatnak tartom, a mi kívánásunknak is leginkább megfelel, ha naponkint beszélünk úgy, mint mikor nyilvánosan lépünk fel. Ezáltal nemcsak hangunk és tudónk erősödik, hanem az illedelmes és a be- zédnek megfelelő testtartást is megszokjuk.

A szóbeli előadás pedig egészen olyan legyen, mint maga 30 beszéd. Valamint ennek hibátlannak, világosnak, ékesnek s tárgyszerűnek kell lennie, úgy amaz is akkor lesz hibátlan, ha a kiejtés könnyű, tiszta, kellemes, választékos, mint a hogyan városban szoktak beszélni, távol minden pórias és vidéies kifejezéstől. Mert nem hiába mondják: „barbár vagy gö- 31 ög.”⁷³ Az érczet csengéséről, az embert hangjáról ismerni meg. Ilyen az Ennius-dicsérte szóbeli előadás, mikor azt mondja, hogy Cethegusnak édes szavú ajaka volt, nem pedig olyan, a minőt Cicero megró azokban, kik az ő szavai szerint sem szónokolnak, hanem csakholnak.⁷⁴ E téren sok hibával találkozunk, a melyekről már akkor is szóltam, mikor az első könyv egyik fejezetében⁷⁵ arra nézve adtam tanácsokat, mikép kell a gyermek kiejtését tökéletesíteni; így gondolkozván, hogy czélszerűbb e hibákkal azon korban foglalkozni, mikor még megjavíthatók. Továbbá, ha mindenek- 32 előtt maga a hang, hogy úgy mondjam, egészséges, azaz, ha

az imént említett hibák egyikében sem szenved; azután, ha nem tompa, nyers, vadul erős, durva, merev, rekedt, otromba vagy gyenge, sem ércztelen, idéltlen, erőtlen, lágy vagy elpuhult; ha a lélekzet nem rövid vagy kevésbé kitartó, sem a be-lélekezés nem nehézkes.

- 33 Világos a kiejtés először is akkor, ha a szavakat egészen kimondjuk, mert sokan elnyelik, mások hanyagúl ejtik, ki s ilyenkor legtöbben nem bírják már az utolsó szótagoká-mivel az előzőket kelleténél tovább szeretik húzni. De a mi-lyen szükséges a szóknak értelmes kiejtése, époly kellemetlen és kiállhatatlan minden egyes betűnek külön hangoztatása é
- 34 mintegy megszámlálása. Mert egyrészt igen gyakran összeo-vadnak a magánhangzók, máskor meg némely mássalhang-zók nem hangzanak a rákövetkező magánhangzó előtt. Minde-két esetre példának hoztuk fel.: ⁷⁶

„Multum ille et terris“ —.

- 35 Kerülni szoktuk keményebb hangzású mássalhangzók talá-kozását is, azért mondjuk pld. „pellexit“, „collegit“ stb. a mi-már másutt is említettük.⁷⁷ Azért részesül dicséretben Cati-lus, mint a ki kellemesen szokta kiejteni a betűket.⁷⁸ Másor-szor legyen az előadás kellően tagolt, azaz a szónok ott álljon meg és ott kezdje újra, a hol kell. Arra is ügyeljen, hol ke-megállítani és mintegy felfüggeszteni a beszédet (a mit a görög ὀποδιαστολή-nek vagy ὀποστιγμή-nek nevez,⁷⁹ és hol ke-
- 36 szünetet tartani. Függetlenül marad a beszéd e szavaknál: „Arryirumque cano“, mert ez a következőkre vonatkozik, mint így állana: „virum Troiæ qui primus ab oris“ s itt újra függ marad az értelem. Bár más az, hogy honnan jön meg, ho-megy, azért itt mégsem szabad megállani, mert mindake-
- 37 egyaránt a „venit“ igével egészül ki. A harmadik felfüggesz-tés „Italiam“-nál van s ezt a „fato profugus“ közbeszúrása okoz: úgy hogy ezen összetartozó szavakat: „Italiam Lavinaq

zétválasztja. Ugyanezen ok miatt negyedszer is felfüggesztés
 an a ‚profugus‘, majd ‚Lavinaque venit litora‘ szavak után;
 tt azonban egyúttal új szakasz is van, mert innentől kezdve
 új gondolat kezdődik. De még az ilyen szakaszoknál is hol
 övidebb, hol hosszabb szünetet tartunk, mert attól függ, vaj-
 on csak a beszéd egy részének, vagy a gondolatnak befejezés-
 ét jelölik-e. A ‚Litora‘ után való szakaszt hát legott új lélekzet- 38
 étellel fogom kezdeni; mikor pedig e szavakhoz érek: ‚Atque
 ltæ mœnia Romæ‘: megállapodom, szünetet tartok és ismét
 újból kezdem. Néha lélekzetvétele nélkül is van bizonyos meg- 39
 állás még körmondatokban is. Valamint e hely: ‚In cœtu vero
 opuli Romani, negotium publicum gerens, magister equitum‘
 tb.⁸⁰ több tagból áll, mert mindegyik más gondolatot fejez
 i, de az egész csak egyetlen körmondat: úgy a szünet is,
 melyet e közökben tartunk, csak rövid ideig tartó legyen a
 nélkül, hogy vele az értelmi összefüggést megszakítanók. Néha
 iszont megfordítva, a nélkül, hogy értelme volna a megállás-
 ak, kénytelenek vagyunk lélekzetet venni, de ilyenkor mint-
 gy lopva teszszük ezt, mert ha ügyetlenül járunk el, époly
 rtelemzavaró hatása lehet, mintha rossz helyen tartanánk
 zünetet. Már pedig lehet, hogy nem nagy művészet a beszéd-
 ek kellő szünetekkel való tagolása, de e nélkül az előadás-
 ak minden egyéb jelessége képtelenség.

É k e s a szóbeli előadás akkor, ha a hang, mely rendelke- 40
 zésére áll, sima, elég erős, bőséggel megáldott, hajlékony, ha-
 rozott, kellemes, kitartó, csengő, tiszta, csakúgy hasítja a
 vegőt s szinte tódul be az ember fülén (mert van hang, me-
 tet lehetetlen meg nem hallani, nem azért, mert erős, hanem
 mert sajátos csengése van), azonkívül legyen mintegy tet-
 ésünk szerint kezelhető olyan, a melyben mindenesetre meg-
 m a kívánt hanganyag és ennek összes változatai, legyen
 ínt mondani szokás, valósággal k é s z h a n g s z e r; ehhez
 rül még a jó erős tüdő, hosszan kitartó s nem egy könnyen

- 41 fáradó lélekzettel. Azonban a szónoki előadásra nem alkalmas sem az igen mély, sem az igen magas hang. Amaz ugyanis, mivel nem elég csengő és túlságosan öblös, nem képes a kedélyre hatni; emez pedig, mivel igen magas és túlságosan csengő, egyrészt nem természetes, másrészt sem a kiejtésben nincs meg a kellő hajlékonysága, sem a megfeszítést nem bírja hosszabb ideig. Az emberi hang is olyan, mint a húr: minél ereszkedettebb, annál mélyebb és öblösebb, minél feszültebb, annál magasabb és élesebb. Az igen mély hangnál nincsen ereje, az igen magasnál pedig attól kell félni, hogy elpattan. Azért maradjunk a középhangoknál, mert ezeket, ha jobban megfeszítjük, emelni, ha pedig megeresztjük, mérsékelni lehet.
- 42 A helyes kiejtésnek első szabálya az, hogy egyenletes legyen, hogy a beszéd az időmérték és hang egyenetlensége miatt ne legyen döcögős azáltal, hogy össze-vissza keveset hosszú és rövid, mély és magas, éles és halk hangokat, úgy hogy ezen egyenetlenség folytán, mintha nem egyforma lábakkal járna, sántikál. Csak másodsorban jön a változatosság, pedig ez teszi csak a kifejezést azzá, a mi. De ne gondolj senki, hogy az egyenetlenség és változatosság egymással ellentétben vannak, mert míg a kifejezés előbbi jótulajdonságának ellentétes fogyatkozása az egyenetlenség, addig az utóbbié az úgynevezett *μνοσιδής*, mintegy a külsőnek egyhangúsága. A változatosság művészetével egyrészt kedves tehetjük a beszédet és felüditjük a hallgatóságot, másrészt magának a szónoknak is enyhülést szerez a fárasztó munkájának többletével, a mint az állást, járás-kelést, ülést és fekvést is felváltva szeretjük, mert egyiket sem bírjuk ki sokáig. A változatosság pedig a legfontosabb, (de erről majd kissé később lesz szó) az, hogy a hangnak alkalmazkodnia kell a tárgy természetéhez, a melyről szólunk, s a kedélyhangulathoz, hogy elütő ne legyen magától a beszédétől. Kerüljük tehát, a mit a görög *μνοσιδής*

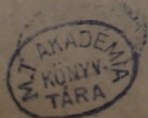
τοῖα-nak nevez, a lélekzetnek és hangnak egyhangú feszültségét; nemcsak annyiban, hogy ne kiabáljunk mindvégig, a mi esztelenség volna, vagy ne maradjunk a beszélgetés hangjénál, a mi kizárna minden hevesebb indulatot, vagy hogy ne beszéljünk tompa mormogással, a mi szintén ellankasztaná a feszült figyelmet: hanem annyiban is, hogy ugyanazon rész- 46
 leték vagy ugyanazon hangulatok festésében is legyen, ha nem is nagyon, de valamit elütő árnyalata a hangnak a szerint, a mint vagy a szavak komoly méltósága, vagy a gondolatok természetete, a szakaszok vége, kezdete vagy az átmenet megkívánja. A mint hogy azok is, kik egyféle színben szoktak festeni, egyes részeket jobban kidomborítanak, másokat inkább háttérbe sülyesztenek, mert e nélkül még az egyes tagok körvonalait sem tudnák megadni. Nézzük csak pld. Cicero ama 47
 jeles beszédének elejét, melyet Milo védelmére mondott, nem kell-e úgyszólván minden szakasznál változtatni az arckifejezést, bár maga a tekintet ugyanaz marad: „Ámbár attól tartok, hogy szégyen volna félelmet mutatni, mikor ily bátorlelkű, derék férfiú mellett akarok szót emelni”? Bár ezen egész 48
 helynek hangja tartózkodó és higgadt, mert nemcsak bevezetés, hanem védettje sorsáért aggódó szónoknak a bevezetése: mégis lehetetlen, hogy a szónok valamivel bátrabban neki ne ereszsze hangját, mikor ezt mondja: „Ily bátorlelkű, derék férfiú mellett”, mint e szavaknál: „Ámbár attól tartok”, vagy: „Hogy szégyen volna”, vagy „Félelmet mutatni”. Már a máso- 49
 dik lélekzetvételnél erősödnie kell a hangnak egyrészt a természetes nekilendülés miatt, mikor utána már bátrabban merünk beszélni, másrészt azért is, mert itt már Milo nagylelkűségét kezdi festeni: „És semmikép sem járná, ha akkor, mikor T. Anniust magát jobban aggasztja a haza üdve, mint saját sorsa”. Utána olyan magamagának tett szemrehányásféle következik: „Én az ő ügyének védelméhez hasonló nagylelkűséggel járulni nem tudnék”. Majd e keményebb megrovást tar- 50

talmazó szavak jönnek: ‚Mégis e szokatlan bíróságnak szokatlan képe szinte félelmetes látvány az embernek‘. A következőket pedig már úgyszólván teli tudóval⁸¹ mondja: ‚Mert bárhová fordítja szemeit, hiába keresi a forumon eddig dívott szokásokat s a törvényszékek ősi eljárási módját‘. Sőt, a mutána jön, már szinte bő és terjedelmes:⁸² ‚Mert nem környezi hallgatóság, mint máskor szokta, a ti gyűlésteket‘. Ezzel meg akartam mutatni, hogy nemcsak a beszéd nagyobb részeiben, hanem még a kisebb szakaszokban is van valami változatosság az előadás hangjában, hiszen e nélkül nem volna semmi különbség a fontosabb és kevésbé fontos között.

A hangot pedig nem szabad azon felül, a mire képes, erőltetni. Egyrészt könnyen elfúlad, másrészt nagyobb megfeszítés mellett kevésbé tiszta s néha, mikor ily nagy erővel tör ki, olyan hangba csap át, a melyet a görögök a fiatal kakasok kukorékolásáról szoktak elnevezni. Nem szabad továbbá azt, a mit mondunk, gyorsan pergő nyelvvel össze-visszahadarni, mert ez az érthetőség és a hatás rovására esik, sőt néha elharapjuk vele egyik-másik szónak egy részét. Ezzel ellenkező hiba a túlságos vontatottság; ez ugyanis nemcsak beismerése annak, mily nehézséggel küzdünk a feltalálásban, hanem álmosítóan is hat ez a tunyaság s ha még tudna is valami hatást elérni, az előre kiszabott időt a vizóra lejártával elvesztegeti. Könnyen forogjon a szónok nyelve, ne sebesen, mérsékelten, nem lomhán. A lélekzétvétel se legyen túlságos gyakori, hogy félbe ne szakítsa a mondatot, se ne húzzuk addig, míg kifogyunk belőle. Mikor fogytán van a lélekzet, idétlen hang szokott keletkezni s utána a lélekzétvétel is olyan, mint mikor valakit sokáig a víz alatt tartanak s a belélekezés is hosszabb ilyenkor a rendesnél s nem is megfelelő helyen vesszük, vagyis nem ott, a hol akarjuk, hanem ott, a hol kénytelenek vagyunk. Azért, ha hosszabb körmondatba készülünk belekapni, előbb mély lélekzetet kell vennünk, de úgy, hogy ne

tartson sokáig s ne történjék hangosan, egyszóval ne legyen feltűnő. Egyébkor legjobb a beszéd szakaszai közben venni lélekzetet. Azt pedig gyakorlás által kell elérnünk, hogy mi- 54
 nél tovább bírjuk lélekzet nélkül. Demosthenes, hogy ezt elérje, egy dombra szokott felkapaszkodni, miközben megszakítás nélkül fújt el mindig több és több sorból álló szöveget. Ugyancsak ő, hogy a szavakat minél könnyebben és folyékon-
 nyabban tudja kiejteni, otthon beszédgyakorlat közben apró kavicsokat szokott nyelve alatt forgatni. Néha a lélekzetvétél 55
 elég hosszú, teljes és sima, azonban nem elég erős és kitartó, azért reszkető, mint igen sok egészséges külsejű ember is gyenge idegzetű. Ezt a bajt görögül βράγχος-nak hívják.⁸³ Vannak, kik lélekzetvételnél a levegőt ritka fogazatuk résein át süvítő hangon nem beszívják, hanem beszürsölik. Vannak, kik gyors zihálással, melynek belülről előtörő hangját is tisztán lehet hallani, a nagy teher vagy iga alatt görnyedő barnok szuszogását utánozzák. Sokan még tüntetnek is ezzel, 56
 mintha a feltaláló képességek-szolgáltatta bő anyag kényszerítené őket erre s mintha az ékesszólásnak nagyobb özöne örne belőlök elő, mint a mekkora torkukon kifér. Másoknak negint a szájok zsugorodik össze s folyton a nehéz kiejtéssel tüzdenek. Aztán a köhögés, gyakori köpködés, a nyálkának tüdő mélyéről való felkrárogása,⁸⁴ a közelállóknak nyállal aló befecskendezése, a levegő nagyobb részének beszéd közben az orrlyukakon kieresztése, ha tulajdonképen nem is kiejtésbeli hibák, itt van leginkább helyén ezeket is megemlíteni. De ezen hibák közül bármelyiket inkább hajlandó va- 57
 yok eltűrni, mint azt, a mely most leginkább el van terjedve gy az összes tárgyalásokon, mint az iskolákban, s ez az éneklés, melyről nem tudom, káros-e inkább, mint izléstelen. Irt lehet-e valami kevésbé illő a szónokhoz, mint a színpadon divatos éneklő beszédmód, mely néha részeg vagy mulató emberek duhaj nótázására emlékeztet? Van-e, a mi az 58

indulatgerjesztésnek inkább útjában áll, mint ha akkor, mi-
kor fájdalmat, haragot, méltatlankodást vagy szánalmat kel-
lene mutatnunk, nemesak hogy eltérünk ezen érzelmektől, a
melyekre a bírót is hangolni kellene, hanem még a forumnak
szent komolyságát is megsértjük kockakajátékosokhoz illő sza-
bad viselkedésünkkel? ⁸⁵ Hiszen Cicero szerint, azok a lyciai
és cáriai rhetorok a befejezést úgyszólván énekelve adják elő.
Mi még az éneklésben is túlléptünk a kissé szigorúbb mérté-
59 ken. Mert ugyan ki az, a ki nem mondom, ha gyilkosság,
templomrablás vagy hazaárulás ügyében kell beszélnie, hanem
csak pénz és számadási ügyekben is, ki az, a ki, hogy kere-
ken kimondjam, általában akármilyen peres ügyben énekelni
merne? Mert ha ezt egyáltalában megengedjük, akkor nincs
olyan tárgyalás, melyen ne lehetne ezt az énekelve beszélő
hangot húros hangszerrel vagy fuvolával, sőt bizony mondom,
a mi ezen ízléstelenséggel még jobban összeillik, akár réz-
60 tányérokkal is kísérni? És mégis szívesen folytatjuk e rossz
szokást: mert egyrészt mindenki szívesen hallgatja a saját
énekét, másrészt kevesebb fáradsággal jár ez, mint a rende-
előadás. Akadnak olyanok is, kik egyéb fonák életemeik mel-
lett még annak a szenvedélynek is rabjai, hogy mindig csal-
t az szeretik hallani, a mi csiklandozza füleiket. De hát nem
mondja maga Cicero is, hogy a beszédben valami rejtet-
tebb ének lappang s hogy ez mintegy természetes ösztön-
ben bírja alapját? ⁸⁶ Kevéssel alább majd kimutatom, hol é-
mennyiben engedhető meg a hangnak ezen változata és a
ének is, de a mit igen sokan nem akarnak megérteni, csa-
rejtettebb formában.

61 Ám itt az ideje, hogy a tárgyszerű kiejtésről is szó-
junk. Ez alatt természetesen azt értjük, a mely a beszéd tá-
gyához illik. A hangot legnagyobbrészt magok a lelki hang-
latok adják meg, a mint hogy a húr is úgy hangzik, a mi
megütik. De míg némely indulat igazi, más csak tettetett

utánzott: az igazi természetes úton tör ki, mint a fájdalom, harag, bosszúság, de nincs meg e megnyilatkozásban a művésziesség s azért oktatásra és rendszeres képzésre van szüksége. Ellenben az utánzással alakított indulatokban megvan a művészet, de hiányzik a természetesség; azért első, hogy ezekbe ügyesen bele tudjuk magunkat élni, a dolgokat magunk elé képzelni s mint ha valóban léteznének, úgy kell miattok indulatba jönni. Így aztán a hang, mint valami közvetítő fogja azt a hangulatot, melyet tőlünk nyert, átvinni a bírák lelkébe. Mert ez a lélek állapotának mutatója s annyiféle változata van, mint annak magának. Ha tehát vig tárgyáról van szó, nyugodt teljességgel s mintegy maga is jó kedvvel folyik tova; küzdelemben minden erejéből nekimered, s mintegy összes húrjait megfeszíti. Mikor haragszik, daczos, nyers, szaggatott, gyakran vesz lélekzetet, mert hisz nem is lehet hosszú a lélekzet ott, hol féktelenül ömlik. Ha gyűlöltté akar tenni valakit, kissé lassúbb, mert ilyen eszközökhöz rendszeren csak alsóbbrendű emberek szoktak folyamodni; ellenben ha hizelegni akar, ha vallomást tesz, bocsánatot kér, könyörög, akkor szelid és szerény. Ha tanácsot adunk, figyelmeztetünk, ígérünk vagy vigasztalunk, mindezt komoly hangon teszszük. Ha félünk vagy zavarban vagyunk, tartózkodó, buzdításhoz bátor, vitatkozáshoz simán folyó, részvétkeltéshez bús, siralmas és mintegy szándékosan halkított hangot használunk; ellenben kitéréseknél csapongó és vidáman csengő, elbeszélés és beszélgetés közben mesterkéletlenül egyszerű legyen, mintegy középútat tartson az éles tompa hang között. Ha kedélyhangulatunk izgatott, emelkedik a hang, ha nyugodt lesz, akkor viszont éreszkedik és pedig mindkettőnek mértéke szerint magasabbra vagy mélyebbre.

Hogy a különböző tárgyak milyen hangot kívánnak az előadásban, azt egy kissé később mondom majd el, hogy előbb a taglejtésről szólhassak. Ennek ugyancsak egyetértés-

ben kell lennie a hanggal s ezzel együtt engedelmeskednie a léleknek. Hogy mily fontos a taglejtés a szónokra nézve, az is eléggé mutatja, hogy szavak nélkül is sokat ki lehet vele
66 fejezni. Ugyanis nem csupán kézmozdulatokkal, hanem pusztán intéssel is kimutathatjuk akaratunkat s a némáknál ez helyettesíti a beszédet; a táncznak gyakran egyetlen szó nélkül is jelentése van és hatást bír kelteni; valakinek arczáról és járásáról is le lehet olvasni az illetőnek kedélyállapotát; sőt még a beszélőképesség nélkül szükölködő állatok hangját, jókedvét, hízelgését is kiolvashatjuk szemeikből vagy testökkel
67 adott egyéb jelzésekből. Nem csoda, ha a taglejtés, a melyben mégis mindig valami mozgás nyilvánul, oly nagy hatással van a lélekre, mikor egy festmény, egy néma alkotás, mely mindig ugyanazt az állapotot tünteti fel, oly mély benyomást tesz reánk, mely gyakran az élő szó hatalmát is felülmúlja. Ellenben, ha a taglejtés és arczjáték elütne szavainktól, ha szomorú dolgot jókedvűen mondanánk el, ha valamit fejtesz
68 is a taglejtés és a mozdulatok adják meg. Demosthenes nagy tükörbe nézve szokta taglejtéseit alakítani; annyira bizalmatlan volt, hogy csak saját szemeinek hitt az elért hatás dolgában, bár az a fénylő felület baloldali képet szokott mutatni.⁸⁷ Valamint az egész testnek, úgy a taglejtésnek is legfontosabb része a fej nemcsak a fönnebb említett kellemes megjelenés,
69 hanem kifejezés tekintetében is. A kellemes megjelenéshez tartozik először az egyenes és természetes fejtartás. Mert a lehorgasztott fő megalázkodásra vall, a hátravetett daczosságra, a félreszégett lomhaságra, a hajlíthatatlan, merev fejtartás bizonyos lelki durvaságra. Másodszor minden mozdulat legyen magához a beszédhez alkalmazott, hogy megfeleljen a taglejtésnek s a karok és a felső test szerint igazodjék. A tekintetnek ugyanis mindig kísérnie kell a taglejtést, kivéve, ha va-

lamit rosszaló, tiltakozó vagy magunktól elhárító taglejtéssel akarunk kifejezni, úgy hogy ilyenkor tekintetünkkel a megvetést, kezünkkel az elutasítást mutatjuk ki, mint:

— ‚Istenek, ezt a csapást el, messze vegyétek‘.⁸⁸

— ‚Én biz, e tiszteletet nem is érdemelem meg‘.⁸⁹

A fej mozdulatainak igen sokféle jelentése van. Mert az igenlő, 71 tagadó és erősítő mozdulatokon kívül ismeretes és általánosan használt az is, a mely a bátortalanság, habozás csodálkozás és boszankodás kifejezésére szolgál. De fejmozdúlattal egymagában csinálni taglejtést a színpadi rendezők is hibának tartották. A gyakori fejbólintás sem helyeselni való; a fejet ide-oda dobálni és üstökét meglóbálva körben forgatni meg épen örültség.

Az uralkodó szerepet azonban az arcnak játéka tölti be. 72 Ezzel kérünk, fenyegetünk, hizelgünk, ezzel fejezzük ki rossz vagy jókedvünket, emelkedett vagy nyomott kedélyhangulatunkat, ezen csüngnek a hallgatók, erre szegeznek tekinteteket, ezt lesik, még mielőtt megnyitnók ajkainkat, ezzel tudunk egyeseket szeretni, másokat gyűlölni, ebből értünk meg legtöbbet, ez pótol sokszor minden beszédet. Azért színpadi elő- 73 adásra szánt darabokban az előadás mesterei az álarczot is segítségül hívják a kedélyállapot festésében: így pld. a szomorújátékban Aerope⁹⁰ szomorú, Medea vad, Ajax rémült, Hercules félelmetes arcczal jelenik meg. A vígjátékokban pedig 74 nemcsak arra ügyeltek, hogy az álarcz után a rabszolgát, kerítőt, tányérnyalót, parasztot, katonát, utczai leányt, szolgálót, a mogorva és barátságos öreget, a józan és kicsapongó ifjút, tisztoskorú nőt, hajadont meg lehessen egymástól különböztetni, hanem az apának álarczát, kinek igen fontos szerepe szokott lenni, úgy készítették, hogy egyik szemöldöke össze volt ránczolva, a másik pedig nyugodt volt, mivel ő maga is néha indulatos, máskor meg higgadt; a színészek aztán ren-

desen azt az oldalát szokták a nézők felé fordítani, a melyik
75 az adott szerephez vág. De magának az arcnak is legkifeje-
zőbb részei a szemek, mert ezekben legjobban visszatükröző-
dik a lélek s a nélkül, hogy mozdulnának, jókedvben derül-
ten ragyognak, szomorúságban, miként a felhős ég, elborúl-
nak. Sőt még a könnyeket is azért adta nekik a természet,
hogy árulói legyenek a léleknek, a mennyiben vagy a fájdal-
lom sajtolja ki, vagy az örömtől csordúlnak ki szemeinkből.
Szemeink mozgásával pedig vagy rászégezzük valamire a
tekintetünket, vagy nyugodt, büszke, marcsona, szelid vagy
szigorú lesz nézésünk és pedig a szerint változik, a mint az
76 előadás megkívánja. De sóhase legyen tekintetünk merev és
szúrós, vagy bágyadt és bárgyú, vagy buja és révedező, vagy
megtört s mintegy kéjben úszó, vagy kancsal s hogy úgy mond-
jam, fajtalan, vagy olyan, mintha kívánna valamit vagy ígérne.
Azt pedig legföljebb teljesen műveletlen vagy ostoba ember
tenné, hogy szemeit beszédközben behúnyja vagy becsukva
77 tartja. Hogy a szemek mindezt ki tudják fejezni, bizonyos
mértékben a szempillák és az arcz is segítségökre vannak.
78 Nagy szerep jut a szemöldöknek is, mert nemcsak kiegészíti
némileg a szem játékát, hanem a homlok felett is uralkodik.
Ugyanis néha összevonja ezt, néha felemeli, majd leereszti;
csak egy van, a mi még nagyobb hatással van reá, a vér, a
tulynek a lelkiállapot a mozgatója és ha a szégyenérzet foly-
tán gyenge és finom bőr alá jut, előmlésével pirulást okoz
mikor félelem hatása alatt visszahúzódik a vér, egészen eltű-
nik a pir és hideg sápadtság váltja fel; nyugodt kedély álla-
potban mintegy a kettő között álló csendes, derült kifejezés
79 kölcsönöz az arcnak. Hiba az, ha a szemöldököket vagy egy-
általában nem, vagy túlságosan mozgatjuk, vagy ha egyenlőt-
lenül működnek s egymással ellentétben vannak, mint fön-
nebb a vígjátéki álarczokról mondtuk,⁹¹ vagy ha ellene mon-
danak szavainknak. A haragot azzal fejezzük ki, ha összehúz

zuk, a szomorúságot, ha levonjuk, a vidámságot, ha elsimúl-
 engedjük szemöldökeinket. Helyeslő és tagadó czélzattal is
 szokás a szemöldököt elsimúl- engedni vagy felvonni. Az orr 80
 és ajkak nem nagyon alkalmasak arra, hogy velök valamit iz-
 léseesen kifejezzünk, bár a gúnyt, megvetést, undort némelyek
 ezekkel szokták jelezni. Mert az orrot fintorgatni, mint Hora-
 tius mondja,⁹² vagy felfújni, mozgatni, ujjal piszkálni, erős
 fúvással a levegőt hirtelen kilökni, gyakran szipákolni, tenyér-
 rel hátrafelé végigtörölni illetlen dolog, mikor még azt is, pe-
 dig nem minden ok nélkül, megrójják, ha valaki gyakrabban
 fújja az orrát. Az ajkakat kicsucsorítani, széttáltani, össze- 81
 szorítani és széthúzni, a fogakat mutogatni, oldalt s majdnem
 fülig kinyitni, mintegy undorodva a széleit felgörbíteni, le-
 biggyeszteni, a hangot a száj egyik szögletéből féloldalt kibo-
 csátani mind illetlen dolog. Az is rút, ha valaki szája szélét
 nyalogatja vagy harapdálja. A szavak kiejtése közben is csak
 mérsékelt legyen az ajkak mozgása, mert inkább szájjal kell
 beszélni, mint ajkainkkal. A nyak tartása legyen egyenes, de 82
 ne merev vagy hátraszegett. Két különböző hiba, de egyaránt
 rút, ha valaki összehúzza vagy kinyújtja a nyakát, de a ki-
 nyújtás még erőlködésbe is kerül s gyengíti és kifárasztja a
 hangot. Ha állunkat mellünkre szegezzük, ezáltal hangunk
 kevésbé tiszta lesz s mintegy mélyebb is a gége összenyomó-
 dása következtében. A vállak felvonása és összehúzása leg- 83
 többször izléstelen. Ezáltal megrövidül a nyak s a testtartás
 bizonyos meghunyászkodó, szolgálai, mintegy alattomos, ravasz
 jelleget nyer, a mennyiben a hízelgő, csodálva bámuló s féle-
 lemmel eltelt ember alakját ölti magára. A karnak mérsékelt 84
 kinyújtása, feltéve, hogy a vállak nyugodtan maradnak s az
 ujjak a kéz kinyújtása közben lassan egyenesednek ki, legin-
 kább összefüggő, terjedelmesebb helyek előadásában van he-
 lyén; de mikor valamit ékesebb nyelven s nagyobb szóbőséggel
 kell előadni, mint pld.: „Élettelen sziklák s vadon pusztá-

ságok megszólalnak az ő szavára: ⁹³ oldalt nagyobb kilen-
 85 gést kell tennie a karnak s mintegy e taglejtéssel együtt öm-
 lik a beszéd ajkainkról. A kezeknek pedig, a melyek nélkül
 csonka és hatástalan volna az előadás, kimondhatatlan sok
 mozdulata van, hisz úgyszólván annyiféle, a hány a szó; míg
 ugyanis a test többi tagjai csak támogatják a beszélőt, ezek,
 86 azt mondhatnám, magok beszélnek. Hisz ezekkel követelünk,
 ígérünk, hívunk, elbocsátunk, fenyegetünk, könyörgünk, meg-
 vetést, félelmet fejezünk ki, kérdezőnk, tagadunk; örömet,
 szomorúságot, kételkedést, beismerést, megbánást, mértéket,
 87 nagy tömeget, számot, időt jelezhetünk. Avagy nem bírunk-e
 velök izgatni, csillapítani, helyeselni, valamit bámúlattal vagy
 tartózkodással fogadni? Mikor pedig helyre vagy személyekre
 mutatunk, nemde határozók és névmások szerepét töltik be?
 Úgy hogy a mindenféle népek és nemzetek közt uralkodó oly
 nagy nyelvbeli tarka-barkaságban úgy találom, ez az egyetlen
 nemzetközi nyelv az egész világ számára.

88 Az eddig felsorolt taglejtések természetesen összeesnek
 a szók kiejtésével; vannak azonban más taglejtések is, me-
 lyek bizonyos dolgokat utánoznak, mint pld., ha valaki a be-
 teget olyan kézmozdulattal akarná jelezni, minővel az orvos
 az ütőeret tapogatja, vagy a cziterást ujjainak olyanféle moz-
 gatásával, mintha húrokat pengetne. Az ilyenféle taglejtéstől
 szónoki előadás közben, a mennyire csak lehet, óvakodni kell
 89 Megvárjuk ugyanis a szónoktól, hogy messze álljon a táncz-
 művésztől ⁹⁴ s taglejtései inkább a gondolathoz, mint egyes
 szókhoz alkalmazkodjanak; erre még kissé komolyabb színé-
 szek is ügyelni szoktak. Részemről ugyan megengedhetőnel
 tartom, hogy kezét önmagára irányítsa, mikor önmagáról be-
 szél, vagy kinyújtsa az illető felé, a kire mutatni akar s má-
 hasonlókat, de azt már nem, hogy bizonyos testállásokban
 másokat utánozzon s hogy mindazt, a mit mond, szemléltess
 90 is. És erre nemesak a kezekkel, hanem mindenféle taglejtés

en s a hanghordozásban is vigyázni kell. Mert pld. e szavak-
 ál: „Ott állt a római nép praetorja sarúban“⁹⁵ nem szabad
 szónoknak Verres meggörnyedt alakját utánoznia, a mint
 gy rosszfajta nőszemélyre támaszkodik; vagy e helynél:
 Megvesszőzték Messana piacának közepén“⁹⁶ nem szabad a
 éknyát ide-oda forgatni, mint a hogyan az illető szokott
 nni minden ütésre, vagy nem szabad oly hangokat erőlt-
 tnie, a minőket a fájdalom szokott kicsalni. Az én izléssem ⁹¹
 zerint a vígjátékban is igen helytelenül tesznek a színészek,
 mikor fiatalember szerepét kell adniok és elbeszélés közben
 regnek szavai fordulnak elő, mint pld. a Hydria prologusá-
 an, vagy asszonymak beszédje, mint a Georgos-ban,⁹⁷ s ők
 it reszketős vagy nőies hangon adják elő. Tehát még azok-
 ál is előfordúl, hogy hibásan utánoznak valamit, a kiknek
 ész mesterségök utánzásban áll.

Legközönségesebb az a taglejtés, mikor a középső ujjat a ⁹²
 hüvelyk alá hajtjuk be, úgy hogy a többi három ujj kinyújtva
 marad; ez a kézmozdulat nemcsak a bevezetésben czélszerű
 yképen, hogy lassan és mérsékeltlen jobbra és balra alkal-
 azzuk, miközben a kéz járását a fejjel és vállakkal is nyu-
 dtan követjük, hanem elbeszélés közben is bizonyos hatá-
 zottságot fejez ki, de itt már kissé terjedelmesebb legyen;
 szemrehányásnak és vádnak heves és fenyegető színezetet
 , mert a beszéd ilyen helyein nagyobb térben és szabadab-
 n mozog. Hibás ez a taglejtés, ha mintegy a balváll irányá- ⁹³
 n egészen a másik oldalra csap át, bár még ennél is rossz-
 abb, mikor némelyek karjokat keresztbe fektetve egészen
 re viszik és könyökükkel szavalnak. Néha a két középső
 kerül a hüvelykujj alá; ez a taglejtés még fenyegetőbb,
 nt az előbbi, azért bevezetésbe és elbeszélésbe épen nem
 ó. Mikor azonban három behajlitott ujj kerül a hüvelykujj ⁹⁴
 , akkor azt az ujjat, melyet Cicero szerint Crassus oly nagy-
 rüen tudott használni,⁹⁸ ki szoktuk nyújtani. Főleg szemre-

hányáskor érvényesül és ha valamire rámutatunk ; innen va
a neve is.⁹⁹ Ha kezünket felemeljük, úgy hogy a kézfej a vá
felé van fordítva, a mutatóujj pedig kissé meggörbítve, az á
lítás erősítésére szolgál ; ha a földre mutat s a kézfej minte
lefelé hajol, kemény sürgetést fejezünk ki vele ; néha elson
95 lásnál használjuk. Ugyancsak a mutatóujj, ha végső ízület
nek hegyét összefogjuk a szomszéd ujjakkal, miközben e k
ujjat kissé begörbítjük, de a legrövidebbiket¹⁰⁰ nem annyira
ezen tartásban vitatkozáshoz való. De talán még nyomósal
a bizonyítás akkor, ha a középső ízületet fogják ; természet
sen ilyenkor annál jobban össze kell szorítani az alsó ujj
96 kat,¹⁰¹ minél lejjebb húzódnak a felső ujjak. Szerény hany
előadáshoz nagyon illő taglejtés az, mikor a négy felső i
hegyét fesztelenül összefogjuk s az arcz vagy mell irányáb
magunk felé hajlítjuk kezünket, majd innen lefelé eresztve
97 kissé előbbre nyújtva kiegyenesítjük. Így kezdte, azt hisze
Demosthenes Ctesiphon védelmére mondott beszédjének a
tartózkodó és szerény bevezetését ; ilyen taglejtést használk
tott Cicero is e szavaknál : „Ha van bennem egy kis szónok
tehetség, hogy mily csekély, magam érzem”.¹⁰² A kéz
ugyanaz a lejtése, ha valamivel fesztelenebbül lefelé tart
ujjainkat magunk felé hajlítjuk s kissé jobban kinyújtva tá
lodunk vele ellenkező irányban, mintha magát a beszéd s
98 vaít is kifejezné. Néha két ujjunkat külön választjuk a töltől,
től, de úgy, hogy a hüvelykujjat nem vesszük azokhoz, a
közben az alsóbbakat kissé befelé hajlítjuk, de a felsők s
99 csenek kinyújtva. Néha a külső ujjak a hüvelyk alatt a tenyér
simúlnak, maga ez utóbbi pedig az előbbiekre fekszik a
zépső ízületnél ; néha a negyediket oldalt félrehajlítjuk ; av
mikor a négy ujj inkább lazán áll, mint feszesen kinyújtva
hüvelykujj pedig befelé hajlik, a kéz ezzel a taglejtással ké
oldalt mutatni vagy a mondottak között megkülönböztes
tenni az által, hogy fölfelé fordítva a tenyeret balra, majd

felé fordítva a másik oldalra visszük. Azok a rövid taglejté- 100
sek, mikor a kézfejet kissé fölfelé homoritva, miként a fogadalmat tevők szokták, kisebb távolságban a vállak megfelelő mozgásától kísérve ide-oda mozgatjuk, nagyon megfelelnek azok számára, kik ritkán s mintegy félve szoktak beszélni. A csodálkozás kifejezésére alkalmas taglejtés az, mikor a kézfejet mérsékeltén hátrafelé görbitjük, az ujjakat a legkisebben kezdve egyenkint behajlitjuk, majd ugyanazon sorban visszafelé kiegyenesítjük s egyúttal a kézfejet megfordítjuk. Ha kérdezőnk, többféle taglejtéssel kísérhetjük; azonban leg- 101
gyakrabban úgy, hogy változtatjuk a kéz állását, bárminő helyzetben volt is. Ha a hüvelykujj szomszédja hegyével a hüvelykujj körmének közepét érinti, a hol épen kényelmesen eléri, míg a többi ujjak szabadon maradnak, ez nagyon alkalmas taglejtés bizonyításhoz, elbeszéléshez és megkülönböztetéshez. Mostanában a görögöknél nagyon járja az a taglejtés, 102
mely hasonló ehhez, csak hogy a többi három ujjat behajlitják s pedig mindkét kézen is, valahányszor következtetéseiket mintegy ki akarják kerekíteni e taglejtéssel. Általán a nyugodtabb kézmozdulatban valami biztató és helybenhagyásfeletan, míg a hevesebb taglejtés buzdítást, néha elismerést fejeztí. Inkább közönséges, mint művészi taglejtés az, mely az előadás gyorsítása érdekében sebes váltakozással a kezét hol összeszorítja, hol meg kinyitja. Van még a taglejtésnek egy 103
másik alakja, mely öblösen tartott, szétterjesztett ujjakkal a váll magasságán felül emelkedve mintegy mozgulatával igyekszik buzdítani. Az idegen iskolákban általában elterjedt reszkezős taglejtés azonban már színpadias. Hogy némelyeknek miért nem tetszik az, ha az ujjak végét összefogjuk s így csálunk magunk felé taglejtést, nem tudom. Mert ezt a kézmozdulatot nemcsak gyengébb csodálkozásnál, hanem váratlan megütközés keltette ijedségnél és kegyelemért való esede-
ésnél is használjuk. Sőt ökölbe szorított kézzel mellünket is 104

verjük néha a megbánás és harag kifejezésére; ilyenkor még az is megbocsátható, ha valaki fogai között ereszti ki a hangot, mint: „Mihez kezdjek most? Mit akarsz csinálni?” Oldalfordított hüvelykujjal mutatni valamire nézetem szerint inkább csak szokás és szónokhoz nem illik. S bár a taglejtés mozdulatai egészben véve hatfélék s az volna a hetedik, mely önmagában visszatérve kört írna le, mégis ez az egy helytelen: a körben megfordulás. A többi mind mutat valamire vagy előre, vagy jobbra, balra, vagy fölfelé, lefelé; hátrafelé nem szoktunk taglejtést csinálni. Néha mégis mintegy hátra 105 vetőleg előfordul. A taglejtést leghelyesebb, ha balfelől kezd a kéz ¹⁰³ és jobbfelől végzi, de úgy, mintha szépen letenne nem pedig odavágna valamit. Ámbár a szakasz végén néha valósággal leesik, de csak azért, hogy mindjárt újra felemelkedjék, máskor meg valósággal felszökik, mikor tiltakozás vagy csodálkozást fejezünk ki vele.

Az előadás régi mesterei idevonatkozólag azt a helyes részvételt tették, hogy a kéz mozdulata a mondattal kezdődjék és végződjék. Máskülönben a taglejtés vagy megelőző vagy követné a szónok beszédjét, s ez mindkét esetben ügyes 107 len volna. De a tekintetben a szörszálhasogatás hibájába esetek, hogy a taglejtéseknek egymástól való távolságát három szóban állapították meg; ezt sem meg nem tartják, sem nem lehetséges megtartani. Ők is csak mintegy valami mérték akartak ezzel megszabni a lassúság és gyorsaság ellen s e helyesen is tették, hogy se nagyon sokáig ne pihenjen a kéz se pedig, a mi sokaknak szokása, folytonos mozgásával meg 108 ne szaggassa az előadást. Van egy másik dolog, a mi gyakran előfordul és könnyebben megtéveszti az embert. Van a beszédben bizonyos rejtett taktusütések s mintegy le mért verslábfélék s igen sokan ezekhez szabják taglejtéseiket úgy hogy e szerint pld. az első taglejtés e szavaknál esné: „Novum crimen”, a második „C. Cæsar”, a harmadik „Et an

hanc diem, a negyedik, Non auditum, aztán, Propinquus meus', továbbá, Ad te', majd, Quintus Tubero', végül, Detulit' szónál.¹⁰⁴ Ebből származik az a másik hiba is, hogy az ifjak, mi-¹⁰⁹kor még fogalmazzák a beszédet, már akkor gondolatban előre kimérik a taglejtést és a szerint szerkesztik a szöveget, a hogyan a kéz mozdulata esik. Innen ered az a hiba is, hogy a taglejtésből, melynek jobbról kellene végződnie, gyakran balfelől fogyunk ki. Helyesebben cselekszünk, ha bizonyos rövi-¹¹⁰debb szakaszokhoz szabjuk a taglejtést, hisz minden beszédben vannak ilyenek s ezeknél, ha kell, lélekzetet is vehetünk, mint pld. ,Novum crimen, C. Cæsar' bizonyos értelemben önálló szakasz, mert utána jön a kapcsoló kötőszó, s aztán e szavak: ,Et ante hanc diem inauditum', eléggé kikerekítik. Ehhez kell szabni a kéz mozdulatait addig, míg a beszéd ele-¹¹¹én vagyunk s még nyugodt az előadás menete. Mert ha egy-¹¹¹szer nekihevül és izgatottabb lesz, a beszéd gyorsabb menetével a taglejtésnek is gyakoribbá kell válnia. Némely helyen gyors, másutt mérsékeltebb szavalás felel meg. Amazt akkor használuk, mikor valamiről csak úgy futólag beszélünk, dolgokat egymásra halmozunk, általában sietünk; emezt, mikor valant sürgetünk, a hallgatóságnak jól észébe vésünk és lelkére kötünk. Maradandóbb érzést kelt mégis a lassúbb beszéd; Roscius azért volt élénkebb, Aesopus pedig komolyabb, mert amaz vígjátéki, ez pedig szomorújátékbeli szerepeket szokott adni.¹⁰⁵ Ugyanez áll a taglejtésre is. Azért színdarabokban az¹¹² ifjak, öregek, katonák, asszonyok járása inkább kimért és komoly; a szolgák, szolgálók, tányérnyalók, halászok fűrgébben mozognak. Tilos a mesterek előírása szerint a kezét a szemtől magasabbra felemelni, a mellnél alacsonyabbra leereszteni. A fejtől indulni lefelé a kézzel vagy az alsó testig nyúlni meg épen nagy hibának tartják. Balfelé csak a¹¹³ áll széleig szabad menni, tovább nem illik. Mikor azonban balra mintegy megvető mozdulatot teszünk kezünkkel,

a balvállat előre kell vinni, hogy jobbfelé elfordított fejünkkel
 114 kel összhangzásban legyen. Egyedül balkézszel csinálni tag-
 lejtést sohasem helyes; a jobbkézhez azonban gyakran mint
 kísérő alkalmazkodik, vagy mikor ujjainkon soroljuk fel az
 érveket, vagy útalatot akarunk kifejezni azzal, hogy mind
 két tenyerünket balfelé fordítjuk, akár előrenyújtva szembe-
 helyezük egymással, akár kétoldalt terjesztjük ki kezeinket,
 115 akár bocsánatot kérve vagy esedezve valamiért (mert ez két kü-
 lönböző taglejtés) lebocsátjuk karjainkat, akár imádságra emel-
 jük, akár valamire rámutatva vagy valakit tanúul híva kiter-
 jesztjük, mint: 'Ti albai halmok és berkek', vagy Gracchus e-
 szavainál: 'Hova fussak én szerencsétlen?' A Capitoliumra,
 116 testvéreim véres holttestéhez, vagy pedig haza?'¹⁰⁶ Ilyen ese-
 tekben erővel teljesebb az indulatok kifejezése, ha mindkét
 kezünket használjuk; és pedig kisszerű, szomorú, szenvedély-
 telen dolgokhoz kisebb terjedelmű, míg fontos, örvendetes vagy
 megrázó eseményekhez kifejtettebb taglejtések valók.

A h i b á s k é z m o z d ú l a t o k a t is meg kell említenünk
 117 mert biz még gyakorlott szónokoknál is előfordúlnak. Így pld
 olyan taglejtést, mintha valaki egy pohár italt kérne, vagy ütle-
 gekkel fenyegetődnék vagy behajlított hüvelykujjával ötszáza-
 mutatna,¹⁰⁷ a mit egyes írók említenek, még parasztoktól sem
 118 láttam. De hogy kinyújtott kar mellett belátni a hónalj alá
 hogy egyik nem meri karját előbbre nyújtani a mellénél, a
 másik addig nyújtja, a meddig csak ér vele, vagy majdnem a
 tetőzetig emeli vagy a balvállon túl hátrakanyarodva kezéve
 úgy csapkodja a saját hátát, hogy nem tanácsos mögötte ál-
 lani, vagy balfelé csinál kört, vagy oly merészen hadonáz, hogy
 a mellette állókba ütődik, vagy hogy mindkét könyökét ellen
 119 kező irányba lebegteti, mindez, tudom, gyakran előfordúl. Néha
 a kéz mozgása lomha, idegesen kapkodó vagy olyan, mintha
 fűrészt húzna; máskor befelé görbített ujjakkal a fejtől lefelé
 sújt vagy ugyanily kézzel, csak hogy fölfelé tartott tenyérrel

magasba kapkod. Előfordúl az olyan testtartás is, a melyben valamely hatalmasnak szobrát szokták ábrázolni, ki a tömeget csendesíti, a mint fejét a jobb váll fölé hajtja, ezt a karját a váll mellől kinyújtva, kezét fenyegetően kiegyenesített hüvelykujjjal kiterjeszti.¹⁰⁸ Ezt a testállást leginkább azok kedvelik, kik elbárányozzák magokat azért, hogy felemelt karral szoktak szónokolni. Ide sorozhatjuk azokat, kik a szikrázó gondolatokat 120 mintegy ujjajkból pattogatják ki, vagy magasra emelt karokkal fenyegetődve kiabálnak, vagy valahányszor magoknak is látszik valami, lábujjhegyre ágaskodnak, a mi néha épenséggel megengedhető, csakhogy ők helytelenül cselekszik ezt, mielőtt egy, vagy néha két ujjukat is, a mennyire csak bírják, fölemelik, vagy mindkét kezöket úgy tartják, mintha valamit szippelnének. Vannak ezenkívül olyan hibák is, melyek nem a 121 természetből, hanem félelemből származnak: ha valakinek ajkai megösszeszorúlnak, hogy erőlködve alig tud egy szót kinyögni; vagy ha cserben hagyja emlékezete vagy elveszíti a gondolatmenetét és olyan köhécselést visz végbe, mintha valami a törzsen akadt volna; ha tenyerével dörzsöli orrát, ha beszéd közben fel s alá járkál, ha váratlanul elhallgat s a beállott csenddel akarja a tetszés nyilvánítását kihívni. De nem is győzném meg elsorolni. Minden szónoknak megvan a maga rossz szokása. Arra is vigyázzon hát, hogy mellét és hasát ki ne dül- 122 szesze, mert ezáltal begörbíti a test hátvonalát, már pedig minden ily hátraszegett állás kellemetlenül hat. A törzsnek tartása mindig legyen a taglejtéssel egyező. Fontos az egész testnek mozgása is annyira, hogy Cicero szerint ezzel nagyobb hatást érünk el, mint magokkal a kezekkel. Az Orator egyik helyén¹⁰⁹ ugyanis ezt mondja: „Nem szokta ujjait ügyes gyorsasággal jártatni, tagjait taktusra rángatni, inkább egész testnek arányos mozgékonyásával s a törzsnek férfias hajlékonyságával szabályozta taglejtéseit”. A saját csipőit verdesni, 123 mit közhit szerint Cleon hozott először szokásba Athénben,

ma is divatban van s természetes kifejezője a bosszankodásnak s a hallgatók éberségét is fokozza. Cicero még meg is rója Calidiusban, hogy ezt nem teszi: „Nem szokta, úgymond, veredni sem homlokát, sem csipőit”.¹¹⁰ Habár a homlokra nézve ha szabad, nem érték vele egyet. Tenyerünket összecsapni
 124 mellünket verni époly színpadias. Az is csak ritkán van megengedve, hogy a szónok befelé fordított keze ujjainak hegyét saját melle felé irányítsa, ha maga magához intézi szavát buzdítólag, szemrehányólag vagy sajnálkozva; s abban az esetben, ha már ezt teszszük, azon a helyen a tógát is félre vonhatjuk. A mi a lábakat illeti, itt az állásra és járásra kell ügyelni. Előre tett jobb lábon állani s egyszerre ugyanazon
 125 kezet és lábat előrevinni nem szép. Néha meg van engedve jobblábra nehézkedni, de úgy, hogy a mell tartása azért vízszintes legyen; mindazonáltal ez a testtartás inkább illik komikus színészhez, mint szónokhoz. Az is helytelen, ha a szónok ballábra ereszkedik, a jobb lábát pedig felemeli a földről vagy ujjhegyre áll vele. A lábakat túlságosan szétterpeszter már pusztán állásban is illetlen; ha még hozzá ide-oda me
 126 zog is az ember, majdnem szemérmert sértő. Az is helyén val lehet, ha a szónok gyorsan előre megy, de csak úgy, ha legfeljebb néhány lépést tesz, mérsékelt sebességgel s csak ritkán. Az is megengedhető, ha egy kicsit fel s alá sétálgat, miközben féktelen tetszésnyilvánítások miatt félbe kell szakítania a beszédet, bár Cicero csak ritka esetben s csak kis távolságban engedti meg az ilyen fel-alá járkálást. De ide-oda lótni-futni mint Domitius Afer Sura Malliusról mondotta, valósággtörni magát¹¹¹ nagyon ízetlen dolog s igen szellemesen kérdezte Flavus Verginius egyik sophista-ellenfelétől: „háromezer lépést declamált?” Úgy tudom, azt is elő szokták írni, hogy járkálás közben ne fordítsunk hátat a bírácoknak, hanem féloldalt essenek lépteink, úgy hogy tekintetünket folyton bírác gyülekezetére irányozzuk. Polgári perekben ez nem l

hetséges.¹¹² Csakhogy itt a hely is szűkebb s hosszabb időre nem is fordulunk el a hallgatóktól. Néha azonban észrevétlenül sikerül visszamennünk helyünkre. Sokan valósággal úgy ugranak vissza, a mi tisztára nevetséges. A lábbal való top-¹²⁸ pantás megfelel ugyan a maga helyén, de sűrűn használva egyrészt izléstelen, másrészt elveszti hatását a bíróra, úgy hogy nem is ügyel reá. Az sem szép; ha a szónok jobbra-balra ingadozva hol a jobb, hol a ballábara áll. Legjobban kell óvakodni a kényeskedő előadástól, a minő volt Cicero szerint¹¹³ Titiusé,¹¹⁴ a kiről a táncznak egyik nemét is Titiusnak nevezték. Az is megrovást érdemel, mikor a szónok gyak-¹²⁹ ran és hevesen ide-oda hajlong, a mit nemcsak Julius¹¹⁵ tesz gúnytárgyává az idősb Curióban, mikor azt kérdezi, „ugyan ki tudna csónakban állva szónokolni“, hanem Sicinius is;¹¹⁶ mert mikor Curio szokása szerint sokat hadonászott, miközben tisztársa mint afféle beteges ember bekötözve és mindenféle kenőcsökkel össze-vissza kenve ott ült mellette, „Sohasem lesz képes, úgymond, Octavius, collégádnak ezt eléggé meghálálni, mert ha ő nincs, ma téged ezen a helyen megettek volna a legyek“. Némelyek vállukat szokták rángatni; erről a¹³⁰ hibáról Demosthenes, mint mondják, akkép szoktatta le magát, hogy mikor szónokolt, beleállott egy szűk ládába, úgy hogy fölülről egészen a válláig lógott le egy pózna, és valahányszor a beszéd hevében elfelejtett ama hibától őrizkedni, egy-egy ilyen ütközés volt a figyelmeztetés. Beszéd közben ide-oda járkálni csak akkor kell, ha főbenjáró per tárgyalásán, a hol sok bíró szerepel, mintegy külön akarjuk mindegyiknek lelkére kötni azt, a mit mondunk. Azonban meg nem enged-¹³¹hető, a mit némelyek tesznek, hogy a vállukon hátra vetik a tógát s miután jobb kézzel a tóga öblös redőjét egész derékig lehúzzák, balkezőket jártatva járnak-kelnek és szavalnak, bár viszont az is bosszantó, ha a jobbkart kelleténél előbbre nyújtva a balkart mintegy leszorítjuk a törzshöz. Arra is figyelmeztet-

nem kell, (hogy valamikép ezt is el ne felejtsem) mennyire izléstelen dolog a tetszésnyilvánítás nyújtotta szünetek alatt valakinek fülébe súgdosni vagy az ismerősökkel tréfálni, vagy mikor néha olyan pillantásokat vet a szónok íródeákjai felé, mintha a tapsolásért járó ajándékot mondaná jegyzőkönyvbe
 132 mindegyik számára.¹¹⁷ Meg van azonban engedve közelebb hajolni a bíróhoz, mikor az ügy állásával akarjuk megismertetni, főképen, ha ez egy kissé bonyolódottabb. Az ellenfél padjain ülő pártfogóhoz áthajolni nem tisztességes dolog. Saját ügyfeleinkre rátámaszkodni és beléjük fogódzni, hacsak nagyfokú kimerültség nem teszi szükségessé, kényeskedésnek jele; épúgy feledékeny ember az, a kinek hangosan súgnak
 133 vagy úgy olvassa a beszédjét. Az ilyesmi mindig gyengíti az előadás hatását, lohasztja a szenvedély tüzét s azt a hitet kelti a bíróban, hogy személye iránt nincsenek kellő tisztelettel. Átmenni az ellenfél padsoraiba nem nagy illemtudásra vall. Azért Cassius Severus egy valaki ellen, a ki ezt szokta tenni, korlátok felállítását sürgette. S ha valaki egyszer az elragadtatás hevében oda átmegy, bizonyos, hogy lehülve tér vissza.¹¹⁸
 134 Az itt adott utasításokon azonban sok minden változtatást kell tenni akkor, ha praetori törvényszék előtt¹¹⁹ kell beszélnie a szónoknak. Egyrészt ugyanis tekintetét magasabbra kell emelnie, hogy azt, a ki előtt beszél, láthassa, másrészt a taglejtésnek is, mint a mely ugyanahhoz van intézve, fölfele kell irányúlnia, s vannak más egyéb dolgok is, melyek amúgyis mindenkinek eszébe jutnak, ha nem szólnék is róla. Ugyanez áll azokra nézve is, kik ülve beszélnek.¹²⁰ Mert jelentéktelen ügyek tárgyalásán ez a rendes szokás; természetesen itt nem is lehet ugyanoly hévvel szónokolni s bizonyos hibák úgyszólván elkerülhetetlenekké lesznek. Ugyanis
 135 ha a szónok a bírótól balra ül, akkor a jobb lábát kell előre tennie, másrészt sokszor a taglejtést is balra kell irányítani, hogy a bíró felé legyen intézve. Azt is látom, hogy sokan

minden egyes befejezett mondat egész után felkelnek s némelyek mindjárt utána egy kicsit sétálnak is. Hogy ez illő dolog-e, azért feleljenek ők magok, de legalább mikor ezt teszik, nem beszélnek ülve. Szónokolás közben inni, vagy mi több, 136 enni, a mi sokaknak szokása volt s még ma is szokása némelyeknek, távol legyen az én szónokomtól. Mert ha valaki más-különben nem bírja kiállani a szónokolás nehézségeit, nem olyan nagy baj, sőt sokkal jobb, ha nem szónokol, mint ha hivatásának és az embereknek kevésre becsülését ily nyíltan kimutatja.

Valami külön ruházata ugyan nincs a szónoknak, de 137 mégis jobban szemmel tartják őt. Azért, mint minden jobb esaládból való ember, legyen szépen tisztán és férfiasan öltözve. Mert nemcsak tógáját, hanem lábbelijét és hajviseletét is, akár túlságosan gondolja, akár elhanyagolja, egyaránt megszólják. A mi a felső ruhát illeti, van abban valami, a mi idővel megváltozott. A régiek ugyanis egyáltalában nem szedték elől ránczba, majd később is csak kevés ránczolást csináltak. Ennek következtében eleinte taglejtéseik is mások voltak, 138 minthogy karjokat, miként a görögöknél, ruha takarta. Mi azonban a mai divatról szólunk. A kinek nincs joga széles sávós alsóruhát viselni, úgy övezzé fel a tunicát, hogy szegélye elül kissé térden alul, hátul pedig térdhajlásig érjen. Mert ennél hosszabbat a nők, rövidebbet a centuriók viselnek. Hogy 139 a bíborsáv egyenesen haladjon lefelé, nem kell hozzá valami nagy fejtörés; e tekintetben néha hanyagság tapasztalható. Azoknál, kik széles sávós tunicát viselnek, az a szabály, hogy kissé legyen hosszabb, mint az övvel megszorított alsó tunica. Maga a tóga legyen kerek formájú,¹²¹ jó szabású, mert más-kép sok tekintetben szabálytalan lenne. Az eleje leghelyesebb, ha az alsó lábszár közepéig ér, a hátulja azon arányban rövidebb, mint az övvel megkötött alsó tunica. A tóga redőzete 140 akkor legszebb, ha valamivel annak alsó szegélye fölött vég-

zódik; ennél lejjebb soha sem szabad terjednie. Az a ráncz, mely a jobb hónaljtól mint valami öv rézsút a bal vállig húzódik, ne legyen se feszes, se lazán leomló. A tógának az a része, melyet legutoljára vetünk át a balvállon, valamivel lejjebb érjen, mert így jobban megfekszik és jobban tartja a többi. A tunicának is fel kell tűrni egy részét, hogy előadás közben előre ne csúszszék a kar felső részére; ¹²² a redőzetnek végét aztán át kell vetni a vállon s igen jól illik, ha hátra ¹⁴¹ vetjük és csüngni hagyjuk. A vállat és az egész nyakat beburkolni nem czélszerű, mert a tóga szűk lesz s az alak méltóságos megjelenését, a melyet a széles mell kölcsönöz annak, lerontja. A balkart csak annyira szabad emelni, hogy könyök- ¹⁴² nél körülbejűl derékszöget alkosson. A tógának széle kétrétben egyenletesen símuljon reá. A kezet ne rakjuk teli gyűrűkkel, különösen oly mértékben ne, hogy a középső ízekre is átterjedjenek. A legügyesebb kéztartás az, mikor a hüvelyk-ujjat fölfelé tartjuk s a többi ujjat kissé behajtjuk, kivéve, ha kéziratot tartunk; ehhez azonban nem kell mindenáron ragaszkodni, mert könnyen azt a látszatot keltheti, mintha magunk is beismernők, hogy nem bízunk emlékezetünkben, azon- ¹⁴³ kívül sokszor a taglejtésben is alkalmatlan. A régiek egészen a sarúig leeresztették a tógát, mint a görögök a palliumot. ¹²³ Ugyanezt írja elő Plotius és Nigidius is, ¹²⁴ kik az időtájt a taglejtésről írtak. Annál jobban meglep Plinius Secundus, ez ez a tudós férfiú, ¹²⁵ a ki főképen ezen munkájában majdnem túlságig aprólékos, mikor azon meggyőződését fejezi ki, hogy Cicero azért szokta ezt tenni, mert el akarta takarni a lábán levő ércsomókat, holott az efféle viselet a Cicero után való ¹⁴⁴ korból eredő szobrokon is látható. Hogy valaki csuklyát, nemkülönben lábszárpólyákat, nyakkendőt és fülvédőt viseljen, csakis gyengélkedéssel menthető.

Azonban az öltözködésre vonatkozó ezen utasítások csak akkorra szólnak, mikor kezdünk beszélni; az előadás folya-

mán, jóformán már az elbeszélő résztől kezdve a tóga redőzete mintegy magától leomlik a vállról, mikor pedig a bizonyításhoz s ennek eszközeihez érünk, akkor már azon sem ütközik meg senki, ha a tógát balról hátravetjük, sőt a redőzetet is, ha még szorosán áll, lefelé lazítjuk. Meg van engedve az 145 is, hogy a tógát a nyaktól s a mell felső részéről balkézvel lehúzzuk. Mert ilyenkor már tűzben van az egész ember. S valaminek a hang is már szenvedélyesebb és változatosabb, úgy az öltözködésnek is mintegy a harczosra emlékeztető mozgékony-sága van. A balkart a tógába burkolni s magát abba belecsa- 146 varni úgyszólván örjögő ember hatását teszi reánk, a redőzetet pedig alulról a jobb vállra felvetni hanyag és elpuhult viselet s ennél holmi nagyobb félszepségek is előfordúlnak: de miért ne volna szabad a kissé túlságosan laza redőzetet a bal hónalj alá fogni? Van ebben bizonyos határozottság és harczrakészség, a mi különösen illik a heves és izgatott kedélyhangulathoz. Mikor aztán a szónok már túl van a beszéd java 147 részén, feltéve természetesen, hogy szolgált neki a szerencse, úgyszólván semmi sincs, a mi rosszul állana neki, még az izzadást, kimerülést, hanyagabb öltözködést, a meglazult s úgyszólván minden oldalról leomló tógát is megbocsátják neki. Annál inkább esodálkozom Pliniuson, kinek még arra 148 is kiterjedt a figyelme, hogy előírja a szónoknak, hogy mikor zsebkendővel megtörli a homlokát, haját össze ne kúszálja, kevéssel utóbb pedig a legszigorúbb komolysággal megtiltja, a mint el is vártuk tőle, hogy haját ne cziczomázza. Én pedig azt tartom, hogy még a hajnak kuszáltsága is valami felindulásnak szokott jele lenni s épen abban van valami ajánló, ha meglátni, hogy elfelejtettek reá gondot fordítani. Ellenben, 149 ha mindjárt a beszéd kezdetén vagy alig hogy belekaptunk, már meglazul és lecsúszik a tóga s nem igazítjuk meg, ez hanyagságra és lustaságra vall, vagy hogy nem tudjuk, hogyan kell öltözködni.

Ezek a szónoki előadásnak egyrészt ékességei, másrészt fogyatkozásai. Ha mindezeket szem előtt tartja a szónok, akkor is sok mindenre kell még gondot fordítania. Először arra, ki az, a ki beszél, kik előtt és kiknek jelenlétében. Mert valamint beszélni nem egyformán szabad bárkinek bármit és bárkik előtt, épúgy cselekedni sem. Azért nem lehet hang, taglejtés, fel-alá járás tekintetében egészen mindegy, vajjon a császár, a szenátus, a nép vagy valamely hatósági személy jelenlétében beszélünk-e, polgári vagy bűnügyi perben-e, perengedélykérés folyik-e, vagy már tárgyalás. Ezt a különbséget bárki megértheti, ha egy kicsit a dolog felett gondolkozik.

151 Továbbá arra is ügyelni kell, minő tárgyról akar beszélni s mit akar elérni. Az előbbire nézve négy dolgot kell szem előtt tartani. Először a tárgyat egészében véve. Vannak ugyanis szomorú, vig, aggasztó, derült, nagyszerű és kicsinyes tárgyak, úgy hogy sohasem szabad magunkat egyes részletek által annyira elragadtatnunk, hogy a tartalom egészére is ne gondoljunk.

152 Másodszor a beszédnek a részeire, úgymint a bevezetés, kifejtés, bizonyítás és a befejezés közt levő különbségre. Harmadszor magokra a gondolatokra, a melyek egészen a tárgy és hangulat szerint változnak. Negyedszer a szavakkal való utánzásra; és bár elhibázott dolog volna, ha mindent utánozva akarnánk kifejezni, de viszont teljesen erejét veszítené az előadás, ha egyben-másban nem adná vissza a

153 szó a dolog lényegét. Tehát magasztaló beszédekben, kivéve a halotti dícséreteket, köszönő, buzdító és hasonló tárgyú szónoklatokban az előadásnak élénknek, lelkesnek és magasan szárnyalónak kell lennie. A halotti beszédekben, vigasztaló szózatokban, többnyire vádlottak védelmében is szomorú és nyomott az előadás hangja. A szenátusban tiszteletet parancsoló tekintélyvel, a nép előtt komoly méltósággal, polgári perekben kellő mérséklettel kell beszélni. A szónoki be-

széd egyes részeiről, továbbá a gondolatokról, szavakról, melyeknek annyiféle változata van, bővebben kell szólnom.

A szónoki előadásnak három dolgot kell elérnie: meg- 154
nyerni, meggyőzni és megindítani a hallgatókat s a mi ezzel természetesen összefügg, élvezetet is szerezní nekik. Megnyerni másokat rendszerint vagy kedves egyéniségünkkel lehet, a mi, hogy úgy mondjam, mintegy kisugárzik már az embernek hangjából és előadásából, vagy behízeltő beszédünkkel; meggyőzni úgy lehet, ha a meggyőződés hangján szólunk, a mi néha többet ér, mint magok a bizonyítékok. 'Ha ez igaz volna, úgymond Cicero Calidiusnak, ¹²⁶ vajjon 155
ilyen hangon mondanád?' és 'Nemcsak, hogy tűzbe nem hoztál bennünket, de majdnem elaludtunk azon a helyen'. Mutassunk tehát önbizalmat és szigorú következetességet, különösen, ha egyéni tekintély is támogat abban. A megindítás- 156
nak művészete vagy saját indulataink szemléltető előadásán, vagy mások indulatainak hű utánzásán alapszik. A mint tehát polgári perben a bíró vagy bűnvádban a kikiáltó felszólít valakit, hogy kezdje meg beszédét, szép nyugodtan keljen fel, aztán egy kicsit szedje rendbe tógáját, vagy, ha szükséges, öltse fel egészen újból, (ezt azonban csak bírói testület előtt teheti, nem pedig a császár, hatósági személyek vagy a tribunal előtt) ¹²⁷ hogy a tóga takarosabban álljon s egyúttal kis időt nyerjen a szónok a gondolkodásra. Akkor is, mikor 157
már a bíró felé fordulunk és a prætortól engedélyt kértünk és nyertünk a beszédre, nem szabad mindjárt ajtóstul berontanunk, hanem egy kis időt kell vennünk arra, hogy összeszedjük gondolatainkat. Mert nem is hiszszük, mennyire jól esik a hallgatóságnak a beszélni készülő szónok részéről iránta tanúsított figyelem s még a bíró is rendbe szedi magát ilyenkor. Ho- 158
merus is erre buzdít Ulysses példájával, ¹²⁸ a ki, mint mondja, 'földre süttöt szemekkel s királyi pálczáját mozdulatlanul

tartva állott', míg csak meg nem eredt ékesszólásának viharzó áradatja. A magára váratás e pillanatait ügyesen kitöltheti a szónok holmi babrálható foglalkozással, mint a színészek nevezik, így pld. haját simogatva, kezét nézegetve, újjait ropogtatva, vagy úgy tesz az ember, mintha neki fogna már, nagyot sóhajt, hogy ezzel is mutassa elfogódottságát, vagy más valamit tesz, a mi éppen neki jobban áll s ha a bíró még mindig nem figyel oda, még tovább húzza ilyesmivel az időt.

159 Egyenesen álljon, de egy kicsit szétvetett lábakkal vagy úgy, hogy a balláb nagyon kevéssel legyen előbb; térdeit kiegyesítve, de ne kifeszítve tartsa. A vállak tartása legyen fesztelen, az arczkifejezés komoly, de ne szomorú, se bámész, se bágyadt; a karok ne simúljanak feszesen kétoldalt a testhez; a balkéz tartása olyan legyen, mint fönnebb megjelöltem,¹²⁹ a jobbkezet, mikor már-már beszélni kezdünk, lehető legszerényebb mozdulattal kissé a mell magassága fölé emeljük, mintegy lesve a pillanatot, mikor kezdhethünk bele. Helytelen do-

160 log a mennyezetre bámúlni, arcunkat dörzsölni s ezzel annak mintegy szentelen kifejezést adni,¹³⁰ arczizmainkat pöfeszkedve kifeszíteni vagy, hogy annál vadabb legyen a nézésünk, szemöldökeinket erősen felvonni, a haját a homlokról természetellenesen hátraborzolni, hegy e torzonborz külsőnkkel félelmet keltsünk; aztán, miként a görögök gyakorta szokták, közben-közben sokszor újjainknak s ajkainknak mozgásával mintegy halkán próbálgatni, a mi következik; avagy hangosan hákogni, egyik lábat messze előre tenni, a tóga egy részét balkézrel összefogni, lábunkat szétterpeszteni, me-reven állani vagy magunkat hátravetni vagy meggörbedni vagy a vállunkat nyakunk köré vonni, mint a kik birkózni készülnek.

161 A bevezetéshez legtöbbször nyugodt hangú előadás illik. Mert semmivel sem lehet magunkat másoknál úgy beajánlani, mint szerénységgel. Azonban nem mindig. Mint emlí-

ettem,¹³¹ nem minden bevezetést lehet egyformán előadni. De rendesen legjobban megfelel itt a mérsékelt hang, szerény taglejtés, vállhoz simuló tóga, a felső testnek kétoldalt való nyugodt mozdulatai, miközben a szemek is mindig követik azokat. Az elbeszélő rész már legtöbbször megkívánja, hogy 162 jobban kinyújtott karokkal, kissé meglazultán hátracsúszó ölbélyben, szabatosabban körvonalozott taglejtésekkel, a köznap-i beszélgetésekhez igen közeljaro, csak épen hogy élesebb hangon, mesterkéletlen hanghordozással adjuk elő, legalább az ilyeneket: „Qu. Ligarius ugyanis akkor ment oda, mikor Afrikában még sejtelve sem volt senkinek a háborúról”,¹³² vagy: „Aulus Cluentius Habitus, ennek az itt jelenlevőnek az apja”.¹³³ Más hanghordozást kívánnak ugyanazon elbeszélésben holmi hangulatosabb helyek, akár felháborodást fejeznek ki, mint: „Az anyós férjhez megy tulajdon vejéhez”,¹³⁴ akár észvétet keltő szánakozást, mint: „Laodicea piacán szomorú és siralmas látványosságot rendeznek egész Asia provincia zemeláttára”.¹³⁵ Legváltozatosabb az előadás a bizonyítás 163 olyamán. Mert nemcsak a tételek felállítása, részekre osztása, kérdések intézése történik a beszélgetéshez igen közel álló hangon, hanem még az ellenfélnek tulajdonított ellenvetések is. Mert ezek is tulajdonképen az ellenféltől felállított tételek. Néha azonban ezeket gúnyosan, máskor meg az ellenfél hangját utánözva adjuk elő. A bizonyítás, minthogy többnyire már 164 nagában is élénkebb, hevesebb, indúlatosabb szokott lenni a hangja, a beszédnek megfelelő taglejtést is kíván, azaz erővel teljes gyorsaságot. Némelykor fenyegető a beszéd hangja, majd zót szóra halmozóan tömör. A kitérések hangja rendszerint zelid, kedves és nyugodt, a minők pld. Proserpina elrablása, Sicilia leírása vagy Pompeius dicsérete.¹³⁶ De hiszen egész természetes, hogy a beszéd tárgyának körén kívül eső dolgot nem adunk elő oly nagy hévvel és erővel. Ugyancsak sze- 165 debb hangon szoktuk néha az ellenfélt utánözni, bár egy kis

megrovás vegyül is belé, így: ,Képzeletben láttam, a hogy né
 melyek bevonultak, mások meg kihúzódtak; egyesek csak úgy
 tántorogtak a bortól'.¹³⁷ Itt a szónak megfelelő taglejtés
 meg van engedve és pedig bizonyos gyenge ide-oda lóbálás
 166 inkább csak a kezeknek, a felső testnek mozdítása nélkül. Hog
 a bírót indulatba hozhassuk, ennek több fokozata van. A le
 hető legmagasabb, a melynél élesebb hangot már nem is hasz
 nálhat a szónok, e helyen: ,Akkor, mikor a harc kitört, Cæsar
 sőt már javában folyt'. Hisz maga a szónok előre megmor
 dotta: ,A hogyan csak bírok, oly hangosan kiáltok, hogy meg
 hallja a római nép'. Egy fokkal alább adja s már valami édes
 kés is van a hangjában: ,Mert ugyan, mondd Tubero, mi
 keresett ott a pharsalusai ütközetben az a te kivont kardod?'¹³⁸
 167 Még telibben, lágyabban s ép azért édeskésebben hangzik: ,D
 mit szoltok hozzá, a római nép gyülekezete előtt, hivatalo
 ténykedés közben',¹³⁹ a hol minden szót vontatva, minde
 szótagot nyújtva és tágra nyílt torokkal kell hangoztatni. D
 még ennél is telidebben ömlenek e szavak: ,Ti albai halma
 és berkek'.¹⁴⁰ Már közel jár az éneklő hanghoz s lassan-la
 san ellágyul ebben: ,Élettelen sziklák s vadon pusztaságo
 168 megszólalnak az ő szavára'.¹⁴¹ Ide tartozik a hangnak az
 dallamos hullámozása, a melyet Demosthenes és Aeschines kö
 csönösen szemére hánytak egymásnak; már pedig ez épe
 nem érdemel megrovást, mert épen az, hogy mindegyik kif
 gásolja a másikban, bizonyítja, hogy mindketten éltek vel
 Nem hiszem ugyanis, hogy akár amaz a Marathonnál, Platae
 nál és Salamisnál elesett hősök emlékére tett esküjét mezt
 len egyszerű szavakba foglalta volna, akár, hogy emez közö
 séges beszélgetés hangján siratta volna el Thebæ pusztúl
 169 sát.¹⁴² Az eddig említett hangoktól elütő és úgyszólván
 emberi hangskálán kívül esik az, a melyet a görögök kesergő
 névvel jelöltek s az emberi hangnak nem csupán mértéké
 hanem úgyszólván természetén is túlesapó idétlen kifakad

sok, minőkről e hely szól: ,Ugyan mérsékeljétek már ezt a hangot, mely elárúlja, hogy mily ostobák s mutatja, mily kevesen vagytok'.¹⁴⁴ Azt pedig, a miről mondtam, hogy túlságosan a mértéken, e kezdő szavak jelzik: ,Ugyan mérsékeljétek'. A befejezés, ha a dolgok összefoglaló elsorolásából áll, bizonyos apróbb szakaszok gyors egymásutánját követeli; ha a bírák feltűzése a célja, akkor a fentebb elsorolt eszközök egyikéhez vagy másikához nyúl; ¹⁴⁵ ha megbékíteni akarja őket, bizonyos simulékony lágyságra, ha részvétre hangolni, olvadozó s édeskésen megrikató hangra van szükség, a mi egjobban meglágyítja a szívet, de a mellett a természetesség határain innen marad. Mert árvákat és özvegyeket is lehet hallani, a kik még temetésen is bizonyos éneklő hangon jajszékelnek. Ilyenkor még az a rekedtes tompa hang is, a ¹⁷¹ melyen volt Cicero szerint Antonius hangja, csodálatos hatást kelt, mert ez a hang már magában olyan, a minőt mi utánzással akarunk elérni. A részvét felkeltésének azonban két módja van: az egyik gyűlöletet ébreszt, mint a fönnebb említett esetben,¹⁴⁶ mikor Philodamust elítélik; a másik könyörgő hangon, szerényebben nyilatkozik meg. Ámbár tehát bizonyos ¹⁷² fejtegettebb éneklőhang van az ilyen helyekben is: ,De mit szóltok hozzá, a római nép gyülekezete előtt', mert nem veszedő hangon mondotta ezt a szónok; vagy: ,Ti albai halmok', mert nem azért szólt így, mintha segítségül vagy tanúkul karta volna azokat hívni: mégis hasonlíthatatlanul jobban gyűjtjük és hajlítjuk a hangot e szavaknál: ,Oh én nyomorult, oh én szerencsétlen!' vagy: ,Mit mondjak majd gyermekeimnek?' vagy: ,Te engem, Milo, ezek segítségével visszaértél hozni hazámba; én ugyanazon hazában ugyanezek segítségével nem tudnálak megtartani?' ¹⁴⁷ Avagy mikor a szónok C. Rabirius vagyónát egy sesterciusnyi felülígéréssel ártalmazta el: ,Oh be siralmas és keserű kenyér ez az én kiáltói hivatalom!' ¹⁴⁸ Az is rendkívül hatásos szokott lenni ¹⁷³

a befejezésben, mikor a szónok bevallja, hogy a meghatottságtól és fáradtságtól úgyszólván teljesen kimerült; így például ugyancsak Milo védelmében: „De legyen elég; mert a könynyektől már nem bírok tovább beszélni”. Az ilyen szavaknak megfelelő hangsúlyozással is kell előadni. Ide lehet sorozni még egyéb dolgokat is a beszéd ezen részének feladatai közé így például mikor a szónok a vádlottakat előszólítja, kis gyermekeket karjára emelve felmutat, felvonultatja az atyafiságot, ruháját megszaggatja stb. Minderről azonban már a maga helyén szóltunk.¹⁴⁹

Mivel pedig a szónoki beszéd egyes részei ily változatos ságot mutatnak, világos, hogy az előadás hangjának is alkalmazkodnia kell magokhoz az egyes gondolatokhoz, miként megmutattuk, sőt még egyes szavakhoz is, mint legutoljára mondtam, ha nem is mindig, de némelykor. Avagy ne kell-e ezen szavakat: „szerencsétlen”, vagy „szegény ördög halkan, szerényen, míg ezeket: „bátor”, „tüzes”, vagy „szivány felemelt és indulatos hangon kimondanunk? Mert az ily egybevágó kifejezés által maga a fogalom is erőt és jellemzőt nyert, míg ha ez nincs meg, mást mond a hang és mást a lélek. Sőt ugyanazon szavaknak más és más hanghordozás mellett kijelentő, bizonyító, szemrehányó, tagadó, csodálkozó, méltatlankodó, kérdező, gúnyos, vagy kicsinyítő értelme lehet. Mert más és más hanghordozással kell előadni ezeket a helyeket: „Te szerezed nekem ezt a szerényke hatalmat”¹⁵⁰ vagy: „Dalba” te győzted volna le őt?”,¹⁵¹ avagy „Hát te vagy Aeneas?”¹⁵² vagy: „Engemet aztán Mondj no gyávának, Drances”.¹⁵³ Egyszóval kiki tetszése szerint elvagy azt a tárgyat végig viheti az érzelmek minden fokozatán s maga is meg fog róla győződni, hogy igaz, a mit mondunk.

177 Csak még egyet kell megemlítenem. Mivel a szónoki előadásban főleg a kellemes benyomásra törekszünk, ne felejt-

sük, hogy gyakran egyiknek ez áll jól, a másiknak
 ez. Hogy mi ennek a titka, nem lehet tudni, sem megmagya-
 rázni. Mert bár való igaz, a mit mondanak, hogy bármit tesz
 az ember, fő az, hogy kellemes hatást tegyen: azért sem az
 elméletet nem lehet egészen mellőzni, sem az elmélettel nem
 lehet e tárgyat kimeríteni. Némely szónokban még a jelessé- 178
 gek sem tetszenek, másoknak még hibáiban is gyönyörködünk.
 Láttuk, hogy két legjelesebb komikus színészünk is, Demet-
 rius és Stratocles, sikereiket épen ellenkező jeles tulajdonsá-
 goknak köszönhették. Bár annyiban ismét kevésbé feltűnő
 az, mert egyikök istenek, ifjak, jóindulatú apák, rabszolgák,
 izstesz családanyák és öreg anyókák szerepében volt kiváló,
 míg a másik kedélyes öregeket, ravasz szolgálkat, tányérnyalót-
 tat, kerítőket, általában mozgékonyabb szerepeket adott job-
 ban. Mert egyéniségök volt más és más; még hangjuk is kü-
 lönböző volt: Demetriusé kellemesen lágy, emezé áthatóan
 erős. Még inkább említésre méltók sajátos művészi fogásaik, 179
 melyeket egymástól kölcsön venniök szinte elképzelhetetlen
 lett volna, így a kezeket ide-oda lóbálni, érzélgős felkiáltáso-
 kat a nézőközönség kedvéért még jobban elnyújtva szavalni,
 nézés közben a ruhát libegtetni, néha jobb oldal felől csi-
 áltatni taglejtést; ¹⁵⁴ mindez Demetriuson kívül senkinek sem
 illett volna jól. De neki mindebben nagy segítségére volt ter-
 mete és szép alakja. A másiknak ellenben gyors és fürge moz- 180
 gása, jóízű nevetése, még ha nem vágott is épen a szerephez.
 Azt már ő a közönségnek szánta, nem pedig, mintha nem
 tudta volna, mi a szabály; sőt még rövid, behúzott nyaka is
 föl állott neki. Ha bármit ezek közül a másik engedett volna
 magának, nagyon visszatetsző lett volna. Azért kiki ipar-
 odjék önmagát tanulmányozni és ne csupán általános utasí-
 tások alapján, hanem saját egyéniségének megfelelő módon
 örekedjék a szónoki előadásban magát kiképezni. Nem lehe- 181
 tetlen azonban, hogy akad, a kinek mindent, vagy a legtöbb-

bet készek vagyunk megbocsátani. Ezt a fejezetet is ugyanaz-
 zal fejezem hát be, mint a többit: legfőbb eltalálni a helyes
 mértéket. Mert nem színészt, hanem szónokot akarok nevelni.
 Azért sem a taglejtésnek ne használjuk ki összes fortélyai
 sem a szóbeli előadásban ne kössük magunkat túlságos lelki
 ismeretességgel a szakaszok, időmérték és hangulatok szült
 182 hanghordozás követelményeihez, mintha a színpadon kellen
 e helyet előadnunk:

Mitevő legyek? talán még most se menjek el,
 Mikor ő maga hív? avagy megemberelem im
 Magam s ne tőrjem holmi nőcskék gúnyszavát? ¹⁵⁵

Mert itt a színész közben gondolkozik és szünetet tar
 hangját többször is változtatja, kezével többféle taglejtést, fe
 jével is különböző mozdulatokat végez. De a szónoki beszéd
 nek egészen más ízű valaminek kell lennie; a túlságosan so
 fűszert nem szereti. Főeleme ugyanis nem az utánzás, hanem
 183 az önálló alkotás. Azért méltán megrójják az arcfintorításol
 kal kísért, színészi taglejtésekkel zsúfolt szónoki előadás
 mely a hangot is lépten-nyomon változtatja. Nem hiába ve
 ték át a régiek a görögöktől, a mit Popilius Lænas ¹⁵⁶ kö
 csönzött tőlök s honosított meg nálunk az ilyen előadás e
 184 nevezésére, mikor azt iparkodó-nak ¹⁵⁷ szokta mondani. Mi
 mindenben, úgy itt is Cicero adja a leghelyesebb utasítást,
 melyet fönnebb az Oratorból idéztem; ¹⁵⁸ hasonlóan nyilat
 kozik M. Antoniusról is Brutus-ában. Manapság azonban
 kissé mozgékonyabb előadáshoz vagyunk szokva s ilyen
 várnak tőlünk. Bizonyos körülmények között helyén is ve
 de annyiban mérsékelnünk kell azt, hogy mialatt a szín
 finom modorát iparkodunk utánozni, fel ne áldozzuk a de
 és komoly férfiú tekintélyét.

JEGYZETEK A XI. KÖNYVHÖZ.

¹ Cic. De oratore III. 10.

² Cic. De oratore III. 55. De ne higyje ám senki, hogy talán az egész, a mit e tárgyról ír.

³ Cic. Orator 21. f.

⁴ P. Corn. Scipio Africanus Maior, kit némelyek szerint Peti-
us, mások szerint Nævius nevű néptribun azzal vádolt, hogy az
Antiochus felett aratott győzelem folytán szerzett kincsek egy részét
elsikkasztotta. Ezt annyira szívére vette, hogy nem is ment el a
várgyalásra, hanem önkéntes számkivetésbe Linternumba vonult s
itt is halt meg. Liv. 38. 51.

⁵ P. Rutilius Rufus, Panætius stoikus bölcésznek tanítványa,
Caelius és Scipio barátja, a ki Numantia és Jugurtha ellen harczolt
Kr. e. 105-ben consul, majd később (98-ban) Asia provincia hely-
tartója volt. E tartomány lakóit nagy hálára kötelezte szigorúságá-
val, melylyel az adóbérlők zsarolásának gátat vetett. Ezek aztán
összúból bevádolták s el is ítélték, javait elérverezték, bár kiderült,
hogy becsületes szerzeménye volt. Önként számkivetésbe ment
Myrnába, a hol élete hátralevő részét tudományos foglalkozásban
öltötte. Erényeit Seneca is több helyen magasztalja. Mint szónok
s hírnevet szerzett magának. L. fönnebb V. 2., 4.; Cic. De or.
53. Val. Max. VI. 4.

⁶ Így pld. Hortensiusban Pro Quinctio beszédében.

⁷ Pro Archia 1. fej. és Pro Quinctio 1. fej.

⁸ Demosthenes Περὶ σταφάνου 128.

⁹ E versek valószínűleg Cicerónak epikus kísérletéből valók.
Melyben consuli évének eseményeit énekelte meg. Az előbbi verset
Cicero maga is idézi (In Pisonem 30. és Philipp. II. 8.), az utóbbit
olvassuk Juvenalishnál (X. 122.) és szerzőnknel is még egy helyen
(IX. 4. 41.). A következő idézet, bár a vers prózába van feloldva,
valószínűleg ugyanazon költeményből való.

¹⁰ Cic. Philipp. II. 1.

11 Cic. Pro Caelio 2. f.

12 Solonnak tulajdonítják e szavakat: «Ὁ λόγος εἰδωλόν ἐστι τῶ ἔργων», és »Ὅτις ὁ τρόπος, τοιοῦτός ἐστι καὶ ὁ λόγος».

13 Cic. Brutus 2. fej.

14 V. ö. VI. 1. 7.

15 Cic. Pro Archia 8. fej.

16 Cic. Pro Milone 31. fej.

17 L. fönebb VIII. 3. 89.

18 Meglepő a kicsinylés, melylyel Catullusról szól itt Quintilianus. Persze ő korának szolgálai felfogása szerint ítéli meg a költő szavait.

19 L. III. 8. 54. és Cic. Pro Caelio 14—16.

20 L. X. 1. 99.

21 Cic. In Verr. V. 45.

22 Cic. In Verr. V. 62.

23 Cic. Pro Milone 34. fej. és fönebb VI. 1. 25. 27.

24 Cic. Div. in Cæcilium 13. f.

25 Cælius e beszédét Suetonius is említi „De claris rhetoribus” 2. fej.

26 L. VI. 1. 50.

27 L. V. 13. 5.

28 L. VIII. 5. 9. 11.

29 L. fönebb VII. 4. 39.

30 L. X. 1. 22.

31 L. VII. 4. 24.

32 L. IV. 1. 45. 46.

33 A. Cluentius Habitus, szül. Samniumnak Larinum nevű városában, apja római lovag volt. Cluentia nevű leányát tulajdon édes anyja, Sasia, felbújtására férje elkergette, azután az anyát vette feleségül. Második férjének meggyilkoltatása után megint a gyilkosként ment férjhez, a ki mostohafiát, az ifjú Cluentiust, méreggel akar eltenni láb alól. Ez azonban élt a gyanúval s így a terv nem sikerült; a mostohaapa a vádlottak padjára került s számkivetésből halt meg. Később a gonosz Sasia saját fiát, Cluentiust, vádolta hogy megölte mostohaapját, de Cicero szép beszéde alapján egyhangúlag felmentették. Cic. Pro Cluent. 5. 11. Ezen ifjabb Cluentiustnak hasonlónevű fiát később Statius Albius Oppianicus ellen védekezte Cicero. Cic. Pro. Cluent. 15. 44.

34 L. fönebb V. 13. 20. — M. Aurelius Cotta Kr. e. 74-b

Lucullus egyik vezére volt Mithridates ellen Bithyniában, de ez teljesen tönkreverte. Mikor visszatért Rómába, Oppius nevű quæstorját bevádolta vesztegetés miatt, a kit Cicero védelmezett, magát Cottát azonban később épen bithyniai zsarolásai miatt ítélték el.

³⁵ Cic. Pro Cælio 1. fej.

³⁶ S. Sulpicius Murenával együtt pályázott a consulságra Kr. e. 62-ben s mintán megbukott, Catóval szövetkezve bevádolta Murenát vesztegetésért. V. ö. III. 8. 5. és X. 1. 116. — L. Cic. Pro Murena 21. f.

³⁷ Cic. Pro Murena 29. s köv. ff.

³⁸ A. Gabinus Kr. e. 67-ben néptribun, a lex Gabinia (Pompeius fővezérségéről a kalózok ellen) szerzője; 58-ban consul, majd két ízben is Syria proconsulja. A hirhedt Clodiussal keresztülvitte Cicero száműzetését. Provinciájából visszatérvén, vád alá került s Cicero is ellene tanúskodott, bár kíméletesen (Cic. Pro Rabirio Posthumo 8. f.). Ekkor ugyan felmentették, de csakhamar újra a vádlottak padjára jutott zsarolásért s bár Cicero védte, elítélték.

³⁹ L. VI. 1. 13. — P. Vatinius Kr. e. 63-ban quæstor, majd Hispaniába került, de itt is, ott is baj volt vele. 59-ben néptribun; 58-ban Cæsarral, kivel felesége révén rokonságban volt, Galliába ment. Haza jövéen, vád alá helyezték, de Clodiussal tetteleg bántalmazta a bírákat. P. Sestius perében ennek és védőjének nagy ellensége volt, a miért Cicero keményen megtámadta, úgy hogy egy ideig meghúzta magát. 55-ben vesztegetéssel elnyerte a prætorságot, de e miatt csak a következő évben került vád alá és Cicero, ki időközben kibékült vele, védelmezte. Később Cæsar pártján harczolt s 45-ben Illyricum proconsulja lett, de Cæsar halála után kénytelen volt helyét Brutusnak átadni.

⁴⁰ Cicero elbeszélése szerint nem egészen így volt a dolog, mert Fabricius, Scamandernak régi ura és gazdája vitte el Cicérohoz az Aletriumból, a vádlott szülővárosából ez ügyben felhozott embereket.

⁴¹ „Assertio secunda”. Ha valaki úgy érezte, hogy igazságtalanul sínylődik szolgaságban, keresett valakit, a ki mint szabadító (assertor) vállalkozott arra, hogy őt a törvény előtt szabadnak nyilvánítja (vindicare in libertatem), mert rabszolgának a törvény előtt nem volt szava. Ha elvesztette a pert, másodszer, sőt harmadszor is megújíthatta (assertio secunda, tertia).

⁴² A centumviri néptörvényszék eredetileg 100, majd 105 (a 35 tribusból 3—3 taggal), még később 180 tagból állott, mely polgári,

főleg tulajdonjogi és örökösödési perekben ítelt. Hivatalos jelvénye a helyiség előtt letűzött lándzsa volt (hasta centumviralis). Eleinte két tanácsba voltak osztva, később négybe. Ha valaki egyik tanácsban elvesztette perét, a másikhoz fellebbezhetett.

43 L. V. 2. 1.

44 A lex Iulia de ambitu (Kr. e. 18. és 8-ból) értelmében ‚damnatus, qui alium convicerit, in integrum restituitur‘. L. erre von. még Cic. Pro Cluent. 36.

45 A dolgot kissé másképp adja elő Cicero Pro Ligario 8.—9. ff.

46 Egyik elveszett beszédében, melyet mint consul mondott a lex Cornelia de proscriptione mellett; e törvény szerint a proscribáltak gyermekei sem pályázhattak közhivatalokra, vagyonukat elkobozták, de az állami terheket apjuk rangjának megfelelően viselniök kellett. E kegyetlen állapotot csak Cæsar szüntette meg.

47 VI. 3. 28. és 34.

48 Cic. Pro Flacco 26. s köv. ff.

49 Cic. Pro M. Scauro töredékében: ‚Az a czéled, azt kívánod, hogy M. Aemilius egész tekintélyével áldozatul essék ennek a piszkos, megbízhatatlan és léha népnek, majdnem azt mondtam, állatbőrbe bújtatott tanúknak‘.

50 Cic. Pro Fonteio 8. fej.

51 E helyeket nem szó szerint, hanem megközelítő értelemben találjuk Cic. Orator 23. 76. és 28. 97.

52 Innentől kezdve a következő pont közepéig nagyon megbízhatatlan és zavaros a szöveg. A sok kísérletezés közül talán még Bonnell szövege legelfogadhatóbb.

53 Platon: Phædrus 274.

54 L. X. 1. 64.

55 Cic. De or. 86.

56 Cic. De or. 87.

57 L. X. 6. 4.

58 Cic. Brutus 88. fej. és Seneca rhetor Controv. I. Præfatio: ‚Hortensius egy alkalommal egész nap ott ült az árverésen s utána sorban el tudta mondani az összes elárverezett tárgyakat, ezeknek árát s a vevők nevét a nélkül, hogy egy adatot elhibázott volna. A pénzváltók a jegyzőkönyvből ellenőrizték.‘

59 T. i. a tárgyak jelképeiket mintegy magokban hordják, míg a gondolatokhoz, fogalmakhoz magunknak kellene ilyeneket kitalálnunk; mivel pedig ez tisztán egyéni valami, nem lehet mindenkire nézve érthető vagy kötelező.

⁶⁰ Χερμάδας akademikus bölcseelő, Carneades tanítványa; Kr. e. 110 körül élt s Athénben szónoklattant és bölcseletet tanított. Bámúlatos emlékezőtehetségét Cicero is több helyen magasztalja („divina prope memoria”: De or. I. 11. 18.; II. 88.).

⁶¹ Cicero nevét Plinius (H. N. XVIII. 3.) cicer-ből (borsó); Verriust némelyek verres-ből (vadkan); Aureliust Festus Auselius-ból, ezt pedig sol-ból származhatja; mások szerint aurum származéka.

⁶² P. Mucius Scävola Kr. e. 133-ban consul, Ti. Gracchus elvtársa, de ennek meggyilkoltatása után az optimatákhoz állott. Kitűnő jogtudós és szónok. Cicero (De or. I. 50.) mint ügyes játékost említi a „duodecim scriptorum” nevű kockajátékban.

⁶³ Ludus duodecim scriptorum vagy csak duodecim scripta volt a neve a rómaiak kedvelt szerencsejátékának, a melyet tizenkét vonal alkotta 25 kockás táblán kövecskével (calculi) játszottak; ezeket felváltva tolták előre vagy ide-oda, de kockavetéssel meghatározott sorban és módon.

⁶⁴ I. 3. 35.; II. 7. 25.

⁶⁵ Thucydides I. 138.; Corn. Nep. II. 10. 1.

⁶⁶ Plinius H. N. VII. 24. XXV. 2—3.; Valerius Max. VIII. 7. 16.

⁶⁷ Val. Max. VIII. 7. 6.

⁶⁸ Plinius i. m. VII. 24. Val. Max. VIII. 7. 16.

⁶⁹ De or. III. 59.: „Est enim actio quasi sermo corporis”; Orator 17. fej.: „Est enim actio quasi corporis quaedam eloquentia, cum constet e voce atque motu”.

⁷⁰ Cic. De or. III. 56. Plinius H. N. VII. 30. Val. Max. VIII. 10.: „Azért Aeschines, miután Athént elhagyván, önkéntes számkivetésbe Rhodusba ment s itt közkívánatra először a saját beszédét Ctesiphon ellen, majd Demosthenes beszédét ugyancsak Ctesiphon mellett tiszta, csengő és kellemes hangon előadta, miközben mindenki csodálta e két mű szónoki szépségeit, de mégis inkább Demosthenesét: „Hát még, úgymond, ha őt magát hallottátok volna!”

⁷¹ Cis. Brutus 66. 38. 43. 88. — De or. III. 56.

⁷² Cic. De or. III. 11. 12. Brutus 74.

⁷³ „Barbarum Græcumve”. Úgy látszik valami közmondásszerű jellemzése akar ez lenni a nem tiszta latin kiejtésnek, mely vagy barbárul vagy görögösen hangzik. Erről szól szerzőnk is I. 1. 13. Mások szerint a barbár a görögnek ellentéte, úgy hogy amaz az idegenszerűt, emez a megfelelőt, helyeset jelenti.

⁷⁴ Cic. Brutus 15. f.: „Latrant iam quidam oratores, non lo-

quntur'. Cic. De or. III. 34.: 'At hunc (Periclem) non clamator aliquis ad clepsydram latrare docuerat'. Lásd egyébként II. 15. 4.

75 I. 15. f.

76 IX. 4. 40.

77 IX. 4. 33.–40.

78 Cic. Brutus 74. f.

79 'Υποδιαστολή = kisebb szakasz a mondatban. 'Υποστιγμαί = írás-jellel, vesszővel jelzett kisebb pihenő beszéd közben.

80 Cic. Philipp. II. 25. L. e helyet VIII. 4. 8.!

81 'Apertis tibiis' szóról-szóra 'nyílt síppal', mikor t. i. az összes oldalnyílásokat befogjuk, úgy hogy az egész hang egyenesen a csövön tódul ki.

82 T. i. a 48. pont elején említett tartózkodó és nyugodt hangnak ellentéte, szinte szokatlan a bevezetésben.

83 Tulajdonképen mint orvosi műszó gégét jelent, majd átvit-ten a gégegyúladást, rekedtséget, itt a fátyolozott, reszketős hangot.

84 A latin eredeti szerint: '(mintegy) felvonó csigákkal való felhozatala'.

85 A szöveg nagyon megbizhatatlan. A mienk szerint: 'ludorum talarium'. De nem tekintve a nyelvtani nehézséget (ludorum talariorum-nak kellene ugyanis állania, mert Cicero szerint (De off. I. 42.) nem ludus talaris-t mondtak, hanem ludus talarius-t), bajos a hirtelen ugrást megérteni a 'modulatio scenica'-ról a 'ludorum talarium licentia'-hoz. Némelyek Cicero egy helyére hivatkoznak itt (Philipp. II. 23.: 'Hominem omnium nequissimum, qui non dubitaret vel in foro alea ludere'), csakhogy Qu. nem a kockajátékot, hanem a színpadias éneklő hangot nem tartja összeegyeztethetőnek a forum komolyságával. Azért mások a következő sorban idézett cicerói hely alapján a 'ludorum talarium' helyett 'Lyciorum et Carum'-ot olvasnak. Az, hogy Cicero e helyén (Or. 18.) eredetileg 'e Phrygia et Caria' áll, ismét csak azt mutatja, hogy Qu. sokszor felületesen idéz, bár itt talán jobban megfelelne 'Lydorum' a 'Lyciorum' helyett, mert ebből a leírók elnézése folytán könnyen keletkezhetett a 'ludorum'.

86 Cic. Or. 18.

87 A mi ugyanis a valóságban jobboldalon van, baloldalnak mutatja és viszont.

88 Verg. Aen. III. 620.

89 U. a. I. 335.

⁹⁰ Ἀερόπη Atreus felesége, kit Thyestes elcsábított, férje pedig a tengerbe dobatott.

⁹¹ L. 74. §.!

⁹² Epist. I. 5. 23.

⁹³ Cic. Pro Archia 8. fej.

⁹⁴ Érti az úgynevezett pantomimus-t, a ki pusztán tánczozal és taglejtéssel adott elő darabokat (innen ‚saltare fabulam‘), mint a mai ballettánczosok.

⁹⁵ Cic. Verr. V. 33.

⁹⁶ Cic. Verr. 62.

⁹⁷ Mindkettő Menander darabja.

⁹⁸ Cic. De or. II. 45.

⁹⁹ T. i. index (digitus) = mutatóujj.

¹⁰⁰ A három ujj közül, azaz a hüvelykujjat.

¹⁰¹ A gyűrűs és a kisujj.

¹⁰² Cic. Pro Archia 1. f. L. fönnebb is XI. 1. 19.

¹⁰³ Természetesen a jobbkez, a mint hogy e fejezetben minde-
nütt, a hol csak egy kézről van szó, a jobbot kell érteni.

¹⁰⁴ Cic. Pro Ligario 1. fej.

¹⁰⁵ Qu. Roscius Gallus mint rabszolga született, de megváltotta magát s Róma legjelesebb színésze lett; kit kora legkiválóbb férfia (Sulla, Pompeius, Cicero) barátságukra érdemesítették. Különösen vígjátékokban játszott és pedig az akkori szokástól eltérően álarcz nélkül, hogy arczjátéka jobban érvényesüljön. Majdnem haláláig játszott s jelentékeny vagyont szerzett magának. Irodalmilag is működött: párhuzamot vont a szónok és színész között, azért Horatius ‚doctus‘ névvel tiszteli meg (Epist. II. 1. 82.). — Aesopus szintén híres színész, Cicero barátja. A mily nagy volt Roscius a vígjátékban, ép oly kiváló ő a tragédiában.

¹⁰⁶ Cic. De or. III. 56.

¹⁰⁷ Beda Ven. szerint a rómaiak az ötvenet úgy mutatták, hogy a balkéz hüvelykujját a tenyér felé görbítették olyan alakban, mint a görög Γ, míg a jobbkézen ugyanezen jel 500-at jelentett.

¹⁰⁸ Ilyen tartású szobrot a műtörténet nem ismer, bár Qu. szerint ez szokásos ábrázolása volt a ‚pacificator‘-nak, azaz valamely előkelő és hatalmas férfiúnak, ki a lázongó tömeget itt festett megjelenésével, fenyegető kéztartásával (infesto pollice) is igyekezett lecsillapítani. Bár a hüvelykujjnak tartása főképen a gladiatorokra volt fontos, azért nem szükséges itt épen a discosvető szobrára

gondolnunk s ennek megfelelőleg a szöveget is igazítanunk, mint Teuffel teszi, ki „pacificator“-t értelmetlennek tartja s helyette valami gladiator-i nevet (iaculator-t vagy más effélét) akar olvasni. Az egésznek értelembe különben az, hogy az ilyen gestust Qu. a szónokhoz nem illőnek, nagyképűnek tartja.

109 Cic. Orator 18. fej.

110 Cic. Brutus 30. fej.

111 Lásd VI. 3. 54.

112 Azért, mert itt rendszeren csak egy bíró van, kivéve a decemvirek törvényszékét.

113 Brutus 62. fej.

114 Sext. Titius Kr. e. 99-ben néptribun volt s mint nyughatalan vérű embert ismerjük. Telekkönyvjavaslatát saját tisztársai és Antonius consul buktatták meg. Később törvénybe idézték és elítélték.

115 C. J. Cæsar Strabo Kr. e. 90-ben ædilis volt; 87-ben consulságra pályázott, de Marius ellene volt s egyik barátjának árulása okozta vesztét. Cicero dicséri mint szónokot. (De or. II. 54.; III. 8.)

116 C. Siciniust Cicero mint kiváló szónokot említi Brutusának 76. fejezetében. Néptribun volt Kr. e. 76-ban, Curio pedig és Octavius ugyanezen év consuljai. Lásd VI. 3. 76.

117 Quintilianus a „sportula“-ról beszél, a mi eredetileg kis kosarat jelent, melyben a patronusok szegényebb clienseiknek a reggel szokásos köszöntésnél ételeket osztattak ki. Később az ételt pénzzel váltották meg, úgy hogy általában ajándékot, sőt legtöbbször pénzajándékot jelentett a sportula.

118 T. i. kinevetik.

119 Érti a magasabbrangú tisztviselőket, kik emelvényen (tribunal) sella curulis-on ülve hoztak ítéletet, míg a kisebb hivatalos személyek padban ülve bíraskodtak vagy elnököltek.

120 L. XI. 1. 44.

121 Tulajdonképen félkör alakú a tóga szövete, miként halicarnassusi Dionysius is „ἡμικύκλιον τῶ σχήματι“-nak mondja a tógát.

122 A tunica rendszeren ujjatlan ruhadarab volt, de mégis a váll peremén volt bizonyos lelőgő része, mely a felső kart a váll körül betakarta.

123 A pallium (ἱμάτιον, φᾶρος) hosszú, rendszerint fehér gyapjúköntös, melyet, miként a rómaiak a tógát, körülcsavartak. Szabad ember nem igen hordta, mert puhaság jelének tartották.

¹²⁴ Plotiusra nézve lásd II. 4. 42. — P. Nigidius Figulus szül. Kr. e. 98 körül. Hivatalban a praetorságig vitte 58-ban. Pompeius párthíve volt; ennek legyőzetése után számkivetésbe ment s meghalt 44-ben Kr. e. Nagyon sokoldalú, de nem mélyjárású tehetség.

¹²⁵ C. Plinius Secundus Maior-nak 'Studioli' cz. munkáját érte. L. III. 1. 21.

¹²⁶ Lásd fönnebb 123. §. Maga e hely Cicero Brutusának 80. fejezetéből való.

¹²⁷ Tribunal (t. i. suggestum tribunale), eredetileg a néptribunok ülő helyének elhelyezésére való emelvény volt, később bármely sella curulis-on ülő hatóság bíraskodására szolgáló magasabb hely, főleg a praetoré Rómában, a proprætoré vagy proconsulé kinn a tartományokban.

¹²⁸ Ilias III. 217. s kkk.

¹²⁹ L. 141. §.

¹³⁰ 'Perfricare faciem vel frontem' közmondásként annyit tesz, mint félretenni a szemérmét.

¹³¹ IV. 1. 40.; IV. 1. 55. és IX. 4. 132.

¹³² Cic. Pro Lig. 1. fej.

¹³³ Cic. Pro Cluent. 5. fej.

¹³⁴ U. o.

¹³⁵ Cic. Verr. I. 30.

¹³⁶ Az előbbi kettő Cic. Verr. II. 1. s köv. és IV. 48., az utóbbi Cic. Cornelius-féle beszédei közül az elsőben fordult elő. L. egyébként IV. 3. 13. és IX. 2. 55.

¹³⁷ L. e helyet már VIII. 3. 66. ! Csak két dolgot jegyzek meg hozzá. E tivornyának leírásával annyiban hitte Cicero a védelem ügyét szolgálhatni, a mennyiben ily bortól elázott emberről alig tételezhető fel, hogy M. Calidiust alattomban meg akarta volna mérgezni. Az pedig, hogy Galliust, kit tudtunkkal védelmezett Cicero, diversa pars-nak nevezi Qu., egy kis feledékenység vagy tollhiba.

¹³⁸ Ezen helyek Cic. Pro Lig. 3. fejezetéből valók.

¹³⁹ Cic. Philipp. II. 25. Lásd e helyet VIII. 4. 8. és XI. 3. 39.

¹⁴⁰ Dic. Pro Milone 31. fej. Lásd XI. 1. 34.

¹⁴¹ Cic. Pro Archia 8. fej. Lásd XI. 1. 34.

¹⁴² Demosthenes Περὶ στεφάνου 208. §.; Aeschines Κατὰ Κτησιφῶντος 49. fej.

¹⁴³ Hogy a szerzőnktől 'amaritudo'-val jelzett kifejezésnek mi

felelt meg a görögben, nem tudjuk. Elég, ha azt tudjuk, mit akar e kifejezés jelölni. Valószínűleg ugyanazt, a mit a 32. §-ban az „acerba” jelző, a hangnak idéetlen kellemetlenségét értvén alatta.

144 Cic. Pro Rabirio 6. fej.

145 L. a 162. 166. 169. §§.

146 A 162. §-ban.

147 Cic. Pro Milone 37. majd kissé alább 38. fej.

148 Cic. Pro Rabirio 17. fej.

149 VI. 1. 30.

150 Verg. Aen. I. 78. v.

151 Verg. Ecl. III. 25. v.

152 Verg. Aen. I. 617. v.

153 Verg. Aen. XI. 383. v. E négy idézettel akarja Qu. megmutatni, hogy a „tu” névmásnak más és más hanghordozás mellett mennyire más értelme van. Az első példa csodálkozást fejez ki egyenes megszólításban; a második gúnyos kérdésbe foglalt megvetést; a harmadik kérdés alakjában csodálkozást; a negyedik gúnyos lekicsinylést.

154 L. a 74. §-ban az álarcokról mondottakat!

155 Terentius Eunuchus I. 1. s kk.

156 L. X. 7. 32.

157 Erről a kézzel-lábbal dolgozó szónokról mondotta fönebb (126. §.) Domitius Afer, hogy „töri magát” (satagere).

158 L. 122. §. Brutus 38. fej.

XII. KÖNYV.

A tizenkettedik könyv tartalma: Előszó. Szónok csak derék férfiú lehet. A jellemképzéshez szükséges tudnivalók a szónok számára. Tudnia kell a jogot, nemkülönbén a történelmet. A szónoki művészet segítő eszközei. Mikor kezdje meg a szónok az ügyvédkedést. Peresügyek elvállalásában mire kell ügyelnie. Utasítások az ügytanulmányozására, szónoki előadására nézve. A szónoki stílus fajai. Befejező észrevételek.

Előszó.

Eljutottam művem kitűzött céljának legeslegfontosabb 1 pontjához. Ha mindjárt kezdetben annyi fogalmam lett volna a feladat nehézségéről, mint a hogyan most munka közben érzem annak súlyát: hamarább leszámoltam volna erőimmel. Hanem eleinte fogva tartott a szégyen, ha nem váltanám be ígéreteimet; majd, bár úgyszólván minden fejezettel növekedett a fárasztó munka, mégis, hogy kárba ne vesszen addigi fáradozásom gyümölcse, erős lélekkel minden nehézséget legyőztem. Azért most is, bár feladatom nagyobb súlylyal ne 2 vezedik reám, mint bármikor, mégis a célhoz már oly közel eljutottam, mint a mindjárt kidőlnék is, de a reményt fel sem adom. Félrevezetett azonban az a körülmény, hogy eleinte kevésbé fontos dolgokon kezdtük; majd mintegy a kedvező szélről folyton beljebb sodródtunk, miközben még mindig csak ismert, a legtöbb tankönyvirótól is tárgyalt szakmákat adtunk s azt hittük, hogy még nem vagyunk messze a parttól, hozzá sokan voltak körülöttünk, kik mintegy ugyan-

3 azon szelek szárnyaira merték bízni magokat. Mikor aztán a szónoki előadásnak legújabbán feltalált s csak kevesektől tárgyalt elméletét kezdtem előadni, csak akkor vettem észre, mily kevesen akadnak, kik a kikötőtől ily messzire merészkedtek. Miután pedig az én szónokom, kit eddig oktattam, a szónoklat-mesterek kezei alól kikerülvén, vagy egészen képes már a maga lábán járni, vagy még mindig nagyobb készletet igyekszik magának gyűjteni magából a bölcsesség legbelső szentélyéből: csak most kezdtem észrevenni, mily messzire ki-
 4 jutottam a sík tengerre. Most igazán: ,csupa ég, csupa víz, mit a szem lát'.¹ Csak egymagában látjuk e mérhetetlen térségen M. Tulliuszt, de még ő is, bár hatalmas és jól felszerelt hajóján szállt a tengerre, bevonja vitorlát s meglassítja az evezőket; beéri azzal, hogy csupán arról a szónoki stilusról szól, a melyet a tökéletes szónoknak kell használnia. Én ellenben vakmerően még azt is megpróbálom, hogy a szónok jellemének rajzát adom s hivatásának körét is megjelölöm. Úgy hogy ezután már nem haladhatunk mintaképünk nyomdokain, sőt itt-ott, úgy fordul, elébe is kell vágnunk. Mindamellettt elismerésre méltó a tisztességes célra való törekvés és könnyebben szánja rá magát az ember az olyan merész vállalkozásra, melyet könnyebben megbocsátanak.

I. FEJEZET.

Szónok csak derék férfiú lehet.

1 Legyen tehát a szónok, a kit magunknak elképzelünk olyan, a milyennek M. Cato szerint kell lennie: derék férfiú, ki a szónak mestere. A mit ő előbbre helyezett, dolog természeténél fogva is előbbre való, t. i. hogy derék férfiú legyen. És pedig nem csupán annyiban, a mennyiben ha ezzel a szónoki tehetséggel a gonoszság vértézné fel ma

gát, akkor nem volna nagyobb átka a nyilvános és magán-életnek, mint az ékesszólás, hanem mi magunk is, kik erőnk-től telhetőleg igyekeztünk az ékesszólás ügyét egy kissé előbbre vinni, nagyon rossz szolgálatot tennénk az emberiségnek, ha ezt a fegyvert nem katonáknak, hanem útonállóknak szolgáltatnók kezébe. De mit beszélek én magamról? Hisz maga a ² természet is azzal az ajándékával, melyet különös kedvezés-képen adott az embernek s a mivel bennünket a többi élő-lények fölé emelt, nem édes, hanem csak mostohaanyának mutatta volna magát, ha az ékesszólás adományát csak azért találta volna fel, hogy a gonoszságnak legyen szövetségese, az ártatlanságnak ellensége, az igazságnak üldözője. Hiszen jobb volna akkor némának születni s hijával lenni az észnek, mint a gondviselés adományait egymásnak romlására használni. De még többet akar ez az én tételem jelenteni. Nem-³ csak azt mondom, hogy annak, a ki szónok, derék férfiúnak kell lennie, hanem hogy nem is válhatik szónok abból, a ki nem derék férfiú. Mert bizonyára nem tételezhetjük fel az ilyenekről sem azt, hogy kellő belátással bírnak, mikor szabadon választhatván az erkölcsileg jó és rossz között, inkább a rossz útra térnek; sem azt, hogy bölcsek emberek, mikor tetteiknek előre nem látott következményeképp igen gyakran a törvényeknek, de bizonyára minden esetben rossz lelkiismeretöknek súlyos büntetését vonják magokra. Azért, mivel ⁴ nemcsak a bölcsek mondása, hanem az általános felfogás szerint is csak az rossz, a ki egyúttal ostoba; bizonyára ostoba emberből sohasem válik szónok. Vegyük hozzá még, hogy nem is képes a lélek e gyönyörű foglalkozásnak szentelni magát, hacsak nem ment minden erkölcsi fogvatkozástól: először azért, mert a jó és gonosz nem élhetnek közös-ségben egyazon szívben s a dicső és aljas gondolatok époly kevésbé teremnek ugyanegy lélekben, mint a hogy nem lehetséges, hogy ugyanazon ember jó is, rossz is legyen. ⁵ 'To-

vábbá azért sem, mert az ily nagyfontosságú dologba elmerülő léleknek mentnek kell lennie minden egyéb, még különben ártatlan gondolatoktól is. Csak így szentelheti magát függetlenül és egészen, a nélkül, hogy bármi más elvonná, vagy másfelé terelné figyelmét, egyedül annak, a mihez hozzá-

6 fogott. Mert ha a mezei gazdasággal való túlságos elfoglaltság, háztartásunknak gondosabb vezetése, a vadászatnyújtotta kedvtelés, a színházi előadásokra szánt napok sok időt elrabolnak tanulmányainktól (mert ezekre nézve elveszett idő mindaz, a mit más egyébire fordítunk): ugyan mit gondolunk, mennyivel károsabb befolyása lesz azokra a kapzsiságnak, fősვნისგნეკ, ellenségeskedésnek, mikor e szenvedélyektől

7 mainkat is megzavarja? Nincs a világon zaklatottabb, állhatatlanabb, annyi és oly sokféle indulatoktól megtépett és marczangolt valami, mint a romlott szív. Mert nemcsak addig osztja meg lelki erejét a remény, aggodalom és fáradozás, míg másnak romlására tör, hanem, mikor már megvalósította gonosz szándékát, akkor is a nyugtalanság, bánat és mindenféle büntetéstől való félelem kínozza. Lehet-e ilyen lelkiállapotban helye tudományos, vagy bármily nemes foglalkozásnak? Bizony époly kevéssé, mint a hogyan nem teremhet

8 gabona tövissel és tüskével borított földön. Aztán nem szükséges-e a józan mértékletesség annak, ki a szellemi munkában kitartó akar lenni? Mit várhatunk tehát a buja és elpuhult embertől? Nem fokozza-e nagy mértékben a tudományszomjat a dicsőség után való vágyakozás? Hiszszük-e hát, hogy a rossz ember törődik a dicsőséggel? Aztán ki ne tudná, hogy a szónoki beszéd legnagyobb részt az igazság és erkölcsi jó tárgyalásában merül ki? Elképzelhető-e, hogy egy rossz és igazságtalan ember e dolgokról a tárgy méltóságának megfelelően

9 fog beszélni? De utóvégre is kapcsoljuk ki e tárgy vizsgálatából a legfontosabb kérdést és tételezzünk fel, a mi teljesen

lehetetlen, a legrosszabb és legjobb emberben ugyanannyi tehetséget, szorgalmat és tudományos képzettséget: melyiket mondjuk majd jobb szónoknak? Nemde azt, a ki mint ember is jobb? Tehát lehetetlen, hogy valaki rossz ember és tökéletes szónok legyen egy személyben. Mert nem tökéletes az, a 10 minél más valami jobb létezik. De hogy ne legyen az a lát-szata a dolognak, mintha Socrates követőinek szokása szerint magunk találtuk volna ki a feleletet saját kérdéseinkre, engedjük meg, hogy valaki annyira elfogúlt az igazsággal szemben és azt meri állítani, ha egy rossz és egy derék férfiú ugyanakkora tehetséggel, szorgalommal és tudományos képzettséggel rendelkezik, semmivel sem lesz amaz silányabb szónok emennél: az ilyen esztelenségre is ráczáfolunk. Bizonyára 11 senkisé is vonja kétségbe, hogy minden szónoki beszéd arra törekszik, hogy ügyét igaznak és tisztességesnek lássa a bíró. De vajjon melyiknek hiszi el ezt könnyebben, a becsületes, vagy a rossz embernek? A mit ugyanis a becsületes ember mond, sokkal többször való és tisztességes dolog, mint nem az. De még ha mindjárt kénytelen volna is némelykor valamiféle kötelességből (mert ez is előfordulhat, mint látni fogjuk 2) egyet-mást ilyennek feltüntetni, bár a valóságban nem volna az: még akkor is nagyobb hitelre találnának az ő szavai. Míg a gonosz embereknek néha még ez a kis színlelt hamisság sem sikerül, részint azért, mert nem kényesek szónoki hírnevökre, részint mert nincsenek tisztában az erkölcsi jónak fogalmával. Azért tételeik felállításában szerénytelenek, állításaikban szemtelenek. Innen van aztán, hogy abban, a 13 mit elérniök lehetetlen, visszataszító makacsságot és hiú erőlködést fejtenek ki. Valamint magánéletökben, úgy ügyvédi szereplésökben is telhetetlenek a reményeikben. Gyakran megesik azonban, hogy az ilyenek, még ha igazat szólnak sem találnak hitelre s már magát az ilyen ügyvédet veszett ügy jelének tartják.

14 Most azokra az ellenvetésekre kell felelnem, melyeket a nagy tömeg, mintha csak összeesküdött volna, szokott ellenem felhozni. ,Hát e szerint Demosthenes nem volt szónok? Hiszen úgy tudjuk, hogy rossz ember volt. Avagy Ciceró sem? Hiszen az ő jellemében is sokan találtak kifogásolni valót. Mit csináljak? Sok ellenséget szerzek magamnak feleletemmel,

15 előbb hát elő kell készítenem a hallgatóságot. Nézetem szerint ugyanis egyrészt Demosthenes nem érdemel oly súlyos erkölcsi megrovást, hogy hajlandó volnék az ellenségeitől reá kent összes rágalmakat elhinni, mikor a haza javát czélzó

16 gyönyörű javaslatait és dicső halálát olvasom; másrészt Ciceróról is ki merem mondani, hogy a hazafi tiszta szándéka egy perczig sem hiányzott ő benne. Ennek bizonyosága a consulsága, melyet oly dicsőséggel viselt, a provinciája, melyet teljes önzetlenséggel kormányozott, továbbá az, hogy a vigintiviri bizottságban nem vállalt tagságot,³ hogy az ő idejében dúlt igen súlyos polgárháborúban sem érdek, sem félelem el nem tántorította attól, hogy mindig a legönzetlenebb,

17 azaz leghazafiasabb párthoz csatlakozzék. Vannak, kik azt tartják, nem volt elég férfias; ezeknek legjobban megfelelt ő maga, hogy t. i. nem akkor félénk ő, mikor a veszedelmekkel szembe kell szállani, hanem mikor ezek elhárításáról kell gondoskodni; ⁴ ezt magával halálával is bebizonyította, mely-

18 lyel szemben hősiess lélekkel viselkedett. Ha e férfiak nem voltak is az erénynek eszményképei, azért, ha valaki azt kérdezné, szónokok voltak-e, azt felelném, a mit a stoikusok felelnének, ha azt kérdeznék tőlök, bölcs volt-e Zeno vagy Cleanthes vagy Chrysippus,⁵ hogy t. i. ezek nagy és tiszteletre méltó férfiak, de nem jutottak el az emberi tökéletesség

19 legmagasabb fokára. Hiszen Pythagoras sem hívatta magát bölcsnek, mint azok, kik előtte éltek, hanem csak bölcseségre törekvőnek.⁶ Mindazonáltal én a közönséges szólásmód sze-

rint sokszor mondtam és fogom is mondani, hogy Cicero tökéletes szónok; a mint barátainkról is a mindennapi beszédben sokszor mondjuk, hogy becsületes és igen okos emberek, pedig e jelzők csak a valódi bölcszet illetik meg. De ha a szó valódi értelmében s a tényleges valóság szerint akarok beszélni, akkor azt a szónokot kell keresnem, a kít ő is kerestett.⁷ Elismerem, hogy ő a szónoki művészet legmagasabb²⁰ csúcán állott s bajosan tudnék találni, a mit nála pótolni kellene, talán olyat még inkább, a mit még lenyesni szeretnék; hisz a szaktudósok ítélete is általában úgy szólt, hogy számos kiváló erényei mellett némi fogyatkozásai is voltak s maga is elismeri,⁸ hogy ifjúkori túlaradó bőségét nagyrészt rendes mederbe szorította: mégis, mivel seholsem nevezi magát bölcsnek, bár épen nem szokta kicsinyelni a saját értékét, s bár még mindig tökéletesebb szónok válhatott volna belőle, ha hosszabb ideig s az írói tevékenységre szerencsésebb viszonyok közt élhetett volna: minden rosszakarat nélkül kimondhatom azon meggyőződésemet, hogy nem érte el a tökéletességnek legmagasabb fokát, melyet nálánál senki jobban meg nem közelített. És ha másképen vélekedném felőle, akkor²¹ is nyíltan és bátran kimondhatnám, a mit érzek. Avagy nem fejezte-e ki nyíltan M. Antonius, hogy még életében nem látott igazi szónokot,⁹ pedig ez sokkal kevesebbet jelent;¹⁰ maga M. Tullius is még csak keresi az ilyent s csupán gondolatban és képzeletben látja;¹¹ s én ne merném kimondani, hogy a még előttünk álló örökkévalóság ideje alatt még mindig fedezhetnek fel valami tökéletesebbet annál, a mi eddig volt? Nem is említem azokat, kik Cicerót és Demosthenest²² még mint szónokot sem becsülik érdemök szerint; bár maga Cicero sem tartja Demosthenest elég tökéletes szónoknak, hiszen azt mondja róla, hogy közben-közben szundikál,¹² de viszont Cicerót sem tartja annak Brutus és Calvus, legalább

is a szófüzését hozzá magához irt soraikban megrójják,¹³ valamint a két Asinius sem,¹⁴ kik stilusának fogatkozásait többször rosszindulatúlag támadják.

- 23 Engedjük meg bár, a mi azonban tényleg épen nem szokott együtt járni, hogy akad valahol rossz ember, a ki a ékesszólásnak valósággal mestere, az ilyenre mégis azt mondom, hogy nem igazi szónok. A mint hogy minden ügyes birkózót sem neveznék bátor férfiúnak, mert bátorság erkölcsi
- 24 jóság nélkül nem képzelhető. Avagy nem várjuk meg attól, kire ügyes-bajos dolgaink védelmét bízuk, hogy becsületes ember legyen, kit ne bírjon sem a kapzsiság megvesztegetni, sem részrehajlás az igaz útról letéríteni, sem a félelem megtántorítani, hanem az árulót, pártütőt, köpönyegforgatót tiszteljük meg a szónok tiszteletreméltó nevével? Hiszen ha egy közönséges ügyvédtől is megvárjuk, hogy, mint mondani szokás, tisztességes ember legyen, hogy ne kellene az ideális szónoknak, a milyen még nem volt, de még lehet, úgy jellem, mint szónoki tehetség tekintetében egészen tökéletesnek len-
- 25 nie? Csak nem akarunk talán holmi fizetett munkást nevelni a forum számára, a ki napszámban szónokol, vagy hogy erősebb kifejezést ne használjak, olyan ügyvédet, a ki nem épen ügyetlen a perek vitelében, de utóvégre mégis csak prókátornak hívja mindenki; hanem férfiút, a ki nemcsak kitűnő szellemi tehetségekkel van megáldva, hanem a tudományok és művészetek mindmegannyi ágában teljesen jártas, a kivel végre megajándékozták az emberiséget, a kinek párját előtte nem látta a világ, a ki minden tekintetben páratlan és tökéletes, mint ember a legnemesebb szívű, mint szónok utól-
- 26 érhetetlen. Az ő hivatásának mily csekély kis részét teszi az hogy az ártatlanoknak védelmére kel, vagy hogy a gonoszok gazságainak gátat vetni törekszik, vagy hogy adóssági perekben a ravasz fondorlattal szemben az igazság pártjára áll. Mert bár efféle hivatalos ténykedéseiben is kiváló, de fonto-

sabb ügyekben tűnik ki még jobban az igazi nagysága, mikor irányítania kell a szenátus tanácskozásait s a megtévesztett népet a helyes útra visszavezetnie. Azt hiszem, ilyen lehetett 27 az a férfiú, a ki Vergilius szemei előtt lebegett, mikor a lázadó tömeget, mely már tüzes csóvát és köveket kezd hajigálni, lecsendesíti: ¹⁵

„Ámde, ha látnak egy érdemes és nagy jellemű férfit,
Rögtön elül a zsvaj s szájátatva fülelnék a szóra“.

Tehát itt is mindenekelőtt derék emberről van szó, csak aztán teszi hozzá a költő, hogy jó szónok is egyúttal:

„Úr a tömeg lelkén s viharát mérsékli szavával“.

Avagy nem fogja-e ugyanaz a férfiú, kinek kiképzésén fára- 28
dozunk, a háborúban is előteremteni az anyagot beszéde szá-
mára bölcsességének kincsházából, mikor a katonákat kell
bátorítani a harcra? Mert hogyan tudnának a csatába in-
duló vitézek elfeledkezni a fádalmaknak, fájdalomnak,
végül magának a haláltól való félelemnek egyszerre jelent-
kező annyi rémeiről, ha ezek helyét el nem foglalná a haza-
szeretetnek, vitézségnek és becsületnek eleven képe? S mind- 29
erről bizonyára jobban tud meggyőzni másokat az, ki előbb
magát is meg tudta győzni. Mert a tettetés, bármennyire tit-
koljuk is, elárulja magát s bármekkora szónoki tehetség la-
kozzék is bennünk, sohasem lesz képes leplezni az ingadozást,
valahányszor szavaink nem fedik az érzelmeket. A rossz em-
ber pedig kénytelen mást beszélni, mint a mit érez. A becsüle- 30
tes ember sohasem fog ki a tisztességes beszédből, sohasem
nagyja cserben feltaláló képessége kitűnő gondolatokban
(mert az ilyen ember egyúttal bölcs és okos is szokott lenni);
na hiányzik is belőle a mesterkéltségek cziczomázás, elég ékesség
neki az ő természetessége s a mi erkölcsi szempontból tiszt-
ességesen van kifejezve, az ékesszólás tekintetében sem es-

- 31 hetik kifogás alá. Azért ti ifjak, sőt bármely korbeli férfiak (mert a jóra való szándékról egyik kor sem mondhatja, hogy lekészt) teljes erővel erre törekedjünk, ezen fáradozzunk: hátha sikerül elérnünk a célt. Mert ha a természet nem teszi lehetővé, hogy tisztességes ember és jó szónok legyen a világon, miért ne sikerülhetne a kettő együtt is valakinek? Aztán miért ne remélhetné bárki is, hogy ő lesz az a valaki?
- 32 Ha pedig természetadta képességeink ennyire nem futják mégis, bármennyire haladunk is előre, annyival jobbak leszünk mindkét tekintetben. Annyi bizonyos, hogy annak még gondolatáról is le kell tennünk, mintha a világ legszebb tudományja, az ékesszólás összeférne az ember erkölcsi fogyatkozásával. Még magát a szónoki tehetséget is, ha rossz embernek jut osztályrészül, csapásnak kell tekintenünk, mert csak ártalmasabbá teszi az ilyent. *
- 33 Szinte hallom, a mint némelyek (mert mindig akadnak kik szívesebben pályáznak a jó szónok, mint a becsületes ember nevére) ilyenformán beszélnek: „Hát akkor mi volna az a nagy művészet az ékesszólásban? Miért beszéltél te magad is arról, hogyan kell a dolgot szépíteni,¹⁶ kényesebb természetű ügyeket védelmezni; miért szóltál egyet-mást a becsületes ügyesről is,¹⁷ ha nem volna lehetséges szónoki erővel és ügyességgel néha magát az igazságot is legyőzni? Hiszen tisztességes ember csak tisztességes ügyek vitelére vállalkozik: ezeknek pedig tudás és művészet nélkül is elég erős védelme nyújt maga az igazság”. Ezeknek, ha majd előbb a saját művelemre vonatkozólag megfeleltem, nem akarok adós maradni a becsületes férfiú kötelességére nézve sem, ha őt néha rákényszerítik a körülmények, hogy bűnösök védelmét vállalja. Nem haszontalan munka ama kérdésnek tárgyalása, hogy hogyan beszéljen a szónok, ha néha valótlan, vagy éppen igazságtalan ügyet kell védelmébe venni, már csak azért sem, hogy hasonló eseteket könnyebben tudjunk leleplezni és meg

ezáfolni, a mint az orvosságot is jobban tudja alkalmazni az,
 a ki az ártalmas dolgokat is ismeri. Mert valamint az aka- 35
 lémikusok, bár ugyanazt a kérdést mindkét oldalról meg-
 szokták vitatni, azért életöket csak az egyik felfogás szerint
 intézik, úgy az a híres Carneades is,¹⁸ bár állítólag Cato Cen-
 torius jelenlétében nem kisebb hévvel szónokolt ugyanazon
 dolog jogossága ellen, mint a minővel az előző napon mel-
 lette beszélt, azért ő maga nem volt igazságtalan ember.
 A mint az erény lényegét a vele ellenkező bűnből ismerjük
 meg igazán, a jog fogalmát is világosabban látjuk, ha előt-
 tünk áll a jogtalanság. S épígy igen sok dolgot az ellenkezője
 világít meg. Azért a szónoknak úgy kell ismernie ellenfelei-
 nek terveit, mint a hadvezérnek az ellenségéit. De lehetséges, 36
 mi első hallásra talán megütközést kelthet, hogy a körül-
 nények kényszerítő hatása alatt a becsületes ember is vala-
 mely ügynek védelmében néha a bíró szemei előtt eltakarni
 gyekszik az igazságot.¹⁹ Ha valaki csodálkozik ezen állítá-
 mon, (ámbar ez tulajdonképen nem az én nézetem, hanem
 azoké, kiket az ókor a bölcsélet legtekintélyesebb mestereinek
 smert el) az fontolja meg, hogy igen sok cselekedet nem ön-
 magában, hanem indító okainál fogva tisztességes vagy er-
 ölcstelen. Mert ha embert ölni gyakran erény, saját gyerme- 37
 einket meggyilkolni néha dicső cselekedet, sőt néha még
 orzasztóbb dolgok véghezvitele is meg van engedve, ha a
 özérdek úgy kívánja: azt sem szabad pusztán önmagában
 érlegelni, milyen ügyet véd valamelyik derék férfiú, hanem
 zt is kell nézni, miért és mily szándékkal teszi. Először is 38
 mindenkinek meg kell engednie, a mit a legszigorúbb stoiku-
 ok is elismernek, hogy néha a tisztességes ember is füllent,
 még pedig van eset rá, hogy holmi csekélyebb okból; így
 nikor beteg gyermekeknek a saját javukra sok mindenféle
 em igaz dolgot mondunk, sok mindent megigérünk, mit
 szünk ágában sincs megtenni; hát még ha egy útonállót 39

gyilkos szándékától akarunk eltéríteni vagy az ellenséget hazánk érdekében megtéveszteni? Az, a mi egyébként még rab szolgában is megrovandó volna, néha még a bölcs részérő is dicséretes dolog. Ha pedig ez így van, akkor sok okot tudok elképzelni, a miért a szónok egész joggal elvállalhat olyanféle ügyet, a milyent tisztességes indítók híján el nem vállalt. De mikor ezt mondom, nem azokra gondolok, ki apjokért, testvérökért vagy jóbarátjokért kerültek bajba, mer az én nézetem az, hogy ilyenkor is a törvény szigorát kell alkalmazni, ámbár nem csekély zavarba ejti az embert, mikor a merev igazság áll szemben szívünk legnemesebb érzésével. De beszéljünk egész világosan. Tegyük fel, hogy valaki egész zsarnok élete ellen tört s e miatt a vádlottak padjára került vajjon a mi szónokunk nem lesz-e rajta, hogy felmentsék vagy ha védelmét elvállalja, nem fog-e épúgy alaptalan kifogásokkal mentségére sietni, mint az, a ki veszett ügyet vé

41 a bírák előtt? Avagy, ha magokban véve kifogástalan tettel ért elítélné a vádlottat a bíró, hacsak be nem tudnók bizonyítani, hogy nem követte el azokat: nem fog-e a szónok akár ily úton is megmenteni egy nemcsak nem ártalmas, hanem még dicséretet is érdemlő polgárt? Vagy ha bizonyos intézkedésekről tudnók, hogy bár alapjában jogosak, de a mostok körülmények miatt károsak lennének az államra: nem érvényesítenők-e azok ellen egyébként tisztességes, de ilyenkorholmi hamis fogásokhoz hasonló szónoki művészetünke

42 Aztán senkisémet vonhatja kétségbe, hogy ha a bűnösöket egyáltalában lehetséges jó útra téríteni, a mint mindenki megengedi, hogy némelykor lehetséges, előfordulhat, mikor hasznosabb az államra, ha felmentik őket, mint ha megbünteti. Ha tehát azt látja a szónok, hogy abból, a ki ellen alapvázat emelnek, még jó polgára válhatik a hazának, nem lesz

43 azon, hogy felmentsék? Tegyük fel például, hogy egy kitűnő hadvezérre, a ki nélkül az ország az ellenséget legyőzni ne

olna képes, rábizonyúlna, hogy valamiféle bűnügyben ré-
 zes: nemde közérdekből kellene védőt adni melléje? Bizo-
 nyára Fabricius is ²⁰ azért szavazott egész tüntetőleg Corne-
 ius Rufinusra mint consuljelöltre, bár egyébként rossz hazafi
 neki személyes ellensége volt, mivel ismerte mint kiváló
 hadvezért s küszöbön volt a háború. Mikor pedig némelyek
 sodálkoztak ezen, azt felelte nekik: „Inkább egy polgártársam
 osztogasson ki, mint az ellenség adjon el rabszolgának.” ²¹
 Épígy, ha szónok lett volna, nem védelmezte volna-e ugyan-
 azt a Rufinust, még ha nyílt sikkasztással vádolták volna is?
 Sok hasonló példát tudnék felhozni, de elég bármelyik is kö- 44
 ülök. Mert nem az a célunk, hogy a nevelésünk alatt álló
 szónok gyakran megcselekedje ezt, hanem ha a körülmények
 erre kényszerítik, mégis igaz maradjon a meghatározás, hogy:
 a szónok olyan derék férfiú, a ki mestere a
 szónak. Arra pedig szükséges utasításokat adni s meg is 45
 kell tanulni, hogyan járjunk el olyankor, mikor a bizonyítás
 nehézségekbe ütközik. Mert gyakran a legtisztességesebb ügy-
 nek rossz színezete van s az ártatlan vádlottnak igen sokszor
 kellene szól a látszat; innen van, hogy a védőnek ép oly el-
 árását kell követnie, mintha bűnös volna. Aztán úgy a tisztessé-
 ges, mint kevésbé tiszta ügyekben számtalan közös dolog
 fordul elő, így a tanúk, okiratok, gyanúokok, közvélemény.
 Már pedig a valószínű és való dolgokat egyformán bizonyít-
 nek és czáfoljuk. Azért a beszédet az ügy természete szerint
 lehet ide vagy oda fordítani, csak a szándék maradjon tisz-
 tességes.

II. FEJEZET.

A jellemképzéshez szükséges tudnivalók a szónok számára.

- 1 Minthogy tehát a szónok egyúttal derék ember is, a merény nélkül el nem képzelhető, az erényt pedig, bár bizonyos első alapjait a természettől nyeri, tökéletesíteni csak tanulmányútján lehet: a szónoknak mindenekelőtt saját jellemét kell rendszeres tanulmányokkal kiképeznie s az erkölcsstanba és jogtudományba alaposan behatolnia, mert e nélkül sem be-
- 2 csületes ember, sem jó szónok senki nem lehet. Hacsak azokhoz nem csatlakozunk, a kik azt tartják, hogy a jellem a természettől nyert tulajdonságokból áll s hogy ezeket rendszeres neveléssel fejleszteni nem lehet. Azt persze elismerik, hogy kézi ügyességeknek, még a legjelentéktelenebbeknek megtanulásához is tanítókra van szükség, az erényt azonban, pedig semmisen adatott az embernek, a mi által közelebb juthat a halhatatlan istenekhez, azt hiszik, keresés és fáradság nélkül megszereztük már csupán azzal, hogy a világra születünk. Pedig lehet-e mértékletes az, a ki azt sem tudja, mi
- 3 mértékletesség? Avagy bátor, a ki a fájdalomtól, haláltól való babonás félelem hatását nem iparkodott észokok alapján maga értékére leszállítani? Avagy lehet-e igazságos az, a ki a méltányosság és erkölcsi jó elméletével, a törvényekkel, úgy a mindenkit kötelező természettörvényekkel, mint az egyes népek és nemzetek saját tételes törvényeivel sohasem foglalkozott valamely tudományos előadás keretében. S mégis mily kevés értéke van ennek azok előtt, a kik szerint oly könnyű
- 4 ez a dolog! De nem beszélek tovább erről, hisz úgy gondolom, senkisé is vonja kétségbe, a ki, mint mondani szokás, csak egy kicsit is belekóstolt a tudományokba. Áttérek a következő tételre, a mely szerint igazi szónok sem lehet az,

i a természet összes törvényeivel nincs tisztában s a saját ellemét elméleti szabályok és utasítások szerint ki nem képezte. Nem hiába, hogy L. Crassus a „De oratore“ harmadik 5 önyvében mindazt, a mit a méltányosról, jogosról, igazról s erkölcsi jóról, úgyszintén ezek ellentéteiről mond, a szónokok sajátjához tartozónak jelenti ki s azt állítja, hogy mikor bölcsészek e tanaik védelmére a szónok hatalmával sikra szállanak, tulajdonképen nem a saját maguk, hanem a szónokok fegyverét használják. Azonban ugyanő elismeri, hogy tanítások elméleti részeért már a bölcsülethez kell folyamodnunk, mint a mely kérdések szerinte is inkább emennek illetékessége alá tartoznak. Ide vág az is, a mit Cicero mű- 6 veiben és leveleiben többször kifejez,²³ hogy a szónoki képesség a bölcsesség legmélyebb forrásaiból fakad; ez az oka, hogy egy darabig ugyanazok voltak az erkölcstannak és szónoktatnak mesterei. De azért e buzdító szavaimnak nem az az értelme, mintha azt akarnám, hogy a szónok valóságos philosophus legyen; hiszen egyetlen életpálya sem fordított anyyira hátat a polgári élet kötelességeinek s a szónok egész hivatásának. Volt-e philosophus, a ki akár törvényszéki tár- 7 tyalásokon gyakran megfordult, akár népgyűléseken nevet szerzett volna? Vagy ugyan melyikök próbálkozott meg az államkormányzás gondjaival, pedig erre vonatkozólag oly zivésen adnak legtöbbet utasításokat? Azt szeretném, hogy az én szónokom bizonyos értelemben római bölcs legyen, a ki ne elvonúltan folytatott vitatkozásokkal, hanem a gyakorlati életben tetteivel mutassa meg, hogy igazán hasznos polgára a hazának. De mivel azok, kik az ékesszólásra adták a magukat, a bölcsületi tanulmányokat abbahagyták, úgy hogy philosophia kiszorúlván eredeti hivatásából s a forum verőényes légköréből, eleinte a csarnokokban²⁴ és gymnasiumokban, majd az iskolákban húzta meg magát: azt, a mire a szónoknak szüksége van, nem is adják elő a szónoklat mes-

terei. Nagyon természetes tehát, hogy azokhoz kell fordulnia a kiknek műveiben e tanítások fenmaradtak s alaposan át tanulmányoznia azon szerzőket, kik gyakorlati útmutatásokat adnak az erényre nézve, hogy a szónok élete benső kapcsolatban legyen az isteni és emberi dolgok tudományával.²⁵ És magok ezek a dolgok is mennyivel fenségesebb és ragyogóbb színben jelennének meg lelki szemeink előtt, ha olyanok adnák elő, kik kifejezni is a lehető legszebben tudnák azokat. Bárcsak eljönne valamikor az az idő, mikor egy olyan tökéletes szónok, a milyent mi szeretnénk látni, ezt a tudományt mely nagyhangú, büszke nevével s némelyeknek bűne folytán kik áldásaival visszaéltek, már-már gyűlöletessé tette magát hatalmába keritené s mintegy visszakövetelvén ősi birtokát újra bekebelezné azt az ékesszólás egységes birodalmába. Mer a philosophiának három része, a *physica*, *ethica* és *logica* közül ugyan melyik nem függ bensőleg össze a szónok hivatásával?

Mert hogy megfordított sorban vegyem e részeket, az utolsó sora nézve, mely egészen szavakkal dolgozik, senkisésem vonhatja ezt kétségbe, ha igaz az, hogy minden egyes szó sajátos jelentését ismerni, a kétértelmű szókat megfejteni, zavaros értelmet tisztázni, a valótlanságok felett ítéletet mondani, igazunkat következtetés vagy czáfolás útján megállapítani: mind a szónok feladata. Ámbár a logika szabályait nem szabad oly kicsinyes aprólékossággal alkalmazni bírói tárgyalásokon, mint tudományos vitatkozás közben; a szónoknak ugyanis nemcsak tanítania kell hallgatóit, hanem megindítania és gyönyörködtetnie is, ehhez pedig a lelkesedéstüze, a meggyőződés ereje és az előadás szépsége is megkívántatik, a miként azon folyamok ereje is nagyobb, melyek hatalmas partjaik között folyton örvénylő mozgással sietnek tovább, mint a kis pataké, melynek vize apró kavicsokba ütközve csergedez. És valamint a vívőiskola mesterei az úgy

vezett fogásokra nem azért tanítják meg tanítványaikat, hogy megtanulván, magában a küzdőversenyben egytől-egyig mind alkalmazzák, (mert hiszen itt többet határoz az ügyes ügyesúlyozás, kitartás és bátorság) hanem, hogy meg legyenek a készetők, a melyből aztán a szükséghez képest ezt vagy azt elővehetik és felhasználhatják: úgy a philosophiának ez része is, a dialectica, vagy ha jobban tetszik ez az elnevezés: a vitatkozás tudománya, a mely hasznos sokszor, mikor meghatározni, következtetni, egymástól eltérő dolgokat megkülönböztetni, a kétértelműség megszüntetésével fogalmakat tisztázni, felosztani, az ellenfélt törbe csalni, avarba ejteni kell: épúgy ha a forum küzdőterét egészen le karná magának foglalni, útját állaná a kiválóbb szellemi tevékenységnek s apróra szétforgácsolt erőit épen ezzel a szór-¹⁴ zálhasogatással emésztene fel. Innen van, hogy akadnak, kik vitatkozásban bámúlatos ügyesek, de a mint a játszói közlekedés e talaját elhagyják, komolyabb feladat teljesítésére már nem alkalmasak, ép úgy, mint bizonyos apró állatok szűk helyen nagyon ügyesen mozognak, de szabad téren könnyen megfoghatók.

A mi továbbá a második részt, az erkölestant vagy ügy-¹⁵ vezett ethi cá t illeti, ez kétségtelenül egészen a szónok céljait szolgálja. Mert a peresügyeknek oly változatos sokaságában, melyekről az előző könyvekben szóltunk, mikor majd hozzávetéssel következtetünk, majd meghatározással állapítunk meg valamit, ezt a jog alapján kirekesztjük, vagy másra irányítjuk, azt következtetéssel hozzuk ki, vagy kimutatjuk a benne rejlő ellenmondást, vagy kétértelműsége miatt több-éleképen magyarázzuk: úgyszólván egyetlenny sincs, a melyeknek legalább egyik vagy másik részében ne találnánk a jog vagy erkölcsi jó körébe vágó vizsgálódást.²⁶ Hogy pedig ezek közül a legtöbb egészen a minősítés körül forog, azt hiszem, mindenki tudja. Tanácskozás közben pedig lehetsé-¹⁶

gés-e valakinek valamit javasolni a nélkül, hogy a dolognak erkölcsi oldalát figyelembe vennők? Mit mondjunk a szónok beszéd harmadik fájáról, mikor arról van szó, hogy valami dicséernünk vagy gáncsolnunk kell? Természetes, hogy itt is 17 az erkölcsi jó és rossz kérdésén fordul meg a dolog. Avagy nem kell-e igen sokszor az igazságosság, lelki erősség, önzetlenség, mértékletesség, jószívűség erényéről beszélnie a szónoknak? Az a derék férfiú azonban, ki ezen erényeket nem csupán szóból ismeri s nemcsak nevöket tanulta meg hallás útján, hogy nyelvén forgathassa, hanem magokat az erényeket elsajátítván, a szerint érez is lelkében, annak nem kell beszéd közben fejét törnie s azt, a mit tud, meggyőződésből 18 mondja el. Minthogy az általános kérdések nagyobb bizonyíté-erővel bírnak, mint a különösek, mert a rész befoglaltatja az egészben, de a részszel nem jár szükségképen az egész bizonyára senkisémet vonhatja kétségbe, hogy az általános jellegű vizsgálódások legtöbbsnyire a philosophiának ezen területén 19 mozogtak. Mivel pedig sokszor van rá eset, hogy valamit röviden és találóan egybefoglalva kell meghatározni a miért az egyik ügyállást is meghatározási ügyállásnak nevezik: nemde ebben is oktatást kell nyernie a szónoknak olyanoktól, kik e tárgygyal behatóbban foglalkoztak? Avagy nem fordul-e meg minden jogi kérdés a szavak sajátos jelentésén, vagy a méltányosság elvének megvitatásán, vagy szándékosság hozzávetőleges megállapításán? Mindez pedig 20 részben a dialectica, részben az ethica körébe tartozik. Tehát mindezzel szerves összefüggésben van a szónoki beszéd, legalább a szó igazi értelmében vett szónoki beszéd. Mert az a üres bőbeszédűség, mely az ilyen alapos képzettség nélkül szükölködik, lehetetlen, hogy el ne tévedjen, mint a mely vezetők nélkül, vagy megbízhatatlan vezetők nyomában halad.

A philosophiának a természettel foglalkozó része pedig, valamint egyrészt a szónoklási ügyesség megszerzésére annyira

val tartalmasabb, a mennyivel nagyobb lelkesedéssel kell beszélnünk az isteni, mint az emberi dolgokról, úgy másrészt azt az erkölcsi részt is, mely nélkül, mint láttuk, szónoki beszédet elképzelni sem lehet, egészen magában foglalja. Mert ²¹ ha a világot a gondviselés kormányozza, akkor bizonyára a jó embereknek is kötelességök az állam ügyeit intézni; ha lelkünk égi eredetű, akkor az erényre kell törekednünk, nem pedig a múlandó test gyönyöreinek hódolnunk. Hát nem kell-e a szónoknak sokszor beszélnie ezekről? Avagy nem kell-e szólnia a jóslatokról, jövődölésekről, szóval mindenféle vallási kérdésekről, a melyekről a szenátusban is gyakran igen fontos tanácskozásokat folytattak, ha ugyan, miként én is akarom, egyúttal államférfiúnak is kell lennie a szónoknak? Utóvégre lehet-e csak képzelni is ékesszólást olyan emberben, ki a legfontosabb javakat sem ismeri? Ha mindezt ²² maga a józan ész nem mutatná világosan, bizonyára a példáknak el kellene hinnünk. Hiszen ismeretes, hogy Perikles, kinek csodás szónoki tehetségéről, bár ennek semmi írott bizonyítéka nem maradt reánk, úgy a történetírók, mint a világ legszókimondóbb emberei, a régi vígjátékírók is tanúskodnak, Anaxagorasnak, a természetbölcsezőnek volt tanítványa, Demosthenes pedig, az összes görög szónokok királya, Platónak ²³ volt buzgó követője. Hiszen M. Tullius maga is gyakran ²³ így nyilatkozik, hogy többet köszönhet az Akadémia sétaereinek, ²⁸ mint a rhetorok iskoláinak; s bizonyára sohasem ímlött volna oly gazdag bősége a szónak az ő ajakáról, ha ángeszének uralmát a forum korlátain túl ki nem terjeszti magának a természetnek egész birodalmára.

De ennek kapcsán újabb kérdés ötlük elémbe: melyik philosophiai iskola képes legjobban elősegíteni az ékesszólás gyét; bár e versenyben nem sokan vehetnek részt azok közül. Így mindjárt először Epicurus maga utasít el bennün- ²⁴ et, mint a ki azt követeli, hogy a lehető leggyorsabb hajón

meneküljünk minden rendszeres tanulás elől.²⁹ Azután Aristippus,³⁰ a ki a legfőbb jót a testi élvezetekbe helyezi, ugyancsak nem buzdít bennünket ilynemű tevékenységre. Avagy mi köze lenne a szónok hivatásához Pyrrhónnak,³¹ mikor szerinte még az sem bizonyos, hogy a bírák, a kik előtt beszél, a vádlott, a kiért szót emel, vagy a szenátus, a hol véleményét kell nyilvánítania, valóban léteznek. Az

²⁵ Akadémiaát némelyek leghasznosabbnak tartják a szónok céljaira, mert szerintök az a módszer, melylyel a kérdést mindkét oldalról megvitatják, legjobban hasonlít a törvényszéki tárgyalásokon folytatott szónoki gyakorlatozásokhoz. Bizonyítás helyett csak azt szokták hozzátenni, hogy ebből az iskolából kerültek ki az ékesszólás legkitűnőbb mesterei.³² A peripatetikusok³³ azzal szeretnek dicsekedni, hogy hivatásszerűen is foglalkoznak a szónoklat művészetével. Ugyanis jórészt tőlök ered a szokás, felállított tételekről szónoki gyakorlatokat tartani. A stoikusok kénytelenek ugyan elismerni, hogy mestereik³⁴ híjával voltak a gazdag és ékes stílusnak, de azt meg váltig állítják, hogy náluk senki sem tud valamit élesebb elmével bizonyítani vagy szigorúbb

²⁶ logikával következtetni. De ők mindezt csak úgy magok között mondják, mint a kik mintegy zászlajukra tett esküvel kötelezve vagy mi több, babonás előítéleteikben elfogultan tilos dolognak tartják egyszer megalkotott véleményöktől elpártolni. A szónokot azonban semmisenem kényszerítheti, hogy

²⁷ másnak szavára esküdjék. Mert magasabb és nemesebb az a hivatása, melyet elérni törekszik s melyre mintegy jelöltként pályázik, ha ugyan teljes dicsőséget akar aratni úgy életével mint szónoki érdemeivel. Azért a szónoklásban mindig a legkiválóbb szónokot tűzze maga elé követendő például, életében pedig mindig a legtisztességesebb erkölcsi szabályok szerint intézze s a legegyszerűbb utat válaszsza az erényhez. Bár gyakorlat kedvéért mindenféle tárgygyal megpróbálkozik, d

minél magasztosabb s minél szebb valamely tárgy már természeténél fogva, annál szívesebben foglalkozik vele. Mert 28 képzelhető-e komoly és tartalmas szónoklat számára gazdagabb anyag, mint az erény, a haza, a gondviselés, a lélek eredete, a barátság? Ily tárgyagnál emelkedik a magasba lelkünk-szavunk egyaránt: mik az igazi javak, mi az, a mi féltelmünket enyhíti, szenvedélyeinket fékezi, bennünket s a bennünk lakozó isteni szikrát felülemeli a nagy tömeg előítéletein.

De nemcsak azt, mi e tudományok körébe vág, hanem 29 még inkább kell ismernie s folyton eszében forgatnia a régi idők jeles mondásait és dicső tetteit. És bizonyára sehohsem találjuk ezeknek számosabb és dicsőbb példáit, mint hazánk történetében. Avagy kiktől tanulhatunk 30 inkább bátorságot, igazságszeretetet, hűséget, önzetlenséget, józan mértékletességet, fájdalom- és halálmegvetést, mint a Fabriciusok-, Curiusok-, Regulusok-, Deciusok-, Muciusoktól és számtalan másoktól? A mily nagyok a görögök az elméleti tudás terén, oly nagyok a rómaiak, és ez nagyobb dolog, a gyakorlatban. És szó sem lehet arról, hogy ezen dolgok 31 elméleti ismereténél megállapodjék az, a ki nem éri be azzal, hogy csupán a saját korát s a mai napot nézi, hanem úgy gondolkozik, hogy az utókor emlékezetéért is érdemes tisztességes étellel megfutni a pályát és versenyezni a dicsőségért. Ebből a forrásból erősítse magát az igazság itálával, ebből merítsen független önérzetet, akár a bíróság előtt, akár a tanácsban kell fellépnie. Mert csak az tökéletes szónok, a ki nemcsak tud, de mer is önérzetes férfiúhoz méltóan beszélni.

III. FEJEZET.

A szónoknak szüksége van jogi ismeretekre.

- 1 A szónoknak ismernie kell nem csupán a jogot, hanem azon államnak, melynek ügyei intézésében részt akar venni, erkölceit és vallási intézményeit is. Mert hogyan adhatna tanácsot, akár köz-, akár magánügyekben folyt tanácskozásokon az, a ki a polgári életbe vágó oly sok fontos dologban tájékozatlan? Avagy miképen mondhatja magát joggal ügyvédnek az olyan, a ki épen azért, a mi peresügyekben legfontosabb, máshoz kénytelen folyamodni, majdnem olyanformán, mint
- 2 a kik mások költeményeit szavalják? Mert az ilyen némi tekintetben csak megbízást teljesít s azt, a miben feltétlen hitet követel a bírótól, maga is csak idegen jótállás mellett állítja s ő, a ki a peres feleken akar segíteni, maga is segítségre szorúl. Ez ugyan néha nagyobb nehézség nélkül megtörténhetik, ha tudniillik otthon előre felvilágosítást kér e kérdésekről, azután ezt írásba foglalja s épúgy, mint az ügyre vonatkozó egyéb dolgokat, áttanulmányozza és ha már ismeri, úgy megy a tárgyalásra. De mit csinál az olyan kérdésekkel, melyek tárgyalás közben váratlanul szoktak felmerülni? Nem kell-e majd szégyenszemre hátra tekintgetnie s a padosorokban ülő kevésbé tekintélyes védőktől felvilágosítást kérnie?
- 3 Aztán képes-e ilyenkor kellő pontossággal megérteni azt, a mit az utolsó pillanatban hall, mikor már beszélnie kellene, vagy határozott meggyőződéssel állítani, vagy őszinte nyíltsággal, mint a sajátját előadni? Talán lehetséges ez perbeszédekben, de mi lesz az ellenféllel folytatott szóvita közben, mikor rögtön kell válaszolnia és nem vehet magának tetszés szerint időt arra, hogy tanácsot kérjen? Mit csinál, ha véletlenül nincs kéznél ily jogi tanácsadó, vagy ha olyan valaki, a ki nincs az ügy felől kellően tájékozva, helytelen tanácsot

d? Mert a tudatlanságnak az a legnagyobb baja, hogy fel-
 eszi arról, a ki neki tanácsot ad, hogy tudja a dolgot. Isme- 4
 em ugyan a nálunk divó szokást s azokra is gondolok, kik
 tt ülnek mintegy a láda mellett s adogatják kézhez a fegy-
 ert a szónoknak s azt is tudom, hogy a görögök is épigy-
 zottak cselekedni, a miért 'pragmatici' nevet adtak nekik,³⁵
 sakhogy én szónokról beszélek, a ki nemcsak nagy hanggal
 öteles szolgálni az ügyet, hanem mindennel, a mi ennek
 asznára lehet. Azt szeretném tehát, hogy egyrészt már akkor 5
 s használjon az ügynek, ha a kitűzött határidőben megjele-
 nik,³⁶ másrészt a bizonyítási eljárás irányításában is ügyesen
 progjon. Mert ki tudná nálánál jobban már előre beszerezni
 mindazt, a mit beszéd közben mint kész peranyagot akar fel-
 használni? Hacsak nem tartja valaki ügyes hadvezérnek azt,
 ki elszánt és bátor ugyan a csatában és valódi mester mind-
 bban, a mi a harcához szükséges, de nem ért sem a sorozás-
 oz, sem a csapatok összevonásához és felszereléséhez, sem
 ok élelmezéséhez, sem a tábor számára alkalmas hely meg-
 álasztásához. Már pedig az előkészületnek mindenesetre meg-
 ell előznie magát a háborút. Nemde egészen ilyen volna az az 6
 gyvéd, a ki több dolgot, a mi őt győzelemre segítené, mások-
 ak engedne át, főkép, mikor az, a mi legszükségesebb, nem is
 lyan nehéz, mint talán távolról nézve gondolná az ember.
 Fert minden kétségbevonhatatlan jog vagy írott törvényen
 agy szokáson alapszik; ha kétség merül fel, a méltányosság
 lve szerint kell elbírálni. A mi írott törvényben s valamely 7
 llam jogszokásaiban gyökeredzik, az semmi nehézséget sem
 koz, mert ezt tudomásul kell venni, nem pedig kitalálni; de
 mit törvénytudósok döntenek el nyilatkozataikkal, az mind
 agy egyes szók értelmének magyarázatán, vagy a jó és rossz
 özött való különbségen fordul meg. Minden egyes szónak
 eyles értelmét felfogni vagy általában a tudósoknak adatott,
 agy különösen is a szónoknak. Az igazságérzet pedig annál

8 jobban ki van fejlődve az emberben, minél becsületesebb. És azonban úgy képzelem a szónokot, mint a ki nemcsak ki valóan becsületes, hanem okos ember is; minthogy pedig ahhoz szabja magát, a mi legjobb, nem nagyon fogja bán tani, ha egyik vagy másik jogtudós vele ellenkező nézetet talál lenni, hisz éppen ő nekik van megengedve eltérő véleményeiket egymással szemben védelmezni. Ha pedig mind egyiknek felfogását ismerni akarja, műveiket kell elolvasnia ennél pedig nincs kevésbé fárasztó része a tudományos fog

9 lalkozásnak. Mert ha igen sokan, kik kénytelenek voltak lemondani arról, hogy szónok válják belőlök, a jogtudományt adták magokat, mily könnyű lehet a szónoknak megtanulni azt, a mit azok is képesek, kik saját beismerésök szerint nem váltak be szónoknak? És valóban, ott van M. Cato,³⁷ aki nem csak a legkitünőbb szónok, hanem igen képzett jogtudós is volt, avagy Scævola és Servius Sulpicius,³⁸ a kik együtte

10 elismert szónoki tehetségek is voltak. És M. Tulliust is nem csak, hogy soha nem hagyta cserben szónoklás közben a jogtudománya, hanem egy jogi munka irásába is belefogott annak bizonyosságául, hogy a szónok nemcsak tanítvány lehet

11 a jogtudományban, hanem tanító is. Ne gondolja azonban senki, hogy ezen útmutatásainkat, melyeket a jellemképzési és jogi tanulmányokra nézve adtunk, helytelenítheti csak azért, mert sokakat ismertünk, kik fázva a komoly munkától mely a szónoki pályára készülőkre vár, ide a kényelmessémmittetés berkeibe menekültek. Ezek közül némelyek praetori rendeletek és törvényczímek tanulmányozására adták magokat s többre becsülték azt, hogy a törvény formáságai vagy mint Cicero mondja,⁴⁰ a törvény betűjén rágódjanak, mintha azért választották volna e foglalkozást, mert haszn

12 sabb, pedig csak a dolog kényelmes oldalára néztek; más tekintélyük mellett még kihívóbban viselkedtek s mindjárt utána képmutató arcczal, hosszúra növesztett szakállal

mintha a szónoki tanulmányok iránt megvetést éreztek volna, rövid ideig a philosophálók iskolapadjain ültek, hogy azután a nyilvánosság előtt komoly arczot vágva, otthon könnyelmű életet folytatva, mások megvetésével szerezzenek magoknak tekintélyt. Mert philosophus lehet valaki szemfényvesztéssel, de szónok nem lehet.

IV. FEJEZET.

Ugyancsak ismernie kell a történelmet is.

Első sorban pedig azon legyen a szónok, hogy nagy készlete legyen úgy régi, mint újabbkori példákból, úgy hogy ne csupán a történelemben följegyzett vagy szóhagyományképen mintegy szájról-szájra szállott és a mindennapi életben előforduló eseteket ismerje, hanem a jelesebb költők képzelt eseteit se hagyja figyelmen kívül. A mi az előbbieket illeti, azok bizonyítékok vagy befejezett ügyekben hozott ítéletek erejével hatnak; de az utóbbiakért is kezeskedik az, hogy régi dolgok, a melyeket úgy veszünk, mint nagy férfiaktól a mi okulásunkra költött eseteket. Jó tehát, ha a szónok minél többet tud ilyent; hiszen az öreg embernek is azért van tekintélye, mert azt tartjuk róla, hogy többet tud és tapasztalt, mint Homerus is gyakran kimondja. De azért ne várjon a szónok addig, míg megöregszik, mert tanulás által az események ismeretét illetőleg annyira vihetjük, mintha az elmúlt századokat is végigéltük volna.

V. FEJEZET.

A szónoki művészet segítő eszközei.

Ezekben foglaltam össze, miként megigértém,⁴² magának a szónoknak, nem pedig, mint sokan gondolták, a szónoki művészetnek segítő eszközeit. Ezek a fegyverek mindig legye-

nek keze ügyében, ezen ismeretekkel legyen felszerelve s ezekhez járúljon még a szavaknak és szónoki képeknek bőséges készlete, a művészi feltaláló képesség, ügyes elrendezés, hű emlékező tehetség és megnyerő előadás. De mindezek között legtöbbet ér az erőselem, melyet nem képes sem a félelem megtörni, sem a hallgatók kiabálása megijeszteni, sem ezek tekintélye a köteles tiszteleten kívül tartózkodóvá tenni. Mert a mily visszataszítók az ellenkező hibák, az elbizakodottság, vakmerőség, szemtelenség és önhittség, épúgy kitartás, önbizalom és bátorság nélkül az elméleti tudás, ennek buzgó gyakorlása, sőt maga a siker sem használ semmitsem épúgy, mint nem veszi hasznát a fegyvernek a félénk és gyáva. Lelkemre, nem szívesen mondom ki, mert félre is érthetik szavaimat, hogy még a félénk tartózkodás is, a mi magában véve fogyatkozás ugyan, de szeretetreméltó fogyatkozás, melyből erények is fakadhatnak, az érvényesülés akadályai közé tartozik, mert gyakran volt már okozója, hogy egyes emberek tehetségének és szorgalmának gyümölcse tönkrement, mert nem került napfényre, hanem rejtekben hevert használatlanul. Ha olyan valaki olvassa ezt, a ki még nem tud kellőképen különbséget tenni a szavak jelentése között tudja meg, hogy én nem a szerénységet rovom meg, hanem a félénk tartózkodást, a mi a gyávaságnak egy neme, mely visszatart bennünket attól, a mit kötelességünk volna megtenni s az a következménye, hogy zavarba jövünk, megbánjuk eredet szándékunkat s hirtelen elhallgatunk. Már pedig ki kételkednék hibául felróni az olyan lelki állapotot, melyben restellne az ember megtenni azt, a mi erkölcsileg jó? Viszont az ellen sincs kifogásom, ha a szónok, mikor szólásra emelkedik, egy kis elfogódást mutat, arczzsine elváltozik s érzi feladatánál nehéz voltát; sőt mindezt, ha nem volna is meg, legalább mutatnia kell. Csakhogy ezt tudatosan kell cselekedni, nem a félelem hatása alatt; legyünk meghatva, de ne roskadjunk

szé. E félénk tartózkodásnak legjobb orvossága az önbizalom s akármily bátortalanok legyünk, felemel bennünket a széke önértet.

Vannak, mint fönnebb ⁴³ mondtam, természetadta segítőkösök is, de ezeket fejleszteni is lehet gondos ápolással, melynek a hangja, jó tudása és kellemes külsője. Oly nagy ártást lehet ezekkel elérni, hogy sokszor tehetséges szónokokot érünk el, de valamennyi kortársa közül kimagaslott Trajanus, ⁴⁴ mikor szónokolt. Olyan hatalmas természetű ember volt, oly tűz égett szemeiben, oly méltóságos homloka, oly nagy a taglejtései voltak, hangja pedig nemcsak, mint Cicero előírja, ⁴⁵ közeljárt a tragikus színészekéhez, hanem fölmúlt minden tragikus színészt, kiket csak hallottam. Bizonyos, hogy mikor a basilica Iulia-ban ⁴⁶ az első beszéd emelvénye előtt beszélt s szokás szerint négy törvényszéki tárgyalás folyt egyszerre, úgy hogy köröskörül mindenki a lármától visszhangzott minden: emlékszem, hogy nemcsak meghallották az ő szavát, hanem meg is értették, sőt, a nagy szégyen volt a többi szónokra, tapsoltak is neki a beszéd emelvényéről. De az ilyen adomány csak jámbor óhajta és ritka szerencse s ha ez nem jutott ki nekünk, elégedünk meg azzal, ha azok figyelnek reánk, a kikhez beszélünk. Ennek kell lennie s ezeket kell tudnia a szónoknak.

VI. FEJEZET.

Mikor kezdjen el a szónok ügyvédkedni?

Az első fellépés idejét minden esetre kinek-kinek a tehetősége határozza meg. Én részemről ezt nem is kötném évek-hiszen tudjuk, hogy Demosthenes még nagyon is gyerekes volt, mikor vádlóként lépett fel gyámjai ellen, ⁴⁷ Calvus,

Cæsar és Pollio valamennyien jóval a quæstori kor előtt igen fontos peresügyek vitelét vállalták, némelyekről felgyezték, hogy már gyermektőgában felléptek mint szónokok. Augustus császár tizenkét éves korában a szószékről mondott dicsérő beszédet nagyanyja felett.⁴⁹ Azonban úgy gondoljuk, hogy valami határt mégis kell szabni e tekintetben s a nem fejletlen lombot nem szabad idő előtt lekoppasztani,⁵⁰ senki gyümölcsnek azt a még éretlen fanyarságát éreztetni; ez származik ugyanis a saját feladatunknak kevésre becsületez veti meg alapját a szemtelenségnek s a mi mindig legszedelmesebb, felülmúlja erőnkét az elbizakodás. De viszont nem szabad az első fellépés idejét az öreg korra halasztani mert a félelem napról-napra jobban erőt vesz rajtunk, s a vállalkozásunk mindig nagyobbnak tűnik fel s miközben a tanakodunk, mikor fogjunk hozzá, már el is késtünk a lalddal. Helyesen cselekszünk, ha tanulmányaink gyümölmár akkor vesszük elő, mikor az üde-fiatal és még édes, kor elnézésre számíthatunk, mikor még reménynyel tejjövő áll előttünk, s a közönség rokonérzése biztosítva mikor még nem szül rossz vért merészségünk, mikor az elegendes fogyatkozásokat még pótolhatja az idő s ha valaki fiatalos meggondolatlansággal mondottunk, korunknak tud4 be. Ilyen pld. Cicerónak Sextus Rosciusért mondott beszéde ez az egész hely: „Mert van-e, a mi oly közös mindnyájunk mint a levegő az élő lényekkel, a föld a halottakkal, a tenger a hajósokkal, a tengerpart a száműzöttekkel?”⁵¹ Bár huszat éves korában a hallgatóság zajos helyeslése mellett meghatta el ezt, ugyanő bizony idősebb korában megvallja, hogy idővel lohadt a tűz s meghiggadt az évekkel. És bizony milyen nagy hasznát vesszük is elvont tanulmányainknak, s megvan a forumnak a maga saját előnyös hatása: más világitás, más a valóságos küzdelem képe és ha már elváltuk a kettőt egymástól, többet ér a gyakorlat elméleti

lkül, mint gyakorlat nélkül az elmélet. Innen van, hogy 5
 kan, kik az iskola padjain vénültek meg, bámúlnak a hely-
 t szokatlansága miatt, mikor a bírói tárgyaláson megjelen-
 k s szeretnék, ha minden ügy volna, a hogyan szónoki
 akorlataikon volt. Mert ott hallgat a bíró, az ellenfél
 levág szavunkba, egyetlen meggondolatlan szó sem ma-
 d észrevétel nélkül, minden megkoczkáztatott állítást bizo-
 zítani kell, fáradsággal kidolgozott s éjjelek-nappalok szor-
 ulmával egybehordott anyagát beszédünknek hirtelen meg-
 casztja a lejárt vízóra, némely ügyek nem tűrik a mindig
 gyokat mondó szónok áradozó előadását, a mi nélkül ezen
 tesszoló férfiak legkevésbé tudnak megenni. Azért akad- 6
 ak, kik sokkal nagyobb szónoknak tartják magokat, hogy-
 m hajlandók volnának mint ügyvédek fellépni. Egyébként
 éretném, ha az, a kit mint ifjút még fiatal erőinek duzzadó
 ompájában vezettünk a forumra, minél simább és rokon-
 zenvesebb ügyben lépne fel először, miként a ragadozók is
 teinte gyengébb zsákmánnyal tartják jól kölykeiket; aztán
 e folytassa mindjárt ezen első fellépés után működését, hogy
 éreggel be ne vonja még fejlődésben levő tehetségét, hanem
 mikor már tudja, mi az igazi küzdelem s mely célra kell
 irekednie, szerezzen magának üdülést és új erőket. Így az- 7
 tán egyrészt az első szerepléssel járó félelmen is átesik, mi-
 or még hamarabb mer valamit az ember, másrészt vállalko-
 ásában sem lesz oly könnyelmű, hogy saját feladatát kicsi-
 yelje. Így cselekedett M. Tullius s mikor már a korabeli
 gyvédek között jó nevet szerzett magának, áthajózott Ázsiába,
 izonyára, hogy az ékesszólás és bölcsélet egyéb mestereinek,
 e első sorban Rhodusban Apollonius Molonak, kit már
 lómában is hallgatott, vezetésére bizza magát, hogy ez to-
 ább képezze s mintegy újra gyúrja.⁵² Fáradozásunk akkor
 yeri el méltó jutalmát, ha az elmélet és gyakorlat egymás-
 al karöltve járnak.

VII. FEJEZET.

Peresügyek elvállalásában mire kell vigyáznia
a szónoknak?

- 1 Mikor már a szónoki erőpróba minden fájában elég megedződött, főképen arra legyen gondja, mely ügyeket leh elvállalnia. E tekintetben mint becsületes férfiú mindenestül szívesebben vállalkozik a védő, mint a vádló szerepére, ezért nem irtózik még a nevétől is a vádlónak olyannyira, hogy sem a haza, sem egyesek iránt való semmiféle kötelesség se tudná rábírní, hogy valakit viselt dolgai miatt felelőségre vonjon. Hisz magoknak a törvényeknek sem voltak erejük, ha a vádló hathatósan nem támogatná azokat szavakkal; s ha nem volna szabad a gázság bűnhődését követelní nemsokára oda jutnánk, hogy maga a gázság is megengedő dolog volna; már pedig a gonoszság felszabadítása csak
- 2 jókra nézve volna csapás. Azért a szónok nem hagyhat megbosszúlatlanul sem szövetségeseink panaszait, sem jó barátoknak vagy rokonnak meggyilkolását, sem a haza ellen készülő összeesküvéseket, nem mintha a bűnösök bűnhődéséhez óhajtaná, hanem inkább hibáik megjavítását s erkölcsi szelidítését. Mert a kiket a józan belátás nem képes jobb útra téríteni, azokat csak büntetéssel lehet megfékezni. Kerese
- 3 képen vinni ugyan a vádló szerepét s tisztán pénzjutalomért feljelenteni másokat igen közel áll az útonálláshoz; de másrészt viszont, ha valaki a hazát valami belső veszedelemmentől menti meg, egy sorba helyezendő a haza védelmezőivel. Inne van, hogy az állam vezetőférfiai sem vonták ki magokat kötelességteljesítés ezen módja alól s mikor előkelő ifjak veszedelmes polgárok bevádolására vállalkoztak, az volt róla a felfogás, hogy ezzel biztósítékot akartak nyújtani a hazának, mert csakis hazafias érzésből üldözték a rosszakat s te

ék ki magokat ezek haragjának.⁵³ Így tett nemcsak Horten- 4
 sius, a két Lucullus,⁵⁴ Sulpicius, Cicero, Cæsar és mások is
 sokan, hanem a két Cato is,⁵⁵ kik közül az egyiket bölcsnek
 nevezték, a másikat pedig valóban annak kell tartanunk,
 mert ha ő nem volt az, akkor alig tudok valakit, a ki ő utána
 érdemes volna e névre. De ne vegyen ám a szónok minden-
 tét védelmébe s ne nyissa meg ékesszólásának menedéket
 nyújtó révpartjait holmi tengeri rablók előtt is, hanem első
 sorban az ügy minősége szerint határozza el magát a véde-
 emre. Mégis, mivel mindenkinek peres ügyét, a ki tisztessé- 5
 ges szándékkal pereskedik, pedig bizonyára ilyen a java-
 rész, egy ember el nem vállalhatja, nemcsak a pártfogóknak,
 hanem magoknak a peresfeleknek egyéniségére is adnia kell
 valamit, úgy hogy minden tisztességes ember óhajításának
 rész legyen engedni, hisz az igazi derék embernek a legjobb
 arátai is ilyenek. Őrizkednie kell azonban a nagyravágyó 6
 embernek mindkét fajtától, akár a hatalmasoknak bocsátják
 rúba szolgálatukat az alsóbbrendűek ellen, akár, a mihez
 még nagyobb hiúság kell, a kis embereket izgatják a tekin-
 tely ellen. Mert nem a külső körülmények tesznek valamely
 gyet igazzá vagy nem igazzá. Ha pedig valamely ügynek
 érdelmére vállalkozott, mert azt még elég tisztességesnek
 itte, de tárgyalás közben arról győződött meg, hogy nem
 igaz ügy, ne restelljen arról lemondani, előbb felvilágosítván
 gyfelét az igazságról. Mert ha elfogulatlanul ítéljük meg a 7
 olgot, azzal is nagy szolgálatot teszünk felünknek, ha nem
 tatjuk hiú reménységgel. A ki pedig ügyvédje tanácsára
 em hallgat, nem érdemli meg, hogy az az ő érdekében fára-
 pzzék. Semmi esetre sem járja, hogy a kitől megvárjuk, hogy
 szónok legyen, tudva nem igaz ügyet védelmez. Mert ha a
 nnebb említett esetek valamelyikében⁵⁶ olyasmit védne is,
 mi nem fedi a valóságot, eljárása azért mégis becsületes
 aradna.

8 Arról is vitatkozni lehet, köteles-e a szónok mindig ingyen ügyvédeskedni. Tapintatlanság volna ezt a kérdést első hal-
 lásra eldönteni akarni. Mert ki ne tudná, hogy a tisztesség-
 nek legelső követelményével ellenkezik s a valódi tudomány-
 hoz, valamint a szónoknak tőlünk megkívánt fenkölt gondol-
 kozásához nem méltó az, ha valaki szolgálatát áruba bocsátja
 s ennek a nagy áldásnak értékét lealacsonyítja; hisz igen
 sok dolog épen azért látszik előttünk hitványnak, mert meg-
 9 vásárolható. Ezt, mint mondani szokás, a vak is látja s ilyen
 nyeresztkedést senkisem üzhet a piszkos kapzsiság vádja nél-
 kül, feltéve, hogy van annyija, a miből megél, ehhez pedig
 ugyancsak nem sok kell. De ha vagyoni körülményei vala-
 mivel többet kívánnak, hogy szükségleteit fedezni tudja, s
 világ összes bölcssei megengedik, hogy díjazást elfogadhasson
 hiszen Socratesnek is adakoztak, hogy fentarthassa magát
 valamint Zeno, Cleanthes és Chrysippus is elfogadtak pénz-
 10 belí jutalmat tanítványaiktól. Mert képzelni sem tudok tiszt-
 tességesebb keresetet, mint a melyhez a legbecsületesebb
 munkával s azok részéről jutunk, kikkel a legnagyobb jótéte-
 ményt gyakoroljuk s a kik, ha a magok részéről semmivel
 sem viszonoznák azt, nem érdemelnék meg, hogy védelmez-
 zük őket. S ez nemcsak méltányos, hanem szükséges is, mert
 maga e foglalkozás, melylyel minden időnkét mások ügye-
 11 nek szenteljük, kizár minden egyéb keresetforrást. De így
 bizonyos mértéket kell tartanunk és nagyon sokat határo-
 kitől fogadunk el, mennyit és mennyi ideig. Azonban kalózo-
 módjára kikötni a díjat, vagy utálatos üzérkedéssel megszab-
 valamely kockázatos vállalkozás árát, az ilyesmitől még
 nem egészen elvetemült ember is tartózkodik, különösen ma-
 kor annak, ki jóra való embereket és jóra való ügyeket szok-
 védelmezni, nem kell attól félnie, hogy hálátlanság lesz
 jutalma; s ha mégis az lenne, akkor is jobb szeretem, ha
 12 másoknak a lelkén szárad. Ne akarjon tehát a szónok több

zerezni, mint a mennyi neki elég s még ha szegény is, ne mint valami bért fogadja el azt a pénzt, hanem tekintse szívesessége viszonzásául, főkép mikor tudja, hogy ő mennyivel többet nyújtott annál. Mert azért, hogy nem szabad árúba bocsátania, még nem kell e jótéteménynek kárba vesznie. Utóvégre is az van jobban hála kötelezve, a ki a másíknak adósa.

VIII. FEJEZET.

A peresügy tanulmányozása.

Következik a peresügy tárgyának tanulmányozása, mert 1 ez a szóbeli előadás alapja. Alig akad ugyanis oly gyenge tehetségű szónok, ki ne volna képes a bírót legalább az ügy állása felől tájékoztatni, feltéve, hogy ő maga áloposan megismerkedett mindazzal, a mi annak körébe tartozik. De épen 2 ezzel igen kevesen gondolnak. Mert hogy ne említsem azon állületes embereket, kik mitsem törődnek azzal, mi a földolog ebben vagy abban a peresügyben, csak találjanak benne valami alkalmas thémát, ha mindjárt az ügy lényegéhez nem tartozót is, mely akár személyekről, akár közhelyekről szól és alkalmat nyújt nekik arra, hogy kedvökre kiszavalhassák magokat: akadnak olyanok is, kiket a hiúság ejt hatalmába. Ezek vagy úgy tesznek, mintha roppant elfoglaltságuk miatt mindig valami más, előbbre való dolguk volna s csak tárgyalás előtti napon vagy épen aznap reggelre rendelik magokhoz ügyfelöket, sőt néha azzal henczegnek, hogy csak ott a tárgyalási terem padsoraiban nyertek felvilágosítást az ügy állásáról; vagy tehetségöket akarván mutogatni, hogy gyors fel- 3 fogásúaknak tartásák öket, úgy tesznek, mintha tisztában volnának s értenék a dolgot, még mielőtt hallanának róla s ha azután ékes nyelven, torkuk szakadtából sok mindent összevissza szavaltak, a mi sem a bírót, sem ügyfelöket nem

érdeklő,⁵⁷ mint a kik alaposan beléizzadtak a szónoklásba,
 dolgukat jól végezték, a forumon át nagy kísérettől környezve
 4 vonulnak haza. Az a nagyúri kedvtelés sem igen tetszik
 nekem, mikor egyik-másik szónok valamely jóbarátját bizza
 meg az ügy tanulmányozásával, bár ez még kisebb baj, fe-
 téve, hogy legalább az illetők annak rendje-módja szerint át-
 tanulmányozzák az ügyet s ugyanígy fel is világosítják ő-
 arról. De van-e, a ki azt oly alaposan áttanulmányozza, min-
 az ügyvéd maga? Aztán hogyan várhatjuk, hogy az a meg-
 bízott vagy közvetítő, vagy mondjuk, némi értelemben szó-
 szólója a mi ügyünknek, époly lelkesedéssel foglalkozzék
 mások ügyes-bajos dolgaival, mikor maga az ügyvéd a saját
 5 ügyét sem érdemesíti ennyire? Az meg épen igen rossz szo-
 kás, ha valaki megelégszik a jegyzékkel, melyet vagy a peres-
 fél szerkeszt, a ki épen azért fordul ügyvédhez, mert nem
 érez magában tehetséget a per viteléhez, vagy valami olyan-
 féle ügyvédember, a ki beismeri, hogy a védő szerepét betöl-
 teni képtelen, aztán mégis olyasmire vállalkozik, a mi leg-
 nehezebb része a védelemnek. Mert a ki maga is képes meg-
 ítélni, mit kell elmondania, mit elhallgatnia, mi elől kitérnie
 mit megmásítva vagy költött dologgal pótolva előadnia, az
 ilyen miért ne lehetne maga is szónok, mikor képes, a m-
 6 nehezebb, másból szónokot csinálni? Aztán az ilyenek nem
 is ártanának annyit, ha mindent úgy írnának le, a hogyan
 történt. Csakhogy hozzáfűzik saját felfogásukat, kiszínezik
 dolgokat s ez néha rosszabb, mintha a valóságot adnák elő.
 A legtöbb ügyvéd, mikor ez írást megkapja, nem mer rajta
 változtatni s úgy ragaszkodik hozzá, mint az iskolásgyermek
 a feladott írásbeli tételhez. De csakhamar kisül a dolog
 akkor aztán kénytelenek az ellenfél előadásából megismerni
 az ügyet, melylyel saját ügyfeleik útján nem akartak meg-
 7 ismerkedni. Azért mindenekelőtt engedjünk bőséges időt és
 alkalmat azoknak, kiknek ügye tárgyalásra kerül, sőt még

büzdítsuk is őket, hogy mindent mondjanak el, ha még oly részletesen is onnan kezdve, a honnan akarják úgy a mint a dolog körülményei kívánják. Mert nem oly nagy baj, ha felesleges dolgokat hallunk, mintha szükségeseket nem tudunk. A szónok ártó fegyvert vagy segítő szert fedez fel abban, a s mit ügyfele mindkét félre nézve jelentéktelennek tartott. Annak pedig, a ki valamely ügy védelmére vállalkozott, sohasem szabad annyira bizakodnia a saját emlékezőtehetségében, hogy restelje a fáradságot a hallottak feljegyzésére.

S azzal se érje be, hogy egyszer hallotta a dolgot; követelje ügyfelétől, hogy ugyanazt másodszor, sőt többször is mondja el nemcsak azért, mert első előadásából egyet-mást kifelejtethett, különösen, ha az illető, mint gyakran előfordul, tanulatlan ember, hanem azért is, hogy meggyőződjünk, ugyanazt mondja-e. Igen sokan nem mondanak igazat s 9 mintha nem előadói, hanem védői volnának az ügynek, úgy beszélnek, a hogyan nem a saját ügyvédjökkel, hanem a bíró előtt szokás. Azért sohasem szabad feltétlenül megbízni bennök, hanem mindenféleképen ösztönözni, zaklatni és ugratni kell őket. Valamint az orvosnak nem csupán gyógyítania kell 10 a nyilván való bajokat, hanem a lappangó kórt is kipuhatolnia még akkor is, ha magok a gyógyítandó betegek titkolják azt: úgy az ügyvédnek is többet kell látnia, mint a mit feltárnak előtte. Mikor már a dolgot elég türelmesen végighallgatta, még másik szerepre is vállalkoznia kell s adnia az ellenfelet, felhoznia minden ellenvetést, mindent, mi az ilyen tárgyalás körébe természeténél fogva beletartozik. Elkeseredett ellenség módjára kell a felet kérdéseinkkel ostromolnunk. Miközben 11 ugyanis sorról-sorra kérdezzük mindenről, egyszer csak rábukkanunk, talán épen ott, hol legkevesbbé gondoltuk volna, az igazságra.

Általában az olyan ügyvéd jár el-leghelyesebben ügyének tanulmányozásában, a ki nem könnyen hisz. Mert ügyfele

eget-földet ígér: tanú lesz az egész nép, vannak egészen világosan szóló írásbeli bizonyítékok, sőt maga az ellenfél is
 12 beismerésben lesz egyre-másra nézve. Ép azért jól meg kell vizsgálni minden írást, a mely a perre vonatkozik; nem elég megnézni, el is kell olvasni. Mert igen sokszor nincsenek is meg a kilátásba helyezett írások, vagy nem oly fontos, a mi bennök van, vagy olyas valamivel függ össze, a mi ellenünk szól, vagy túlzásba esnek s épen azzal rontják le hitelüket,
 13 hogy mértéket nem ismernek. Végül igen gyakran azt találja az ember, hogy az okiratot egybefűző fonál el van szakítva, vagy a pecsét van megsértve, vagy a pecsétnek nincsen gazdája; s ha mindezt otthon előre meg nem vizsgáljuk, a forumon váratlan meglepetést okozhatnak s többet ártanak azzal, hogy cserben hagyják a szónokot, mint ha előre be sem jelentette volna azokat. Aztán sok olyant sikerül az ügyvédnek felfedeznie és értékesítenie, a miről a peres fél azt hitte, hogy semmi köze sincs az ügghöz, csak végig kell mennie a bizo-
 14 nyítékok forrásain, a hogyan mi előadtuk. S bár előadás közben az említett okokból ⁵⁸ épen nem ajánlatos ezeket egyenkint előkeresgéltni s velök szerencsét próbálni, de előkészület közben nagyon is szükséges a személyeket, idő- s helyi körülményeket, a peres felek jellemét, a bizonyítékokat s egyebeket alaposan megvizsgálni, a mikből nemcsak a művészi bizonyítás eszközeit szerezhethjük meg, hanem tájékozódást is arra nézve, kik a veszedelmes tanúk s hogyan lehet ezeket megczáfolni. Mert igen sok függ attól, vajjon irigység, gyűlölet vagy megvetés tárgya-e a vádlott; ezek közül az első magasabb, a második egyenlő, a harmadik alacsonyabb sorsú
 15 embereket szokott érni. Miután az egész ügyet így áttanulmányozta a szónok s szemügyre vett mindent, a mi annak hasznára vagy kárára lehet, utoljára még egy harmadik szerepre is kell vállalkoznia: képzelje, mintha ő volna a bíró s előtte folyna a tárgyalás; meg lehet győződve, hogy mindaz,

a mi az ítélet kimondásában ő reá döntő hatással volna, ugyanaz igen fontos körülmény lenne, bárki előtt tárgyalnák is azt az ügyet. Ilyen eljárás mellett ritkán csalódik majd az ügy kimenetelét illetőleg vagy legfeljebb a bíró hibája folytán.

IX. FEJEZET.

Mire kell ügyelni előadás közben.

Hogy mire kell ügyelni előadás közben, úgyszólván egész 1 művemem végig erről szóltam. Mégis néhány különösen ide tartozó dolgot akarok érinteni, a mi nem annyira a szónoki előadás művészetére, mint inkább az előadó szónok magatartására vonatkozik. Legelőször is ne engedje a szónok, a mint az igen sokakkal megtörténik, az ügy igazi érdekétől el-
 térítettetni magát a pillanatnyi dicsőség szenvedélye által. Mert 2
 valamint a hadviselő vezér nem vezetheti seregét mindig sik és kellemes vidékeken, hanem gyakran meredek magaslatokat is meg kell mászniok, majd meg égbenyúló sziklákon épült s hatalmas erődítményeik miatt megközelíthetetlen városokat megostromolniok: úgy a szónok is örvend, ha alkalma nyílik vígan tova száguldania s nyílt síkon harcba ereszkedve minden erejét a népszerűség kivívásában érvényesítenie; ha azonban a jogi kérdések útvesztőit vagy a 3
 lappangó igazság rejtekhelyeit is fel kell keresnie, akkor nem nyargalászhat ide-oda, nem dobálózhatik hajító dárdák módjára holmi lendületes és merészröptű gondolatokkal, hanem ostromművek felállításával, aknák készítésével, hadi cselfogásokkal s titkos eszközökkel lát terve megvalósításához. Az elismerés pedig nem e műveletek közben, hanem 4
 befejezésök után szokott következni, úgy hogy azok is, kik nagyon vágyódnak a dicsőségre, bőségesebb jutalmat nyernek. Mert mikor a szinte beteges hiúságtól üzött nagyhangú

szavaló a maga tapsoló közönsége előtt mennydörögve kiadta minden erejét, az igazi tehetség hírneve csak akkor kezd erősebb szárnyra kelni; a bírák sem szokták eltitkolni, melyik szónok tudta őket megindítani; csak szakértők szavára adunk valamit s a szónoki beszédet is csak a végén szoktuk igazán dicsérni. A régiek ugyan még titkolni is szokták szónoki tudományukat, sőt Antonius még elő is írja ezt, hogy a szónok annál nagyobb-hitelre találjon s kevésbé féljenek az ügyvédi fogásoktól. Csakhogy azzal a szónoki tudománnyal, mely akkoriban volt, még lehetett rejtőzködni, mert nem övezte azt a szó hatalmának oly nagy fénye, hogy áttört volna a szemben álló akadályokon is. Azért holmi művészi fogások és cselvetések jó, ha rejtve maradnak, úgyszintén mindaz, a mi hatását vesztené, ha lelepleznék. Ilyen értelemben lehet titka a szónoki tudománynak. A mi azonban a választékos szavakat, tartalmas gondolatokat, esinos alakzatokat illeti, ezek vagy nincsenek meg, vagy ha igen, úgy láthatók is. De mutogatásra épen azért nem szorúlnak, mert úgyis láthatók s ha már választani kell a kettő között, inkább az ügyet dicsérjék, mint az ügyvédet. Célja pedig, a melyre törekszik, az legyen a szónokiak, hogy mindenki azt tartsa róla, becsületes ügyet becsülettel védett. Annyi bizonyos, hogy az a legrosszabb ügyvéd, a melyik visszatetsző ügy védelmében maga tetszést arat; mert bizonyos és nem is lehet máskép, mint hogy az, a mi ilyenkor tetszik, nem tartozik az ügyhöz. Az sem helyes, ha rátartósságból holmi apróbb ügyeket el sem vállal a szónok, mintha ezek rangján alúl állának vagy hírnevének ártana az ilyen kevésbé előkelő tárgyú peresügy. Mert egyrészt a kötelesség a legalaposabb ok valamely ügy elvállalására, másrészt még kívánatos is, hogy jóbarátainknak minél apróbb peresügyeik legyenek; aztán minden tekintetben jól végezte feladatát az, a ki az elvállalt ügynek derekasan megfelelt.

Csakhogy vannak ám, kik ha esetleg vállalkoznak is holmi s soványabb szónoki tárgyat nyújtó ügyek vitelére, ezeket kö-röskörül aggatják idegenből vett dolgokkal és egyebek hiá-nyában az ügy hézagait az ellenfél ellen tett kirohanásokkal töltik ki, akár van erre alapjuk, akár nincs, csak azt nézve, hogy anyaguk legyen tehetségök mutogatására és sikerüljön zajos tetszést aratniok, míg beszélnek. Nézetem szerint az ilyesmi annyira távol áll a tökéletes szónoktól, hogy ez még alapos szemrehányást is, azt hiszem. csak akkor tesz, ha az ügy érdeke kívánja. Mert az ilyen szónokolás Appius mon- 9 dása szerint valósággal olyan, mint a harapós kutya, a meny-nyiben foglalkozásképen vállalkozik mások megrágalmazá-sára; ⁵⁹ a ki pedig ezt cselekszi, arra is legyen elkészülve, hogy rossz híre kél az emberek között. Bár sokszor magát az ügyvédet is megtámadják, de az is bizonyos, hogy a védő szabadszájúságának ügyfele iszsza meg a levét. De ez kisebb baj, mint maga az erkölcsi fogyatkozás, mely szerint a rágalmazó csak alkalom tekintetében különbözik a tettelesen bántalmazótól. Igaz, hogy a peres felek sokszor szinte meg- 10 várják ezt az alacsony és embertelén élvezetet, melyben egy jóra való hallgató sem leli gyönyörűségét, de csak az olyanok, kik inkább bosszújuk kielégítését, mint a védelem sikerét óhajtják. De sok egyéb dologban sem szabad az ő szeszélyök-nek hódolni; hát még arra ki vállalkoznék, kinek ereiben szabad ember vére folyik, hogy más szeszélyének kielégítése-ért a tisztességről is letegyen? Pedig sokan az ellenfél ügy- 11 védjének is szeretnek nekitámadni; az ilyen eljárás, hacsak az illető véletlenül reá nem szolgált, egyrészt udvariatlanság a kartárs ellen, másrészt nemcsak veszedelmes magára a szónokra nézve (mert ugyanarra jogosítja fel az ellenfélt is), hanem az ügyre is káros, mert az ellenfélt határozott ellen-ségévé is teszi s ennek bármily csekély erejét csak fokozza a kihívó sértegetés. S a mi a fő, elveszíti a szónok azt a sze- 12

- rénységet, a mely leginkább emeli a szónok tekintélyét és hitelét, ha derék és jellemes emberből jogcsavaró szájhőssé válik. a ki nem a bíró érzületéhez, hanem ügyfele szája íz-
- 13 hez szabja magát. Néha meg a látszólagos szabadságszeretet ragadja az embert merész túlkapásokra, pedig az ilyesmi-nem csupán az ügyre, hanem a szónokra nézve is veszélyes. Nem hiába szokta Pericles azt kívánni magában, báresak egyetlen olyan szó se jutna eszébe, melyen a nép megütközhetnék. A mit azonban ő a népre nézve mondott, én mindenkire kiterjesztem, a ki épannyit árthat nekünk. Mert a mi bátor mondásnak tetszett, mikor kimondtuk, ugyanazt ostoba beszédnek nevezik, ha sértés van benne.
- 14 A következőkben pedig, mivel a szónokok fellépésökben többnyire más és más eljárást szoktak követni s az egyiket körültekintő gondossága miatt a lassúság, a másikat könnyed mozgása miatt az elbizakodottság vádjával illetik, helyénvalónak tartom előadni, mit tartok én e tekintetben helyes
- 15 mértéknek a szónokra nézve. Valahányszor fellép, szedje össze magát úgy, a hogy csak tudja, mert nemcsak hanyag, hanem rossz ember is, meg az elvállalt ügynek hűtlen árulója az olyan ügyvéd, a ki mint szónok nem tesz ki magáért úgy, a hogy csak képes. Azért ne is vállaljon el több ügyet, mint
- 16 a hánynak tudja, hogy képes megfelelni. A mikor körülményei engedik, minél többször írja le, sőt mint Demosthenes mondja,⁶⁰ ha lehet, pingálja le, a mit el akar mondani. Ez azonban csak az első tárgyalás előtt lehetséges, vagy ha bűnperekben a második tárgyalás az első után napok múlva következik; ellenben, mikor tüstént válaszolni kell, lehetetlen mindenre készülni, úgy hogy kevésbé gyakorlott szónoknak még ártalmára is van az, hogy előre leírja beszédét, ha a túlsó oldalról olyan ellenvetést tesznek, a minőt nem várt.
- 17 Ugyanis nem szeretnek eltérni az előre betanúlt szövegtől s egész előadás alatt ide-oda tekintgetnek s keresgélnek, nem

lehetne-e abból egy részt kiszakítani s a rögtönzésbe beleszőni. Már pedig ez nem olvad egybe a többivel s észrevenni az eltérést nemcsak az összeillesztés hézagaiból, mint a roszszúl sikerült összeragasztásnál szokott lenni, hanem az előadásnak elütő színezetéből is. Ilyenkor aztán nincs meg az 18 előadásnak szabad szárnyalása és egyöntetősége; egyik a másikat akadályozza, mert a leírt szöveg rabbá teszi a lelket, a helyett, hogy ennek szárnyalását követné. Azért az ilyen előadás, mint a falusi közmondás tartja, megkívánja, hogy biztos lábon álljunk.⁶¹ Mivel ugyanis az egész pernek lefo- 19 tyása tételek felállításából s ezek czáfolásából áll, a magunk mondani valóját leírhatjuk; nemkülönben ugyanily pontossággal czáfolhatjuk azt is, a miről bizonyos, (mert néha bizonyos) mit válaszol majd az ellenfél. A többire nézve egyet hozhatunk magunkkal készen: hogy az ügyet alaposan ismerjük; a másikat ott a helyszínen kell megszerezünk az által, hogy az ellenfélnek minden szavára gondosan ügyelünk. Azonban egyszerre több dologra is gondolhatunk előre s 20 minden eshetőségre készen lehetünk; s itt annyival könnyebb s a helyzetünk, mint a leírt beszédnél, a mennyivel könnyebb a gondolatot egyik helyen elhagyni s más helyen közbeszúrni. Azonban akár az ellenfélnek válaszolva, akár bármely más kényszerítő körülmény folytán rögtönözve kell beszélnie, ohasem érzi magát meglepetve, sohasem jön zavarba az olyan szónok, ki elméleti tudás, szorgalom és gyakorlat által rögtönzőképességet is megszerezte magának; az ilyen 21 zónok mindig fegyverben s mintegy harcra készen áll; azért pügy nem hagyja cserben bírói tárgyalásokon szónoki tudomány, mint köznapi és házi teendői közben beszélgető képessége. Nem is vonja ki magát soha e miatt valamely nehéz eladat alól, csak ideje legyen az ügy áttanulmányozására; a öbbit mindig tudni fogja.

X. FEJEZET.

A szónoki stílus fajai.

1 Hátra van, hogy a stílus fajairól szóljak. Ezt a részt a rhetorika első felosztásában ⁶² harmadik helyre tettem; azt mondtam ugyanis, hogy a művészetről, a művészről és ennek művéről fogok szólni. A rhetorikának és a szónoknak műve az előadott szónoki beszéd, ennek pedig, mint ki fogom mutatni, ismét többféle alakja van s bár ezek mindegyikében szerepel a művészet és művész, mégis nagyban különböznek azok egymástól és pedig nemcsak fajra nézve, mint egyik szobor, festmény vagy szónoki előadás a másiktól, hanem magát a nemet tekintve is, mint pld. az etruszk szobrok a

2 a görög szobroktól, az ázsiai szónok az attikaitól. A stílusfajainak pedig, melyekről szólok, mindegyiknek megvannal maga művelői épúgy, mint pártolói is. Azért nincs még tökéletes szónok s talán egyáltalában tökéletes művésze sincs, nemcsak, mert egyik ebben, másik abban múlja felül a másikat, hanem azért sem, mert nem mindenkinek ugyana a forma tetszik akár a helyi vagy időkörülmények miatt, akár

3 egyéni ízlés vagy elvi szempontból. Általában Polygnotust ⁶ és Aglaophont mondják a legelső híres festőknek, kiknek művei nem épen csak régiségök miatt érdemesek a megtekintésre. Annak az egyszerű színhatásnak, melyvel ők dolgoznak, még ma is akadnak bámulói olyannyira, hogy ezer úgyszólván darabos és a fejlődés első fokán álló festészetnek mintegy kezdetleges alkotásait az utánok következő legnagyobb művészeknek is elébe helyezik a magok saját külön

4 véleményem szerint, erőltetett műízlésök után indulva. Eze után Zeuxis ⁶⁴ és Parrhasius ⁶⁵ fejlesztették legjobban a művészetet, kik korban nem estek távol egymástól, mindkette a peloponnesusi háború körül éltek (hiszen Xenophon

eratesnek beszélgetését olvassuk Parrhasius-szal).⁶⁶ Az
 őbbit általában úgy tekintik, mint a fény és árnyék mű-
 szai alkalmazásának feltalálóját, az utóbbit pedig mint a ki-
 sőtör próbálkozott meg a vázlatok finomabb körvonalai-
 l.⁶⁷ Mert Zeuxis inkább a test idomainak teltségére fekte- 5
 t súlyt úgy gondolván, hogy ebben van az erő és méltóság
 némelyek szerint ebben Homerus után indult, a ki még a
 kben is a daliás termetet kedveli. Emez pedig oly éles kör-
 nalakkal határolt mindent, hogy törvényhozónak tekintik,
 mert az istenek és hősöknek általa megállapított képeihez
 többiek mintegy parancsszóra ragaszkodnak. A festészet 6
 ágzása Fülöp idejére, egész Nagy Sándor utódainak koráig
 ejed, bár majd ez, majd az a jeles tulajdonság uralkodik.
 y gondos kivitel tekintetében Protogenes,⁶⁸ rendszeres tu-
 s tekintetében Pamphylus és Melanthius,⁶⁹ könnyedség
 lgában Antiphilus,⁷⁰ megtörtént dolgoknak képzelet után
 ló ábrázolásában (*φαντασία* névvel szokták ezeket jelölni)
 amosi Theon,⁷¹ eredetiség és báj tekintetében, a mivel
 aga szokott legjobban dicsekedni, Apelles a legkiválóbb.
 phranor⁷² azzal ejt bennünket bámulatba, hogy nemcsak
 zépművészetek egyéb ágaiban volt kiváló, hanem ugyanő
 odálatos művész volt a festészetben és szobrászatban is.

Ugyanily különbséget látunk a szobrokban is. Így Cal- 7
 t⁷³ és Hegesias⁷⁴ még kissé durvább kivitelű, az etruszk
 ívekhez egész közel álló, Calamis⁷⁵ már kevésbbé merev,
 ndezeknél lágyabb műveket alkotott Myron.⁷⁶ Művészi
 nd és formaszépség tekintetében valamennyiöket felül-
 lja Polyeletus⁷⁷ s ámbár legtöbben öneki adják a pálmát,
 gis, hogy ne legyen egészen kifogástalan, úgy vélik, hogy
 veiben nincs meg a komoly méltóság. Mert azt tartják s
 a, hogy az emberi testnek ugyan a valóságosnál nagyobb
 t tudott adni, de istenszobrai a fenség tekintetében nem
 k meg a mértéket. Sőt állítólag valósággal vonakodott az

érettebb kor ábrázolásától, úgy hogy a sima-telt arczokon t
nem is mert egyébire vállalkozni. A mi azonban nem adat
meg Polycletusnak, azt elismerik Phidiasban és Alcamene
9 ben.⁷⁸ Mégis Phidias általában nagyobb művésznek tartják
istenek, mint emberek szobrainak alkotásában; a mi p
dig az elefántesontot illeti, ebben versenytárs nélkül álla
még akkor is, ha egyebet semmitsem alkotott volna, mi
Minervát Athénben vagy az olympusi Iuppitert Elisben;
utóbbinak szépsége, úgy látszik a hozzá fűződött hagyom
nyos kegyeletet is némileg erősítette, annyira megközelíte
e szobor magának az istennek fenségét.⁷⁹ Azt állítják, ho
Lysippus és Praxiteles leghívebben megközelítették a tern
szetet.⁸⁰ Demetriust,⁸¹ mint a ki már túlzásba esik ebbe
meg szokták róni, mert nem annyira a szépségre, mint a k
ségre törekedett.

- 10 A mi pedig a szónoki stílust illeti, ha ennek egyes faj
akarjuk vizsgálni, majdnem oly nagy változatosságot ta
lunk a szellemi tehetségek, mint láttunk a testi form
terén. Volt azonban idő, mikor egyeseknek kifejezésmó
azon kor viszonyainál fogva kissé érdesebb volt még, l
egyébként már nagy szellemi tehetséget árult el. Ide sor
hatjuk a Lælius-okat, Africanus-okat, sőt a Cato-kat és Gra
chus-okat is, kiket, ha úgy tetszik, Polygnotus-oknak va
Callon-oknak is lehetne nevezni.⁸² Mintegy középső hel
11 foglal el L. Crassus és Qu. Hortensius stilusa. Utánok köv
kezik aztán rövid időközökben a szónokoknak rengeteg
termése. Itt találkozunk Cæsar erejével, Cælius természet
ségével, Calidius keresetlen finomságával, Pollio választék
ságával, Messala méltóságával, Calvus tiszta nyelvezeté
Brutus komolyságával, Sulpicius éles elméjével, Cassius
pős keserűségével; azok közül pedig, kiket magunk is ism
tünk, Senecának gazdag bőségével, Africanus erejével, Al
nek kiforrott, Crispusnak kellemes előadásával, Tracha

lős hangjával, Secundus finom ízlésével.⁸³ Ellenben M. Tul- 12
 st nem tartjuk csupán holmi Euphranor-nak,⁸⁴ ki a mű-
 szetek több ágában kitűnt, hanem a legeslegkiválóbbnak
 ndabban, a mit bárkiben is magasztalni lehet. És mégis e
 fiút nemcsak saját kortársai merészelték megtámadni⁸⁵
 on alapon, mintha áradozó, ázsiai módra föllengzős és
 gályos volna, túlságos sokat ismételve, élceiben néha
 tlen, szó- és mondatfüzése szaggatott, ritmusa ugrádozó
 gyszólván, — pedig távol legyen tőle, — férfiatlan és el-
 hült volna; azután pedig, hogy a triumvirek földönfutóvá 13
 ték s áldozatul esett azok bosszújának, különbség nélkül
 ndazok, kik haragosai, irigyei és vetélytársai voltak, sőt
 akkor hatalmon lévőknek talpnyalói is reátámadtak, mi-
 már nem védekezhetett ellenök. Pedig ő benne, kit né-
 lyek unalmasnak és száraznak tartanak, még ellenségei
 a tudtak más kifogásolni valót találni, mint hogy nagyon
 ágos a stílusa és túláradó szellemének a gazdagsága.
 adkettő valótlan állítás, de az előbbivel hamarabb hazug-
 on érik az embert. Főleg pedig azok ócsárolták, a kik 14
 gok szerettek volna az attikai szónokok utánzóiként sze-
 elni. Ez a had, mint valami szent titkoknak beavatott
 hbeli tagjai, őt mint jövevényt, mint a ki nem eléggé tö-
 szik arra, hogy ékesen szóljon s nem nagyon alkalmaz-
 lik az ő törvényeihez, folyton üldözte s most is holmi
 onypénzü, erő és élet nélkül szükölködő szónokok az
 nségei. Ezek ugyanis a saját gyengélkedő állapotuknak 15
 egészség nevét adják takaróul, pedig az homlokegyenest
 nkezője emennek; mivel pedig az ékesszólásnak erősebb
 yogását, akárcsak a napfényt, szemök el nem bírja, szé-
 meghúzódnak ama hangzatos névnek árnyékában.⁸⁶ Mi-
 pedig ezeknek már maga Cicero több helyen megfelelt,⁸⁷
 ran rövidre foghatom e kérdés tárgyalását.

Ez a megkülönböztetés az attikai és ázsiai szónokok kö- 16

zött már régi keletű; amazok a tömött és erőteljes, míg ez a felfuvalkodott, üres szónoki stílust képviselték; abban nem volt semmi felesleges, emez épen a jóízlésnek és helyes mértéknek volt híjával. Ennek okát némelyek, többek közt Sanais,⁸⁸ abban találják, hogy mikor a görög nyelv lassankint Ázsia szomszédos államaiban is elterjedt, bár még nem birták tökéletesen, mégis e nyelven akartak szónokolni, s a saját mit saját névvel lehetett volna jelölni, elkezdték körülírni kifejezni; ezt a szokást aztán később is megtartották. De pedig azt hiszem, hogy ezt a stílusbeli különbséget egyfelmán okozta a szónokoknak és a hallgatóságnak az egyetemes természete, a mennyiben az attikaiak mint művelt és finom ízlésű emberek beszédjökben sem túrtek semmi üres és felesleges dolgot, míg az ázsiai embernek, ki amúgyis kissé felfuvalkodott és hányiveti természetű, a beszédben is a harszás dicsőség vágya dagasztja kebelét. Nemsokára aztán azok, kik e kétféle stílust megkülönböztették, harmadiknak hozzáadták a rhodusit, melyet úgy vesznek, mint középutat a máskettő között s mintegy ezeknek keverékét; ez ugyanis sem nem tömött, miként az attikai, sem nem bőbeszédű, mint az ázsiai, hanem mintha volna benne valami ama népnek, mely az alapítójának jelleméből is. Aeschines ugyanis, a ki e szigetet választotta számkivetése helyéül, magával vitte oda Athénből a komoly tudományos foglalkozást;⁸⁹ ez aztán itt, mint némely növény is más éghajlat alatt s más talajban elfajzott, attikai zamatját összekeverte az idegennel. Azért e szónokokat némileg olyan lassú, bágyadt, de azért nem tartaléknélkül való embereknek tartják, a kik nem hasonlítanak a tisztá forrásokhoz, sem zavaros hegyi patakokhoz, hanem nyugodt tavakhoz.

20 Senkisé nem vonhatja tehát kétségbe, hogy az attikai stílus a legeslegtökéletesebb valamennyi között. S bár ennek a stílusvelői bizonyos tekintetben mind megegyeznek, értem az

télőképességet és finom ízlést: mégis az eredeti tehetséget tekintve nagyon különböznek egymástól. Ennélfogva azt hiszem, nagyon tévednek, a kik csupán azokat tartják attikaiaknak, kik egyszerű, világos és érthető stílusban beszélnek, az alkesszólásban bizonyos józan mérsékletet tanúsítanak s ketőket mindig a pallium alatt tartják.⁹⁰ Mert akkor ki volna valóban attikai? Talán Lysias; ⁹¹ őt veszik ugyanis tisztelői az úgynevezett attikai stílus mintájának. Nem kell tehát egészen Coccusig, meg Andocidesig ⁹² visszamennünk. Azt szeretném azonban kérdezni, hogy Isocrates attikai stílusban beszélt-e, mert hiszen ő egyenes ellentéte Lysiasnak. Amazok persze tagadják. De hiszen iskolájából kerültek ki a legelső szónokok. Keressünk tehát valakit, a ki közelebb áll azokhoz. Hyperides attikai szónok? Minden bizonynyal. Csakhogy ő illeténél nagyobb gondot fordított a gyönyörködtetésre. Nem emlitem a legtöbbet, Lycurgust, ⁹³ Aristogitont ⁹⁴ s az előzők élt Isaeust ⁹⁵ és Antiphont; ⁹⁶ mindezen szónokokat, mint embereket is, egyfajtaúnak vehetjük, de egyéniségét tekintve mindegyik más és más. Avagy az imént említett Aeschinesek nincs-e mindezeknél gazdagabb, merészebb és főnségebb stílusa? Hát végül Demosthenes nem múlta-e felül azokat a keresetlen egyszerű, minden szavokban óvatos szónokokat erő, emelkedettség, hév, előadásbeli szépség és művészi szófűzés tekintetében? Nemde közben-közben felszáll a ragasba? Nem leli-e kedvét az alakzatokban, nem ragyog-e előadása a képektől? Nem tudja-e szájokba adott költött beszéd-el még a némákat is megszólaltatni? Avagy esküjének számból, melyet a Marathonnál és Salamisnál a háza védelmében elesett hősök emlékére tett, nem értjük-e meg elég világosan, hogy Plato volt az ő mestere? Vajjon őt magát is isiai szónoknak akarjuk nevezni, a kif' leghelyesebben az ténstégtől ihletett költőkhöz kellene hasonlítani? Vagy Peleest csak nem szándékozunk Lysias síma egyszerűségéhez

mérni, a kit még a vigjátékirók is, mikor ütni akarnak rajta
 25 egyet, a villámhoz és mennydörgéshez hasonlítanak? ⁹⁷ Mi
 az oka hát, hogy csak azokban tételezik fel az attikai finom
 ízlést, kik vékony erecskében folydogálnak apró kavicsokor
 keresztül? Azt hiszik, csak itt illatozik a mézfű? Hiszen
 akkor, ha ők termékenyebb talajra vagy gazdagabb vetésre
 akadnának ezen ország határain belül, úgy gondolom, az
 kellene mondaniok, hogy az nem Attika földje, mert többé
 fizet a belé vetett magnál; hisz Menander e földnek épen ez
 26 a szigorú becsületességét gúnyolja ki tréfásan. ⁹⁸ Épígy, ha
 valaki Demosthenesnek, a szónokok fejedelmének jelességeit
 melyekkel bírt, meg akarná toldani olyanokkal is, a melyek
 akár egyéni természeténél fogva, akár az állami törvények
 rendelkezése miatt, úgy látszik, nem voltak meg benne, hogy
 pld. hevesebb indulatokat tudjon felkelteni, vajjon szükség
 képen kellene hallanom e megjegyzést: Nem tette ezt Demo
 sthenes? Vagy ha sikerülne valamit nálánál hangzatosabban
 kifejezni (talán nem is lehetséges ez, de mégis, ha netalán
 sikerülne), az már nem volna attikai? Bizony helyesebb
 kell felfogni ezen elnevezés értelmét s higyjék el nekem, hog
 attikai módon beszélni annyi, mint a lehető legjobban be
 szélni. ⁹⁹

27 Azt azonban még könnyebben meg tudom bocsátani, hog
 a görögök ragaszkodnak e nézethez. ¹⁰⁰ De a latin ékes
 szó lá s, bár nézetem szerint az anyag feltalálása, elrendel
 zése, a tervszerűség s egyéb hasonló művészi fogások tekir
 tetében hasonlít a göröghöz, sőt ennek tökéletesen tanítvány
 mégis a szóbeli kifejezés módját illetőleg alig lehet szó ná
 amannak utánzásáról. Mert mindjárt a hangokat tekintve érd
 sebb, mint az, hisz a legkellemesebb hangzású két görög bet
 egyik magánhangzó, a másik mássalhangzó, teljesen hiányz
 nyelvünkben; ¹⁰¹ ezeket aztán, valahányszor tulajdonnev
 28 ket veszünk át tőlök, kölcsön szoktuk venni. Ilyenkor ne

udom miért, de olyan derültebb-forma arczúzata lesz a be-
zédnek, mint pld. e szavakban: Ephyris és Zephyris.¹⁰² Ha
szókat a mi betűinkkel¹⁰³ írjuk, olyan tompa és idegenszerű
hangzásuk van s ama betűk helyére barátságatlan és érdes
hangok lépnek, melyek viszont a görögben hiányzanak. Avagy 29
hézük betűink sorában a hatodikat; ezt úgyszólván nem is
hanggal, hanem a fogak hézagain keresztül fújva ejtjük ki;
még ha magánhangzó következik is utána, bizonyos megtört
hangja van, mikor meg egy másik mássalhangzónak hangját
öröri meg, mint épen a ,frango‘ szóban, még sokkal nyerseb-
ben hangzik. Az æol betűnek is,¹⁰⁴ melyet ,servum‘ vagy
,cervum‘ kiejtésében használunk, bár alakját nem fogadtuk
el, magát a hangját azonban nem nélkülözhetjük. Kemény 30
hangzásuakká teszi a szótagokat az a betű is, mely csak a
következő hangzók kapcsolására való, egyébként felesleges,
mintiként ,equos‘ és ,equum‘ szókat írjuk e betűvel; mert ez a
betű magánhangó magában is olyan hangot alkot, a milyen a
görögben egyáltalában nincsen, azért az ő betűinkkel nem is
lehet azt leírni.¹⁰⁵ Aztán nemde a mi nyelvünkben igen sok 31
szó van mintegy a bögsre emlékeztető M hang az utolsó
betűje, melyen görög szó sohasem végződik; e helyett ők a
betűvel ellemesen hangzó v (nű) betűt használják, mely főkép a szó
végén mintegy csengő hangot ad, míg ugyanez a hang nálunk
csak nagyon ritka a szó végén. Továbbá nyelvünkben igen sok 32
szótag végződik B és D betűn s ez oly nyersen hangzik, hogy
igen sokan nem épen a legrégebb, hanem régi íróink közül
sőt nyhíteni próbálták nemcsak azzal, hogy ,abversis‘ helyett
,aversis‘-t mondtak, hanem még mint præpositióban is a
betű után a szintén rossz hangzású S-et tették. De hangsúlyo- 33
súlyunk sem valami kellemes egyrészt bizonyos merevsége
miatt, másrészt azért, mert nincs benne változatosság;
nyilván az utolsó szótagot sohasem ejtjük sem kicsengő éles
hangsúlylyal, sem hosszan nyújtott hangsúlylyal, hanem a

szó mindig egy vagy két tompa szótaggal végződik. Azért görög nyelv sokkal kellemesebb hangzású, mint a latin úgy hogy valahányszor költőink bizonyos bájt akarna
 34 adni verseiknek, görög szavakkal ékesítik fel azokat. A eddigieknél még fontosabb körülmény az, hogy nyelvünkben igen sok dologra nincs megfelelő elnevezés, úgy hogy kénytelenek vagyunk vagy idegenből fordítani vagy körülírva kifejezni; azonkívül származékszókban való nagy szegénységünk¹⁰⁶ miatt kénytelenek vagyunk igen gyakran ugyanazon szókhoz folyamodni, míg azok nem csupán szavakban, hanem nem egymástól eltérő nyelvjárásokban is bővelkednek.

35 Azért, ha valaki a latin nyelvtől is megköveteli az attikai stílusnak azt a bájos finomságát, attól elvárom, hogy előbb adjon nekem ugyanolyan kellemes és hasonlóan bőséges szóbeli készletet. Minthogy pedig ez nincs megadva, gondolatunk kifejezésében meglevő szókincsünkhöz kell alkalmazkodnunk s nem szabad túlságosan finom dolgokat, ha nem éppen nyers, de mindenesetre kissé erősebb szavakba foglalnunk, nehogy éppen ezen keveredés miatt előadásunk min
 36 két erőssége veszendőbe menjen.¹⁰⁷ Mert a hol kevésbé hathatós a nyelv segítsége, ott a tartalom gazdagságát kevesebbre harczba vinnünk. Igyekezzünk minél magasztosabb és változatosabb gondolatokat napfényre hozni. Hozzuk mozgásba az összes indulatokat, ékesítsük beszédünket minél ragyogóképekkel. Ha nem lehetünk olyan szép karcsúak, legyenek izmosabbak, mint ők. Ha elmaradtunk finom szellemesség dolgában, mutassuk meg, hogy érünk valamit a tartalom súlyában. Ők biztosabbak a találó kifejezések megválasztásában, legyünk mi erősebbek a tárgy gazdagságában. A görögöknél még a szerényebb tehetségeknek is megvannak magok kikötői,¹⁰⁸ minket többnyire csak nagyobb vitorlások képesek mozgásba hozni, csak erősebb szél tudja kifeszíteni vásznainkat; de azért ne evezzünk mindig a sík tengeren

néha a part mellett kell haladnunk. Ők könnyen célhoz jutnak akármilyen gázlókon át is: nekem valamivel, ha nem is sokkal, de mélyebb vizeket kell keresnem, hogy hajóm zátonyra ne jusson. Mert ha ezt a simább és tömörebb fajta 38 stílust jobban kezelik is a görögök, úgy hogy e téren elmaradunk mögöttük s ép ezért a vígjátékban nem is versenyezhetünk velök: azért a szónoki előadás e részét sem szabad egészen elhanyagolnunk, hanem igyekeznünk kell elérni annyit, a mennyit csak tudunk; abban pedig utól is érhetjük őket, hogy tárgyunk megválasztásában kellő mértéket és körültekintést tanúsítunk, a szóbeli előadás kedves báját pedig, a mely nyelvünkben nincsen meg, a külső hatás eszközeivel pótoljuk. Vagy nem volt-e M. Tulliusnak stilusa polgári pe- 39 rekben maga a nemes egyszerűség,¹⁰⁹ de azért nem darabos, nem is érthetetlen s nem is ragadtatta el magát túlságosan a szónoki hévtől? Nem volt-e M. Calidius is e jelességgel ékeskedő? Avagy nem voltak-e egy Scipio, egy Lælius, egy Cato szónoki előadás tekintetében mintegy attikai szónokai Rómának? Utóvégre is ki az, a ki a lehető legjobbal be ne érné?

Vannak továbbá, kik szerint csupán az a természetes 40 szónokolás, mely egészen közel jár a mindennapi beszélgetéshez, melyet barátainkkal, feleségünkkel, gyermekeinkkel, rabszolgáinkkal szoktunk folytatni, mikor semmi egyébre nem törekszünk, mint hogy szívünk szándékát kifejezzük és pedig keresetlen és mesterkéletlen egyszerűséggel; a mi ezen felül van, az tettetés és szavakkal való hiú henczegés; az ilyesmi távol áll az őszinteségtől s magoknak a szavaknak kedvéért szokták kitalálni, ezeknek természetes rendeltetése pedig semmi egyéb, mint hogy hordozói legyenek a gondolatnak. Épúgy, mint az athléták teste is, bár a folytonos edzés 41 és megszabott táplálkozás által izmosabbá válik, azért mégsem természetes, mert elüt az emberek rendes testalkotásá-

tól. Mi szükség ugyanis, mondják ők, körülírva és képes kifejezésekkel, azaz több szóval vagy máshonnan vett szavakkal mondani ki valamit, mikor mindennek megvan a maga saját elnevezése? Egyszóval ezek azt erősítik, hogy az ősrégi emberek még mind természetesen fejezték ki magokat; lassankint aztán mindinkább hasonlóak lettek a költökhöz, ha mindjárt kisebb mértékben is, de hasonló felfogással szépségnek vevén azt, a mi nem természetes és átvitt értelemben van mondva. Ezen felfogásnak van is valami alapja, azért nem szabad, mint némelyek teszik, a rendes és saját jelenségekben vett kifejezésektől oly messze eltérni. De ha valaki mint a szókötésről szóló fejezetben mondtam,¹¹⁰ azon felül, a mi szükséges, mert ennél lejjebb szállani nem lehet még valami jobbat ad, azt nem érheti e megrovás. Mert az én nézetem szerint van egy kis különbség a közönséges beszélet és a szónok beszéde között; ha ugyanis ez beérhetné azzal, hogy kifejezze gondolatait, akkor azért, a mi a szók saját jelentésén túl terjed, nem is kellene törnie magát minthogy azonban neki másokat gyönyörködtetnie, megindítania is kell, továbbá a hallgatók lelkét igen sokfelé hajlítani: fel kell használnia azon segítőeszközöket is, melyeket ugyancsak a természet bocsátott rendelkezésünkre. (Mert az sem ellenkezik a természettel, ha karizminkat gyakorlással edzzük, erőnket fokozzuk s egészséges jószínt szerzünk magunknak. Épigy minden népnél egyik embert már természetből jobb szónoknak tartják, mint a másikat, egyiknek szava behizelgőbbnek, mint a másikat.) Ha nem így állana a dolog mindenki egyforma volna s mindenkinek ugyanaz a viselkedés állana jól; de éppen azért, hogy beszélnek, fejezik ki csalhatatlanul egyéni sajátosságukat, mely őket mindenkitől megkülönbözteti. Minél nagyobb sikert ér el tehát valak beszédével, annál jobban megközelíti az ékesszólás természetes célját. Azért még az ellen sincs valami nagy kifogás

som, ha némelyek megkívánják a szónoktól, hogy valamennyire a kor kívánalmaival és a hallgatók izlésével is számoljon; már pedig ezek ma már csinosabb és nagyobb gondal előadott beszédre tartanak számot. Úgy hogy véleményem szerint a szónokot nem szabad megkötni nemcsak a Cato és a Gracchusok előtti, de még emezekhez a szónokokhoz sem. S úgy látom, M. Tullius is így cselekedett, mert az ügy érdekét egészen, de részben a hallgatók tetszését is biztosítani akarta; hiszen még akkor is, mikor azt mondotta, hogy az ügyet védi, első sorban ügyfelének érdekét védte. Mert éppen azért, hogy tetszést aratott, az ügynek volt hasznára. Azon eszközökhöz, melyekkel ő gyönyörködtetni szokott, 46 nem is tudnék egyetlen-egyet sem hozzáadni, legfeljebb, hogy napjainkban több jeles mondást szoktunk használni. S ez nincs is sem a beszéd tárgyának, sem az előadás méltóságának kárára, hacsak nagyon pazarul nem bánunk ez ékességgel, úgy hogy egymást érik s hatásukat kölcsönösen rontják. De ha már ennyire engedékeny vagyok, ne kívánjanak 47 ölem még többet. Meghajlok a kor kívánalmai előtt: ne legyen a tóga daróczból, de selyemből se; ne legyen a fej nyíratlan, de lépcsősen vagy csigákba fodorított se, annál is inkább, mert a mi tisztos, az egyúttal szebb is, hacsak nem fényűzésben vagy érzéki gyönyörűségben találja valaki a szépséget. Különb, hogy az úgynevezett jeles mondások 48 alkalmazása, a mi a régieknél és főként a görögöknél nem volt szokásban (mert Cicerónál találkozom vele), ha túlságos ürün nem szerepelnek, feltéve, hogy értelmök van ott s az ügyet a győzelemhez közelebb viszik, haszonnal jár a szónokokra, ugyan ki vonhatná kétségbe? Megragadják a lelket, egyszer egy csapásra ráveszik valamire s éppen, mert rövidek, abban megmaradnak, s oly szépen hangzanak, hogy hitelt adnak nekik.

Vannak azonban, kik a szónoki beszédnek ezen élénkebb 49

díszzeit megengedik ugyan, hogy elmondjuk, de a beszéd fogalmazásakor, úgy vélik, ki kell azokat hagynunk. Azért e pontot itt sem mellőzhetem, hogy t. i. a tudósok közül többeknek véleménye szerint más a szóbeli előadás és más a fogalmazás innen van, hogy némely igen jeles szónokok semmitsem hagytak az utókorra, a mi utánok írásban fenmaradt volna, mint Pericles vagy Demades; ¹¹¹ viszont mások kitünően forgatták a tollat, de szónoki előadásra nem születtek, mint Isocrates.

50 Továbbá, hogy az élőszóval való előadásban rendesen nagyobb a szónoki hév s még a megengedettnél is nagyobb mértékben hajhászsa a közönség tetszését; hiszen többnyire egyszerű, tanulatlan emberek lelkét kell megindítani és ide-oda hajlítani ezzel; míg a mit könyvekbe foglal valaki s mint valami mintaszerűt közrebocsát, attól megvárjuk, hogy szépen csiszolva-simitva legyen s a művészet törvényeinek és szabályainak megfeleljen, mint a mi majd tanult emberek kezébe kerül

51 s szakférfiak lesznek bírálói. Sőt ezek az alapos készütségtű mesterek (legalább híveik seregével elhitették ezt) felállították azon elvet, hogy a *παράδειγμα* a szóbeli előadásban, az *ἐνθόμημα* a leírt beszédben van inkább helyén. Az én nézetem szerint tökéletesen mindegy, akár jól beszélni, akár jól írni akar az ember, mert a leírt beszéd csak megörökítése a szónoki előadásnak, azért úgy gondolom bírnia kell emennek összes jó tulajdonságait fogyatkozásai nélkül. Mert azt is tudom, hogy tanulatlan embereknek sokszor a félszepségek tetszenek. Mi

52 ben kell tehát különbözniök egymástól? Ha csupa szakférfiakból álló bírói testületet adnának nekem, sokat kinyesegetné nemcsak Cicerónak, hanem a még sokkal válogatosabb Demosthenesnek beszédeiből is. Ezek előtt kárbaveszett volna minden indulatgerjesztés s nem kellene a füleknek kellemeseleg csengő szavakat keresgélni, mikor ilyen hallgatóság előtt még a bevezetést is feleslegesnek tartja Aristoteles, ¹¹² mert mindehatás nélkül van szakemberekre; találó és világos szavakkal

előadni a dolgot, összefoglalni a bizonyítékokat: elég ennyi. De ha a népet rendelik ki, vagy valakit a népből bírónak és 53 gyakran tanulatlan emberek, sőt néha falusiak vannak hivatva tétet mondani: mindent fel kell használnunk, a mit czélunk elérésére hasznosnak vélünk s mindezt épúgy kifejtünk szóbeli előadásunkban, mint kifejeznünk beszédünk írott szövevében, ha már úgyis az a czélunk e leírással, hogy megmutassuk, hogyan kell azt elmondanunk. Demosthenes talán, vagy 54 Cicero rosszul szónokolt volna úgy, a hogyan írt? Avagy másról, nem pedig írásaikból ismerjük őket mint legkitűnőbb szónokainkat? Milyen volt hát szóbeli előadásuk, jobb vagy rosszabb? Ha rosszabb, akkor úgy kellett volna beszélniök, a hogyan írtak; ha jobb, akkor meg írniök kellett volna úgy, a hogyan beszéltek. Mi tehát a teendő? Mindig úgy adja elő a 55 beszédet a szónok, a hogyan leírja? Ha csak teheti, mindig. Ha a bírótól engedett idő rövidege határt szab neki: sokat el kell hagynia abból, a mit még el lehetett volna mondani; de a kiadott beszédben legyen meg minden. Ha pedig egyetnást a bírák szája íze szerint mondott, azt ne így írja le az írókor számára, hogy úgy ne tűnjék fel, mintha meggyőzőléből mondotta volna, nem pedig a körülmények hatása alatt. Mert az is sokat határoz, milyen beszéd kedves a bírónak, sőt 56 Cicero előírása szerint sokszor annak tekintete szabályozza a szónok szavait; azért el ne álljon attól, a miről észreveszi, hogy tetszik s kerülje azt, a mi rossz vért szülhetne. Maga a nyelv is, melyen beszél, olyan legyen, hogy minél könnyebben megértse a bíró. S ezen annál kevésbé csodálkozhatunk, mert néha a tanúk egyénisége miatt is módosítanunk kell egyet-mást. Így, mikor a tanúul beidéztet paraszttól azt kér- 57 lezte valaki, ismeri-e Amphiont s ez tagadólag felelt, ügyes fogással elhagyta a névben a hehezetet s röviden ejtette az utolsó előtti szótagot: így aztán már jól ismerte az illetőt. Ilyen és hasonló esetek miatt néha másképp beszélünk, mint a

hogyan írunk, a mikor nem szabad úgy beszélnünk, a hogyan írunk kell.

- 58 Van egy másik, ugyancsak három részre való felosztás,¹¹³ a mely szerint úgy látszik, a helyes stílusnak fajait is meg lehet egymástól különböztetni. Az első az egyszerű stílus melyet ἰσχυρὸς-nak neveznek, a második a méltóságos és erőteljes stílus, melynek ἀδρὸς a neve; harmadiknak ezekhez adták némelyek mint a kettő között állót a közép, má-
- 59 sok a virágos (ugyanis ἀνθηρὸς-nak nevezik) stílust. A lényegök pedig körülbelül az, hogy az elsőnek szerepe a hallgatók tanításában, a másodiké azok megindításában, a harmadiké, akármelyiket használjuk a két elnevezés közül, az előnyörködtetésében vagy jóindulatának megnyerésében merül ki; már pedig a tanításhoz éles ész, mások megnyeréséhez szelid nyugodtság, a megindításhoz erő kívántatik. Azért azt az egyszerű stílust főképen elbeszéléshez és bizonyításhoz használjuk, de olyképen, hogy az ilyen részek a stílus egy-
- 60 ékességeinek híjával is tökéletesek a magok nemében. Az úgynevezett középstilusban több a képes beszéd, kellemesség fokozzák az alakzatok, bájos epizódok, szerkezeti kerekdedek, élvezetessé teszik a gyakori jeles mondások, de egészben véve nyugodtan halad, mint a tiszta vízű folyó, melyben két-
- 61 oldalt zöldelő bokrok árnyéka tükröződik vissza. Ellenben az a folyó, mely sziklákat hömpölyget s meg nem tűri magán a hidat,¹¹⁴ maga formálja partjait, s rohanó áradatával a bírót, még ha ellene dolgozik is, magával sodorja, úgy hogy kénytelen arra menni, a merre viszi. Az ilyen szónok még a holtakat is felidézi, mint pld. Appius Cæcüst.¹¹⁵ Nálam még a haza is megszólal, sőt arra is van eset, hogy a szenátusban Ciceróhoz intézi szavait, mint ennek Catilina ellen-
- 62 mondott beszédében.¹¹⁶ Nemcsak nagyításokkal ad magasabblendületet beszédének, hanem itt-ott túlzásig is emelkedik. „Melyik az a Charybdis, mely ilyen falánk volna?” vagy: „Lel-

kemre, maga a mélységes oczeán'.¹¹⁷ Hiszen ismerik a tanú-
 lók e kiváló szép helyeket. Magokat az isteneket is mintegy
 körébe vonja s társalog velök: „Hozzátok fordúlok albai hal-
 mok és berkek, mondom, hozzátok, albaiak rombadólt oltarai,
 kik a római szenthelyekkel osztályosok s egyidősek vagy-
 tok'.¹¹⁸ Ugyanő majd haragra, majd részvétre indít, majd így
 szól: „Meggillantott téged, nevedet kiáltotta és zokogott;”¹¹⁹
 a bíró pedig, kit az érzelmek összes fokozatain keresztül sike-
 rül magával ragadnia, követi őt bárhová a nélkül, hogy előbb
 tájékozódást kívánna a dolgról. Azért, ha e háromféle stílus 63
 közül okvetlenül választani kellene, ki habozna ezt a stílust
 elébe tenni valamennyinek, mely különben is leghatásosabb
 és legjobban megfelel a legfontosabb ügyeknek? Hiszen Ho- 64
 merus is röviden, de kellemesen és találó szavakkal, — mert
 ezt teszi az, hogy nem véti el a szavakat — és feles-
 leges sallang nélkül szónokoltatja Menelaust; már pedig ezek
 mind a stílus első fájának jelességei. Nestor szájából, úgy-
 mond, méznél édesebben folyik a szó; ennél pedig
 nagyobb gyönyörűsége nem is képzelhető a beszédnek. Mikor
 azonban az ékesszólás legmagasabb fokát akarja bemutatni
 Ulyxesben, magasztos fenséggel párosítja azt s beszédét a sza-
 vak bőséges áradata és tomboló ereje miatt a téli hóvihar-
 hoz hasonlítja. Azért ebben nem mérkőzhetik ő vele 65
 senki halandó;¹²⁰ rája miként istenre tekinten-
 nek a földi halandók.¹²¹ Ez az az erő és tűz, melyet
 Periclesben megcsodál Eupolis, a villámlással hasonlít össze
 Aristophanes,¹²² ez az igazi szónoki tehetség.

Azonban e stílusnak e három úgynevezett formájába sincs 66
 ám beleszorítva az ékesszólás egész tudománya. Valamint
 ugyanis az egyszerű és erőteljes stílus között van valami
 harmadik: úgy ezek között ismét vannak holmi közök, a
 melyeket megint kettő-kettőnek mintegy keverékéből szár-
 mazó újabb harmadik tölt ki. Mert az egyszerűnél is lehet 67

teljesebb is, és még egyszerűbb is, viszont a hevesnél lehet valami nyugodtabb, de meg hevesebb is a szerint, a mint fölfelé emelkedik a gyengébbtől az erősebbhez, vagy leszáll az egyszerűbbhöz. Így aztán úgyszólván megszámlálhatatlan fajai keletkeznek a stilusnak, melyek legalább valamiben különböznek egymástól: épúgy, mint általában négyféle szelet szoktunk megkülönböztetni, melyek a világ ugyanannyi tájáról fújnak, holott igen sok más szél is van, melyek közbeeső tájakról más-más nevet viselnek, sőt egyes országoknak és folyamvidékeknek is megvannak a saját külön

68 szeleik. Ugyanígy tesznek a zenészek is, kik a cziterán öt alaphangot állapítottak meg, e húrok hangközeit aztán a legváltozatosabb hangokkal töltik ki, majd a közbeillesztett hangok közeibe ismét más hangokat iktatnak be, úgy hogy azon néhány alaphang között igen sok változata lehet a hangnak.

69 Tehát a szónoki előadásnak is többféle módja van, de nagy ostobaság volna azt kérdezni, melyikhez ragaszkodják a szónok. Ha egyébként megfelelő, mindegyik faját használhatjuk a maga helyén s épen az, a mit közönségesen stilusnak neveznek, egészen és kizárólag a szónok sajátja. Mert a tárgy természete szerint a stilus valamennyi faját használja és pedig nemcsak egyes peresügyek, hanem ennek egyes részei

70 szerint is. Valamint ugyanis nem egyformán beszél a szónok, ha valamely főbenjáró bűnperben kell a vádlottat védenie, vagy ha örökségért folyik a veszekedés; ha a praetori interdiktumokról vagy sponsiókról, vagy bizonyos meghatározott kölcsönösszegekről van szó;¹²³ valamint ügyelni fog beszédében a különbségre, ha a szenátusban kell véleményt nyilvánítania, vagy ha népgyűlésen vagy magánértekezleten kell beszélnie, és sok mindent más- és másképen kell előadnia a személyek, hely- és időköriülmények különfélesége szerint: épúgy egyazon beszédben is másképen beszél, ha mások jóindulatát akarja megnyerni,¹²⁴ nem fog ugyanazon forrásból

haragot és részvétet meríteni, más és más eszközökkel fogja hallgatóit felvilágosítani és indulatba hozni. Más a hangja a 71 bevezetésnek, kifejtésnek, bizonyításnak, kitérésnek és a befejezésnek. Ugyanaz a szónok majd komoly méltósággal, szigorú hangon, hévvel, indulatosan, izgatottan beszél, majd bőbeszédű, majd csipős, majd nyájas, nyugodt, majd egyszerű simasággal, majd behízselgő, szelid, édes hangon, majd katonás rövidséggel, majd udvarias finomsággal ad elő; nem mindenütt egyforma, de mindig következetes önmagához. Így az- 72 tán egyrészt eléri a szónokolásnak főczélját, hogy t. i. haszonnal és kitűzött feladatát megvalósítva sikeresen beszéljen, másrészt dicsőséget arat nemcsak a műveltek, hanem a tömeg részéről is.

Nagyon csalódnak ugyanis, kik a szónoki előadásnak az- 73 zal a hamis és beteges módjával akarnak nagyobb népszerűséget és tetszést elérni, mely hol szabadon dobálódzik a szavakkal, hol féktelenül csapong szinte gyermekes mondatocskákban, hol túlságosan áradozik, úgy hogy dagályossá válik, hol semmitmondó ürességekkel tombol, vagy a legkisebb érintésre lehulló szóvirágokkal ékeskedik, majd a szédítő magasat egynek veszi a fenségessel, majd adja a szabadságért rajongót. Hogy ez sokaknak tetszik, nem tagadom s nem is csodálom. Mert bármilyen szónoki előadás fülbemászó és kellemes, 74 aztán az emberi beszéd mindig bizonyos ellenállhatatlan gyönyörűséggel vonzza lelkünket; hiszen mi más csődíti össze az embereket a tereken és utcákon? ¹²⁵ Annál kevésbbé csodálkozhatunk azon, ha a tömeg minden szónok számára készen tartja az elismerés koszorúját. Mikor pedig valami választé- 75 kosabb beszédet hall a tanulatlan tömeg, bármilyen is az egyébként, csak azt érezze, hogy ő ilyenre képtelen volna, bámúlatra ragadja; és méltán, mert ez sem könnyű dolog. De az ilyen beszéd eltörpül és elenyészik a jobb mellett, miként, *moszatba mártott kelmeszép, ha nincs bi-*

bor; de a tyrusi öltöny mellett elhomályosúl
 76 mint Ovidius mondja.¹²⁶ Ha pedig a hamisított dolgokat ke-
 ményebb próbának vetjük alá, mint pld. ha a festőmohával
 festett szövetet megkénezzük, azonnal elveszti a hamis színt,
 melyet hazudott s oly förtelmes halavány lesz, hogy alig le-
 het kimondani. Az ilyesmi csak akkor fénylik, ha a nap nem
 süt, miként némely apró állatocskák is tüzes szikráknak lát-
 szanak sötétben. Egyszóval, bár a rossznak sok pártolója van,
 de azért a jót nem meri gáncsolni senki.

77 Azonban mindazt, a miről eddig szóltunk, nemcsak töké-
 letesen, hanem egész könnyedén is kell végeznie a szónoknak.
 Mert annak az ideális és csodálatra méltó szónoki tehetség-
 nek nem jár ám kezdettől végig átkos nyugtalanság a nyomá-
 ban s nem gyötri és kínozza a szónokot azalatt, míg az egyes
 szavakat ide-oda forgatja, hogy szinte belesorvad, a mint sor-
 78 ban mérlegeli s egymáshoz raggatja azokat. Mint finom ízlésű
 és fenkölt gondolkozású gazdag úr rendelkezik az ékesszólás
 segítő csapatai felett, melyek minden oldalról körülserglik.
 Annak, a ki már feljutott a csúcsra, megszűnik küzdelme az
 akadályokkal. A hegymászonak legalant fáradságos az útja;
 azután minél feljebb jut, annál enyhébb az emelkedés és ked-
 79 vezőbb a talaj. Ha pedig kitartó igyekezettel ezen enyhébb
 kapaszkodókat is sikerült megmásznia: azután már fáradság
 nélkül hull ölébe a gyümölcs és magától megy minden; ezt
 azonban mindennap frissen kell szedni, különben elfonnyad.
 De a bőségben is legyen mérték, mert e nélkül sem dicséretes,
 sem üdvös dolgot nem végzünk; az előadás csínosságá-
 gában mindig legyen férfias szépség, az anyag megválasztá-
 80 sában pedig helyes érzék. Így aztán előadhātni nagy dolgokat
 túlzás nélkül, így lesz előadásunk fenséges a nélkül, hogy
 szédítő magasságban járna, bátor, de nem vakmerő, komoly,
 de nem komor, méltóságos, de nem vontatott, gazdagon, de
 nem buján termő, vidám de nem kicsapongó, magasztos, de

nem dagályos. Ugyanez a szabály áll egyebekben is: rendszeren a középút a legbiztosabb, mert a szélsőség mindkét irányban hiba.

XI. FEJEZET.

Befejezés.

Miután a szónok törvényszéki tárgyalásokon, értekezlete-¹ken, népgyűléseken, a szenátusban, egyszóval a derék polgár kötelességének minden terén érvényesítette az ékesszólásnak mindeme jelességeit: úgy illik, hogy működésének befejezése is méltó legyen egy derék férfiúhoz és betöltött szent hivatásához. Nem mintha bárki is azt mondhatná valaha, hogy elegendet használt vagy mintha nem volna kívánatos, hogy az ily gondolkozású és tehetségű ember minél hosszabb ideig éljen gyönyörű hivatásának, hanem mivel azzal is illő dolog számolni, hogy feladata betöltésében ne álljon be hanyatlás. Mert ²nemcsak a tudás teszi a szónokot, mely az évekkel gyarapodik, hanem hang, jó tudó és erős szervezet is kell hozzá; már pedig ha mindez vagy a kor, vagy betegség folytán tönkre megy vagy megfogyatkozik, akkor félni lehet, hogy valaminek hiájával lesz az ideális szónok, közben elakad a fáradság miatt, maga is észreveszi, hogy szavát nem értik meg jól, maga is érzi, mennyire nem az, a ki egykor volt. Így magam ³láttam, hogy Domitius Afer, ez a legeslegkiválóbb szónok mindazok között, kikkel megismerkedni szerencsés voltam, mikor már nagyon öreg volt, miként vesztett napról-napra addig szerzett tekintélyéből, mikor azt, a ki valaha elismert első szónoka volt a forumnak, most, valahányszor fellépett, némelyek, — elég nem szép volt, — kinevették, mások megpirúltak miatta. Ez aztán némelyeknek azon megjegyzésre adott alkalmat, úgy látszik, i n k á b b a k a r k i d ő l n i, m i n t i á l l a n i a s o r b ó l.¹²⁷ Pedig ez utóbbi szereplése nem is ⁴

volt olyan tökéletesen rossz, csak épen gyengébb az előbbihez képest. Jól teszi hát a szónok, ha mielőtt az öregség rajta ütne, szépen félrevonúl és sértetlen hajójával evez be a révbe.

Mert ha ezt teszi, azért nem lesz kevesebb sikere az ő szellemi munkásságának. Vagy valami történeti művet írjon, vagy miként L. Crassus ajánlja Cicero egyik művében,¹²⁸ jogi tanácsokkal szolgáljon azoknak, kik hozzá folyamodnak vagy írja meg a szónoklat elméletét vagy a legszebb erkölcsi tanoknak legyen méltó szószólója. Házát ősi szokás szerint sűrűn felkeresik a legderekabb ifjak s tőle mint valami táltostól tanulják meg a valódi ékesszólás tudományát. Neveli őket, mint az ékesszólás atyamestere s mint tapasztalt kormányos kioktatja a partok és kikötők tulajdonságairól, a vihar előjeleiről s hogy mi a teendő kedvező és kedvezőtlen szélben s mindezt nem pusztán szivességből teszi, hanem mintegy rajongó szeretetből saját hivatása iránt. Mert senkisémet látja szívesen a saját megfogyatkozását abban, a miben egykor legkiválóbb volt. Aztán van-e annál megtisztelőbb foglalkozás, mint ha az ember másokat oktat arra, a mit maga tökéletesen ért? Így hozta el Cæliust, mint Cicero beszéli, édes atyja ő hozzá;¹²⁹ így tartott Pausával, Hirtius-szal és Dolabellával, mint ha csak tanítójok lett volna, naponkint szónoki gyakorlatokat olyképen, hogy majd ő beszélt, majd meg azokat hallgatta.

7 S talán ilyenkor kell őt legboldogabbnak tartanunk, mikor már visszavonúlva és a halhatatlanságnak szentelve, menter a tömeg ellenszenvétől, távol minden vetélkedéstől, biztosította hírnevét s már életében élvezi azt a tiszteletet, melyet inkább csak a halál után szoktak megadni és már itt látja, k lesz ő az utókor szemében.

8 Nyugodt a lelkiismeretem, hogy a mennyire gyenge erőmtől telt, mindazt, a mit már előbb tudtam s a mit e művemhez felkutatni képes voltam, őszinte lélekkel és leplezetlenül előadtam mindazoknak útbaigazítására, kik esetleg e dolgokra

megismerkedni óhajtanak. És nem is lehet többet kívánni egy becsületes embertől, mint hogy előadja azt, a mit tud. Azonban attól tartok, hogy vagy túlságos sokat látszom köve- 9
 telni, mikor azt akarom, hogy az én emberem derék férfiú és jeles szónok legyen egy személyben; vagy hogy egyszerre sokfélélet kívánok, minthogy azonkívül, a mit az ékesszólásra vonatkozólag előadtam, a gyermekkorban elsajátítandó sok-
 féle ismeretekhez még az erkölestant és a polgárjogot is hozzá-
 csatoltam; s hogy azok, kik a mi feladatunkhoz mindezt szükség-
 esnek tartják, esetleg a nehézségektől visszariadnak vagy bátorságukat veszítik, mielőtt a dologgal megpróbálkoztak
 volna. Ezek először is nyugtassák meg magokat azzal, hogy 10
 az ember tehetsége sokat megbír és ha akarat van benne, ké-
 pes is keresztül vinni, a mit akar. Hiszen kevésbé fontos, de
 nehezebb tudományok képesek a tengereket átszelni, a csilla-
 gok pályáját és szabályos mozgását kifürkészni, úgyszólván
 az egész világot felmérni. Fontolják meg továbbá, mily fon-
 tos a cél, melyre törekszenek s hogy mennyire nem szabad
 semmi fáradságtól visszariadni, mikor ily jutalom van kitűzve.
 Ha ezt jól meggondolják, abba is könnyebben belenyugszanak, 11
 hogy ezt a pályát ne csak járhatóatlannak, de még nehéznek
 se tekintsék. Mert ennek első és fontosabb része, hogy becsü-
 letes férfiak legyünk, első sorban az akarat műve s ha valaki-
 ben ez komolyan és őszintén megvan, annak az erényes életre
 oktató tudományt sem esik majd nehezeire elsajátítania. Az 12
 itt előadott elmélet ugyanis sem nem annyira bonyolódott,
 sem nem oly terjedelmes, hogy megfeszített szorgalommal
 rövid egy-két év alatt meg ne lehetne azt tanulni. Mert ha
 valamit nem kedvvel csinálunk, az csak növeli a fáradságot;
 rövid a boldog és erényes élet iskolája, ha bizalommal fog az
 ember hozzá. Természettől lelki jóságra születünk s oly köny-
 nyű, csak akarnunk kell, a jót megtanulni, sőt ha okosan vizs-
 gáljuk a dolgot, azon kell inkább csodálkoznunk, hogy oly sok

- 13 rossz ember van a világon. Valamint ugyanis a víz a hálnak, a föld a szárazföldi állatoknak, a bennünket övező levegő a madaraknak felel meg: épúgy bizonyára könnyebb a természet szerint való, mint a természetellenes élet. Az összes egyéb ismeretek elsajátítására pedig bőven elég esztendő áll rendelkezésünkre, még ha nem terjesztjük is ki életkorunkat az öregeségre, hanem csak az ifjúság idejére. Mert rend, módszer és
- 14 helyes mérték mellett minden gyorsabban megy. Csakhogy a főhiba a tanítóknak van, kik elvállalt tanítványaikat szeretik minél tovább magoknál tartani, részint azért, hogy azt a sílány kis fizetést húzassák, részint hiúságból, hogy annál nehezebbnek lássék a hivatásuk, részint mert nem értenek a tanításhoz vagy mert könnyen veszik a dolgot. De hibásak vagyunk mi is, kik jobbnak tartjuk olyasmivel tölteni az időt, a mit már ismerünk, mint megtanulni azt, a mit még nem
- 15 tudunk. Mert hogy különösen a magunk szaktudományáról szóljak, mire való annyi éven keresztül, mint igen sokaknak szokása (mert azokról, kik életök nagy részét ezzel töltik, nem is szólok), az iskolában próbaszónoklatokat tartani s annyi fáradsággal üzni-hajtani költött dolgokat, mikor csekély idő is elég volna valódi peresügyek utánzatainak s a szavalás sza-
- 16 bályainak megismerésére? Nem azért mondom ezt, mintha bármikor is abba lehetne hagyni a szónoki előadás gyakorlását, hanem mert nem szabad ennek csupán egyik formája mellett megöregedni. Ismereteket gyűjteni, az erkölcsi szabályokat megtanulni, erőnket a forumon megpróbálni, mindezt megtehetjük az alatt, míg iskolába járunk. Az elméleti tanulásnak már természeténél fogva sem kell sok esztendőre terjednie. Mert a felsorolt tudományszakok bármelyikét néhány könyvbe lehet összefoglalni; annyira nincs szükség végtelen hosszú ideig tartó oktatásra. Hátra van aztán a gyakorlat,
- 17 mely hamar megszerzi az erőt s ezt meg is tartja. Elméleti tudásunk napról-napra gyarapszik, de mily sok könyvet kell

Ég ehhez olvasnunk, hogy ezekből példákat gyűjtsünk, és edig történetírókból a tetteknek, szónokok műveiből a beédnek példáit. A philosophusok és jogtudósok nézeteivel is, ha megismerkedünk, meg, ha egyebeket is olvasunk, ha em is mindent, legalább annyit, a mennyit bírunk. Csakhogy i magunk rövidítjük meg időnket. Mily csekélyke időt for- 18
tunk komoly szellemi munkára! A nap néhány óráját lefoglja az udvarias tisztelgés hiú és terhes divatja, néhányat res fecsegéssel, néhányat a színházban, néhányat lakomáon töltünk. Vegyük ehhez a sokféle játékot, a testnek túltsba vitt ápolását; az időt, melyet elvesz az utazás, falusi rándulások, a sok fejtöréssel készült vagyoni számadások, a sok alkalom a kicsapongásra, az ivás, a mindenféle aljas vezetekre való hajlam: s bizony még a megmaradt időnek m tudjuk hasznát venni. Ha ezt mind komoly szellemi mun- 19
tra fordítanók, akkor életünk elég hosszú volna s bőven tna idő a tanulásra, még ha mindjárt csak a nappali időt nnők is számításba s az éjjelek nem is állanának rendelkezünkre, melyeknek nagyobb része hosszabb, hogysen a legbb olvasónak is egészen szüksége volna reá. Így azonban ak azt számítjuk, hogy hány évig éltünk, nem pedig, hogy ny évig tanultunk. Abból pedig, ha a mérnökök, nyelv- 20
ek s egyéb tudományok tanítói egész életöket, bármily hoszú is az, egy-egy szak művelésére fordítják, nem következik, gy valamiképen talán több életen át kívánjunk élni, hogy bbfélét tanulhassunk. Mert hiszen ők sem folytatták ezen nulmányaikat az öregkorig, hanem beérték azzal, hogy csak magok szakmáját tanulták meg s azt a sok évet nem ismeretek szerzésére, hanem azok értékesítésére fordították.

Különben, hogy né szóljak Homerusról, a ki a tudomány 21
művészet minden terén vagy tökéletes műveket alkotott, gy ezeknek kétségtelen nyomaira akadunk nála; hogy melizem elisi Hippiastr, ¹³⁰ a ki nem csak a tudományok és szép-

- művészetek terén volt jártas, hanem saját kezével készít ruhában és lábbeliben is járt és ugyanilyen gyűrűt viselt úgy felszerelte magát mindennel, hogy senkire sem szorúl vagy Gorgiast, a ki jóízűen mosolygott, tanú lehet rá egész Görögország, a késő vénség annyi bajain,¹³¹ s fel szokta hívni hallgatóit, hogy kiki tetszés szerint való tárgyról intézkedjen.
- 22 hozzá kérdést: ugyan volt-e a tudományos műveltséghez még olyan művészi képesség, mely nem lett volna meg Platónban? Hány emberöltőn át tanult Aristoteles, hogy ne csak a philosophusokat és szónokokat illető ismereteket tudományos rendszerbe foglalja, hanem valamennyi állat és növény természetrajzájáról is kifürkészsze? Önökik mindezt ki kellett tanulniok, nekünk csak meg kell tanulnunk. Annyi tanítómester annyi követendő példát adott nekünk a régi kor, hogy azt kell hinnünk, nem lehet nagyobb szerenese, mint ha valaki a művészetekben született, melynek kiműveléséhez az előző idők rejtették le az alapokat. Így M. Cato, a ki nagy hadvezér, híres bölcs, szónok, történetíró, kiváló jogtudós, igen képzett gazd volt egy személyben, úgyszólván folytonos hadi műveletben annyi polgári viszálykodás közepette, oly műveletlen korban a görög nyelvet már hajlott korában tanulta meg, meg akart mutatni az embereknek, hogy olyasmit is meg lehet tanulni, a mihez öreg korában kerekedik kedve valakinek. Mennyi sokfélé, úgyszólván mindenről írt Varro!¹³² Hiányzott-e csak egyetlenegy is a jeles szónok képességei közül Ciceróban? kell-e több példa, mikor egy Cornelius Celsus is,¹³³ ez a közönszerű tehetség, nemcsak hogy mindezen tudományokról beszélt, hanem még háttudományi, gazdaságtani és orvosi kézikönyvet is hagyott reánk. Már csak azért is, hogy vállalkozott érte el kell neki hinnünk, hogy mindehhez értett is.
- 25 Csakhogy nehéz ám ily nagy feladatot tökéletesen megadni és még nem is oldotta meg senki. Mindenekelőtt szorgalmat gáljon búzditásul törekvésünknek az a tudat, hogy a do-

ermészete nem zárja ki ennek lehetőségét s hogy az, a mi nem volt, még mindig lehet, továbbá hogy minden nagy és pámulatos alkotás egyszer valamikor csak keletkezőben volt. Hisz a költészet is csak Homerusban és Virgiliusban érte el 26 a tetőpontját, valamint a szónoklat is Demosthenesben és Ciceróban. Egyszóval minden, a mi tökéletes, volt idő, mikor nem volt az. De még akkor is, ha valaki a tökéletest elérhetetlennek tartja, (mire semmi oka sincs annak, kinek tehetsége, egészsége, anyagi erői és tanítómesterei vannak) még akkor is szép dolog, mint Cicero mondja,¹³⁴ ha második vagy harmadik helyre kerül. Mert ha Achillesseel nem ké- 27 pes is valaki harczy dicsőségben versenyezni, azért Aias vagy Diomedes hírnevét sem szabad megvetnie, sem Tyrtaeusét annak, a ki Homerus-szal nem szállhat síkra. Sőt ha az emberek úgy gondolkoztak volna, hogy senkiséem képes felülmúlni azt, a ki akkor a legkiválóbb volt, akkor épen a legkiválóbbak nem lettek volna, sohasem lett volna Lucretius és Macer¹³⁵ után egy Vergiliusunk, sem egy Cicerónk Crassus és Hortensius után, de azok sem, kik ő utánok következtek. Ha nincs 28 is reményünk, hogy az eddigieket felülmúlhatjuk, az is nagy tisztesség, ha utánok következünk. Avagy Pollio és Messala, kik akkor kezdtek szerepelni, mikor Cicero már elfoglalva tartotta az ékesszólás fellegrárát, talán azért kevés tekintélynek örvendettek életökben, csekély hírnevet hagytak az utókorra? Hiszen akkor a tökéletesség legmagasabb fokáig emelkedett tudományok és művészetek igen gyarlón szolgálnák az emberiség ügyét, ha mindig csak az létezett volna, a mi legkiválóbb volt. Gondoljuk meg, hogy közepes szónoki tehetséggel is 29 nagy sikereket lehet aratni, sőt, ha ezt a foglalkozást csupán csak hasznosság szempontjából mérlegeljük, majdnem annyit ér az, mint a legtökéletesebb. Az sem volna nehéz akár régi, akár újabb példákkal igazolni, hogy semmiséem szerzett annyi hatalmat, tiszteletet, jóbarátot, hírnevet és dicső emléket

az embereknek; hacsak méltatlan nem volna a valódi tudomány nevéhez a legszebb hivatás számára, mely már azzal hogy valaki gyakorolja és neki él, legteljesebb mértékben meghálálja a reá fordított fáradságot, ezt a másodrendű jutalmat is megkövetelni azok módjára, kik fennen hirdetik, hogy nem maga az erény, hanem az erényből fakadó élvezet után törekszenek.¹³⁶ Igyekezzünk tehát lelkünk egész erejével megszerezni az ékesszólás fenséges ajándékát és pedig egyedül önmagáért, mert ennél nagyobb áldásban nem részesült az istenek részéről az emberiség; e nélkül néma lenne minden sívár a jelen, reménytelen a jövő. Törekedjünk mindig a legjobb után, mert akkor vagy feljutunk a legfelső csúcsra, vagy ha ez nem is sikerül, még mindig sokan lesznek mögöttünk.

31 Ezek volnának hát, Marcellus Victorius, az ékesszólásra vonatkozó utasításaim, melyekkel erőmtől telhetőleg iparkodtam annak ügyét előbbre vinni, hogy a tanuló ifjúság azokat megismervén, ha nem is épen nagy hasznot, legalább, a mirigyis jobban törekedtem, kedvet és ragaszkodást meríthessen belőlök hivatásához.

JEGYZETEK A XII. KÖNYVHÖZ.

¹ Úgy látszik, Qu. itt ismét csak emlékezetből idéz, mert bár hasonló helyet több költőnél találunk, de ezt így sehol. Verg. Aen. 9. v. így hangzik: ‚Occurrit tellus, maria undique et undique relum‘. Akadtak kiadók, kik kapva-kaptak Qu. ezen idézetén s ennek alapján ‚kijavították‘ Vergiliust. Pedig erre semmi szükség. Qu. gyanis igen sokszor idéz emlékezetből s talán összevegyült fejében ‚ergilius és Ovidius hasonló helye (‚Trist. I. 2. 23.: . . . nihil est isi pontus et aër‘) s a kettőből csinálta ezen idézetet. (V. ö. még For. Od. III. 27. 31.—32. vv.: ‚nihil astra praeter Vidit et undas‘.)

² L. alább a 33. s kk. §§.!

³ A vigintiviri régebben állami feladatok végrehajtására esetről-setre kirendelt 20 tagú bizottság volt, mint a szóban levő esetben Cäsarnak mint consulnak telektörvényét kellett Campaniában égrehajtania. L. Cic. Ad Att. II. 6. és IX. 2.) Augustus óta gyűjtőve lett többféle, apróbb hivatalt viselő embereknek, kiket a comitia tribután választottak. Ide tartoztak a triumviri capitales, tr. monetales, decemviri stlitibus iudicandis és a quattuorviri viarum curandarum. Régebben vigintisexviri volt a nevök, a míg a duoviri viis extra urbem purgandis és Campania részére négy praefecti iuri diano hivatala is megvolt; ezeket Augustus eltörölte.

⁴ ‚Non se timidum in suscipiendis, sed in providendis periculis‘ zavakat Cicero meglevő műveiben seholsem olvassuk, bár magával gondolattal többször találkozunk.

⁵ A stoikus iskola három legrégibb feje a III. században Kr. e

⁶ Cic. Tusc. Disp. V. 3.

⁷ Cic. Or. 2. 29. De or. III. 22.

⁸ Cic. or. 30. Brutus 91. fej.

⁹ V. ö. VIII. Előszó 13. §.!

¹⁰ T. i. ‚eloquens‘ mint ‚perfectus orator‘.

¹¹ Cic. Or. 21. 29. De or. III. 22.

¹² V. ö. X. 1. 24.

¹³ L. IX. 4. 1.

¹⁴ Asinius Pollio és fia Asinius Gallus. Ez utóbbi Plinius tanúsága szerint (Epist. VII. 4. 4.) egyik tanulmányában párhuzamba állítván saját atyját és Cicérót, amannak adta az elsőbbséget; Suetonius szerint (Claudius 41. fej.) Claudius császár vette, és pedig sikerrel, védelmébe Cicérót Asinius Gallus támadásai ellen.

¹⁵ Verg. Aen. I. 148. s kk. vv.

¹⁶ L. III. 6. 92.; III. 8. 44.; VII. 1. 40. 53.; IX. I. 18.; XI. 1. 81.; XII. 8. 6.

¹⁷ L. IV. 2. 68. és kk.

¹⁸ Καρνεάδης szül. 213-ban Kr. e. az afrikai Cyreneben, meghalt 129-ben. Eleinte a stoikus iskola híve volt, de ennek theologiája és etikája nem elégitette ki, azért Plato bölceleti iskolájához csatlakozott s az új akademikusok megalapítója lett. Kr. e. 155-ben a stoikus Diogenes és a peripatetikus Critolaus társaságában Athén megbízásából Rómába ment követségben, a hol bölceleti előadásaival nagy feltűnést keltett.

¹⁹ L. II. 17. 26. és kk.

²⁰ C. Fabricius Luscinus, Kr. e. 282-ben consul. A Heraclea mellett vívott ütközet után (280) Pyrrhushoz küldték követségbe a foglyok kicserélése végett. Mint censor (275.) a kapzsi P. Cornelius Rufinust pazarló és fényűző élete miatt törölte a szenátus jegyzékéből. Kortársai nagyon becsülték tiszta és egyenes jelleméért. Szegényen halt meg s leányait az állam házassította ki.

²¹ L. Cic. De or. II. 66. és Gellius N. A. IV. 8.

²² Cic. De or. III. 19. 27. 31. ff.

²³ Így Ad fam. XV. 4., De or. III. 15.

²⁴ A porticus-ok (a görögben *στοά*, leghíresebb Athénben a *στοά ποικίλη*) fedett oszlopcsarnokok voltak, melyek sétahelyül, esős időben tudományos emberek találkozóhelyéül, majd bíraskodó helyiségül is szolgáltak. A porticus vagy *στοά* később a stoikus philosophiát is jelentette, mert ezen iskola megalapítója, Zenon, a híres *στοά ποικίλη*-ben tartotta előadásait.

²⁵ Ez volt a philosophia régi meghatározása: „Divinarum humanarumque rerum scientia”. L. Cic. De off. II. 2. Tusc. disp. IV. 26.

²⁶ Láthatjuk, hogy Qu. itt a különböző ügyállásokat sorolja fel bár kissé hiányosan, mert a VII. könyvben tárgyalt ügyállások közül a status coniecturalis (coniectura quaerantur), finitivus (finitionibus concludantur), legalis (iure summoveantur vel transferantur)

utóbbinak néhány formája: a syllogismus (colligantur), leges concurræ (ipsa inter se concurrant) és az amphibolia (in diversum ambiguitate ducantur) szerepelnek, míg a st. qualitatis s a legalis utusból a scripti és voluntatis hiányzik, bár a végén általánosság-gal említi a st. qualitatis-t.

²⁷ Cic. Or. 4. fej.

²⁸ Az akademikusok 'Ακαδημία nevű hős tiszteletére szentelt tértől vették nevüket, a hol Plato és tanítványai is tanítottak. L. c. Or. 3. fej.

²⁹ L. II. 17. 15.

³⁰ Aristippus Cyrene-ből, Socrates tanítványa, a cyrene-i vagy donikus iskola megalapítója.

³¹ Pyrrhon Elis-ből, a skeptikus iskola alapítója, Aristoteles rtársa.

³² Így Plato, Demosthenes, Carneades és Cicero.

³³ Aristoteles iskolája után, mely e nevét a Λύκειον ('Απόλλωνος tiszteletére szentelt) gyakorlótér sétautjaitól (περίπατοι) vette.

³⁴ Zeno, Cleanthes és Chrysippus. A két utóbbiról mondja Cicero (de finibus IV. 3.): 'Igaz, hogy Cleanthes, sőt Chrysippus is megírta rhetorika elméletét, de úgy ám, hogy ha valaki örökre meg akar mulni, csak ezeket olvassa el.

³⁵ L. III. 6. 59.

³⁶ T. i. a prætor előtt, mikor az ügyfelek a kitűzött órában az ügy előzetes felvételére (in iure) megjelennek.

³⁷ M. Porcius Cato Censorius.

³⁸ P. Mucius Scævola, Kr. e. 133-ban, a gracehusi mozgalmak fején consul volt s némelyek szerint ezeknek titkos pártolója; azonban Gracchus meggyilkolása után a nemesség pártjához csatlakozott. Később pontifex maximus lett. A római jog kitűnő ismerője, újttal neves szónok.

Servius Sulpiciusra nézve l. X. 1. 116.!

³⁹ Gellius említi (N. A. I. 22. 7.), hogy Cicero ily című művet írt: 'De iure civili in artem redigendo'.

⁴⁰ Cic. De or. I. 55.

⁴¹ 'Formularii' és 'leguleii' mindkettő gúnynev azokra, kik a külön, hogy szónokok volnának, a törvények formaságait és betűhajszojják, de azok szellemét nem értik.

⁴² L. az I. könyv Bevezetésének 22. §-át. és ezen könyv Bev. §-át!

43 L. I. könyv Bev. 27. §.!

44 L. X. 1. 119.!

45 Cic. De or. I. 28.

46 A basilica Julia a forum délnyugati részén a via sacra mellett emelkedett. Julius Cæsar kezdte építtetni és Augustus fejezte be. A centumviri törvényszék, úgy látszik, itt ülésezett, és pedighol két (L. XI. 1. 78.: *duplicia centumviralia*), hol pedig négy bizottságra osztva, mint itt is (Plinius is *quadruplicia centumviralia iudicia*-t említ Epist. I. 18. 3. és VI. 33. 2.), mindegyik egy-egy *hasta*, mint kitűzött jelvény alatt. Ezen bizottságok mindegyik ugyanazon ügyet tárgyalta.

47 Aphobus és társai ellen már mint 18 éves ifjú mondott vádbeszédet, mert azok elsikkasztották örökségét.

48 Tacitus (Dial. 34. fej.) így ír az említett három férfiúról: L. Crassus 19 éves korában C. Carbo ellen, Cæsar 21 éves korában Dolabella ellen, Asinius Pollio 22 éves korában C. Cato ellen, netán sokkal idősebb korában Calvus Vatinius ellen oly beszédet mondott, hogy még ma is bámúlattal olvassuk azokat.

49 Suet. Octavianus Aug. 8. fej.

50 *Ut neque præpropere destringatur immatura frons.* Vannal kik itt *frons*-(ntis)-ra gondolnak s úgy magyarázzák e kifejezést, hogy idő előtt le ne töröldjék az arczról a tartózkodó szerénység, azaz, hogy a nagyon korán szónokolni kezdő ifjú vakmerővé ne váljék. Nekem sokkal természetesebb a másik magyarázat, mely szerint *frons*-(ndis) jelképes értelemmel jelent itt fiatal hajtást, a melyről a még éretlen, savanyú gyümölcsöt újjainkkal leszemezzük, hogyan Columella szerint mondották is: *destingere oleam, baccam*. Az *immatura* és *acerbum* is inkább gyümölcsre emlékeztet.

51 Cic. Pro Sext. Roscio 26. fej.

52 Cic. Brutus 91. fej.

53 Általában az volt a szokás, hogy fiatal szónokok első szereplésüket valakinek vádolásával kezdték meg, egyrészt azért, mert e könnyebb, mint a védelem, másrészt, mert bele akarták nevelni a ifjak lelkébe a rossznak gyűlöletét és üldözését, miként Plutarchus is mondja a rómaiakról: nagyon szerették, ha látták, hogy az ifjak szívvel-lélekkel üldözik a gonosz embereket, mint a jóvérű ebek vadat.

54 A két testvér, t. i. Lucius és Marcus Licinius Lucullus, ki mint ifjak vádolták be Servilius augurt sikkasztás miatt. Az előbb

ki Mithridates és Tigranes ellen győzelmesen harcolt, Kr. e. 74-ben, Marcus pedig 73-ban volt consul.

55 Cato Maior és Cato Uticensis.

56 XII. 1. 36.—45.

57 Spalding a ‚summis clamoribus‘ szavakhoz jegyzetben hozzáteszi: ‚audientium‘ s utal e könyv VI. fejezetének 4. pontjára, a hol tényleg e kifejezés van: ‚summis audientium clamoribus‘. Azt hiszem, ha a hallgatók zajos helyeslését akarta volna itt is érteni Qu., nem hagyta volna el e szót, márcsak világosság szempontjából sem. De az egész hely a szónok nagyhangú, erőltetett kiabálására utal: (így a ‚bene sudare‘, továbbá, hogy csupa olyat szaval, a mi ügyfelét sem érdekli), tehát nem nagyon volna érthető a ‚zajos helyeslés‘.

58 L. V. 10. 122. és köv.

59 ‚Canina eloquentia‘ szavak valószínűleg Appius Claudius Cæcústól erednek. Sallustius egyik töredéke szerint is Appius szavai: ‚Canina, ut ait Appius, facundia exercebatur‘. A ‚cognitura‘ szót ‚cognituram male dicendi subire‘ csak Suetonius használja még egy helyen (Vitellius II. 2.) s eredetileg kinestári megbizottnak (cognitor) hivatalát jelenti, ki az állam adósainak vagyoni viszonyait puhatolta; később az olyan ügyvédek foglalkozását is e szóval jelölték, kik mint meghatalmazottak egyes helyben lakó, de akadályozott peres feleket képviseltek a törvény előtt.

60 A hely ismeretlen. A ‚sculpta dicere‘ kifejezés a ‚scripta dicere‘ kifejezéshez képest fokozást jelent a beszédnek írásban való kidolgozásában s jelölni akarja a nagy gondot, melylyel minden egyes betűt ne egyszerűen leírjon, hanem a táblába véssen a szónok.

61 ‚Omni pede standum est‘ (v. ö. gör.: ὅλω ποδῶ, ném.: auf allen Füßen stehen, azt jelenti, hogy biztos lábon kell állani, tehát sem a lábujjakon, sem a sarkon, sem a láb oldalélén, hanem az egész lábon.

62 L. II. 14. 5.

63 Polygnotus Thasus-ból, Kr. e. 463 óta athéni polgár. A stoa poikile-ben Panainos-szal, Phidias testvérével együtt festették meg a marathoni csata képét. Ezen kívül még különösen két festményét magasztalják a Delphi mellett levő Λέσχη (így nevezték Boeotiában a közös lakomák helyiségeit) falain: egyik Trója pusztulását, a másik az alvilág bejáratát ábrázolta. Már Polygnotus apja, Aglaophon is híres festő volt.

64 Zeuxis Apollodorus tanítványa, bár mesterétől eltérve az ión iskola látványát kedvelte inkább. Heraclea-ban született s körülbelül 397-ig élt Kr. e. Különösen nőalakjaival remekelt.

65 Parrhasios Euenor fia Ephesusból, Zeuxisnak s némelyek szerint Phidiasnak is kortársa, ámbár ez nem valószínű. Görögország egyik leghíresebb festője, ki Plinius szerint sokoldalúságával tűnt ki s mester volt az alakok arányos elhelyezésében, az arcok élethű és kedves ábrázolásában. Ismeretes az ő versenye Zeuxis-szal, kinek szőlőfürtjeire rászállottak a madarak, de őt magát meg Parrhasius ejtette csalódásba remekül festett függönyével.

66 Xenophon Memor. III. 10. 1.

67 V. ö. Plinius H. N. XXXV. 10.

68 Caria Caunus nevű helységéből. Sokáig kézi munkával tartotta fenn magát s csak Apelles fedezte fel benne a kiváló művészt s juttatta jobb sorshoz az által, hogy néhány festményét jó áron megvette. Mikor Demetrius Poliorcetes Rhodust ostromolta (304. Kr. e.), még élt a művész s a hadvezér, illetve akkor már király, gondoskodott annak biztonságáról s meg is látogatta.

69 Pamphylus szül. Amphipolisban, Eupompusnak, a sicyoni festőiskola alapítójának tanítványa, majd ezen iskolának legkiválóbb mestere. Ezen iskola főereje a rajzolás művészi tökéletességében rejlett.

Melanthius Pamphylusnak volt tanítványa s főleg a színezésben volt mester, bár ama négy művész közé számítják, kik csak négy színnel dolgoztak (Apelles, Echion, Nicomachus).

70 Apellesnek egyiptomi származású versenytársa.

71 Theon Fülöp és Nagy Sándor idejében élt. Tárgyait a mondák világából szerette venni.

72 Euphranor Corinthusból való, Kr. e. 380-tól kezdve szerepel. Egyaránt híres mint festő és szobrász; ez utóbbi minőségben egyaránt kiváló ércben és márványban. Leghíresebb volt Paris-, Athene- és Latonaszobra. Festményei közül a 12 isten, Theseus, a Democrazia és a Demos, az athéniek harcza Mantinea mellett.

73 Callon Aeginából való, Kr. e. 500 körül élt, jeles érzőtő művész.

74 Hegesias nevű szobrászt az ókorban nem ismerünk, azért sokan a névben keresik a hibát s Agasias-nak olvassák, a kitől a híres borghesei Gladiator származik, mások meg Hegiasnak, a ki Phidias mestere volt.

⁷⁵ Calamis athéni szobrász Kr. e. 460 körül, rendkívül sokoldalú művész volt: istenszobrokat, hősöket, állatokat ábrázolt aranyból, elefántcsontból, ezüsből, márványból, ércből. Az erőt és gyengédséget nagyon jól egyesíteni tudta műveiben.

⁷⁶ Myron Kr. e. az V. század második felében élt. Szül. Bœotia Eleutheræ nevű helységében, Phidias és Polycleetus idősebb tanuló-társa az argosi Ageladasnál. Természetes elevenség jellemezte ércszobrai, melyekkel részben isteneket, de főleg hősöket és állatokat szeretett alakítani.

⁷⁷ Polycleetus Phidias versenytársa Sicyon-ból, kivel együtt tanultak Ageladasnál. A régiek különösen magasztalják híres Doryphoros-át (lándzsavető ifjú), Diadoumenos-át (haját győzelmi szalaggal övező harcos), hatalmas Hera-szobrát az argosi templomban.

⁷⁸ Phidias, az athéni Charmides fia, Ageladas és Hegias tanítványa, élt körülbelül Kr. e. 500—431-ig. A legnagyobb görög szobrász, ki az istenek szobraiban a fenséget a bájjal egyesítette s ezzel új korszakot nyitott a képzőművészetekben, mert ugyanő mint építész, érzőntő és festő is kiváló volt. Pericles nagy terveinek ő volt a művészi megtestesítője s élete és tudása javát Athén (Acropolis) szépítésére áldozta. Főbb alkotásai: Athene Promachos szobra, mely a Propylæa és a Parthenon között állott s oly óriási szobor volt, hogy a kikötőből is látni lehetett. Ugyanezen istennő szobrát a Parthenon számára is megalkotta aranyból és elefántcsontból. Ruhája szinaranyból készült 44 talentum értékben. A harmadik Pallas-szobrot a lemnsiak készítették az Acropolis számára. E szobrot a szépség mintaképének tartották, azért így is hívták: a Szép (Μορφό). Híres volt még olympiai Zeus-szobra szintén aranyból és elefántcsontból. E csodálatos művészt ellenségei börtönbe juttatták s ott is halt meg 431-ben.

Legnevezetesebb tanítványa volt az athéni Alcámenes, kinek leg-híresebb műve volt (Aphrodite és Hera szobrain kívül) a rhamnusi templom számára készült Nemesis márványszobra.

⁷⁹ A görögök e szobrot annyira tisztelték, mintha Zeus személyesen lett volna jelen abban; a ki meglátta, minden bajáról meg-
feledkezett; meghalni a nélkül, hogy valaki e szobrot látta volna, szerencsétlenségnek tartották.

⁸⁰ Lysippus (Sicyon-ból) eredetileg érzőntő, ki semmiféle mestertől nem tanult, hanem saját tanulmányozása alapján sikerült az emberi testnek ideális szépségét művészi szobrokban visszaadnia.

Nagy Sándornak kortársa és kedvelt művésze, a kit számtalan sok alakban megörökített. Nevezetesek még Heracles-szobrai és Zeus-szobra Tarentumban, továbbá Poseidon-szobra Corinthusban. Lysippus volt a görög művészetek hanyatlásának korában az egyetlen művész, a ki visszatért a természethez s tehetségének eredetiségével pótolta az akkor már mindenütt úgyszólván kizárólag uralkodó elméleti tudást.

Praxiteles athéni, Kr. e. 390 körül. Egyik főképviseelője a szobrászat új korszakának, mely az előzőnek klasszikus fensége, nagysága és csodás tárgyai helyett a természetes szépségnek bájos kedvességét iparkodott műveiben visszatükröztetni. Számos istenszobrai között legjobban kedvelte a fiatal szépség megtestesítőit (Eros, Aphrodite). Némelyek a Niobe-csoportot is neki tulajdonítják.

⁸¹ Demetrius Attica Alopeke nevű demosából; élt Kr. e. 400 körül. Mint arcképfaragó szobrász nem a szépet, hanem a megszólalásig tökéletes hűséget kereste műveiben még az *aesthetica* rovasára is.

⁸² Azaz, a mi Polygnotus volt a festészetben és Callon a szobrászatban, vagyis kissé még nyers őserő, finomodottabb művészet nélkül, ugyanazon helyet foglalják el ők a szónoki stílus fejlődésében.

⁸³ V. ö. e szónokokra nézve a X. könyv 1. fejj. 113. §.-tól végig!

⁸⁴ L. fönnebb a 6. §.!

⁸⁵ L. XII. 1. 22.

⁸⁶ Érti az attikai szónokok nevét.

⁸⁷ Cic. Brutus 82. s kk.; Orator 7. s kk. ff.

⁸⁸ Régi római grammatikus, kit szerzőnkön kívül Gellius, Suetonius és Festus is említenek. Hogy mikor élt, biztosan nem tudjuk.

⁸⁹ Kr. e. 324-ben ment Rhodusba, a hol állítólag ő alapította a később híressé lett szónoki iskolát.

⁹⁰ L. XI. 3. 138. a hol a régi görög szónokokról azt mondja Qu., hogy karjokat mindig a felső ruha alatt tartották. Aeschines is említi (*κατὰ Τιμάρχου* 174.), hogy azok a régi szónokok, egy Pericles, egy Themistocles, egy Aristides annyira szerények voltak, hogy akkor azt, a mit most valamennyien mint megszokott dolgot cselekesznek, t. i. karjukat szabadon tartva beszélnek, bizonyos vakmerőségnek tartották s őrizkedtek ettől. Itt azonban Qu. a hideg, érzés nélkül való szónoklásra érti ezt.

⁹¹ A tíz attikai szónok egyike. L. X. 1. 78.

⁹² Coccus, athéni szónok, Isocrates tanítványa. Andocides a tiz attikai szónok sorában a második. Mindketten egyszerű, keresetlen nyelven írtak.

⁹³ Lycurgus Kr. e. 396—328-ig élt. Az ókorban ismert 15 beszéde közül csak egy beszéde maradt ránk (Leocrates ellen), a többiekből töredékek. Platónak és Isocratesnak volt tanítványa.

⁹⁴ Aristogiton, Demosthenes kortársa és ellenfele. Beszédeiből csak töredékek vannak.

⁹⁵ Isæus, Kr. e. 390—353 között szerepelt. Fenmaradt 11 beszéde mind örökösödési ügyekben mondott törvényszéki beszéd. Stílusa már bizonyos emelkedést mutat művészi gond tekintetében Demosthenes felé, bár egyszerűség, erő és világosság dolgában még Lysiashoz hasonlít.

⁹⁶ Antiphon a legrégebb az attikai szónokok között, Kr. e. 480—411-ig élt. Mint gyakorlati szónok csak egyszer szerepelt: a saját bünperében, mely remek védekezése mellett is halálos ítélettel végződött. Kiválóbb volt s nagyobb munkásságot fejtett ki mint a szónoklattan tanítója és szónoki beszédek készítője mások számára. Rhetorikája nem maradt ránk. (L. III. 1. 11.).

⁹⁷ V. ö. fönebb II. 16. 19. és XII. 2. 22., továbbá Cicero De or. III. 34.

⁹⁸ Horatiusnál is olvassuk: ‚Fides certa segetis‘ (Od. III. 16. 30.), vagy ellenkezője: ‚Fundus mendax‘ (Od. III. 1. 30.). Plinius az egyiptomi inséges esztendőt így nevezi: ‚Fallax unius anni fides‘ (Panegy. 32. 4.). Menander, úgy látszik, azért gúnyolódott tréfásan az attikai föld becsületessége felett, mert a belévetett magot híven, bár kamat nélkül, visszaadta, de ennél többet nem:

‚Enyémmél jámborabb föld nincs sehol, tudom,
Hisz bőven megterem babért, repkényt, mi kell
Az isteneknek, szép virágot is; buzát
Azonban ép csak annyit, a mennyit veték‘.

Töredék Γεωργός ez. vígjátékából.

⁹⁹ Cicero megfordítja ezen okoskodást s az attikai stílusnak erőltetett utánzásáról mondja: ‚Nem mindenki beszél jól, ki attice beszél, de a ki jól beszél, az egyúttal attice is beszél‘. (Brutus 34. fej.)

¹⁰⁰ Hogy t. i. az egyszerű keresetlen stílusban lelik kedvöket.

¹⁰¹ T. i. az Γ és Φ.

102 Ἐσθραῖ, régi pelasg város, melynek helyén épült Corinthus
Zέφυρος = nyugoti szél.

103 T. i. F és U-val így: Efuris, Zefuris.

104 Az æol digammára nézve lásd I. 4. 7.

105 A latin q hangot a görögben ου vagy ο betűvel szokták átírni, pld. Tarquinius = Ταρκύνιος.

106 L. VIII. 2. 4.

107 T. i. a tartalmas gondolatok s a tárgyyszerű kifejezés.

108 A kép a hajóról van véve, melynek megvan a maga biztos célja, a hol mint emporiumon kirakodhatik, épígy a kisebb tehetőségű szónokoknak is megvan a magok közönsége, a mely tetszéssel fogadja szerény holmijokat.

109 Írónk Cicero stílusának itt adott jellemzésével azt akarja bizonyítani, hogy az esendesebb folyású beszédeiben (polgári perekben) megközelítette az attikai stílus természetes egyszerűségét. Ennek itt felsorolt alkotórészei: ,acutus, non asper, non indistinctus, non supra modum elatus'. Az ,acutus'-nak jelentésével azonban nem tudtam itt kibékülni, mert sem a ,csípős éles', sem a ,szellemes, élcezes' nem felel itt meg. Kissé feltűnő talán, hogy ,acutus'-t ,nemes egyszerűség'-gel fordítottam, de találtam egy helyet Ciceróban (Orator 24.), a hol ő is az ,acutus'-t ékesség nélkül való síma egyszerűség jelölésére használja, talán a kihagyott, síma végű dolog pusztá egyszerűségét véve a hasonlat alapjául.

110 L. IX. 4. 3. s kk.

111 Demades, Demosthenes kortársa és ellenfele. Természetes szónoki tehetséggel megáldott, azonban gyenge jellemű ember volt. L. II. 17. 12.

112 L. IV. 1. 72.

113 L. fönnebb a 16—18. §§.

114 Vergilius szavai az Araxes folyóról (Aen. VIII. 728. v.).

115 Cic. Pro Cælio 14. 15. ff.

116 Cic. Catil. I. 11.

117 Cic. Philipp. II. 27. a hol az ,ipse' szó hiányzik.

118 L. u. ezen helyet XI. 1. 34. Úgy látszik, itt megint emlékezetből idéz Qu., mert némi eltérés van úgy a fönnebbi idézettől mint Cicero eredeti szövegétől is. (Pro Milone 31. fej.)

119 Ismeretlen hely.

120 Menelaus jellemzését lásd Hom. II. III. 213.

Ἦτοι μὲν Μενέλαος ἐπιτροχάδην ἀγόρευει,
 Παῦρα μὲν, ἀλλὰ μάλα λιγέως· ἐπεὶ οὐ πολύμυθος,
 Οὐδ' ἀφαιμαρτοεπής . . . . .

V. ö. itt Homerus és Qu. szavait: ἐπιτροχάδην, παῦρα, οὐ πολύμυθος = brevis; λιγέως = cum iucunditate; οὐδ' ἀφαιμαρτοεπής = propria, non deerrat verbis, carens supervacuis.

Nestor beszéde II. I. 249. szerint:

Τοῦ καὶ ἀπὸ γλώσσης μέλιτος γλυκίων ῥέειν αὐδῆ

Qu. szerint: Ex ore Nestoris dulciorem melle profluere sermonem.

Ulixes szónoklása II. III. 221 s. kk. vv.:

Ἄλλ' ὅτε δὴ ῥ' ὄπα τε μεγάλην ἐκ στήθεος ἔει:
 Καὶ ἔπα νιφάδεσσιν ἑοικότα χειμερήσιν,
 (Qu.: orationem nivibus hibernis parem)
 Οὐκ ἂν ἔπειτ' Ὀδυσῆϊ γ' ἐρίσσειεν βροτὸς ἄλλος
 (Qu.: cum hoc (Ulix) nemo mortalium contendet.)

¹²¹ Az utolsó mondat: „hunc ut deum homines intuebuntur” Homerus Odysseájából (VIII. 173. v.) van véve; a hol Odysseus a jó szónok dicséretének végén ezt mondja:

Ἐρχόμενον δ' ἀνὰ ἄστῳ θεὸν ὡς εἰσορόωσιν.

¹²² V. ö. II. 16. 19. és X. 1. 82.

¹²³ Az interdictum valamely polgári perben a praetortól előzetesen kimondott végzés, mely addig kötelezte a peres feleket, míg a bíróság véglegesen nem döntött az ügyben. A sponsio a két fél fogadásszerű egyessége volt bizonyos összeg erejéig, melyet kölcsönösen lekötöttek a per eldőléig. E két jogi kifejezés jelöli a bűnperekkel szemben a vagyoni, birtok- és becsületsértési pereket.

¹²⁴ A szöveg valószínűleg hiányos, mert a hely értelme kíván egy másik tagot az „aliter” mellé. A hely gondolatmenete röviden ez: Valamint más és más a szónok előadása különböző természetű peresügyek jelleméhez képest, épúgy egyazon beszédben is más hangot használ, ha a bírák jóindulatát akarja megnyerni (aliter conciliabit) és másképen, mondjuk, fogja azokat az ellenfél ellen tüzelni, a mint hogy más és más forrásból meríti a haragot és részvétet, másképp fogja a hallgatókat felvilágosítani és indulatba hozni. Tehát a második és harmadik tag párossága kívánja az elsőhöz is a má-

sik „aliter“-rel kezdődő tagot így: aliter, aliter; non ex iisdem iram et misericordiam; alias, alias.

125 A babonás köznép ugyanis seregesen tódult a kuruzslókhoz és javasasszonyokhoz bajában tanácsért vagy jövődő sorsát megtudni s ezek többnyire a legforgalmasabb helyeken ütötték fel sát rukat (per fora et aggerem; az utóbbi a kövezett utakat jelent általában, melyek középén kissé domborúak voltak s így hasonlítottak a mesterséges földsánczokhoz a nélkül, hogy némelyek szerint a Servius Tulliusról elnevezett legrégibb várfalra (agger Servii), vagy mások szerint a circusban végignyúló középső falra (spina) kellene gondolnunk. Horatius is így nevezi az Esquilinus oldalán húzódó napsütötte utcákat (Sat. I. 8. 14. 15. „Nunc licet . . . aggere in aprico spatari“) és Iuvenalis is (V. 153. v.) a népes utcát, hol a csöcselék a majomtánczoltató mutatóványaiban gyönyörködik.

126 E szavak Ovidius meglevő műveiben seholsem találhatók.

127 Seneca mondja (Controv. I. 8.): „Virtutis finis est antequam deficias, desinere“.

128 Cic. De or. I. 42., bár e helyen Crassus jogi munka írásáról emlékezik.

129 Cic. Pro Caelio 4. fej.

130 Hippias, híres sophista Socrates idejében. (L. III. 1. 10. Cic. De or. III. 32. Xenophon Mem. IV. 4.) Szónoki jellemzését Platónak róla elnevezett dialogusaiban találjuk, a ki rendkívüli emlékezőtehetségét is magasztalja.

131 Valerius Maximus szerint (VIII. 13. 2.) 107 éves korában is azt szokta mondani, hogy nincs oka panaszkodni az öregségre.

132 L. X. 1. 95.

133 L. II. 15. 22. és X. 1. 124.

134 Cic. Or. I. 4.

135 L. X. 1. 87.

136 A cyreneikusok és epicureusok nézete volt ez. Alapítója ezen, máskép hedonikusnak is nevezett, iskolának a cyreai Aristippus, továbbfejlesztője Epicurus volt. Cicero De off. III. 33. írja rólok: „Az Aristippusról cyreneikusoknak és Annicerii philosophusoknak (t. i. Annicerisről, Aristippus egyik tanítványáról) nevezett bölesészek minden jót a gyönyörűségbe helyeztek s az erényt is csak azért tartották dícséretre méltónak, mert gyönyörűséget okoz. Ezek le-tűntével Epicurus kezd virágozni, a ki körülbelül ugyanezen nézetet vallotta és hirdette“.

FÜGGELEK.

A) Latin-görög-magyar műszótár.

biectio, kihagyás, mint szóalakzat IX. 3. 18.

bsoluta defensio, feltétlen védekezés (κατ' ἀντιληψιν Hermagoras iskolája szerint, azaz ellenkező állásfoglalás), mikor a vádbeli cselekményt nem tagadjuk, sőt erkölcsileg jónak minősítjük, VII. 4. 4.

nsio, mint beszédkép: rácsavarás, valamely szónak erőltetett használása (κατάχρησις) más jelentésben. VIII. 6. 34.; VIII. 2. 5.; IX. 1. 5.

centus, (tenores vagy tonores, a görögben τόνοι vagy προσωδία) hangsúlyozás. I. 5. 22.; más a görögben, mint a latinban. XII. 10. 33.

er accidentia, κατὰ συμβεβηκός, a milyenségi ügyállásnak elnevezése. III. 6. 56.

clamatio, a hallgatóság helyeslése VIII. 3. 3.; VIII. 5. 14. stb.; vagy mint epiphonema = befejező felsóhajtás VIII. 5. 11.

ctio: 1. tárgyalás peresügyekben (prima, secunda), IV. 1. 4.; XII. 9. 16. — 2. szóbeli előadása a beszédnek, más szóval pronuntiatio, melyhez a gestus is tar-

tozik, XI. 3. fej. — 3. actiones perbeszéddek, VI. 4. 7. — 4. actio extemporalis, rögtönzött szóokolás, X. 7. 16.

Ad aliquid, viszony, így nomen ad aliquid, viszonyított név (pld. pater) ellenkezője a 'nomen positum', önkényesen adott név; I. 6. 13. Lásd I. könyv 52. Jegyzet; Aristoteles tíz kategoriájának egyike, a viszonyítás, III. 6. 23.; Theodorus öt ügyállásának egyike, III. 6. 51.; Qu. szerint ez nem külön ügyállás, mert a jogi állapotról való felfogásunkat nem módosítja, csupán csak logikai kérdés, III. 6. 90. — Cicero a nemet és fajt a viszony fogalma alá vonja, V. 10. 62.

Additio, bővítés, mint szóalakzat, IX. 3. 18.

Adianóητα, értelmetlenség, mint a világosság ellentéte, VIII. 2. 20.

Adiectio, szóismétlés, IX. 3. 28.

Adiuncta = kísérő, körülmények, melyek valamivel velejárnak, úgy hogy tényeknél = következmény, consequentia, V. 10. 74.

Adiunctio, szóláncz, alakzat Cicerónál, IX. 1. 33.; némelyek szerint az επίρροησις, mikor az előző

- mondat utolsó szavával kezdődik a következő. Erre példa IX. 3. 44. Mások szerint a ζεύγμα, szóigázás, mikor ugyanazon állítmány több hasonló vagy néha elütő szerkezethez tartozik. Példák IX. 3. 62.
- Ἄδοξον**, közönséges peresügy, IV. 1. 40. Lásd a peresügyek többi fajait ugyanott!
- Ἄδρον** L. Genus dicendi!
- Adverbium**, igehatározó, I. 4. 19.
- Advocatio**, védelem, melyre tisztességes ügyben vállalkozni kötelesség, VII. 1. 58.; XII. 7. 4.
- Advocatus**, jogi tanácsadó, vagy a peresfél ügyét puszttán megjelenésével támogató előkelő ember, III. 8. 51.; VI. 2. 4. stb; néha maga a szónok is e néven szerepel, XII. 1. 13.
- Aenigma**, találós mese, azaz homályos allegoria, VIII. 6. 52.
- Aequalitas**, egyenletesség a beszéd hangjában; ellentéte az inæqualitas = egyenetlenség, döcögősség, IX. 3. 43. 44.
- Affectus**, érzelmek és indulatok, VI. 2. — Athénben tilos volt ezeket felkorbácsolni, VI. 1. 7.
- Aggressio**, Valgius fordítja e szóval az epichiremát. Eredetileg = hozzáfogás, vállalkozás vagy támadás, e szerint aztán valamire vagy valaki ellen irányuló következtetés, V. 10. 4.
- Aitía** = a vád alapja (causa iudicii), αἴτιον = a tett indító oka (causa facti), III. 11. 5.
- Αἰτιολογία**, megokolás; Rutilius nevezi így azon alakzatot, melybe az előrebocsátott tételekhez vagy egyenkint, vagy a tételek után ugyanazon sorrendben csatolják a megokolást; máskép προσαιτιολογίας-nak is nevezi; IX. 3. 92.
- Ἀκόλουθα**, következmény, a mi valamiből folyik, velejár = consequentia. A mi időben következik valami után = sequentia παρεπόμενα, V. 10. 75.
- Ἄκυρον**, sajátlan jelentés (innekiváló) ακυρολογία = vlmely szónak nem sajátjelentésben való használata VIII. 2. 3. Latinul: improprium lásd ezt!
- Allegoria**, ἀλληγορία, másított beszéd vagy képbeszéd; latin neve inversio = kifordított beszéd VIII. 6. 44.
- Ἀλλοίωσις**, talán ugyanaz, mint ὑπαλλαγή = névmásítás. IX. 3. 92.
- Altercatio**, a felek szóvitája, VI.
- Ambiguitas**, kétértelműség, amphibolia, VII. 9. fej. — III. 6. 44. és 88.
- Amphibolia** L. Ambiguitas!
- Ἀμφίδοξον**, kétes természetű peresügy, IV. 1. 40.
- Amplificatio**, nagyítás, VIII. 4. 1. 27; II. 5. 9.; V. 10. 99.
- Ἀναγκαῖον**, sarokbaszorítása az ellenfélnek, mint alakzat, IX. 2. 10.
- Ἀνακεφαλαίωσις**, összefoglalása a beszéd tárgyának, VI. 1. 1. Néhányak szerint latinul: enumeratio.
- Analogia**, egyöntetűség, egyform

- ság, latinul: proportio, I. 6. 1. 3.
- ἠνάμνησις**, emlékeztetés, mint alakzat IX. 2. 106.
- ἠασκευή**, czáfolása meseszerű, vagy esetleg történeti dolgoknak, II. 4. 18.
- ἠαστροφή**, megfordítása két szó sorrendjének, VIII. 6. 65. (reversio quædam).
- ἠεπίφατος**, igénytelen előadás, IV. 1. 60.
- ἠηominatio**, szójáték, *παρονομασία*, IX. 3. 66.
- ἠνοικονόμητον**, rossz anyagelrendezés, VIII. 3. 59. (male dispositum).
- ἠνανάκλασις**, visszavágás, mint szóalakzat, vmely szóval visszavágás ugyanazon szóra, de más értelemben, IX. 3. 68.
- ἠναπαόδοσις**, utótag a hasonlatban, latinul *redditio*, VIII. 3. 77. s kk.
- ἠντέγκλημα**, viszonyvád, mikor a vádlott azzal védekezik, hogy a vádló ellen emel vádat, VII. 4. 8.
- ἠνεoccupatio**, megelőzött ellenvetés, mint alakzat, IX. 1. 31.
- ἠνθυποφορά**, ellenvetés, akár valódi, akár képzelt, melyre mindig járt megfelelünk, IX. 2. 106.
- ἠνυκατηγορία**, viszonyvád, mikor a vádlott ugyanazon vádat emeli a vádló ellen, *mutua accusatio*, vagy *concertativa*; vagy a peren kívül álló személy ellen, vagy más valamely vádat ezek valamelyike ellen; III. 10. 4.; VII. 2. 9. s kk.
- ἠντιμεταβολή** szóismétlés megfordított sorrendben, szóalakzat (Non ut edam, vivo, sed ut vivam, edo); IX. 3. 85. *conversio*.
- ἠντινομία**, törvényütközés, III. 6. 46.; VII. 1. 15.; VII. 7. fej. egészen.
- ἠντίφρασις**, szépitve beszélés vagy gondolatréjtés, mikor mást vagy másképen mondjuk azt, a mit kifejezni akarunk; mint *tropus* VIII. 6. 57., 174. Jegyzet; mint *figura* IX. 2. 47., 44. Jegyzet.
- ἠντίρρήσις**, kifogás, mint gondolatalakzat, IX. 2. 106.
- ἠντίστασις**, ellensúlyozás, melylyel valami rossznak jó oldalával igyekszünk azt menteni, egybevetve (innen latinul *comparativum*) egy másik képzelt vagy lehetséges nagyobb rosszal, VII. 4. 12. Lásd III. könyv 65. Jegyz.!
- ἠντίθετον**, ellentét, mint szóalakzat, latinul *contrapositum* vagy *contentio*, IX. 3. 81. 92. Rutiliusnál mint gondolatalakzat is szerepel (*comparatio*), IX. 2. 101.
- ἠντονομασία**, névcsere, mint *tropus*, VIII. 6. 29. 43.
- ἠπαγόρευσις**, tiltakozás, némelyek szerint *figura*, Qu. szerint nem az, IX. 2. 107.
- ἠπύλαιστος**, talán helyesebben *ἠπύλαιστρος*, iskolázatlan, ügyetlen, a ki a *παλαιστρα*-t nem látogatta, IX. 4. 56.
- ἠφέλεια**, keresetlen természetesség az előadásban, VIII. 3. 87.

- ἄφοδος**, elkalandozás a tárgytól, mint szóalakzat, IX. 3. 87.
- Ἀπόδειξις**, kézzelfogható bizonyítás, minők az úgynevezett γραμμικὰ ἀποδείξεις, a mértani bizonyítások, V. 10. 7.
- Ἀποσιώπησις**, elhallgatás, Cic. *reticentia*, Celsus *obticentia*, mások *interruptio* (félbeszakítás) névvel jelölik, IX. 2. 54. Különbözik a kihagyástól, IX. 3. 58. s kk.
- Ἀποστροφή**, megszólítás, ‚aversio‘ vagy ‚aversus a iudice sermo‘ (a bírótól másfelé fordított beszéd), IX. 2. 38. 39. Helyén van-e a bevezetésben, IV. 1. 63.
- Appellatio**, elvont főnév; I. 4. 19.; IX. 3. 9.; lásd *Nomen*.
- Apposita** vel *comparativa*, mellérendelő vagy hasonlító bizonyítás, V. 10. 86.
- Appositum**, jelző; *a)* magyarázó, II. 14. 3.; *b)* festői, VIII. 2. 10.; *c)* diszítő (ἐπιθετον, *sequens*), VIII. 6. 40. — A jelző helye: IX. 4. 24.
- Argumentum**: *a)* a vígjáték költött, de valószínű meséje, II. 4. 2.; V. 10. 9.; *b)* szónoki beszéd tárgya; *c)* bármely megírni való tárgy; *d)* a bizonyítás eszköze, érv, V. 10. 9. és kk.
- Ἀρρυθμος**, ritmus nélkül való, IX. 4. 56.
- Ἀσχημάτιστος** oratio, képekkel nem ékesített beszéd, oratio carens figuris, IX. 1. 13.
- Ἀσχηματων**, beszédképek helytelen alkalmazása, VIII. 3. 59. (male figuratum).
- Aspiratio**, hehezet, hehezetesítés, I. 5. 6. 19.—21. — jelölése I. 4. 9.
- Asseveratio**, indulatszó, I. 4. 20.
- Assimulare**, utánozni, híven visszaadni, VII. 10. 9.; mások hangulatát, XI. 1. 41.; történeti szövegmélyek szájába adott költött beszédek (sermones assimilati) IX. 2. 31; a declamatiók tárgya csak utánezata (*assimulata materia*) a való életnek, X. 2. 12.
- Assumptio**, altétel az epichiremban, V. 14. 5.
- Assumptiva causa**, κατ' ἀντίθεσιν olyan ügy, mely a védelemben máshonnan meríti a mentséget, VII. 4. 4.
- Ἀστεισμός**, úri finomság beszédben modorban, majd elmés, szellemes beszéd is, mint az allegoria használatának egyik módja, VIII. 6. 57.
- Ἀσύνδετον**, kötőszóhiány, mint szóalakzat (latinúl: *dissolutio*), IX. 3. 50.; 4. 23.
- Ἄτεχνία**, nem művészet, a mit sokan szónoklat neve alatt üznek, II. 20. 2.
- Ἄτεχνοι** (probationes inartificiales), nem művészi bizonyítások, V. 1. 1.
- Ἀττικισμός**, attikai símaság (mint a vígjáték választékos finomságának megnyilatkozása a hangban, előadásban), I. 8. 8.; attikai finom ízlés (mint az igazi szellemesség ismertetője), VI. 3. 107.
- Aversio** vagy ‚aversus a iudice sermo‘. Lásd ἀποστροφή alatt!

- revitas concisa*, lásd βραχυλογία, IX. 1. 27.
- urbanismus*, idegenszerűség a nyelvben, akár kiejtésben, akár szók vagy szerkezetek használatában, I. 5. 5. 6. 7. 16.
- ραχυλογία*, tömörbeszéd, mint a csinos előadás egyik kelléke, VIII. 3. 82.; mint alakzat, IX. 1. 27.; IX. 3. 50. 99.
- adunt similiter* egyforma ragozású szók ismétlődése (ὁμοιότητων), IX. 1. 33.
- anina eloquentia*, harapós kutya módra való szónoki szereplés (valószínűleg Appianus Cæcus mondása), XII. 9. 9.
- causa*, 1. jogi eset, melynek tárgya a negotium, az ügy maga, III. 11. 24.; 2. a jogi eset alapoka, III. 6. 104.
- causidicus*, prókátor, megvetőleg az olyan szónokról, ki hivatását jövedelmező mesterségnek tekintti, XII. 1. 25.
- καλινοί*, nyelvtörő versek, (némelek szerint χαλεποί = nehéz kiejtésű versek vagy szavak, mint pld. a magyarban: „csúzos a czelli szücs”, gyorsan többször mondva igen jó nyelvyakorlat), I. 1. 37.
- Χαρακτηρισμός*, jellemzése valakinek, IX. 3. 99.
- Chironomia*, kézjártatás törvénye, I. 11. 17.
- Χρειῶδες*, chria-féle tárgy; I. 9. 5.
- Chria*, alkalmazott jeles mondás egy bizonyos esetre; I. 9. 3. 4.; II. 4. 26. Lásd a 70. Jegyzetet az I. könyvhöz.
- Circumlocutio*, körülírás, VIII. 6. 61. Lásd egyébként περίφρασις alatt!
- Circumscriptio*, körülírás, nem alakzat, IX. 3. 91.; IX. 1. 35. Cicero De or. idézve.
- Circumversio*, körben való megfordulás, mint meg nem engedett mozdulat a szónokra nézve, XI. 3. 105.
- Clausula*, zárómondat a beszéd egyes szakaszainak végén, VIII. 5. 13.
- Coacervatio*, halmozása hasonló beszédrészeknek, mint szóalakzat, IX. 3. 53.
- Collatio*, példázat; Cicero nevezi így a παραβολή-t, V. 11. 23. Máskor általában: egybevetés a hasonlóság alapján (exemplum), V. 11. 2.; VII. 7. 2.
- Collectio*, következtetés, syllogismus, mint gondolatalakzat, IX. 2. 103.; összefoglalása a bizonyításnak, IV. 4. 2.
- Color*: 1. az előadás hangja (non unus proemii, narrationis, argumentorum, egressionis, perorationis) más és más a beszéd részeiben, XII. 10. 71.; color actionis, ugyanaz, XI. 1. 58.; color orationis, ugyanaz, VI. 3. 110.; color dicendi, ugyanaz, VI. 3. 107.; VI. 5. 5.; VIII. 5. 28.; 2. colores, szépítő eszközök a beszéd csinosítására, VII. 1. 40.;

- Celsusnál ‚colorum figuræ‘ is, a szépítő alakzatok, IX. 1. 18. — 3. a dolog szépítése, mentegése, így color narrationis, az elbeszélésben, III. 6. 92; a magában rút dolog szépítése (color deformibus dandus), III. 8. 44.; VII. 1. 53.; 4. enyhítő körülmény, takaró, a bűnösség megvallása és megbánása XI. 1. 81.
- Commentum* vagy commentatio, megokolt következtetés, az ἐπισημημα latin neve Qu.-nál; V. 10. 1. 2.; e szó Viselliustól származik, IX. 2. 107.
- Commissura*, összeeresztés, a beszéd különböző részeinek szerkesztésbe foglalása, VII. 10. 16.; egyes szók kapcsolása, IX. 4. 37. 90.; commissuræ hiantes, az összeillesztés hézagai, mikor a rögtönzés nem illik a betanult részekhez, XII. 9. 17.
- Commoratio* (una in re) mint alakzat, ἐπιμονή, időzés és többszöri visszatérés tárgyunk valamely kedves vagy hatásos pontjához, IX. 1. 27.
- Communicatio*, tanakodás, melyet a szónok hallgatóival vagy a bírakkal folytat, IX. 1. 30.; IX. 2. 20. 23. Celsus ‚sustentatio‘-nak nevezi (felfüggesztés, mikor a dolog egyszerű kimondása helyett a hallgatókkal találkoztatja azt ki).
- Comparatio*, összehasonlítás; 1. mint nyelvtani műszó = az analogia megállapításának egyik

- módja, I. 6. 5.; mint a metaphora alapja, VIII. 6. 9.; 2. mint szónoklattani műszó jelenti a szónoklás esetén saját ügyün egybevételét az ellenféllel, VI. 2. 22.; 3. mint a bizonyítás egyfaja, V. 11. fej.; 4. mint ügyállás (status comparativus), II. 6. 23.; VII. 4. 12.
- Complexio*, 1. összeesztés, συναίρεσις vagy ἐπισυναλοιφή, I. 5. 17.; 2. összefoglaló következtetés, mint az epichiremának Cicero szerint ötödik, Qu. szerint harmadik része, V. 14. 5.—9., connexio.
- Compositio*, 1. szóösszetétel, I. 5. 65. s kk.; 2. szófüzés, szókötés legyen a tárgyhoz illő, X. 2. 13. komoly, kellemes, változatos, IX. 4. 146. s inkább kemény és durvas, mint puha és erőtlen, IX. 4. 142. Lásd egyébként ezen egész fejezetet!
- Conciliatio*, megbékülés, mint alakzat, IX. 1. 32.
- Conclusio*, 1. befejezés, másképp peroratio vagy cumulus, VI. 1. 1.; 2. néha = clausula, VIII. 5. 13.; 3. következtetés (syllogismus), IX. 1. 28.; 4. Qu. szerint nem alakzat, IX. 3. 98.
- Concursio*, egy alakzat Cicerónál talán az úgynevezett complexio συμπλοκή, szófonat, mely egyesíti a repetitiót (a primo) és a conversiót (in extremum), IX. 1. 33. és a 14. Jegyzet.
- Confessio*, beismerése a magunk vagy védettünk hibájának, mint

alakzat, a πρόληψις (megelőzés) egyik alakja, IX. 2. 17.

affirmatio, bizonyítás általában, mint valaminek támogatása külső vagy belső okokkal, IV. 3. 1.; V. 8. 5.; X. 5. 12.

aggeries, halmozása ugyanegy gondolat több alakban való kifejezésének, mint a nagyítás egyik formája, VIII. 4. 26.

anectura, hozzátétel, hozzátételes következtetés; a szó jelentése és etymológiája, III. 6. 30.; a hozzátétel mint a bizonyítás formája, VII. 2.

anugatum, szófejtéssel való magyarázás (Cicero szava), V. 10. 25.

anunctio vagy *convinctio*, kötőszó; ez utóbbi Qu. szerint szabatosabb fordítása a görög σύνθεσις-nak; I. 4. 18. 19.

anmixio lásd *complexio* 2. alatt!

ansequens, következmény; 1. mint réfás mondás, csattanó válasz címre, VI. 3. 76; 2. mint alakzat (ἐπακολουθήσις) IX. 2. 103.

anstitutio, lásd *Status*!

ansummatio, összpontosítás, mint alakzat, IX. 2. 103.

anuentio, szembeállítás (ἀντιθέσις), mint alakzat; lásd *ἀντιθετον*!

anlexus: 1. *litterarum*, a betűk sorrendje az ábécében, I. 1. 24. 25.; 2. *verborum*, egyes szók összekapcsolása betanulás közben, XI. 2. 24. 28.; 3. *sermonis*, összefüggő beszéd, VIII. 2. 14.; 4. 38.; 4. 8.; 6. 21.; IX. 4. 55. stb.

anstinens, vagy *firmamentum*, συν-

έχον, perdöntő körülmény, III. 11. 9. Egyéb elnevezései Cicerónál III. 11. 18. 19. Qu. nézete e különböző elnevezésekről, III. 11. 24.

Continuatum et interruptum, mint alakzat, a megszakított beszéd folytatása, IX. 1. 35.

Contrapositum, lásd *ἀντιθετον*!

Contrarium, ellentét, mint alakzat, ἐναντιότης, IX. 3. 90.; IX. 1. 34.

Controversia: 1. jogi-kifogás, pld. *actionis*, a perindítás ellen, V. 13. 8.; 2. maga a peres ügy vagy vitás eset: valódi és képzelt, II. 1. 9.; hozzátétellel bizonyító, VII. 2. fej.; alakzatos (*figurata*), mikor a szónok látszólag mást mond, mint gondol (ironia) s a hallgatónak kell kitalálnia az igazi értelmet; Qu. szerint ilyeneket szeretett az akkori közönség, IX. 1. 14.; IX. 2. 65.

Conversio: 1. szóvisszatérés a mondat végén (*verbi in extremum*, ἀντιστροφή), mint alakzat, IX. 1. 33.; 2. ugyanaz, mint az ἀντιμεταβολή, lásd ezt!

Convinctio, lásd *coniunctio*!

Correctio, helyreigazítása saját mondásunknak (ἐπανόρθωσις) mint alakzat, IX. 1. 30.; IX. 3. 89.

Cumulus, a befejezésnek (*peroratio*) neve némely írónknál, lásd, *conclusio*!

Declamatio, próbaszónoklat, I. 2. 13.; II. 2. 6. s kk.; mint szó-

- noki gyakorlatok hasznosak, X. 5. 14.; előgyakorlat a forumon való tárgyalásokhoz, IV. 2. 29.
- Declinare*, 1. nomina et verba, ragozni, I. 4. 22.; I. 5. 63.; 2. — crimen, elhárítani a vádat, mint gondolatalakzat, IX. 2. 12.; 3. szépitve kifejezni valamit (rem asperam mollius significare) a görög εὐφημισμός, IX. 2. 92.
- Declinatio*, 1. szóragozás, I. 4. 13. 27.; 2. szóképzés, II. 15. 4.; VIII. 3. 32.; 3. mint szóalakzat: ugyanazon szó különböző ragozású alakjai egy mondatban, IX. 1. 34.; 4. mint gondolatalakzat: (declinatio brevis, παρατροπή) rövid eltérés a tárgytól IX. 1. 32.; 5. — vocis, a hang árnyalati különbsége a hangulatok festésében, XI. 3. 46.
- Definitio*, fogalommeghatározás, I. 6. 29.; III. 6. 42. stb. egyébként lásd „Finitio“!
- Deflexum verbum*, elcsavarása a szó alakjának, mint a szójáték egy neme, IX. 1. 33.
- Δείνωσις*, túlzó nagyítása kellemetlen dolgoknak, így IX. 2. 104. mint alakzat (intendere crimen, a vád nagyságának fokozása); VIII. 3. 88. (in exaggeranda indignitate, bántó dolog túlzó nagyítása); VI. 2. 24. (ut, aut qui non est, aut maiorem, quam est, faciat affectum; rebus indignis, asperis, invidiosis addens vim oratio).
- Deliberativum genus* v. suasoria (oratio), tanácskozó v. politikai beszéd, III. 3. 15.; III. 8. fej.
- Diminutio* vagy diminutio, 1. mai nyelvtani műszó: kicsinyítő kicsinyítő szó, az analogia műállapításának egyik módja, I. 4. 6.; 2. mint jogi műszó: elhárítása a vádnak, VII. 4. 3.
- Demonstrativum genus* v. laudativum genus, bemutatás, dicséret, magasztaló vagy gúnyos beszéd, III. 4. 12; III. 4. fej. Görög neve: ἐγκωμιστικόν vagy ἐπιδεικτικόν.
- De eodem et (de) alio*, azonos és különbség, III. 6. 31. és Lásd a III. könyv 67. Jegyzet
- Deprecatio*: 1. bocsánatkérés (παίτησις), mint alakzat, IX. 1. 32. 2. elhárítása a bűnösségnek, V. 4. 3.; mint alakzat, IX. 2. 3.
- Depulsio*, védekezés, mint az „oppositio“ (vádolás) ellenlábasa, VI. 9. 9.; III. 6. 7. 16. stb.
- Derivata* (verba), származékszavak, VIII. 3. 32.
- Descriptio*, szemléltető leírás, mint alakzat (ὕπογραφή), IX. 1. 31.
- Desinunt similiter* verba, hasonló végződésű szók, mint alakzat, IX. 1. 33. (ὁμοιοτέλευτα).
- Detractio*, kihagyás, mint szóalakzat, IX. 3. 18. 19. Kihagyás képezett alakzatok, IX. 3. 58.
- Dialectica pars*, vagy *disputatio*, vitatkozás tudománya, XII. 2.
- Dialectice*, tudományos vitatkozás mestersége, II. 17. 42.; II. 17.; II. 21. 13.

σχήματα, figuræ mentis, el sensus, vel sententiarum, gondolatalakzatok, IX. 1. 17.

ἀλλαγὴ, váltakozása rokonértelmű szóknek, mint alakzat, IX. 3. 49.

ἀσκειναι, csinosítás, némelyek szerint alakzat, Qu. szerint nem z, IX. 2. 107.

ἀντίπωση, kiszínezése az élénken elképzelt dolognak, IX. 2. 41. Gyébként mindig *ὑποτύπωση*-nak nevezi Qu.

ἀκρίβεια, csipkedve éleződés, mint nevetéskeltés egyik eszköze, I. 3. 21. 42.

ἄστρος, elsorolás, IX. 3. 87. Qu. szerint nem alakzat.

ἀστέριον, részekre osztás, mint alakzat, IX. 1. 31.

ἀσπίς, kitérés, némelyek szerint alakzat, mások szerint külön része a beszédnek, mikor szónok a tárgytól egyszerre átszólásra csap át, IX. 2. 55.

ἀσφάλεια, jogvédelem mint alakzat, IX. 3. 99.

ἀσφάλεια, t. i. status, lásd *ἰουδικιανή*!

ἀσφάλεια (locorum), világos leírása a helyi viszonyoknak, *τοπογραφία*, IX. 2. 44.

ἀσφάλεια, elszámolás, nem alakzat, IX. 1. 35.; IX. 3. 91.

ἀσφάλεια, széttagolás, rokonértelmű kifejezések külön felsorolása, némelyek szerint ugyanaz, mint a *συνωνυμία*, rokonjelensű szók halmozása, IX. 1. 35.; IX. 3. 45.

Dispositio, anyagbeosztás, VII. 1. fej.; különbözik a *divisio*-tól, *partitio*-tól és *ordo*-tól; VII. 1. 1.

Dissimulatio, tettetés, mintha másnak szavait nem értenők, VI. 3. 85.; IX. 2. 14. Némelyek az *εἰρωνεία*-t nevezik így, IX. 2. 44., de Qu. szerint nem helyesen. Cic. is az alakzatok közé sorozza (*alia dicentis ac significantis*), IX. 1. 29.

Dissipata, szétszórás, Cicero nevez így egy alakzatot, melyben különböző fogalmak hányódnak egymás mellé, IX. 1. 35.; IX. 3. 39.

Dissolutio, lásd *ἄσύνδετον*!

Distinctio, fogalmi elkülönítése látszólag hasonló dolgoknak, IX. 3. 65.

Distributio, szétválasztó kérdés, (*διαίρεσις*) mint alakzat, IX. 1. 30.

Divisio, felosztás az általános fogalomnak (*genus*), különökre (*species*) tagolása, VII. 1. 1.

Dubitatio, habozó kérdés, mint alakzat: 1. dologra vonatkozólag (*ἀπορία*), IX. 1. 30.; 2. 19.; 2. mikor több szó vagy elnevezés közül nem tudunk választani (*ἀμφισβήτησις*), mint Cic. mondja: „rursus alia dubitatio“, IX. 1. 35. Lehet szó- és gondolatalakzat is, IX. 3. 88.

Ἀσπαράκωλον, homályos peresügy, IV. 1. 40.

Ἐγκύκλιος παιδεία a nevelés egyeteme, I. 10. 1.

* *Ἐγκωμιαστικὸν* genus, lásd Demonstrativum genus!

Egressio, v. *egressus* vagy *excessus* és *excursio*, *excursus*, kitérés, *παρέκβασις*, III. 9. 4.; IV. 3. 12. 15.

Εἰκῶν, hasonlat, V. 11. 24. (*rerum* aut *personarum imago*).

Εἰρωνεία, ironia, tettetés, gúny, *illusio*, mint az allegoria (másként beszéd) egyik faja; VIII. 6. 54.; szerepelhet mint *tropus* és mint alakzat, IX. 1. 3. 7.; IX. 2. 44. (*dissimulatio*); a Cicero felsorolta alakzatok között (*alia dicentis ac significantis dissimulatio*) IX. 1. 29.

Elevatio, gúnyos lekicsinylés, mint a gondolatalakzatként használt ironia egyik alakja, IX. 2. 50.

* *Ἐλλειψις*, *ellipsis*, kihagyás, mint *solœcismus*, I. 5. 40; némelyek szerint *tropus*, VIII. 6. 21.; Qu. szerint *figura*: IX. 3. 58.

Elocutio, kidolgozás, *φράσις*, a szónoki beszédnek írásban való elkészítése; míg az élőszóval való előadás neve *pronunciatio* vagy *actio*, VIII. Bev. és 1. fejezet egészen.

Elocutoria v. *elocutrix*, Qu. szerint a görög rhetorika rossz fordítása, II. 14. 2. 3.

Emendatio, helyreigazítás, mint gondolatalakzat, IX. 2. 17.

* *Ἐμφασις*, nyomatékos beszéd; inkább ékessége, mint világossága az előadásnak, VIII. 2. 11.; 3. 83. 86.; mint a nagyítás eszköze, VIII. 4. 26.; néha nevetést kel-

tünk vele, VI. 3. 69.; mint alakzat, IX. 2. 3. 63.; 1. latinul Cicéronál: „Significet plus, quam dixeris.“

* *Ἐναντιότης*, lásd *Contrarium* és még IX. 2. 106.

* *Ἐνάργεια*, *evidentia*, Cic.-nál: *lustratio*, szemléltető eleven előadásban, VI. 2. 32.; IV. 63.; mint ékessége a beszédnek VIII. 3. 61.

* *Ἐνδοξον*, tisztességes peresügy, 1. 40.

* *Ἐνέργεια*, hatásos előadás, a melyben nincs egyetlen feleslegesen használt szó; VIII. 3. 39.

* *Ἐνθύμημα*, csonka következtetés V. 10. 1.; V. 14. 1.—4. és 24.—VIII. 5. 9.; mint alakzat IX. 107.; Lásd egyébként: *Cum mentum*!

* *Ἐνθύθμον*, versszerű ritmussal készült beszéd, IX. 4. 77. Cicero akarja, hogy a beszéd inkább „non ἀρρυθμος“ azaz ne legyen ritmus nélkül való, mint *εὐρυθμος*, versszerű ritmussal készült.

* *Ἐντεχνιοί* (*probationes artificia*) művészi bizonyítások, V. 1.

Enumeratio, lásd *Ἀνακεφαλαιῶσις*

* *Ἐπαγωγή*, hasonlóságból merített bizonyíték, *inductio*, V. 10. *ῥητορικὴ* (rhetorikai *inductio*) Aristoteles szerint a *παράδειγμα*, V. 11. 2.

* *Ἐπακολούθησις*, lásd: *Consequens*

* *Ἐπανάληψις*, ismétlés, *iteratio*, mint alakzat, IX. 1. 28.; VIII. 3.

* *Ἐπίνοδος*, visszatérés a tételre

- editus ad propositum, mint gondolatalakzat, IX. 1. 28.; mint szóalakzat: visszatérő ismétlés, egressio, IX. 3. 35.
- εξεργασία*, megismétlése a bizonyításnak, VIII. 3. 88.
- αίχμημα*, kifejtett következtetés, Qu. szerint: valamely ítéletnek következtetés-formába való összefoglalása, mely legkevesebb három-tételből áll, V. 10. 1.—6.—
Latinul: *Aggressio* (lásd ezt!); *ratio*; Cic. szerint helyesebben *ratio cinatio*. Mint alakzat is szép, IX. 2. 107. Az epichirema részeit lásd V. 14. 6.—23.
- κοινωνία*, közönszemű név, I. 4. 14.; I. 6. 12.
- δαιμονιακόν genus*; lásd: Demonstrativum genus!
- διήγησις*, megismételt elbeszélés, IV. 2. 128.
- ήλογος*, befejezés, tekintet nélkül arra, vajjon csupán tartalmi összefoglalás, vagy egyúttal az indúlatok felkeltése is benne van-e; VI. 1. 7.
- ήφηνημα*, befejező felsóhajtás az elbeszélés vagy bizonyítás végén, VIII. 5. 11.
- αυσιναιολογή*, lásd *Complexio* 1.!
- ήθηλον*, lásd *Appositum*!
- ήχηματισμένη oratio*, képekkel ékesített beszéd, IX. 1. 13.
- sentia*, létezése a jogi eset tárgyának, az Aristoteles-féle ούσι fordítása, II. 14. 2.; III. 6. 23.; VIII. 3. 33. Lásd ehhez a 63. Jegyzetet!
- Έτερωσις*, szómásítás, mint alakzat, IX. 3. 12.
- Ethologia*, jellemrajz, I. 9. 3.
- Ηθοποιία*, jellemutánzás, IX. 2. 58.; IX. 3. 99.
- Ηθος*, jellemző és természetű előadása a nyugodtabb lelkiállapotoknak, ellentéte a πάθος-nak, az indúlatok, szenvedélyek helyes kifejezésének; VI. 2. 8.—19.
- Etymologia*, szófejtés, I. 6. 28. s lk.; V. 10. 55.; VII. 3. 25.
- Έυρονθμία*, a taglejtés, mint a testnek a gondolatokhoz és kifejezésekhez mért helyes mozdúlatai, I. 10. 26.
- Έυφαντασιώτος*, eleven képzelőhetségű, a ki a megtörtént dolgokat a valósághoz híven tudja előadni, VI. 2. 30.
- Έυφωνία*, széphanzás, I. 5. 4., latinul: *Vocalitas*.
- Evidentia*, némelyek szerint representatio, szemléltető elevenség, lásd *Έναργεια*!
- Έξαλλαγή* szóváltozat, rokon a *έτερωσις*-szal, IX. 3. 12. Lásd ezt!
- Exclamatio*, felkiáltás, Cic. szerint szóalakzat, IX. 1. 34.; Qu. szerint inkább gondolatalakzat, mivel érzelm kifejezője IX. 3. 97.
- Excursio*, lásd *Egressio*!
- Exemplum*, példa, mint művészi bizonyíték, *παράδειγμα*, V. 11. fej.
- Echortatio*, buzdítás, mint alakzat, *παραινετικόν*, IX. 2. 103.
- Έξις*, készség, melyet gyakorlással lehet megszerezni, X. 1. 1.
- Exordium*, vagy principium, *προοί-*

- μιν, bevezetés, IV. 1. fejr. Bár Qu. az exordiumot megkülönbözteti a proœmium-tól, IV. 1. 53. és 73.
- Explanatio illustris*, világos megmagyarázás, ἔκφρασις, IX. 1. 27.
- Expositio*, elbeszélés, mint a szónoki beszéd része s mint ilyen = narratio, így IV. 2. 2. 3. 6. 10. 14. 22. 29. 32. 39. 47. 50. 60. 69. 82. 84. 88. 95. 104. 108. 110. 114. 125. 132. stb. Mint alakzat-válasz, melyet magunk adunk az ellenvetésre, percontatio expositioque sententiæ suæ, IX. 1. 29.
- Ex tempore dicendi facultas* vagy *Extemporalis-actio*, rögtönzés, X. 7. fejr.
- Extenuatio*, kicsinyítés, mint alakzat, IX. 1. 27.
- Fabula*, mese, mint tragédiák és költemények tárgya, megkülönböztetve az *argumentum*-tól, mint a vígjáték költött tárgyától és a *historia*-tól, a történeti elbeszéléstől, II. 4. 2.
- Facetum*, takaros szép, VI. 3. 19. 20.
- Facetiæ*, finom élez, melyet Cic. szerint elbeszélésben, míg a dicacitas-t (csipős élez) támadáskor szokta használni a szónok, VI. 3. 42.
- Fama*, hír, mint némelyek szerint a közvélemény megnyilatkozása; nem művészi bizonyíték, V. 3. fejr.
- Femur ferire*, czombjait verdesni oldalt, mint a bosszankodást kísérő taglejtés XI. 3. 123.; kolázatlan szónokok hatásvadá eszköze, II. 12. 10.
- Fictio personæ*, személyköltés, προσωποποιία, IX. 2. 29.; IX. 3. XI. 1. 39. 41.
- Figura*, alakzat; mi az alakzat IX. 1. 4. és 22.—25.; különbe a tropus és figura között: I. 1. 4. s kk.; a Cicerótól felsorolva (De or. III. 53. és Or. 39.) alakzatok: IX. 1. 26.—36. és 37.—44. gondolatalakzatok (σχήματα ἀνοίας), IX. 2. fejr.; szóalakzatok (σχήματα λέξεως), IX. 3. fejr.; a szónoki és gondolatalakzatok érintkezése IX. 3. 87. s kk.
- Figurata oratio*, képekkel ékesített beszéd, lásd Ἐσχηματισμένη!
- Finire* e. h. definire, meghatározni, II. 15. 1. 37.; 17. 23.; III. 5. 1. VI. 3. 105.; VII. 3. 3.; XII. 1. 40. stb.
- Finis* e. h. definitio, meghatározás, II. 15. 12. 13. 19. 35. 37.; I. 4. 3.; V. 10. 54.; VII. 3. 25. stb.
- Finitio* e. h. definitio, meghatározás, II. 15. 34.; III. 5. 10.; I. 6. 33.; V. 10. 36. 54.; VII. 3. fejr.; IX. 3. 91. stb.
- Firmamentum*, lásd Continens!
- Floridum*, lásd Genus dicendi!
- Funebris laudatio*, halotti beszéd, III. 7. 2.; XI. 3. 153.
- Γελοῖον, περί γελοίου, lásd Ridiculum!
- Geminatio*, kettőzés; 1. betűk

özése, I. 4. 10.; 2. szókettőzés, mint jelesmondás alkotója. VIII. 18.; mint szóalakzat, IX. 3. 8. 47.

us dicendi, szónoki stílus, melynek három fajtát szokták megkülönböztetni: 1. *subtile*, *χρῶν*, egyszerű stílus; 2. *grande* *etque robustum*, *ἄδρῶν*, méltóságos és erőteljes stílus; 3. *medium* *agay floridum*, *ἀνετηρόν*, közép *agay virágos* stílus.

tus, taglejtés, XI. 65—136.

ῥῶσαι, interpretatio lingvæ secretioris, a nyelv homályosabb értelmű szavainak megfejtése, I. 35.

ῥῆμαι, lásd *Sententiæ*!

idatio, fokozás, *κλιμαξίς*, mint övítő alakzat, IX. 3. 54—57.

istoria, 1. történeti elbeszélés, I. 4. 2.; 2. történetírás: a) görög, X. 1. 73.; b) római 101.-104. *ωνυμία*, névközösség, VII. 9. 2. *ιλλαγή*, névesere; Cicero szerint *μετωνυμία*-nak (névmásítás) neve szónokoknál, VIII. 6. 23.

erbaton (*ὑπερβατόν*), szóelhányás, III. 6. 62. 65.; Qu. szerint *ropus*, *verborum concinna transressio* IX. 3. 91., némelyek szerint inkább szóalakzat, IX. 1. Ne legyen messzire terjedő, III. 6. 67.; IX. 4. 144., mert értelmi zavart okozhat, VIII. 2. 4. V. ö. *Traiectio* és *Transressio*!

ροβολή, hyperbole, túlzás, mint

tropus, VIII. 6. 67. s *kk.*; némelyek szerint a szónoki nagyítás eszköze is lehet, VIII. 4. 29.

Υποδιαστολή, kisebb szakasz a mondatban, XI. 3. 35.

Υποστιγμή, írásjellel, vesszővel jelzett kisebb pihenő a beszédben XI. 3. 35.

Υπόθεσις, *causa*, *quaestiones finitae*, határozott beszéd tárgy, jogi eset, melyben dolgok, személyek, idő- s egyéb körülmények szerepelnek, III. 5. 7. 17. 18.

Υποίπρωσις, szemléltető bemutatás, IV. 2. 3.; IX. 2. 40. 58.; 3. 98. Latin neve Cicerónál: *Subiecto sub oculos*.

Ἰδιότης, meghatározás, *finitio*, *proprietas*, III. 6. 53.

Illusio, lásd *Εἰρωνεία*!

Illustratio, lásd *Ἐνάργεια*!

Imago, *εἰκῶν*, hasonlat, mint alakzat, IX. 1. 35.; Qu. szerint inkább gondolat-, mint szóalakzat, IX. 3. 90.

Imitatio, utánzás, X. 2. fej. egészen, mint a szónokká képezés egyik eszköze; — *morum ac vitæ* (*ἠθοποιία*, *χαρακτηρισμός*, *μίμησις*), mint alakzat, IX. 1. 30.; 2. 58.

Imminutio, kicsinyítés, kifejezésben, nem dologban, mint alakzat, IX. 1. 34.; 3. 90.

Immutatio, 1. hangcsere (ghelyett c), I. 5. 12.; 2. szócsere, mint *solæcismus*, I. 5. 41.; 3. névmásítás, mint alakzat, IX. 1. 35.

Impetus in eadem verba, kifakadás

ugyanazon szavakban, mint alakzat, IX. 1. 33.

Improprium, sajátlan jelentés. Szorosan véve hiba, mert a szót eredeti jelentésével ellenkezően használja, pld. ‚magnum peculiolum‘, a kicsinyítő név mellett a ‚nagy‘ jelző, I. 5. 46. Ép ezért Qu. figyelmezteti a tanítót, hogy a költők olvastatása közben az ilyesmit magyarázza meg tanulóinak, I. 8. 13. ‚Non tamen, quidquid non erit proprium, protinus et improprii vitio laborabit‘, mondja Qu. VIII. 2. 4. Ennek oka szerinte az, mert a szükség viszi reá úgy a római, mint a görög embert, hogy valamely elnevezést sajátlan jelentésben használjon egy másik dologra, a melynek nincs külön neve, pld. ‚iaculari‘ ígét nemcsak a iaculum-mal való hajításra használja. ‚Unde abusio, quæ κατὰ χρῆσιν dicitur, necessaria‘. De ugyancsak Qu. szerint a ‚translatio‘ is ‚non suis rebus verba accomodat‘. Ezért egy-két helyen én is ‚átvitt értelem‘-nek vettem az improprium-ot. Qu. szerint szigorúan ez a helyes elnevezés. Az ‚improprium‘ (sajátlan jelentés hiba ‚nihil ornatum esse, quod sit improprium‘, VIII. 3. 15.); ‚verba non suis rebus accomodata‘ = a translatio (átvitt értelem) szépsége a beszédnek.

Improvisum, váratlan meglepetés, Cic. ‚De oratore‘ szerint még

alakzat, IX. 1. 35.; az Oratban már nem az. IX. 3. 90.

Impulsio ad hilaritatem, kedélykedő hangulatkeltés, χαριεντισμός mint alakzat, IX. 1. 31.

Inaequalitas, lásd Aequalitas alakzat

Incisum, szakasz, a beszédnek sebb része, κόμμα, IX. 4. 22. 1

Incrementum, fokozatos erősítés mint a szónoki nagyítás eszköze VIII. 4. 3. s kk.

Indicium, lásd Signum!

Inductio erroris, megtévesztés figyelem elterelésével, mint alakzat, IX. I. 31.

Inductio ficta personarum, személyes mélyköltés, vagyis személynek költött szerepben való léptetése, προσωποποιία, IX. 1.

Infitialis status, tagadáson alapuló ügyállás; mikor t. i. a vádló tagadó ellenvetése kényszerű coniecturalis bizonyításra a vádlót; III. 6. 15. 32.

Insinuatio, beajánló része a bevetésnek kényes természetű ügyekben, megkülönböztetési tulajdonképeni beköszöntő részektől, principium, IV. 1. 42.

Intentio, 1. vád; III. 6. 7. 13. 20. stb.; VI. 4. 2.; VII. 5. VIII. Bev. 9.; 2. mint az *epichirema* első része, a főtételek IV. 14. 6.

Interclusio, vagy interpositio, bevetett vagy zárójéles mondatok, παρένθεσις, παρέμπτωσις, mint alakzat, IX. 3. 23.

Interiectio, 1. indulatszó, I. 4.

I. 5. 51.; 2. közbevetés, VIII. 2. 15.; IX. 3. 29.; XI. 3. 37.

terpellatio, közbeszólás, mint alakzat, IX. 1. 31.

terpositio, lásd *Interclusio*!

terpretatio, megmagyarázása valamely kifejezésnek, *Cornificius* szerint alakzat, *Qu.* szerint nem az, IX. 3. 98.

terrogare és *percontari* között mi a különbség? IX. 2. 6.

terrogatio, szónoki kérdés, *Cornificius* szerint szóalakzat, *Qu.* szerint gondolatalakzat, IX. 3. 98.

terruptio, lásd *Ἀποσώπησης*!

ventio, feltalálása a beszéd anyagának, III. 3. 1. s kk.

versio, 1. megfordítása két szó sorrendjének, *ἀναστροφή*, I. 5. 40.; 2. *ἀλληγορία*, lásd ezt!

us, tréfa, a komoly ellentéte, a megnevetetés egyik eszköze, VI. 3. 10. 21. 33.

υπακισμός, i-zés, mint beszédhiba, I. 5. 32. Némelyek szerint az *i* hangnak kettőzve s feleslegesen nyújtva kimondása, pld.: Troia, Maia.

acundia, haragos kifakadás, mint alakzat, IX. 1. 32.

onia, lásd *Ἐπιωνεία*!

γνόν, lásd *Genus dicendi*!

γνότης, fojtott hang, mint beszédhiba, ellentéte a *πλατειασμός*, I. 5. 32.

ὀκωλον, körmondat egyenlő hosszú tagokkal, IX. 3. 80.

ratio, 1. felesleges ismétlés mint *ταύτολογία* és *περισσολογία* (lásd

ezeket!), IV. 2. 43.; 2. mint alakzat, ugyanazon szónak egy mondatban ragozás folytán változott alakban való ismétlődése, IX. 3. 42. Lásd *Ἐπανάληψις*!

Iudicatio, *κρινόμενον*, az ítélet tárgya, III. 11. 4. s kk.

Iudiciale genus, törvényszéki beszéd, III. 9. fej. egészen.

Iuridicialis, (*Radermacher* szerint *iuridicalis*) status, (*δικαιολογικός*), jogi ítéleten alapuló ügyállás, III. 6. 31. 33. 57.

Κακίμματον, kétértelmű beszéd, de nem szándékos, hanem a hallgató rosszindulatából, VIII. 3. 44. s kk.

Κακόζηλον, *κακοζηλία*, erőltetett utánzása másoknak a beszéd csinosításában, VIII. 3. 56.; a beszédképek használatában, VIII. 6. 73.

Κακοσύνθετον, rossz szó- és mondatfűzés, VIII. 3. 59.

Κακοτεχνία, gonosz mesterség (azok foglalkozása, kik szónoki tehetségüket mások romlására használják), II. 20. 2.

Κατ' αἰσθησιν, az ügyállás dologi részének vizsgálatában a ténykérdés, III. 6. 37.

Κατ' ἀντίληψιν, lásd *Absoluta defensio*!

Κατάπληξις, fenyegetés, mint alakzat *Rutiliusnál*, IX. 2. 103., latinúl: *minæ*.

Κατὰ ῥητὸν καὶ δῆλον, a törvény

- betűje és a törvényhozó szándéka, mint ügyállás, III. 6. 46.
- Κατασκευή*, bizonyítékokkal való támogatása a szónoki beszéd elbeszélő részének, II. 4. 18.
- Κατὰ συμβεβηκός*, esetleges tulajdonságok, per accidentia, a qualitas neve Hermagorasnál, III. 6. 56.
- Κατάχρησις*, lásd Abusio!
- Κατ' ἔννοιαν*, az ügyállás dologi részének vizsgálatában a szándék kérdése, III. 6. 37.
- Κλίμαξ*, fokozás, mint alakzat, IX. 3. 54. s kk.
- Κοιλοστομία*, öblös hangon beszélés, mint beszédhiba, mikor a hang a szájüregben mintegy visszaverődik vagy némelyek szerint a keleti nyelvekben ismeretes torlódása a gutturalis hangoknak, I. 5. 32.
- Κόμματα*, szakaszok a beszédben, IX. 4. 22.
- Κρινόμενον*, lásd Iudicatio!
- Κῶλα*, membra, beszédtagok, IX. 4. 22.
- Laesio*, megtámadása az ellenfélnek, ὕβρις, IX. 1. 32.
- Λαμβδακισμός*, az „l” hangnak ket-
tőzve és erősen hangoztatása, mint beszédhiba, pld. llucem, allma, sallva stb. I. 5. 32.
- Laus*, laudativum genus, lásd Demonstrativum genus!
- Legale genus*, tételes törvényen alapuló kérdés, mint szónoki beszéd tárgy, νομικόν, III. 5. 4.; II. 6. 44. s kk.
- Legum laus ac vituperatio*, törvényjavaslat és annak ellenzése, II. 4. 33. s kk.
- Λέξεως σχήματα*, lásd Figura!
- Licentia*, szabadszájú beszéd, παρρησία, IX. 2. 27.; 3. 99.
- Litteratura*, eredetileg a „grammaticae” latin fordítása = nyelvtan, II. 1. 4.; 14. 3.
- Loci communes*, közhelyek, általános tételek, személyek és körülmények említése nélkül, II. 1. 9. 11.; II. 4. 22.; X. 5. 12.
- Λογικόν*, Hermagoras szerint: rationale genus, észokokból kiinduló ügyállás, III. 5. 4.
- Λογοδαίδαλοι*, czifrabeszélők (Platon nevezi így Theodorus Byzantius de csakis öt egyes számban), III. 1. 11.
- Magnificentia*, emelkedett hang előadás, IV. 2. 61.
- Μακρολογία*, bőbeszédűség, VIII. 3. 53.
- Ματαιοτεχνία*, szükségtelen utánzása a művészetnek, mint hiábavaló fáradozás, II. 20. 2.
- Materia*, 1. anyag, melyet a művész alakít, II. 19. 3.; 2. beszéd tárgyak a rhetoriskolában, II. 4. II. 10. 1.; lehetnek egészen költöttek is, II. 4. 41.; 3. bármely szónoki beszéd tárgya.
- Μεγαλοπρέπεια*, lásd Magnificentia
- Μείωσις*, szófukarság; Qu. a beszéd ékességének hibái közé sorozza

ár inkább a világosság ellen
ét, VIII. 3. 50.

amburum, beszédtag, IX. 4. 123.;
Qu. szerint nem alakzat, IX.
98.

memoria, emlékezőtehetség, em-
lézés; ars memoriæ, az emlékezés
művészete, XI. 2. fejr. egészen.

μετάβασις, átmenet, a beszéd for-
májának hirtelen megváltozta-
ása *ἀποστροφή*-hoz hasonlóan,
mint alakzat, IX. 3. 24. 25.

μεταβολή, 1. fordúlatos előadás,
változtatosság a jellemzésben,
mint alakzat, IX. 3. 38.; 2. ütem-
áltás, IX. 4. 50.

μετάληψις, 1. kifogás, *translatio*,
mint ügyállás, III. 6. 46 és III.
önyv 65. Jegyzet; 2. szóátvitel,
transsumptio, mint tropus, VIII.
37. 38.; VI. 3. 52. IX. 1. 5.

μεταφορά, képátvitel, *translatio*,
III. 6. 4.; *continua μεταφορά*,
metaphora folytatása = *ἀλλη-
γορία*, IX. 2. 46.

μεταστάσις, 1. kifogás, mint ügy-
állás = *translatio*, III. 6. 53.;
2. áthárítása a bűnösségnek
másra (*transfere crimen in
alium*), VII. 4. 14.; 3. áthelye-
zés (időbeli, *translatio tempo-
rum*), ha a szónok a jövőben
lehetséges dolgokat szemléltetve
előjele, IX. 2. 41.

μετρον (*μέτρον*), időmértéke a szó-
tagoknak, megkülönböztetve a
hangzatosságtól, ütemtől (*ritmus*,
μετρον), latinúl: *numeri*, IX. 4. 45.

Μετωνυμία, névmásítás, mint tro-
pus, VIII. 6. 23.; IX. 1. 5.

Μίμησις, lásd *Imitatio*!

Μιναι, lásd *Κατάπληξις*!

Minuendi, species et ratio, a ki-
csinyítés fajtái és módja, VIII.
4. 1. és 28.

Μοροειδής, lásd: *Varietas* alatt!

Μοροτονία, lásd: *Varietas* alatt!

Motus, fordúlat, melyet a tropu-
sok a beszédnek adnak; a *τρόπος*
latin neve, Qu. szerint a legje-
lescbb római íróknál, VIII. 5. 35.;
IX. 1. 1.

Μυκτηρισμός, leplezett gúny, mint
tropus, VIII. 6. 59.

Narratio, elbeszélés, a szónoki be-
széd második része, IV. 2. fejr.;
az elbeszélés fajtái, II. 4. 2. s k.

Nitor, ékes, ragyogó stílus, VIII.
3. 3.; a magasztaló beszédekben
jobban tűrik ezt, XI. 1. 48.; —
eloquentiæ, XII. 2. 26; — *histo-
ricus*, X. 1. 33.; — *in cultu
victuque*, finom izlés az öltöz-
ködésben és életmódban, VIII.
5. 34.

Nόημα, elmés mondás, a *sententiák*
egy faja, II. 11. 1.; VIII. 5. 12.

Nomen, névszó; *vocabulum* = ösz-
szeges, (*concretum nomen*), ap-
pellatio = elvont főnév. A görög
προσηγορία talán mindkettőt je-
lenti, I. 4. 20. 21.

Νομικόν, Hermagoras szerint le-
gale genus, törvényeken alapuló
ügyállás, III. 5. 4.

Notatio, szófejtés; az *etymologia*

- latin neve Cicero fordításában, I. 6. 28. (Aristoteles *σύμβολον*-nak nevezi, ez pedig = nota, innen notatio.)
- Numerus*, 1. nyelvtanilag, szám, a névszók és igék ragozásában, I. 4. 27.; 5. 42.; 2. oratorius, a beszéd hangzatossága, ritmusa, a nélkül, hogy dallamossággá fokozódnék, IX. 4. 52.—57. V. ö. Ἄρρυθμον és Ἐνρυθμον! 3. solæcismus a szám használatában, I. 5. 16.; 4. a numerus felcserélése mint alakzat, IX. 3. 8.
- Obiurgatio*, korholás, mint alakzat, IX. 1. 32.
- Obsecratio*, esdeklés, mint alakzat, IX. 1. 32.
- Obtinentia*, lásd: Ἀποσιώπησις!
- Occultatio*, eltitkolás, Cornificius szerint szó-, Qu. szerint gondolatalakzat, IX. 3. 98.
- Oeconomia*, Hermagoras szerint mindaz, a mi a beszéd anyagának megválogatásához, felosztásához, elrendezéséhez és kidolgozásához tartozik, III. 3. 9.
- Oeconomica causæ dispositio*, a beszéd anyagának művészi gazdagságos beosztása, VII. 10. 11.
- Ὁμοιολογία*, egyhangúság a beszéd előadásában, VIII. 3. 52.
- Ὁμοιόπτωτον*, esetalakok egyezése két vagy több mondatban, IX. 3. 78. s kk.
- Ὁμοιοτέλευτον*, mondatvégek rímélése, IX. 3. 77.—80.
- Ὁμωννμία*, névközösség, VII. 9. 2.; homonyma, egynevű dolgok, VII. 2. 13.
- Ὀνοματοποιία*, 1. általában új szóalkotása, VIII. 6. 31.; ebben latin nyelv nem oly merész szerencsés, mint a görög, I. 72.; VIII. 6. 31.—33.; 2. hangutánzás szavakkal; lásd ugyan ott!
- Optatio*, jókivánság, óhajlás az illetőnek intézve, mint alakzat, IX. 1. 32.; 2. 3.
- Originatio*, szófejtés, az etymologia latin neve némely írónál, 6. 28.
- Paedagogi*, nevelők, I. 1. 8.; I. 6. Jegyzet; I. 2. 10.; 3. 15.
- Παραβολή*, példázat, V. 11. 2. 23. VI. 3. 59.; VIII. 3. 77. Cicero 'collatio'-nak nevezi.
- Παράδειγμα*, példa, mint a bizonyítás egyik módja, V. 11. 1. 2. XII. 10. 51.
- Παραδιαστολή*, szembeállítás, rokon fogalmak megkülönböztetése (rövid — okos, vakmerő — bátor — zsugori — takarékos), IX. 3. 6.
- Παραδιήγησις*, epizód az elbeszélésben, Qu. szerint nem alakzat, IX. 2. 107.
- Παράδοξον*, 1. meglepő tárgyú példabeszéd, IV. 1. 40.; 2. meglepő furcsaság, mint a Celsustól született alakzat egyik faja, I. 2. 23.
- Παρανετιζόν*, lásd: Exhortatio!
- Παρασιώπησις*, elhallgatása vminek

Rutilius szerint alakzat, IX. 3. 99.

αράνησις, nagyítás; Rutilius és Gorgias szerint alakzat, IX. 2. 106.

αρέκβασις, lásd: Egressio!

αρέμπτωσις, lásd: Interclusio!

αρένθεισις, lásd: Interclusio!

ἀρισον, similia, hasonló hangzás, rím, assonance; négyféle alakja, IX. 3. 75.

αρομολογία, látszólagos beleegyezés, Rutilius szerint alakzat, IX. 3. 99.

αρονομασία, lásd: Annominatio!

αῤόδησις, lásd: Licentia!

αῤτίτιο, részelés, egyes dolgoknak részekre tagolása, VII. 1. 1.; mint alakzat, IX. 2. 105.

αθητικαὶ probationes, érzelmekből kiinduló bizonyítékok (argumentum ad hominem), V. 12. 9.

ἀθος, lásd: ἥθος!

ἐποιημένα, képzett szók, VIII. 6. 32.

ἐρcontatio expositioque sententiae suae, ellenvetés, melyre magunk adjuk meg a választ (ὑποφορά), mint alakzat, IX. 1. 29.

εῤcursio, futólagos érintés, (ἐπιτροχασμός), mint alakzat, IX. 1. 27.

εῤριεργία, hiú erőlködés a beszéd csinosisításában, VIII. 3. 55.

εῤρισσολογία, felesleges szószaporítás, felesleges dolgok elmondása, IV. 2. 43.; VIII. 6. 61.

εῤρίστασις, negotium, peresügy, III. 5. 17. 18.

εῤρίφρασις, körülírás, mint tropus, részint mint kerülő úton való

kifejezése (circuitus eloquendi) valami nem szép dolognak, részint mint szépítő eszköz. Ha túlzásba esik, hiba és περισσολογία a neve, VIII. 6. 59. s kk.

Permissio, a hallgatókra bízott szabad választás, mint gondolatalakzat, mikor a szónok yminek elbírálását a bírákra, vagy éppen az ellenfélre hagyja, IX. 2. 25.; 3. 90.

Peroratio, befejezés, VI. 1. fejezet egészen.

Φαντασία, látomások, mikor a szónok messze levő dolgok képeit úgy állítja lelki szemei elé, mintha valóban látná azokat, VI. 2. 29.; X. 7. 15.; XII. 10. 6.

Φράσις, lásd: Elocutio!

Πίστεις, bizonyítás, melynek eszközei az érvek, argumenta, V. 10. 8.

Πλατειασμός, téli torokkal és tál-tott szájjal beszélés, mint beszédhiba, I. 5. 32.

Πλεονασμός, szófölösleg, VIII. 3. 53.

Πλοκή, szófonat, mint alakzat, IX. 3. 41. 49.

Πολύπτωτον, esethalmozás, ugyanazon szónak különféle esetalakjai egymás mellett, mint szóalakzat, IX. 3. 37.

Πολυσύνδετον, kötőszóhalmozás, mint alakzat, IX. 3. 51.

Positio, 1. végződése a szónak, I. 6. 12.; I. 4. 24.; I. 5. 24. 51. stb.; 2. a szótag magánhangzójának helyzete, I. 5. 28.; IX. 4.

86.; 3. a ritmusban: *sublatio* — *positio*, emelkedés — esés, *arsis* — *thesis*, IX. 4. 48. 55.; 4. költött tárgyak, *positiones*, II. 10. 14.

Positum nomen, lásd: *Ad aliquid!* *Praedictio*, előre bejelentés, a *πρόληψις* egyik faja, mint alakzat, IX. 2. 17.

Praemunitio, mentegetődzés, alakzat, mint a *πρόληψις* egyik faja, IX. 2. 17.

Praeparatio, előkészítés, alakzat, mint a *πρόληψις* egyik faja, IX. 2. 17.

Praescriptio, kifogások, melyeket a vádlott tesz az *intentio* (vád) ellen, VII. 5. 2. s mint ilyen gyakran = *exceptio*; lassankint majdnem kizárólag az időbeli kifogásra értették s ekkor = *elévülés*, III. 6. 71. és 87. Jegyzet a III. könyvhöz.

Praesumptio, megelőzés, *πρόληψις*, mint alakzat, IX. 2. 16.; 3. 99. Lásd még: IV. 1. 49.

Pragmatici (*πραγματικοί*), törvénytudók, később általában: jogtudósok, III. 6. 59. és 81. Jegyzet; XII. 3. 4.

Προέχθεις, előrebocsátás, alakzat, IX. 2. 106.

Progressio, fokozás, alakzat Cicerónál, IX. 1. 33.

Πρόληψις, lásd: *Præsumptio!*

Pronunciatio, szóbeli előadás, XI. 3. fej. egészen.

Προοίμιον (*prooemium*), Qu. szerint a szorosan vett bevezetés,

előljáró része a beszédnek, mely a tulajdonképeni bevezetést megelőzi, IV. 1. 1. 53. 73.

Proportio, lásd *Analogia!*

Propositio, a főtétele felállítása, II. 4. fej. egészen. Némelyek helytelenül a szóbeli beszéd külömrészének veszik, III. 9. 1. 2.

Proprietas, 1. saját jelentés, elletéte *improprium*, VIII. 2. 1. kk.; 2. meghatározás, *finitio* *ἰδιότης*, III. 6. 53.; 3. tulajdonjog, megkülönböztetve a tényleges birtoklástól (*possessio*), VI. 5. 3.

Προσαπόδοσις, tételenként való megokolás, mint alakzat, IX. 3. 9.

Προσομιλητική, csevegő, társalgó beszéd, Platónál a törvénytudók és népgyűlési beszéd mellett harmadik faja a szóbeli beszédnek; Qu. *sermocinatrix*-nak nevezi, III. 4. 10.

Prosopopoeia, *προσωποποιία*, személyköltés; meghatározását lásd VI. 1. 25.; mint alakzat, IX. 29. s kk.; egyébként más hangjának, jellemének utánzás I. 8. 3.; III. 8. 49.; XI. 1. 4.

Προσφθιαί, lásd: *Accentus!*

Προτροπική σίσις v. *παρορμητική* buzdító ügyállás a tanácskozó beszédben, III. 6. 47.

Purgatio, öngazolás, (*κάθαρσις*) mint alakzat, IX. 1. 32.

Quaestio, főkérdés a perbeszédben III. 11. 1.—4.; némelyek ügyállást nevezik *quaestio*-na

III. 6. 2.; — iuris, jogi kérdés, — facti, ténykérdés, VII. 1. 18. 23. s kk.

ualitas, az ügy milyensége, jogi természete, VII. 4. fej; *qualitates verborum* = igemódok, I. 4. 27.; *status seu qualitates* = modi, I. 5. 41.

uantitas, a vádbeli cselekmény nagysága, VII. 4. 16. 41. s kk.; a latinban csak egy szó van erre, akár mennyiségi, akár számbeli nagyságot akarunk kifejezni, *πηλικότης* és *ποσότης*, III. 6. 23.

atio, 1. *elméleti oktatás*, módszer, módszeres útmutatás, I. 1. 11.; V. 10. 124; II. 3. 6.; V. 1. 3. stb.; 2. *megokolás* általában; némelyek szerint csak a vád alapja, *αἰτία*, míg az indítóok, *αἴτιον*, = *initium*, III. 11. 4. 5. 19.; 3. *annyi mint epichirema*, V. 10. 6., Cicerónál annak egy része, V. 14. 5. s kk.; 4. *mint alakzat* IX. 2. 107.; Cicerónál *mint 'ratio subiecta ad propositum'*, a tétel megokolása egyben (*αἰτιολογία*), IX. 1. 34.; *mint 'ratio supposita in distributis'*, megokolás tételenként (*προσζπόδοσις*), IX. 1. 34.

ationale, lásd: *Λογικόν!*

atiocinatio, lásd: *'Επιχείρημα!*

ecusatio, kifogás a kereset ellen, IV. 4. 6.; V. 6. 5.

editio, lásd: *'Ανταπόδοσις!*

egressio, lásd: *'Επάνοδος!*

Reiectio a seipso, elhárítás (*προδιόρσις*), mint alakzat, IX. 1. 30.; — *in aliquem*, áthárítás, (*μετάστασις*), u. ott.

Relatio, ismétlés, mint alakzat Cicerónál, IX. 1. 35. és 21. Jegyzet és IX. 3. 97.

Repetitio eiusdem verbi a primo, szóismétlés a mondat elején (*ἐπαναφορά*), IX. 1. 33.

Repraesentatio, lásd: *Evidentia!*

Reprehensio, szemrehányás, melylyel a szónok önmagát illeti, mint alakzat, IX. 1. 34.

Responsio sibi ipsi, felelés a saját kérdésére, mint alakzat, IX. 1. 35.; 3. 90.

Reticentia, lásd: *'Αποσιώπησις!*

Reversio, lásd: *'Αναστροφή!*

Revocatio verbi, megismétlése a mondat végén levő szónak a következő mondat elején, mint alakzat, IX. 1. 33.

Ridiculum, a nevetséges, *γελοῖον*, VI. 3. 22. s kk.

Risus, nevetetés, a szónoki hatás egyik eszköze, VI. 3. fej. egészen.

Rogatio, szónoki kérdés, alakzat Cicerónál, IX. 1. 29.

'Ρυθμός, ütem, ritmus a zenében, I. 10. 22.; a beszédben, IX. 4. 45. s kk.

Salsum, elmésség, VI. 3. 18. s kk.

Σαρκασμός, maró gúny, VIII. 6. 57.

Satisfacere, satisfactio, mint szónoki kifejezés = boesánatot kérni, boesánatkérés, VI. 2. 14.;

3. 34.; 1. 50.; XI. 1. 52. 64. 76.;
3. 63.
- Σχῆμα**, *Schema*, alakzatok, IX. 1. fejj.; gondolatalakzatok, IX. 2. fejj.; szóalakzatok, IX. 3. fejj.
- Scriptum et voluntas*, a törvény betűje és szelleme, VII. 6. fejj. egészen.
- Sententiae* vagy *sensa*, jeles mondasok, VIII. 5. fejj. egészen; I. 9. 3.; X. 5. 12.; mint alakzat némelyek szerint IX. 2. 107.; 3. 98.
- Sequens*, lásd: *Appositum*!
- Signa*, σημεῖα, bűnjelek, V. 9. fejj. egészen, ἄλυτα σημεῖα, kétségbevonhatatlan jelek, V. 9. 3.
- Significatio*, plus, quam dixeris, IX. 2. 3. vagy *Significatio ad plus intelligendum, quam dixeris*, IX. 1. 27., lásd: Ἐμφρασις!
- Similitudo*, hasonlóság, mint a bizonyítás egyik alapja, V. 11. 22.; mint a nevetséges forrása, VI. 3. 57.; *similitudines*, hasonlatok, VIII. 3. 72. s kk.; VIII. 5. 5.; 6. 49.; példabeszéd, παραβολή, IX. 1. 31.
- Simulatio*, tettetés, mint gondolat-alakzatok alapja, IX. 2. 26.; mint indúlatkeltő eszköz, VI. 2. 15.; nevetető, VI. 3. 85.
- Soloecismus*, nyelvtani hiba, főleg a szöfűzésben, de sokszor bármely idegenszerűséget (barbarismus) így neveznek. Nevét Σολοί ciliciai várostól nyerté, melynek lakói idegenszerű beszédjökkel az attikai nyelv tisztaságát nagyon megrontották; ez a hiba a gyakori érintkezéskölytán Görögországba is áttejedt, I. 5. 5. 16. 34. s kk.
- Σωρισμός**, tájszólások keverése VIII. 3. 59.
- Στάσις**, III. 6. 3. Lásd: *Status*!
Status, 1. igemód, I. 5. 41.; ügyállás, a jogi eset azon képedése, mely körül az egész ügy forog (más nevei: *constitutio quæstio, caput*), görög neve στάσις III. 6. fejj. egészen.
- Suasoriae*, tanácskozó beszédek II. 1. 8.; 4. 25.; VII. 4. 2.
- Subiectio sub oculos*, lásd: Ὑποποσις!
- Sublatio*, emelkedés az ütemben; lásd egyébként: *Positio* 3. alatt.
- Suggestio*, némelyek szerint „subiectio”, utánvetés, mint a másban intézett kérdésre meg nem várhanem mindjárt magunktól adófelelet; alakzat, IX. 2. 15.
- Superiectio decens veri*, lásd: *Hyperbole*!
- Superlatio veritatis*, mint alakzat = *Hyperbole*.
- Sustentatio*, felfüggesztés, mint alakzat, IX. 2. 22.
- Συλλογισμός**, syllogismus, latinul *collectio*, logikai következtetés VII. 8. 1.; mint alakzat, IX. 2. 103.
- Συμβολον** a szófejtés neve Aristotelesnél, I. 6. 28.
- Συναίρεσις**, lásd: *Complexio*!
- Συναλοιφή**, egybeolvasztása a magánhangzóknak, IX. 4. 36. 103.

αναθροισμός, gondolatesoportositás, melyben fokozatos emelkedés van, mint a szónoki nagytitás eszköze, VIII. 4. 27.

ένδεσμος, kötőszó, a latinban 'coniunctio' vagy 'convinctio'; ez utóbbi jobb fordítása a görögnek, I. 4. 18.

ένέχρον, lásd: *Contineñs!*

ένεκδοχή, synecdoche, tárgymásítás, VIII. 6. 19. s. kk.; mint alakzat, IX. 3. 58.

ένεξενγμένον, mondat-összevonás, mint alakzat, IX. 3. 62.

έννοικείωσις, összeházasítás, két ellenkező fogalomnak kapcsolása egy harmadikhoz, mint alakzat, IX. 3. 64.

ένονννμία, rokonjelentés, VIII. 3. 16.

άbulae, okiratok, mint nem művészi bizonyíték, V. 5.; VI. 3. 92.; VII. 10. 13.

άπεινώσις, lekicsinylés, VIII. 3. 48.

άπτολογία, ugyanannak szükségtelen ismétlése, IV. 2. 43. és 40. Jegyzet; VIII. 3. 50.

άκμήρια, kényszerítő erővel bíró külső bizonyítékok, V. 9. 3.

άnores vagy *tonores* (gör. *τόνοι*), lásd: *Accentus!*

άstimonia, tanúk bizonyosságai, V. 7. fej. egészen; — *divina*, isteni bizonyosságok, V. 7. 35; 11. 42.

άσις, Cic. szerint *propositum*, mások szerint *quaestiones infinitae* vagy *universales*, határozatlan beszéd tárgy, általános

kérdés, melyben személyek, idő s egyéb körülmények nem szerepelnek, III. 5. 6.; X. 5. 12.

Tonarion, hangsíp, melylyel C. Gracchus szónoklás közben magának a hangot megadatta, I. 10. 27.

Τοπογραφία, locorum dilucidatio, helyrajz, a helyi viszonyok világos leírása, mint a szemléltető előadás egyik formája, IX. 2. 44.

Tractio, osztóképzővel képezett határozó, pld. *fascetum*, I. 4. 20.

Traiectio, 1. — *verborum*, a szórend összezavarása (v. ö. hyperbaton), VIII. 2. 14.; — *veritatis*, túlzás (v. ö. hyperbole) IX. 2. 3.

Transgressio, 1. átmenet, IV. 1. 78.; 2. szóelhányás, ha messzire terjed, hiba, IX. 4. 28.; ha tetsetős, akkor mint hyperbaton a beszéd csinósítására szolgál, VIII. 6. 62., vagy mint alakzat, IX. 3. 91.; költőknél még a szónak elmetszésével is előfordúl, VIII. 6. 66.

Transitus, átmenet a beszédben, IV. 1. 77.; XI. 3. 46.; magában nem alakzat, IX. 2. 61.

Translatio, 1. mint jogi műszó = kifogás, óvás a vádló illetékesége ellen, V. 13. 8. V. ö. *μετάληψις* 1. és *μετάστασις* 1.! 2. áthárítása másra a bűnösségnek, VIII. Bev. 9.; VII. 4. 13. V. ö. *μετάστασις* 2.! 3. — *temporum*, lásd: *Μερίστας* 3.! 4. képátvitel, azaz *μεταφορά*, V. 14. 34.; VIII.

2. 6.; VIII. 6. 4. 11. 14. 15. 49. 50.; X. 1. 118.
- Transmutatio*, helycseréje két betűnek (per helyett pre), I. 5. 12.
- Transumptio*, lásd: Μετάληψις 2.!
- Tropus*, τρόπος beszédkép; meghatározása, VIII. 6. 1. és IX. 1. 4.; lásd a VIII. 6. fej. egészen; miben különbözik az alakzattól, IX. 1. 1. s kk.
- Urbane dicta*, szellemes mondások, VI. 1. 46.; 3. 42.
- Urbanitas*, finom szellemesség, finom választékos modor, megjelenés; meghatározását Domitius Marsus nyomán lásd VI. 3. 104.; VI. 8. 17.; a vádlóban X. 1. 115.; tréfában II. 5. 8.; VIII. 6. 74. stb.
- Urbanus homo*, Cicero szerint új szó, VIII. 3. 34.; VI. 3. 105.
- Oὐσία*, lásd: Essentia!
- Varietas*, változatosság a beszéd hangjában; ellentéte a μονοτονία = egyformaság és μονοτονία = egyhangúság, IX. 4. 43.—46.
- Venerem illam solis concessa Atticis sermo ipse Romanus non recipere videtur*; maga a latin nyelv nem alkalmas annak bájnak kifejezésére, mely egydül az attikaiaknak volt meadva, X. 1. 100.
- Veneres dicendi*, a beszéd szép eszközei, X. 1. 79.
- Veriloquium*, szófejtés; Cicero kpezte szó-etymologia, I. 6. 28.
- Vocabulum*, lásd: Nomen!
- Vocalitas*, lásd: Εὐφωνία!
- Vox libera atque etiam effrenatio* szabadszájú, sőt féktelen beszéd, alakzat Cicerónál, IX. 1. 38 (παρόρησις).

B) Magyar-latin-görög műszótár.

- alakzat, figura, σχῆμα, IX. 1. 4. 22.—25.; IX. 1. 26.—36. és 37.—45.; gondolatalakzatok, IX. 2. fej.; szóalakzatok IX. 3. fej.; érintkezések IX. 3. 87. s kk.
- Kalmazott jeles mondás*, chria, I. 9. 3. 4.; II. 4. 26.; I. k. 70. Jegyzet.
- Áltétel* az epichiremában, assumptio, V. 14. 5.
- nyagbeosztás*, dispositio, VII. 1. fejezet.
- nyagfeltalálás*, inventio, III. 3. 1. s kk.
- azonosság és különbség*, mint ügyállás, tulajdonképen a definitio két része, de eodem et (de) alio, III. 6. 31. és 37. és a 67. Jegyzet a III. könyvhöz.
- Általános kérdés*, θέσις, (Cic. propositum, mások szerint: quaestiones infinitae vagy universales, határozatlan beszéd tárgyak, melyben személyek, idő- s egyéb körülmények nem szerepelnek, III. 5. 6.; X. 5. 12.
- átírtás*, reiectio in aliquem, μετάστασις, IX. 1. 30.
- átírtása* a bűnösségnek másra, transferre crimen in alium, μετάστασις, VII. 4. 14.
- Áthelyezés*, időbeli, translatio temporum, μετάστασις, IX. 2. 41.
- Átmenet* a beszédben, transitus, IV. 1. 77; XI. 3. 46; magában nem alakzat, IX. 2. 61.
- Átmenet*, μετάβασις, a beszéd formájának hirtelen megváltoztatása ἀποστροφή-szerűen mint alakzat, IX. 3. 24. 25.
- Beajánlás* a bevezetésben, insinuatio, IV. 1. 42.
- Befejezés*, peroratio, conclusio, cumulus, VI. 1. 1.
- Befejezés*, epilógus, VI. 1. 7.
- Befejező felsőhajtás* az elbeszélés vagy bizonyítás végén; ἐπιφώρημα, VIII. 5. 11.
- Beismerése* a magunk vagy védettünk hibájának, confessio, mint alakzat, IX. 2. 17.
- Bemutató*, dicsérő, magasztaló v. gáncsoló beszéd, „demonstrativum genus”, „laus”, „laudativum genus”, ἐγκωμιστικόν vagy ἐπιδεικτικόν, III. 4. 12; III. 7.
- Beszédkép*, tropus, VII. 6. 1.; IX. 1. 4.
- Beszédtagok*, membra, μόλα, IX. 4. 22.
- Bizonyítás*, πίστεις, melynek esz-

- közei a bizonyítékok vagy érvek, argumenta, V. 10. 8.
- Bizonyítékokkal való támogatása* a szónoki beszéd elbeszélő részének, κατασκευή, II. 4. 18.
- Bocsánatot kérni, bocsánatkérés,* satisfacere, satisfactio, VI. 2. 14.; 3. 34.; 1. 50.; XI. 1. 52. 64. 76.; 3. 63.
- Bocsánatkérés,* deprecatio, mint alakzat, IX. 1. 32.
- Bőbeszédűség, μακρολογία,* VIII. 3. 53.
- Bővítés, additio,* mint alakzat, IX. 3. 18.
- Buzdítás, exhortatio, παραινετικόν,* mint alakzat, IX. 2. 103.
- Bűnjelek, σημεῖα, signa,* V. 9. fej.
- Csinosítás, διασκευάζω, némelyek szerint alakzat, Qu. szerint nem az,* IX. 2. 107.
- Csipkedve elczelődés, dicacitas, VI. 3. 21. 42.*
- Csipős elcz, dicacitas, VI. 3. 42.*
- Csonka következtetés, ἐνδύμματα, commentum, V. 10. 1.; 14. 1.—4. és 24.—26.; VIII. 5. 9.; mint alakzat, IX. 2. 107.*
- Czifrabeszélők, λογοδαίδαλοι, Plato használta e szót Theodorus Byzantiusra, III. 1. 11.*
- Dicsérő beszéd, lásd: Bemutató beszéd.*
- Egybeolvasztása a magánhangzóknak, συναλοιφή, IX. 4. 36. 109.*
- Egyenletesség a beszéd hangjában, æqualitas; ellentéte az egyenlenség, dőczögősség, IX. 3. 43.*
- Egyenlő hosszú tagokkal bíró mondat, ἰσόκωλον, IX. 3. 80.*
- Egyforma ragozású szók ismétlése, cadunt similiter, ὁμοίωσις, IX. 1. 33.*
- Egyhangúság a beszéd előadásban, ὁμοιολογία, VIII. 3. 52.*
- Egyöntetűség, egyformaság, analogia, proportio, I. 6. 1. 3.*
- Elbeszélés, expositio vagy narratio, IV. 2. fej. Mint alakzat = magunk ellenvetésére adott válasz, IX. 1. 29.*
- Elcsavarása a szó alakjának, mi a szójáték egy neme, deflexio verbum, IX. 1. 33.*
- Elévülés, időbeli kifogás a velem ellen, præscriptio, III. 6. 7. III. k. 87. Jegyzet.*
- Elhallgatás, ἀποσιώπησις, mint alakzat, Cicero: reticentia, Celsus: obticentia, mások interruptio névvel jelölik, IX. 2. 54. Vme könnyen odagondolható szónak kihagyása nem aposiopesis, IX. 3. 58. s kk.*
- Elhallgatása valaminek, παρασιώπησις, mint alakzat, IX. 3. 99.*
- Elháritás, reiectio a seipso, παραδίρθησις, mint alakzat, IX. 1. 3.*
- Elháritása a bűnösségnek deprecatio, VII. 4. 3.; mint alakzat IX. 2. 3.*
- Elkalandozás a tárgytól, ἀφοδοσία, mint szóalakzat, IX. 3. 87.*
- Ellensúlyozás, ἀντίστασις, comparativum, mikor vmi rosszat enne*

boldalával igyekszünk menteni, egybevetve vmi képzelt vagy ehetséges nagyobb rozszzal, VII. k. 12.; III. könyv 65. Jegyzet. *entél*, ἀντίθετον, contrapositum vagy contentio, mint szóalakzat, IX. 3. 81. 92. Rutiliusnál 'comparatio' néven mint gondolatalakzat szerepel, IX. 2. 101.; ἰναντιότης, IX. 3. 90.; contrarium, IX. 1. 34. *fenvetés*, akár valódi, akár képzelt, melyre mindjárt megfeleltünk, ἀνυποφορά, IX. 2. 106. *fenvetés*, melyre magunk adjuk meg a választ, percontatio, expositioque sententiæ suæ ((ὑποφορά), mint alakzat, IX. 1. 29. *méleti oktatás*, lásd: Ratio! *més mondlás*, νόημα, a sententiák egy faja, II. 11. 1.; VIII. 5. 12. *mésség*, salsum, VI. 3. 18. s kk. *ökészítés*, præparatio, a πρόληψις egyik faja, mint alakzat, IX. 2. 17. *öljáró része* a beszédnek, προσίμιον, mely a tulajdonképeni bevezetést megelőzi, VI. 1. 1. 53. 73. *őre bejelentés*, prædictio, a πρόληψις egyik faja, IX. 2. 17. *őrebocsátás*, προέξεις, mint alakzat, IX. 2. 106. *sorolás*, διεξοδος, Qu. szerint magában nem alakzat, IX. 3. 87. *térés*, rövid, a tárgytól, declinatio brevis, παρατροπή, mint gondolatalakzat, IX. 1. 32. *titkolás*, occultatio, mint alakzat, IX. 3. 98.

Emelkedett hangú előadás, magnificentia, μεγαλοπρέπεια, IV. 2. 61. *Emlékezőtehetség*, emlézés, memoria, ars memoriae, XI. 2. fej. *Emlékeztetés*, ἀνάμνησις, mint alakzat, IX. 2. 106. *Enyhítése a ródnak*, deminutio v. diminutio, VII. 4. 3. *Epizód* az elbeszélésben, παραδείγησις, IX. 2. 107. *Erőltetett utánzása* másoknak, κολοζηλον, κακοζηλία, VIII. 3. 56; 6. 73. *Esdeklés*, obsecratio, mint alakzat, IX. 1. 32. *Esetalakok egyezése* két vagy több mondatban, ὁμοιόπρωτον, IX. 3. 78. s kk. *Esethalmozás*, πολυπρωτον, ugyanazon szónak különféle esetalakjai egymás mellett, mint szóalakzat, IX. 3. 37. *Esetleges tulajdonságok*, per accidentia, κατὰ συμβεβηχός, III. 6. 56. *Ékes stilus*, nitor, VIII. 3. 3.; X. 1. 33. XI. 1. 48.; XII. 2. 26. *Értelmetlenség*, mint az előadás világosságának ellentéte, ἀδιανότης, VIII. 2. 20. *Érzelmek és indulatok*, affectus, VI. 2.; Athénben tilos volt a szónoknak ezeket felkorbácsolni, VI. 1. 7. *Érzelmi bizonyítékok*, παθητικαὶ probationes (argumentum ad hominem), V. 12. 9. *Felelés* a saját kérdésére, responsio,

- sibi ipsi, mint alakzat, IX. 1. 35.; 3. 90.
- Felesleges szószaporítás*, περισσολογία, IV. 2. 43.; VIII. 6. 61.
- Felfüggesztés*, sustentatio, mint alakzat, IX. 2. 22.
- Felkiáltás*, exclamatio, Cic. szerint szóalakzat, IX. 1. 34.; Qu. szerint inkább gondolatalakzat, IX. 3. 97.
- Felosztás*, divisio, az általánosnak (genus) különökre (species) tagolása, VII. 1. 1.
- Felsőhajtás* az elbeszélés vagy bizonyítás végén, acclamatio, epithonema, VIII. 5. 11.
- Feltétlen védekezés*, absoluta defensio, mikor a vádbeli cselekményt nemcsak nem tagadjuk, sőt erkölcsileg jónak minősítjük, VII. 4. 4.
- Fenyegetés*, minæ, κατάπληξις, mint alakzat, IX. 2. 103.
- Finom élez*, facetiæ, VI. 3. 42.
- Finom szellemesség*, finom választékos modor, megjelenés, urbanitas, VI. 3. 104.; VI. 3. 8. 17.; X. 1. 115.; II. 5. 8.; VIII. 6. 74. stb.
- Fogalmi elkülönítése* látszólag hasonló dolgoknak, distinctio, IX. 3. 65.
- Fogalommeghatározás*, definitio v. finitio, I. 6. 29.; III. 6. 42.; ιδιότης, proprietas, III. 6. 53.
- Fojtott hang*, ἰσχνότης, mint beszédhiba, I. 5. 32.
- Fokozás*, gradatio, κλιμαξίς, mint bővítő alakzat, IX. 3. 54.—57.
- Fokozás*, progressio, mint alakzat IX. 1. 33.
- Fokozatos erősítés*, incrementum mint a szónoki nagyítás eszköz VIII. 4. 3. s kk.
- Folytatása* megszakított beszédnek mint alakzat, continuatum v. interruptum, IX. 1. 35.
- Fordulat*, motus, melyet a tropusok a beszédnek adnak; a τρέπη latin neve 'motus' a legjelesebb írónknál, VIII. 5. 35.; IX. 1. 1.
- Fordulatos előadás*, változatossága a jellemzésben, mint alakzat, IX. 3. 38.
- Főnév*, concretum, összeseges főnév = vocabulum; elvont főnév = appellatio. A görög προσηγορία talán mindkettőt jelenti, I. 4. 20. 21.
- Főtétel*, az epichiremában, intentio V. 14. 6.
- Főtétel felállítása*, propositio, IV. 4. fej.
- Futólagos érintés*, percursio, mint alakzat, IX. 1. 27.
- Gondolatalakzatok*, figuræ mentis vel sensus vel sententiarum σχήματα διανοίας, IX. 1. 17.; IX. 2. fej. egészen.
- Gondolatsoportositás*, συναρροισιμός, melyben fokozatos emelkedés van, mint a szónoki nagyítás eszköze, VIII. 4. 27.
- Gúnyos lekicsinylés*, elevatio, mint az ironia egyik faja, IX. 2. 50.
- Habozó kérdés*, dubitatio, ἀπορία IX. 1. 30.; 2. 19.; ἀμφισβήτησις,

IX. 1. 35.; mint kétféle alakzat.

IX. 3. 88.

Imozása hasonló beszédrészeknek, mint szóalakzat, *coacervatio*, IX. 3. 53.

Imozása ugyanegy gondolat több alakban való kifejezésének, *congeries*, mint a szónoki nagyítás egyik formája. VIII. 4. 26.

lotti beszéd, *funebri laudatio*, III. 7. 2.; XI. 3. 153.

ingcsere, *immutatio*, I. 5. 12.

ing súlyozás, *accentus*, *tenores* vagy *tonores*, *τόνοι* vagy *προσωπίαι*; I. 5. 22.; más a görög, mint a latin, XII. 10. 33.

ingutánzás szavakkal, lásd *ὀνοματοποιία*!

ingzatosság, *ritmus* a beszédben, *numerus*, IX. 4. 52.—57.

ingagos kifakadás, *iracundia*, mint alakzat, IX. 1. 32.

ingsonlat, *εἰκὼν*, *rerum* aut *personarum imago*, V. 11. 24.

ingsonlatok, *similitudines*, VIII. 3. 72. s kk.; 5. 5.; 6. 49.

ingsonló hangzás, *rim*, *assonance*, *τάριον*, *similia*; IX. 3. 75.

ingsonló végződésű szók, mint alakzat, *desinunt similiter verba ὁμοιοτέλευτα*), IX. 1. 33.

ingsonlóság, *similitudo*, mint a bizonyítás egyik alapja, V. 11. 22.; mint a nevetséges forrása, VI. 3. 57.

ingsonlóságból meritett bizonyíték, *inductio*, *ἐπαγωγή*, összetevő okoskodás, mely egyes esetekből, példákából visz rá az általános

szabályra, ezért Aristoteles szerint az *ἐπαγωγή ῥητορικὴ* nem más, mint a *παράδειγμα*, példa, V. 11. 2.

Határozott beszéd tárgy, *ὑπόθεσις*, *causa*, *quæstio finita*; olyan jogi eset, melyben dolgok, személyek, idő- s egyéb körülmények szerepelnek, III. 5. 7. 17. 18.

Hatásos előadás, *ἐνέργεια*, VIII. 3. 39.

Hehezet, *hehezetesítés*, *aspiratio*, I. 5. 6. 19.—21.; jelölése, I. 4. 9.

Helycsereje két betűnek, *transmutatio*, I. 5. 12.

Helyeslés a hallgatóság részéről *acclamatio*, VIII. 3. 3.; 5. 14. stb.

Helyi viszonyok világos leírása, *dilucidatio* (*locorum*), *τοπογραφία*, IX. 2. 44.

Helyrajz, *τοπογραφία*, *locorum dilucidatio*, mint a szemléltető előadás egyik formája, IX. 2. 44.

Helyreigazítás, *emendatio*, mint alakzat, IX. 2. 17.

Helyreigazítása saját mondásunknak, *correctio*, *ἐπανόρθωσις*, mint alakzat, IX. 1. 30.; 3. 89.

Hiű erőlködés a beszéd csinosításában, VIII. 3. 55.

Homályos peresügy, *δυσπαρακολούθητον*, IV. 1. 40.

Hozzávetés, *hozzávetőleges következtetés*, *coniectura*, III. 6. 30.; VII. 2.

Idogenszerűség a nyelvben, *barbarismus*, I. 5. 5.—7. 16.

Időmérték, *metrum*, *μέτρον*, mégkülönböztetve az ütemtől (*ritmus*, *ῥυθμοί*, = *numeri*), IX. 4. 45.

Időzés és többszöri visszatérés tárgyunk valamely kedves vagy hatásos pontjához, commoratio unā in re, ἐπιμονή, mint alakzat, IX. 1. 27.

Igehatározó, adverbium, I. 4. 19.

Igénytelen előadás, ἀνεπίφατος, IV. 1. 60.

Indúlatszó, interiectio, asseveratio, I. 4. 20.; 1. 5. 51.

Ironia, εἰρωνεία, illusio, a tettetés, színlelés és gúny bizonyos keveréke, VIII. 6. 54.; IX. 1. 3. 7.; IX. 2. 44. Lásd: Tettetés, dissimulatio!

Ismétlés, relatio, mint alakzat, Cicerónál, IX. 1. 35.; 3. 97.; 21. Jegyzet a IX. könyhöz.

Ismétlés, ἐπανάληψις, iteratio, mint alakzat, IX. 1. 28.; VIII. 3. 51.

Ismétlése ugyanannak szükség nélkül, ταυτολογία, IV. 2. 43. és 40. Jegyzet; VIII. 3. 50.

Ítélet tárgya, iudicatio, κρινόμενον, III. 11. 4. s kk.

Jeles mondások, sententiæ vagy sensa, VIII. 5. fej.; I. 9. 3.; X. 5. 12.; némelyek szerint alakzat, IX. 2. 107; 3. 98.

Jellemrajz, ethologia, I. 9. 3.

Jellemutánzás, ἰσοποιία, IX. 2. 58.; 3. 99.

Jellemzés, χαρακτηρισμός, IX. 3. 99.

Jelző, appositum, 1. magyarázó, II. 14. 3.; 2. festői, VIII. 2. 10.; 3. diszitó (ἐπίσεται, sequens), VIII. 6. 40. A jelző helye, IX. 4. 24.

Jogi eset, causa; ennek tárgya:

negotium, az ügy maga, III. 1. 24.; a jogi eset alapoka = caus III. 6. 104.

Jogi ítéleten alapuló ügyállás, status iuridicialis v. iuridical δικαιολογικός, III. 6. 31. 33. 57.

Jogi tanácsadó, advocatus; de latin szó a peresfél ügyét pusztán megjelenésével támogatni előkelő embert is jelentette, II. 8. 51.; VI. 2. 4. stb.; sőt néha magát a szónokot is, XII. 1. 1.

Jogvédelem, δικαιολογία, mint alakzat, IX. 3. 99.

Kedélyeskedő hangulatkeltés, impulsio ad hilaritatem (χαριεντιμός), mint alakzat, IX. 1. 31.

Keresetlen természetesség az előadásban, ἀφέλεια, VIII. 3. 87.

Kettőzés, 1. betüké, I. 4. 10.; szóké, mint jelesmondás elem VIII. 5. 18.; mint alakzat, IX. 3. 28. 47.

Képvitel translatio, μεταφορά, VII. 6. 4.; continua metaphora = allegoria, IX. 2. 46.

Képbeszéd, vagy másított beszéd ἄλληγορία, inversio; VIII. 6. 4.

Képzett szók, πεποιημένα, VIII. 6. 3.

Készség, ἔξις, melyet gyakorlással lehet megszerezni, X. 1. 1.

Kétes természetű peresügy, ἀμφοδον, I. 1. 40.

Kétértelmű beszéd, κακέμφατον, melyet a hallgató rosszindulattal ért félre, VIII. 3. 44. s kk.

Kétértelműség, ambiguitas, amphibolia, VII. 9.; III. 6. 46. 88.

- szájtatás* (taglejtés) törvénye, *chironomia*, I. 11. 17.
- szelfogható bizonyítás*, ἀπόδειξις, V. 10. 7.
- kicsinyítés*, kicsinyítő szó képzése, mint az analogia megállapításának egyik módja, *deminutio* v. *diminutio*, I. 6. 4. 6. Mint alakzat, *extenuatio*, I. 1. 27.
- kicsinyítés fajtái és módja*, *minuendi species et ratio*, VIII. 4. 1. 28.
- kicsinyítés*, kifejezésben, nem dologban, *imminutio*, mint alakzat, IX. 1. 34.; 3. 90.
- szólózkodása* a szónoki beszédnek, *elocutio*, φράσις, VIII. Bev. és 1. fejezet.
- szószokás* ugyanazon szavakban, mint alakzat, IX. 1. 33.
- szószokás következtetés*, ἐπιχειρημα, *aggressio*, *ratio*, *ratiocinatio* (Cic.); mint alakzat, IX. 2. 107. Részeit lásd: V. 14. 6.—23.
- szószokás*, *translatio*, μεταλήψις, mint ügyállás; III. 6. 46. és 65. Jegyzet; μετάστασις, III. 6. 53.
- szószokás*, mint alakzat, ἀντιβόησις, IX. 2. 106.
- szószokás*, *præscriptio*, melyet a vádlott tesz az intentio (vád) ellen, VII. 5. 2. (exceptio is).
- szószokás* a kereset ellen, *recusatio*, IV. 4. 6.; V. 6. 5.
- szószokás*, mint szóalakzat, *detractio*, IX. 3. 18. 19. Kihagyással képezett alakzatok, IX. 3. 58. 62.
- szószokás*, *ellipsis*, ἔλλειψις, mint *solœismus*, I. 5. 40.; mint tro-
- pus, VIII. 6. 21.; mint alakzat, IX. 3. 58.
- Kihagyás*, mint alakzat, *abiectio*, IX. 3. 18.
- Kísérő körülmények*, melyek vmi-vel velejárnak, *adiuncta*; tényeknél = következmény, *consequentia*, V. 10. 74.
- Kiszínezése*, az élénken elképzelt dolognak, διατύπωσις, ὑποτύπωσις, IX. 2. 41.
- Kitérés*, *digressio*, IX. 2. 55; *egressio* vagy *egressus*, *excessus*, *excursio*, *excursus*, παρέκβασις, III. 9. 4.; IV. 3. 12. 15.
- Körhólas*, *obiurgatio*, mint alakzat, IX. 1. 32.
- Költött beszédek* történeti személyek szájában, *assimulati sermones*, IX. 2. 31.; *assimulata materia*, a declamatiók tárgya, mint a való élet utánzata, X. 2. 12.
- Körben megfordulás*, mint meg nem engedett mozdulat a szónoknak, *circumversio*, XI. 3. 105.
- Körülírás*, περίφρασις, *circumlocutio*, VIII. 6. 59. 61. *circumscriptio*, IX. 3. 91.; IX. 1. 35.
- Kötőszó*, *coniunctio* v. *convinctio*, σύνδεσμος, I. 4. 18. 19.
- Kötőszóhiány*, mint alakzat, ἀσύνδετον, *dissolutio*, IX. 3. 50.; 4. 23.
- Kötőszóhalmozás*, πολυσύνδετον, mint alakzat, IX. 3. 51.
- Következmény*, a mi vmi-ből folyik, velejár, ἀκλουσα, *consequentia*. Időben következő vmi után παρεπόμενα, *sequentia*, V. 10. 75.

Következtetés, syllogismus, collectio, mint gondolatalakzat, IX. 2. 103.; conclusio, IX. 1. 28.

Közbevetett vagy zárójeles mondás interclusio vagy interpositio, παρένθεσις, παρέμπτωσις, mint alakzat, IX. 3. 23. Egyébként is mint „közbevetés“ interiectio, VIII. 2. 15.; IX. 3. 29.; 3. 37.

Közbeszólás, interpellatio, mint alakzat, IX. 1. 31.

Közhelyek, loci communes, általános tételek személyek és körülmények említése nélkül, II. 1. 9. 11.; 4. 22.; X. 5. 12.

Közönséges peresügy, ἄδοξον, IV. 1. 40.

Különféle ragozású alakja vmely szónak ugyanazon mondatban, mint alakzat, declinatio, IX. 1. 34.

Látomások, φαντασίαι, messze levő dolgok lelki szemlélése, mintha valóban látnók azokat, VI. 2. 29.; X. 7. 15.; XII. 10. 6.

Látszólagos beleegyezés, παρομολογία, mint alakzat, IX. 3. 99.

Lekicsinylés, ταπεινώσις, VIII. 3. 48.

Leplezett gúny, μωκτηρισμός, mint tropus, VIII. 6. 59.

Létezése a jogi eset tárgyának; essentia, az οὐσία (Aristoteles) fordítása; II. 14. 2.; III. 6. 23.; VIII. 3. 33.

Logikai következtetés, συλλογισμός, collectio, VII. 8. 1.; mint alakzat, IX. 2. 103.

Magasztaló vagy gáncsoló beszéd lásd: Bemutató beszéd!

Maró gúny, σαρκασμός, VIII. 6. 57.

Megbékülés, conciliatio, mint alakzat, IX. 1. 32.

Megelőzés, praesumptio, πρόληψις, mint alakzat, IX. 2. 16.; 3. 99. IV. 1. 49.

Megelőzött ellenvetés, anteoccupatio, mint alakzat, IX. 1. 31.

Megfordítása, két szó sorrendjének inversio, ἀναστροφή, I. 5. 40.; VIII. 6. 65.

Megismételt elbeszélés, ἐπιδηγήσις, IV. 2. 128.

Megismétlése a bizonyításnak, ἐπέεργασία, VIII. 3. 88.

Megismétlése a mondat végén levő szónak a következő mondat elején, revocatio verbi, mint alakzat, IX. 1. 33.

Meglepő furcsaság, παράδοξον, mint alakzat, IX. 2. 23.

Meglepő tárgyú peresügy, παράδοξον, IV. 1. 40.

Megmagyarázása vmely kifejezésnek, interpretatio, Qu. szerin nem alakzat, IX. 3. 98.

Megokolás, αιτιολογία, a tételek utólag egyben vagy tételenként sorban egyenként, ilyenkor προσαπόδοσις a neve; IX. 3. 93.; egyébként lásd: Ratio alatt!

Megokolt következtetés, ἐνθύμημα, commentum vagy commentatio, V. 10. 1. 2.; IX. 2. 107.

Megszólítása távollevő személyeknek vagy dolgoknak, miközben mintegy elfordul a bírótól a szó

- nok (innen ἀποστροφή, aversio v. aversus a iudice sermo), IX. 2. 38. 39. Helyén van-e a bevezetésben: IV. 1. 63.
- Megtámadása* az ellenfélnek, læsio, ἔβρις, mint alakzat, IX. 1. 32.
- Megtévesztés* a figyelem elterelésével, inductio erroris, mint alakzat, IX. 1. 31.
- Mentegetődzés*, præmunitio, a πρόληψις egyik faja, mint alakzat, IX. 2. 17.
- Milyensége*, jogi természete az ügynek, qualitas, VII. 4.
- Milyenségi ügyállás*, per accidentia, κατά συμβεβηχός, III. 6. 56.
- Mondatösszevonás*, συνεζευγμένον, mint alakzat, IX. 3. 62.
- Mondatvégek rimelése*, ὁμοιοτέλευτον, IX. 3. 77.—80.
- Módszer*, módszeres útmutatás, lásd: Ratio!
- Művészi bizonyítások*, ἔντεχνοι, probationes artificiales, V. 1. 1.
- Nagyítás*, amplificatio, VIII. 4. 1.—27.; II. 5. 9.; V. 10. 99.; παραύξεις, mint alakzat, IX. 2. 106.
- Nagysága* a vádbeli cselekménynek, quantitas, mely szó úgy a mennyiségi, πηλικότης, mint a számbeli nagyságot, ποσότης, kifejezi; III. 6. 23.
- Nem művészi bizonyítások*, ἀτεχνοι, probationes inartificiales, V. 1. 1.
- Nevelők*, pædagogoi, I. 1. 8.; I. k. 6. Jegyzet; I. 2. 10.; 3. 15.
- Nevetséges*, ridiculum, γελοῖον, VI. 3. 22. s kk.
- Nevettetés*, risus, a szónoki hatás egyik eszköze, VI. 3. fej.
- Névesere*, ὑπαλλαγή, Cic. szerint a μετωνυμία (névmásítás) neve a szónokoknál, VIII. 6. 23; ἔντονομασία, mint tropus, VIII. 6. 29. 43.
- Névközösség*, ὁμωνυμία, VII. 9. 2.; homonyma, egynevű dolgok, VIII. 2. 13.
- Névmásítás*, μετωνυμία, mint tropus, VIII. 6. 23.; IX. 1. 5.; immutatio, mint alakzat, IX. 1. 35.; ὑπαλλαγή és talán ἀλλοίωσις is. IX. 3. 92.
- Névszó*, nomen, főnév; vocabulum, összeges (concretum), appellatio elvont (abstractum) főnév.
- Nyelvtörő versek*, χαλινοὶ v. χαλεποί, I. 1. 37.
- Nyomatékos beszéd*, ἔμφασις, VIII. 2. 11.; 3. 83. 86.; 4. 26.; VI. 3. 69.; IX. 2. 3. 63.; 1. 27. Latin neve Cicerónál: „Significatio plus, quam dixeris”.
- Nyugodtabb lelkiállapotok*, jellemző és természetű előadása, ἤσθος, VI. 2. 8.—19. Ellentéte a πάθος.
- Okiratok*, tabulæ, mint nem művészi bizonyíték, V. 5.; VI. 3. 92.; VII. 10. 13.
- Óhajítás*, jókívánság az istenekhez intézve, mint alakzat, optatio, IX. 1. 32.; 2. 3.
- Öblős hangon* beszélés, mint beszédhiba, I. 5. 32.
- Ónigazolás*, purgatio, mint alakzat, IX. 1. 32.

- Összeajtás*, συναίρεσις, v. ἐπισυναλοιφή, complexio, I. 5. 17.
- Összeeresztés*, commissura, mint a beszéd részeinek szerves egészbe foglalása, VII. 10. 16.
- Összefoglalása* a beszéd tárgyának, ἀνακεφαλαιώσεις, némelyek szerint = enumeratio, VI. 1. 1.
- Összefoglaló következtetés*, mint az epichiremának része, complexio vagy connexio, V. 14. 5.—9.
- Összeházasítás*, συνοικείωσις, két ellenkező fogalomnak kapcsolása egy harmadikhoz, mint alakzat, IX. 3. 64.
- Összpontosítás*, mint alakzat, con-summatio, IX. 2. 103.
- Perbeszéd*ek, actiones, VI. 4. 7.
- Perdöntő körülmény*, continens v. firmamentum, συνέχων, III. 11. 9.
- Peresügy*, περίστασις, negotium, III. 5. 17. 18.
- Példa*, παράδειγμα, exemplum, mint a művészi bizonyítás egyik módja, V. 11. 1. 2.; XII. 10. 51.
- Példázat*, παραβολή, Cic. szerint: collatio, V. 11. 2. 23.; VI. 3. 59.; VIII. 3. 77.
- Pihenő*, kisebb, a beszédben, ὑποσημία, XI. 3. 35.
- Próbászónoklat*, declamatio, I. 2. 13.; II. 2. 6. s kk.; X. 5. 14.; IV. 2. 29.
- Prókátor*, megvetőleg az olyan szónokról, ki hivatását jövedelmező mesterségnek tekinti (causidicus), XII. 1. 25.
- Rácsavarás*, valamely szóinak erőltetett használása (κατάχρησις), más jelentésben, VIII. 6. 34.; 2. 5.; IX. 1. 5.
- Részekre osztás*, digestio, mint alakzat, IX. 1. 31.
- Részelés*, partitio, egyes dolgoknak részekre tagolása, VII. 1. 1.; mint alakzat IX. 2. 105.
- Rokonjelentés*, συνωνυμία, VIII. 3. 16.
- Rossz anyagelrendezés*, ἀνοικονόμητον, male dispositum, VIII. 3. 59.
- Rossz szó- és mondatfűzés*, κακοσύνθετον, VIII. 3. 59.
- Rögtönzés*, ex tempore dicendi facultás vagy extemporalis actio, X. 7. fej.
- Saját jelentés*, proprietas; ellentéte az improprium, sajátlan jelentés, VIII. 2. 1. s kk.
- Sajátlan jelentés*, ἄκυρον, improprium, VIII. 2. 3.; 3. 15.; I. 5. 46.; 8. 13.
- Sarokbaszorítása* az ellenfélnek, mint alakzat, ἀναγκάσιον, IX. 2. 106.
- Stilus*, szónoki, genus dicendi, melynek három faját szokták megkülönböztetni: 1. egyszerű stilus, subtile, ἱσχνόν; 2. méltóságos és erőteljes stilus, grande atque robustum, ἀδρόν; 3. közép vagy virágos stilus, medium v. floridum, ἀνετηρόν.
- Szabadszájú* sőt féktelen beszéd, vox libera atque etiam effrenatior, mint alakzat Cicerónál, (παρρησία), IX. 1. 32.; 2. 27.; 3. 99.
- Szabad választás*, melyet a hallga-

tóknak adunk, mint alakzat, permissio; IX. 2. 25.; 3. 90.

Szakasz, kisebb, a mondatban, ὑποδιαστολή, XI. 3. 35.

Szakasz, incisum, a beszédnek kisebb része, κόμμα, IX. 4. 22. 122.

Szándék kérdése, az ügyállás dologi részének vizsgálatában, III. 6. 37.

Származékszók, derivata (verba), VIII. 3. 32.

Szellemes mondlások, urbane dicta, VI. 1. 46.; 3. 42.

Szembeállítás, contentio, αντίθεσις, mint alakzat, IX. 3. 81. 92.

Szembeállítás, παραδιαστολή, rokon fogalmak elkülönítése, IX. 3. 65.

Személyköltés, inductio ficta personarum, προσωποποιία, X. 1. 31.

Személyköltés, fictio personæ, προσωποποιία, IX. 2. 29.; 3. 89.; XI. 1. 39. 41.

Személyköltés, προσωποποιία, mint alakzat, VI. 1. 25.; IX. 2. 29. s kk.; egyébként mások hangjának, jellemének utánzása, I. 8. 3.; III. 8. 49.

Szemléltető bemutatás, ὑποτύπωσις, IV. 2. 3.; Cicerónál: subiectio sub oculos, IX. 2. 40. 58.; 3. 98.

Szemléltető elevenség az előadásban, evidentia, Cic.: illustratio, ἐνάργεια, VI. 2. 32.; IV. 2. 63.; VIII. 3. 61.

Szemléltető leírás, mint alakzat, descriptio, (ὑπογραφή), IX. 1. 31.

Szemrehányás, melylyel önmagát illeti a szónok, reprehensio, mint alakzat, IX. 1. 34.

Széphangzás, εὐφωνία, vocalitas, I. 5. 4.

Szépítő eszközei a beszédnek, Veneres dicendi, X. 1. 79.

Szépítve beszélés vagy *gondolat-rejtés*, ἀντιφράσις; mint tropus, VIII. 6. 57.-hez a 174. Jegyzet; mint alakzat, IX. 2. 47.-hez a 44. Jegyzet. Másik alakja az ú. n. εὐφημισμός (rem asperam mollis significare), IX. 2. 92. *declinare*.

Szétszórás, dissipata, Cic. egyik alakzata, IX. 1. 35.; 3. 39.

Széttagolás, disiunctio, rokonértelmű kifejezések külön felsorolása, IX. 3. 45.

Szétválasztó kérdés, distributio, (διαίρεσις), mint alakzat, IX. 1. 30.

Szóalkotás, ὀνοματοποιία, VIII. 6. 31.; I. 5. 72.; VIII. 6. 32. 33.

Szóátvitel transsumptio, μετάληψις, mint tropus, VIII. 6. 37. 38.; VI. 3. 52.; IX. 1. 5.

Szóbeli előadása a beszédnek, actio, melyhez a gestus is tartozik, v. pronuntiatio, XI. 3.

Szócsere, mint solæcismus, immutatio, I. 5. 41.

Szóelhányás, verborum concinna transgressio, IX. 3. 91.; ὑπερβατόν, VIII. 6. 62. 65. 67.; IX. 1. 3.; IX. 4. 144.; VIII. 2. 14.

Szófejtés, etymologia, I. 6. 28. s kk.; V. 10. 55.; VII. 3. 25.

Szófejtéssel való magyarázás, coniugatum, Cic. szava, V. 10. 25.

Szófonat, complexio, συμπλοκή, talán concursio is, IX. 1. 33. és a

14. Jegyzet; *πλοκή*, mint alakzat, IX. 3. 41. 49.
- Szöfölség*, *πλεονασμός*, VIII. 3. 53.
- Szöfűzés* vagy *szökötés*, *compositio*, IX. 4.; X. 2. 13.
- Szöfukarság*, *μειώσεις*, VIII. 3. 50.
- Szöigázás*, *ζεύγμα*, némelyek szerint az *adiunctio*, IX. 3. 62. Lásd: Szóláncz!
- Szöismétlés*, *adiectio*, mint alakzat, IX. 3. 28.
- Szöismétlés*, a mondat elején, *repetitio eiusdem verbi a primo*, *ἐπαναφορά*, IX. 1. 33.
- Szöismétlés*, megfordított sorrendben, mint alakzat, *ἀντιμεταβολή*, IX. 3. 85.
- Szójáték*, *annominatio*, *παρονομασία*, IX. 3. 66.
- Szóláncz*, *adiunctio*, alakzat Cicerónál, IX. 1. 33. Némelyek szerint = *ἐπιζευξις*, mikor az előző mondat utolsó szavával kezdődik a következő, IX. 3. 44. Mások szerint *ζεύγμα*, szöigázás, mikor ugyanazon állítmány több hasonló vagy néha elütő szerkezethez tartozik, IX. III. 62.
- Szómásítás*, *ἐτέρωσις*, mint alakzat, IX. 3. 12.
- Szónoki kérdés*, *rogatio*, mint alakzat Cicerónál, IX. 1. 29.; *interrogatio*, IX. 3. 98.
- Szöösszetétel*, *compositio*, I. 5. 65. s kk.
- Szöváltozat*, *ἐξαλλαγή*, IX. 3. 12.
- Szövisszatérés* a mondat végén, *conversio verbi in extremum*, *ἀντιστροφή*, mint alakzat, IX. 1. 33.
- Szövítája* a feleknek, *altercatio*, VI. 4.
- Tagadáson* alapuló ügyállás, *status infitialis*, III. 6. 15. 32.
- Taglejtés*, *gestus*, XI. 65.—136. mint a testnek a gondolatokhoz és kifejezésekhez mért helyes mozdulatjai, *ἐδρυμίαι*, I. 10. 26.
- Takaros szép*, *facetum*, VI. 3. 19. 20.
- Találós mese*, *ænigma*, azaz homályos allegoria, VIII. 6. 52.
- Tanakodás*, melyet a szónok hallgatóival vagy a bírakkal folytat, *communicatio*, IX. 1. 30.; IX. 2. 20. Celsus „*sustentatio*”-nak (felfüggesztés) nevezi.
- Tanácskozó* vagy *politikai beszéd*, *deliberativum genus* vagy *suasoria (oratio)*, III. 3. 15.; III. 8.; II. 1. 8.; 4. 25.; VII. 4. 2.
- Tanúk bizonyosságai*, *testimonia*, V. 7. fej.
- Tájszólások keverése*, *σωρισμός*, VIII. 3. 59.
- Tárgyalás* peresügyekben (első, második) *actio*, IV. 1. 4.; XII. 9. 16.
- Tárgymásítás*, *συνειδοχή*, VIII. 6. 19. s kk.; mint alakzat, IX. 3. 58.
- Társalgó beszéd*, *προσομιλητική*, Platónál a törvényszéki és népgyűlési beszéd mellett a harmadik faja a szónoki beszédnek, III. 4. 10.
- Tettetés*, *simulatio*, mint gondolatalkazatok alapja, IX. 2. 26.; mint indulatkeltő eszköz, VI. 2. 15.; mint nevetést keltő, VI. 3. 85.
- Tettetés*, *dissimulatio*, VI. 3. 85.;

- Cicero az alakzatok közé sorozza (alia dicentis ac significantis) IX. 1. 29. Ennek egy faja az εἰρωνεία, (ironia) is. Lásd ezt!
- Ténykérdés* az ügyállás dologi részének vizsgálatában, κατ' αἰσθησιν, III. 6. 37.
- Tételenként való megokolás*, προσ-απόδοσις, mint alakzat, IX. 3. 94.
- Tiltakozás*, ἀπαγόρευσις, némelyek szerint alakzat, Qu. szerint nem az, IX. 2. 107.
- Tisztelességes peresügg*, ἔνδοξον, IV. 1. 40.
- Tömör beszéd*, βραχυλογία, VIII. 3. 82.; IX. 1. 27. (brevitas concisa); IX. 3. 50. 99.
- Törvény betűje és szelleme*, scriptum et voluntas, VII. 6. fejelegészen; κατὰ ῥήτὸν καὶ διάνοιαν, mint ügyállás, III. 6. 46.
- Törvényeken alapuló ügyállás*, νομικόν, legale genus, III. 5. 4.
- Törvényjavaslat* és annak ellenzése, legum laus ac vituperatio, II. 4. 33. s kk.
- Törvényszéki beszéd*, indiciale genus, III. 9.
- Törvénytudók*, pragmatici, πραγματικοί, III. 6. 59.; III. k. 81. Jegyzet; XII. 3. 4.
- Törvényütközés*, ἀντινομία, III. 6. 46.; VII. 1. 15.; VII. 7.
- Tréfa*, iocus, mint a megnevetetés egyik eszköze, VI. 3. 10. 21. 33.
- Tulajdonjog*, proprietas, megkülönböztetve a tényleges birtoklástól (possessio), VII. 5. 3.
- Túlzás*, hyperbole, mint tropus, VIII. 6. 67. s kk.; VIII. 4. 29.
- Túlzó nagyvitása* kellemetlen dolgoknak, mint alakzat, δεινωσις, IX. 2. 104. Latin nevei: 'intendere crimen'; 'in exaggeranda indignitate' VIII. 3. 88.; 'ut, aut qui non est, aut maiorem, quam est, faciat affectum'; 'rebus indignis, asperis, invidiosis addens vim oratio' VI. 2. 24.
- Úri finomság* beszédben, modorban, ἀστεϊσμός, néha elmés, szellemes beszédet is jelent, VIII. 6. 57.
- Utánvetés*, suggestio vagy némelyek szerint subiectio, a máshoz intézett kérdésre meg nem várt, hanem mindjárt magunktól adott felelet, mint alakzat, IX. 2. 15.
- Utánzás*, imitatio, X. 2. feje.
- Útótag* a hasonlatban, ἀνταπόδοσις, redditio, VIII. 3. 77. s kk.
- Ügyállás*, status, στάσις, a jogeset azon kérdése, mely körül az egész ügy forog, II. 6. feje.
- Ütem*, ritmus, ῥυθμός, a zenében, I. 10. 22.; a beszédben, IX. 4. 45. s kk.
- Ütemváltás*, μεταβολή, IX. 4. 50.
- Vád*, intentio, III. 6. 7. 13. 19. 20. stb.; VI. 4. 2.; VII. 5. 2.; VIII. Bev. 9.
- Váltakozása*, rokonértelmű szóknak, διαλλαγή, mint alakzat, IX. 3. 49.
- Változatosság* a beszéd hangjában,

- varietas, IX. 4. 43.—46.; ellentéte a μονοειδής, egyformaság és μονοτονία, egyhangúság.
- Váratlan meglepetés*, improvisum, mint alakzat (Cic. De or. szerint, az Oratorban már nem az) IX. 1. 35.; 3. 90.
- Védekezés*, depulsio, mint a vádolás, intentio, ellenlábasa, VIII. Bev. 9.; III. 6. 7. 16. stb.
- Védelem*, advocatio, melyre tisztességes ügyben vállalkozni kötelesség, VII. 1. 58.; XII. 7. 4.
- Visszavágás*, ugyanazon szóval, de más jelentésben, mint szóalakzat, ἀντανάγκαισι, IX. 3. 68.
- Visszatérés a tételhez*, ἐπάνοδος, reditus ad propositum, mint gondolatalakzat, IX. 1. 28.; mint szóalakzat: regressio, visszatérő ismétlés, IX. 3. 35.
- Vízonvád*, ἀντίκλημα, VII. 4. 8.; ἀντικατηγορία, III. 10. 4.; VII. 2. 9. s kk.
- Víszony*, viszonyítás, ad aliquid, így pld. nomen ad aliquid, viszonyított név, pld. pater; ellenkezője a ‚nomen positum‘, önkényesen adott név; I. 6. 13. és 52. Jegyzet.
- Vitakozás* tudománya, dialectica pars vagy disputatrix, XII. 2. 13.
- Vitás eset*, controversia, lásd ezt!
- Zárómondat* a beszédszakaszok végén, clausula, VIII. 5. 13.

C) Tulajdonnevek szótára.

- ccius* vagy *Attius*, tragédiaköltő; X. 1. 97. és a 90. Jegyzet; I. 7. 14.; 8. 11.; V. 13. 43.; VIII. 3. 31. *Philoctetes* cz. darabja V. 50. Jegyzet.
- elius Stilo*, grammatikus; X. 1. 99.; 96. Jegyzet; I. 6. 37.
- eschines*, a szónok; X. 1. 77.; 57. Jegyzet; II. 17. 12.; III. 6. 3.; IV. 4. 5.; V. 13. 42.; VI. 1. 21.; VII. 1. 2.; X. 1. 22.; XI. 3. 7. 168.; XII. 10. 19. 23.
- eschylus*, tragédiaköltő, X. 1. 66. 41. Jegyzet.
- esopus*, meseíró; I. 9. 2.; V. 11. 19. 20.
- franius*, vígjátékiró; X. 1. 100.; 99. Jegyzet.
- glaophon*, festő; XII. 10. 3.; 63. Jegyzet.
- lbutius*, rhetor; II. 15. 36.; 55. Jegyzet; III. 3. 4.; 6. 61.
- lcaeus*, lírai költő; X. 1. 63.; 37. Jegyzet.
- lcamenes*, szobrász; XII. 10. 8.; 78. Jegyzet.
- naxagoras*, philosophus; XII. 2. 22.
- lcidas* (elæai), rhetor; III. 1. 10.; 10. Jegyzet.
- naximenes*, rhetor; III. 4. 9.; 48. Jegyzet.
- Andocides*, szónok; XII. 10. 21.; 92. Jegyzet.
- Andronicus*, színész, kitől Demosthenes tanult; XI. 3. 7.
- Antimachus*, költő; X. 1. 53.; 23. Jegyzet.
- Antipater Sidonius*, rögtönző költő; X. 7. 19.; 155. Jegyzet.
- Antiphilus*, festő; XII. 10. 6.; 70. Jegyzet.
- Antiphon*, szónok; XII. 10. 22.; 96. Jegyzet; III. 1. 10.
- Antonius, C.*, Cicero consul-jelölt társa; IV. 2. 123.; IX. 3. 94.; 205. Jegyzet.
- Antonius Gniph*, nyelvész és rhetor; I. 6. 23.; 54. Jegyzet.
- Antonius, M.*, szónok; III. 1. 19.; 30. Jegyzet; Cic. De oratore-ban idézve: II. 17. 5.; VII. 3. 16.; VIII. Bev. 13.; XI. 3. 8. 171. 184.; XII. 1. 21.; 9. 5.
- Antonius Rufus*, nyelvész; I. 5. 43.
- Antonius*, a triumvir; VII. 3. 18.; VIII. 4. 25.
- Apelles*, festő; II. 13. 12.; XII. 10. 6.
- Apollodorus*, szónok; II. 15. 12.; 36. Jegyzet; III. 1. 2.; 6. 34.; 11. 3.; IV. 1. 50.; 2. 31.; V. 13. 59.; VII. 2. 20.; XI. 2. 14.

- Apollonius Molon*, rhetor, III. 1. 16.; 20. Jegyzet; XII. 6. 7.
- Apollonius Rhodius*, költő; X. 1. 54.; 25. Jegyzet.
- Appius Caecus*, II. 16. 7.; III. 8. 54.; V. 13. 35.; XI. 1. 39.; XII. 10. 61.; 9. 9.
- Aratus*, költő; X. 1. 46. 55.; 18. és 26. Jegyzet.
- Archodemus*, stoikus philosophus; III. 6. 31. 33.; 66. Jegyzet.
- Archias*, A. Licinius, költő; X. 7. 19.; 155. Jegyzet.
- Archilochus*, iambusköltő; X. 1. 59.; 32. Jegyzet.
- Archimedes*, matematikus; I. 10. 48.
- Archytas*, philosophus; I. 10. 17.; 75. Jegyzet.
- Areus*, stoikus philosophus; II. 15. 36.; 54. Jegyzet; III. 1. 16.
- Aristarchus*, nyelvész; I. 4. 20.; X. 1. 54. 59.
- Aristippus*, philosophus; XII. 2. 24.; 30. Jegyzet.
- Aristogiton*, szónok; XII. 10. 22.; 94. Jegyzet.
- Aristophanes*, vígjátékiró; I. 10. 18.; X. 1. 66.; 40. Jegyzet; XII. 10. 65.
- Aristophanes*, nyelvész; I. 1. 15.; 8. Jegyzet; X. 1. 54.
- Aristoteles*, philosophus; X. 1. 83.; I. 1. 23.; 4. 18.; 6. 28.; II. 15. 10.; 13. 16.; 17. 14.; 21. 23.; III. 1. 13.; 4. 1. skk.; 6. 23. stb.; IV. 1. 72.; 2. 32.; V. 1. 1.; 12. 9.; VIII. 3. 6.; IX. 4. 87. 88.; XII. 10. 52.; 11. 22. stb.
- Aristoxenus*, zenész; I. 10. 17. 2.
- Asiani oratores*; VIII. Bev. 17. különbség az Asiani és Attici között XII. 10. 1. 16. skk.
- Asinius Pollio*, mint szónok; X. 113.; 105. Jegyzet; Livius Patavinitas vádjával illeti, VII. 1. 3.; új szókat is csinált VII. 3. 32.; mint ember VI. 3. 110. pedáns író volt X. 2. 25.; XI. 10. 11.
- Asinius Gallus*, Pollio fia; XII. 22.; 14. Jegyzet.
- Athenaeus*, rhetor; II. 15. 23. III. 1. 16.; 19. Jegyzet; III. 13.; 5. 5.; 6. 47.
- Athenodorus Rhodius*, stoikus philosophus, Augustus tanítója; I. 17. 15.; 76. Jegyzet.
- Atticus*, rhetor, Apollodorus tanítványa; III. 1. 18.
- Attici oratores*, lásd: Asiani!
- Augustus*, Octavianus Cæsar; I. 19.; III. 1. 17.; mondásai: VI. 3. 59. 63. 64. 65. 74. 77. 79. 95. VIII. 3. 34.; XII. 6. 1.
- Bassus*, Aufidius, X. 1. 103.; 101. Jegyzet.
- Bassus*, Caesius, költő; X. 1. 96. 89. Jegyzet.
- Bassus*, Iunius (némelyek szerint Iulius), VI. 3. 27. 57. 74.
- Bassus*, Saleius, költő; X. 1. 90. 74. Jegyzet.
- Bibaculus*, M. Furius, költő; X. 1. 96.; 87. Jegyzet; egy versé megírója VIII. 6. 17.
- Brutus* M., philosophus és szónok

- C. 1. 123.; 119. Jegyzet; III. 6. 35.; 3. 60.; IX. 2. 25.; 3. 56.; 3.; VI. 3. 20.; IX. 3. 95.; 4. 63. X. 2. 25.; XII. 1. 22.; 6. 1.; 5. 76.; X. 1. 23.; 5. 20.; 7. 27.; 10. 11.
- Carneades*, philosophus; XII. 1. 35.
- Cassius Severus*, C. szónok; X. 1. 116.; 112. Jegyzet; VI. 1. 43.; 3. 27. 78. 79.; VIII. 2. 2.; 3. 89.; X. 1. 22.; XI. 1. 57.; XII. 10. 11.
- Catius*, epikureus; X. 1. 124.; 123. Jegyzet.
- Cato Censorius*, M.; I. 6. 42.; 7. 23.; II. 5. 21.; 15. 8.; III. 1. 19.; 6. 97.; V. 11. 39.; VI. 3. 105.; VIII. 3. 29.; 5. 33.; 6. 9.; IX. 2. 21. 25.; 4. 39. 75.; XII. 1. 1. 35.; 3. 9.; 7. 4.; 10. 10. 39. 45.; 11. 23.
- Cato*, M. *Uticensis*; III. 5. 8.; 8. 37. 49.; V. 11. 10.; VI. 3. 112.; VIII. 2. 9.; X. 5. 13.; XI. 1. 36. 69. 70.; XII. 7. 4.
- Catulus*; VI. 3. 81.; XI. 3. 35.
- Catullus*, költő; X. 1. 96.; 86. Jegyzet; I. 5. 8. 20.; VI. 3. 18.; IX. 3. 16.; 4. 141.; XI. 1. 38.
- Celsus*, *Aulus Cornelius*; II. 15. 22. 32.; III. 1. 21.; 5. 3.; 6. 13. 37.; 7. 25.; IV. 1. 12.; 2. 9.; V. 10. 4.; VII. 1. 10.; 2. 19.; VIII. 3. 35. 47.; IX. 1. 18.; 2. 23. 40. 54. 101. 102. 104. 107.; 4. 132. 137.; X. 1. 23. 124.
- Cethegus*, I. 5. 23.; II. 15. 4.; XI. 3. 31.
- Charisius*, X. 1. 70.
- Chrysippus*, philosophus; I. 1. 4. 16.; 3. 14.; 10. 32.; 11. 17.; II. 15. 35.; XII. 1. 18.; 7. 9.
- C. 1. 123.; 119. Jegyzet; III. 6. 35.; 3. 60.; IX. 2. 25.; 3. 56.; 3.; VI. 3. 20.; IX. 3. 95.; 4. 63. X. 2. 25.; XII. 1. 22.; 6. 1.; 5. 76.; X. 1. 23.; 5. 20.; 7. 27.; XI. 1. 5.; XII. 1. 22.; 10. 11.
- ecilius*, komikus költő; X. 1. 99.; 107. Jegyzet; I. 8. 11.; XI. 1. 39.
- ecilius*, *Quintus*, a ki vádló akart lenni Verres ellen; V. 13. 18.; VII. 2. 2.; XI. 1. 20.
- ecilius*, rhetor; III. 1. 16.; 6. 47.; V. 10. 7.; VIII. 3. 35.; IX. 3. 38. 46. 89. 91. 97.; XI. 1. 20.
- ecilius*, M., szónok; X. 1. 115.; 108. Jegyzet; I. 5. 61.; 6. 29. 42.; IV. 2. 27. 123.; VI. 3. 25. 39. 41. 69.; VIII. 6. 53.; IX. 3. 58.; X. 2. 25.; XI. 1. 51.; XII. 10. 11.; 11. 6.
- ecesar*, C. *Iulius Strabo*; VI. 3. 75. 91.
- ecesar*, C. *Iulius*; mint szónok; X. 1. 114.; 107. Jegyzet; I. 5. 63. 68.; 6. 19.; 7. 34.; 8. 2.; III. 7. 28.; 8. 19. 47. 55.; IV. 1. 39.; 7. 11. 42.; 13. 5.; VI. 1. 31.; 3. 61. 75. 91. 108. 109. 112.; VII. 2. 6.; 4. 2.; VIII. 2. 9.; 4. 20.; IX. 3. 61.; X. 1. 38.; 2. 25. XI. 1. 37. 80.; XII. 6. 1.; 7. 4.; 10. 11.
- ecamis*, szobrász; XII. 10. 7.
- ecidius*, szónok; X. 1. 23.; XI. 3. 155.; XII. 10. 11. 39.
- ecimachus*, költő; X. 1. 58.; 31. Jegyzet.
- ecillon*, szobrász; XII. 10. 7. 10.
- ecivus*, szónok; X. 1. 115.; 109. Jegyzet; I. 6. 42.; VI. 1. 13.

Cicero, M. Tullius; a név jelentése: XI. 2. 31.; 61. Jegyzet; időmértéke: IX. 4. 106. Írasmódja többféle, majd *M. Cicero*: XI. 3. 7.; többnyire *M. Tullius*: I. 6. 18.; IX. 3. 74.; X. 1. 33.; 7. 30.; XII. Bev. 4.; 1. 21.; 2. 23. stb.; ritkábban *Marcus Tullius*: IX. 4. 1.; XII. 1. 16.; néha csak így: „*noster vero*”: VI. 3. 3.; legtöbbször csak így: *Cicero*: I. Bev. 13.; 6. 37.; II. 4. 42.; 16. 7.; 20. 10.; III. 2. 4.; 3. 15.; 8. 50.; IV. 2. 64.; V. 10. 6. 73.; 13. 2.; 14. 7.; VI. 2. 32.; 3. 111.; VII. 1. 10.; 2. 39.; 3. 28.; VIII. 5. 33.; IX. 1. 25.; 2. 29. 96. 102.; 3. 40. 74. 94.; 4. 1. 36. 53. 56. 57.; X. 1. 33. 39. 113. 114.; 5. 2.; 7. 13.; XII. Bev. 4.; 1. 21.; 2. 23.; 7. 4.; 10. 45. 52. 54. 56.; 11. 24. 27. Szavai idézve az egyes műveiből vett idézeteken kívül: II. 12. 7.; 15. 33.; 21. 14.; III. 5. 18.; IV. 1. 74. 79.; 2. 2. 121.; VI. 3. 84. 97.; VIII. 5. 7.; 6. 47.; IX. 2. 40. 48. 54.—57.; 3. 40. 42.—49.; 85. 87.; 4. 93. 103.; X. 1. 38.; 2. 17.; XI. 1. 23. 92.; 3. 7. 8. 60. A „*mastruca*” szót csúfnévnek használja: I. 5. 8.; „*Cano-pitarum*”, I. 5. 13.; „*rheda*” I. 5. 57.; „*aiio*”, „*Maiia*” I. 4. 11., az ő szavai; korában így írják s ő maga is: „*caussæ, cassus, divisiones*” I. 7. 20.; ugyancsak nála fordulnak elő e szavak és így: *Plato, Hermagora*, I. 5. 60.;

„*subabsurdum*” I. 5. 65.; VI. 23.; „*capsis*” I. 5. 66.; „*etymologia*” szerinte „*notatio*” I. 6. 2. „*veriloquium*, u. ott; „*favor*”-t „*urbanus*”-t új szóknak tartja VIII. 3. 34.; „*invideo hanc re*” IX. 3. 1.; rossz kifejezést tartja: „*contumeliam fecit*” I. 3. 13.; a jeles mondásokat, b a görögöknél nem szokás, használja: XII. 10. 48.; „*beatita*”, „*beatitudo*”, „*sullaturit*”, VIII. 32.; „*obsequium*”-ot Terentiuszavának tartja, VIII. 3. 3. Mondásai, bírálata *Cn. Lentulus Gracchus*, *Antonius*, *Crassus Qu. Hortensius*ról, XI. 3. 8. *Sext. Annalis*-ről, VI. 3. 86. *Antipater Sidonius* és *Lic. Achias*ról, X. 7. 19.; *Antonius* rekedtes-tompa hangjáról, X. 3. 171.; *Brutus*ról, X. 7. 27. *Calvus*ról, X. 1. 115.; *L. Cottius* nyers hangjáról XI. 3. 10. *Phaleroni Demetrius*ról, X. 80.; még *Demosthenes* sem elé tökéletes neki, XII. 1. 22.; *Menapius*ról, VI. 3. 67.; *Publilius*ról VI. 3. 75.; *Roscius* színészről IX. 3. 86.; *Thucydides* és *Xenophon*ról, X. 1. 33.; *Vatinius* haláláról, VI. 3. 68. 84. Megjegyzése *Marcus*sra, VI. 3. 96. *Clodiára*, IX. 2. 99.; *Clodius* meggyilkolására, VI. 3. 49.; *M. Cælius*sra, VI. 3. 69.; a „*coquus*” fiára, VI. 3. 47.; *Curióra*, VI. 3. 76.; *Vibius Curius*sra, VI. 3. 73. *Hirtius* szavalására, VIII. 3. 54.

ortensius sphinx-ére, VI. 3. 98.;
 auricusra, VI. 3. 48.; Pleto-
 usra, VI. 3. 51.; Triariusra,
 . 13. 40.; Vatiniusra, VI. 3. 77.
 egyéb mondásai: VI. 3. 73. 84.
 1. 112. Szellemes mondásaira
 ézve általában lásd VI. 3. 1.—
 Vázlatait lásd IV. 1. 69.; X.
 . 30.; összegyűjtve Tiro nevű
 zabadosától, X. 7. 31. Egyes
 íbákat ostorozó közhelyei, II. 1.
 1.; X. 5. 12. Általános kérdések
 (theses), minőket még consul
 orában is szeretett kidolgozni,
 I. 5. 11. — Egyes műveiből vett
 öbb-kevesebb idézet fordul elő
 zámptalan helyen, melyeket L. a
 Bonnell-féle kiadás II. k. 285. —
 88. II. úgyszintén a Spalding-
 éle kiadás VII. kötetében: N.
 J. Lemaire: M. F. Quintilianus
 et Calpurnius Flaccus, Parisiis,
 825. 573.—578. II. — Quintilia-
 nus ítélete Ciceróról s össze-
 hasonlítása Demosthenessel X.
 . 105. s kk. 123.; XII. 11. 26.;
 dig mer eltérni Cic. nézetétől,
 VII. 3. 8.; Apollonius Molót
 Rhodus szigetén újra hallgatja,
 XII. 6. 7.; 26 éves korában vé-
 lelmezte Rosciust; idősebb korá-
 ban maga megvallja, hogy e
 iatalkori tűz idővel lohadt s
 neghiggadt az évekkel, XII. 6.
 k.; maga mondja beszédére azt
 s, hogy már kezd őszülni, XI.
 I. 31.; többet köszönhet az
 Academia sétahelyeinek, mint a
 chetorok iskoláinak, XII. 2. 23.;

a philosophusoktól legtöbbet
 merített az ékesszólás terén, X.
 1. 81.; a szónoki képesség a
 bölcesség legmélyebb forrásai-
 ból fakad, XII. 2. 6.; egészen a
 görögök utánzására adta magát,
 X. 1. 108.; mindenben Plato
 buzgó követője, X. 1. 123.; be-
 ismeri, hogy ama legrégibb írók-
 nak is igen sok hasznát vette,
 kik minden eredetiségök mellett
 is híjával voltak a művészetnek,
 X. 1. 40.; mivel árasztott oly
 nagy fényt a szónoki hivatásra,
 X. 5. 16.; v. ö. XII. 6. 7.; hű
 kifejezője Demosthenes erejének,
 Plato gondolatbőségének, Isocra-
 tes kellemességének, X. 1. 108.;
 ő a szónokolásnak s az ékes-
 szólás tanításának irodalmunk-
 ban utolérhetetlen mintaképe,
 III. 1. 20.; a szónoklatnak elmé-
 letben és gyakorlatban egyaránt
 kitűnő mestere, V. 11. 17.; a
 római ékesszólás fejedelme, VI.
 3. 1.; bámúlatos szónok, X. 2.
 18.; erről is oly fölséges szépen
 ír, mint a hogy ő szokott, I. 6.
 18.; mint mindenben, úgy itt is
 ő adja a leghelyesebb utasítást,
 XI. 3. 184.; önbizalom tekinte-
 tében is, mint mindenben, mes-
 ter, V. 13. 52.; a hazafi tiszta
 szándéka sohasem hiányzott
 benne, XII. 1. 16.; elfoglalva
 tartotta az ékesszólás fellegvá-
 rát, XII. 11. 28.; a szónoki
 művészet legmagasabb csúcsán
 állott, XII. 1. 20.; úgy az egy-

szerű, mint a fenséges stílusban kitűnik, XI. 1. 92.; az emberi kedély húrjain mesterileg játszó művész, XI. 1. 85.; az a helyes elmélet, az a gyakorlati szabályok legbiztosabb neme, melyet a férfiútól lehet ellesnünk, XI. 1. 71.; a beszéd csinosításának összes kiváló eszközeire ő maga elégséges példa, VIII. 3. 66.; az mondhatja, hogy haladást tett, a ki Cicerót tekinti eszményképének, X. 1. 112.; a név 'Cicero' már nem egy embernek, hanem az ékesszólásnak nevét jelenti, u. ott; de azért nem szabad őt egymagát utánózni, X. 2. 24.; az ő hibás utánzóiról, X. 2. 17. — Kifogásol egyet-mást benne: VI. 3. 47. 48.; VII. 9. 12.; IX. 4. 16.; XI. 1. 24.; sokan gáncsolták, de ócsárlóival szemben védelmére kel, IX. 4. 1.; XI. 1. 17. s kk.; XII. 1. 14. 22.; 10. 12. s kk.; inkább viselt dolgaival, mint szónoki tehetségével dicsekszik, XI. 1. 17.; szókötési elmélete ellen az ő kortársai hozzá írt leveleikben tesznek kifogást, IX. 4. 1.; elég vakmerők voltak őt megtámadni, mint a ki áradozó, ázsiai módra föllengzős és dagályos, túlságos sokat ismételt, élceiben néha izetlen, szó- és mondatfűzése szaggatott, ritmusa ugrándozó, s majdnem férfiatlanul elpuhult, XII. 10. 12.; nem volt ő sem rossz ember, sem gyáva, XII. 1.

14. s kk.; nem vadászott túlságosan a nevetséget keltő dolgokra, VI. 3. 3.; szellemes módjait összegyűjtötték s háromez könyvben kiadták VI. 3. 5. szerette az ellentétek szembeállítását, IX. 3. 74.; Verres nevével szójátékot csinált, V. 10. 31. VI. 3. 4.; a szókötésre igen nagy gondot fordított, IX. 4. 1.; ritmus dolgában kissé eltért Demosthenestől, IX. 4. 146. v. ö. I. 1. 107.; XII. 10. 26.; az ügy érdekét egészen, de részben hallgatók tetszését is meg akar nyerni, XII. 10. 45.; sohase hagyta őt cserben jogi tudománya, XII. 3. 10.; a nyelvtudományt nagy gonddal művelte I. 7. 34.; fiától a legszigorúbban megkövetelte a szabatos beszédet, u. ott; Enniusból, Acciusból, Pacuviusból, Luciliusból Terentiusból, Cæciliusból és másokból szúr közbe egy-egy verset I. 8. 11.; görög szóval jelölte egyik művének címét, II. 1. 4.; 27. Jegyzet; ajánlja, hogy bárhol beszélünk, az, a mi mondunk, legyen a maga nemében tökéletes, X. 7. 28.; kellémes olvasmány még kezdőknek is s nemcsak haszonnal, hanem élvezettel is olvashatjuk, II. 1. 20.; Cæliust apja elvitte Ciceróhoz, XII. 11. 6.; Pansával, Hortiussal és Dolabellával, minthas tanítójok lett volna, naponkint szónoki gyakorlatokat tartot

- u. ott; Dolabella beszédében ki-javitotta e kifejezést: „mortem ferre“, VIII. 2. 4.; Plinius azt állítja, hogy Cicero a lábán levő éresomók eltakarására eresztette le jobban a tógát, XI. 3. 143.; Hortensius mint Cicero versenytársa és Róma második szónoka, XI. 3. 8.
- inna, C. Helvius*; Smyrna vagy Zmyrna ez. eposzát 9 évig csinálta, X. 4. 4.; 137. Jegyzet.
- laudius*, császár; VIII. 5. 16.; szabadosa. VI. 3. 81.; az ael digammát ő sorozta a latin betűk közé; I. 7. 26.
- leanthes*, philosophus; II. 15. 35.; 17. 41.; 80. Jegyzet; XII. 1. 18.; pénzt is elfogadott tanítványaitól XII. 7. 9.
- litarchus*, Nagy Sándor korabeli történetíró; X. 1. 75.; 53. Jegyzet.
- luentius, A. Habitus*; XI. 1. 61.; 33. Jegyzet.
- locus*, görög szónok; XII. 10. 21.; 92. Jegyzet.
- lomoedia Graeca*; X. 1. 9. 65. 82.; — Latina X. 1. 99.
- lorax*, rhetor; II. 17. 7.; 70. Jegyzet; III. 1. 8.
- lornificius*, rhetor; V. 10. 3.; IX. 2. 27.; 3. 71. 91. 98.; 30. Jegyzet; sokat írt az ékesszólásról III. 1. 21.; 32. Jegyzet; külön művet írt az alakzatokról IX. 3.
- lössutianus Capito*; VI. 1. 14.; 13. Jegyzet.
- Cotta L.* VI. 5. 10.; egy levele V. 13. 20.; a régiiek erőltetett utánczója XI. 3. 10.; 72. Jegyzet.
- Cotta, M. Aurelius*, Bithynia proconsula; V. 10. 69.; 13. 30.; XI. 1. 67.; 34. Jegyzet.
- Crassus, L.*, szónok; I. 11. 18.; II. 4. 42.; 20. 9.; VI. 3. 43.; VII. 6. 9.; VIII. Bev. 14.; 3. 89.; X. 3. 1.; görög műveket latinra fordított, X. 5. 2.; hangja mindenkivel szemben bátor, de nem féktelen, XI. 1. 37.; igen jó előadó volt, XI. 3. 8.; volt egy külön taglejtése, valamelyik ujjának ügyes tartásával, XI. 3. 94.
- Crassus*, a dúsgazdag; mint Ázsia helytartója, mind az öt görög tájszólást oly tökéletesen bírta, hogy minden panaszosnak a saját tájszólásán hozott ítéletet, XI. 2. 50.
- Crates*, philosophus; I. 9. 5.
- Cratinus*, vígjátékíró; X. 1. 66.; 40. Jegyzet.
- Crispus, Passienus*; X. 1. 24.; 8. Jegyzet; VI. 1. 50.; 27. Jegyzet; VI. 3. 74.
- Crispus Vibius*, szónok; X. 1. 119.; 116. Jegyzet; mondásai, V. 13. 48.; VIII. 5. 15. 17.; kellemes modorú, szellemes ember, V. 13. 48.; 146. Jegyzet; előadása kellemes, XII. 10. 11.
- Critolaus*, peripatetikus philosophus; II. 15. 19. 23.; 43. Jegyzet; II. 17. 15.

Demades, szónok, azelőtt evezőlegény; II. 17. 12.; beszédeit nem merte leírni, u. o. 13.; írásban semmisen maradt utána, bár jeles szónok volt, XII. 10. 49.; 111. Jegyzet.

Demetrius, komikus színész; nagyon dicséri Qu., XI. 3. 178.

Demetrius, *Phalereus*; X. 1. 80.; 14. Jegyzet; II. 4. 41. s kk.; IX. 3. 84.; X. 1. 33. (tarkabarka köntösben szokott szónokolni; képletesen czifra előadásáról).

Demetrius, szobrász; nem annyira a szépségre, mint a hűsége törekedett, XII. 10. 9.; 81. Jegyzet.

Demosthenes, a híres szónok; X. 1. 76.; 56. Jegyzet; XII. 10. 23. 26.; összehasonlítása Ciceróval; X. 1. 105. s kk.; XII. 10. 52. Már úgyszólván mint gyermek szerepelt, XII. 6. 1.; Androtion ellen, V. 14. 4.; Ctesiphont védi Aeschinessel szemben (Pro Corona), IV. 1. 32. 66. 68.; V. 13. 42.; IX. 2. 55. 62. 98.; 3. 55.; 4. 63. 73.; X. 1. 22.; XI. 1. 22.; 3. 168.; e beszéd tartózkodó és szerény bevezetése, XI. 3. 97.; Halonnesusról, III. 8. 5.; Midias ellen, VI. 1. 17.; Philippikái, III. 8. 65.; VI. 5. 7.; IX. 4. 63.; leveleit nem lehet összehasonlítani Ciceroéival, X. 1. 107.; buzgó követője Platónak, XII. 2. 22.; 10. 24.; rágalmazói ellen védelmezi ékesszólását és életét,

XII. 1. 14. s kk.; 22.; XII. 10. 26.; úgyszólván megtestesült élő törvénye az ékesszólásnak, X. 1. 76.; sokat kell olvasni, sőt külföldről megtanulni, X. 1. 105.; a görög ékesszólás mestere, fejedelemre, VI. 3. 1.; legtökéletesebb a görög szónokok között, X. 2. 24.; Cicerónak még ő sem elég tökéletes, X. 1. 24.; XII. 1. 22.; hiányzott neki egyik-másik adomány, XII. 10. 26.; bölcs megfontolása, VI. 5. 7.; miért esküdött meg a Salamisnál és Marathonnál elesett hősök emlékére, IX. 2. 62. 98.; XI. 3. 168.; XII. 10. 24.; néha kénytelen a magatetteiről is beszélni, XI. 1. 22.; nagy kedvelője a magánynak, X. 3. 30.; gyakorolta hangját a taglejtéseit, XI. 3. 54. 68. 130.; az élőlőszóbeli előadásnak adta a pálmát, XI. 3. 6.; különösen kitűnt a δεινωσις alkalmazásában, VI. 2. 24.; X. 1. 108.; villámai a hangzatosság szárnyain nyernek lendületet s úgy repülnek tova, IX. 4. 55.; miért dicsérik némelyek leginkább az ő ékesszólását, IX. 2. 40.; a szókötésben dicsérik kimért komolyságát, IX. 4. 63.; az „r“ hang kiejtése sok nehézséget okozott neki, I. 11. 5.; nem volt ellensége a tréfának, de nem sikerült neki, VI. 3. 2.; szellemes volt, de nem csipkedve élczelődő, VI. 3. 22.; a szónok ne csak leírja, de ha lehet, lepingálja beszédét,

XII. 9. 16. Ezenkívül említve: II. 5. 16.; III. 6. 3.; V. 14. 32.; VI. 1. 21.; VIII. 5. 33.; IX. 4. 17. 31. 36. 97. 146.; X. 1. 39.; XII. 2. 22.; 6. 7.; 10. 52. 54.; 11. 26. Idézve szavai görögül: IV. 2. 131.; IX. 4. 63. 73.; latínul: V. 14. 4.; IX. 3. 55.; XI. 1. 22.

Dion, rhetor; III. 3. 8.; 46. Jegyzet.

Dionysius, halicarnassusi; III. 1. 16.; 23. Jegyzet; IX. 4. 88.; külön művet írt az alakzatokról, IX. 3. 89.

Dolabella, Cicero veje; VI. 3. 79. 99.; VIII. 2. 4.; IX. 1. 16.; XII. 11. 6.; Fabia, első felesége, VI. 3. 73.; 77. Jegyzet.

Domitianus, Germanicus Augustus; méltatlan dícséretei, IV. Bev. 2. 3. 4. 5.; költői tehetsége, X. 1. 91.

Domitius Afer, szónok; X. 1. 118.; 113. Jegyzet; V. 7. 7.; 10. 79.; VI. 3. 27. 32. 54. 68. 84. 85. 92.—94.; VIII. 5. 3.; IX. 3. 79.; XI. 3. 126.; Qu. gyermekkorában egy híres beszéde forgott közkézen, X. 1. 24.; Domitillát védte, VIII. 5. 16.; IX. 2. 20.; 3. 66.; 4. 31.; Læliát, IX. 4. 31.; Claudius Cæsar szabadosa ellen tartott perbeszédet, VI. 3. 81.; a tanúkról írt két könyve, V. 7. 7.; legkiválóbb szónok mindazok közt, kiket ismert, XII. 11. 3.; ő volt a forum elismert első szónoka, u. ott; öregkorában

volt neki Qu., a serdülő ifjú, tanítványa, V. 7. 7.; szellemes mondások gyűjteménye jelent meg tőle több könyvben, VI. 3. 42. Ítélete Vergiliusról, X. 1. 86.; a mondat végén szokása volt a szók rendjét megbolygatni csak azért, hogy a szókötést nehézkessé tegye, IX. 4. 31.; előadásának föjelessége a kiforrottság, XII. 10. 11.; rendkívül bájos és kedves elbeszélő, VI. 3. 42.; nagyon öreg korában napról-napra vesztett tekintélyéből, XII. 11. 3.

Domitius Marsus, Vergilius költőbarátja, III. 1. 18.; az urbanitásról igen behatóan írt, de meghatározását Qu. nem helyesli, VI. 3. 102. 108. 111.

Empedocles; bölcséleti tanait versekbe foglalta, I. 4. 4.; 15. Jegyzet; a költőktől említett legrégibbeken kívül ő tett először valamit a retorika érdekében, majd tanítványa, Gorgias, III. 1. 8.

Ennius; X. 1. 88.; 68. Jegyzet; szójáték *Annales*-einek hatodik könyvéről (*Sextus Annalis*), VI. 3. 86.; *Medea*, V. 10. 83.; szatirája az Élet és Halál versengéséről, IX. 2. 36. Ezenkívül: I. 5. 12.; 6. 12.; 8. 11.; II. 15. 4.; 17. 24.; VII. 9. 7.; IX. 4. 115.; XI. 3. 31.

Ephorus, történetíró; II. 8. 11.; IX. 4. 87. Isocrates szerint sarkantyúra van szüksége, X. 1. 74.; 53. Jegyzet.

- Epicurus*, philosophus; a képecskék, melyeket a testek felületükön kisugároznak, X. 2. 15.; 128. Jegyzet; ellensége minden iskolázásnak, II. 17. 16.; XII. 2. 24.; az istenséget emberi formába szorította s a világegyetem tagjai közé helyezte, VII. 3. 5.
- Eratosthenes* szerint a gyermeket nem szabad hétéves kora előtt tanulásra fogni, I. 1. 16.; 10. Jegyzet; XI. 2. 14.
- Euathlus*, rhetor; állítólag tízezer denárért tanulta meg Protagorastól a szónoklat művészetét, III. 1. 10.
- Euphorion*, költő, X. 1. 56.; 30. Jegyzet; XI. 2. 14.
- Euphranor*, kitűnő festő és szobrász; XII. 10. 6.; 72. Jegyzet.
- Eupolis*, vigjátékiró, X. 1. 65.; 40. Jegyzet; I. 10. 17.; XII. 10. 65.
- Euripides*; X. 1. 67. s kk.; 43. Jegyzet; melyik nagyobb, ő-e, vagy Sophocles, vita tárgya; azok, kik szónoki pályára készülnek, több hasznát veszik Euripidesnek, u. ott.
- Fabius Paulus Maximus*, Augustus meghitt embere; élczes megjegyzései voltak, VI. 3. 52.
- Florus, Iulius*, szónok, X. 3. 13.; 132. Jegyzet; Gallia legelső szónoka, Iulius Secundus apósa.
- Galba A.*, (Radernacher szerint Gabba), tréfás ember, kinek szellemes megjegyzései voltak, VI. 3. 27. 62. 64. 66. 80. 90.
- Gallio*, rhetor; III. 1. 21.; 34. Jegyzet.
- Gallus, Cornelius*, elegiaköltő; X. 1. 93.; 81. Jegyzet.
- Glyco Spiridion*, rhetor; VI. 1. 41.; 22. Jegyzet.
- Gorgias*, leontini-i; II. 15. 5.; 29. Jegyzet; III. 1. 8.; 5. Jegyzet; III. 8. 9.; Platónál: II. 15. 10. 18. 24.; 16. 3.; 21. 1. 4.; egyike azoknak, kik közhelyeket vettek beszéd tárgyul, III. 1. 12.; a hasonlatok és ellentétek alkalmazásában túlzásba esett, IX. 3. 74.; nyilvánosan felhívta hallgatóit, hogy bármiről kérdést intézhetnek kosszá, II. 21. 21.; XII. 11. 21.; 109 évig élt, III. 1. 9.; Isocrates is tanítványa volt, III. 1. 13.; megkülönböztette egy másik Gorgias nevű rhetortól, ki Rutilus Lupus idejében élt, IX. 2. 102.
- Gracchus, C.*, korának kiváló szónoka; valahányszor szónokolt, hangsípval adatta meg magának a hangot, I. 10. 27.; néhány nehezkes szófűzését kijavítja Cicero, IX. 4. 15.; mikor meggyilkolt testvérét siratta, az egész római nép szemébe könnyeket csalt, XI. 3. 8.; töredék ezen beszédből, XI. 3. 115.
- Gracchus, Tiberius*; V. 13. 24.; VII. 4. 13.

Hegesias, szobrász; XII. 10. 7.;
74. Jegyzet.

Hermagoras, rhetor; II. 15. 14.;
38. Jegyzet; II. 21. 21.; III. 3.
9.; 5. 4.; 6. 21. 52. 55. 58.; 11.
1. 18. 22.; V. 9. 12.; IX. 2. 106.;
mélytudományú férfiú, csak túl-
ságosan lelkiismeretes; Cicero is
eleinte utána indúlt, III. 11. 18.;
de részben helyteleníti felfogá-
sát s eltér tőle, III. 5. 15.

Herodotus, történetíró, X. 1. 73.
50. Jegyzet; különbözik Thucy-
didedestől; nem áll, mintha nem
törődött volna a szókötéssel, IX.
4. 16.; kellemes a dialectusa,
sőt dallamos is, IX. 4. 18.; nem
restelli egy rangba helyezni vele
Liviust, X. 1. 101.

Hesiodus, költő; X. 1. 52.; 22.
Jegyzet; Ő volt az első mese-
szerző, V. 11. 19.; Aristophanes
nyelvtudós kétségbevonta, hogy
a ὑποσῆλαι az ő műve, I. 1. 15.;
9. Jegyzet; neki adja a pálmát,
mint a középstílus mesterének,
X. 1. 52.

Hippias, elisi, rhetor; III. 1. 10.
12.; 9. Jegyzet; nemcsak a tudomá-
nyokban és szépművészetek-
ben volt jártas, hanem ruháját
és lábbelijét, gyűrűjét is maga
csinálta, XII. 11. 21.

Hippocrates, híres orvos; III. 6.
64.; nem restellette egyes dol-
gokban beismerni tévedését, hogy
utódait megóvja attól, u. ott.

Hirtius; VIII. 3. 54. Pansa ellen
declamációt tart s Cicero egy

mondását szellemesen javítja ki;
ugyanő Hirtiussal, Pansával és
Dolabellával próbaszónoklatokat
tartat, mintha mesterök volna,
XII. 11. 6.

Homerus, I. 5. 67.; X. 1. 56. 62.;
szavai idézve latinul, X. 1. 46.;
XI. 3. 158.; XII. 10. 64.; IX.
éneke, az Achilleshez küldött
követség, X. 1. 47.; magaszta-
lása, X. 1. 48. s kk. 86.; neve
helyett azt mondjuk: „a költő”,
VIII. 5. 9.; ő mindig kivétel,
X. 1. 65.; nála minden tudomá-
nynak és művészetnek meg-
találjuk nyomait, II. 17. 8.;
XII. 11. 21.; ő benne érte el a
költészet tetőpontját, XII. 11.
26.; az ékesszólás minden ágá-
nak például és kiindulópontul
szolgál, X. 1. 46.; mindkét költe-
ményének néhány kezdő sorá-
ban a bevezetésnek törvényét,
nem megtartotta, hanem örök
időkre megszabta, X. 1. 48. v. ő.
IV. 1. 34.; még nőkben is a
daliás termetét szereti, XII. 10.
5.; a költői olvasmány ő vele
kezdődik, I. 8. 5.; a görög írók-
nál Homerus nyitja meg a sort,
X. 1. 85.; mennyiben nem utá-
nozhatja a szónok, VIII. 6. 18.;
néha szundikálni látszik, X. 1.
24.; az athéniak győztek egyik
versével, bár ez nincs benn min-
den kiadásban, V. 11. 40.; 106.
Jegyzet; a stílus három faja,
II. 17. 8.; XII. 10. 64.; a ho-
merosi elrendezés, V. 12. 14.;

VII. 10. 11.; Platónak homerusi, úgyszólván isteni tehetsége a szónoklásban, X. 1. 81.; Agamemnon és Achilles, Tydeus, III. 7. 12.; Phœnix, II. 3. 12.; 17. 8.; Achilles pajzsa, II. 17. 8.; Priamus szavai Achilleshez, II. 8. 53.; a trójai ló, VIII. 3. 84.; a nép pásztora, VIII. 6. 18.; a királyi pálcza, IX. 3. 57.; Thersites szavai, XI. 1. 37.; Ulixes ékesszólása, XI. 3. 158.; a nép véneinek tekintélye, XII. 4. 2.

Horatius Flaccus, Qu.; X. 1. 94. 96.; szavai idézve: I. 5. 2. 57.; V. 11. 20.; VI. 3. 20.; VIII. 2. 9.; 3. 20.; 6. 23. 27. 44.; IX. 3. 10. 17. 18. 65.; 4. 54. 65.; X. 1. 94.; XI. 3. 80.; a költő tanácsát fogadta meg Qu. a Tryphohoz írt ajánló levélben 2. §.; az ars poëticából idéz, VIII. 3. 60.; a hajóhoz írt óda, VIII. 6. 44.; néha Homerus is szundikál, X. 1. 24.; Tyrtaeust mindjárt Homerus után teszi, X. 1. 57.; Pindarust utolérhetetlennek tartja, X. 1. 61.; nem minden költeményét olvastatná, I. 8. 6.; Luciliusra nézve nem ért egyet Qu. a költővel, X. 1. 94.

Hortensius, Qu., szónok; a placentiai Tingát ostorozni szokta, I. 5. 12.; Cato Marciát, a saját feleségét átengedte neki, III. 5. 11.; 50. Jegyzet; X. 5. 13.; általános kérdéseket tárgyaló közhelyeket adott ki, II. 1. 11.; dicsőséget szerzett gondos fel-

osztásaival, IV. 5. 24.; Verrestől értékes Sphynx-szobrot kapott, VI. 3. 98.; a Verres elleni tárgyalást húzni akarták, míg ő lesz a consul, VI. 5. 4.; 104. Jegyzet; a 'cervix' szót egyes számban ő használta először, VIII. 3. 35.; beszédei Verres mellett (írva, de el nem mondva), X. 1. 23.; jó emlékezőtehetsége, X. 6. 4.; XI. 2. 24.; írott művei mögötte maradnak hírnevének, XI. 3. 8.; legnagyobb sikereket aratott szóbeli előadásával, u. ott; mint ifjú vállalkozott veszedelmes polgárok vádolására, a XII. 7. 4.; a középstilust használta, XII. 10. 11.; sokáig mint első szónok szerepelt, egyideig mint Cicero versenytársa, legutóbb, egész haláláig, mint második szónok, XI. 3. 8. v. ö. XII. 11. 27.

Hyperides, szónok; X. 1. 77.; 58. Jegyzet; Phryne védelme, II. 15. 9.; v. ö. X. 5. 2.; igazi attikai szónok, XII. 10. 22.

Isaeus, szónok; XII. 10. 22.; 95. Jegyzet.

Isocrates, X. 1. 79.; 60. Jegyzet; II. 15. 33.; III. 4. 11.; 5. 18.; 6. 3.; Helena dicsérete, Panegyricusa, III. 8. 9.; véleménye Ephorusról és Theopompusról, II. 8. 11. v. ö. X. 1. 47.; kellemességét dicséri, X. 1. 108.; a neve alatt fenmaradt szónoklattan, II. 15. 4. 33.; III. 1. 15.;

- Panegyricusán legalább 10 évig dolgozott, X. 4. 4.; Aristoteles szerint Gorgiasnak volt tanítványa, III. 1. 13.; előadása csinos, de inkább gyakorlatnak való, mint komoly harezba, X. 1. 79.; a szófűzésben túlságos lelkiismeretes, u. ott; kitűnően forgatta a tollat, de szónoki előadásra nem született, XII. 10. 49.; a hasonlatok és ellentétek használatában, főleg ifjú korában, igen bőkezű volt, IX. 3. 74.; 98 évet élt, III. 1. 14.; híres mestere a szónoklatnak, II. 8. 11.; legkitűnőbb tanítványai voltak, III. 1. 14.; művei után ítélve époly híres szónok volt, mint a mily jeles tanító, ha tanítványait tekintjük, II. 8. 11.; az ő iskolájából kerültek ki a leghíresebb szónokok, XII. 10. 22.; Aristoteles az elbeszélés kellékeire nézve nem ért vele teljesen egyet, IV. 2. 32.
- Iulius Africanus*, szónok; X. 1. 118.; 114. Jegyzet; szavai Neróhoz anyja haláláról, VIII. 5. 15.; dicséri erőteljes szónoklatát, XII. 10. 11.
- Iulius Secundus*, szónok; Qu. kortársa s jóbarája, X. 3. 12. s kk.; rendkívül tehetséges szónok, végtelen pontos és lelkiismeretes ember; u. ott; X. 1. 120. 117. Jegyzet; finom ízlését dicséri, XII. 10. 11.
- Labiemus*, Rabirius vádlója, V. 13. 20.; 125. Jegyzet; beszéde (vagy talán Cornelius Gallusé) Pollio ellen, I. 5. 8.; 23. Jegyzet; Urbinia örökösei ellen, IV. 1. 11.; Pollio elítéli e kifejezését: 'rebus agentibus', IX. 3. 13.
- Laenas*, Popilius, rhetor; XIII. 1. 21.; 36. Jegyzet; X. 7. 32.; írt szónoklattant is és pedig Gallio előtt, III. 1. 21.; elnevezése a szónoki előadás egyik nemére ('inotiosa') XI. 3. 183.
- Latro*, Porcius, rhetor; az első híres szónoklattanító, IX. 2. 91.; 71. Jegyzet.
- Lentulus*, Cn., szónok; ki inkább előadásával szerzett magának hírnevet, mint szónoki tudományával, XI. 3. 8.
- Leonides*, Nagy Sándor nevelője, ki növendékében több rossz hajlamot fejlesztett, I. 1. 9.
- Livius*, T., történetíró, X. 1. 101.; szavai idézve, VIII. 6. 9. 20.; I. 5. 44.; IX. 2. 37.; fiához írt levelében azt ajánlja, hogy Demosthenest és Cicerót olvassa, majd azokat s abban a sorban, a mint Demosthenest és Cicerót legjobban megközelítik, X. 1. 39. v. ö. II. 5. 20.; egy tanítót említ, ki arra szoktatta tanítványait, hogy burkoltan fejezzék ki gondolataikat, VIII. 2. 18.; könnyebb olvasni, mint Sallustiust, II. 5. 19.; csodálatos mestere az elbeszélésnek, VIII. 1. 3.; tejként folyó síma bőbeszédűsége, X. 1.

32. μακρολογία-ja, VIII. 3. 53.; művének első szavai fél hexametert alkotnak, IX. 4. 74.; 'sibe', 'quase' szavakat írt, I. 7. 24.; igen sokszor nem tud bizonyosat mondani, II. 4. 19.; Pollio a 'patavinitas' vádjával illeti, I. 5. 56.; VIII. 1. 3.
- Lucanus*, költő; X. 1. 90.; 76. Jegyzet; inkább szónokoknak követendő példa, mint költőknek.
- Lucilius*, szatiraköltő; X. 1. 94.; 82. Jegyzet; nem ért egyet Horatius kemény bírálatával, u. ott; említve: I. 5. 56.; 7. 19.; 8. 11.; idézve: I. 6. 8.; 7. 15.; IX. 4. 38. 113.
- Lucretius*, költő; X. 1. 87.; 66. Jegyzet; érdemes olvasni, de stílusfejlesztésre nem való; u. ott; bölcsesleti tanait versekbe foglalta, I. 4. 4.; III. 1. 4.; VIII. 6. 45.; a maga korában megfelelt, de Vergilius nagy fejlődést mutat, XII. 11. 27.
- Lycurgus*, szónok; XII. 10. 22.; 93. Jegyzet; Plato és Isocrates tanítványa.
- Lysias*, szónok; X. 1. 78.; 59. Jegyzet; a retorikát nem tartotta művészetnek, II. 17. 6.; Socratesnek ő csinált védőbeszédet, II. 15. 30. v. ö. XI. 1. 11.; némelyek szerint az attikai stílus mintája, XII. 10. 21. 22.; ha a szónokoknak elég volna oktatni, hiába keresnénk nála tökéletesebbet, X. 1. 78.; azon beszédeiben legigazabb, melye-
- ket tanúlatlanok számára írt, III. 8. 51.; v. ö. IX. 4. 17.; épen egyszerűségében művészi szóköte, IX. 4. 17.; legfőbb bája az egyszerűség és a tettetés nélkül való természetesség, u. ott.
- Lysippus*, szobrász; XII. 10. 9.; 80. Jegyzet; Praxitelessel leghivebben megközelítették a természetet.
- Macer*, Aemilius, költő; X. 1. 87.; 66. Jegyzet; érdemes ugyan olvasni, de a szónoki stílus fejlesztésére nem alkalmas, XII. 11. 27.; Nicandrust utánozta, X. 1. 56.; Ovidius egész könyv verset csinált a rossz költőkre egyik négy soros szakokból álló költeményéből, VI. 3. 96.; 93. Jegyzet.
- Mallius Sura*, szónok; Domitius Afer szellemes mondásai ő reá, VI. 3. 54.; XI. 3. 126.
- Marcellus*, szónok; Cicero kortársa, ki meg is emlékezik róla (Brutusában), X. 1. 38.
- Melanthius*, festő; XII. 10. 6.; 69. Jegyzet.
- Menander*, vígjátékiró; III. 11. 27.; 152. Jegyzet; kigúnyolja Attika földjének puritán becsületességét, XII. 10. 25.; 98. Jegyzet; dicséri őt, I. 8. 7.; X. 1. 69.; 47. Jegyzet; a jellemek hűségét bámúlatozva következetességgel viszi végig, X. 1. 72.; Epitrepontes. Epiclesos, Locroi, Psophodees,

- Nomothetes, Hypobolimæus cz. darabjai, X. 1. 70.; Georgos, XI. 3. 91. v. ö. I. 10. 18.; IX. 3. 83.; nagyon jó szónoknak tartja öt darabjai nyomán, X. 1. 70.; leginkább Euripidest csodálta, u. ott 69.; Menander méltányosabb elbírálásban részesült az utókor, mint saját kora részéről, III. 7. 18.
- Messala, M. Valerius Corvinus*, szónok; X. 1. 113.; 106. Jegyzet; szavai idézve: I. 5. 15. 61.; 6. 42.; VIII. 3. 34.; Aufidiát védi, X. 1. 22.; ugyanazokat védi Pollióval, X. 1. 24.; életében nagy tekintélynek örvendett, halála után nagy hírnevet hagyott az utókorra, XII. 11. 28.; művelt és finom ízlésű író, I. 7. 34.; nyelve csinos és tiszta, X. 1. 113.; alapvonása jellemének a méltóság, XII. 10. 11.; sok beszédet fordított görögből, X. 5. 2.; bevezetéseit majdnem mindig gyengeségének beisméréseivel kezdi, IV. 1. 8.; az „s” betűről írt műve, I. 7. 23. v. ö. IX. 4. 38.; egész füzeteket írt nemcsak egyes szókról, hanem egyes betűkről is, I. 7. 34.
- Milo, T. Annius*; mint vádlott Clodius megöletése miatt, VII. 1. 34.; bűnpere ez ügyben, III. 11. 15. s kk.; V. 2. 1.; VI. 3. 49.; 5. 10.; X. 5. 13.; védelme, VII. 4. 8.; kísérete, VII. 2. 45.; méltóságán alúl állott volna életéért könyörögni, VI. 1. 25.
- Modestus, Iulius*, nyelvész, I. 6. 36.; 56. Jegyzet.
- Myron*, szobrász; híres discutetője, II. 13. 10.; jellemzése, XII. 10. 7.; 76. Jegyzet.
- Nicander*, költő; kit Vergilius, némelyek szerint helyesebben Valgius és Macer utánoztak, X. 1. 56.; 29. Jegyzet.
- Nicostratus*, híres birkózó és bajvivó; kit Qu. már mint öreget látott gyermekkorában; egy napon mindkét versenyben elvitte az első díjat, II. 8. 14.
- Nigidius*, rhetor; a taglejtésről írt művét említi, XI. 3. 143.; 124. Jegyzet.
- Ovidius Naso, P.*, költő; X. 1. 88. 93. 98.; 69. és 94. Jegyzet; idézetek: a Metamorphoseonból, V. 10. 41.; VIII. 3. 47.; IX. 2. 64.; 3. 48.; 4. 65.; Medeából, VIII. 5. 6.; mint elegiaköltő, X. 1. 93.; hősi verseiben (Metam.) is kikapós, X. 1. 88.; szójátékot űz, IX. 3. 70.; Medeája mutatja, mily nagy alkotásokra lett volna képes, ha ura tudott volna lenni tehetségének s nem követte volna annak szeszélyeit, X. 1. 98.; a Metamorphoseonban valóságos kedvteléssel űz játékot azzal, hogy minden átmenetet valami eredeti hatásos gondolattal kezd, IV. 1. 77.

- Pacuvius*, tragédiaköltő; X. 1. 97.; 91. Jegyzet; I. 5. 67.; 8. 11.
- Palaemon*, Qu. Remmius Fannius, nyelvész, Quintilianusnak is tanítója, I. 4. 20.; 19. Jegyzet.
- Pamphilus*, rhetor; III. 6. 33.; 68. Jegyzet.
- Pamphylus*, festő; XII. 10. 6.; 69. Jegyzet.
- Panyasis*, költő; X. 1. 54.; 24. Jegyzet.
- Parrhasius*, festő; mintegy törvényhozónak tekintik a festészetben, XII. 10. 4. s kk.; 65. 66. és 67. Jegyzet.
- Pedianus*, *Asconius*, nyelvész; I. 7. 24.; V. 10. 9.; 23. Jegyzet.
- Pedo Albinovanus*, költő; X. 1. 90.; 75. Jegyzet; tréfás mondása, VI. 3. 61.; 72. Jegyzet.
- Pericles*, Anaxagorasnak volt tanítványa, XII. 2. 22.; azt szokta kívánni, báresak egyetlen oly szó se ötlenék eszébe, melyen a nép megütközhetnék, XII. 9. 13.; a napfogyatkozás okát megmagyarázta a megrémült népnek, I. 10. 47.; 84. Jegyzet; Pericles neve alatt ismeretes néhány beszéd, de egyiket sem tartja ily nagyhirű szónokhoz méltónak, azért valószínű, hogy tőle semmitem maradt ránk, III. 1. 12.; v. ö. XII. 2. 22.; 10. 49.; mikor szónokolt, úgy látszott, mintha villámokat szórna és mennydörögne, II. 16. 19. v. ö. XII. 10. 24. 65.; csodás szónoki tehetség volt, XII. 2. 22.; Eupolis
- csodálja benne az erőt és tüzet, XII. 10. 65.; egy régi vigjáték szavai szerint mintegy a rábeszélés istennője ült az ajakán, X. 1. 82.; 64. Jegyzet; v. ö. XII. 2. 22.; 10. 65.
- Persius*, satirikaköltő; X. 1. 94.; 84. Jegyzet; egyetlen kötet versével is nagy és megérdemelt dicsőséget szerzett; a 'cantus' szót már mint meghonosodott szót használja, I. 5. 8.; versei idézve: IX. 3. 9. 42.; X. 3. 21.
- Phidias*, szobrász; II. 3. 6.; XII. 10. 8. s kk.
- Philemon*, vigjátékiró; X. 1. 72.; 48. Jegyzet; korának ferde ítélete elébe helyezte Menandernek, de általában elismerték másodiknak.
- Philetas*, költő; X. 1. 58.; 31. Jegyzet; az elegiaköltők közt a második helyet foglalja el.
- Philistus*, történetíró; X. 1. 74.; 52. Jegyzet; Thucydides utána-zója, mesterét utól nem érte, de nálánál jórészt világosabb.
- Phoenix*, Homerusnál Achilles tanítója, II. 3. 11.; 17. 8.; XI. 3. 19. 22. s kk.
- Pindarus*, a lírai költők fejedelme; X. 1. 61.; 34. Jegyzet; szavai latinul idézve, VIII. 6. 71.; X. 1. 109.
- Pisandros*, költő; Hercules tetteit énekelte meg, X. 1. 56.; 28. Jegyzet.
- Plato*; X. 1. 81. 123.; szavai idézve görögül: II. 15. 27. s kk.; III. 1.

- 11.; latinul, II. 15. 24. s kk.; VIII. 6. 64.; Socrates védelmére s az elesett hősök magasztalására írt műve, II. 15. 29.; párbeszédei, V. 7. 28.; ezeknek két neme, II. 15. 26.; legszebb műve (Πολιτεία), VIII. 6. 64.; Gorgias, II. 15. 5.; 29. Jegyzet; II. 15. 10. 24. s kk.; 16. 3.; 21. 4.; Phædrus, II. 15. 29. 31.; 16. 3.; 21. 4.; III. 1. 10. 12.; Sophistes, III. 4. 10.; Symposion, VIII. 4. 23.; Timaeus, I. 10. 13.; IX. 4. 77.; az államférfiában megköveteli a zenei tudást, I. 10. 15.; a taglejtést a politikai erények közé sorozta, I. 11. 17.; nézete a szónoklatról, II. 15. 24. s kk.; Demosthenes az ő buzgó követője, XII. 2. 22.; 10. 24.; Cicero több művét lefordította latinra, X. 5. 2.; 139. Jegyzet; főleg gondolatbőségét magasztalja, X. 1. 108.; éles elméje volt a vitatkozásban, úgyszólván isteni, homerusi tehetsége a szónokolásban, X. 1. 81.; minden művészethez értett, XII. 11. 22.; a pythagoreusok és egyiptomi papok tudományát is elsajátította, I. 12. 15.; nagy gondot fordított a szókötésre, IX. 4. 77.; legszebb művének első négy szava kéziratban, VIII. 6. 64.; 178. Jegyzet; Sophron igen kedvelt írója volt, I. 10. 17.; 77. Jegyzet; a versszerű ritmust nem mindig sikerült kikerülnie, IX. 4. 77.
- Plautus*, vígjátékíró; X. 1. 99.
- Plautus*, stoikus philosophus; X. 1. 124.; 122. Jegyzet; az 'essentia' szó alkotója, II. 14. 2.; III. 6. 23.
- Plinius Secundus*, Maior; napjainkban sokat írt e tárgyról, III. 1. 21.; nagyon tudós férfiú, XI. 3. 143.; 125. Jegyzet; némi kifogásokat tesz ellene; ugyanott és 148.
- Plotius*, rhetor; L. Crassus élete vége felé leghíresebb rhetor volt, II. 4. 42.; 16. Jegyzet; a taglejtésről írt, XI. 3. 143.
- Polycletus*, szobrász, XII. 10. 7. 8.; művészeti gond és formaszépség tekintetében valamennyit felülmúlja; u. o. 77. Jegyzet.
- Polycrates*, szónok; Busiris és Clytæmnestra mellett mondott diesérő beszédet, II. 17. 4.; 67. Jegyzet; Socrates ellen is csinált beszédet, u. ott és III. 1. 11.
- Polygnotus*, festő; XII. 10. 3. 10.; 63. Jegyzet.
- Pompeius*, Cn.; elég ékes nyelven tudta előadni a maga tetteit, XI. 1. 36.; dictaturája, IX. 3. 95.; Cicero beszédet írt neki, III. 8. 50.; nyilatkozata Ciceróról, VI. 3. 111.; Cic. dieséri őt egyik beszédében, XI. 3. 164. Ezenkívül említve: III. 8. 33. 56.; IV. 2. 25.; 3. 13.; VII. 2. 6.; XI. 1. 80.; IX. 2. 55.; 3. 41.
- Pomponius Secundus*, nyelvész és tragédiaíró, VIII. 3. 21.; jellemzése, X. 1. 98.; 95. Jegyzet.

- Praxiteles*, szobrász; II. 19. 3.; Lysippus és ő legjobban megközelítették a természetet, XII. 10. 9.; 80. Jegyzet.
- Proculcius*; VI. 3. 79.; 82. Jegyzet; szójátéka, IX. 3. 68.
- Prodicus*, sophista; Ceos-ból, III. 1. 10.; 7. Jegyzet; az indulatok felkeltéséről az elsők között adott utasításokat, III. 1. 12.; némelykor közben is jó a bírakat mintegy felrázni, ha elszundikálnak, IV. 1. 73.
- Propertius*, S. Aur., elégiaköltő; X. 1. 93.; 80. Jegyzet.
- Protagoras*, abderai, sophista és rhetor; III. 4. 10.; III. 1. 10.; 8. Jegyzet; Euathlus állítólag tízezer denárt fizetett neki, u. ott; az elsők között szerepel, kik az indulatok felkeltését is tárgyalták, III. 1. 12.
- Protogenes*, festő; gondos kivitel dolgában a legkiválóbb, XII. 10. 6.; 68. Jegyzet.
- Pythagoras*, philosophus; iskolája a pythagoreusok Itáliában, I. 12. 15.; a világegyetem harmoniája, I. 10. 12.; tanítványai a lant hangjainál ébredtek s aludtak el, IX. 4. 12.; nem hívatta magát bölcsnek, hanem bölcseségre törekvőnek, XII. 1. 19.; 6. Jegyzet; tanítványai azt szokták mondani róla: „ő mondta”, XI. 1. 27.; lecsillapítja a felizgatott ifjakat, I. 10. 32.
- Quintilianus*, M. Fabius; atyjáról, IX. 3. 73.; feleségéről és fiairól, VI. Bevezetés; tanítóiról, II. 4. 26.; nem akar a közhelyekről előadást tartani, hanem csak némi módszeres útmutatást adni, V. 1. 3.; ugyanígy a bizonyítékokról, V. 12. 15.; leereszkedik tanítványai értelméhez, VII. 1. 54.; tudva és akarva sohasem hallgatom el meggyőződésemet, III. 6. 64.; alig merek eltérni Cicero nézetétől, VII. 3. 8.; nemcsak szakembereknek, hanem tanulóknak is írom mindent, XI. 1. 5.; előadja, hogyan szokott szónokolni és tanítani, VII. 1. 3. s kk. 22. 29. 54.; saját módszere az indulatgerjesztésben, VI. 2. 25.—36.; azt hiszi, egy kis szónoki hírnévre is tett szert, u. o. 36.; törvényszéki beszédeiről s declamatióiról, IV. 2. 86.; VII. 2. 24. Nævius Arpinianus ügyében mondott törvényszéki beszéde az egyetlen, melyet eddig kiadott, u. ott; Berenice ügyét ennek jelenlétében védte, IV. 1. 19.; 7. Jegyzet; ezen művéről, XI. 1. 5.; XII. 11. 8. s kk.; a szónoklattannak két könyve jelent meg neve alatt, de nem adta ki, I. Bev. 7.; akarata ellenére nyilvánosságra hozott beszélgetései, III. 6. 68.; a szónoklat hanyatlásának okairól kiadott műve, VI. Bev. 3.; VIII. 6. 76.; v. ő. II. 4. 42.; V. 12. 23.; emlékezőtehetségéről, XI. 2. 39.; Domitianus császár nőtestvére unokáinak nevelését reá bízta, IV. Bev. 2.; Marcellus

- Victorius fiát is tanította, I. Bev. 6.; IV. Bev. 1.; VI. Bev. 1.; idejében visszavonult a nyilvános szerepléstől, II. 12. 12. v. ö. XII. 11. 1. s kk.; Domitius Afernek tanítványa volt, V. 7. 7.; túlságosan tömjénez Domitianusnak, I. Bev. 15.; IV. Bev. 2.; X. 1. 91.; XII. 2. 6.; 3. 12. Egyéb körülményeiről, lásd V. 13. 29.; VI. 2. 36.; VIII. 4. 15.
- Rubirius, G.*, költő, X. 1. 90.; 75. Jegyzet.
- Roscius, Qu.*, színész; XI. 3. 111. 177.
- Rutilius Lupus*, rhetor; IX. 2. 101. 102.; 84. Jegyzet; az alakzatokról írt műve, IX. 3. 89.; szavai idézve: IX. 3. 36. 84. 91. 92. 93. 99.
- Rutilius, P. Rufus*, stoikus böles, híres szónok; V. 2. 4.; 6. Jegyzet; XI. 1. 12.
- Satii papok énekei*; már magok a papok sem értik meg szövegét, I. 6. 40.; van ritmus benők, I. 10. 20.
- Sallustius Crispus*, történetíró; X. 1. 101. s kk. Idézve: II. 13. 14.; VIII. 3. 44. 82.; 6. 59.; IX. 3. 12. 17.; 4. 77.; Catilina jellemzése, III. 8. 45.; nem történelmi tételékből indul ki művei elején, III. 8. 9.; nagyobb történetíró Liviusnál, de megértéséhez magasabb képzettség kívántatik, II. 5. 19.; nem restelli őt Thucydides mellé állítani, X. 1. 101.; stílusa, X. 3. 8.; rövidsége, IV. 2. 45.; X. 1. 32.; halhatatlanságát mozgalmas gyorsaságának köszöni, X. 1. 102.; epigramma róla, VIII. 3. 29.
- Santra*, nyelvész; XII. 10. 16.
- Scaevola, Qu. Mucius*, jogtudós-és szónok; XII. 3. 9.; 38. Jégyzet; mint L. Crassus ellenfele a Curius-perben, VII. 6. 9.
- Scaevola P. Mucius*; kinek kitünő emlékezőtehetségét említi, XI. 2. 38.; 62. Jegyzet.
- Scipio Africanus, Maior*, jeles hadvezér; a mese szerint kígyótól született, II. 4. 19.; jobb hadvezér, mint Hannibal, V. 10. 48.; Hannibal harczi dicsőségének magasztalása Scipio vitézi érdemeit is növeli, VIII. 4. 20.; dicsőségével irigyeket szerzett magának, IX. 3. 56.
- Scipio Africanus Minor*, jeles hadvezér és szónok; o helyett e-t írt egyes szavakban (vortices h. vertices, vorsus h. versus), I. 7. 25.; attikai szónoka volt Rómának, XII. 10. 39.; Terentius műveit neki tulajdonítják, X. 1. 99.; Cato 'megugatta', VIII. 6. 9.; Carthago és Numantia meghódítója, VIII. 6. 30. 43.; mint censor, V. 11. 13.
- Seneca, L. Ann.*, philosophus, mint szónok; X. 1. 125.; 124. és 125. Jegyzet; sokoldalú ember volt, írt szónoki beszédeket, költeményeket, leveleket, párbeszédeket; bírálata, u. ott; 129. s kk.; gazdag bősége, XII. 10. 11.; adatai

- ban, melyeknek beszerzését másokra bízta, sokszor maga is tévedett, X. 1. 128.
- Seneca, M. Ann.*, rhetor; szerepe egy peresügyben, IX. 2. 42.
- Sergius Flavius*, szenvedélyes nyelvújító; valószínűleg egy Plautus (Fabianus Papirius)-szal, VIII. 3. 33.; 63. Jegyzet.
- Serrilius Nonianus*, történetíró; X. 1. 102.; 100. Jegyzet.
- Severus, Cornelius*, jobb verselő, mint költő; X. 1. 89.; 70. Jegyzet; 'Bellum Siculum' ez. époszát nem tudta befejezni korai halála miatt; az első ének igen sikerült, u. ott.
- Sextius*, apa és fiú, philosophusok; X. 124.; 121. Jegyzet.
- Simonides*, költő; X. 1. 64.; az emlékezés művészetét ő tárgyalta először, XI. 2. 11.
- Sisenna*, történetíró; I. 5. 13.; 27. Jegyzet; VIII. 3. 35.
- Socrates*; Platónál, II. 5. 26. s kk.; 21. 4.; Xenophonnál, XII. 10. 4.; a világ legbőlesebb embere, V. 11. 42.; XI. 1. 10.; minden philosophusok kútfeje, I. 10. 13.; nem szégyenlett öreg korában oktatást venni a zenéből, u. ott; a chironomiát helyesnek tartotta, I. 11. 17.; a Lysias-készítette védőbeszédet nem használta fel, II. 15. 30.; XI. 1. 11.; a vigjátékirók szeméretetik, hogy az embereket arra tanítja, mikép lehet a szerecsent is fehérre mosni, II. 16. 3.; azal vádolták, hogy rontja az ifjúságot és új vallást akar behozni, IV. 4. 5.; törhetetlen önmuralma, VIII. 4. 23.; adakozásból élt, XII. 7. 9.; életét ironiának tartották, IX. 2. 46.; Socratesi védekezés, XI. 1. 12.; állítólag Polycrates készítette ellene a vádbeszédet, II. 17. 4.; inductióval való bizonyítása, V. 11. 3. 27.
- Socratikusok*; X. 1. 81. s kk.; dialogusaik, V. 7. 28.; kérdésök módja, u. ott 27.; jellemők, XII. 1. 10.; jó iskolául szolgálnak a leendő szónoknak, X. 1. 35.
- Sophocles*, méltatása és egybevétele Euripidissel, X. 1. 67.; 43. Jegyzet; méltóságos komolyságot, magas kothurnust és hangot tulajditanak neki, u. ott 68.
- Sophrón*, mimus-író; állítólag Plato annyira kedvelte, hogy halálakor is feje alatt találták műveit, I. 10. 17.
- Sotades-versek*; I. 8. 6.; 67. Jegyzet; IX. 4. 6. 90.
- Stertinius*, rhetor; III. 1. 21.; 33. Jegyzet.
- Stesichorus*, lírai költő; X. 1. 62.; 36. Jegyzet.
- Stratocles*, híres komikus színész; XI. 3. 178. s kk.
- Sulpicius, Servius*, jogtudós, egyúttal híres szónok, ki három beszédével szerezte hírnevét, X. 1. 116.; 111. Jegyzet; verseknek prózába áttételét használta kizárólag mint stilusgyakorlatot, X. 5. 4.; 140. Jegyzet; mint ifjú

vállalkozott rossz polgárok vádolására, XII. 7. 4.; éles elméjét dicséri, XII. 10. 11.; Cicero vele szemben mint Murena védője, XI. 1. 69.; Antonius ölette meg, VII. 3. 18.; szobráról, III. 8. 5.; 114. Jegyzet.

Terentius, vígjátékiró; X. 1. 99.; 98. Jegyzet; idézve: IX. 2. 58.; 3. 16.; 2. 11.; 4. 141.; XI. 3. 182.; műveit némelyek Scipio Africanusnak tulajdonítják, X. 1. 99.; Cicero szerint ő használta először az 'obsequium' szót, VIII. 3. 35.; az apa jelleme darabjában, XI. 1. 39.; Phormiója, VI. 3. 56.

Theocritus, pásztorköltő, X. 1. 55.; bámúlatos a maga nemében; 27. Jegyzet.

Theodectes, rhetor; I. 4. 18.; 18. Jegyzet; IV. 2. 63.; IX. 4. 88.; Aristoteles idejében élt, III. 1. 15.; rhetorikáját némelyek Aristotelesnek tulajdonítják, II. 15. 10.; III. 1. 15.; egyszeri halálásra akárhány verset rögtön el tudott mondani, XI. 2. 50.

Theodorus, rhetor; Gadarából, a ki jobban szerette, ha rhodusinak hívták, III. 1. 17.; 24. Jegyzet; állítólag Tiberius Cæsar is buzgó hallgatója volt e szigeten; hallgatói Theodoristáknak hívták magokat; több művet írt; egyik tanítványát, Hermagorast, a most élők közül is vannak, kik ismerték, u. ott; II. 15. 16. 21.; III. 6. 2. 35. 50.; IV. 1. 23.; V. 13. 59.; III. 11. 3. stb.

Theodorus Byzantius; egyike azoknak, kikét Plato ozifrabeszélőknek (λογοδαίδοι) nevez, III. 1. 1.

Theon, rhetor; III. 6. 48.; 75. Jegyzet.

Theon, szamoszi festő; XII. 10. 6.; 71. Jegyzet.

Theophrastus, philosophus; Aristoteles tanítványa, III. 1. 15.; Rhetorikája idézve: III. 7. 1.; 8. 62.; IV. 1. 32.; IX. 4. 88.; Aristoteles nyomán haladt, de nem egyszer tartózkodás nélkül eltér annak nézetéről, III. 8. 62.; isteni szép ragyogó előadása van, talán nevét is innen vette, X. 1. 83.; 65. Jegyzet; egy attikai öreg anyóka egy szónak feltűnő gyakori használata miatt idegennek tartotta, VIII. 1. 2.; 8. Jegyzet; a költői olvasmányt igen hasznosnak tartja a szónokra nézve, X. 1. 27.

Theopompus, történetíró; azelőtt sokáig szónok volt, X. 1. 74.; 51. Jegyzet; Isocrates szerint zabolára van szüksége, II. 8. 11.; a hangűr kerülésében túlságos óvatos volt, IX. 4. 35.

Thucydides, történetíró; X. 1. 73.; 49. Jegyzet; X. 2. 17.; Sallustinust nem restelli melléje helyezni, X. 1. 101.; Cicero nem ajánlja őt a szónoknak, X. 1. 33.; Cicero sem bírja elhitetni vele, hogy Th. nem sokat törődött a szókötéssel, IX. 4. 16.

Tibullus, Alb., elégiaköltő; e nemben legtöbb gondal ír és leg-

- finomabb ízléssel, X. 1. 93.; 79. Jegyzet.
- Timagenes*, történetíró és szónok; X. 1. 75.; 54. Jegyzet; szerinte a zene a legrégebbi művészet, I. 10. 10.
- Timanthes*, cythnusi, festő; a teosi Colotest versenyben legyőzte, II. 13. 13.; 24. Jegyzet.
- Tiro*, Cicero szabadosa és író-deákja; VI. 3. 5.; X. 7. 31.; egybegyűjtötte Cicero vázlatait.
- Tisias*, szicíliai, rhetor; II. 16. 3.; ő és Corax a legrégebbi retorikai tankönyvírók, II. 17. 7.; 70. Jegyzet; III. 1. 8.; 4. Jegyzet.
- Titius*, szónok; Cicero említi az ő kényeskedő előadását, XI. 3. 128.; 114. Jegyzet.
- Trachalus*, *Galerius*, szónok; Qu. korában, X. 1. 119.; 115. Jegyzet; kitűnő hangja volt, XII. 5. 5.; 10. 11.; említve még: VI. 3. 78.; VIII. 5. 19.
- Trypho*, könyvkereskedő; a kihez az egész mű ajánlása szól.
- Tutilius*, rhetor; III. 1. 21.; 39. Jegyzet.
- Tyrtaeus*, költő; X. 1. 56.; 32. Jegyzet; XII. 11. 27.
- Valerius Flaccus*, C., költő; X. 1. 90.; 73. Jegyzet.
- Valgius*, C., rhetor; Apollodorus tanítványa, III. 5. 17.; 25. Jegyzet; mesterének tanait ő hirdette legbuzgóbban latin nyelven, III. 1. 18.; idézve még V. 10. 4.
- Varius*, L., költő; Thyestes ez. darabja, X. 1. 98.; 93. Jegyzet; idézet ebből, III. 8. 45.; szerinte Vergilius csak igen kevés verset írt naponkint, X. 3. 8.
- Varro Atacinus*, P., költő; X. 1. 87.; 67. Jegyzet; I. 5. 17.; 29. Jegyzet.
- Varro*, M. *Terentius*, a rómaiak legnagyobb tudósa; X. 1. 95.; 85. Jegyzet; bölcséleti tanait versekbe foglalta, I. 4. 4.; Róma alapításáról szóló műve, I. 6. 12.; a szatirának régebbi fajtát művelte, X. 1. 95.; úgyszólván mindenről írt, XII. 11. 24.; néhány kevésbé valószínű szövege, I. 6. 37.; ítélete Plautus nyelvéről, X. 1. 99.
- Vergilius Maro*, P., X. 1. 85. s. kk.; valamennyi görög és római költő közül legközelebb áll Homerushoz; Domitius Afer ítélete róla, u. ott; Nicandert utánozta, X. 1. 56.; Menalcas alatt Vergilius értendő, VIII. 6. 47.; Bucolicák, VIII. 6. 46.; IX. 2. 13.; X. 1. 56.; a Georgicon I. könyve, VIII. 3. 78.; művei kezdetén Homerus példájára röviden jelzi a tárgy lényegét, IV. 1. 34.; kézírata, I. 7. 20.; Iopas éneke, I. 10. 10.; az ἀνταπόδοσις szép példái: VIII. 3. 79.; a szemléltető előadás példái: VI. 2. 32. s. kk.; VIII. 3. 63.; 4. 24.; egytagú szó a vers végén (mus), VIII. 3. 20.; epigrammája Cimberre, VIII. 3. 27. s. kk.; a költészet ő benne és Homerus-

ban érte el tetőpontját, XII. 11. 26.; Horatius szerint őt a természet ajándékozta meg a takaros szép verselés adományával, VI. 3. 20.; a költői olvasmányt ő vele kell kezdeni, I. 8. 5.; X. 1. 85.; ritka finom izlésű költő, VIII. 3. 24.; főleg a régies szók megválasztásában, u. ott; ‚volucres pennis remigare‘ a méhekre és Dædalusra alkalmazva, VIII. 6. 18.; naponkint csak kevés verset csinált, X. 3. 8.; az ‚s‘ hangot kettőzve írta némely szókban, I. 7. 20.; ‚pictai‘, ‚aulai‘ alakokat használt, I. 7. 18.; ‚Vergilius versei‘ helyett ‚Vergiliust‘ mondok, VIII. 6. 26.; Celsus helytelenül tartja egy versét *καλέματον*-nak, VIII. 3. 47. — Idézve: I. 3. 13.; 4. 28.; 5. 18. 25. 27. 28. 43.; 6. 2.; II. 13. 8.; IV. 2. 2.; V. 9. 15.; 10. 10.; 11. 14. 30.; VI. 2. 22.; VII. 9. 7. 10.; VIII. 2. 3. 9. 14. 15.; 3. 19. 54. 63. 70. 72. 73. 78. 84.; 4. 6. 18. 24.; 5. 6. 11.; 6. 8. 10. 11. 12. 21. 22. 23. 25. 26. 27. 29. 34. 41. 42. 45. 52. 60. 66. 68. 69. 73.; IX. 2. 7. 9. 10. 11. 26. 36. 37. 39. 48. 49. 50. 54. 64.; 3. 6. 8. 9. 11. 14. 15. 17. 18. 20. 21. 24. 25. 26. 28. 34. 35. 39. 44. 46. 51. 52. 53. 59. 64. 75. 96.; 4. 40. 49. 54. 65. 86.; X. 1. 12. 92.; XI. 3. 34. 36. s kk. 70. 176.; XII. Bev. 3.; 1. 27.

Verginius Flavius, rhetor; III. 6. 45.; VII. 4. 24.; tankönyvet írt, VII. 4. 40.; 57. Jegyzet; Qu. korában élt, III. 1. 21.; 37. Jegyzet; tévedését említi és helyreigazítja, IV. 1. 23.

Victorius Marcellus; kihez az egész mű bevezetése szól, v. ő. IV. Bev. 1.; I. Bev. 6.; VI. Bev. 1.; XII. 11. 31.; Gæta nevű fiát oktatta, I. Bev. 6. és IV. Bev. 1.

Visellius, rhetor; nem felületes író, IX. 2. 101.; 83. Jegyzet; külön művet írt az alakzatokról, IX. 3. 89.; a sententiát is alakzatnak veszi, IX. 2. 107.

Xenophon, történetíró és philosophus; IX. 2. 36.; X. 1. 75.; dicséri benne az erőltetés nélkül való kedvességet, X. 1. 82.; Cicero szerint a múzsák szóltak ajkáról, X. 1. 33.; de azért a szónoknak nem ajánlja, u. ott; egyes műveit Cicero lefordította latinra, X. 5. 2.; 139. Jegyzet.

Zeno, philosophus; a szónok és vitatkozó összehasonlítása, II. 20. 7.; díjazást fogadott el tanítványaitól, XII. 7. 9.; milyen legyen az elbeszélés, IV. 2. 117.; 57. Jegyzet.

Zeuxis, festő; XII. 10. 4. s kk.

Zoilus, görög rhetor; az alakzat meghatározása, IX. 1. 14.; 4. Jegyzet.

TARTALOM.

ELSŐ KÖTET.

	<i>Lap</i>
Bevezetés. Áttekintés	5
M. Fabius Quintilianus élete	12
Jegyzetek M. Fabius Quintilianus életrajzához	35
Ajánlás Tryphóhoz	39

I. KÖNYV.

A szónok kiképzéséről. Bevezetés	40
I. A gyermek első elemi oktatása	46
II. Otthon vagy iskolában tanuljon-e a gyermek	55
III. A gyermek tehetségének felismerése és fejlesztése	62
IV. A grammatika	66
V. A szóbeli előadás kellékei és hibái	73
VI. A nyelv törvényei	88
VII. A helyesírás	98
VIII. A költői olvasmányok	103
IX. A grammatikus további teendői	108
X. Szükséges-e, hogy a szónok egyebekhez is értsen	110
XI. Első oktatás a szavalásban és taglejtésben	121
XII. Lehet-e a gyermeket egyszerre ennyiféle tanítani	125
Jegyzetek az I. könyvhöz	130

II. KÖNYV.

I. Mikor bizzuk a gyermeket a rhetorra	135
II. A tanító jelleme és kötelességei	138
III. Mindjárt kezdetben válaszszuk-e a legjobb tanítót	141
IV. Előgyakorlatok a rhetor vezetése alatt	144

	<i>Lap</i>
V. Szónoki és történelmi művek olvasása a rhetornál	154
VI. Szónoki beszédek anyagának beosztása, vázlatok	160
VII. Könyv nélkül tanulás	161
VIII. Alkalmazkodjék-e a tanító tanítványa egyéniségéhez	163
IX. A tanulók teendői	166
X. A szavalás előnyei és módja	167
XI. Van-e szüksége az ékesszólásnak elméleti szabályokra	170
XII. Miért tartják az iskolázatlan szónokot tehetségesebbnek	172
XIII. Hogyan kell a műszabályokat alkalmazni	174
XIV. A retorika felosztása	178
XV. A retorika fogalma és célja	180
XVI. A retorika haszna	188
XVII. Művészet-e a retorika	192
XVIII. A művészetek melyik ágához tartozik	201
XIX. Melyik fontosabb, a tehetség-e vagy a tanulás	202
XX. Erény-e az ékesszólás	203
XXI. A retorika anyaga	206
Jegyzetek a II. könyvhöz	212

III. KÖNYV.

I. Bevezetés a retorikai tankönyvírókról	218
II. A retorika kezdete	223
III. Hogyan osztjuk fel a retorikát	224
IV. A szónoki beszéd tárgyának fajtái	228
V. Mik a szónoki beszéd alkotó elemei	232
VI. Az ügyállás vagy főtétel	237
VII. A magasztaló és gáncsoló beszéd	262
VIII. A tanácskozó beszéd és a személyesítés	269
IX. A törvényszéki beszéd részei	284
X. A peresügyek fajtái	287
XI. Mit értünk főkérdés alatt, megokolás, ítélet tárgya stb.	288
Jegyzetek a III. könyvhöz	295

IV. KÖNYV.

Előszó	308
I. A bevezetés	310
II. A tényállás elbeszélése	328

III. A kitérés	359
IV. A főtételek felállítása	363
V. A felosztás	366
Jegyzetek a IV. könyvhöz	371

V. KÖNYV.

Bevezetés. I. Nem művészi bizonyításmódok	378
II. Előítéletek	380
III. Hír és szóbeszéd	381
IV. A kínvallatás	382
V. Okiratok	383
VI. Az eskü	387
VII. A tanúk	385
VIII. A művészi bizonyítás	394
IX. A bűnjelek	396
X. Az érvek	399
XI. A példa	429
XII. A bizonyítékok felhasználása	440
XIII. A czáfolás	445
XIV. Az enthymema és fajtái; az epichirema részei és czáfolása	461
Jegyzetek az V. könyvhöz	471

VI. KÖNYV.

Előszó	481
I. A befejezés	486
II. Az érzelmek és indulatok felosztása, felkeltése	499
III. A nevetés	509
IV. A felek szóvitája	535
V. Ítélnőképesség és megfontolás	541
Jegyzetek a VI. könyvhöz	544

MÁSODIK KÖTET.

VII. KÖNYV.

I. Előszó. Az anyagbeosztás	5
II. A hozzávetés	22
III. A meghatározás	37

Lap

IV. A milyenség	46
V. A jogi minősítés	57
VI. A törvény betűje és szelleme	59
VII. Ellenmondó törvények	62
VIII. A következtetés	64
IX. Az amphibolia vagyis kétértelműség	66
X. Az eddig tárgyalt ügyállások rokonsága	70
Jegyzetek a VII. könyvhöz	75

VIII. KÖNYV.

Bevezetés. I. A kidolgozás fontossága	83
II. A kifejezés világossága	91
III. A szónoki beszéd ékességei	97
IV. Nagyítás és kicsinyítés	120
V. A jeles mondások fajai	128
VI. A beszédképek	136
Jegyzetek a VIII. könyvhöz	156

IX. KÖNYV.

I. Különbség az alakzat és beszédkép között	174
II. A gondolatalakzatok	186
III. A szóalakzatok	214
IV. A szókötés szabályai	239
Jegyzetek a IX. könyvhöz	273

X. KÖNYV.

I. A szóbőség	263
II. Az utánzás	323
III. Hogyan kell fogalmazni	329
IV. A fogalmazványok kijavitása	337
V. Mi legyen főtárgya a fogalmazásnak	338
VI. Elmélkedés tárgyunk felett	345
VII. A rögtönzésben való készség megszerzése és megtartása	347
Jegyzetek a X. könyvhöz	355

XI. KÖNYV.

	Lap
I. A beszéd tárgyszerűsége	377
II. Az emlékezőtehetség	400
III. A szóbeli előadás	413
Jegyzetek a XI. könyvhöz	455

XII. KÖNYV.

Előszó	465
I. Szónok csak derék férfiú lehet	466
II. A jellemképzéshez szükséges tudnivalók	478
III. A szónoknak szüksége van jogi ismeretekre	486
IV. A történelmet is tudnia kell	489
V. A szónoki művészet segítő eszközei	489
VI. Mikor kezdjen el a szónok ügyvédkedni	491
VII. Peresügyek elvállalásában mire kell vigyáznia	494
VIII. A peresügy tanulmányozása	497
IX. Mire ügyeljen előadás közben	501
X. A szónoki stílus fajtái	506
XI. Befejezés	525
Jegyzetek a XII. könyvhöz	523
I. A befejezés	547
II. Az érzelmek és indulatok felkeltése	571
A) Latin-görög-magyar műszótár	585
B) Magyar-latin-görög műszótár	585
C) Tülszóismérvények szótára tolgai	585
Jegyzetek a XII. könyvhöz	585

